A. P. ČEHOV

VI

А. Чехов

SVJETSKI KLASICI
UREDNIK
NOVAK SIMIĆ
ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ И ПИСЕМ
А. П. ЧЕХОВА
ОГИЗ МОСКВА 1944 — 1950
S RUSKOGA PREVELI
DESANKA MAKSIMOVIĆ
JOVAN MAKSIMOVIĆ
MARTIN LOVRENČEVIĆ
MAJA MULIĆ
NANA BOGDANOVIC
TOMISLAV PRPIĆ
ISO VELIKANOVIĆ
ROMAN ŠOVARY
OPREMIO
EDO MURTIĆ

ANTON PAVLOVIČ ČEHOV

STEPA

I DRUGE NOVELE

SABRANA DJELA
KNJIGA ŠESTA

ZORA
ZAGREB 1960

SADRŽAJ

STEPA
I DRUGE NOVELE

U ovoj knjizi sabrano je književno djelo A. P. Čehova iz razdoblja njegova rada na pripovijesti, u godinama 1888 — 1892. Prema tome, u ovoj knjizi vidljiv je zaokret Čehova od kratke novele, odnosno humoreske, prema književnoj vrsti, koja ima pune karakteristike pripovijetke, a ponekada čak i neke značajke romana. Godina 1888., kada je u časopisu »Sjeverni vjesnik« objavio pripovijetku »Stepa«, ne označava samo vrijeme kada je on naglo postao popularan i priznat kao književnik, nego i dublji preokret u samome njegovom stvaranju. Do tada pisac kratkih humorističkih pripovijesti i novela, u kojima uvijek glavnu ulogu igra zaplet između ljudi, novelom Stepa prihvatio se on opisivanja prirode, kao što je sam izjavio u pismu A. N. Pleščejevu: »Pišem pripovijetkicu za debeli časopis... Opisujem stepu. Siže je poetičan i, ako ne skrenem s toga načina pisanja, kakvim sam počeo, od mene će koješta »izići na vidjelo«... Nepotrebno je naglasiti, da je Stepa bila primljena s ushićenjem. Urednik »Sjevernog vjesnika«, Pleščejev, pisao je o njoj Čehovu: »Pohlepno sam je pročitao. Kad sam počeo čitati, nisam više mogao prestati. Koroljenko isto tako... To je takva divota, takav bezdan poezije, da vam ne mogu ništa drugo reći i staviti nikakvih primjedaba — osim te, da sam beskrajno ushićen. To je stvar, koja zanosi, i ja vam proričem veliku, veliku budućnost...«

STEPA

Povijest jednoga puta

I

Jednog ranog srpanjskog jutra iz N., kotarskog grada Z-ske gubemije, poštanskom cestom krene sa štropotom otrcana brička bez opruga, jedna od onih pretpotopnih brički, kojima se sad u Rusiji još voze samo trgovački pomoćnici, trgovci stokom i neimućni svećenici. Tandrkala je i škripala pri najmanjem pokretu: njenu je škripu turobno pratila kablica privezana otraga, — i već po samim tim zvucima i po tužnim kožnatim krpicama, što su se klatile po njezinu olinjalom tijelu, moglo se suditi, koliko je stara i sklona da se raspadne.

U brički su sjedila dvojica n-skih stanovnika: jedan je bio n-ski trgovac Ivan Ivanič Kuzmičov, obrijan, s naočarima i u slamnatom šeširu, više nalik na činovnika nego na trgovca, a drugi — otac Hristofor Sirijski, starješina n-ske Nikolajevske crkve, malen dugokos starčić u sivom platnenom kaftanu, sa cilindrom širokog oboda i s vezenim, šarenim pojasom. Prvi je o nečem duboko razmišljao i sve tresao glavom, da otjera drijem; na licu mu se uobičajena poslovna suhoparnost borila s dobrodušnošću čovjeka, koji se upravo rastao od rodbine i dobrano gucnuo; drugi je opet vlažnim očicama začuđeno gledao svijet božji i smješkao se tako široko, te se činilo, da je taj osmijeh već zahvatio i sam obod cilindra; lice mu je bilo crveno i izgledalo kao ozeblo. Obojica su oni, i Kuzmičov, i otac Hristofor, išli sada da prodaju vunu. Opraštajući se od svojih, oni su se malo prije čestito najeli uštipaka s vrhnjem i, ma da je bilo rano jutro, pijucnuli... Raspoloženje je u obojice bilo odlično.

Osdm ove dvojice, što smo ih upravo opisali, i kočijaša Deniske, koji je neumorno šibao žustre dorate, u brički se nalazio još jedan putnik — dječak od nekih devet godina, lica opaljena od sunca i mokra od suza. To je bio Jegoruška, Kuzmičovljev nećak. S ujakovim pristankom i blagoslovom oca Hristofora on je sad išao da se upiše u gimnaziju. Njegova mama, Olga Ivanovna, udova koleškog sekretara i rođena sestra Kuzmičovljeva, koja je voljela obrazovane ljude i otmjeno društvo, umolila je svog brata, koji je išao prodavati vunu, da uzme Jegorušku sa sobom i da ga upiše u gimnaziju; i sad je

dječak, ne shvaćajući, kuda i zašto ide, sjedio na kozliću kraj Deniske, držao se za njegov lakat, da ne ispadne iz kola, i poskakivao kao čajnik na samovaru. Od brze vožnje crvena mu se košulja na leđima napuhavala kao mjehur i novi mu je postiljonski šešir s paunovim perom neprestano puzao na zatiljak. On se osjećao jako nesretnim i bilo mu je da zaplače.

Kad je brička prolazila mimo tamnice, Jegoruška pogleda na stražare, što su polagano hodali oko visokog bijelog zida, na male prozore s rešetkama, na krst, što se blistao na krovu, i sjeti se, kako je prije nedjelju dana, na dan Majke božje Kazanske, s mamom dolazio u tamničku crkvu na crkvenu slavu; a još prije toga, na Uskrs, dolazio je u tamnicu s kuharicom Ljudmilom i Deniskom i nosio ovamo uskrsne kolače, pisanice, piroge i pečenu govedinu; uznici su mu se zahvaljivali i krstili se, a jedan je od njih poklonio Jegoruški olovna dugmeta za košulju, koja je sam izradio.

Dječak se zagledao u poznata mjesta, a mrska je brička jurila mimo njih i ostavljala sve iza sebe. Poslije tamnice promakoše crne, čađave kovačnice, poslije njih prijazno zeleno groblje, opasano kamenom ogradom; iza ograde veselo su izvirivali bijeli krstovi i spomenici, što se kriju u zelenilu višanja i pričinjaju se izdaleka kao bijele mrlje. Jegoruška se sjeti, da se te bijele mrlje u vrijeme, kad višnje cvatu, stapaju s njihovim cvijećem u bijelo more; a kad dozore, bijeli su spomenici i krstovi osuti točkama crvenim kao krv. Iza ograde su pod višnjama dan i noć spavali Jegoruškin otac i baka Zinaida Danilovna. Kad je baka umrla, položili su je u dugačak, uzak lijes i petacima joj pokrili oči, koje se nisu dale zaklopiti. Sve do pred svoju smrt ona je bila živahna i donosila je sa trga mekane bublike[1] posute makom, a sada spava, spava...

A iza groblja dimile su se ciglane. Crn gust dim puzao je u velikim pramenovima ispod dugačkih trščanih krovova spljoštenih uza zemlju i lijeno se dizao uvis. Nebo nad ciglanama i nad grobljem bilo je tmurno, i velike sjene od oblaka dima puzale su po polju i preko ceste. U dimu oko krovova kretali su se ljudi i konji pokriveni crvenom prašinom...

Iza ciglana grad se svršavao i počinjalo je polje. Jegoruška se posljednji put osvrne na grad, pritisne lice na Deniskin lakat i gorko

zaplače...

— No, zar se još nisi naplakao, plačljivko jedan! — reče Kuzmičov. — Opet si se, balavče, zaslinio! Ako nećeš da ideš, a ti ostani. Nitko te silom ne vuče!

— Ništa, ništa, brate Jegore, ništa to nije... — užurbano promrmlja otac Hristofor. — Ništa, braco... Zazivaj boga... Ne ideš za zlo, već za dobro. Učenje je, kako se veli, svjetlost, a neznanje je — tama... Odista je tako.

— Hoćeš li da se vratiš? — upita Kuzmičov.

— Ho... hoću... — odgovori Jegoruška jecajući.

— I bolje da se vratiš. I onako uzalud ideš, da na sedmoj vrsti srčeš kiselj[2].

— Ništa, ništa braco... — nastavi otac Hristofor. — Boga zazivaj... I Lomonosov je isto tako išao s ribarima, pa opet je postao čovjek evropskoga glasa. Umstvenost, koja se prima s vjerom, daje boguugodne plodove. Kako je ono rečeno u molitvi? Stvoritelju na slavu, roditeljima našim na utjehu, a crkvi i otadžbini na korist... Eto tako.

— Ima raznih koristi... — reče Kuzmičov, paleći jeftinu cigaru. — Netko uči po dvadeset godina, a nikakve koristi.

— I to se događa.

— Nekome je nauka na korist, a nekome samo pobrka pamet. Sestra mi je žena nerazumna, jednako teži za otmjenošću, hoće da joj Jegoruška bude učen čovjek, a ne razumije, da bih ja Jegorku i svojim poslovima mogao za cijeli život usrećiti. Ja vam to zato objašnjavam, jer pođu li svi među učene ljude, neće biti nikoga da trguje i da sije žito. Svi će od glada poumirati.

— A ako svi budu trgovali i žito sijali, neće biti nikoga da stiče znanja.

I misleći, da su obojica rekli nešto uvjerljivo i veoma važno, Kuzmičov i otac Hristofor načiniše ozbiljna lica i u isti mah kašljucnuše. Deniska, koji je prisluškivao, što oni govore i ništa nije razumio, strese glavom, pridigne se i ošine oba dorata. Nastade šutnja.

Međutim se pred očima putnika već prostirala široka beskrajna ravnica, koja se završavala lancem humaka. Stišćući se i provirujući

jedan iza drugoga, ti se humci slijevaju u uzvisinu, koja se proteže desno od puta do samog obzorja i iščezava u ljubičastoj daljini; voziš se i voziš, i nikada da razabereš, gdje ta uzvisina počinje i gdje se svršava... Sunce se već pomolilo otraga iza grada i tiho, bezbrižno, prihvatilo se svoga posla. Ponajprije daleko naprijed, gdje se nebo sastaje sa zemljom, oko humčića i vjetrenjače, koja je izdaleka nalik na malena čovjeka, što maše rukama, puzne po zemlji širok svijetlo žuti trak; za čas se isto takav trak zasvijetli nešto bliže, puzne nadesno i zahvati humke; nešto toplo dotače Jegoruškina leđa, trak svjetlosti, što se potkrao odostraga, preleti preko bričke i konja, pojuri u susret drugim tracima, i odjednom sva široka stepa zbaci sa sebe jutarnju polusjenu, nasmiješi se i zablista rosom.

Požnjevena raž, aptika, mlječika, divlja konoplja — sve potamnjelo od žege, crvenkasto i polumrtvo, sada je umiveno rosom i pomilovano suncem, oživljavalo, da nanovo procvate. Nad cestom su s veselim krikom prelijetale burnice, u travi se dozivale tekunice, a negdje daleko nalijevo plakali su vivci. Jato jarebica, poplašeno bričkom, prhne i sa svojim mekanim »trr« poleti prema humcima. Šturci, cvrčci, čegrtaši i rovci zagudiše u travi svoju škripuću, jednoličnu muziku.

Ali ne prođe dugo vremena, i rosa se ispari, zrak se umrtvi, i razočarana stepa poprimi svoj sjetni srpanjski izgled. Trava se pokunjila, život zamro. Suncem sprženi smeđezeleni humci, izdaleka ljubičasti, sa svojim kao sjena mirnim tonovima, ravnica s maglovitom daljinom i nad njima razapeto nebo, što se u stepi, gdje nema šuma i visokih brda, pričinja strahovito dubokim i.prozirnim — sve je to sada izgledalo beskrajno, ukočeno od sjete...

Kako je zagušljivo i sumorno! Brička juri, a Jegoruška vidi sve jedno te isto — nebo, ravnicu, humke... Muzika u travi utihnu. Burnice odletješe, jarebice se više ne vide. Nad uvelom travom od dosade krstare gačci, svi su oni nalik jedan na drugoga i čine stepu još jednoličnijom.

Iznad same zemlje leti jastreb, lagano mašući krilima, i najednom se zaustavlja u zraku, kao da se zamislio o dosadi života, onda stresa krilima i kao strijela leti nad stepom, a nerazumljivo je, zašto leti i šta mu treba. A u daljini maše krilima vjetrenjača...

Ovu jednoličnost tu i tamo prekida po koja bijela lubanja ili kamen u aptici; na trenutak iskrsava siva gromada kamena ili osušena bijela vrba s plavosivom vranom na najvišoj grani, a onda opet ispred očiju promiču aptika, humci, gačci...

Ali evo, hvala bogu, ide u susret voz sa snopljem. Na njemu leži cura. Sanjiva, izmorena žegom, podigla je glavu i gleda na te, što joj dolaze u susret. Deniska zijevne na nju, dorati pružaju gubice prema snopovima, brička zaškripi, ljubi se s vozom, a bodljikavo klasje kao metlica mete po cilindru oca Hristofora.

— Šta voziš ravno na ljude, dundaro jedna! — viče Deniska. — Ala si razjapila njušku, kao da te bumbar ujeo!

Cura se pospano smješka, malo miče ustima, pa opet legne... A eno se na humku ukazuje samotan jablan; tko ga je posadio i zašto je tu — bog bi ga znao. Teško je otrgnuti pogled od njegova vitkog stasa i zelene odjeće. Je li sretan taj ljepotan? Ljeti zapara, zimi studen i mećava, u jesen strašne noći, kad vidiš samo tamu, a ne čuješ ništa doli razuzdanog vjetra, što srdito zavija, a što je najgore — cijelog je života sam, posve sam... Iza jablana se u svijetložutom sagu, od vrha humka pa sve do ceste, protežu plohe pšenice. Na humku je žito već pokošeno i složeno u krstine, a dolje ga tek kose... Šest kosaca stoje jedan uz drugoga i mašu kosama, a kose veselo blistaju i u taktu sve zajedno daju zvuk »vžži!«, »vžži!«. Po kretnjama žena, što vežu snopove, po licima kosaca, po blistanju kosa vidi se, da ih žega peče i guši. Crn pas s isplaženim jezikom trči od kosaca u susret brički, valjda u namjeri da zalaje, ali se zaustavlja na po puta i ravnodušno gleda Denisku, koji mu se grozi bičem: prevruće je za lajanje! Jedna se ženska diže, obadvjema se rukama uhvati za izmučena leđa i prati očima Jegoruškinu pamučnu crvenu košulju. Ili joj se dopada crvena boja, ili se sjetila svoje djece, tek ona dugo nepomično stoji i gleda za njima...

Ali evo promače i pšenica. Opet se proteže spržena ravnica, od sunca opaljeni humci, sparno nebo, opet nad zemljom krstari jastreb. U daljini kao i prije maše vjetrenjača i još uvijek je nalik na malena čovjeka, koji maše rukama. Dodijalo je gledati je, i pričinja ti se, da nikad nećeš stići do nje, da ona bježi od bričke.

Otac Hristofor i Kuzmičov su šutjeli. Deniska je šibao dorate i podvikivao, a Jegoruška više nije plakao, nego je ravnodušno gledao

u stranu. Bio se izmorio od omare i stepske dosade. Pričinjalo mu se, da se on to već davno vozi i poskakuje, da mu sunce odavno pali leđa. Još nisu prošli ni deset vrsta, a on je već mislio: »Valjalo bi se odmoriti!«. S ujakova je lica malo pomalo nestalo dobroćudnosti, i preostala samo poslovna suhoparnost, a obrijanu mršavu licu, pogotovo kad je s naočarima, ta suhoparnost daje neumoljiv, inkvizitorski izraz. Otac pak Hristofor nije prestajao začuđeno promatrati svijet božji i smješkati se. Šuteći je mislio o nečemu lijepom i veselom, a na licu mu zaostao dobroćudan, blažen osmijeh. Činilo se, da mu je od vrućine i lijepa, vesela misao zastala u mozgu...

— No, šta veliš, Deniska, hoćemo li danas stići kolaju? — upita Kuzmičov. Deniska pogleda na nebo, pridigne se, ošine konje, pa tek onda odgovori:

— Do noći, ako bog da, dostići ćemo je...

Začu se lavež pasa. Kao iz zasjede iznenada se pojavi šest golemih stepskih ovčara i s okrutnim zavijanjem i lavežem jumu u susret brički. Neobično ljuti, s čupavim paučjim njuškama i očima crvenim od zlobe, okružiše bričku i, ljubomorno gurajući jedan drugoga, stadoše promuklo režati. Puni silne mržnje, oni su očito bili pripravni razderati na sitne komadiće i konje, i bričku, i ljude... Deniska, koji je volio dražiti i šibati, obraduje se toj prilici i, davši svom licu zlorad izraz, nagne se iz bričke i ošine bičem jednog ovčara. Psi još jače zarežaše, a konji zagrabiše; Jegoruška, koji se jedva držao na kozliću, gledajući oči i zube pasa shvati, da će ga smjesta raznijeti na komadiće, ako padne s kola, ali nije osjećao straha, već ih je gledao isto onako zlorado kao i Deniska, i žalio je što nema biča u ruci

Brička stiže do stada ovaca.

— Stoj! — za vikne Ruzmičov. — Drži! Tprr...

Deniska se cijelim tijelom upre natrag i zaustavi dorate.

Brička stade.

— Hajde ovamo! — vikne Kuzmičov čobaninu. — Umiri pse, prokleti bili!

Starac-čobanin, poderan i bos, u toploj šubari, s prljavom torbom o bedru i s kukom na dugačkoj batini — prava starozavjetna pojava — ušutka pse i, skinuvši šubaru, priđe brički. Isto takva starozavjetna

pojava stajala je nepomično na drugom kraju stada i ravnodušno gledala prolaznike.

— Čije je to stado? — upita Kuzmičov.

— Varlamovljevo! — glasno odgovori starac.

— Varlamovljevo! — ponovi čobanin, što je stajao na drugom kraju stada.

— A je li večeras Varlamov prolazio ovuda?

— Nikako nije... Njihov je poslovođa prolazio, to da...

— Tjeraj!

Brička krene dalje, a čobani sa svojim oštrim psima ostadoše otraga. Jegoruška je preko volje gledao preda se u ljubičastu daljinu, i već mu se počelo pričinjavati, da se vjetrenjača, što maše krilima, sada približava. Postajala je sve veća, sasvim je porasla, i već su se jasno mogla vidjeti njena dva krila. Jedno je krilo bilo staro, pokrpano, a drugo je tek nedavno bilo napravljeno od svježeg drva i blistalo se na suncu.

Brička je vozila ravno, a vjetrenjača je nekako počela odlaziti ulijevo. Vozili su se, vozili, a ona je neprestano odlazila ulijevo, ali nije nestajala s očiju.

— Baš je lijepu vjetrenjaču podigao Boltva svome sinu! — primijeti Deniska.

— A što se to ne vidi njegov salaš?

— On je tamo, iza onog dola.

Doskora se pokaza i Boltvin salaš, a vjetrenjača još uvijek nije odlazila natrag, nije zaostajala, već je gledala Jegorušku svojim blistavim krilom i mahala mu. Kakve li čarobnice!

II

Oko podneva brička skrene s ceste nadesno, pođe časkom polaganije pa stade. Jegoruška začuje tihi, vrlo prijazni žubor i osjeti, da mu se lica, kao hladan baršun, dotakao nekakav drugi zrak. Iz humka, što ga je priroda slijepila od golemog, nakaznog kamenja, kroz cjevčicu od trubeljike, koju je usadio neki nepoznati dobročinitelj, tankim je mlazom curila voda. Ona je padala na zemlju i prozirna, vesela, blistajući se na suncu i tiho žuboreči, kao da uobražava, da je snažan i brz potok, naglo tekla nekuda ulijevo. Nedaleko od humka ta se rječica razlijeva u lokvu; vruće sunčane zrake i usijano tlo požudno su je upijali i oduzimali joj snagu; ali malo

podalje ona se vjerojatno slijevala s drugom isto takvom rječicom, jer se na sto koraka od humka po njezinu toku zelenio gust, bujan šaš, iz kojega su, kad se približavala brička, s krikom uzletjele tri šljuke.

Putnici se smjestiše kraj potoka da se odmore i da nahrane konje. Kuzmičov, otac Hristofor i Jegoruška sjedoše u tanku sjenu, što je padala sa bričke i ispregnutih konja na prostrto ćebe, i počeše jesti. Kad se otac Hristofor napio vode i pojeo jedno pečeno jaje, lijepa se, vesela misao, što mu je od vrućine bila zastala u mozgu, sada sama nametala. On prijazno pogleda Jegorušku, žvakne i počne:

— I ja sam, braco, učio. Već od malenih nogu bog mi je usadio pamet i shvaćanje, tako da nisam bio kao drugi, nego sam već u tvojim godinama svojim shvaćanjem bio na radost svojim roditeljima i nastavnicima. Nije mi bilo ni petnaest godina, a već sam latinski govorio i gradio latinske stihove jednako vješto kao i ruske. Sjećam se, bio sam žezlonosac preosveštenog Hristofora. Jedamput poslije službe u crkvi, kao sad se sjećam, na imendan blagopokojnog gospodara cara Aleksandra Pavloviča Blagoslovljenog, on se svlačio u oltaru pa me prijazno pogleda i upita: »Puer bone, quam appellaris?« A ja odgovaram: »Christophorus sum!«[3] A on »Ergo connominati sumus«, to jest: mi smo, dakle, imenjaci... Onda me zapita latinski: »Čiji si ti?« Ja mu isto latinski odgovaram, da sam sin đakona Sirijskog, iz sela Lebedinskog.

Videći, kako ja brzo i jasno odgovaram, preosvešteni me blagoslovi i reče: »Piši ocu, da ga neću zaboraviti, a tebe da ću imati u vidu«. Protojereji i sveštenici, koji su bili u oltaru, slušajući naš latinski razgovor, također su se jako čudili, i svaki mi u znak pohvale izrazi svoje zadovoljstvo. Još nisam imao ni brkova, a već sam, brate, čitao i latinski, i grčki, i francuski, znao filozofiju, matematiku, svjetsku povijest i sve nauke. Bog mi je dao pamet začudo. Dešavalo se, nešto dvaput pročitam, pa već znam napamet. Moji su se nastavnici i dobročinitelji čudili i držali su, da će od mene postati veoma učen čovjek, lučonoša crkve. Ja sam i sam kanio u Kijev da nastavim nauke, ali roditelji mi ne blagosloviše nauma. »Ti ćeš — govorio mi otac — cio svoj vijek učiti, pa kad ćemo te dočekati?« Čuvši takve riječi, ja odustanem od nauka i stupim u službu. Nisam

doduše postao učenjak, ali zato se nisam oglušio roditeljima, utješio sam ih u starosti, s počitanjem ih sahranio. Poslušnost je više od posta i molitve!

— Mora da ste već sve nauke zaboravili! — dobaci Kuzmičov.

— Kako ih ne bih zaboravio? Hvala bogu, već mi se načela osma desetica! Iz filozofije i retorike još se koječega i sjećam, ali jezike i matematiku sasvim sam zaboravio.

Otac Hristofor zažmiri, promisli i reče u po glasa:

— Šta je to bit? Bit je stvar samostalna, kojoj ne treba ništa drugo za njeno postojanje.

On mahne glavom i nasmija se od ganuća.

— Duhovna hrana! — reče. — Zaista, materija hrani tijelo, a duhovna hrana dušu!

— Manite se vi nauka — uzdahne Kuzmičov — ako mi ne dostignemo Varlamova, to će nam onda biti nauka.

— Čovjek — nije igla, naći ćemo ga. On sad negdje ovuda krstari.

Nad šašem proletješe one tri poznate šljuke, i u njihovu se pištanju osjećala uznemirenost i ljutina, što su ih potjerali s potoka. Konji su smireno žvakali i brektali; Deniska je hodao oko njih i, nastojeći da pokaže, kako on nimalo ne mari za krastavce, piroge i jaja, što su ih gazde jeli, sav se zadubio u tamanjenje obada i muha, što su se prilijepili konjima na trbuhe i leđa. Puštajući iz grla nekakav naročiti paakosno-pobjednički zvuk, on je apatično lupao po svojim žrtvama, a u slučaju neuspjeha zlovoljno bi stenjao i pratio pogledom svakog sretnika, koji bi izbjegao smrti.

— Deniska, što ti to tamo radiš! Hodi jesti! — reče Kuzmičov, duboko uzdišući i time dajući znati, da se on već najeo.

Deniska bojažljivo priđe ćebetu i izabere sebi pet krupnih i žutih krastavaca, takozvanih »žutaka« (nezgodno mu je bilo da izabere sitnije i svježije), uzme dva pečena jaja, crna s napuklinama, pa onda neodlučno, kao da se boji da ga tko ne udari po ispruženoj ruci, dirne pirog.

— Uzmi, uzmi! — obodri ga Kuzmičov.

Deniska sad odlučno uzme pirog, ode daleko u stranu i sjede na zemlju, okrenuvši leđa prema brički. U isti čas se začuje tako glasno

žvakanje, da se čak i konji okrenuše i sumnjičavo pogledaše Denisku.

Kad se najeo, Kuzmičov skine sa bričke vrećicu s nečim i reče Jegoruški:

— Ja ću sad spavati, a ti pazi, da mi tko ne izvuče ovu vrećicu ispod glave.

Otac Hristofor skide mantiju, pojas i kaftan, i Jegoruška obamre od čuda, kad ga pogleda. On nikako nije mislio da svećenici nose hlače, a otac Hristofor je bio obučen u prave platnene hlače, uvučene u visoke čizme, i u kratak, šareno isprugani haljetak. Gledajući ga ovakva, Jegoruška nađe, da je u toj odjeći, koja nimalo ne pristaje njegovu dostojanstvu, otac Hristofor sa svojom dugačkom kosom i bradom vrlo sličan Robinsonu Crusou. Svukavši se, otac Hristofor i Kuzmičov legoše u sjenu pod bričkom, okrenuti licem jedan drugome, i zaklopiše oči. Kad je Deniska prestao žvakati, zavali se polеđice na pripeci i također zatvori oči.

— Pripazi, da tko ne odvede konje! — reče on Jegoruški i odmah zaspe.

Nastade tišina. Čulo se samo kako konji dašću i žvaču i kako hrču oni, što su zaspali; negdje podaleko plakao je vivak i ovda-onda razlijegalo se pištanje onih triju šljuka, koje su dolijetale da pogledaju, nisu li otišli nezvani gosti; blago romoneći žuborio je potok, ali svi ti zvuci nisu narušavali tišine, nisu budili zamrli zrak, nego su, naprotiv, nagonili prirodu na drijem.

Teško dišući od omare, koja se osobito osjećala sada poslije jela, Jegoruška otrča do šaša i otuda razgleda okolinu.

Ugleda isto, što je vidio i dopodne: ravnicu, humke, nebo, ljubičastu daljinu; samo su humci bili bliži i nije bilo vjetrenjače, koja je bila ostala daleko otraga. Iza kamenitog brežuljka, odakle je tekao potok, dizao se drugi, nešto širi; za njega se priljepio malen zaselak od pet-šest kućišta. Oko koliba nije se moglo vidjeti ni ljudi, ni drveća, ni sjena, kao da se zaselak ugušio u žarkom zraku i usahnuo. Od dosade Jegoruška uhvati u travi čegrtaša, prinese ga u šaci k uhu i dugo je slušao, kako gudi na svojim guslama. Kad mu dodija muzika, on se dade u lov za jatom žutih leptira, koji su dolijetali u šaš na vodu, te i ne primijeti, kako se opet našao kod bričke. Ujak i otac Hristofor čvrsto su spavali; mogli su spavati dva-tri

sata, dok se ne odmore konji... Kako da ubije to dugo vrijeme i kuda da se sakrije od sparine? Težak zadatak... Jegoruška mehanički podmetne usta pod mlaz, što je curio iz cjevčice; ustima osjeti hladnoću i miris trubeljike; pio je najprije s užitkom, a onda na silu sve dotle, dok mu se oštra hladnoća iz usta nije razišla po cijelom tijelu i dok mu se voda nije razlila po košulji. Zatim pođe brički i stade gledati na spavače. Ujakovo je lice kao i prije izražavalo poslovnu suhoparnost. Kao fanatik svoga posla Kuzmičov je uvijek, pa i u snu i za molitve u crkvi, kad su pjevali »Iže heruvimi«, mislio na svoje poslove, ni na časak ih nije mogao zaboraviti, i sad je vjerojatno sanjao o balama vune, o natovarenim vozovima, o cijenama, o Varlamovu... A otac Hristofor, čovjek blag, lakomislen i smješljiv, cijelog svog vijeka nije znao ni za jedan takav posao, koji bi poput udava mogao sputati njegovu dušu. U svim mnogobrojnim poslovima, kojih se laćao u svom životu, njega nije toliko mamio sam posao, koliko nervoza i općenje s ljudima, kojima je popraćen svaki pothvat. Tako ga na ovom putu nije toliko zanimala vuna, Varlamov i cijene, koliko duga vožnja, putni razgovori, spavanje pod bričkom, jelo u neodređeno vrijeme... Sudeći po njegovu licu, njemu se zacijelo i sada prisnio preosvešteni Hristofor, latinski disput, njegova popadija, uštipci s vrhnjem i sve same takve stvari, koje Kuzmičovu nisu mogle doći na san.

Dok je Jegoruška gledao njihova uspavana lica, iznenada se začu tiho pjevanje. Negdje, ne baš blizu, pjevala je neka žena, ali gdje zapravo i na kojoj strani, to je bilo teško razabrati. Pjesma tiha, otegnuta i turobna, slična plaču i jedva čujna, čula se sad zdesna, sad slijeva, čas odozgo, čas ispod zemlje, kao da nad stepom lebdi nevidljivi duh i pjeva. Jegoruška se ogledavao, ali nikako da pogodi, odakle ta čudnovata pjesma; a onda, kad bolje osluhnu, pričini mu se, da to pjeva trava; ona je, polumrtva, već osuđena smrt, u svojoj pjesmi bez riječi, ali žalosno i iskreno nekoga uvjeravala, da nije ništa kriva, da ju je sunce nedužnu spržilo, uvjeravala je, da hoće silno živjeti, da je još mlada i da bi bila lijepa, da nema sparine i suše; krivice nije osjećala, ali je svejedno nekoga molila za oproštenje i klela se, da joj je nepodnosivo bolno, tužno i da žali samu sebe...

Jegoruška malo posluša, i pričini mu se, da je od sumorne, otegnute pjesme zrak postao zagušljiviji, vrući i nepokretniji... Da zagluši tu pjesmu, on, pjevuckajući i trudeći se da lupa nogama, potrča do šaša. Odavde pogleda na sve strane i pronađe onoga, tko je pjevao. Kraj posljednje kućice u zaselku stajala je ženska u kratkoj donjoj suknji, dugonoga kao čaplja, i nešto sijala; ispod njezina rešeta niz brežuljak se tromo valjala bijela prašina. Sad je bilo očigledno, da je to pjevala ona. Na dva metra od nje nepomično je stajao malen dječak u samoj košulji i gologlav. Kao da je očaran pjesmom, nije se micao i gledao je nekuda dolje, vjerojatno na Jegoruškinu crvenu košulju.

Pjesma utihnu. Jegoruška se dovuče do bričke i, od dosade, opet se pozabavi mlazom vode.

I opet se začu otegnuta pjesma. Pjevala je ona ista dugonoga žena za humkom u zaselku. Jegoruški se opet vrati njegova dosada. On ostavi cjevčicu i pogleda gore. Što je sad ugledao bilo je tako neočekivano, da se malko uplašio. Nad njegovom glavom, na jednom od onih velikih nezgrapnih kamenova, stajao je malen dječak u samoj košuljici, punačak, velikog nabreklog trbuha i tankih nožica, onaj isti, što je prije stajao kraj žene. S tupim čuđenjem i ne bez straha, kao da vidi pred sobom putnike s drugoga svijeta, stajao je tu i otvorenih usta netremice promatrao Jegoruškinu crvenu košulju i bričku. Crvena ga je boja košulje mamila i draškala, a brička i ljudi, što su spavali pod njom, budili su njegovu radoznalost; možda on ni sam nije opazio, kako su ga ugodna crvena boja i radoznalost privukli dolje iz zaselka i sada se vjerojatno čudio svojoj smjelosti. Jegoruška je dugo gledao u njega, a on u Jegorušku. Obojica su šutjeli i osjećali neku nelagodnost. Nakon duge šutnje Jegoruška upita:

— Kako se zoveš?

Neznančevi obrazi se još jače napuhnuše; on se leđima prisloni uz kamen, izbulji oči, stade micati ustima i odgovori promuklim basom:

— Tit.

Dječaci više ne rekoše jedan drugome ni riječi. Šuteći i dalje i ne skidajući pogleda s Jegoruške tajanstveni Tit diže jednu nogu, petom napipa uporište i uspne se na kamen; odatle se, uzmičući natraške i

uporno gledajući Jegorušku, kao da se boji, da ga ovaj ne udari odzada, pope na slijedeći kamen i tako se uspinjao, dok nije sasvim nestao za vrhom brežuljka.

Gledajući za njim, Jegoruška obujmi koljena i obori glavu... Vruće zrake pekle su mu zatiljak, vrat i leđa, sumorna je pjesma čas zamirala, čas se razlijegala u nepomičnom zagušljivom zraku, potok je jednolično žuborio, konji su žvakali, a vrijeme se beskrajno vuklo, kao da se i ono ukočilo i stalo. Činilo se, da je od jutra prošlo već sto godina... Nije li to bog htio, da Jegoruška, brička i konji obamru u tom zraku i da se poput humaka okamene i zauvijek ostanu na istome mjestu?

Jegoruška podigne glavu i mutnim očima pogleda preda se; ljubičasta daljina, koja je dotada bila nepomična, uskoleba se i zajedno s nebom umače nekuda još dalje... Ona povuče za sobom smeđu travu i šaš, i Jegoruška neobično brzo poleti za daljinom, što je odmicala. Nekakva ga je sila nečujno vukla nekuda, a za njim se dala u potjeru omara i sumorna pjesma. Jegoruška spusti glavu i zaklopi oči...

Prvi se probudi Deniska. Njega je nešto ujelo, jer skoči, brzo se počeše po ramenu i progovori:

— Prokletstvo pogano, nikako da crkneš!

Zatim pođe potoku, napije se vode i dugo se umivao. Njegovo dahtanje i pljuskanje vode prenoiše Jegorušku iz drijema. Dječak pogleda njegovo mokro lice, pokriveno kapljama i krupnim pjegama od sunca, zbog kojih se činilo, da mu je lice nalik na mramor, i upita ga:

— Hoćemo li skoro?

Deniska pogleda, kako je visoko na nebu sunce, pa odvrati:

— Valjda skoro.

Zatim se obriše krajem košulje i, načinivši vrlo ozbiljno lice, poče skakati na jednoj nozi.

— Hajde, tko će brže dotrčati do šaša! — reče.

Jegoruška je bio iznemogao od sparine i drijema, ali ipak potrča za njim. Deniski je već bilo oko dvadeset godina, služio je kao kočijaš i kanio se ženiti, ali nije prestao biti dječak. Jako je volio puštati zmajeve, juriti za golubovima, igrati se piljaka, utrkivati se i vazda se miješao u dječje igre i svađe. Tek što gazde odu ili zaspu,

već se on pozabavi nečim, kao skakanjem na jednoj nozi ili bacanjem kamečaka. Nitko odrastao, kad bi ga vidio, kako se iskreno odaje zabavi i obijesti u društvu mališana, nije se mogao suzdržati, a da ne kaže: »Šta je to blesan!« A djeca u prodiranju velikoga kočijaša u njihov krug nisu vidjela ništa čudnovato: neka se igra, samo neka se ne tuče! Upravo tako mali psići ne vide ništa čudnovato, kad se u njihovo društvo ugura kakav velik, iskren pas i stane se s njima igrati.

Deniska prestigne Jegorušku i to ga je očito jako udobrovoljilo. On mu namigne i, da pokaže, kako on na jednoj nozi može skakati kolikogod hoćeš, predloži Jegoruški, da skače s njim po cesti, a zatim, bez odmora, natrag do bričke. Jegoruška odbije taj prijedlog, jer se jako zadihao i umorio.

Najednom Deniska napravi jako ozbiljno lice, kakvo nije poprimao ni onda, kad bi ga Kuzmičov psovao ili na njega zamahnuo batinom; on poče prisluškivati, polako se spusti na jedno koljeno, i na licu mu se pokaže izraz strogosti i straha, kakav biva u ljudi, koji su čuli hulu na boga. On se zagleda u jednu točku, polagano digne uvis šaku skupljenu kao čamčić i najedamput padne potrbuške na zemlju i udari šakom po travi.

— Evo ga! — promumlja pobjedonosno, digne se i prinese Jegoruškinim očima velikog zrikavca.

Misleći da to zrikavcu godi, Jegoruška i Deniska pogladiše ga prstima po širokim zelenim leđima i dodimuše mu brčiće. Onda Deniska uhvati debelu muhu, koja se nasisala krvi, i stavi je pred zrikavca. Ovaj, baš kao da se već odavno poznaje s Deniskom, ravnodušno pokrene svoje velike čeljusti slične viziru i odgrize muhi trbuh. Zatim ga pustiše, on bijesnu ružičastom podstavom svojih krila, spusti se u travu i odmah zagudi svoju pjesmu. Pustiše i muhu, ona raširi krila i bez trbuha poleti konjima.

Ispod bričke se začu dubok uzdah. To se probudio Kuzmičov. On brzo diže glavu, nemirno pogleda u daljinu i po tom pogledu, koji ravnodušno kliznu mimo Jegoruške i Demiske, moglo se pogoditi, da je odmah, čim se probudio, mislio na vunu i na Varlamova.

— Oče Hristofore, ustajte, vrijeme je! — reče on zabrinuto. — Dosta je spavanja, i onako smo već prespavali posao! Deniska, preži!

Otac Hristofor se probudi s onim istim osmijehom, s kojim je i zaspao. Lice mu se od spavanja smežuralo, naboralo, i činilo se, da je sad upola manje. On se umije i obuče i bez žurbe izvuče iz džepa malen mastan psaltir i, okrenuvši se licem prema istoku, stade šapatom čitati i krstiti se.

— Oče Hristofore — prijekorno će mu Kuzmičov. — Vrijeme je polasku, konji su spremni, a vi, bogami...

— Odmah, odmah... — promrmlja otac Hristofor. — Moram pročitati katizme... Još ih danas nisam čitao.

— Može se i kasnije s katizmima.

— Ivane Ivaniću, ja za svaki dan imam svoj propis... Ne smijem.

— Bog ne bi zamjerio.

Puna četvrt sata otac Hristofor je nepomično stajao licem prema istoku i micao usnicama, a Kuzmičov je gotovo s mržnjom gledao na nj i nestrpljivo slijegao ramenima. Osobito ga je ljutilo, kad je otac Hristofor poslije svake »slave« uvlačio u sebe zrak, brzo se krstio i, da se i drugi krste, hotimice glasno tri puta govorio:

— Aliluja, aliluja, aliluja, slava tebje, bože!

— Napokon se nasmiješi, pogleda u nebo i, spremajući psaltir u džep, reče:

— Fini![4]

Za čas brička krene na put. Kao da je išla natrag, a ne naprijed: putnici su vidjeli isto što i dopodne. Humci su još uvijek tonuli u ljubičastoj daljini, i nije im se vidjelo kraja; promicala je sitna aptika, kamenje, požete njive, i opet su isti gačci i jastreb, polagano, mašući krilima, letjeli nad stepom. Zrak se sve više kočio od žege i tišine, pokorna se priroda ukrutila u šutnji... Ni povjetarca, ni vedrog, svježeg zvuka, ni oblačića.

Ali napokon, kad se sunce stalo spuštati prema zapadu, stepa, humci i zrak ne izdržaše pritiska te, izgubivši strpljenje, izmučivši se, pokušaše da sa sebe zbace jaram. Iza humaka iznenada se pomoli pepeljastosiv kovrčast oblak. On se pogleda sa stepom, kao da joj hoće reći: »Ja sam spreman« — i namršti se. Odjednom se u zamrlom zraku nešto prolomi, vjetar silno dunu i s bukom i zviždukom zakovitla se po stepi. U isti mah trava i prošlogodišnja aptika zamrmoriše, na cesti se spiralno uzvitla prašina, jurnu stepom

i, noseći sobom slamu, viline konjice i perje, uskovitla se u crnom stupu prema nebu i zamagli sunce. Stepom uzduž i poprijeko, spotičući se i skačući, pojuriše stepske sadarke, a jedna od njih zapade u vihor, zavrti se kao ptica, poleti prema nebu i, pretvorivši se tamo u crnu točku, iščezne sa vidika. Za njom pojuri druga, pa treća, i Jegoruška vidje, kako se dvije sadarske sukobiše u plavetnoj visini i navališe jedna na drugu kao u dvoboju.

Uza samu cestu prhne droplja. Mašući krilima i repom ona je, oblivena suncem, bila nalik na olovnu ribolovnu meku ili na močvarnog leptira, kojemu se, kad leti nad vodom, krila slijevaju sa brčićima, pa se čini, da mu brčići rastu i sprijeda i straga i sa strane... Dršćući u zraku kao kukac, trepereći u zraku svojim šarenim bojama, droplja se diže visoko u ravnoj crti, a zatim, vjerojatno preplašena oblakom prašine, strelovito poleti ustranu, i dugo se još vidjelo, kako se svjetluca...

A eno je, uznemiren vihorom i ne shvaćajući, što se zbiva, izletio iz trave prdavac. On je letio niz vjetar, a ne protiv njega, kao sve ptice; od toga mu se perje nakostrušilo, sav se naduo, da je bio velik kao kokoš, i izgledao je jako srdit, impozantan. Jedino gačci, koji su ostarjeli u stepi i navikli na iznenadne stepske uzbune, mirno su letjeli nad travom ili su ravnodušno, ne obraćajući ni na što pažnje, kopkali svojim debelim kljunom po otvrdnuloj zemlji.

Iza humaka potmulo zatutnji grom, dunu svježi dašak. Deniska veselo zazviždi i ošine konje. Otac Hristofor i Kuzmičov, pridržavajući svoje šešire, uperiše pogled u humke... Bilo bi dobro da poškropi kiša!

Trebalo je, čini se, još samo malo napora, još samo malo muke, i stepa bi pobijedila. Ali nevidljiva sila, koja je pritiskala stepu, malo pomalo okova vjetar i zrak, smiri prašinu i opet nastade tišina, kao da nije ničega ni bilo. Oblak se sakri, sprženi se humci natmuriše, zrak se pokorno ukoči, i samo su još preplašeni vivci plakali i žalili se na svoju sudbinu...

Uskoro se spusti veče.

III

U večernji sumrak ukaza se velika prizemna kuća sa zarđalim limenim krovom i tamnim prozorima. Tu su kuću zvali svratišnim dvorom, ma da uz nju nije bilo dvorišta, a bila je usred stepe bez

ikakve ograde. Nešto po strani od nje crnio se bijedan višnjik ograđen pleterom, a pod prozorima su stajali uspavani suncokreti prignuvši svoje teške glave. U vrtiću je lupkala mala vjetrenjača, postavljena da plaši zečeve. I ništa se više oko kuće nije vidjelo ni čulo osim stepe.

Tek što se brička zaustavi pred natkrivenim vanjskim stepenicama, kad se u kući začuše radosni glasovi — jedan muški, a drugi ženski — zaškripaše vrata na šarkama, i začas se kraj bričke pojavi visoka suhonjava prilika, koja je mahala rukama i polama kaputa. To je bio gazda svratišta, Mojsej Mojsejič, čovjek srednjih godina, vrlo blijeda lica i lijepe, kao tuš crne brade. Bio je odjeven u trošan cmi kaput na struk, koji mu se klimatao uskim ramenima, kao na vješalici, a pole su mu lepršale kao krila svaki put, kad bi Mojsej Mojsejič od radosti ili od užasa pljesnuo rukama. Osim kaputa na gazdi su još bile široke hlače spuštene preko čizama i baršunast prsluk sa crvenkastosmeđim cvjetovima nalik na ogromne stjenice.

Prepoznavši putnike, Mojsej Mojsejič najprije obamre od bujice osjećaja, a zatim pljesne rukama i zastenje. Kaput mu mahne polama, leđa mu se saviše u luk, a blijedo mu se lice iskrivi u takav osmijeh, kao da vidjeti bričku nije za njega bilo samo ugodno, nego i bolno-slatko.

— Oh, bože moj, bože moj! — počne on tankim pjevuckavim glasom, zadihavajući se, vrpoljeći se i smetajući svojim kretnjama putnicima da izađu iz bričke. — Kako je danas za mene sretan dan! Ah, što li samo da započnem! Ivane Ivaniću! Oče Hristofore! Kakav to krasni gospodičić sjedi na kozliću, bog me kaznio! Ah, bože moj, pa šta sam se ja tu ukočio na jednome mjestu i ne zovem goste u sobu? Izvolite, najpokornije molim.,. Iskažite mi milost! Dajte mi vaše stvari... ah, bože moj!

Kopkajući po brički i pomažući putnicima da siđu, Mojsej Mojsejič se najednom okrene natrag i zavikne tako divljim prigušenim glasom, kao da se utapa i zove u pomoć:

— Solomone! Solomone!

— Solomone, Solomone! — ponovi u kući ženski glas.

Vrata zaškripaše na šarkama, a na pragu se pokaže Židov srednjega rasta, crvenokos, s velikim ptičjim nosom i sa ćelom usred tvrde kovrčaste kose; bio je odjeven u kratak jako trošan kaputić sa

zaokrugljenim polama i kratkim rukavima, i u kratke hlače od trikoa, zbog čega se i on sam pričinjao kratak i kusast kao očerupana ptica. To je bio Solomon, brat Mojseja Mojsejiča. On šuteći, bez pozdrava, priđe brički i samo se nekako čudnovato nasmiješi.

— Došli su Ivan Ivanič i otac Hristofor! — reče mu Mojsej Mojsejič takvim tonom, kao da se boji, da mu to ovaj neće povjerovati. — Aj, aj, divna stvar, kako sjajni ljudi su došli k nama! No, Solomone, uzmi stvari! Izvolite, dragi gosti!

Malo zatim već su Kuzmičov, otac Hristofor i Jegoruška sjedili u velikoj, mračnoj i praznoj sobi za starim hrastovim stolom. Taj je stol bio gotovo osamljen, jer u velikoj sobi osim njega, širokog divana s poderanim voštenim platnom i triju stolica nije bilo nikakvog drugog pokućstva. Pa i stolice ne bi se svatko usudio nazvati stolicama. To je bio nekakav žalostan namještaj s voštenim platnom, koji je već proživio svoj vijek, i s naslonima neprirodno savijenim unatrag, zbog čega su te stolice jako sličile na dječje saonice. Teško je bilo razumjeti, kakvu je udobnost nepoznati stolar imao u vidu, kada je naslone tako nemilosrdno savijao, i nametala se pomisao, da tu i nije kriv stolar, već neki prolaznik atleta, koji se htio podičiti svojom snagom, pa savinuo stolicama naslone, a onda htio da ih ispravi, pa ih još jače savinuo. Soba je izgledala mračna. Zidovi su bili sivi, strop i grede začađene, na podu se pružale pukotine i zijale rupe nerazumljiva porijekla (možda ih je petom probio onaj isti atleta), i činilo se, da soba ne bi prestala biti mračna, sve da u njoj objese deset svjetiljaka. Ni na zidovima, ni na prozorima nije bilo ničega sličnog ukrasu.

Uostalom, na jednom su zidu u sivom drvenom okviru visjela nekakva pravila s dvoglavim orlom, a na drugom, u isto takvom okviru, nekakva gravira s natpisom: »Ravnodušnost čovjekah«. Prema čemu su »čovjeki« bili ravnodušni, nije bilo moguće razabrati, jer je gravira bila jako potamnjela od vremena i obilno zagađena muhama. U sobi je zaudaralo na nešto pljesnivo i kiselo.

Uvodeći goste u sobu, Mojsej Mojsejič se i dalje previjao, pljeskao rukama, stiskao se i radosno uzvikivao — on je smatrao da sve to mora biti, kako bi se pokazao neobično uljudan i ljubazan.

— Kada su ovuda prošli naši vozovi? — upita ga Kuzmičov.

— Jedna je partija prošla danas, još ujutro, a druga se, Ivane Ivaniću, odmarala tu preko ručka i otišla predveče.

— Ha... Da li je Varlamov prolazio ovuda ili nije?

— Nije, Ivane Ivaniću. Jučer je ujutro prolazio njegov poslovođa Grigorij Jegorič i govorio, da je on sad po svoj prilici na salašu kod molokana[5].

— Izvrsno. Mi ćemo dakle sad odmah gledati da dostignemo vozove, a onda ćemo k molokanu.

— Ta, zaboga, Ivane Ivaniću! — zaprepasti se Mojsej Mojsejič i zapljeska rukama. — Kuda ćete u noć? Večerajte na zdravlje i prenoćite, a sutra ćete izjutra, ako bog da, poći i stići koga treba.

— Nemam kad, nemam kad... Ne zamjerite, Mojseju Mojsejiču, možda ćemo drugi put, ali sad nije vrijeme. Četvrt sata ćemo se odmoriti pa ćemo poći, a prenoćiti se može i kod molokana.

— Četvrt sata! — ciknu Mojsej Mojsejič. — Ta bojte se boga, Ivane Ivaniću! Vi ćete me prisiliti da vam sakrijem kape i da zaključam vrata! Bar nešto založite i popijte čaj!

— Nemamo vremena za čašćenje, — reče Kuzmičov.

Mojsej Mojsejič nagne glavu na stranu, previ koljena i ispruži dlanove naprijed, kao da se brani od udaraca, i s bolno-slatkim smiješkom stade preklinjati:

— Ivane Ivaniču! Oče Hristofore! Ma budite tako dobrostivi, srknite kod mene čaja! Zar sam ja zbilja tako nevaljao čovjek, da se kod mene ne može ni čaj popiti? Ivane Ivaniču!

— Pa hajde, čaj možemo popiti — samilosno uzdahne otac Hristofor. — To nas neće zadržati.

— Pa dobro! — pristane i Kuzmičov.

Mojsej Mojsejič se strese, radosno klikne i stišćući se, kao da je upravo iskočio iz studene vode u toplo, potrči vratima i zavikne divljim glasom, kakvim je prije zvao Solomona:

— Roza! Roza! Daj samovar!

Za čas se otvore vrata i s velikim poslužavnikom u rukama uđe u sobu Solomon. Stavljajući poslužavnik na stol on je podrugljivo gledao nekuda u stranu i kao prije čudnovato se smješkao. Sada se pri svijetlu svjetiljčice mogao dobro vidjeti njegov smiješak; taj je bio vrlo složen i izražavao je mnogo osjećaja, ali jedan je među njima

prevladavao u tom smiješku — očigledni prezir. Kao da je mislio na nešto smiješno i glupo, kao da nekoga nije mogao trpjeti i prezirao ga, nečemu se radovao i samo čekao pogodan čas, da ga ojadi porugom pa da se valja od smijeha. Njegov dugački nos, debele usne i lukave izbuljene oči kao da su bili napregnuti od želje da prasne u smijeh. Pogledavši njegovo lice, Kuzmičov se podrugljivo nasmiješi i zapita ga:

— Solomone, šta ti ovoga ljeta nisi dolazio k nama u N. na sajam, da predstavljaš Židove?

Prije dvije godine, toga se i Jegoruška vrlo dobro sjećao, Solomon je na sajmu u N. u jednom komedijaškom šatoru izvodio scene iz židovskog života i požnjeo velik uspjeh. Podsjećanje na to nije na Solomona učinilo nikakav dojam. Ne odgovorivši ništa, on izađe i malo zatim vrati se sa samovarom.

Svršivši svoj posao kod stola on ode u stranu i, skrstivši ruke na prsima i spruživši jednu nogu naprijed, zagleda se svojim podrugljivim očima u oca Hristofora. U njegovoj je pozi bilo nešto izazovno, naduveno i prezirno, a u isto vrijeme i krajnje jadno i komično, jer što je njegova poza postajala impozantnija, to su se jače isticale njegove kratke hlače, kusasti kaputić, karikaturni nos i cijela njegova ptičja, očerupana figurica.

Mojsej Mojsejič donese iz druge sobe stolčić bez naslona i sjede malo podalje od stola.

— Dobar tek! Čaj i šećer! — počne on zabavljati goste. — Pijte na zdravlje. Tako rijetki gosti, tako rijetki, a oca Hristofora već pet godina nisam vidio. I nitko neće da mi kaže, čiji je to tako lijeipi gospodičić? — upita on, nježno pogledavajući Jegorušku.

— To je sinčić moje sestre Olge Ivanovne — odgovori Kuzmičov.

— A kuda ide?

— Vodimo ga na nauke u gimnaziju.

Mojsej Mojsejič iz uljudnosti dade svom licu izraz čuđenja i jako zamahne glavom.

— O, to je lijepo! — reče on prijeteći se prstom samovaru. — To je lijepo! Iz gimnazije ćeš izaći takav gospodin, da ćemo svi pred tobom skidati kape. Bit ćeš pametan, bogat, s ambicijom, i mamica će se radovati. O, to je lijepo!

On malo zašuti, pogladi svoja koljena, pa će onda u ponizno-šaljivom tonu:

— Nego vi meni ne zamjerite oče Hristofore, ali ja kanim napisati pismo arhijereju, da vi trgovcima otimate kruh. Uzet ću papir s biljegom i napisat ću, da otac Hristofor mora da ima malo svojih para, kad se počeo baviti trgovinom i stao prodavati vunu.

— Ma eto, došlo mi pod stare dane... — reče otac Hristofor i nasmija se. — Prešao sam, brate, iz popova u trgovce. Sad bi trebalo da sjedim kod kuće i da se bogu molim, a ja jurim kao faraon na bojnim kolima... Briga je to!

— Zato će biti puno groša!

— Sigurno! Brus ću dobiti, a ne groša! Ta roba nije moja, već zeta Mihajla!

— Pa zašto nije on sam pošao?

— Ma eto tako... Materinje mu se mlijeko još nije osušilo na usnama. Kupio on doduše vunu, ali što se tiče prodaje — nema pameti, još je premlad. Sve je novce utukao, htio da zaradi pa da se razmeće, te se vrtio ovamo onamo, a nitko mu ne daje ni koliko je on sam platio. Tako je momak trčkarao oko godinu dana, pa onda evo ga k meni i — »Tata, prodajte vunu, smilujte mi se! Ništa se ja ne razumijem u te poslove!« Eto, tako ti je to. Kad dođe do gusta, onda je odmah dobar i tatica, a prije se moglo i bez tatice. Kad je kupovao, nije me pitao, a sad, kad je pritislo, sad neka tata pomogne. A što može tata? Da nije Ivana Ivaniča, ne bi ni tata ništa napravio. Briga je to s njima!

— Da, briga je to s djecom, ja to znam! — uzdahne Mojsej Mojsejič. — Ja ih i sam imam šestero. Jednoga uči, drugoga liječi, trećega nosi na rukama, a kad odrastu, još je i veća briga s njima. Ne samo sadekarce, nego je čak i u svetom pismu bilo tako. Dok su u Jakova djeca bila mala, plakao je, a kad su mu odrasla, još je gore stao plakati!

— M-da... — složi se otac Hristofor, zamišljeno gledajući čašu. — Ja zapravo nemam što da gnjevim boga, stigao sam do granice života, koju daj bože, svakome... Kćeri sam poudavao za dobre ljude, sinove izveo u život i sad sam slobodan, svoje sam djelo izvršio, mogu da pođem, ako hoću, na sve četiri strane svijeta. Živim lijepo sa svojom popadijom, jedem, pijem, i spavam, uživam u

unučadi i molim se bogu, a više mi ne treba. Živim kao bubreg u loju, i nitko me se ne tiče. Otkad sam živ, nisam imao nikakve muke, i da me sad, recimo car upita: »Što ti treba? Šta želiš?« — Pa ništa mi baš ne treba! Svega imam i za sve bogu hvala. U cijelome gradu nema sretnijeg čovjeka od mene. Samo eto, grijeha imam mnogo, ali i to se mora reći, da je jedini bog bez grijeha. Nije li tako?

— Bit će da je tako.

— No, dabogme, zuba nemam, u leđima me trga od starosti, pa ovo, pa ono... astma i tome slično... Pobolijevam, tijelo je nemoćno, ali i sam prosudi, i naživio sam se! Prešao sam sedamdesetu! Neću valjda vječno živjeti, valja znati, što je red.

Najednom se otac Hristofor nečega sjeti, prsne u čašu i zakašlje se od smijeha. Mojsej Mojsejič se iz uljudnosti također nasmiješi i zakašlje.

— Baš smiješno! — reče otac Hristofor i mahne rukom. — Došao k meni u goste moj stariji sin Gavrilo. On je svršio medicinu i služi u Černigovskoj gubemiji kao zemski liječnik... Dobro... Velim ja njemu: »Evo — rekoh — astma, te ovo, te ono... Ti si doktor, liječi oca!« On me odmah svuče, pokucka, posluša, radi sa mnom i ovo i ono... protrlja mi trbuh, a onda mi kaže: »Vama bi, tata, trebalo — kaže — da se liječite komprimiranim zrakom.«

Otac Hristofor prasne u grohotan, grčevit smijeh, tako da mu suze navriješe na oči, a zatim ustade.

— A ja mu velim: »Nek ide s milim bogom taj tvoj komprimirani zrak!«

Mojsej Mojsejič također ustade i uhvativši se za trbuh udari u tanki smijeh sličan lavežu bolonjesca.

— S milim bogom taj komprimirani zrak! — ponovi otac Hristofor smijući se grohotom.

Mojsej Mojsejič uze za dvije note viši glas i poče da se smije tako grčevito, da se jedva držao na nogama.

— Oh, bože moj... — stenjao je smijući se. — Dajte da odahnem... Tako ste me nasmijali, da... oh!... umrijet ću!

On se smijao i govorio, a onamo je međutim plašljivo i sumnjičavo pogledavao na Solomona. Ovaj je stajao u prijašnjoj pozi i smješkao se. Sudeći po njegovim očima i osmijehu, on je uistinu prezirao i mrzio, ali to je tako slabo pristajalo njegovoj očerupanoj

figurici, da se Jegoruški pričinilo, da je on tu izazovnu pozu i ujedljiv, preziran izraz namjerno uzeo, da bi izigravao lakrdijaša i nasmijao rijetke goste.

Popivši šuteći šest čaša čaja, Kuzmičov očisti pred sobom mjesto na stolu, uzme onu istu vrećicu, koju je za vrijeme spavanja pod bričkom imao pod glavom, razveže na njoj uzicu i strese je. Iz vrećice se prosuše na stol svežnjići novčanica.

— Dok još ima vremena, hajte, oče Hristofore, da prebrojimo novac. — reče Kuzmičov.

Ugledavši novce, Mojsej Mojsejič se zbuni, ustade i, kao delikatan čovjek, koji ne želi znati tuđe tajne, balansirajući rukama iziđe na prstima iz sobe. Solomon ostade na svome mjestu.

— Koliko je novčanica u svežnjićima od jednoga rublja? — poče otac Hristofor.

— Po pedeset... U svežnjićima od tri rublja po devedeset... A dvadesetpetače i stotinjarke složene su po tisuću rubalja u svežnjiću. Vi odbrojte sedam tisuća osam stotina za Varlamova, a ja ću brojati za Gusevića. Samo pazite da se ne zabunite...

Otkako je živ, Jegoruška nije vidio takvu hrpu novaca, kakva je sad ležala na stolu. Novaca je vjerojatno bilo vrlo mnogo, jer je svežnjić sa sedam tisuća i osam stotina, što ga je otac Hristofor složio za Varlamova, u poredbi s cijelom hrpom izgledao vrlo malen. U drugo bi vrijeme takva gomila novca možda zapanjila Jegorušku i potakla ga na razmišljanje, koliko se bublika, zemičaka, makovnjača može kupiti za toliku hrpu novčanica, a sad ju je ravnodušno gledao i osjećao samo odvratan vonj trulih jabuka i petroleja, koji se od nje širio.

On je bio izmučen od drndanja kola, umoran i pospan. Glava mu je klonula, oči su mu se lijepile, a misli plele kao konci. Da je samo bilo moguće, on bi s uživanjem spustio glavu na stol, zatvorio oči, da ne vidi svjetiljku i prste, što su se micali nad hrpom, i dopustio svojim tromim, pospanim mislima, da se još više zapletu. Kako se silio da ne zadrijema, plamen svjetiljke, čaše i prsti pričinjali su mu se dvostruki, samovar se ljuljao, a vonj trulih jabuka činio mu se još oštriji i odvratniji.

— Oh, novci, novci! — uzdisao je otac Hristofor smješkajući se. — Nevolja je s vama! Sad moj Mihajlo negdje spava i sanja, da ću

mu ja donijeti ovakovu hrpu.

— Vaš je Mihajlo Timofejič čovjek, koji ništa ne razumije — govorio je Kuzmičov u pola glasa. — Laća se posla kojemu nije dorastao, a vi razumijete i možete prosuditi. Da ste vi meni, kako sam vam govorio, dali svoju vunu i lijepo se vratili kući, ja bih vam, velim vam, dao po pola rublja povrh cijene, i to samo iz poštovanja...

— Ne, Ivane Ivaniču, — uzdisao je otac Hristofor. — Hvala vam na pažnji... Dabogme, da je do mene, ja ne bih ništa rekao, ali i sami znate, da roba nije moja...

U sobu uđe na prstima Mojsej Mojsejič. Trudeći se iz delikatnosti da ne gleda u hrpu novaca, on se prikrade Jegoruški i povuče ga odostraga za košulju.

— Idemo, gospodičiću, — reče mu poluglasno, — pokazat ću ti jednog medvjedića. Tako je strašan, ljutit! U-u!

Pospani Jegoruška ustade i tromo pođe za Mojsejem da pogleda medvjeda. On uđe u malu sobu, u kojoj mu, prije nego što je išta vidio, zastade dah od nekakva kiselog i pljesnivog vonja, koji je tu bio jači nego u velikoj sobi i vjerojatno se odavle širio po cijeloj kući. Jednu polovinu sobe zapremao je velik krevet, pokriven masnim šivenim pokrivačem, a drugu — komoda i cijela brda svakojakih prnja, počevši od kruto uškrobljenih sukanja pa sve do dječjih gaćica i vodiljki. Na komodi je gorjela lojana svijeća.

Umjesto obećanog medvjeda Jegoruška ugleda veliku, vrlo debelu Židovku s raspuštenom kosom u haljini od crvenog flanela s crnim točkicama; ona se teško kretala u tijesnom prolazu između kreveta i komode i otegnuto je uzdisala i stenjala kao da je bole zubi. Kad opazi Jegorušku, ona napravi plačljivo lice, otegnuto uzdahne i prije nego što je on uspio da se osvrne, prinese mu k ustima krišku kruha namazanu medom.

— Jedi, sinko, jedi! — reče ona. — Ti si tu bez mamice, pa nema tko da te nahrani. Jedi!

Jegoruška stade jesti, iako poslije žutog šećera i makovnjače, što ih je svaki dan jeo kod kuće, nije nalazio ništa osobito u medu, koji je bio napola pomiješan s voskom i pčelinjim krilašcima. Dok je on jeo, Mojsej Mojsejič i Židovka su ga gledali i uzdisali.

— Kuda ti putuješ, djetešce? — zapita Židovka.

— Na nauke. — odvrati Jegoruška.

— A koliko vas je u mamice?

— Jedinac sam. Nema više nikoga.

— A-oh! — uzdahne Židovka i podigne oči. — Siromašna mamice, siromašna mamice! Kako će se ona žalostiti i plakati! Za godinu dana i mi ćemo svoga Nauma dati na nauke! Oh!

— Ah, Naum, Naum! — uzdahne Mojsej Mojsejič, i na njegovu blijedu licu nervozno zadrhti koža. — A on je tako bolestan.

Masni se pokrivač pomače i ispod njega se pokaže čupava dječja glava na vrlo tankom vratu; dva crna oka sijevnuše i radoznalo se zaustaviše na Jegoruški. I dalje uzdišući, Mojsej Mojsejič i Židovka priđoše komodi i počeše nešto govoriti židovski. Mojsej Mojsejič je govorio poluglasno, dubokim basom, i većinom mu je židovski govor zvučio kao »hal-hal-hal«, a žena mu je odgovarala tankim purjim glasićem, i njen se govor čuo slično kao »tu-tu-tu-tu«... Dok su se oni dogovarali, ispod masnog se pokrivača pomoli druga čupava glavica, za njom treća, pa četvrla... Da je Jegoruška imao bogatu fantaziju, mogao je pomisliti, da pod pokrivačem leži stoglavi zmaj.

— Hal-hal-hal-hal... govorio je Mojsej Mojsejič.

— Tu-tu-tu-tu... — odvraćala mu je Židovka.

Dogovaranje se svrši time, da Židovka s dubotkim uzdahom poseže u komodu, razgrnu u njoj nekakvu zelenu krpu i izvadi iz nje raženi medenjak u obliku srca.

— Uzmi, djetešce, — reče ona, pružajući Jegoruški medenjak. — Ti sad nemaš mamice, nema tko da ti da poslastica.

Jegoruška turi medenjak u džep i povuče se k vratima, jer više nije mogao da udiše ustajali kiseli zrak, u kojem su živjeli domaćini. Vrativši se u veliku sobu, on se udobnije namjesti na divanu i preda se svojim mislima.

Kuzmičov je upravo bio završio brojenje novaca i metao ih natrag u vrećicu. Nije s njima postupao baš osobito nježno, gurao ih je u prljavu vrećicu tako ravnodušno, kao da to nisu novci, već papirnato smeće.

Otac Hristofor razgovarao se sa Solomonom.

— Dakle šta, Solomone premudri? — pitao ga je on zijevajući i krsteći usta. — Kako poslovi.

— O kakvim to poslovima govorite? — upita Solomon i pogleda ga tako ujedljivo, kao da mu se tu podmetao nekakav zločin.

— Uopće... Šta radiš?

— Šta radim? — ponovi pitanje Solomon i slegne ramenima. — Isto što i svi drugi...

Vidite da sam sluga. Sluga sam bratov, brat je sluga gostiju, gosti su sluge Varlamova, a da ja imam novaca deset milijuna, onda bi Varlamov bio moj sluga.

— Nemoj, a zašto bi on bio tvoj sluga?

— Zašto? Pa zato, što nema takva gospodina ili milijunaša, koji ne bi, za jednu kopjejku više, počeo lizati ruku smrdljivom Židovu. Ja sam sada smrdljivi Židov i prosjak, svi na mene gledaju kao na psa, a da imam novaca, Varlamov bi preda mnom izigravao isto takvu budalu kao Mojsej pred vama.

Otac Hristofor i Kuzmičov se pogledaše. Ni jedan ni drugi ne shvatiše Solomona. Kuzmičov ga strogo i suho pogleda i upita:

— Kako se ti, luđače, usuđuješ uspoređivati s Varlamovom?

— Nisam ja još toliko lud, da bih se uspoređivao s Varlamovom — odvrati Solomon, podrugljivo pogledavajući na goste. — Varlamov je doduše Rus, ali je u duši smrdljivi Židov; cio mu se život sastoji u novcu i dobiti, a ja sam svoje novce spalio u peći. Meni ne trebaju ni novci, ni zemlja, ni ovce, i ne treba mi, da me se ljudi boje i da preda mnom skidaju kapu kad se vozim. Dakle sam pametniji od vašeg Varlamova i više nalik na čovjeka!

Malo kasnije Jegoruška kroz polusan začu, kako je Solomon prigušenim i od mržnje promuklim glasom, loše izgovarajući r i žureći se, počeo govoriti o Židovima; isprva je govorio pravilno, ruski, a onda upade u ton izvođača scena iz židovskog života i stade govoriti kao onomadne u komedijaškom šatoru, s pretjeranim židovskim akcentom.

— Stani! — upadne mu u riječ otac Hristofor. — Ako ti se tvoja vjera ne sviđa, a ti je promijeni, ali grehota je izrugivati joj se, posljednji je čovjek onaj, koji svoju vjeru izvrgava ruglu.

— Vi ništa ne razumijete! — grubo ga prekine Solomon. — Ja vama govorim jedno, a vi meni drugo...

— Eto se odmah vidi, da si glup čovjek, — uzdahne otac Hristofor. — Ja tebe poučavam kako umijem, a ti se ljutiš. Ja tebi po starački, polako, a ti kao puran: ble-ble-ble! Čudak si, zbilja...

Uto uđe Mojsej Mojsejič. On zabrinuto pogleda na Solomona i na svoje goste, i opet mu koža na licu nervozno zadrhta. Jegoruška strese glavom i pogleda oko sebe, na trenutak spazi Solomonovo lice, i to baš u času, kad je bilo na tri četvrtine okrenuto prema njemu i kad mu je sjena njegovog dugačkog nosa presjekla cijeli lijevi obraz; prezirni osmijeh, pomiješan s tom sjenom, sjajne podrugljive oči, naduveni izraz i cijela njegova očerupana figurica, koja se drhtavo podvostručavala u Jegoruškinim očima, — sve ga to sad nije činilo sličnim lakrdijašu, već nečemu, što se ponekad vidi u snu, vjerojatno nečistom duhu.

— Kakav vam je bjesomučan, Mojseju Mojsejiču, bog ga dao! — reče otac Hristofor sa smiješkom. — Valjalo bi da ga negdje namjestite ili da ga oženite, tako nešto... Nije nalik na čovjeka...

Kuzmičov se srdito namršti. Mojsej Mojsejič opet zabrinuto i radoznalo pogleda na brata i na goste.

— Solomone, iziđi odavle! — reče on strogo. — Iziđi!

I doda nešto na židovskom jeziku. Solomon se kratko nasmija i iziđe.

— A što je to bilo? — uplašeno zapita Mojsej Mojsejič oca Hristofora.

— Zaboravlja se, — odgovori Kuzmičov. — Grubijan je i mnogo drži do sebe.

— Znao sam ja! — zaprepasti se Mojsej Mojsejič i pljesne rukama. — Ah, bože moj! Bože moj! — promrmlja poluglasno. — Ma budite dobrostivi, oprostite i ne srdite se. To vam je takav čovjek, takav čovjek! Ah, bože moj! Bože moj! Rođeni mi je brat, ali osim nevolje ništa nisam doživio od njega. Ta on vam je, znate...

Mojsej Mojsejič pokaže prstom na čelo i nastavi:

— Nije sasvim pri pameti... propao čovjek. I ne znam što da radim s njim! Nikoga ne voli, nikoga ne poštiva, nikoga se ne boji... Znate, svemu se ruga, govori gluposti, u svakoga zabada. Ne ćete mi vjerovati, jednom je došao ovamo Varlamov, a Solomon mu reče takve stvari, da je udario bičem i njega i mene... A zašto mene? Zar sam ja kriv? Bog mu je uzeo pamet, dakle je božja volja, a zar sam ja kriv?

Prođe desetak minuta, a Mojsej Mojsejič je još uvijek poluglasno mrmljao i uzdisao:

— Noću ne spava i sve razmišlja, razmišlja, razmišlja, a o čemu razmišlja, to neka bog zna. Priđeš noću k njemu, a on se srdi i smije. Ni mene on ne voli... i ništa vam on neće! Kad nam je otac umirao, ostavio je i njemu i meni svakomu po šest tisuća rubalja. Ja sam sebi kupio ovo svratište, oženio sam se i sad imam djece, a on spalio svoje novce u peći. Kakva šteta, kakva šteta! Šta ih je išao spaliti? Ako tebi nisu potrebni, daj ih meni, ali zašto da ih spališ?

Najednom zaškripe vrata na šarkama i pod zadršće od nečijih koraka. Na Jegorušku dunu lak vjetrić, i njemu se pričini, da je mimo njega preletjela nekakva velika crna ptica i da mu je kraj samog lica zamahnuta krilima. On otvori oči... Ujak je s vrećicom u ruci, spreman za put, stajao kraj divana. Otac Hristofor držao je cilindar sa širokim obodom, nekoga je pozdravljao i smješkao se ni blago ni ganuto kao obično, već ponizno i ukočeno, što nikako nije pristajalo njegovu licu. A Mojsej Mojsejič je balansirao, kao da mu se tijelo raskinulo na tri dijela, i na sve se načine trudio da se ne raspadne. Jedino je Solomon stajao u kutu, kao da se ništa nije dogodilo, i prezirno se smješkao kao i prije.

— Vaša svjetlosti, oprostite, kod nas nije čisto! — stenjao je Mojsej Mojsejič s bolno-slatkim osmijehom, i sad već nije primjećivao ni Kuzmičova, ni oca Hristofora, nego je samo balansirao cijelim tijelom, da se ne raspane. — Mi smo priprosti ljudi, vaša svjetlosti!

Jegoruška protare oči. U sredini sobe doista je stajala svjetlost u obliku mlade, vrlo lijepe i punašne žene u crnoj haljini i u slamnatu šeširu. Prije nego što je Jegoruška dospio da razgleda njezine crte, pade mu odnekud na pamet samotni vitki jablan, što ga je po danu vidio na humku.

— Je li danas ovuda prolazio Varlamov? — upita ženski glas.

— Nije, vaša svjetlosti. — odgovori Mojsej Mojsejič.

— Ako ga sutra vidite, recite mu, neka se na časak navrati k meni.

Najednom sasvim neočekivano Jegoruška na centimetar od svojih očiju ugleda crne, baršunaste obrve, velike smeđe oči i njegovane ženske obraze s jamicama, od kojih se, kao zrake od sunca, po cijelome licu razlijevao osmijeh. Zamirisa nečim divnim.

— Krasna li dječaka! — reče dama. — Čiji je? Kazimire Mihajloviču, pogledajte kako je dražestan! Bože dragi, on spava!

Bucko moj dragi...

I dama snažno poljubi Jegorušku u oba obraza, a on se nasmiješi i misleći da spava, zatvori oči. Šarka na vratima zaškripi i začuše se brzi koraci: netko je ulazio i izlazio.

— Jegoruška! Jegoruška! — ču se duboki šapat dvaju glasova. — Ustaj, polazimo!

Netko, čini se Deniska, postavi Jegorušku na noge i povede ga za ruku; putem on napola otvori oči i još jedamput ugleda lijepu ženu u crnoj haljini, koja ga je poljubila. Ona je stajala usred sobe, gledala za njim, smješkala se i prijazno mu kimala glavom. Prilazeći vratima on opaža lijepa cmomanjasta stasita čovjeka u polucilindru i gamašama. Mora da je to bio damin pratilac.

— Tprrr! — dopre mu do uha izvana.

Pred pragom kuće Jegoruška spazi novu raskošnu kočiju sa dva crna konja. Na kozliću je sjedio sluga u livreji s dugačkim bičem u ruci. Samo je Solomon izišao da isprati putnike što su odlazili. Lice mu je bilo napregnuto od želje da prasne u smijeh, gledao je, kao da s velikim nestrpljenjem čeka na odlazak gostiju, da im se može do mile volje narugati.

— Grofica Dranjicka — prošapće otac Hristofor, uspinjući se u bričku.

— Da, grofica Dranjicka, — ponovi Kuzmičov također šapatom.

Dojam, što ga je učinio grofičin dolazak, mora da je bio vrlo jak, jer je čak i Deniska govorio šapatom i tek se onda odvažio da ošine dorate, kad je brička bila poodmakla oko četvrt vrste, i kad se daleko otraga umjesto svratišta moglo vidjeti samo još jedno mutno svijetlo.

IV

Tko je na kraju taj nedokučivi, tajanstveni Varlamov, o kojemu se toliko govori, kojega Solomon prezire, i koji je potreban čak i lijepoj grofici? Smjestivši se na kozliću do Deniske, polusaneni je Jegoruška razmišljao baš o tome čovjeku. On ga nikada nije vidio, ali je često slušao o njemu i nerijetko je pokušavao da ga sebi predoči u svojoj mašti. Bilo mu je poznato, da Varlamov ima nekoliko desetaka tisuća jutara zemlje, oko sto tisuća ovaca i vrlo mnogo novca; o njegovu načinu života i o njegovim poslovima Jegoruški je bilo poznato samo toliko, da on stalno »krstari ovuda« i da ga stalno traže.

Mnogo je Jegoruška kod kuće slušao i o grofici Dranjickoj. I ona je imala nekoliko tisuća jutara zemlje, mnogo ovaca, ergelu i mnogo novaca, ali nije »krstarila«, već stanovala kod kuće na bogatom imanju, o kojem su znanci i Ivan Ivanić, koji su ne jedamput poslom bili kod grofice, pričali mnogo čudesa; tako su govorili, da se u grofičinu salonu, gdje vise portreti svih poljskih kraljeva, nalazi veliki stolni sat, koji ima oblik hridine; na hridini se propeo zlatan konj s briljantnim očima, a na konju sjedi zlatan konjanik, koji svaki put, kad sat izbija, maše sabljom desno i lijevo. Još su pripovijedali, da grofica dvaput u godini priređuje ples, na koji je pozvala plemiće i državne činovnike iz cijele gubernije, a dolazio je čak i Varlamov; svi su gosti pili čaj iz srebrnih samovara, jeli najneobičnija jela (na primjer zimi, o Božiću, servirale su se, maline i jagode) i plesali uz orkestar, koji je svirao dan i noć.

»A kako je lijepa!« mislio je Jegoruška sjećajući se njezina lica i smiješka.

I Kuzmičov mora da je razmišljao o grofici, jer kad brička pređe oko dvije vrste, on reče:

— No, ljudski je peruša taj Kazimir Mihajlič! Preklani, sjećate se, kad sam od nje kupovao vunu, on je na jednoj mojoj kupovini zaradio tri tisuće.

— Od Leha se ne može drugo ni očekivati — reče otac Hristofor.

— Za to nju ne boli glava. Kako se ono kaže, mladost — ludost. Druge se njoj misli vrzu po glavi!

Jegoruška je, a da ni sam nije znao zašto, htio da misli samo na Varlamova i na groficu, osobito na nju. Njegov se pospani mozak sasvim odrekao običnih misli, maglio se i zadržavao samo slike fantastične, kao iz bajki, koje imaju tu prednost, da se nekako same od sebe, bez ikakva napora od strane onoga, koji misli, rađaju u mozgu, pa onda — čim samo valjano streseš glavom — same bez traga iščezavaju; pa i sve, što ga je okruživalo, nije ga moglo navoditi na obične misli. Zdesna su se crnili brežuljci, koji kao da su sobom zaklanjali nešto neznano i strašno, i teško je bilo razabrati, da li je to negdje bio požar ili se spremao da iziđe mjesec. Daljina se vidjela kao i danju, ali je već bilo nestalo njene ljubičaste prevlake, sada pretuširane večernjom maglom, i cijela se stepa skrivala u magli, kao djeca Mojseja Mojsejiča pod pokrivačem.

Za srpanjskih večeri već se ne glase prepelice i prdavci, ne pjevaju slavuji u šumskim klancima, ne miriše cvijeće, ali stepa je još uvijek krasna i puna života. Čim sunce zapadne, i zemlju obavije magla, već je zaboravljena danja sjeta, sve je oprošteno i stepa lako diše iz punih grudi. Valjda zato, što trava u mraku ne vidi svoju starost, u njoj se diže veselo, mlado pucketanje, kakva nema danju; praskanje, zviždukanje, struganje, stepni basovi, tenori i diskanti — sve se to miješa u neprekidan, monoton šum, uz koji čovjeku godi da se poda uspomenama i tužnim mislima. Jednolično pucketanje uspavljuje kao pjesma uspavanka; voziš se i osjećaš, kako te svladava san, ali eto odnekuda dopire isprekidani, uznemireni krik još budne ptice ili se razliježe neodređeni zvuk sličan nečijem glasu, kao neko začuđeno »a-a!« i drijem ti sklapa oči. Ili se voziš kraj klanca, u kojem ima grmlja, i čuješ, kako ptica, koju stepni žitelji zovu »spavonjom«, nekome viče: »spi! spi! spi!«, a druga se smije ili se guši od histeričnog plača — to je sova. Za koga one viču, i tko ih sluša na toj ravnici, to neka bog zna, ali u njihovoj je vici mnogo tuge i žalosti... Odiše sijenom, isušenom travom i zakašnjelim cvijećem; ali taj miris je težak, slatko otužan i nježan.

Kroz maglu se sve vidi, samo je teško razabrati boju i obrise predmeta. Sve se pričinja nečim drugim nego što jest. Voziš se i najedamput vidiš, gdje naprijed, uz samu cestu stoji silhueta slična kaluđeru; ne miče se, čeka i drži nešto u rukama... Da nije razbojnik? Lik se približava, raste, evo sad je kraj bričke, a onda vidite, da to nije čovjek, već osamljen grm ili veliki kamen. Takve nepomične figure, koje kao da nekoga čekaju, stoje na brežuljcima, sakrivaju se iza humaka, proviruju iz aptike, i sve su one slične ljudima i ulijevaju sumnju.

A kad izađe mjesec, noć postaje blijeda i tamna. Magle kao da nije ni bilo. Zrak je proziran, svjež i topao, svuda se dobro vidi, i čak se uz cestu mogu razabrati pojedine stabljike aptike. Lubanje i kamenje vide se na veliku udaljenost. Sumnjive figure, slične kaluđerima, na svijetloj pozadini noći pričinjaju se crne i izgledaju turobnije. Usred monotonog pucketanja sve se češće, uznemirujući nepomični zrak, razliježe začuđeno »a—a!«, i čuje se krik ptice koja još nije zaspala ili u snu bunca. Široke sjene se vuku po ravnici kao oblaci po nebu, a u zagonetnoj daljini, ako se dugo u nju zagledaš,

izdižu se magloviti, fantastični likovi i gomilaju se jedan na drugi... Malo te obuzme strah. A ako pogledaš na blijedo zeleno nebo osuto zvijezdama, na kojem nema ni oblačića ni mrlje, shvatit ćeš, zašto je topli zrak nepokretan, zašto je priroda na oprezu i boji se ganuti: strah ju je i žao joj je da izgubi ma i jedan trenutak života. O neobuhvatnoj dubini i beskrajnosti neba može se suditi samo na moru i u stepi noću, kad mjesec sja. Ono je strašno, lijepo i prijazno, čeznutljivo te gleda i mami k sebi, a od njegova milovanja spopada te vrtoglavica.

Voziš se sat, voziš se dva sata... Putem ti se ukaže šutljivi starac humak ili kamenita gromada, koju je bogzna tko i kada tu postavio, nečujno nad zemljom preleti noćna ptica, i malo po malo ti padaju na um stepne legende, pričanja ljudi, što ih susrećeš, bajke dadilje iz stepnih krajeva i sve, što si sam uspio da vidiš i dušom prozreš. I onda u pucketanju kukaca, u sumnjivim pojavama i humcima, u plavom nebu, u mjesečini, u letu noćne ptice — u svemu, što vidiš i čuješ, počinješ nazirati slavlje ljepote, mladost, rascvat snaga i strahovitu žudnju za životom; duša ti se odaziva divnom, pustom zavičaju, i zaželiš da zajedno s noćnom pticom poletiš nad stepom. I u slavlju ljepote, u izobilju blaženstva osjećaš napregnutost i čežnju, kao da stepa spoznaje, da je osamljena, da su njezino bogatstvo i nadahnuće za svijet izgubljeni, da ih nitko nije opjevao, da od njih nitko nema koristi, i kroz radosni šum čuješ njezin čeznutljiv, beznadni zov: pjesnika! pjesnika!

— Tprr! Zdravo, Panteleju! Je li sve u redu?

— Hvala bogu, Ivane Ivaniču.

— Niste li, momci, vidjeli Varlamova?

— Ne, nismo.

Jegoruška se probudi i otvori oči. Brička je stajala. Zdesna se po cesti daleko naprijed protezala kolija, oko nje su se vrzli nekakvi ljudi. Svi su vozovi od velikih bala vune, što su ležale na njima, izgledali jako visoki i debeli, a konji — maleni i kratkonogi.

— Mi ćemo, dakle, sada poći da molokana — glasno je govorio Kuzmičov. — Židov je rekao, da Varlamov noći kod molokana. Kad je tako, ostajte u zdravlju, braćo!

Zbogom!

— Zbogom, Ivane Ivaniču! — odvrati nekoliko glasova.

— Nego čujte, momci — živahno će Kuzmičov — uzmite vi moga dječaka sa sobom. Šta da se badava mota s nama! Posadi ga, Panteleju, k sebi na balu, pa neka se vozi polako, a mi ćemo vas dostići. Hajde, Jegore! Ded, pođi...

Jegoruška siđe s kozlića. Nekoliko ga ruku prihvati, podigne visoko gore, i on se nađe na nečem velikom, mekanom i ponešto vlažnom od rose. Sad mu se činilo, da mu je nebo blizu, a zemlja daleko.

— Ej, uzmi svoj ogrtačić! — vikne negdje daleko dolje Deniska.

Ogrtač i zavežljaj, dobačeni odozdo, padoše kraj Jegoruške. Ne htijući ni na što da misli, on brzo položi zavežljaj pod glavu, pokrije se ogrtačem, ispruživši noge što je više mogao i ježeći se od rose, nasmija se od zadovoljstva.

»Spavati, spavati, spavati...« mislio je.

— Da ste mi, vrazi, pazili na njega! —raču se odozdo Deniskin glas.

— Zbogom, braćo! Zbogom! — vikne Kuzmičov. Ja se pouzdajem u vas!

— Nemajte brige, Ivane Ivaniću!

Deniska zavikne na konje, brička zaškripi i krene, ali sad ne više cestom, već nekuda u stranu. Časak-dva bilo je tiho, kao da je kolija zaspala, i samo se čulo, kako u daljini malo pomalo zamire zveckanje kablice privezano otraga za bričku. Ali ispred kolije netko vikne:

— Kirjuha, kre—eći!

Prednji voz zaškripi, za njim drugi, pa treći... Jegoruška osjeti, kako se voz, na kojem je ležao, zaljuljao i također zaškripao. Jegoruška se čvršće uhvati za uže, kojim je bala bila privezana, opet se nasmija od zadovoljstva, namjesti u džepu medenjak, i njega počne da hvata san kao kod kuće u krevetu...

Kad se probudio, već je sunce izlazilo; jedan ga je humak zaklanjao, a ono se trudilo da svojom svjetlošću poprska zemlju, napregnuto je svojim zrakama žeglo na sve strane i zalijevalo obzorje zlatom. Jegoruški se učini, da sunce nije na pravom mjestu, jer je jučer izlazilo otraga, iza njegovih leđa, a danas mnogo ljevije... Pa i cijela kraj nije bio sličan jučerašnjem. Humaka već nije bilo, a svuda, kuda god pogledaš, prostirala se beskrajna, nevesela

ravnica. Ovdje — ondje izdizali su se na njoj humčići, i letjeli su jučerašnji gačci. Daleko sprijeda bijeljeli su se zvonici i kućice nekakva sela; kako je bila nedjelja, seljaci su sjedili kod kuće i pekli i kuhali — to se vidjelo po dimu, što se dizao iz svih dimnjaka i poput plave, prozirne koprene visio nad selom. U prostoru između kuća i iza crkve plavila se rijeka, a iza nje je bila maglovita daljina. Ali ništa nije bilo tako malo nalik na jučerašnje kao cesta. Nešto neobično široko, rasipničko i viteško protezalo se stepom umjesto ceste; to je bila siva pruga, dobro izgažena i pokrivena prašinom, ali nekoliko desetaka hvati široka. Svojom prostranošću ona je u Jegoruški probudila nedoumicu i navela ga na fantastične misli. Tko se vozi tom cestom? Komu je potreban tolik prostor? Nerazumljivo je to i čudnovato. Odista bi se moglo pomisliti, da u Rusiji još nije nestalo gorostasa, što hodaju orijaškim koracima, kao Ilja Muromec i Solovjej Razbojnik, i da još nisu izumrli viteški konji. Pogledavši na put, Jegoruška predoči sebi šest visokih bojnih kola poput onih, što ih je viđao na slikama u svetom pismu, kako jure jedna kraj drugih; u ta je bojna kola upregnuto po šest bijelih konja i kola svojim visokim kotačima podižu do neba oblake prašine, a konjima upravljaju ljudi, kakvi se mogu samo vidjeti u snu ili niknuti u mašti. A kako bi ti likovi, da postoje, pristajali stepi i toj cesti!

Zdesna su duž cijeloga puta stajali telegrafski stupovi sa dvije žice. Postajući sve manji i manji, oni su se kraj sela gubili za kućama i zelenilom, a onda su se opet pokazivali u ljubičastoj daljini u obliku vrlo malenih tanahnih kolčića sličnih olovkama utaknutim u zemlju. Na žicama su sjedili jastrebi, kopčići i gavrani i ravnodušno gledali na kolaju što je prolazila.

Jegoruška je ležao na posljednjem vozu pa je mogao vidjeti cijelu koliju. Svega je u koliji bilo oko dvadeset kola, a na svaka troja kola dolazio je po jedan vozar. Uz posljednji voz, na kojem se nalazio Jegoruška, išao je starac sijede brade, isto tako suhonjav i onizak kao otac Hristofor, ali lica preplanula, stroga i zamišljena. Lako je moguće, da ovaj starac nije bio ni strog ni zamišljen, ali crveni očni kapci i dugi šiljati nos davali su njegovu licu strog, suhoparan izraz, kakav ćeš naći kod ljudi, koji su navikli da misle na ozbiljne stvari i samostalno. Kao na ocu Hristoforu, i na njemu je bio cilindar široka oboda, ali ne i gospodski, nego pusteni smeđi, više nalik na krnji

stožac, nego na cilindar. Noge su mu bile bose. Hodajući on se lupkao po bedrima i tapkao nogama; vjerojatno mu je ta navika ostala iz studenih zima, kad mu se zacijelo nije tek jedamput desilo da se smrzava kraj kola. Primjetivši, da se Jegoruška probudio, on ga pogleda i reče stišćući se kao od studeni:

— A, probudio si se, mladiću! Jesi li ti sinak Ivana Ivanića?

— Nisam, nego nećak.

— Ivana Ivanića, je li? A ja sam evo izuo čizme i skačem bos. Noge su mi bolesne, ozeble, a bez čizama mi je nekako slobodnije... Slobodnije, momčiću... To jest, bez čizama, znaš... Dakle nećak? A on je dobar čovjek, tako... Daj bože zdravlja... Valjan... Ja o Ivanu Ivaniću, znaš... Otišao on molokanu... O, gospode pomiluj!

Starac je govorio tako kao da je vrlo hladno i ne otvarajući usta, kako treba; i usne je suglasnike loše izgovarao, mucao je kod njih, kao da su mu se usne zamrzle. Obraćajući se Jegoruški on se ni jedanput nije nasmiješio i izgledao je strog.

Za dvoja kola dalje išao je s bičem u ruci čovjek u riđastom ogrtaču, u kapi i u čizmama sa spuzlim sarama. Nije bio star, bilo mu je oko četrdeset godina. Kad se on okrenuo, Jegoruška spazi dugačko, crveno lice s rijetkom, jarećom bradicom i gljivastom kvrgom ispod desnog oka. Osim ove vrlo ružne kvrge imao je još jedno posebno obilježje, koje je jako padalo u oči: u lijevoj je ruci držao bič, a desnom je mahao tako, kao da dirigira nevidljivim zborom; koji put je bič stavljao pod pazuh i onda je već dirigirao objema rukama i nešto je gunđao sebi pod nos.

Vozač iza njega bio je dugačka uspravna pojava s jako spuštenim ramenima i poput daske plosnatim leđima. On se držao ravno, kao da maršira ili kao da je progutao metar; ruke mu se nisu njihale, nego su visjele kao ravne batine, i koracao je nekako drveno, poput vojnika-igračaka, gotovo ne savijajući koljena i trudeći se da pravi dulje korake; kad su starac ili vlasnik gljivaste kvrge koraknuli dvaput, njemu je uspijevalo da načini samo jedan korak, i zato se činilo, da on hoda polaganije od svih i da zaostaje. Lice mu je bilo podvezano krpom, a na glavi mu je stršilo nešto poput kaluđerske kapice; odjeven je bio u kratku ukrajinsku čumarku, koja je bila sva išarana zakrpama, i u plave široke hlače, a obuven u opanke od lika.

One, što su bili dalje, Jegoruška već nije promatrao. On leže potrbuške, probuši u bali rupicu i od dosade stade plesti konce od vune. Starac, što je dolje koračao, nije se pokazao baš tako strog i ozbiljan, kako bi se moglo zaključiti po njegovu licu. Kad je već zapodjenuo razgovor, on ga više nije prekidao.

— A kuda ti ideš?

— Na nauke, — odgovori Jegoruška.

— Na nauke? Aha... Pa nek ti carica nebeska bude na pomoći. Tako. Jedna pamet valja, a dvije su još bolje. Nekomu čovjeku bog dadne jednu pamet, a drugome dvije, a nekome i tri... Nekome tri, to je istina... Jedna je pamet, s kojom nas je mati rodila, a druga je od učenja, a treća od valjana života. Tako, eto, braco, dobro ti je, ako neki čovjek ima tri pameti. Tome nije samo lakše za života, nego i umirati mu je lakše. Umirati, znaš... A umrijet ćemo svi odreda.

Starac se počeše po čelu, pogleda svojim crvenim očima gore na Jegorušku i nastavi:

— Maksim Nikolajič, gospodin tamo od Slavjanoserbska, lane je isto odvezao svog momčića na nauke. Ne znam kakav je, što se tiče nauka, ali momčić je priličan, valjan... Daj bože zdravlja, čestita su gospoda. Da, on ga eto isto odvezao na nauke... Jer u Slavjanoserbsku nema takva učilišta, da bi, reći ćemo, mogao svršiti nauke. Nema... Ali grad je priličan, lijep... Obična škola za prosto zvanje postoji, ali što se tiče višega učenja, takvih škola nema... Nema, to je istina. Kako ti je ime?

— Jegoruška.

— Dakle Jegorij... Ime svetoga velikomučenika Jegorija Pobjedonosca dana dvadeset i trećeg travnja. A meni je krsno ime Pantelej... Pantelej Zaharov Holodov... Mi smo ti, znaš, Holodovi... Rodom sam, možda si čuo, iz Tima u Kurskoj gubemiji. Braća su mi prešla u građanski stalež i u gradu se bave obrtom, a ja sam seljak... Ostao sam seljak. Bio sam tamo prije sedam godina... To jest kod kuće. Bio sam i u selu i u gradu... U Timu sam, rekoh, bio. Onda su, hvala bogu, svi bili živi i zdravi, a sad ne znam... Možda je netko i umro... A već je i vrijeme umirati, jer su svi ostarjeli, ima ih i starijih od mene. Nije smrt ništa, dobro je to, samo, naravno, ne valja umrijeti bez pokajanja. Nema goreg zla od naprasne smrti. Jer naprasita je smrt đavlu veselje. A ako hoćeš da umreš s pokajanjem,

da ti dakle ne zabrane ulaz u božje dvore, pomoli se Velikomučendci Varvari. Ona ti je sveta zaštitnica. Ona, to je istina... Jer je njoj bog odredio takav položaj na nebesima, da svatko dakle ima puno pravo da joj se pomoli radi pokajanja.

Pantelej je mrmljao i očito nije mario, da li ga Jegoruška čuje ili ne. Govorio je tromo, sebi pod nos, ne povišujući i ne ponizujući glas, ali je uspio da u kratko vrijeme ispripovijedi mnogo toga. Sve, što je pripovijedao, sastojalo se od odlomaka, koji su međusobno bili vrlo malo povezani i nimalo nisu zanimali Jegorušku. Možda je on govorio samo zato, da sad ujutro, nakon noći provedene u šutnji, na glas provjeri svoje misli: da li su mu sve na mjestu?

Završivši temu o pokajanju on opet stade govoriti o onom Maksimu Nikolajeviču iz okolice Slavjanoserbska.

— Da, odvezao momčića... Odvezao, to je istina...

Jedan od vozara, što su išli daleko sprijeda, trže se s mjesta, potrča u stranu i stade bičem šibati po zemlji. To je bio visok, plećat muškarac od kojih trideset godina, kovrčasto svijetlo plave kose i očito vrlo jak i zdrav. Sudeći po kretnjama njegovih ramena i biča, po žestini, što ju je izražavala njegova poza, mora da je tukao nešto živo. K njemu pritrča i drugi vozar, onizak i zdepast, sa crnom, gustom bradom, odjeven u prsluk i košulju, koja mu je padala preko hlača. Ovaj prasne u krupan, kašljav smijeh i vikne:

— Braćo, Dimov je ubio zmiju! Bogami jest!

Ima ljudi, o čijoj se pameti točno može suditi po njihovu glasu i smijehu.

Crnobradi je spadao baš među takve sretnike: u njegovu se glasu i smijehu osjećala neprolazna glupost. Dimov prestade šibati i smijući se diže bičalicom sa zemlje nešto slično užetu i hitnu to vozovima.

— Pa to nije zmija, nego guž! — vikne netko.

Čovjek sa povezanim bičem, što je ukočeno koracao, priđe ubijenoj zmiji, pogleda je i pljesne svojim motkastim rukama.

— Robijašu! — zavikne on muklim, plačljivim glasom. — Zarad čega si ubio gužića? Šta ti je on učinio, prokletniče? Gle, ubio gužića! A da sad tebe netko tako?

— Guža se ne smije ubijati, to je istina... — mirno promrlja Pantelej. — Ne smije se... To nije otrovnica. Po izgledu je doduše

zmija, ali je stvorenje mirno, bezazleno... Voli čovjeka... Ovaj guž...

Dimova i crnobradog vjerojatno zapeče savjest, jer se glasno nasmijaše i ne odgovarajući na prijekore tromo se vratiše svojim vozovima. Kad posljednja kola stigoše do mjesta, gdje je ležao ubijeni guž, čovjek s pod vezanim licem, koji je stajao nad gužem, okrene se Panteleju i upita ga plačljivim glasom:

— Djede, ma zbog čega je on ubio gužića?

Kako je sad Jegoruška mogao vidjeti, oči su mu bile malene, mutne, lice sivo, boležljivo i također nekako mutno, a podbradak mu je bio crven i izgledao je jako natekao.

— Djede, ma zbog čega ga je ubio? — ponovi on idući usporedo s Pantelejem.

— Glup čovjek, zasvrbjela ga ruka, eto, zato ga je i ubio — odvrati starac. — A guža se ne smije ubijati... To je istina... Dimov je, zna se, naprasit, sve ubija, što mu dođe pod ruku, a Kirjuha se nije zauzeo. Trebalo je da se zauzme, a on-ha-ha-ha, pa ho-ho-ho... Ti se Vasja ne ljuti... Šta da se ljutiš? Ubili, bog da im prosti... Dimov je naprasit čovjek, a Kirjuha zbog glupe pameti... Ništa za to... Ljudi glupi, nerazumni, pa šta ćeš s njima. Evo, Jemeljan nikad neće dirnuti šta ne treba. Nikada, to je istina... Jer je čovjek obrazovan, a oni su glupi... Jemeljan, znaš... on neće dirnuti.

Vozar u riđastom ogrtaču i sa gljivastom kvrgom, što je dirigirao nevidljivim zborom, začuvši svoje ime stade i sačekavši dok Pantelej i Vasja stignu do njega, pođe zajedno s njima.

— O čemu to razgovarate? — upita on promuklim prigušenim glasom.

— Ma eto se Vasja ljuti, — reče Pantelej. — Ja njemu ovako i onako, da se naime ne ljuti... Ej, noge moje bolne, ozeble! E — eh! Zasvrbjele me zbog nedjelje, praznika gospodnjeg!

— To je od hodanja. — primijeti Vasja.

— Nije, momče, nije... Nije od hodanja. Kad hodam, kanda mi je lakše, a kad legnem i zgrijem se — samo da ne umrem. Od hodanja mi je bolje.

Jemeljan u riđastom ogrtaču stade između Panteleja i Vasje i zamahne rukom, kao da su se oni spremili pjevati. Namahavši se malo, on spusti ruku i beznadno zastenje:

— Nemam glasa! — reče. — Prava nesreća! Cijelu noć i cijelo jutro čujem u sebi trostruko »Gospodi pomiluj«, što smo ga pjevali Marinovskom na vjenčanju; sjedi mi u glavi i u grlu... sve mislim, da ću zapjevati, a ne ide! Nemam glasa!

On na časak zašuti, pa nastavi:

— Petnaest sam godina bio pojac, valjda u cijeloj luganskoj tvornici nitko nije imao takav glas kao ja, a vrag ga odnese, otkako sam se prije tri godine okupao u Doncu, eto od onda ni jedne note ne mogu čisto uzeti. Grlo sam prehladio. A za mene biti bez glasa znači isto, što za radnika biti bez ruke.

— To je istina, — potvrdi Pantelej.

— Ja sam došao do uvjerenja da sam izgubljen čovjek i drugo ništa.

U taj čas Vasja slučajno spazi Jegorušku. Oči mu se ovlažiše i postadoše još manje.

— I gospodičić se vozi s nama! — reče on i prikri je nos rukavom, kao da se zastidio. — Kakav otmen kočijaš! Ostani s nama pa ćeš putovati s kolijom i voziti vunu.

Misao o spajanju gospodičića s kočijašem u jednoj osobi njemu se vjerojatno pričinila vrlo zgodna i duhovita, jer se on glasno nasmija i nastavi razvijati tu misao. I Jemeljan pogleda uvis na Jegorušku, ali letimično i hladno. On je bio zaokupljen svojim mislima, i da nije bilo Vasje, ne bi ni primijetio Jegoruškine prisutnosti. Ne prođe ni pet minuta, a on opet zamahne rukom, a onda stade svojim suputnicima opisivati ljepote svadbenog »Gospodi pomiluj« pa uze bič pod pazuh i zamahne obadvjema rukama.

Na jednu vrstu od sela kolija se zaustavi kraj đerme. Spuštajući svoj kabao u bunar crnobradi Kirjuha leže trbuhom na obrub i turi u tamnu jamu svoju čupavu glavu, ramena i dio prsa, tako da je Jegoruška mogao vidjeti samo njegove kratke noge, koje su se jedva doticale zemlje; spazivši duboko na dnu bunara odraz svoje glave, on se obraduje i prasne u glup, krupan smijeh, a jeka mu iz bunara odgovori isto tako; kad se diže, lice i vrat su mu bili crveni kao kumač[6]. Prvi pritrča da pije Dimov. On je pio smijući se, često je odmicao usta od kablice i pričao Kirjuhi nešto šaljivo, a onda se okrene i glasno, da je cijela stepa mogla čuti, izusti kojih pet

prostačkih riječi. Jegoruška nije razumijevao značenje takvih riječi, ali je svakako znao, da su ružne. Znao je, s kakvim su ih gađenjem šuteći slušali njegovi roditelji i znanci, i on je, ne znajući zašto, i sam dijelio taj osjećaj i došao do zaključka, da jedino pijani i mahniti ljudi smiju glasno izgovarati te riječi. On se sjeti ubijanja guza, pažljivo posluša Dimovljev smijeh i osjeti prema tome čovjeku nešto poput mržnje. I kao za inat, u taj mah Dimov spazi Jegorušku, koji je bio sišao s voza i pošao k bunaru; on se glasno nasmija i vikne:

— Braćo, starac je noćas rodio dječaka!

Kirjuha se zakašlja od dubokoga smijeha. Još se netko nasmija, a Jegoruška pocrveni i sad je već bio sasvim siguran, da je Dimov jako opak čovjek.

Sa svojom svijetloplavom, kudravom glavom, bez kape i sa razgaljenom košuljom, Dimov je izgledao lijep i neobično jak; u svakoj se njegovoj kretnji vidio čovjek naprasit i neobične snage, koji zna svoju vrijednost. On je slijegao ramenima, podbočivao se i smijao se glasnije od svih i imao izgled, kao da se sprema da jednom rukom digne nešto vrlo teško i da time zadivi cijeli svijet. Njegov je obijesni podrugljivi pogled klizao po putu, po koliji i po nebu, ni na čemu se nije zaustavljao i kao da je upravo tražio, koga bi od dosade ubio i čemu bi se narugao. On se očito nije nikoga bojao, ni od čega se nije ustezao i vjerojatno ga nije zanimalo Jegoruškino mišljenje o njemu... A Jegoruška je već iz dna duše mrzio njegovu svijetloplavu glavu, čisto lice i snagu, s gađenjem je i strahom slušao njegov smijeh i smišljao, kakvu bi mu pogrdnu riječ kazao, da mu se osveti.

Pantelej također priđe kablici. On izvadi iz džepa zelenu čašicu od kandila, obriše je krpicom, zgrabi njom iz kablice i napije se, zatim još jedamput zagrabi, umota čašicu u krpu i spremi je natrag u džep.

— Djede, zašto ti piješ iz kandila? — začudi se Jegoruška.

— Netko pije iz kablice, a netko iz kandila — nevoljko odgovori starac. — Svaki na svoj način... Ti piješ iz kablice, pa pij, na zdravlje ti bilo...

— Golubice moja, majčice — ljepotice — odjednom prozbori Vasja umiljatim, plačljivim glasom. — Golubice moja!

Oči su mu bile uperene u daljinu, ovlažile se i smješkale, a lice mu poprimi isto takav izraz, kakav je imalo prije, kad je gledao na

Jegorušku.

— Komu ti to govoriš? — upita ga Kirjuha.

— Lisica-majčica... legla je na leđa i igra se, kao da je psetance...

Svi stadoše gledati u daljinu i pogledom tražiti lisicu, ali ništa ne nađoše. Jedini je Vasja svojim mutnim, sivim očima nešto vidio i bio je ushićen. Kako se Jegoruška poslije uvjerio, vid mu je bio začudo oštar. Vidio je tako dobro, da je za njega smeđa pustinjska stepa uvijek bila puna života i sadržaja. Trebalo je samo da se zagleda u daljinu, i već bi spazio lisicu, zeca, droplju ili neku drugu životinju, koja se zadržavala podalje od ljudi. Nije nikakva majstorija opaziti zeca u bijegu ili droplju u letu — to je već svatko vidio, tko je prolazio stepom — ali svatko nema prilike da vidi divlje životinje u njihovu domaćem životu, kad one ne bježe, kada se ne sakrivaju i ne gledaju prestrašeno na sve strane. A Vasja je vidio lisice gdje se igraju, zečeve gdje se umivaju svojim šapicama, droplje gdje istežu krila, potrke gdje izvode svoje »točke«. Zahvaljujući takvoj oštrini vida, Vasja je osim svijeta, što su ga svi vidjeli, imao još i drugi, svoj vlastiti svijet, koji nije bio nikome pristupačan, a vjerojatno je bio i vrlo lijep, jer kad ga je on gledao i njime se oduševljavao, bilo je teško, a da mu čovjek ne pozavidi.

Baš kad kolija krenu dalje, u crkvi zazvoni na službu božju.

V

Kolija se utaborila postrance od sela na obali rijeke. Sunce je peklo kao i jučer, zrak je bio nepomičan i sumoran. Na obali je stajalo nekoliko vrba, ali sjena od njih nije padala na zemlju, nego na vodu, gdje nije bila ni od kakve koristi, dok je u sjeni pod kolima bilo zagušljivo i nesnosno.

Voda je bila plava od toga, što se u njoj ogledalo nebo, i neodoljivo je mamila k sebi.

Vozar Stjopka, na kojega Jegoruška tek sada obrati pažnju, osamnaestogodišnji momčić hohol, u dugačkoj košulji, bez pojasa i u širokim hlačama, koje su kod hodanja lepršale kao zastave, brzo se svuče, trkne dolje po strmoj obali i bubne u vodu. Tri puta zaroni, zatim zapliva na leđima i od užitka zaklopi oči. Lice mu se smješkalo i mrštilo, kao da ga škaklja, boli i kao da mu je smiješno.

Za vrućih dana, kad čovjek ne zna, kuda bi se sakrio od žege i sparine, pljuskanje vode i glasno disanje kupača djeluje na sluh kao

divna muzika. Gledajući Stjopku, i Dimov i Kirjuha brzo se svukoše, te jedan za drugim, uz glasan smijeh i unaprijed osjećajući užitak, skočiše u vodu. I tiha se, skromna rječica napuni dahtanjem, pljeskom i vikom. Kirjuha je kašljao, smijao se i vikao, kao da ga netko hoće utopiti, a Dimov ga je naganjao i trudio se da ga ščepa za nogu.

— He-he-he! — vikao je on. — Uhvati ga! Drži ga!

Kirjuha se smijao i uživao, ali izraz mu je lioa bio isti kao i na suhom: glup, zabezeknut, kao da mu se netko neopazice došuljao odzada i udario ga maljem po glavi. Jegoruška se također svuče, ali ne siđe dolje obalom, već se zatrča i skoči s visine od jednog i pol hvata. Opisavši u zraku luk pade u vodu, duboko zaroni, ali ne dosegne dna; nekakva hladna i na opip ugodna sila prihvati ga i ponese natrag gore. On izroni i dašćući, ispuštajući mjehuriće otvori oči, ali na rijeci se baš kraj njegova lica odražavalo sunce. Najprije mu u očima zaigraše blistave iskre, pa onda duge i tamne pjege; on žurno opet zaroni, u vodi otvori oči i ugleda nešto mutno zeleno, slično nebu za mjesečine. Opet ga ona ista sila, što mu ne dade da se dotakne dna i da ostane u hladovini, ponese gore, on izroni i udahne tako duboko, da osjeti lagodnost i svježinu ne samo u prsima, nego i u trbuhu. Onda, da uzme od vode sve, što se samo može uzeti, on dopusti sebi svakojaku raskoš: ležao je na leđima i mazio se, prskao se, premetao se, plivao i potrbuške, i u stranu, i na leđima, i stojećke — kako mu se htjelo, dok se nije umorio. Druga je obala bila gusto obrasla trskom, zlatila se na suncu, a trskino se cvijeće poput lijepih četkica nagnulo nad vodu.

Na jednom je mjestu trska podrhtavala, klanjala se svojim cvjetovima, i iz nje se čulo pucketanje — to su Stjopka i Kirjuha »vukli« rakove.

— Rak! Gledajte, braćo: rak! — pobjednički zavikne Kirjuha i doista pokaže raka.

Jegoruška zapliva prema trski, zaroni i stade rovati oko trskina korjena. Čeprkajući po mekanom, skliskom mulju napipa nešto oštro i odvratno, možda zbilja raka, ali u taj mah ga netko zgrabi za nogu i povuče uvis. Grcajući i kašljajući, Jegoruška otvori oči i spazi pred sobom mokro nasmijano lice naprasitoga Dimova. Naprasit je čovjek teško disao i sudeći po njegovim očima htio je još dalje zbijati šalu.

On je Jegorušku čvrsto držao za nogu i već bio digao drugu ruku, da ga ščepa za vrat, ali mu se Jegoruška s gnušanjem i strahom, kao da mu se gadi pa se boji, da će ga atleta utopiti, istrže i reče:

— Ludo! Ja ću te po njuški!

Osjećajući da to nedostaje da izrazi svoju mržnju, on promisli i doda:

— Huljo! Kujin sine!

A Dimov, kao da se nije ništa dogodilo, nije više primjećivao Jegorušku, nego je plivao prema Kirjuhi i vikao:

— He-he-he! Dederte da lovimo ribu! Momci, da lovimo ribu!

— A zašto ne? — pristade Kirjuha. — Tu mora da ima mnogo ribe...

— Stjopka, trknider u selo, posudi od seljaka zagažnju![7]

— Neće dati!

— Dat će! Ti samo zamoli! Reci nek to dadu umjesto milostinje, jer smo i mi putnici beskućnici.

— To je istina!

Stjopka iziđe iz vode, brzo se obuče i bez kape, lepršajući svojim širokim hlačama, otrča prema selu. Nakon sukoba s Dimovom voda je za Jegorušku već bila izgubila svaki čar. On izađe i stade se oblačiti. Pantelej i Vasja sjedili su na strmoj obali, spustivši noge, i promatrali kupače. Jemeljan je gol stajao do koljena u vodi uza samu obalu, jednom se rukom držao za travu, da ne padne, a drugom se gladio po tijelu. Sa svojim koštunjavim lopaticama, s kvrgom ispod oka, sagnut i javno se bojeći vode, on je bio smiješna pojava.

Lice mu je bilo ozbiljno, strogo, a vodu je srdito gledao, kao da se spremao da je izgrdi zato, što ga je nekoć u Doncu prehladila i lišila ga glasa.

— A zašto se ti ne kupaš? — upita Jegoruška Vasju.

— Pa tako... ne volim... — odvrati Vasja.

— Od čega ti je otekao podbradak?

— Boli me... Ja sam ti, gospodičiću, radio u tvornici šibica. Doktor mi je kazivao, da mi baš od toga i otiče čeljust. Tamo je zrak nezdrav. Osim mene još je trojici čeljust natekla, a jednome je sasvim istrunula.

Doskora se vrati Stjopka sa zagažnjom. Dimov i Kirjuha od dugog zadržavanja u vodi postadoše ljubičasti i promukoše, ali ribolova se latiše s veseljem. Spočetka pođoše na dublja mjesta duž trščaka; tu je voda bila Dimovu do vrata, a oniskom Kirjuhi preko glave; ovaj je grcao i ispuštao mjehuriće, a Dimov se nabadao na bodljikavo korijenje, padao i zaplitao se u mrežu, obojica su se koprcala i vikala, i njihov se ribolov pretvorio u samu obijest.

— Duboko je, — promuklo je vikao Kirjuha — nema tu lovine!

— Ne trzaj, vraže! — vikao je Dimov, trudeći se da zagažnju postavi u pravi položaj. — Drži rukama!

— Tu ništa nećete uloviti! — dovikne im s obale Pantelej. — Samo plašite ribu, budale jedne! Skrenite ulijevo! Tamo je pliće!

Odjednom nad zagažnjom bijesnu krupna riba; svi zinuše od čuda, a Dimov udari šakom po mjestu, gdje je iščezla, i na licu mu se vidjela zlovolja.

— Eh! — zajaukne Pantelej i zatopće nogama. — Umakla vam krasna riba! Ode!

Skrećući ulijevo Dimov i Kirjuha malo pomalo izađoše na pličinu i tu poče pravi ribolov. Od kola su već bili odmakli kojih trista koraka; vidjelo se, kako su, šuteći i jedva mičući nogama i trudeći se da zađu što dublje i što bliže trščaku, vukli zagažnju i kako su, da poplaše ribu i da je dotjeraju k sebi u mrežu, šakama udarali po vodi i šuškali u trščaku. Od trščaka su išli prema drugoj obali, vukli mrežu onamo, a onda se razočarana lica, visoko dižući koljena, vraćali k trščaku. O nečem su se razgovarali, ali se nije moglo čuti i čemu. Sunce im je peklo leđa, muhe su ih grizle, a njihova ljubičasta tijela postadoše tamnocrvena. Za njima je s kablicom u rukama hodao Stjopka, zasukavši košulju do ispod pazuha i držeći joj krajeve zubima. Poslije svake uspjele lovine on je dizao uvis nekakvu ribu, koja se blistala na suncu, i vikao:

— Pogledajte, kako je divna! Takvih ima već pet komada!

Moglo se vidjeti, kako su Dimov, Kirjuha i Stjopka svaki put, kad su izvlačili mrežu, dugo rovali u mulju, nešto metali u kablicu, nešto izbacivali; gdjekad su nešto, što je dopalo u zagažnju, dodavali od ruke do ruke, radoznalo razgledali pa onda također bacali...

— Šta je tamo? — vikali su im s obale.

Stjopka nešto odgovori, ali je teško bilo razabrati njegove riječi. Sad on izađe i držeći kablicu objema rukama, zaboravivši da spusti košulju, potrča kolima.

— Već je puna! — vikao je on, teško dišući. — Dajte drugu!

Jegoruška pogleda u kablicu: bila je puna; mlada je štuka iz vode pružala svoju ružnu gubicu, a kraj nje su se stiskali rakovi i sitne ribice. Jegoruška turne ruku na dno i uskomeša vodu; štuka nestade pod rakovima, a umjesto nje isplivaše na površinu grgeč i linjak. Vasja također pogleda u kablicu. Oči mu se ovlažiše, i lice mu se razvedri kao ono prije, kad je vidio lisicu. On izvadi nešto iz kablice, prinese ustima i stade žvakati. Začu se hrskanje.

— Braćo — začudi se Stjopka — Vaska jede živu krkušu! Fuj!

— Nije krkuša, nego bobirik — mirno odvrati Vasja i nastavi žvakati.

On izvuče iz usta riblji repić, umiljato ga pogleda i opet ga metne u usta.

Dok je on žvakao i hrskao zubima, Jegoruški se činilo, da ne vidi pred sobom čovjeka. Otekli Vasjin podbradak, njegove mutne oči, neobično oštri vid, riblji repić u ustima i umiljatost, kojom je žvakao krkušu, sve ga je to činilo sličnim životinji.

Jegoruški bude nesnosno kraj njega. Pa i ribolov se već završavao. On se prošeta oko kola, promisli i uputi se prema selu.

Malo kasnije već je stajao u crkvi i prislonivši čelo na nečija leđa, koja su odisala konopljom, slušao je, kako poju na koru. Služba se već bližila svršetku. Jegoruška se nije ništa razumio u crkveno pojanje i bio je ravnodušan prema njemu. On malo posluša, zijevne i stade razgledavati zatiljke i leđa. U jednom zatiljku, crvenokosom i mokrom od nedavnog kupanja, prepoznade Jemeljana. Zatiljak je bio ošišan nakratko i više nego je uobičajeno; i sa strane je bio ošišan više no što treba, pa su crvene Jemeljanove uši stršile kao dva čička, i činilo se, da se ne osjećaju na svom mjestu. Gledajući na taj zatiljak i uši, Jegoruški sinu misao, da je Jemeljan zacijelo vrlo nesretan. On se sjeti njegova dirigiranja, promukloga glasa, bojažljivog izgleda za vrijeme kupanja i osjeti prema njemu veliku samilost. Imao je želju da mu kaže nešto prijatno.

— I ja sam tu! — reče on, povukavši ga za rukav.

Ljudi, koji pjevaju u koru tenor ili bas, osobito oni, koji su bar jedamput u životu imali priliku da dirigiraju, privikavaju se da dječake promatraju strogo neprijazno. Tu naviku ne gube ni poslije, kad prestanu biti pojci. Jemeljan se okrene Jegoruški, omjeri ga ispod oka pa mu reče:

— Ne budi zločest u crkvi!

Zatim se Jegoruška progura naprijed, bliže ikonostasu. Tu ugleda zanimljive ljude. Na desnoj strani ispred svih su na ćilimu stajali neki gospodin i dama. I za njim i za njom bila je stolica. Gospodin je bio odjeven u svježe izglačano odijelo od sirove svile, stajao je nepomično kao vojnik, kad salutira, i visoko je držao svoj modri, obrijani podbradak. U njegovu tvrdom ovratniku, u modrini podbratka, u priličnoj ćeli i štapu osjećalo se mnogo dostojanstva. Od izobilja dostojanstva vrat mu je bio napregnut i podbradak mu je takvom snagom vuklo uvis, te se činilo, da bi mu se glava svaki čas mogla otkinuti i poletjeti. A dama, punana i vremešna, u bijelom svilenom šalu, nagnula je glavu u stranu i gledala, kao da je upravo nekomu učinila uslugu i htjela reći: »Ah, nemojte mi se zahvaljivati! Ja to ne volim...« Oko čilima u gustim su redovima stajali hohli.

Jegoruška priđe ikonostasu i stade cjelivati ikone. Pred svakom se slikom bez žurbe klanjao do zemlje, ustajući s poda, osvrtao se natrag na svijet, zatim je ustajao i cjelivao. Jako mu je godilo, kad se čelom doticao hladnog poda. Kad iz oltara izađe crkvenjak s dugačkim štipaljkama, da gasi svijeće, Jegoruška brzo skoči sa zemlje i potrča k njemu:

— Jesu li već razdavali prosforu? — upita on.

— Nema, nema... — sumorno promrmlja crkvenjak. — Nema tu šta...

Služba se svršila. Jegoruška polagano iziđe iz crkve i pođe da se prošeta trgom. U svom je životu vidio dosta sela, trgova i seljaka, pa ga sve, što mu je sada dolazilo pred oči, nije nimalo zanimalo. Od dosade, da barem nekako utuče vrijeme, zađe u dućan, kojemu je nad vratima visio širok komad kumača. Dućan se sastojao od dvije prostrane, loše rasvijetljene polovine: u jednoj se prodavala manufaktura i kolonijalna roba, a u drugoj su stajale bačve s katranom i na stropu visjeli hamovi; iz ove druge polovine dopirao je ugodan miris kože i katrana. Pod dućana bio je poliven; polijevao ga

je valjda čovjek s bujnom maštom i slobodni mislilac, jer je sav bio išaran uzorcima i kabalističkim znakovima. Za tezgom je, uprijevši se trbuhom o pisaći pult, stajao ugojeni dućandžija sa širokim licem i okruglom bradom, očito Velikorus. Pio je čaj griskajući šećer i poslije svakog gutljaja ispuštao dubok uzdah. Lice mu je izražavalo posvemašnju ravnodušnost, ali se iz svakog uzdaha naslućivalo: »Čekaj samo, dat ću ja tebi!«

— Daj mi za kopjejku suncokretovih sjemenki! — obrati mu se Jegoruška.

— Dućandžija podigne obrve, izađe iza tezge i nasipa Jegoruški u džep za kopjejku suncokretovih sjemenki, pri čemu mu je kao mjera služio prazan lančić od pomade. Jegoruški se nije dalo otići. On je dugo razgledavao sanduke s medenjacima, malo razmisli, pokaže na sitne vjazemske medenjake, na kojima je od starosti izbila plijesan, i upita:

— Pošto su ovi medenjaci?

— Dva za kopjejku.

Jegoruška izvadi iz džepa medenjak, što mu ga je jučer poklonila Židovka, i zapita:

— A pošto su kod tebe ovakvi medenjaci?

Dućandžija uze u ruke medenjak, razgleda ga sa svih strana i nadigne jednu obrvu.

— Ovakvi? — upita on.

Zatim nadigne obrvu, razmisli i odgovori:

— Dva za tri kopjejke...

Nastade šutnja.

— Čiji ste vi? — upita dućandžija, točeći sebi čaj iz crvenog bakrenog čajnika.

— Ja sam nećak Ivana Ivanića.

— Ima mnogo Ivana Ivanića — uzdahne dućandžija; on pogleda preko Jegoruškine glave na vrata, malo pošuti, pa će onda:

— Ne želite li malo čaja?

— Pa mogao bih... — pristade Jegoruška malo preko volje, premda je osjećao veliku čežnju za jutarnjim čajem.

Dućandžija mu natoći čašu čaja i pruži mu je zajedno s nagrizenim komadićem šećera. Jegoruška sjede na složivu stolicu i stade piti. Htio je još pitati, koliko stoji funta kandiranih mandula, ali

tek što poče o tom govoriti, kad uđe mušterija, a gazda stavi svoju čašu na stranu i pođe za poslom. On odvede mušteriju u onu polovinu, gdje je mirisalo na katran, i dugo su tamo nešto razgovarali. Mušterija, očito čovjek vrlo tvrdoglav i oprezan, cijelo je vrijeme vrtio glavom u znak nepristajanja i uzmicao je prema vratima. Dućandžija ga napokon uvjeri o nečem i počne mu sipati zob u veliku vreću.

— To da je zob? — tužno će mušterija. — To nije zob, nego pljeva, kokošima na ruglo... Ne, odoh ja Bondarenku!

Kad se Jegoruška vratio k rijeci, na obali se dimila omalena vatra. To su vozari sebi kuhali ručak. U dimu je stajao Stjopka i velikom krnjom kuhačom miješao po kotlu. Nešto su podalje sjedili Kirjuha i Vasja, očiju crvenih od dima, i ćistili ribu. Pred njima je ležala muljem i vodenom travom pokrivena zagažnja, po kojoj su se blistale ribe i puzali rakovi.

Jemeljan, koji se nedavno vratio iz crkve, sjedio je do Panteleja, mahao rukom i jedva čujno pjevuckao promuklim glasićem: »Tebje pojem...« Dimov se vrzmao oko konja.

Svršivši čišćenje, Kirjuha i Vasja skupiše ribu i žive rakove u kablicu, isplahnuše ih i sve iz kablice ubaciše u zakipjelu vodu.

— Da metnem masti? — upita Stjopka skidajući kuhačom pjenu.

— Čemu? Riba će pustiti svoj sok — odgovori Kirjuha.

Prije nego što će kotao skinuti s vatre, Stjopka saspe u vodu tri šake prosa i žlicu soli; na koncu okuša, cmokne ustima, obliže žlicu i zadovoljan samim sobom završti — to je imalo značiti, da je kaša već gotova.

Svi osim Panteleja posjedaše oko kotla i žlicama prionuše za posao.

— Hej, vi! Dajte dečku žlicu! — strogo dobaci Pantelej. — Valjda je i on ogladnio!

— Naše je jelo seljačko!... — uzdahne Kirjuha.

— I seljačko će prijati ako se jede s voljom.

Jegoruški podadoše žlicu, on stade jesti, ali ne sjede, nego je stajao kraj samoga kotla i gledao u nj kao u jamu. Kaša je imala miris riblje vlage, među prosom se svaki čas našla po koja riblja ljuska; rakovi se nisu mogli zahvatiti žlicom, i svi su ih vadili iz kotla golim rukama; osobito se u tom pogledu nije skanjivao Vasja, koji

nije u kaši močio samo ruke, nego i rukave. Ali kaša se ipak učini Jegoruški vrlo tečnom i podsjećala ga je na juhu od rakova, što ju je njegova mamica kod kuće kuhala na posne dane. Pantelej je sjedio postrance i žvakao kruh.

— Djede, a što ti ne jedeš? — upita ga Jemeljan.

— Ne jedem ja rakove... Nek idu! — reče starac i gadljivo se okrene.

Za vrijeme jela vodio se općenit razgovor. Iz tog razgovora Jegoruška shvati, da su svi njegovi novi znanci, bez obzira na razliku u starosti i karakteru, imali nešto zajedničko, što ih je činilo međusobno sličnima: svi su oni bili ljudi sa sjajnom prošlošću i s vrlo jadnom sadašnjošću; o svojoj prošlosti oni su svi do jednoga govorili s oduševljenjem, a na sadašnjost su gledali gotovo s prezirom. Ruski čovjek voli uspomene, ali ne voli živjeti; Jegoruška to još nije znao i, prije nego su pojeli kašu, on je već bio duboko uvjeren, da oko kotla sjede ljudi, kojima je sudbina napakostila i uvrijedila ih. Pantelej je pripovijedao, da je u negdašnje vrijeme, kad još nije bilo željeznica, išao s kolijom u Moskvu ili u Nižnji te je zarađivao toliko, da nije znao kud bi s novcima. A kakvi su u ono vrijeme bili trgovci, kakva riba, kako je sve bilo jeftino! Sad su putovanja postala kraća, trgovci škrtiji, narod je siromašniji, kruh skuplji, sve se usitnilo i do krajnosti suzilo. Jemeljan je kazivao, kako je prije služio u Luganskoj tvornici kao pojac, imao je divan glas i izvrsno je čitao note, a sad se pretvorio u seljaka i prehranjuje se od milosti svoga brata, koji ga šalje u kiriju sa svojim konjima i za to uzima sebi polovinu zarade. Vasja je nekoć radio u tvornici žigica; Kirjuha je bio kočijaš kod dobrih ljudi i u cijelom se okrugu smatrao najboljim upravljačem trojke. Dimov, sin imućna seljaka, živio je za svoj užitak, zabavljao se i nije znao za nevolju, ali kad mu se navrši dvadeset godina, njegov strogi, surovi otac, htijući ga priučiti radu i bojeći se, da se kod kuće ne razmazi, poče ga slati u kiriju kao najamnog radnika. Jedini je Stjopka šutio, ali se i po njegovu golobradom licu moglo vidjeti, da je i on prije mnogo bolje živio nego sada.

Sjetivši se oca, Dimov prestade jesti i namršti se. On ispod oka pogleda drugove i zaustavi svoj pogled na Jegoruški.

— Ti, bezbožniče, skini kapu! — reče on grubo. — Zar se s kapom na glavi jede? I to mi je gospodin!

Jegoruška skine kapu i ne reče ni riječi, ali već nije razabirao okusa kaše i nije čuo, kako su se za njega zauzeli Pantelej i Vasja. U srcu mu teško zakipi zloba protiv tog grubijana, i on odluči da mu pošto-poto učini nekakvu pakost.

Poslije ručka svi se uputiše k vozovima i legoše u hlad.

— Djede, hoćemo li skoro poći? — upita Jegoruška Panteleja.

Kad bog dadne, onda ćemo i poći... Sad se ne može, vrućina je... Oh, gospode, tvoja volja, carice nebeska... Lezi momčiću!

Doskora se ispod vozova začu hrkanje. Jegoruška htjede opet otići u selo, ali se predomisli, zijevnu i leže kraj starca.

VI

Kolija je cijeli dan prostajala kraj rijeke i krenula je istom kad je sunce zalazilo.

Opet je Jegoruška ležao na obali, kola su tiho škripala i ljuljala se, dolje je išao Pantelej, tapkao nogama, lupkao se po bedrima i gunđao; u zraku je kao i jučer brujala stepska muzika.

Jegoruška je ležao na leđima, savio ruke pod glavu i gledao uvis u nebo. Vidio je, kako se zažarilo večernje rumenilo i kako se onda ugasilo; anđeli čuvari, zastirući obzorje svojim zlaćanim krilima, spremali su se na počinak; dan je sretno prošao, pala je tiha, blaga noć, i oni sad mogu mirno sjediti kod kuće na nebu... Vidje Jegoruška i to, kako se nebo malo pomalo smrklo, i na zemlju se spustila magla, kako se jedna za drugom zasvijetliše zvijezde.

Kada dugo, ne skidajući očiju, gledaš u duboko nebo, onda ti se nekako misli i duša stapaju u spoznanju o osamljenosti. Počinješ se osjećati beznadno osamljen, i sve ono, što si prije smatrao bliskim i svojim, postaje ti beskrajno daleko i bezvrijedno. Zvijezde, što već tisuće godina gledaju s neba, samo nedohvatno nebo i magla, ravnodušni prema kratkom čovjekovu životu, kad ostaješ s njima nasamo i nastojiš dokučiti njihov smisao, pritištu ti dušu svojom šutnjom; pada ti na pamet ona osamljenost, koja svakog od nas očekuje u grobu, i suština života ti se pričinja očajna, užasna...

Jegoruška je mislio na bakicu, koja sad spava na groblju pod stablima višanja; sjeti se, kako je ona ležala u lijesu s bakrenim petacima na očima, kako su je onda pokrili poklopcem i spustili u grob; prisjeti se i muklog lupkanja gruda zemlje po poklopcu lijesa... On predoči sebi bakicu u tijesnom i mračnom lijesu, napuštenu od

svih i bespomoćnu. Njegova mu je mašta slikala, kako se bakica odjednom budi i ne shvaćajući, gdje se nalazi, lupa po poklopcu, zove u pomoć i na kraju krajeva, iznemogla od užasa, opet umire. On predoči sebi kao mrtvace mamicu, oca Hristofora, groficu Dranjicku, Solomona. Ali kolikogod se trudio da zamisli samoga sebe u mračnom grobu, daleko od kuće, ostavljena, bespomoćna i mrtva, to mu nije uspijevalo; za samoga sebe uopće nije dopuštao mogućnost da umre i osjećao je, da nikad neće umrijeti...

A Pantelej, kojemu je već bilo vrijeme da umre, išao je dolje i vršio smotru nad svojim mislima.

— Nema šta... čestita gospoda... — mrmljao je on. — Odvezli momčića na nauke, a kad on tamo, ništa se o tom ne čuje... U Slavjanoserbsku, rekoh, nema takve škole, da ti dade veliku pamet... Nema, to je istina... A momčić je valjan, nema šta... Kad odraste, pomagat će ocu. Ti si, Jegorije, sada maljušan, a kad poodrasteš, hranit ćeš oca i majku. Tako je bog odredio... Poštuj oca i mater svoju... Ja sam i sam imao djecu, ali su mi izgorjela... I žena mi izgorjela i dječica... To je istina, uoči Bogojavljenja zapalila mi se koliba... Mene nije bilo kod kuće, bio sam pošao u Orel. U Orel... Marija iskočila na ulicu, ali se sjetila da djeca spavaju u kući, potrčala natrag i izgorjela sa dječicom... Da... Sutradan su našli samo koščice...

Oko ponoći su vozari i Jegoruška opet sjedili oko nevelike vatre. Dok se aptika razgarala, Kirjuha i Vasja odoše u uvalu po vodu; nestadoše u mraku, ali se cijelo vrijeme čulo, kako zveckaju vedrima i razgovaraju; uvala dakle nije bila daleko. Odsjaj vatre ležao je na zemlji kao velika drhtava mrlja; premda je bila mjesečina, iza crvene mrlje sve se pričinjavalo neprozirno crno. Vozarima je svjetlost udarala u oči, i oni su vidjeli samo dio ceste; u mraku su se vozovi s balama vune i konji jedva primjetljivo ocrtavali kao brda neodređenih oblika. Na dvadesetak koraka od vatre, na granici između ceste i polja, stajao je drven nadgrobni krst, koji se nakrivao na jednu stranu. Dok još nije gorjela vatra pa se moglo daleko vidjeti, Jegoruška je primijetio, da isto takav stari nakrivljeni krst stoji i na drugoj strani ceste.

Vrativši se s vodom, Kirjuha i Vasja nališe pun kotao i postaviše ga na vatru. Stjopka je s okrnjenom kuhačom u ruci zauzeo svoje

mjesto u dimu kraj kotla, zamišljeno gledao u vodu i čekao, dok se pokaže pjena. Pantelej i Jemeljan sjedili su jedan uz drugog, šutjeli i o nečem razmišljali. Dimov je ležao potrbuške, podupro glavu šakama i gledao u vatru; Stjopkina sjena skakutala je po njemu, od čega se njegovo lijepo lice čas zastiralo mrakom, čas opet naglo zasvijetlilo od plamena... Kirjuha i Vasja vrzli su se podalje i skupljali za vatru aptovinu i brestovinu. Jegoruška je turio ruke u džep, stajao je kraj Pantelej a i promatrao, kako vatra proždire travu.

Svi su se odmarali, na nešto mislili i na mahove pogledavali na krst, po kojem su skakutale crvene mrlje. U osamljenom grobu ima nešto tužno, sanjarsko i u najvećoj mjeri poetično... Čuje se, kako šuti, i u toj se šutnji nazrijeva prisutnost duše nepoznatoga čovjeka, što leži pod krstom. Je li toj duši lijepo u stepi? Ne mori li je čežnja, kad je mjesečina? A stepa se kraj groba pričinja tužna, sumorna i zamišljena, trava žalosnija, i čini se, da šturci pjevaju suzdržljivije... I nema prolaznika, koji se ne bi pomolio za pokoj osamljene duše i okretao se za grobom sve dotle, dok grob ne ostane daleko odzada i ne obavi je se maglom...

— Djede, zašto stoji ovaj krst? — upita Jegoruška.

Pantelej pogleda na krst, a zatim na Dimova i zapita:

— Mikola, nije li to ono mjesto, gdje su kosci ubili trgovce?

Dimov se preko volje podiže na lakte, pogleda na cestu i odvrati:

— Baš je to...

Nastade šutnja. Kirjuha zapucketa suhom travom, zgužva je u grude i gurne pod kotao. Vatra jako uzbukti; Stjopku obavi crn dim, a kroz polumrak po cesti kraj kola promače sjena krsta.

— Da, ubili ih... — lijeno reče Dimov. — Trgovci, otac i sin, išli da prodaju ikone.

Zaustavili su nedaleko u prenoćištu, što ga sada drži Ignjat Fomin. Starac malo više popio i stao se hvalisati, da ima uza se mnogo novaca. Trgovci su, zna se, ljudi hvalisavi, da bog sačuva... Ne izdrži, a da se pred prostim svijetom ne ponese. A u to vrijeme u prenoćištu konačili kosci. Pa eto, čuju oni, kako se trgovac hvališe, i uzeli ga na oko.

— O, gospode... bogorodice! — uzdahne Pantelej.

— Sutradan, tek što svanu — nastavi Dimov — trgovci se spreme na put, a kosci im se pridružiše. »Idemo zajedno, vaše

gospodstvo. Ljepše je u društvu, pa i opasnost je manja, jer je ovaj kraj pust...« Trgovci se polako vozili, da ne razlupaju ikone, a koscima to baš i pravo...

Dimov se digne na koljena i protegne se.

— Da, — nastavi on zijevajući. — Dotle je sve dobro išlo, ali tek što su trgovci stigli do ovoga mjesta, kosci navale na njih kosama. Sin je bio momčina, istrgne jednom kosu iz ruke, pa i on stane udarati... Ali na kraju oni nadvladaju, jer ih je bilo osmero. Sasjekli oni trgovce, da im na tijelu nije ostalo nijednog čitavog mjesta; svrše svoj posao i odvuku obojicu sa ceste, oca na jednu stranu, a sina na drugu. Nasuprot ovog krsta, na onoj strani, ima još jedan krst... Ne znam je li čitav... Odavle se ne vidi.

— Čitav je, — reče Kirjuha.

— Kazuju da su malo novaca kod njih našli.

— Malo, — potvrdi Pantelej. — Našli su oko sto rubalja.

— Da, a trojica su od njih kasnije umrla, jer ih je trgovac isto ljudski kosom posjekao... Previše su krvi izgubili. Jednome je trgovac odsjekao ruku, i taj je, kažu, četiri vrste trčao bez ruke, i našli su ga na brežuljku pred samim Kurikovim. Čuči on, glavu spustio na koljena, kao da se zamislio, a kad bolje pogledaju — ispustio dušu, mrtav...

— Našli su ga po krvavom tragu... — reče Pantelej.

Svi pogledaše na krst opet zavlada šutnja. Odnekud, vjerojatno iz uvale, dopre tužni krik ptice: »spi! spi! spi!...«

— Mnogo je opakih ljudi na svijetu, — reče Jemeljan.

— Mnogo, mnogo! — potvrdi Pantelej i primače se bliže k vatri s takvim izrazom, kao da ga je obuzeo strah. — Mnogo, — nastavi on poluglasno. — Vidio sam ih ja i nagledao ih se za svoga života... Opakih ljudi, mislim... Vidio sam mnogo svetih i pravednih, a grešnih ni broja im se ne zna... Spasi ih i pomiluj carice nebeska... Sjećam se jedamput, prije tridesetak godina, a možda i više, vozio ja nekog trgovca iz Moršanska. Trgovac je bio divan čovjek, pristao i pri novcu... trgovac, mislim... Čestit čovjek, mora se reći... Evo dakle, vozimo se mi i zaustavimo se, da prenoćimo u nekom prenoćištu. A u Rusiji prenoćišta nisu ono, što su u ovdašnjem kraju. Dvorišta su im pokrivena, kao daščare, ili, reći ćemo, kao šupe na valjanim imanjima. Samo što su šupe nešto više. Dakle, stanemo mi, i sve u

redu. Moj trgovac u sobici, a ja kod konja, i sve je kako treba da bude. Ja vam se, braćo, pomolim bogu, kao uvijek prije spavanja, pa pođem da se prošetkam dvorištem. Noć je bila tamna, da ne vidiš prsta pred nosom, pa ti gledao koliko te volja. Prođem se ja tako malko, od prilike koliko do naših kola, i vidim — svjetluca se neko svijetlo. Šta bi to moglo biti? Domaćini mora da su odavno legli spavati, a osim mene i trgovca nije bilo drugih gostiju... Otkud bi moglo biti to svijetlo? Spopadne mene sumnja... Priđem bliže... k tome svijetlu... Gospode, pomiluj, i spasi, carice nebeska! Gledam ja, a ono nad samom zemljom prozorčić s rešetkom... naime na kući... Legnem ja na zemlju i pogledam; kako pogledam, srsi me prođu po cijelom tijelu...

Kirjuha što je tiše mogao ubaci u vatru snopić aptovine. Starac pričeka, dok aptovina prestane pucketati i pištati, pa onda nastavi:

— Pogledam ja unutra, a ono podrum, prilično velik, mračan, sumnjiv... Na bačvi gori fenjerčić. Usred podruma stoji desetak ljudi u crvenim košuljama, zasukali rukave i bruse dugačke noževe... Ehe! Tako dakle, dopali smo šaka bandi, razbojnicima... Šta da se radi? Trknem ja trgovcu, tiho ga probudim pa mu kažem: »Ti se, rekoh, trgovče, ne plaši, ali zlo nam se piše... Mi smo, rekoh, upali u razbojničko gnijezdo.«

On problijedi i zapita me: »Šta ćemo, Panteleju, sada? Ja imam uza se mnogo novaca od siročadi... Što se tiče, kaže, moje duše, to je božja volja, ne bojim se umrijeti, ali mi je strašno, kaže, da se upropasti novac siročadi... »Šta da tu učiniš? Kapija je zaključana, nema kuda da izađeš ni s kolima, ni sam... Da je ograda, preko ograde se lako može preskočiti, ali je dvorište pokriveno!...« No, rekoh, trgovče, ti se ne plaši, nego se moli bogu. Možda gospod neće htjeti da rascvili siročad. Ostani, rekoh, i pravi se nevješt, a ja ću za to vrijeme možda nešto smisliti... Dobro... Pomolim se ja bogu, i bog mi prosvijetli pamet... Popnem se ja na svoj tarantas i tiho... tihano, da nitko ne čuje, stanem trgati slamu sa strehe, probušim rupu i provučem se napolje. Napolje, znate... Onda skočim s krova i potrčim putem, što su me noge nosile. Trčao sam, trčao, izmučio se do zla boga... Valjda sam pet vrsta trčao bez daha, a možda i više... Hvala bogu, vidim — eto tu je selo. Pritrčim jednoj kolibi pa stanem kucati na prozor. »Pravoslavna braćo, rekoh, tako je i tako, ne dajte

da kršćanska duša propadne... Sve sam ih probudio... Sakupe se seljaci i pođu sa mnom... Tko s užetom, tko s kolcem, tko s vilama... Razvalimo mi kapiju na prenoćištu pa odmah u podrum... A razbojnici već bili nabrusili noževe i baš se spremali da zakolju trgovca. Seljaci ih pohvataju sve do jednoga, svežu i odvedu na poglavarstvo. Trgovac im od radosti dade na dar tri stotinjarke, a meni dade pet dukata i moje ime zapiše sebi na spomen.

Kažu, da su poslije u podrumu našli čudo jedno ljudskih kostiju. Kostiju, znate... Oni bi, vidite, ljude ubijali, orobili, pa onda zakopali, da zametnu trag... Da, a onda su ih u Moršansku pogubili krvnici.

Pantalej završi svoju pripovijest i pogleda svoje slušaoce. Oni su šutjeli i gledali u njega. Voda je već kipjela, a Stjopka je skidao pjenu.

— Je li mast gotova? — šapatom ga upita Kirjuha.

— Počekaj malko... Odmah ću.

Ne skidajući očiju s Panteleja i kao bojeći se, da ovaj ne počne pripovijedati bez njega, Stjopka otrči k vozovima; doskora se vrati s nevelikom kopanjom i stade u njoj cvrljiti svinjsko salo.

— Drugi put sam opet putovao s nekim trgovcem... — nastavi Pantelej kao i prije poluglasno i ne trepćući očima. — Zvao se, kao danas se sjećam, Petar Grigorjič. Čestit je bio čovjek... taj trgovac... Svratimo mi isto onako u prenoćište... On u sobici, a ja kod konja... Domaćini, muž i žena, naoko dobar svijet, ljubazni, ni o njihovim težacima se također ne bi moglo ništa loše reći, ali ja, braćo, ne mogu da spavam, nešto mi sluti srce! Slutim, sve badava! I kapija je otvorena, i mnogo je svijeta naokolo, a opet me nekako strah, nešto se ne osjećam dobro. Svi već davno zaspali, već je mrkla noć, uskoro treba ustati, a ja jedini ležim u svojoj kibitki[8] i ne sklapam očiju, ma baš kao nekakva sova. Kad odjedared, braćo, čujem ja: tup! tup! tup! Netko se šulja k mojoj kibitki. Promolim glavu, gledam — a ono stoji ženska u samoj košulji, bosa... »Šta ti je, rekoh, žensko glavo?« A ona se sva trese, kažem vam, lice joj blijedo kao u mrtvaca... »Ustaj kaže, dobri čovječe! Zlo i naopako... Gazde vam zlo spremaju... Hoće da umore tvoga trgovca. Sama sam, kaže, čula, kako su gazda i gazdarica šaputali...« Eto vidite, nije mi srce uzalud slutilo. »A tko si ti?« pitam ja nju.« Pa ja sam, kaže, njihova

kuharica...« Dobro... Izađem ja iz kibitke i odem trgovcu. Probudim ga pa mu velim: »Tako i tako, rekoh, Petre Grigorjiču, tu nisu čista posla... Još ćeš imati prilike da se naspavaš, vaše gospodstvo, nego sada, dok je još vrijeme, obuci se, rekoh, pa dok si živ i zdrav, bježi što dalje od nesreće...« Tek se on stane oblačiti, kad se otvore vrata, i nazdravlje... Gledam ja, presveta bogorodice! — upadaju k nama u sobu gazda i gazdarica i tri težaka... I težake su, dakle podgovorili... Trgovac ima mnogo novaca, pa ćemo ih, misle, podijeliti... Svako od njih petero drži u ruci dugačak nož... Nož, znate... Gazda zaključa vrata pa nam veli: »Molite se bogu, gosti... A ako, kaže, stanete vikati, nećemo vam dati ni da se pred smrt pomolite...« Gdje da tu vičeš? Nama se od straha steglo grlo, nije tu do vike... Trgovac zaplače, pa će im ovako: »Pravoslavni ljudi! Vi ste, kaže, naumili da me ubijete, jer ste se polakomili za mojim novcima. Pa neka bude, nisam ja ni prvi ni posljednji; mnogo je već trgovaca zaklano po prenoćištima. Ali zbog čega, braćo pravoslavna, da ubijate moga kočijaša? I zašto da on zbog mojih novaca podnosi muke?« I kako je on to žalostivo govorio! A gazda će njemu: »Ako ga, kaže, ostavimo na životu, on će nas prvi prijaviti. Onda je, kaže, svejedno, ubijemo li jednoga ili dvojicu. I onako ide sve na jedan račun... Molite se bogu, to vam je sve, i sad je dosta razgovora!« Trgovac i ja kleknemo jedan kraj drugoga, zaplačemo i stanemo se moliti. Sjeća se on svoje djece, a ja sam u ono doba još bio mlad i željan života... Gledamo mi na ikone, molimo se, i to tako žalostivo, da bi mi i sad suza kanula... A gazdarica, žena naime, gleda nas, pa nam veli: »Vi ste, kaže, dobri ljudi, zadržite nas u dobroj uspomeni na onome svijetu i ne proklinjite nas, jer nas je nužda na to natjerala.« »Molimo se mi, molimo, plačemo, plačemo, a bog nas i uslišao... Sažalilo mu se zacijelo... Baš u trenutku, kad gazda ščepa trgovca za bradu, da ga nožem dohvati po vratu, najednom, netko lupi sa dvorišta na prozorčić! Svi mi zinuli od čuda, a gazdi klone ruka... Netko pokuca na prozor, pa vikne iz svega glasa: »Petre Grigorjiču, viče, jesi li tu? Spremaj se, idemo!« Vide gazde, da su došli po trgovca, prepadnu se i pobjegnu... A mi brže u dvorište, zapregnemo i — nestanemo bez traga...

— Pa tko je to pokucao na prozor? — upita Dimov.

— Na prozorčić, veliš? Mora da je bio božji ugodnik ili anđeo. Jer nitko drugi nije mogao biti... kad smo izišli iz dvorišta, na ulici nije bilo ni žive duše... Prst božji!

Pantelej ispripovijedi još koješta, i u svakoj su njegovoj pripovijesti podjednako igrali ulogu »dugački noževi«, i podjednako se osjećalo, da su izmišljene. Da li je on te pripovijesti čuo od nekog drugoga ili ih je sam bog zna kada izmislio pa onda, kad mu je pamćenje oslabilo, doživljeno isprepleo sa izmišljenim i izgubio sposobnost da razlikuje jedno od drugog? Sve može biti, ali čudnovato je jedno: da je sada i za cijelog puta, kad je trebalo da pripovijeda, očigledno davao prednost izmišljenom i nikada nije govorio o onome, što je doista doživio. Sad je Jegoruška sve primao pod gotov groš i vjerovao svaku riječ, no kasnije mu se činilo čudno, zašto čovjek, koji je prošao cijelu Rusiju, koji je mnogo toga vidio i znao, čovjek, kojemu su izgorjeli žena i djeca, toliko podcjenjuje svoj bogati život, da svaki put sjedeći kod vatre ili šuti, ili opet govori o nečemu, čega nije bilo.

Za kašom su svi šutjeli i razmišljali o onome, što su čas prije čuli. Život je strahovit i čudesan, i zato ma kakvu pripovijest čovjek u Rusiji ispripovijedio, ma kako je iskitio razbojničkim gnijezdima, dugačkim noževima i čudesima, ona će u ušima slušalaca uvijek odjeknuti kao istinit događaj, i možda će samo čovjek, koji je jako prokušan u pismenosti, nepovjerljivo pogledati, ali i on će se pritajiti. Krst kraj ceste, tamne bale vune, prostranstvo i sudbina ljudi, što su se okupili oko vatre — sve je to samo po sebi bilo tako čudesno i strašno, da je fantastičnost izmišljotine ili bajke blijedjela i stapala se sa životom.

Svi su jeli iz kotla, samo je Pantelej sjedio po strani sam i jeo kašu iz drvene zdjelice. Kašika mu nije bila kao u ostalih, nego od čempresovine i sa križićem. Gledajući ga, Jegoruška se sjeti čašice-kandila i tiho upita Stjopku:

— Zašto to djed sjedi sam?

— On je stare vjere — šapatom odgovoriše Stjopka i Vasja, i pritom su tako gledali, kao da govore o nekoj slabosti ili tajnom poroku.

Svi su šutjeli i razmišljali. Poslije strašnih pripovijesti nitko nije imao volje da govori o običnim stvarima. Najednom se usred tišine

Vasja uspravi, uperi svoje mutne oči u jednu točku i naćuli uši.

— Šta je? — upita ga Dimov.

— Dolazi neki čovjek — odvrati Vasja.

— Gdje ga vidiš?

— E—eno ga... Jedva se malo bijeli...

Na onoj strani, kuda je Vasja gledao, nije se moglo vidjeti ništa osim mraka; svi su prisluškivali, ali se nisu čuli koraci.

— Ide li putem? — upita Dimov.

— Ne nego poljem... Ide ovamo.

Prođe časak u šutnji.

— A možda to stepom tumara trgovac, koji je tu sahranjen — reče Dimov.

Svi ispod oka pogledaše na krst, zgledaše se pa se odjednom nasmijaše; postidješe se svoga straha.

— Zašto da tumara? — reče Pantelej. — Samo oni noću hodaju, koje zemlja neće da primi. A trgovci su bili ljudi na mjestu... Trgovci su umrli mučeničkom smrću...

Ali sad se začuše koraci. Netko je žurno dolazio.

— Nešto nosa — reče Vasja.

Ču se, kako pod onoga, što je dolazio, šušti trava i pucketa aptika, ali iza svjetlosti oko vatre nikog se nije vidjelo. Napokon se koraci razlegoše sasvim blizu, netko zakašlja; treperava svjetlost kao da se razmaknula, s očiju pade mrena, i vozari ugledaše pred sobom čovjeka.

Da li je vatra tako zatreperila, ili zbog toga, što su svi htjeli prije svega da vide lice toga čovjeka, tek ispade tako čudnovato, da svi oni pri prvom pogledu, što ga na nj baciše, ne spaziše najprije ni lice ni odijelo, već njegov osmijeh. To je bio osmijeh neobično dobroćudan, širok i blag, kao u probuđena djeteta, jedan od onih zaraznih osmijeha, na koji je teško ne odgovoriti također osmijehom. Kad neznanca razmotriše, on se pokaza kao čovjek od nekih trideset godina, nimalo lijep, bez ičega, što bi upadalo u oči. To je bio visok hohol duga nosa, dugačkih ruku i dugačkih nogu; uopće, sve je na njemu izgledalo dugačko, samo mu je vrat bio tako kratak, da ga je to činilo malo pognutim. Odjeven je bio u čistu bijelu košulju s vezanim okovratnikom, u bijele gaće i nove čizme, i u poredbi s vozarima izgledao je kao kicoš. U rukama je držao nešto veliko,

bijelo i na prvi pogled čudnovato, a iza leđa mu je virila cijev puške, također dugačka.

Stupivši iz mraka u krug svijetlosti on stade kao ukopan i nekoliko je trenutaka gledao vozare, kao da hoće reći: »Pogledajte, kakav mi je osmijeh!« Onda korakne k vatri, nasmiješi se još vedrije i reče:

— Dobar tek, braćo!

— Hvala. Dobro došao! — odgovori za sve Pantelej.

Neznanac spusti kraj vatre ono, što je nosio u ruci — to je bila ubijena droplja — i još jedamput pozdravi.

Svi priđoše droplji i stadoše je razgledavati.

— Otmjena ptica! Čim si je to? — upita Dimov.

— Kuglom... Sačmom je ne možeš domašiti, ne da ona, da joj se približiš... Kupite je, braćo. Dao bih vam je za dvogrivenjak.[9]

— Šta će nam? Ona je dobra pečena, a kuhana je sigurno tvrda, da ne možeš gristi...

— Eh, baš mi je krivo! Trebalo bi je odnijeti gospodi na imanje, oni bi dali za nju pola rublja, ali je daleko — petnaest vrsta!

Neznanac skide pušku i položi je kraj sebe. Izgledao je pospan, umoran, smiješio se, žmirkao od vatre i očito razmišljao o nečem vrlo ugodnom. Dadoše mu žlicu. On stade jesti.

— Tko si ti? — upita ga Dimov.

Neznanac preču pitanje, ne odgovori ništa pa čak i ne pogleda Dimova. Taj čovjek, što se smješkao, vjerojatno nije ni osjećao teka kaše, jer je žvakao nekako mehanički, tromo, prinoseći žlicu k ustima sad prepunu, sad sasvim praznu. Pijan nije bio, ali u glavi mu se vrzlo nešto obijesno.

— Pitam te: tko si? — ponovi Dimov.

— Je l' ja? — trže se neznanac. — Konstantin Zvonik iz Rovna. Na četiri vrste odavle.

I želeći od prvog časa pokazati, da on nije seljak kao drugi, nego bolji, Konstantin se požuri i doda:

— Mi držimo pčelinjak i tovimo svinje.

— Živiš li s ocem ili sam?

— Ne, sad živim sam. Podijelili smo se. Oženio sam se ovaj mjesec poslije Petrova. Sad sam oženjen!... Danas je osamnaesti dan, kako sam se vjenčao.

— Dobro je to! — reče Pantelej. — Nije loše imati ženu... To je i bog blagoslovio...

— Mlada žena kod kuće spava, a on tumara stepom — nasmije se Kirjuha. — Baš si čudak!

Kao da ga je netko ubo u živac, Konstantin se trže, zasmija se i planu:

— Ta, gospode, nema je sada kod kuće! — reče on, brzo, vadeći žlicu iz usta i promatrajući sve prisutne radosno i začuđeno. — Nema je! Otišla je na dva dana k materi! Boga mi, otišla, a ja sad kao neženja...

Konstantin mahne rukom i zavrti glavom; htio je nastaviti svoju misao, ali mu je smetala radost, što mu je obasjavala lice. Kao da mu je bilo neudobno, kako je sjedio, on se namjesti drukčije, nasmija se i opet mahnu rukom. Stidio se da stranim ljudima odaje svoje ugodne misli, a opet je imao neodoljivu želju da s nekim podijeli svoju radost.

— Otišla je k materi u Demidovo! — reče on crveneći se i premještajući pušku na drugo mjesto. — Sutra će se vratiti... Rekla je, da će o ručku biti kod kuće.

— A ti se dosađuješ? — upita Dimov.

— Pa da, gospode, kako i ne bi? Jedva što sam se oženio, a ona otišla... Ha? Uh, što je živa, da bog sačuva! A tako je lijepa i dobra, vazda se smije i pjevucka, ma živi barut! Uz nju mi je glava bistra, a bez nje evo kao da sam nešto izgubio, kao lud vrludam stepom. Već od samog ručka ovako hodam, upravo mi je da svisnem!

Konstantin protrlja oči, pogleda u vatru i nasmija se.

— Voliš je, dakle... — reče Pantelej.

— Ma tako je lijepa i dobra, — ponovi Konstantin, ne slušajući — takva je domaćica, pametna i razumna, da joj iz običnog staleža nećeš naći para u cijeloj gubemiji. Otišla... Ama teško joj je, znam ja! Znam ja nju, svraku! Rekla je, da će se vratiti sutra do ručka... A kakva je to pripovijest bila! — gotovo vikne Konstantin, iznenada dižući glas za jedan ton više i mijenjajući pozu — sad me voli i čezne za mnom, a ono nije htjela poći za mene!

— Ta jedi! — ponuka ga Kirjuha.

— Nije htjela poći za mene, — nastavi Konstantin, ne slušajući. — Tri sam se godine s njom borio! Vidio sam je na sajmu u Kalačiku,

smrtno se zaljubio, batinati bih se dao za nju... Ja u Rovnom, ona u Demidovu, jedno od drugog dvadeset i pet vrsta, pa sam ne znam, što bih. Šaljem ja k njoj prosce, a ona: ne ću! Ah, ti svrako! Počnem ja s njom i ovako i onako, te minđuše, te medenjake, te pola puda[10] meda, a ona sve — neću! Pa onda budi pametan. Ako se pravo uzme, kakav sam ja njoj par? Ona je mlada, lijepa vatrena, a ja sam star, skoro će mi biti trideset godina, a i jako sam lijep, brada mi je velika — kao od čavala, lice čisto — puno bobuljica. Gdje da se ja s njom mjerim? Jedino možda u tome da bogato živimo, ali i oni, Vahramenki, dobro žive. Drže tri para volova i dva nadničara. Zavolio sam je, braćo, i pomamio se... Niti spavam, niti jedem, u glavi mi se misli tako brkaju, da bog sačuva! Moram da je vidim, a ona u Demidovu... Pa šta mislite? Ne mako se s mjesta, ako lažem, po tri puta u nedjelji odlazio sam pješice onamo, samo da je malo vidim. Zanemario sam posao. Obuzela me takva čama, da sam se čak htio najmiti u Demidovu kao nadničar, samo da budem bliže njoj. Izmrcvario sam se! Mati mi je zvala vračaru, a otac se desetak puta nakanjivao da me tuče. Tako sam se tri godine kinjio pa onda odlučim ovako: prokleto bilo sve skupa, odoh ja u grad za izvoščika... Nije mi, znači, suđena! O Uskrsu odem ja u Demidovo, da je posljednji put vidim...

Konstantin zabaci glavu i prasne u sitan, veseo smijeh, kao da je ovaj čas nekoga lukavo prevario.

— Gledam ja, stoji ona s momcima kraj rječice — nastavi on. — Mene spopadne bijes... Pozovem je u stranu, i možda sam joj se cijeli sat umiljavao raznim riječima... I eto: zavoli me! Tri me godine nije voljela, a zbog tih riječi zavoljela me!

— A kakve su to bile riječi? — zapita Dimov.

— Riječi? Ne pamtim više... Kako da ih se sjetiš? Onda su mi tekle kao voda iz žlijeba, bez oduška: ta-ta-ta-ta! A sad ni jedne riječi ne bih znao lanuti... I tako ona pođe za mene... Sad je, svraka jedna, otišla materi, a ja evo bez nje tumaram stepom. Ne mogu da sjedim kod kuće. Ne mogu nikako!

Konstantin.nespretno oslobodi ispod sebe noge, ispruži se na zemlji i podupre glavu šakama, onda se diže i opet sjede. Svi su sad bili na čistu da imaju pred sobom zaljubljena i sretna čovjeka, sretna

do tuge: njegov osmijeh, oči i svaka kretnja izražavali su sreću punu muka. On nije sebi nalazio mjesta i nije znao, kakav bi položaj zauzeo i šta da radi, da ne iznemogne od obilja ugodnih misli. Razgalivši svoju dušu pred stranim ljudima, on napokon mirno sjede i gledajući u vatru zamisli se.

Videći sretna čovjeka, svima bude teško prd duši, te i njih sve obuze želja za srećom. Svi se zamisliše. Dimov se podiže, polagano prošeta oko vatre, i po njegovu hodu, po kretanju njegovih lopatica vidjelo se, da ga je mučila čežnja. Zatim stade na čas, pogleda na Konstantina i sjedne.

A vatra se već ugasila. Svjetlost već nije treperila, a crvena se pjega suzila, pomutila... I što je vatra brže dogorijevala, to se jasnije vidjelo u mjesečini. Sad se već mogla vidjeti cesta u cijeloj svojoj širini, bale vune, ruda na kolima, konji kako žvaču; na drugoj se strani nejasno ocrtavao drugi krst...

Dimov podupre lice rukom i tiho zapjeva neku žalostivu pjesmu. Konstantin se pospano nasmiješi i stade ga pratiti svojim tankim glasićem. Pjevali su pola minute, pa onda umukoše... Jemeljan se trže, zamahnu rukama i stade micati prstima.

— Braćo! — reče on moleći. — Hajde da zapjevamo nešto pobožno!

— Ja ne umijem — reče Konstantin.

Svi odbiše; tad Jemeljan zapjeva sam. On zamahne obadvjema rukama, kimne glavom, otvori usta, ali iz grla mu provali samo promuklo, bezvučno disanje. Pjevao je rukama, glavom, očima, pa čak i kvrgom, pjevao je strasno i bolno, i što je jače naprezao prsa, da iz njih istisne ma i jednu jedincatu notu, to je bezvučnije postojalo njegovo disanje...

I Jegorušku kao i sve ostale obuze tuga. On pođe k svome vozu, popne se na balu vune i leže. Gledao je u nebo i mislio na sretnoga Konstantina i njegovu ženu. Zašto se ljudi žene? Čemu su žene na svijetu? Jegoruška je sebi zadavao nejasna pitanja i mislio, da je muškarcu vjerojatno lijepo, ako uza nj stalno živi prijazna, vesela i lijepa žena. Ne znajući zašto, pade mu na um grofica Dranjicka, i on pomisli, da je s takvom ženom nesumnjivo vrlo ugodno živjeti; on bi se skoro drage volje oženio s njom, da ga nije sram. On: se sjeti njenih obrva, zjenica, kočije, sata s konjanikom... Tiha, topla noć

spuštala se na njega i nešto mu šaptala u uho, a njemu se činilo, da se to ona lijepa žena naginje nad njega, sa smiješkom ga gleda i hoće da ga poljubi...

Od vatre preostadoše još samo dva mala crvena oka, koja su postajala sve manja i manja. Vozari i Konstantin sjedili su kraj njih, tamni i nepomični, i činilo se, da ih je sada daleko više nego prije. Oba krsta su se još uvijek vidjela, a daleko — daleko, negdje na glavnoj cesti, svijetlio se crven plamičak — bit će da je i tamo netko vario kašu.

Odjednom Kirjuha zapjeva divljim glasom: »Naša je majčica Rusija cijelom svijetu gla-a-va!«, zagrcnu se i ušuti. Stepna jeka prihvati njegov glas i ponese ga, i učini se, kao da se na teškim kotačima stepom ukotrljala sama glupost.

— Vrijeme je da se pođe! — reče Pantelej. — Ustajte, momci!

Dok su prezali, Konstantin je obilazio oko vozova i ushićivao se svojom ženom.

— Zbogom braćo! — vikne im on, kad je kolija krenula.

— Hvala vam na časti! A ja opet idem prema svijetlu. Ne mogu izdržati!

Doskora se izgubi u magli, i još se dugo čulo, kako koraca onamo, odakle se svijetlio plamičak, da stranim ljudima kazuje o svojoj sreći.

Kad se Jegoruška sutradan probudio, bilo je rano jutro; sunce još nije izlazilo. Kolija je stajala. Nekakav čovjek u bijeloj kapi i u odijelu od jeftine sive tkanine, koji je sjedio na kozačkom ždrepčiću, kraj prvog se voza o nečem razgovarao s Dimovom i Kirjuhom. Naprijed, od prilike na dvije vrste od kolije, bijeljeli su se dugi, oniski hambari i kućice pokrivene crijepom; oko kućica se nisu vidjela ni dvorišta ni drveće.

— Djede, kakvo je ono selo? — upita Jegoruška.

— Ono su, mladiću, armenski majuri — odvrati Pantelej.

— Tamo žive Armenci. Dobar svijet... Armenci, znaš.

Čovjek u sivom svrši razgovor s Dimovom i Kirjuhom, potegne svoga ždrepčića i pogleda na majure.

— Velika stvar, šta misliš! — uzdahne Pantelej pogledavajući također na majure i ježeći se od jutarnje svježine.

— Poslao čovjeka na majur po nekakav spis, a taj se ne vraća... Stjopku je trebalo poslati!

— Djede, a tko je ovo? — zapita Jegoruška.

— Varlamov.

Bože dragi! Jegoruška brzo skoči, klekne i pogleda na bijelu kapu. U oniskom, sivom čovjeku, obuvenom u velike čizme, koji je sjedio na ružnom konjiću i razgovarao sa seljacima u vrijeme kada svi pošteni ljudi spavaju, teško je bilo prepoznati tajanstvenog, nedokučivog Varlamova, koga svi traže, koji vazda »krstari« i ima mnogo više novaca nego grofica Dranjicka.

— Nema se šta reći, dobar čovjek... — govorio je Pantelej gledajući na majure. — Daj mu bog zdravlja, valjan gospodin..., Naime Varlamov, Semjon Aleksandrič... Na takvim se ljudima, brate, drži zemlja. To je istina... Još pijetli ne pjevaju, a on već na nogama... Drugi bi spavao ili bi kod kuće s gostima tambari-rastabari, a on po cijeli dan po stepi... krstari... Taj ne propušta ni jedan posao... Ne-e! Junačina je to...

Varlamov nije skidao pogleda s majura i nešto je govorio; ždrepčić se nestrpljivo premještao s noge na nogu.

— Semjone Aleksandriču, — vikne Pantelej i skide kapu — dopustite da pošaljem Stjopku. Jemeljane, vikni neka pošalju Stjopku!

U taj mah se iz majura napokon pojavi konjanik. Jako se nakrivivši u stranu i mašući nagajkom[11] nad glavom, kao da se džigituje[12] i želi da sve zadivi svojim smjelim jahanjem, on brzinom ptice dojuri do kolije.

— To mora da je njegov glasnik — reče Pantelej. — On ima njih, tih glasnika, valjda stotinu, a možda i više.

Stigavši do prvog voza, konjanik zaustavi konja, skide kapu i podade Varlamovu nekakvu knjižicu. Varlamov izvadi iz knjižice nekoliko spisa, pročita ih i vikne:

— A gdje je Ivančukova cedulja?

Konjanik uze natrag knjižicu, pogleda spise i slegne ramenima; stade nešto govoriti, vjerojatno se opravdavao i molio dopuštenje, da.može još jedamput odjahati na majur. Ždrepčić se odjednom pomače, kao da je Varlamov postao teži. I Varlamov se pomače.

— Tornjaj se! — zavikne on ljutito i zamahne nagajkom na konjanika.

Onda okrene konja i pregledavajući spise u knjižici pojaše korakom duž kolije. Kad se približavao posljednjem vozu, Jegoruška napregne vid, da ga što bolje promotri. Varlamov je bio već star. Njegovo prosto rusko lice, opaljeno od sunca, s malom sijedom bradicom, bilo je crveno, mokro od rose i pokriveno modrim žilicama; izražavalo je istu onakvu poslovnu suhopamost kao i lice Ivana Ivanića, isti poslovni fanatizam. Ali kakva se razlika ipak osjećala između njega i Ivana Ivanića! Kod ujaka Kuzmičova uz poslovnu suhoparnost se uvijek na licu opažala briga i bojazan, da će zakasniti, propustiti povoljnu cijenu; ništa slićno, ništa što je svojstveno malim i zavisnim ljudima, nije se primjećivalo ni na licu, ni u pojavi Varlamova. Ovaj je ćovjek sam utvrđivao cijene, nikoga nije tražio i ni od koga nije bio zavisan; ma kako prosjećna bila njegova vanjština, ipak se po svemu, ćak i po naćinu, kako je držao nagajku, osjećalo, da je svijestan svoje snage i da je navikao na vlast nad stepom.

Prolazeći kraj Jegoruške, on ga i ne pogleda; jedino ždrepćić udostoja Jegorušku svoje pažnje i pogleda ga svojim velikim glupim oćima, pa i taj ravnodušno. Pantelej se pokloni Varlamovu; ovaj to primijeti i ne podižući pogleda sa spisa, reće, loše izgovarajući r:

— Zdhavo, stahće!

Varlamovljev razgovor s konjanikom i prijetnja nagajkom oćito su na cijelu koliju učinili mučan dojam. Svima su se lica uozbiljila. Konjanik je, obeshrabren gnjevom moćnoga čovjeka, bez kape, pustivši uzde, stajao kraj prednjih kola, šutio i kao da nije vjerovao, da mu se dan tako nesretno započeo.

— Tvrd starac... — mrmljao je Pantelej. — Naopako, kako je tvrd! A inače, ne može se reći, dobar čovjek... Ne će ti bez razloga učiniti nažao... Ne može se reći...

Pregledavši spise, Varlamov turi knjižicu u džep; ždrepčić, kao da je razumio njegove misli, ne čekajući njegove zapovijedi, trže se i zagrabi cestom.

VII

I slijedeće noći vozari su se odmarali i kuhali kašu. Ovaj put se od samog početka u svemu osjećala neka neodređena tuga. Bilo je

zagušljivo; svi su pili mnogo vode i nikako nisu mogli utažiti žeđu. Mjesec je bio izišao jako crven i natmuren, kao da je bolestan; i zvijezde su se tmurile, magla je bila gušća, a daljina mutnija. Priroda kao da je nešto predosjećala i kinjila se.

Kraj vatre već nije bilo jučerašnje živahnosti i razgovora. Svi su se dosađivali i govorili su mlitavo i preiko volje. Pantelej je samo uzdisao tužio se na svoje noge i neprestano zapodijevao razgovor o naprasitoj smrti.

Dimov je ležao potrbuške, šutio i žvakao slamčicu; izraz mu je lica bio gadljiv, kao da slamčica zaudara, a usto pakostan i umoran... A Vasja se tužio da ga probada u čeljusti i proricao je nevrijeme; Jemeljan nije mahao rukama, nego je nepomično sjedio i sumorno gledao u vatru. I Jegoruška se osjećao iscrpljen. Polagana vožnja jako ga je umarala, a od danje žege boljela ga je glava.

Kad je kaša bila skuhana, Dimov od dosade stade zabadati u drugove.

— Izvalio se, velika ličnosti, i prvi se gura žlicom! — reče on zlobno gledajući Jemeljana. — Lakomost! Samo vreba da prvi sjedne za kotao. Bio pojac, pa već uobrazio, da je gospodin! Mnogo vas, takvih pojaca na velikoj cesti prosi milostinju!

— Ma što si se okomio na mene? — upita Jemeljan, gledajući ga također sa zlobom.

— Eto, to je, da se prvi ne guraš kotlu. Ne misli tako visoko o sebi.

— Budala si ti, to je sve, — sipljivo će mu Jemeljan.

Znajući iz iskustva, čime se najčešće završavaju slični razgovori, Pantelej se i Vasja umiješaše i počeše Dimova miriti, da se ne svađa uzalud.

— Pojac — naprasiti čovjek nije popuštao i prezirno se smješkao. — Tako zna svatko pjevati. Idi ti u crkvu pa pjevaj na paperti: »Udijelite milostinju Hrista radi!« Eh, vi!

Jemeljan ne reče ništa. Na Dimova je ta šutnja tako djelovala, da se još jače raspalio. On s još većom mržnjom pogleda na bivšeg pojca i reče:

— Neću da se upuštam s tobom, inače bih ti ja pokazao, kako se ima visoko mišljenje o sebi!

— Ta što si se okomio na mene, izdajico jedna? — planu Jemeljan. — Diram li ja tebe?

— Kako si me to nazvao? — zapita Dimov, uspravljujući se, i oči mu se zališe krvlju. — Kako? Ja da sam izdajica? Je li? Evo ti nȁ! Idi pa je traži!

Dimov istrgne Jemeljanu žlicu iz ruke i baci je daleko ustranu. Kirjuha, Vasja i Stjopka skočiše i potrčaše da je potraže, a Jemeljanov se pogled moleći i pitajući zaustavi na Panteleju. Lice mu se odjednom stislo, naboralo, zadrhtalo, i bivši pojac zaplače kao dijete.

Jegoruška, koji je odavno mrzio Dimova, osjeti sada, kako je zrak najednom postao nepodnošljivo zagušljiv, kako mu plamen vatre vruće pali lice; došlo mu je da što brže pobjegne u mrak k vozovima, ali zlobne, nemirne oči kavgadžije privlačile su ga. Strasno želeći da mu nešto kaže u najvećoj mjeri uvredljivo, on korakne prema Dimovu i reče mu teško dišući:

— Ti si najgori od svih! Mrzak si mi!

Nakon toga trebalo je da pobjegne k vozovima, no on se nikako nije mogao maknuti s mjesta pa nastavi:

— Na drugom svijetu gorjet ćeš u paklu! Ja ću te tužiti Ivanu Ivaniću. Da se nisi usudio vrijeđati Jemeljana!

— Ta valjda nije, molim te lijepo! — naruga se Dimov. — Prase jedno malo, još mu se mlijeko nije osušilo na usnama, a već se gura da tužaka. A da te ja za uho?

Jegoruška osjeti da mu ponestaje daha; i odjednom — prije mu se to nikada nije dogodilo — on se sav zatrese, stade lupati nogama i zavikne iz svega glasa:

— Tucite ga! Tucite ga!

Suze mu navriješe na oči; bilo ga je stid, i on teturajući pobježe k vozovima. Kakav je utisak učinio njegov krik, nije vidio. Ležeći na bali vune i plačući on je mlatarao rukama i šaptao:

— Mama! Mama!

I ti ljudi i sjene oko vatre i tamne bale vune i daleka munja, što je svaki čas sijevala u daljini — sve mu se to sad učini mrsko i strašno. On je osjećao stravu i u očaju se pitao, kako je to i zašto dospio u nepoznat kraj, u društvo tih strašnih seljaka? Gdje su sada ujak, otac Hristofor i Deniska? Zašto ih tako dugo nema? Nisu li ga zaboravili?

Od pomisli, da je zaboravljen i bačen na milost i nemilost sudbine, postade mu hladno i tako strašno, da nekoliko puta htjede da skoči sa bale pa da se na vrat na nos, glavom bez obzira pobjegne cestom natrag, ali ga je zadržavalo sjećanje na tamne, sumorne krstove, na koje će zacijelo naići putem, i munja, što je sijevala u daljini... I tek kad je šaptao: »Mama! Mama!« bude mu nekako lakše...

Mora da je i vozare obuzimao strah. Pošto Jegoruška pobježe od vatre, oni su isprva dugo šutjeli, a onda u pola glasa stadoše govoriti o nečem, što nadolazi, i da valja što prije krenuti i umaći od toga... Oni brzo povečeraše, ugasiše vatru i šuteći uzeše zaprezati. Po njihovoj užurbanosti i po isprekidanim rečenicama moglo se zaključiti, da su predviđali nekakvu nesreću.

Prije nego što će krenuti na put, Dimov priđe Panteleju i tiho ga upita:

— Kako mu je ime?

— Jegorij... — odgovori Pantelej.

Dimov jednom nogom stade na kotač, uhvati se za uže, kojim je bila privezana bala, i pape se na voz. Jegoruška spazi njegovo lice i kudravu glavu. To je lice bilo blijedo, Izmoreno i ozbiljno, ali u njemu više nije bilo zlobe.

— Obješenjače! — reče on tiho. — Na tuci!

Jegoruška ga začuđeno pogleda; u taj čas sijevnu munja.

— Daj samo, tuci! — ponovi Dimov.

I ne čekajući da ga Jegoruška udari ili da mu nešto rekne, on skoči dolje i reče:

— Muka mi je!

Zatim, prebacujući se s noge na nogu i mičući lopaticama, on se tromo uputi duž kolije pa ponešto plačljivim, ponešto zlovoljnim glasom, ponovi:

— Muka mi je! Gospode! A ti ne zamjeri, Jemeljo — reče on, prolazeći kraj Jemeljana. — Život je naš izgubljen, težak.

Zdesna sijevne munja i, kao da se odrazila u ogledalu, u isti mah sijevnu i u daljini.

— Jegorije, uzmi, — vikne Pantelej, dodavajući mu odozdo nešto veliko i tamno.

— Što je to? — upita Jegoruška.

— Rogožina. Bit će kišice, pa ćeš se s njome pokriti.

Jegoruška se pridiže i pogleda oko sebe. Daljina je bila primjetno pocrnjela i već je češće nego svake minute treptala blijedom svjetlošću kao vjeđama.

Njeno se crnilo spuštalo nadesno, kao da je otežalo.

— Djede, hoće li biti oluje? — upita Jegoruška.

— Ah, nožice moje, bolne, ozeble! — pjevuckavo je govorio Pantelej, prečuvši pitanje i tapkajući nogama.

Sijeva, kao da netko po nebu kresnu šibicom, naglo promače blijeda fosforna pruga i ugasi se. Začu se, kako negdje vrlo daleko netko prelazi preko limenog krova. Bit će da je bos hodao po krovu, jer je lim muklo zatutnjio.

— Ide sa svih strana! — vikne Kirjuha.

Između daljine i vidika nadesno sijevnu munja tako jarko, da je rasvijetlila dio stepe i mjesto, gdje je vedro nebo graničilo s crnim oblacima. Kao ogromna gromada polagano se primicao strašan oblak; s kraja su mu visjele velike crne krpetine, a isto takve krpetine, gurajući jedna drugu, gomilale su se s desna i s lijeve strane obzorja. Taj rastrgani, raskomadani oblik oblaka davao mu je nekakav pijani, drski izraz. Razgovijetno i nimalo muklo zatutnji grom. Jegoruška se prekrsti i stade brzo navlačiti ogrtač.

— Muka mi je! — dopre od prednjih vozova Dimovljev usklik, i po njegovu glasu se moglo zaključiti, da ga je opet stao spopadati bijes. — Muka!

Najedamput grune vjetar s takvom snagom, da umalo ne odnese Jegoruški zavežljaj i rogožinu; rogožina se zatrese i zalomata na sve strane te stade lupati po bali i po Jegoruškinu licu. Vjetar sa zviždukom jurne stepom, pomamno se zavitla i podiže s travom takvu huku, da se od nje nije mogla čuti ni grmljavina ni škripanje kotača. Duvao je od crnog oblaka, noseći sa sobom vihore prašine i miris kiše i mokre zemlje. Mjesečina se zamagli, postade nekako prljavija, zvijezde se još više natmuriše, i vidjelo se, kako su krajem ceste jurili nekud natrag oblaci prašine i njihove sjene. Sad su se, po svojoj prilici, vihori dizali do samoga neba, vitlajući se i odvlačeći sa zemlje prašinu, suhu travu i perje; vjerojatno su oko samog crnog oblaka letjele stepske sadarke, i mora da im je bilo strašno! Ali kroz prašinu, od koje su se oči lijepile nije se vidjelo ništa osim sijevanja munja.

Misleći, da će istog časa udariti kiša, Jegoruška klekne i pokrije se rogožinom.

— Panteleju! — vikne netko sprijeda. — A... a... va!

— Ne čuje se! — glasno i pjevuckavim tonom odgovori Pantelej.

A... a... va! Arja... a!

Grmljavina srdito zatutnji, odvalja se po nebu zdesna nalijevo, zatim natrag, i zamre oko prednjih vozova.

— Svjat, svjat, svjat gospod Sabaot — prošapće Jegoruška i prekrsti se — ispolnj nebo i zemlja slavi tvojeja...

Tama na nebu razvali ralje i dahne bijeli plamen; u isti mah opet zatutnji grmljavina; tek što ona umuknu, munja sijevne tako široko, da Jegoruška kroz pukotine na rogožini najedamput ugleda cijelu cestu do nakraj obzorja, sve vozare, pa čak i Kirjuhin prsluk. Crne su se krpetine slijeva već dizale uvis; i jedna se od njih, gruba, nezgrapna, slična šapi s pandžama, pružala prema mjesecu. Jegoruška odluči da čvrsto zatvori oči, da se ni na što ne osvrće i da pričeka dok se sve ne svrši.

Kiša se dugo skanjivala da padne. U nadi, da će ih oblak možda mimoići, Jegoruška proviri iz rogožine. Bilo je strašno tamno. Jegoruška nije mogao vidjeti ni Panteleja ni bale s vunom ni sebe; on pogleda onamo, gdje je još malo prije bio mjesec, ali tamo se crnjela isto takva tmina kao i na vozu. A munje su se u mraku činile bjelje i blistavije, tako da su ga oči zaboljele.

— Panteleju! — stade Jegoruška dozivati.

Nije bilo odgovora. Ali vjetar, konačno, posljednji puta grune u rogožinu i pobježe nekuda. Začu se jednolično, spokojno šuštanje. Jedna velika kaplja pade Jegoruški na koljeno, druga mu sklizne po ruci. On primijeti, da mu koljena nisu pokrivena, i htjede da bolje namjesti rogožinu, ali u taj mah se nešto prosu i zalupa po cesti, a zatim po rudima, po bali. To je bila kiša. Ona i rogožina kao da su razumjele jedna drugu pa uzeše o nečemu čavrljati brzo, veselo i bez reda, kao dvije svrake.

Jegoruška je klečao ili, točnije, sjedio na čizmama. Kad kiša stade šibati po rogožini, on se tijelom nagne naprijed, da njim zakloni koljena, koja su mu bila sva pokisla; uspije mu da zakrije koljena, ali ne prođe ni minuta i on osjeti oštru, neugodnu vlagu odzada, ispod leđa i na listovima. On se vrati u prijašnji položaj, izloži koljena kiši i

stade razmišljati što da radi, kako da u mraku što bolje namjesti rogožinu, koja se nije vidjela. Ali ruke su mu već bile mokre, u rukave i za vrat mu je curila voda, lopatice su ga zeble. On odluči da ne čini ništa, već da nepomično sjedi i čeka, dok sve ne prođe.

— Svjat, svjat, svjat... — šaptao je.

Najednom se ponad same njegove glave prolomi nebo sa strašnom zaglušnom tutnjavom; on se sagne i pritaji dah, očekujući, kad će mu se na zatiljak i na leđa sasuti krhotine. Oči mu se nehotice otvoriše, i on opazi, kako je na njegovim prstima, na mokrim rukavima i na mlazovima, što su curili s rogožine na vuni i dolje na zemlji planula i oko pet puta sinula oštra svjetlost, koja mu je zablještavala oči. Odjeknu novi udarac, isto tako jak i užasan. Nebo već nije grmjedo, nije tutnjilo, nego su se čuli suhi, pucketavi zvuci, slični praskanju suhog drva.

»Trah! tah, tah, tah!« jasno je kovao grom, valjao se po nebu, spoticao se i negdje se kod prednjih vozova ili daleko otraga survao sa zlobnim, isprekidanim »trrra!...«

Dosad su munje bile samo strašne, no uz ovakvu grmljavinu bile su upravo zlosutne. Njihova je čarolijska svjetlost prodirala kroz zatvorene vjeđe, i od nje su ga srsi prolazili po cijelom tijelu. Što da učini da ih ne vidi? Jegoruška naumi da okrene lice natrag. Oprezno, kao da se boji, da ga netko ne uhodi, on stane na sve četiri i klizeći dlanovima po mokroj vuni okrene se na drugu stranu.

»Trah, tah, tah!« zatutnji mu nad glavom, padne pod kola i prasne. — »Rrra!«

Oči mu se opet nehotice otvoriše, i Jegoruška spazi novu opasnost: za kolima su išla tri grdna diva s dugačkim kopljima. Munja sijevnu na vršcima njihovih kopalja i vrlo jasno rasvijetli njihove likove.

To su bili ljudi golemih razmjera, pokrivenih lica, oborenih glava i teška koraka. Izgledali su nekako sumorni, zadubljeni u misli. Možda nisu išli za kolijom s nakanom da učine kakvo zlo, ali je već u samoj njihovoj blizini bilo nešto užasno.

Jegoruška se brzo okrene naprijed i dršćući cijelim tijelom zavikne: — Panteleju! Djede!

»Trah! tah! tah!« odgovori mu nebo.

On otvori oči, da pogleda idu li vozari. Munja sijevne na dva mjesta i rasvijetli cestu do samoga obzorja, cijelu koliju i sve vozare. Po cesti su tekli potočići i skakutali mjehuri. Pantelej je koracao kraj kola, preko visokog šešira i ramena bio je prebacio malu rogožinu; njegova pojava nije izražavala ni straha, ni uznemirenosti, kao da je oglušio od grmljavine i oslijepio od munja.

— Djede, divovi! — vikne mu Jegoruška plačući.

Ali djed ne.ču. Nešto dalje išao je Jemeljan. On je od glave do pete bio pokriven velikom rogožinom i imao tako oblik trokuta. Vasja se nije ničim zaštitio od kiše, koracao je isto onako drveno kao uvijek, visoko dižući noge i ne sagibajući koljena. Pri sijevanju munja činilo se, da se kolija ne miče, i da su se vozari sledili, a Vasjina podignuta noga ukočila...

Jegoruška još jedamput zovne djeda. Ne dobivši odgovora, on nepomično sjede ali već nije čekao, da se sve svrši. Bio je uvjeren, da će ga ovaj čas grom ubiti, da će nehotice otvoriti oči i opaziti strašne divove. Nije se više ni krstio, nije dozivao djeda, nije mislio na majku i samo se ledio od studeni i od uvjerenja, da oluja neće nikad prestati.

Ali najednom se začuše glasovi.

— Jegorije, spavaš li, ili šta ti je? — vikne odozdo Pantelej. — Silazi! Oglušio je, budalica!...

— No, to ti je oluja! — reče nekakav nepoznat bas i zadovoljno uzdahne, kao da je popio čašicu dobre rakije.

Jegoruška otvori oči. Dolje kraj kola stajali su Pantelej, trokutni Jemeljan i divovi. Ovi su sada bili mnogo nižega stasa, i kad se Jegoruška zagleda u njih, pokaza se, da su to obični seljaci, koji nisu na ramenima nosili koplja, nego željezne vile. U prostoru između Panteleja i trokuta svijetlio se prozor oniske kolibe. Kolija je, dakle, stajala u selu. Jegoruška zbaci sa sebe rogožinu, uzme zavežljaj i brzo siđe s voza. Sada, kad su u blizini govorili ljudi, i svijetlio se prozor, njega više nije bilo strah, premda su gromovi tutnjili kao i prije, i munja presijecala cijelo nebo.

— Strašna oluja, dabome... — mrmljao je Pantelej. — Hvala bogu... Nožice su mi se malo pokvasile od kišice, ali ništa to... Jesi li sišao, Jegorije? No, hajde u kolibu... Ništa to...

— Svjat, svjat, svjat... — reče Jemeljan promuklim glasom. — Sigurno je negdje udarilo... Jeste li vi ovdašnji? — upita on divove.

— Nismo, nego iz Glinova... mi smo Glinovčani. Radimo kod gospode Platerovih.

— Mlatite, je li? Ili radite šta drugo?

— Radimo svašta. Zasad još žanjemo pšenicu. Pazi munje, kakva li je! Odavno nije bilo takve oluje...

Jegoruška uđe u kolibu. Dočeka ga suhonjava, grbava starica sa šiljatim podbratkom. U ruci je držala lojanicu, žmirkala i otegnuto uzdisala.

— Kakvu li je to oluju bog poslao! — govorila je ona.

— A naši u stepi noće, napatit će se, siromasi! Svuci se, sinko, svuci!...

Dršćući od studeni i gadljivo se ježeći Jegoruška svuče sa sebe pokisli ogrtač, zatim široko razmahne ruke i noge i dugo se nije micao. Svaka i najmanja kretnja izazivala je u njemu neugodan osjećaj mokrine i hladnoće. Rukavi i leđa bili su mu mokri, hlače se prilijepile za noge, s glave mu je curila voda...

— No, šta si se ti, momčiću, tako raskrebečio? — reče mu starica. — Hajde, sjedni!

Široko razmičući noge Jegoruška priđe k stolu i sjede na klupu pokraj nečije glave. Glava se pomače, pusti kroz nos struju zraka, malo žvakne i primiri se. Od glave duž klupe protezao se izbrežak, pokriven ovčjim kožuhom. To je spavala nekakva žena.

Starica uzdišući izađe i doskora se vrati s lubenicom i dinjom.

— Jedi, sinko! Nemam čim drugim da te pogostim... — reče ona zijevajući, onda počeprka u ladici stola i izvadi iz nje dugačak, oštar nož, vrlo sličan onim noževima, kojima u prenoćištima razbojnici kolju trgovce. — Jedi, sinko!

Dršćući kao u groznici, Jegoruška pojede krišku dinje s crnim kruhom, zatim krišku lubenice, i od tog mu bude još hladnije.

— Naši u stepi noće... — uzdisala je starica dok je on jeo. — Muke gospodnje... Morala bi svjećicu zapaliti pred ikonom, ali ne znam kud ju je Stepanida djela. Jedi, sinko, jedi...

Starica zijevne i zabacivši desnu ruku natrag počeše njome lijevo rame.

— Mora da su već dva sata — reče ona. — Skoro je i vrijeme ustajanja. A naši noće u stepi... Sigurno su svi pokisli...

— Bako — reče Jegoruška — ja sam pospan.

— Lezi, sinko, lezi... — uzdahne starica zijevajući. — Gospode Isuse Kriste! Spavam ja i čujem, kao da netko lupa. Probudim se, gledam, a ono bog poslao oluju... Htjela je zapaliti svijeću, ali nikako da je nađem.

Razgovarajući sama sa sobom, ona povuče s klupe nekakve dronjke, vjerojatno svoju posteljinu, skine s klina kraj peći dva kožuha i stane za Jegorušku pripremati postelju.

— Oluja se još ne stišava, — mrmljala je ona. — Sama da, ne dao bog, štogod ne zapali. Naši ti noće u stepi... Lezi, sinko, spavaj... Hristos s tobom, unučiću... Dinju neću spremati, možda ćeš još malo založiti kad ustaneš.

Staričini uzdasi i zijevanje, odmjereno disanje žene, što je spavala, polumrak u sobi i šum kiše iza prozora — sve je to nagonilo na san. Jegoruška se sramio da se svuče u staričinoj prisutnosti. Izuje samo čizme, legne i pokrije se ovčjim kožuhom.

— Je li momčić legao? — začu se za čas Pantelejev šapat.

— Legao je, — odgovori starica šapatom. — Muke, muke gospodnje! Sve grmi i grmi, nikad kraja.

— Odmah će to proći... — šapne Pantelej sjedajući. — Već se pomalo stišava... Momci se razišli po kućama, a dvojica ostala kod konja... Momci, mislim... Ne smije se... Odveli bi konje... Malko ću tu posjediti pa ću ih zamijeniti... Ne smije se, odveli bi...

Pantelej i starica sjedili su jedno kraj drugoga do Jegoruškinih nogu i razgovarali pištavim šapatom, prekidajući svoj govor uzdasima i zijevanjem. A Jegoruška se nikako nije mogao zgrijati. Na njemu je ležao topli, teški kožuh, ali mu se cijelo tijelo treslo, ruke i noge mu se kočile, a utroba mu drhtala... On se pod kožuhom svuče, ali i to ne pomože. Sve se jače i jače tresao od zimice.

Pantelej ode da zamijeni momke i zatim se opet vrati, a Jegoruška je još uvijek spavao i drhtao cijelim tijelom. Nešto ga je stezalo u glavi i u prsima, tištalo ga, a on nije znao, što je to: da li šapat staraca ili teški miris ovčje kože. Od lubenice i dinje, što ih je pojeo, ostao mu je u ustima neugodan metalan okus. Usto su ga još i buhe grizle.

— Djede, zima mi je! — reče on i ne prepoznade svoj glas.

— Spavaj, unučiću, spavaj... — uzdahne starica.

Tit na kratkim nogama priđe k postelji i zamahne rukama, zatim izraste do stropa i pretvori se u vjetrenjaču. Otac Hristofor, ne onakav, kakav je sjedio u brički, nego u svečanom ornatu i sa škropilom u ruci, prođe se oko vjetrenjače, poškropi je svetom vodom, i ona prestade mahati krilima. Znajući, da je to bulažnjenje, Jegoruška otvori oči.

— Djede! — zovne on. — Daj mi vode!

Nitko se ne odazva. Jegoruški bude nepodnošljivo zagušljivo i neudobno ležati. On ustade, obuče se i izađe iz kuće. Već je bilo svanulo jutro. Nebo je bilo tmurno, ali kiša nije više padala. Dršćući i umotavajući se svojim mokrim ogrtačem Jegoruška prođe kroz blatno dvorište, osluškujući tišinu; pade mu u oči mala staja s napola otvorenim vratima od trske. On zaviri u tu staju, uđe unutra i sjede u tamnom kutu na hrpu kizjaka.[13]

U njegovoj su se teškoj glavi rojile misli, u ustima mu je bilo suho i odvratno od metalnog okusa. On stade promatrati svoj šešir, popravi na njemu paunovo pero i sjeti se, kako je s mamicom išao kupiti taj šešir. Turne ruku u džep i izvadi iz njega grumen smeđega mekanog ljepka. Kako je taj ljepak dospio u njegov džep? On se zamisli, pomiriše: miriše na med. Aha, to je onaj židovski medenjak! Kako se jadan raskvasio!

Jegoruška razgleda svoj ogrtač. Imao je siv ogrtač s velikim koštanim dugmetima, sašiven da pristaje uz struk. Kao nova i skupa stvar nije kod kuće visio u predsoblju, nego u spavaćoj sobi, uz mamičine oprave i smio ga je oblačiti samo na svetke. Pogledavši ga sada, Jegoruška osjeti sažaljenje prema njemu, sjeti se, da su i on i ogrtač — obojica prepušteni na milost i nemilost sudbine, da se nijedan od njih neće više vratiti kući, i tako zaplače, da samo što se ne sruši s kizjaka.

U staju uđe velik bijel pas, pokisao od kiše, s čupercima vune na njuški, koji su bili slični uvojcima, i radoznalo se zagleda u Jegorušku. On je očito razmišljao: bi li zalajao ili ne bi. Odlučivši, da nije potrebno lajati, on oprezno priđe Jegoruški, pojede ljepak i ode iz staje.

— To su Varlamovljevi! — vikne netko na ulici.

Kad se naplakao, Jegoruška izađe iz staje i zaobilazeći mlaku uputi se na ulicu. Pred samom kapijom na putu stajali su vozovi. Mokri vozari s blatnim nogama, mlitavi i pospani kao jesenje muhe hodali su amo tamo ili sjedili na rudima. Jegoruška pogleda na njih i pomisli: »Kako je dosadno i tegobno biti seljak!« On priđe Panteleju i sjede do njega na rudo.

— Djede, meni je zima! — reče on dršćući i zavlačeći ruke u rukave.

— Ništa to nije, skoro ćemo stići na mjesto — zijevne Pantelej. — Ništa velim, ugrijat ćeš se.

Kolija rano krene dalje, jer nije bilo vrućine. Jegoruška je ležao na bali vune i drhtao od hladnoće, iako se doskora sunce pokazalo na nebu i osušilo njegovu odjeću, vunu i zemlju. Tek što zatvori oči, kad opet ugleda Tita i vjetrenjaču. Osjećajući mučninu i težinu u cijelom tijelu, on napregne svu snagu, da otjera od sebe te prikaze, ali tek što one iščezoše, već se s rikom baci na Jegorušku naprašiti Dimov crvenih očiju i uzdignutih šaka, ili se čulo, kako jadikuje: »Muka mi je!« Na kozačkom ždrijepcu projaše Varlamov, a onda prođe sretni Konstantin sa svojim osmijehom i dropljom. A kako su svi ti ljudi bili teški, nesnosni i dosadni.

Jedamput — to je već bilo podveče — on diže glavu, da zatraži vode. Kolija je stajala na veliku mostu, koji je vodio preko široke rijeke. Dolje se nad rijekom crnio dim, a kroza nj se vidio parobrod, koji je za sobom vukao teglenicu. Naprijed se s onu stranu rijeke šarenilo ogromno brdo, posuto kućama i crkvama; na podnožju brda, mimo teretnih vagona, jurila je lokomotiva...

Jegoruška nikad prije nije vidio ni parobroda ni lokomotiva ni širokih rijeka. Pogledavši sada na njih, on se ne uplaši i ne začudi; na licu mu se čak ne odrazi ništa slično radoznalosti. On samo osjeti mučninu i brzo legne prsima na rub bale s vunom. Osjeti, da mu je zlo. Pantelej to opazi, zavrti glavom i promuklo reče:

— Razbolio nam se momčić! Mora da je prehladio trbuh... to jest, momčić... U tuđem kraju... Nije to dobro.

VIII

Kolija se zaustavi nedaleko od luke, u velikom trgovačkom prenoćištu.

Silazeći s kola, Jegoruška saču nečiji jako poznati glas. Netko mu je pomagao silaziti i govorio:

— A mi smo još sinoć stigli... Čekali smo vas cijeli dan. Jučer smo vas htjeli dostići, ali nije nam bilo na ruku, pošli smo drugim putem. Ej, kako si zgužvao svoj ogrtač! Dobit ćeš svoje od ujaka!

Jegoruška se zagleda u mramorasto lice onoga, što je govorio, i sjeti se, da je to Deniska.

— Ujak i otac Hristofor sada su u sobi — nastavi Deniska — piju čaj. Idemo! I on povede Jegorušku u veliku dvokatnu, mračnu i sumornu zgradu, sličnu n-skom sirotištu. Prošavši kroz predsoblje, tamno stubište i dugi, uski hodnik, Jegoruška i Deniska uđoše u malu hotelsku sobicu, u kojoj su doista pri čaju sjedili Ivan Ivanič i otac Hristofor. Kad ugledaše dječaka, u oba starca se na licu pojavi čuđenje i radost.

— A-a, Jegore Nikolajiču! — propjevucka otac Hristofor. — Gospodin Lomonosov!

— A, gospodo plemići! — reče Kuzmičov. — Dobro došli!

Jegoruška svuče ogrtač, poljubi ruku ujaku i ocu Hristoforu i sjede za stol.

— No, kako si doputovao, puer bone? — zasu ga otac Hristofor pitanjima, točeći mu čaj, dok mu je na licu, kao uvijek, sijao osmijeh. — Sigurno ti je već bilo dodijalo. Da te bog sačuva voziti se kolijom ili na volovskim kolima! Voziš se, voziš, bože, oprosti, pogledaš preda se, a stepa sve jednako beskrajna, kakva je i bila: ne vidiš joj ni konca ni kraja! Nije to vožnja, već pravo ruglo. A što ne piješ čaj? Pij! A mi smo tu, u tvojoj odsutnosti, dok si se ti polagano vukao s kolijom, sjajno posvršavali sve poslove. Hvala bogu! Vunu smo prodali Čerepahinu — daj, bože, svakome tako... Dobro smo zaradili.

Čim se našao sa svojima, Jegoruška osjeti neodoljivu potrebu da im se izjada. On nije slušao oca Hristofora i smišljao je čime da započne i na što da se zapravo potuži. Ali glas oca Hristofora, koji mu se pričinjao neugodan i oštar, smetao mu je, da se sabere, i brkao mu misli. Ne izdrža da sjedi ni pet minuta, ustade od stola, pođe k divanu i legne.

— Evo ti ga na! — začudi se otac Hristofor. — A što će biti s čajem?

Smišljajući na što bi se potužio, Jegoruška pritisne čelo na naslon divana i najednom zaplače.

— Evo ti ga na! — opet će otac Hristofor, ustade i priđe divanu. — Georgije, šta ti je? Zašto plačeš?

— Ja... ja sam bolestan — progovori Jegoruška.

— Bolestan? — zbuni se otac Hristofor. — E, to ne valja, brate... Zar čovjek na putu smije biti bolestan? Aj, aj, kakav si mi, brate... ha?

On položi ruku na Jegoruškinu glavu, opipa mu lice i reče:

— Da, glava ti je vruća... Mora da si se prehladio ili si nešto pojeo... Pomoli se bogu.

— Treba mu dati kinina... — zbunjeno se umiješa Ivan Ivanič.

— Ne, trebalo bi da pojede nešto vrelo... Georgije, hoćeš li jušice? Ha?

— Ne... ne ću... — odgovori Jegoruška.

— Imaš li zimicu, je li?

— Prije sam imao zimicu, a sad... sad imam vrućinu. Cijelo me tijelo boli...

Ivan Ivanič priđe k divanu, opipa Jegoruškinu glavu, zbunjeno uzdahne i vrati se k stolu.

— Znaš šta, ti se lijepo svući i lezi spavati — reče otac Hristofor — treba da se ispavaš.

On pomogne Jegoruški da se svuče, dade mu jastuk i pokrije ga pokrivačem, a preko pokrivača prebaci ogrtač Ivana Ivaniča, onda na prstima ode i sjede za stol. Jegoruška zaklopi oči i odmah mu se stade pričinjati, da nije u hotelskoj sobi, nego na državnoj cesti pokraj vatre; Jemeljan mahne rukom, a Dimov je crvenih očiju ležao potrbuške i podrugljivo gledao u Jegorušku.

— Tucite ga! Tucite ga! — zavikne Jegoruška.

— Bunca... — poluglasno progovori otac Hristofor.

— Opet brige! — uzdahne Ivan Ivanič.

— Trebat će ga trljati uljem i octom. Dat će bog, pa će do sutra ozdraviti.

Da se oslobodi od teške more, Jegoruška otvori oči i stade gledati u svijetlo. Otac Hristofor i Ivan Ivanič već su se bili napili čaja i o nečem su se šaptom razgovarali. Prvi se blaženo smješkao i očito nikako nije mogao zaboraviti, da je na vuni lijepo zaradio; nije ga

toliko veselila sama zarada, koliko pomisao, kako će, kad stigne kući, okupiti svoju veliku obitelj pa lukavo namignuti i prasnuti u smijeh; najprije će sve prevariti i reći će im, da je vunu prodao ispod cijene, a onda će zetu Mihailu uručiti debelu lisnicu i reći: »Na, evo ti! Ovako valja svršavati poslove!« A Kuzmičov nije izgledao zadovoljan. Lice mu je kao i prije izražavalo poslovnu suhoparnost i zabrinutost.

— Eh, da sam znao, da će Čerepahin platiti takvu cijenu — govorio je u pola glasa — ne bih kod kuće bio prodao onih trista pudova. Baš mi je krivo! Ali tko je mogao znati, da su tu digli cijenu.

Konobar u bijeloj košulji pospremi stol i u uglu pred ikonom zapali kandilo. Otac Hristofor mu šapne nešto u uho; ovaj napravi tajanstveno lice kao urotnik — tobože razumio je — izađe iz sobe i za čas se vrati te stavi pod divan noćnu posudu. Ivan Ivanič prostre sebi na podu, nekoliko puta zijevne i legne.

— A sutra ja kanim u sabornu crkvu... — reče otac Hristofor. — Imam tamo poznatog crkvenjaka. Morao bih i do preosveštenog poslije službe božje, ali je, kažu, bolestan.

On zijevne i utrne svjetiljku. Sad je još svijetlilo samo kandilo.

— Kažu, ne prima nikoga — nastavi otac Hristofor svlačeći se. — Tako ću i otići da ga ne vidim.

On svuče kaftan, i Jegoruška ugleda pred sobom Robinsona Crusoa. Robinson nešto promiješa u zdjelici, priđe Jegoruški i šapne mu:

— Spavaš li, Lomonosove? Ustanider! Ja ću te protrljati uljem i octom. To će ti pomoći, samo se bogu moli.

Jegoruška se brzo diže i sjede. Otac Hristofor skine s njega košulju, te stišćući se i isprekidano dišući, kao da njega samoga škaklja, stade Jegoruški trljati prsa.

— Vo imja oca i sina i svjetago duha... — šaptao je on. — Okreni leđa gore!... Tako, da. Sutra ćeš biti zdrav, samo u buduće ne griješi... Vruć si kao vatra! Sigurno ste za vrijeme oluje bili na putu?

— Jesmo.

— Pa kako da se onda ne razboliš! Vo imja oca i sina i svjatago duha... — Pa kako da se onda ne razboliš?

Protrljavši Jegorušku, otac Hristofor mu navuče košulju, pokrije ga, prekrsti i ode. Zatim Jegoruška vidje, kako se moli bogu. Starac

mora da je znao mnogo molitava napamet, jer je dugo stajao pred ikonom i šaptao. Pošto se pomolio, on prekrsti prozore, vrata, Jegorušku, Ivana Ivaniča, leže bez jastuka na divančić i pokrije se svojim kaftanom. U hodniku sat izbi deset. Jegoruški pade na um, kako mu još mnogo vremena preostaje do jutra, od tuge pridigne glavu na naslon divana i više se nije trudio da se izbavi od maglovite more, što ga je tištala. Ali jutro osvanu mnogo ranije nego što je mislio. Njemu se činilo, da nije dugo ležao pritisnuvši čelo na naslon divana, ali kad otvori oči, već su se kroz oba prozora prema podu pružale sunčane zrake. Oca Hristofora i Ivana Ivaniča nije bilo u sobi. Soba je bila pospremljena, svijetla, udobna i odisala je ocem Hristoforom, koji je vazda iza sebe ostavljao miris čampresa i suhih različaka (kod kuće je od različaka pravio kropila i ukrase za ćivote, od čega je i bio skroz naskroz prožet tim mirisom). Jegoruška pogleda na jastuk, na kose sunčane zrake, na svoje čizme, koje su sada bile očišćene i stajale jedna do druge kraj divana, i nasmija se. Izgledalo mu je čudnovato, što se ne nalazi na bali vune, što je oko njega sve suho i što na stropu nema munja i gromova.

On skoči s divana i stade se oblačiti. Osjećao se izvrsno; od jučerašnje mu je bolesti ostala samo mala slabost u nogama i vratu. Ulje i ocat mu dakle pomogoše. On se sjeti parobroda, lokomotive i široke rijeke, što ih je jučer mutno vidio, i sad se požuri da se što brže obuče, da trkne u luku i da ih pogleda. Dok je poslije umivanja oblačio svoju crvenu košulju, škljocne najednom brava na vratima i na pragu se pokaže otac Hristofor u svome cilindru, sa štapom i u svilenoj smeđoj mantiji preko platnenog kaftana. Smiječeći se i sijajući (starci, koji se upravo vraćaju iz crkve, uvijek sijaju), on položi na stol prosforu i nekakav omot, pomoli se i reče:

— Bog nam je udijelio milost! No, kako zdravlje?

— Sad mi je dobro — odvrati Jegoruška ljubeći mu ruku.

— Hvala bogu... A ja od službe božje... Išao sam da se nađem s poznatim crkvenjakom. Zvao me k sebi na čaj, ali ja nisam pošao. Ne volim u rano jutro praviti posjete. Bog s njima!

On svuče mantiju, pogladi se po prsima i bez žurbe otvori omot. Jegoruška vidje limenu kutiju sa zrnatim kavijarom, komadić sušene morune i bijeli kruh.

— Eto, prošao ja kraj ribarnice pa kupio — reče otac Hristofor. — Radnim danom ne bih se upuštao u takve raskoši, ali pomislim, kod kuće imamo bolesnika, pa onda je nekako i oprostivo. A kavijar je dobar, od jesetre...

Konobar u bijeloj košulji donese samovar i poslužavnik s posuđem.

— Jedi — reče otac Hristofor, mažući kavijar na komad kruha i pružajući ga Jegoruški. — Sad jedi i zabavljaj se, a onda će doći vrijeme, kad ćeš morati učiti. Samo pazi, uči s pažnjom i marljivo, da bude koristi. Što treba napamet, to napamet, a gdje treba svojim riječima izraziti unutarnji smisao, ne dirajući u vanjski, tamo svojim riječima. I gledaj da sve nauke jednako izučiš. Netko izvrsno zna matematiku, a nije čuo za Petra Mogilu, a netko opet zna za Petra Mogilu, a ne zna ništa reći o mjesecu... A ti uči tako, da sve razumiješ! Nauči latinski, francuski, njemački... zemljopis, dakako i povijest, bogoslovlje, filozofiju, matematiku... A kad sve izučiš, lijepo, polako, i s molitvama i s revnošću, onda stupi u službu. Kad sve budeš znao, na svakoj će ti stazi biti lako. Ti samo uči i prikupljaj božji blagoslov, a bog će već odrediti, što ćeš postati. Da li doktor ili sudac ili inženjer...

Otac Hristofor namaže malo kavijara na komadić kruha, metne ga u usta i reče:

— Apostol Pavao veli: »Ne podavajte se neobičnim i različitim učenjima.« Naravno, ako izučavaš crnu magiju, isprazne brbljarije ili zazivanje duhova s onoga svijeta, kao Saul, ili učiš nauke, od kojih nema koristi ni za tebe ni za druge ljude, onda bolje da ne učiš. Valja primati samo ono, što je bog blagoslovio. Ugledaj se... Sveti su apostoli govorili na svim jezicima — uči ih i ti; Vasilije Veliki je učio matematiku i filozofiju — i ti uči; sveti je Nestor pisao historiju — i ti uči i piši historiju. Ugledaj se u svece...

Otac Hristofor srkne čaja iz zdjelice, obriše brkove i zavrti glavom.

— Dobro! — reče. — Ja se odijevam po starinski, mnogo sam toga već zaboravio, pa i drugačije živim nego mnogi drugi. Ne mogu se ni usporediti s njima. Na primjer, negdje u velikom društvu bilo na ručku ili skupštini, kažeš nešto latinski ili iz povijesti ili iz filozofije, a i ljudima je to ugodno, pa i meni je samome ugodno... Ili isto tako, kad

dolazi okružni sud, pa treba ljude zakleti; svi se drugi svećenici drže suzdržijivo, a ja sa sucima, s državnim tužiocima i s advokatima kao sa sebi ravnim prijateljima: ja ti s njima učeno razgovaram, pijem s njima čaj, našalim se, propitam se, što ne znam... I njima je ugodno... Tako ti je to, brate... Učenje je svijetlost, a neučenje tama. Uči! Teško je, zna se: dandanas je školovanje skupo... Mamica ti je udovica, živi od penzije, ali valjda će...

Otac Hristofor preplašeno pogleda na vrata i nastavi šapatom:

— Ivan Ivanič će ti pomagati. On te neće napustiti. Svoje djece nema, pa će ti pomoći. Nemaj brige.

On se uozbilji i prošapće još tiše:

— Ti samo pazi, Grigorije, bog te čuvao, ne zaboravljaj majku i Ivana Ivaniča.

Poštivati mater nalaže i zapovijed božja, a Ivan Ivanič ti je dobročinitelj i umjesto oca. Ako se iškoluješ, pa ne dao bog staneš ljude odbijati od sebe i omalovažavati ih samo zbog toga, što su gluplji od tebe, onda teško, teško tebi!

Otac Hristofor digne ruku uvis i ponovi tankim glasom:

— Teško, teško tebi!

Otac Hristofor se raspripovijedao i, štono se kaže, zagrijao se: ne bi svršio ni do ručka, ali se otvoriše vrata, i uđe Ivan Ivanič. Ujak se žurno pozdravi, sjede za stol i stade brzo srkati čaj.

— Tako, sve sam poslove obavio — reče on. — Danas bih pošao i kući, ali tu je još briga s Jegorom. Treba ga smjestiti. Sestra mi je govorila, da joj tu negdje živi prijateljica Nastasja Petrovna, pa možda će ga ona uzeti k sebi na stan.

On stade čeprkati u svojoj lisnici, izvadi iz nje zgužvano pismo i pročita:

— »Mala Donja ulica, Nastasja Petrovna Toskunova, u vlastitoj kući.« Valja odmah poći onamo da je potražimo. Brige!

Odmah poslije čaja Ivan Ivanič i Jegoruška već su izlazili iz svratišta.

— Brige! — mrmljao je ujak. — Prilijepio si mi se kao čičak, bog te dao! Vama učenje i otmjenost, a meni samo muka s vama...

Kad su prolazili kroz dvorište, vozova i vozara nije više bilo, svi su oni još rano ujutro otišli u luku. U najdaljem kutu dvorišta crnjela se stara znanica brička; kraj nje su stajali dorati i jeli zob.

— »Zbogom, bričko!« pomisli Jegoruška.

Isprva su se dugo morali penjati uzbrdo bulevarom, a onda prijeći velik bazarni trg; tu Ivan Ivanič upita stražara, gdje je Mala Donja ulica.

— Oho! — nasmiješi se stražar. — Ona je daleko, tamo prema pašnjaku!

Putem su susretali izvoščike s lakim kolima, ali takvu raskoš, kao što je vožnja izvoščikom, ujak je sebi dopuštao samo u izuzetnim slučajevima i na velike svetke. On i Jegoruška dugo su hodali popločenim ulicama, onda su prolazili ulicama, gdje su bili samo nogostupi, a na kolnom putu nije bilo kaldrme, i na kraju dospješe u takve ulice, gdje nije bilo ni pločnika, ni kaldrme. Kad ih noge i jezik dovedoše do Male Donje ulice, obojica su bili crveni i skinuvši šešire brisali su znoj.

— Recite, molim vas, — obrati se Ivan Ivanič nekomu starkelji, koji je sjedio pred vratima dućančića — gdje je tu kuća Nastasje Petrovne Toskunove?

— Nema tu nikakve Toskunove — odvrati starac nakon razmišljanja. — Možda će biti Timošenko?

— Nije, nego Toskunova.

— Oprostite, Toskunove tu nema...

— Ivan Ivanič slegne ramenima i uputi se dalje.

— Badava tražite! — vikne starac za njim. — Kad vam kažem, da nema — onda nema!

— Slušaj tetice, — obrati se Ivan Ivanič starici, koja je na uglu prodavala sjemenke od suncokreta i kruške, što ih je držala u kopanji — gdje je tu kuća Nastasje Petrovne Toskunove?

— Ta nije moguće, da Nastasja Petrovna sad stanuje u svojoj kući? — upita ona.

— Gospode, već je osam godina kako je udala kćer i svoju kuću prepisala na zeta! Tamo sad zet stanuje.

A oči su joj govorile: »Kako da vi, budale još ne znate za tu sitnicu?«

— A gdje ona sada stanuje? — upita Ivan Ivanič.

— Gospode! — začudi se starica i pljesne rukama. — Pa ona već davno stanuje u najmijenom stanu! Već osam godina, otkako je svoju kuću prepisala na zeta. No, slušajte!

Ona je vjerojatno očekivala, da će se i Ivan Ivanič začuditi i uskliknuti: »Ta nije moguće!«, ali ovaj vrlo mirno upita:

— A gdje joj je taj stan?

Piljarica zasuče rukave i pokazujući golom rukom, stade vikati kreštavim, tankim glasom:

— Idite samo ravno, ravno, ravno... Kad pređete crvenu kućicu, tu ćete na lijevu ruku vidjeti uličicu. Zakrenite u tu uličicu i tražite treća vrata zdesna...

Ivan Ivanič i Jegoruška stigoše do crvene kućice, zakrenuše nalijevo u uličicu i uputiše se prema trećim vratima zdesna. S obje strane tih sivih, vrlo starih vrata, protezala se siva ograda sa širokim pukotinama; desna strana ograde jako se nakrivila naprijed i prijetila da se sruši, lijeva strana nagnula se natrag u dvorište, dok su vrata stajala uspravno, i činilo se, da još biraju, kud bi im bilo zgodnije da se sruše, naprijed ili natrag. Ivan Ivanič otvori mala vrata i zajedno s Jegoruškom ugleda veliko dvorište, obrasle aptikom i čićkom. Sto koračaja od vrata stajala je nevelika kućica s crvenim krovom i zelenim kapcima. Nekakva gojazna ženska sa zasukanim rukavima i pod vezanom keceljom stajala je u sredini dvorišta, sipala nešto na zemlju i vikala isto onako kreštavo i tanko kao piljarica:

— Pipice male, pi-pi-pi-pipii!

Iza nje je sjedio riđast pas sa šiljatim ušima. Spazivši goste, on potrča vratima i zalaje u tenoru (svi riđasti psi laju u tenoru).

— Koga tražite? — vikne žena, zastirući rukom oči od sunca.

— Dobar dan! — vikne također Ivan Ivanič, braneći se štapom od riđastog psa. — Recite, molim vas, gdje stanuje Nastasja Petrovna Toskunova?

— Ovdje. A što će vam?

Ivan Ivanić i Jegoruška joj priđoše. Ona ih sumnjičavo omjeri i ponovi:

— Što će vam ona?

— Da niste možda vi sami Nastasja Petrovna?

— Pa da, ja sam.

— Drago mi je... Eto vidite, pozdravlja vas vaša davna prijateljica, Olga Ivanovna Knjazeva. Eto, to joj je sinčić. A ja sam, možda me se sjećate, njezin rođeni brat, Ivan Ivanić... Pa vi ste naša N-ka... Kod nas ste se i rodili i udali...

Nastade šutnja. Gojazna se žena u nedoumici zagleda u Ivana Ivanića, kao da ne vjeruje ili ne shvaća, a onda se sva zasija i pljesnu rukama; iz kecelje joj se prosu zob, na oči joj navriješe suze.

— Olga Ivanovna! — vrisne ona, teško dišući od uzbuđenja. — Golubice moja rođena! Ah, bože dragi, ta što tu stojim kao luda? Anđelče ti moj lijepi...

Ona zagrli Jegorušku, orosi suzama njegovo lice i sva se rasplače.

— Gospode! — reče ona i zalomi rukama. — Olječkin sinčić! Radosti moja! Sasvim je na mater! Ista mati! A što vi stojite u dvorištu? Izvolite u sobu!

Plačući, zadihavajući se i govoreći putem, ona pohita u kuću; gosti polagano pođoše za njom.

— Kod mene nije pospremljeno! — govorila je ona, vodeći goste u malu zagušljivu gostinjsku sobu, svu zatrpanu ikonama i loncima sa cvijećem. — Ah, majko božja! Vasiliso, daj bar otvori kapke! Anđelče moj! Ljepoto moja neopisana! Nisam ni znala, da Olječka ima takvog sinčića!

Kad se ona umirila i navikla gostima, Ivan Ivanić je pozove da se porazgovore nasamo. Jegoruška prijeđe u drugu sobicu; tu je bio šivaći stroj, na prozoru je visjela krletka sa čvorkom, i u sobici bilo je isto toliko ikona i lonaca sa cvijećem kao i u gostinjskoj sobi. Kraj šivaćeg stroja nepomično je stajala nekakva djevojčica, opaljena od sunca, punanih obraza kao Tit, u čistoj cicanoj haljinici. Ona je netremice gledala u Jegorušku i očito se osjećala vrlo nelagodno. Jegoruška je pogleda, pošuti i upita:

— Kako se zoveš?

Djevojčica stade micati usnicama, napravi plačljivo lice i tiho odgovori:

— Atjka...

To je trebalo značiti: Katjka.

— On će kod vas stanovati — šaptao je Ivan Ivanič u gostinjskoj sobi — ako vi budete tako dobri, a mi ćemo vam plaćati po deset rubalja na mjesec. On nije razmažen dječak, miran je...

— Ne znam pravo kako da vam kažem, Ivane Ivaniču! — plačljivo je uzdisala Nastasja Petrovna. — Deset rubalja, to su lijepi

novci, ali i strah me je uzimati tuđe dijete! Ako se iznenada razboli ili što...

Kad Jegorušku opet pozvaše u gostinjsku sobu, Ivan Ivanič je već stajao sa šeširom u ruci i opraštao se.

— Dakle tako? Onda neka odmah i ostane kod vas — govorio je on. Zbogom. Ti ostani tu, Jegore! — reče on, obraćajući se nećaku. — Budi dobar, lijepo slušaj Nastasju Petrovnu... Zbogom, ja ću se još sutra navratiti.

I on ode. Nastasja Petrovna još jedamput zagrli Jegorušku, nazva ga anđelkom i sva zaplakana uze prostirati stol. Za tri minute već je Jegoruška sjedio kraj nje, odgovarao na njena beskonačna pitanja i jeo mastan, vrući šči.

Uveče je opet sjedio za istim stolom i položivši glavu na ruke slušao Nastasju Petrovnu. Ona mu je, čas smijući se, čas plačući, pripovijedala o prošlosti njegove majke, o svome braku, o svojoj djeci... U peći se glasio cvrčak, a plinska je svjetiljka jedva čujno zujala. Domaćica je govorila u pola glasa i od ganuća neprestano gubila naprstak, a njena unučica Katja puzala je za njim pod stol i svaki put je dugo sjedila pod stolom, vjerojatno da razgleda Jegoruškine noge, a Jegoruška je slušao, drijemao i promatrao staričino lice, njenu bradavicu s dlačicama, tragove od suza. Bilo mu je tužno, vrlo tužno! Nastasja Petrovna ga smjesti da spava na škrinji i upozori ga, ako mu se noću prohtije jesti, neka sam izađe na hodnik i nek tamo sa prozora uzme piletine, što je pokrivena tanjurom.

Sutradan ujutro dođoše Ivan Ivanič i otac Hristofor da se oproste. Nastasja Petrovna se obradova i htjede postaviti samovar, ali Ivan Ivanič, kojemu se jako žurilo, mahne rukom i reče:

— Nemamo vremena za čašćenje! Odmah ćemo poći.

Poslije oproštaja svi sjedoše i na časak zašutješe. Nastasja Petrovna uzdahnu i zaplakanim očima pogleda na ikone.

— Tako — počne Ivan Ivanić — ti dakle ostaješ...

S lica mu najedamput iščeznu poslovna suhopamost, on malo pocrveni, tužno se osmjehne i reče:

— Pazider, uči... Ne zaboravljaj majku i slušaj Nastasju Petrovnu... Ako budeš, Jegore, dobro učio, ja te neću napustiti.

On izvadi iz džepa novčarku, okrene Jegoruški leđa, nakon dugog kopkanja po sitnišu nađe grivenjak i dade ga Jegoruški. Otac Hristofor uzdahne i polagano blagoslovi Jegorušku.

— Vo imja oca i sina i svjatago duha... Uči — reče on. — Trudi se, brate... Ako umrem, sjeti me se molitvom. Evo, primi i od mene grivenjačić...-.

Jegoruška mu poljubi ruku i zaplače. Nešto mu u duši prišapnu, da se nikada više neće vidjeti s tim starcem.

— Ja sam, Nastasja Petrovna, već predao molbu u gimnaziji, — reče Ivan Ivanić takvim glasom, kao da u sobi pokojnik leži na odru. — Sedmog kolovoza povest ćete ga na prijemni ispit... E, onda sretno! Ostajte zbogom. Jegore, zbogom!

— Ta barem čaj da popijete! — zakuka Nastasja Petrovna.

Kroz suze, što su mu zastirale oči, Jegoruška ne vidje, kako izađoše ujak i otac Hristofor. On pojuri prozoru, ali u dvorištu ih više nije bilo, a od vrata se s izrazom izvršene dužnosti u trku vraćao riđasti pas, koji je upravo odlajao svoje. Ne znajući ni sam zašto, Jegoruška se trže i poleti iz sobe. Kad on istrča pred vrata, Ivan Ivanić i otac Hristofor već su zakretali za ugao i mahali — prvi štapom sa kukom, a drugi svećeničkom palicom. Jegoruška osjeti, da mu je s ovim ljudima kao dim zauvijek iščezlo sve, što je dosele proživio; on se od iznemoglosti spusti na klupčicu i gorkim suzama pozdravi novi, neznani život, koji je za nj sada započinjao...

Kakav li će biti taj život?

Prijevod R. Šovary, red. B. Škritek.

Prvi puta štampano u časopisu »Sjeverni vjesnik«, br. 3, 1888. godine, s potpisom: Anton Čehov. Iste godine uključeno s manjim ispravcima u zbornik pripovjedaka (Rasskazy, Peterb. 1888). Preštampano u IV. knjizi Sabranih djela, 1901. god. Pri uvrštavanju pripovijesti u Sabrana djela Čehov je ponovo dotjerao pripovijest.

SVIJETLA

Za vratima zalaja uznemiren pas. Inženjer Ananjev, njegov pomoćnik, student von Stenberg i ja iziđosmo iz barake, da vidimo na koga pas laje. Bio sam u baraci gost, pa sam mogao i da ne izađem, ali, moram priznati, malo mi se vrtjelo u glavi od vina, pa sam želio da udahnem svježega zraka.

— Nikoga nema... — reče Ananjev, kad smo izišli. — Što lažeš, Azorka? Glupane!

Nigdje ne bijaše žive duše. Glupan Azorka, crni pas-čuvar, vjerojatno je htio da nam se ispriča zbog toga što je lajao bez potrebe, pa je plaho prišao i mahnuo repom. Inženjer se sagnu i počeša ga između ušiju.

— Što ti, gade, bez potrebe laješ? — reče on tonom, kakvim dobrodušni ljudi razgovaraju s djecom i sa psima. — Jesi li ružno sanjao, što li? Evo, doktore, preporučam vašoj pažnji, — reče on obraćajući se meni, neobično nervozno stvorenje! Zamislite, ne podnosi samoće, uvijek ružno sanja i pati zbog stravičnih snova, a kad se na nj izdereš, dobiva nešto kao napadaj histerije.

— Da, osjetljiv pas... — potvrdi student.

Azorka kao da je razumio, da govore o njemu: digao je gubicu i tužno zacvilio kao da želi reći: »Da, od vremena do vremena neizrecivo trpim, ali molim, oprostite!«

Noć bijaše kolovoška, zvjezdana, ali tamna. Nikad prije nisam se našao u tako jedinstvenim prilikama, u kakve sam slučajno dospio sada, pa mi se ta zvjezdana noć učinila tišom, neprijaznijom i tamnijom nego što je uistinu bila. Bio sam na trasi željezničke pruge, što su je istom gradili. Visok, napol gotov nasip, hrpe pijeska, gline i šljunka, barake, jame, porazbacane tačke, plosnate uzvisine nad zemunicama, u kojima su stanovali radnici — sav taj nered, što ga je tama obojila jednom bojom, davaše zemlji neko neobično, čudno lice, koje podsjećaše na vremena kaosa. U svemu što je ležalo preda mnom bijaše tako malo reda, da je usred bezoblično izrovane zemlje, koja ne bijaše ni na što nalik, bilo nekako neobično vidjeti obrise ljudi i vitke telegrafske stupove; i jedni i drugi kvarili su cjelinu slike; činilo se, da nisu od ovoga svijeta. Bilo je tiho, čulo se samo

kako nad našim glavama, negdje veoma visoko, telegraf bruji pjevajući svoju dosadnu pjesmu.

Uspesmo se na nasip, te s one visine pogledasmo na zemlju. Pedesetak sežanja od nas, gdje se rupčage, jame i hrpe sasvim slijevahu s noćnom maglom, treperilo je slabo svijetlo. Iza njega sjalo je drugo svijetlo, pa treće, a onda, još stotinjak koraka dalje, svijetlila su usporedno dva crvena oka — vjerojatno prozori koje barake — i dugačak se niz takvih svjetala, sve gušćih i slabijih, vukao uzduž trase — sve do horizonta, gdje je u polukrugu zavijao nalijevo i nestajao u dalekoj magli. Svijetla bijahu nepomična. U njima, u noćnoj tišini i u turobnoj pjesmi telegrafa osjećalo se nešto zajedničko. Bijaše kao da je pod nasipom zakopana neka važna tajna poznata samo svijetlima, noći i žicama...

— Kakva blagodat, gospode! — uzdahnu Ananjev. — Prostora i ljepote za razbacivanje! A kakav nasip! Nije to, braco, nasip, već cijeli Mont-blanc! Stoji milijune...

Zanoseći se nasipom, koji stoji milijune, inženjer je, onako pripit i intimno raspoložen, potreptao po ramenu studenta von Stenberga i nastavio u šaljivu tonu:

— Što je, Mihajlo Mihajliču, zamisliste se? Bit će da je ugodno gledati na djelo svojih ruku. Prošle je godine na ovome mjestu bila samo stepa, bez daha ljudskoga života, a sad? Gledajte — život, civilizacija! I kako je sve to lijepo, bogami! Nas dvojica gradimo željezničku prugu, a poslije nas, tako, za sto ili dvjesta godina, dobri će ljudi ovdje posagraditi tvornice, škole, bolnice i — stroj će uzavreti! A?

Student stajaše nepomičan. Ruke je tumuo u džepove i nije otkidao očiju od svjetala. Ne slušajući inženjera, razmišljao je o nečemu. Nalazio se očito u raspoloženju, u kojemu čovjek ne želi ni govoriti ni slušati. Nakon duge šutnje on se okrenu k meni i reče tiho:

— Znate li na što su nalik ta beskrajna svijetla? U meni izazivlju sjećanja na nešto, što je već davno umrlo, što je živjelo prije nekoliko tisuća godina, na nešto, što je nalik na tabore Amalekićana i Filisteja, kao da je neki starozavjetni narod udario ondje tabor, pa čeka jutro, da se pobije sa Saulom ili Davidom. Da odjeknu trublje ili kliktaji straža na kojemu etiopskom jeziku, iluzija bi bila potpuna.

— Možda... — složi se inženjer.

I trasom projuri, kao namjerice, vjetar, koji donese zvuk sličan zveketu oružja. Nasta šutnja. Ne znam o čemu su sad mislili inženjer i student, no meni se već činilo, da pred sobom zaista vidim nešto, što je davno umrlo, te da, štoviše, čujem straže, koje govore nerazumljivim jezikom. Moja se mašta požuri da naslika šatore, čudne ljude, njihovu odjeću, ratnu opremu...

— Jest, — promrmlja student zamišljen. — Nekad su na ovome svijetu živjeli Filisteji i Amalekićani, ratovali su, igrali su neku ulogu, a sad im nema ni traga. Tako će biti i s nama. Mi sad gradimo željezničku prugu, stojimo, evo, i filozofiramo, a proći će koje dvije tisuće godina, i od našega nasipa i od svih ovih ljudi, što sada spavaju nakon teškoga rada, neće ostati ni praha. To je u suštini strašno!

— A vi se kanite takvih misli... — reče inženjer ozbiljno i poučavajući.

— Zašto?

— Pa zato... Takvim mislima valja život završavati, a ne započinjati. Vi ste još premladi za njih.

— A zašto? — ponovi student.

— Sve te misli o prolaznosti i ništavosti, o besmislenosti života, o neminovnosti smrti, o grobnome mraku, sve te visoke misli, kažem vam, dušice, dobre su i prirodne u starosti, kad dolaze kao proizvod duga unutarnjeg rada i patnji; onda one zaista znače bogatstvo uma; za mlad mozak, koji jedva počinje samostalno živjeti, one su samo nesreća! Nesreća! — ponovi Ananjev i mahnu rukom. — U vašoj je dobi, po mojemu mišljenju, bolje da čovjek uopće nema glave na ramenu, nego da mu misli teku u tom pravcu. Ozbiljno vam govorim, barune. Jest, dugo se već spremam da se porazgovorim s vama o tome, jer sam već prvog dana našega poznanstva zapazio kod vas sklonost k takvim prokletim mislima!

— Gospode, a zašto bi bile proklete? — upita sa smiješkom student. Po njegovu glasu i licu vidjelo se, da odgovara samo iz pristojnosti i da ga prepirka, što ju je započeo inženjer, nimalo ne zanima.

Meni se oči sklapahu. Silno sam želio, da zaželimo jedan drugome laku noć i da legnemo na počinak, čim se vratimo sa šetnje, no želja mi se nije tako brzo ispunila. Kad se vratismo u

baraku, inženjer spremi prazne boce pod postelju, izvadi iz velike pletene kutije dvije pune, otvori ih i sjede za svoj radni stol s očitom namjerom, da i dalje pije, govori i radi. Otpijajući pomalo iz čaše, pravio je olovkom bilješke na nekim crtežima i dalje dokazivao studentu kako mu te misli ne pristaju. Student je sjedio uz njega, provjeravao je neke račune i šutio. Ni njemu, kao ni meni, ne bijaše do razgovora; ne bijasmo raspoloženi ni da slušamo. Da ne smetam ljudima pri radu, i očekujući svaki čas, da će mi predložiti da legnem, sjedio sam postrance, na inženjerovoj poljskoj postelji krivih nogu, i dosađivao se. Bijaše jedan sat u noći.

U dokolici promatrah svoje nove znance. Ni Ananjeva ni studenta ne vidjeh nikad prije; s njima se upoznah istom opisane noći. Kasno navečer vraćah se, jašeći, sa sajma, k vlastelinu, kod kojeg bijah u gostima, u mraku ne pogodih na pravu cestu i zalutah. Vrteći se kod pruge i vidjevši kako noćni mrak biva sve gušćim, sjetih se »bosonoge željeznice«, što vreba na pješaka i na konjanika, prestraših se i pokucah na vratima prve barake, na koju se namjerih. Tu me srdačno primiše Ananjev i student. Kako već biva kod ljudi stranih jedni drugima, koji se sastadoše slučajno, brzo se upoznasmo i sprijateljismo kod čaja, a kod vina osjećasmo se već kao da da se poznajemo više godina. Nije prošao možda ni jedan sat, a već sam znao tko su i kako ih je sudbina zanijela iz prijestolnice u daleku stepu, a oni su znali tko sam ja, čime se bavim i kako mislim.

Inženjer Ananjev, Nikolaj Anastasjevič, bijaše krupan čovjek širokih ramena; sudeći po vanjštini, počinjao je, kao Otelo, »silaziti u dolinu poodmaklih godine« i dobivati suvišno salo. Nalazio se upravo u dobi, što je provodadžinice nazivaju »muškarac u najboljim godinama«, to jest, nije bio ni mlad ni star, volio je dobro pojesti, popiti i hvaliti prošlost; brzo bi se usopio hodajući, u snu bi glasno hrkao, a u saobraćaju s okolinom pokazivao bi mirnu, nepokolebljivu dobroćudnost, Što je stječu solidni ljudi, koji dolaze u rang štabnog oficira i kad se počinju debljati. Njegova glava i brada bijahu još daleko od sjedina, no on je već, i nehotice, ne opažajući to ni sam, pokroviteljski govorio mladim ljudima »dušice draga« osjećajući se nekako u pravu, da ih dobrodušno kori zbog njihova načina mišljenja. Njegove kretnje i njegov glas bijahu mirni, odmjereni i

sigurni kao u čovjeka, koji dobro zna, da se već probio na pravi put, i da ima određen posao, siguran komad kruha, izgrađeno gledanje na stvari... Njegovo opaljeno lice s debelim nosom i njegov mišićavi vrat kao da su govorili: »Ja sam sit, zdrav, zadovoljan sobom, a doći će vrijeme, pa ćete i vi, mladi ljudi, biti siti, zdravi i zadovoljni sobom...« Nosio je rubašku od cica s kosim ovratnikom i široke platnene hlače, uvučene u velike čizme. Po nekim sitnicama, na primjer po vunenom pojasu u boji, izvezenom ovratniku i zakrpi na laktu, mogao sam zaključiti, da je oženjen i da ga žena, vjerojatno, voli.

Barun von Stenberg, Mihail Mihajlovič, student građevinarstva, bijaše mlad čovjek od dvadeset i tri ili dvadeset i četiri godine. Samo njegova smeđa kosa i rijetka bradica, pa možda i neka oporost i suhoća u crtama lica podsjećahu, da potječe od ostzejskih baruna, no sve ostalo — ime, vjera, misli, držanje i izraz lica — sve bijaše izrazito rusko. Bio je odjeven kao i Ananjev: u izvučenu rubašku od cica i velike čizme; onako koščat i opaljen bio je nalik na obična ruskog kalfu, a ne na studenta i baruna. Govorio je malo, malo se i kretao, vino je pio preko volje, bez apetita, račune je provjeravao mahinalno i cijelo je vrijeme, činilo se, o nečemu razmišljao. I kretnje i glas bijahu u njega mirni i dostojanstveni, ali njegov mir bijaše posve druge vrsti, ne kao u inženjera. Opaljeno, pomalo podrugljivo, zamišljeno lice, njegove oči, koje gledahu pomalo iskosa, i cijeli njegov lik odražavahu duševno zatišje i lijenost mozga... Gledao je kao da mu je potpuno svejedno gori li pred njim vatra ili ne, da li je vino ukusno ili je odbojno, da li su računi, što ih je provjeravao, točni ili nisu... I ja sam na njegovu pametnom, mirnom licu čitao: »Nikakve ljepote ne vidim zasad ni u određenom poslu, ni u sigurnom komadu kruha, ni u izgrađenom pogledu na stvari. Sve je to glupost. Bio sam u Peterburgu, sada sjedim ovdje u baraci, odavle ću ujesen opet u Peterburg, a na proljeće opet ovamo... Kakva će korist proizaći iz toga, ne znam, i nitko to ne zna... Čemu onda i tražiti smisao...«

Inženjera je slušao bez zanimanja, svisoka i ravnodušno, kako kadeti viših razreda slušaju isluženа dobričinu-kaplara. Ništa od svega što je inženjer rekao njemu kao da ne bijaše novo, i kao da bi on — da nije lijen da govori — rekao nešto novije i pametnije. Ananjev međutim nikako da prestane. Napustio je dobroćudno-šaljivi ton, govorio je, štoviše, sa zanosom, koji nikako ne bijaše u skladu s

njegovim izražajem mira. Očito ne bijaše ravnodušan prema apstrakcijama, očito je volio takva pitanja, ali nije umio raspravljati o njima; ne bijaše navikao na to; i ta se nenaviknutost tako silno očitovala u njegovu govoru, da nisam odmah razumio što hoće.

— Iz sve duše mrzim te misli! — govorio je on. — I sam sam bolovao od njih u mladosti, a ni sad ih se još nisam sasvim oslobodio, i kažem vam, — možda sam glup, možda nije bilo sijeno za guske — ali one mi ne doniješe ništa osim zla. To je tako razumljivo! Misli o besciljnosti života, o ništavilu i prolaznosti vidljivog svijeta, salamunska »taština nad taštinama« činile su, a čine još i sad najvišu i konačnu stepenicu na području ljudskog mišljenja. Došao nosilac do te stepenice, i — stroj stop! Dalje ne možeš. Time završava djelatnost normalna mozga, a to je i prirodno, takav je red. Naša je nesreća, međutim, u tome, što počinjemo misliti upravo od toga kraja. Čime normalni ljudi svršavaju, time mi počinjemo. Već od prvog kucaj a, čim je mozak počeo samostalno raditi, penjemo se na najvišu, posljednju stepenicu, te nećemo ni da znamo za stepenice, koje su malo niže.

— Pa što je tu loše? — zapita student.

— Ta pojmite, da je to nenormalno! — viknu Ananjev pogledavši ga gotovo ljutito. — Ako smo našli način da se penjemo na najvišu stepenicu bez pomoći nižih, cijele nam te dugačke ljestve, to jest, cijeli nam život — zajedno sa svim svojim bojama, zvukovima i mislima — potpuno gubi smisao. Da je takvo mišljenje u vašim godinama zlo i apsurd, možete razabrati iz svakoga koraka svojega razumnog, samostalnog života. Recimo, da ovog časa sjednete i počnete čitati kakva Danvina ili Shakespeara. Niste dočitali još ni jednu stranicu, a otrov već počinje djelovati: i vaš dugi život, i Shakespeare, i Darwin čine vam se glupošću, besmislicom, jer znate, da ćete umrijeti, da su umrli i Shakespeare i Darwin, da njihove misli ne spasiše ni njih same, ni zemlju, ni vas, i da je svekoliko znanje, sva ta poezija, zajedno s visokim mislima — ako je život na taj način lišen smisla — samo nepotrebna zabava, prazna igračka odrasle djece. I vi prekidate čitanje već na prvoj stranici. Sad, recimo, dolaze k vama, kao k pametnom čovjeku, ljudi, koji vas pitaju, što mislite na primjer, o ratu: treba li ga željeti, je li on normalan ili nije? Na to strašno pitanje odgovarate samo sliježući

ramenima i ograničujući se na neko opće mjesto, jer je vama, kraj vašega načina mišljenja, posve svejedno hoće li stotine tisuća ljudi umrijeti naprasnom ili naravnom smrću: i u jednom i u drugom slučaju rezultat je isti — prah i zaborav. Nas dvojica gradimo željezničku prugu. Ćemu, pitamo se, da taremo sebi glavu, da pronalazimo, da se uzdižemo nad šablonu, da žalimo radnike, da krademo ili ne krademo, ako znamo, da će se ta pruga za dvije tisuće godina pretvoriti u prah? I tako dalje, i tako dalje... Priznajte, da je kraj takva načina mišljenja nemoguć bilo kakav napredak, da onda prestaje i znanost i umjetnost, pa i samo mišljenje. Nama se čini, da smo pametniji od gomile i od Shakespeara, no naš se misaoni rad zapravo svodi na ništicu: nemamo volje, da se spuštamo na niže stepenice, a penjati se nemamo više kamo, jer naš mozak stoji na točci smrzavanja. Nema više ni »hio« ni »veha«... Kojih šest godina nalazio sam se pod pritiskom tih misli i, kunem vam se bogom, ne pročitah za to vrijeme ni jedne pametne knjige, ne postadoh pametniji ni za groš, ne obogatih ni za jedno slovo svoj moralni kodeks. Nije li to nesreća? A onda još i ovo. Ne samo da smo otrovani sami, nego još unosimo otrov u život ljudi oko sebe. Pa još i bože pomozi, da se kao pesimisti odričemo života, da odlazimo u samoću kao pustinjaci, da se žurimo u smrt, no mi se pokoravamo općemu zakonu, pa živimo, osjećamo, ljubimo žene, uzgajamo djecu, gradimo putove!

— Od naših misli nikome ni toplo ni hladno, — reče student nehotice.

— Ne, ne, ah, ostavite to! Život niste pravo još ni pomirisali, ali kad dođete u moje godine, znat ćete po što je oko suhih šljiva! Naše mišljenje nije tako nedužno, kako vi mislite. U praktičnome životu, u sukobu s ljudima ono vodi ravno u strahote i gluposti. Znao sam se naći u situacijama, kakve ne bih želio ni crnom Tatarinu.

— Na primjer? — upitah ja.

— Na primjer? — odvrati pitanjem inženjer; on razmisli, nasmiješi se i reče: — uzmimo, na primjer, ovaj slučaj, ili, bolje, ne slučaj, nego cijeli roman sa zapletom i raspletom. Najdivnija lekcija! Ah, kakva lekcija!

On nali vina i nama i sebi, ispi, prijeđe dlanovima preko svojih širokih prsiju i nastavi, obraćajući se više meni nego studentu:

— Bilo je to ljeti 187..., odmah poslije rata i po završetku mojih studija. Otputovao sam na Kavkaz i zaustavio se usput na pet šest dana u primorskom gradu N. Moram reći, da sam se u tom gradu rodio, da sam u njemu i odrastao. Zato nije čudo, što mi se N. činio neobično ugodnim, toplim i lijepim, premda je čovjeku iz prijestolnice u njemu isto tako dosadno i mučno kao i u bilo kakvoj Čuhlomi ili Kaširi. S tugom u srcu prođoh kraj gimnazije, što sam je polazio, s tugom u srcu prošetah se kroz dobro poznati gradski park, sa žalošću u srcu pokušah da izbliže pogledam ljude, kojih se još sjećah, premda ih već dugo ne vidjeh... Sve sa žalošću u srcu...

»Pođoh tako, između ostalog, jedne večeri u tako zvanu Karantenu. To je nevelika, ćelava šumica, u kojoj je nekad, u davno zaboravljeno vrijeme kuge, zaista bila karantena. Sad se ondje nalaze ljetnikovci. Iz grada vodi do nje dobra meka cesta dugačka četiri vrste. Voziš se i vidiš lijevo plavo more, desno beskrajnu, mračnu stepu; čovjek lako diše, a prostora za oko dosta. Sama šumica nalazi se na obali mora. Otpustivši svojeg izvoščika, uđem na poznata vrata i uputih se najprije prema nevelikoj zidanoj sjenici, koju sam u djetinjstvu volio. Ta okrugla, teška sjenica na nezgrapnim stupovima, koja bijaše mješavina lirizma staroga nadgrobnog spomenika i Sobakevičeve[14] neotesanosti, bijaše za me najpoetičniji kutić u cijelome gradu. Stajala je na rubu obale, odmah iznad strmine, pa se s nje izvrsno vidjelo more.

»Sjedoh na klupu, nagnuh se nad ogradom i pogledah dolje. Od sjenice je, strmom, gotovo okomitom obalom, mimo glinene gromače i lopuha, vodio puteljak; na njegovu završetku, daleko dolje kod pješčane obale, lijeno su se pjenili i nježno mrmorili nevisoki valovi. More bijaše veličanstveno, beskrajno i neprijazno kao i sedam godina prije, kad sam, svršivši gimnaziju, odlazio iz rodnog grada u prijestolnicu; u daljini se crnjela pruga dima — to je prolazio parobrod — i osim te jedva vidljive i nepomične pruge, pa galeba, što prelijetahu nad vodom, ništa nije oživljivalo monotonu sliku mora i neba. Nadesno i nalijevo od sjenice protezahu se neravne glinaste obale...

»Znate već: kad se čovjek u tužnom raspoloženju nađe sam samcat na obali mora ili uopće u nekoj krajini, koja mu se čini

grandioznom, njegovoj se tuzi uvijek nekako pridružuje uvjerenje, da će svoj vijek proživjeti u anonimnosti, da će tako i umrijeti, pa nesvijesno hvata olovku i žuri se da na čemu bilo napiše svoje ime. Bit će da su zato svi samotni, skroviti zakuci, kao što je moja sjenica, išarani olovkom i izrezuckani nožićima. Sjećam se, da sam, ogledajući ogradu, pročitao: »O. S. (to jest, ostavio spomen) Ivan Koroljkov 16. svibnja 1876.« Odmah do Koroljkova potpisao se i neki mjesni sanjar, koji je pritom dodao: »Dok promatram ovaj samotni žal, silnih me misli zapljusnu val.« I rukopis mu bijaše sanjarski, mlitav, kao mokra svila. Neki Kross, vjerojatno sitan i neznatan čovjek, tako je silno osjetio svoju ništavost, da je dao maha svojemu nožu i urezao svoje ime palac dubokim slovima. Nesvijesno izvadih iz džepa olovku, pa se i ja potpisah na jednom stupu. Uostalom, sve to nema veze sa stvari... Oprostite, ne umijem pripovijedati kratko.

»Bio sam tužan, a bilo mi je pomalo i dosadno. Dosada, tišina i mrmor valova navedoše me malo po malo upravo na one misli, o kojima smo maločas govorili. Tada, krajem sedamdesetih godina, takav je način mišljenja postajao kod publike modom, pa su takve misli, početkom osamdesetih godina, počele pomalo prelaziti iz publike u književnost, u znanost i politiku. Tada mi ne bijaše više od dvadeset i šest godina, a već sam i predobro znao, da život nema ni cilja ni svrhe, da je sve obmana i iluzija, da se robijaški život na Sahalinu u suštini i po rezultatima nimalo ne razlikuje od života u Nizzi, da se Kantov mozak u suštini ne razlikuje od mozga muhe, da nitko na ovome svijetu nije ni prav ni kriv, da je sve glupost i besmislica i da je najbolje da sve ode dođavola! Živio sam kao da plaćam danak neznanoj moći, koja me sili da živim: na, gledaj, silo, nije mi do života baš nimalo, a eto, živim! Razmišljanje je teklo u određenom pravcu, ali na sve moguće načine, pa sam u tom pogledu bio nalik na sladokusca, koji umije od jednog krumpira prirediti sto ukusnih jela. Bio sam tada, bez sumnje, jednostran, donekle i tjesnogrudan, no meni se činilo, da horizont mojih misli nema ni početka ni kraja, i da mi je misao široka kao more. Mišljenje, o kojemu je riječ, sadrži, dakle, koliko mogu da prosudim po sebi, u svojoj suštini, nešto neodoljivo, narkotično, kao duhan ili morfij. Ono postaje navikom, potrebom. Svaku minutu samoće i svaku priliku, koja vam se pruži, iskorišćujete za to, da se naslađujete mislima o

besmislenosti života i o grobnoj tami. Dok sam sjedio u sjenici, alejom su veoma pristojno šetala grčka djeca dugačkih nosova. Iskoristih priliku, pogledah ih i stadoh misliti ovako:

»Pitamo se, čemu se rađaju i zbog čega žive, eto, upravo ta djeca? Ima li njihovo postojanje ikakav smisao? Odrast će ne znajući ni sami zašto, proživjet će svoj život u ovoj zabiti, bez ikakve potrebe i umrijet će...«

»I bilo mi je čak i krivo, što ta djeca hodaju tako pristojno, što govore o nečemu tako ozbiljno, kao da zaista uvelike cijene svoje sitne, bezbojne živote, kao da znaju zbog čega žive... Sjećam se, daleko na kraju aleje pokazaše se tri ženska lika. Neke gospođice — jedna u ružičastoj, a dvije u bijelim haljinama — išle su, jedna uz drugu, pod ruku, razgovarale su o nečemu, smijale se. Prateći ih pogledom, mislio sam:

»Bilo bi dobro, u ovoj dosadi, da se čovjek pozabavi s kakvom ženom!«

»Sjetih se pritom, da sam kod svoje peterburške gospođice posljednji put bio prije tri nedjelje, pa pomislih, da bi mi usputni roman sada veoma dobro došao. Gospođica u sredini, u bijeloj haljini, činila mi se mlađom i ljepšom od svojih drugarica; sudeći po vladanju i smijehu, bila je učenica gimnazije, iz višeg razreda. Gledao sam, ne bez nečistih misli, njezino tijelo i mislio pritom o njoj:

»Naučit će muziku i manire, udat će se za kakva, bože mi oprosti, Grka — pindosa[15], proživjet će svoj život sivo i pusto, bez ikakve potrebe, rodit će, ne znajući ni sama zašto, hrpu djece i umrijet će. Besmislen život!«

»Uopće, moram reći, znao sam majstorski kombinirati svoje visoke misli s banalnom prozom. Misli o grobnom mraku nisu me priječile da odajem priznanje prsima i nožicama. Ni našeg dragog baruna njegove visoke misli nimalo ne priječe da subotom odlazi u Vukolovku na donhuanske pothvate. Moji odnosi prema ženama bijahu, govoreći po savjesti, koliko pamtim sebe, nadasve uvredljivi. Sad se, eto, sjetivši se te učenice, crvenim zbog onih svojih misli, a onda mi savjest bijaše savršeno mirna. Ja, sin plemenitih roditelja, kršćanin, čovjek s višom naobrazbom, po prirodi ni zao ni glup, ne osjećah ni najmanjega nemira plaćajući ženama, kako Nijemci kažu,

Blutgeld, ili prateći učenice gimnazije uvredljivim pogledima... Nevolja je u tome, što mladost ima svojih prava, a naše mišljenje, po pravilu, nema ništa protiv tih prava, bila ona dobra ili odbojna. Tko zna, da život nema svrhe, i da je smrt neminovna, veoma je ravnodušan prema borbi za život i prema pojmu grijeha: borio se ili ne borio, umrijet ćeš i sagnjiti... Drugo, gospodo moja, naše mišljenje unosi takozvanu moć prosuđivanja i u veoma mlade ljude. U nas razum strahovito prevladava nad srcem. Neposredan osjećaj, nadahnuće — sve potiskuje sitničava analiza. Gdje je umovanje, tamo je hladnoća, a hladni ljudi — čemu da tajimo grijeh — ne znaju za krepost. Za tu vrlinu znaju samo ljudi, koji su topli, srdačni i sposobni da vole. Treće, naše mišljenje negira — negirajući smisao života — i smisao svake pojedine ličnosti. Negiram li ličnost kakve Natalje Stepanove, meni je, dakako, potpuno svejedno da li je ona uvrijeđena ili nije. Danas si povrijedio njezino ljudsko dostojanstvo, platio si joj Blutgeld, a sutra je se više i ne sjećaš.

»Sjedio sam tako u sjenici i promatrao gospođice. U aleji se pokaza još jedan ženski lik s nepokrivenom plavom glavom i s bijelim izvezenim rupcem na ramenima. Šetala je alejom, a zatim je ušla u sjenicu. Uhvativši se za ogradu, ravnodušno je pogledala dolje i daleko na more. Ona se, ušavši, i ne osvrnu na me, kao da me nije ni opazila. Ja je ogledah od nogu do glave (a ne od glave do nogu, kako ogledaju muškarce) i ustanovih, da je mlada, da joj nema više od dvadeset i pet godina, da je ljupka, dobro građena, vjerojatno već udata i da pripada razredu pristojnih. Bila je odjevena po domaću, ali po modi i ukusno, kao što se u N. uopće oblače sve inteligentne gospođe.

»Eh, da mi se s tom upoznati... — pomislih ogledajući njezin lijepi struk i njezine lijepe ruke. — Tako, bit će da je žena kakva eskulapa[16] ili nastavnika gimnazije...«

»No upoznati se s njom, to jest učiniti je junakinjom jednog od onih improviziranih romana, što ih tako vole turisti, ne bijaše lako; jedva da i bijaše moguće. Osjetih to zagledavši joj u lice. Gledala je s takvim izražajem kao da joj more, dim u daljini i nebo već davno dodijaše, kao da joj se oči umoriše. Bila je očito umorna, dosađivala se, mislila je o nečem neveselom. Na licu joj ne bijaše ni onoga

taštog nategnuto ravnodušnog izražaja, kakav se pojavljuje gotovo kod svake žene, kad osjeća u blizini nazočnost nepoznata muškarca.

»Plavuša me na tren pogleda, s izrazom dosade, sjede na klupu i zamisli se. Po njezinu izrazu vidjeh, da joj nije do mene, i da moje prijestolničko lice ne izaziva u nje ni obične radoznalosti. Ipak odlučih da stupim s njom u razgovor, pa zapitah:

» — Oprostite, gospođo, u koliko sati odlazi odavle u grad omnibus?

» — Čini mi se, u deset ili jedanaest...

»Zahvalih joj. Ona me pogleda jedamput, pa opet, i njezinim hladnim licem najedamput preletje izraz radoznalosti, a zatim nešto nalik na čuđenje... Požurih se da svojemu licu dadnem izraz ravnodušnosti i da zauzmem primjerenu pozu: grize! Najedamput se diže s klupe, kao da ju je štogod bolno ugrizlo, krotko se nasmiješi, promotri me na brzinu i plaho upita:

» — Čujte, da vi niste Ananjev?

» — Jest, ja sam Ananjev... — odgovorih.

» — A mene ne poznajete? Ne?

»Malo se zbunih, zagledah se u nju i zamislite, ne prepoznah je ni po licu ni po obličju, nego po krotkom, umornom smiješku. Bijaše to Natalija Stepanovna, ili, kako su je zvali, Kisočka, ona ista Natalija, u koju bijah, prije sedam ili osam godina, kad sam još nosio gimnazijsku uniformu, zaljubljen do ušiju. Stvari davno prošlih dana, predaje iz duboke starine... Sjećam se te Kisočke, male, mršave učenice od petnaest ili šesnaest godina, kad je, za gimnazijski ukus, značila biće, što ga je priroda stvorila posebno za platonsku ljubav. Kakva dražesna djevojčica! Blijeda je, krhka, lagana, puhni u nju, pa je nema, odletjet će kao pahuljica sve do neba! Lice joj je krotko, začuđeno, ručice su joj male, kose dugačke, do pasa, mekane, a struk tanak kao u ose, jednom riječju: biće eterično, prozirno, nalik na mjesečevu zraku, ukratko, s gledišta učenika gimnazije — neopisiva ljepota... Bio sam zaljubljen u nju, još kako! Noću nisam spavao, stihove sam pisao... Znala je navečer sjediti na klupi u gradskome vrtu, a mi, učenici, okupljali bismo se ondje i gledali bismo u nju sa strahopoštovanjem... U odgovor na sve naše komplimente, poze i uzdahe ona bi se nervozno stiskala na večernjoj

vlazi, žmirila bi i krotko bi se smješkala. Pritom bi silno podsjećala na malo, dražesno mače. Dok smo je promatrali, svakoga je od nas spopadala želja, da je pomiluje i obaspe nježnostima kao mačku. Tako je i dobila nadimak Kisočka.

Za tih sedam ili osam godina, otkako se ne vidjesmo, Kisočka se silno promijenila. Postala je ozbiljnijom i punijom, i sasvim je izgubila sličnost s mekanim, kitnjastim mačetom. Njezine crte ne da bi izblijedjele, ne da bi se postarala, nego kao da se ugasiše, kao da postadoše strože, kosa kao da joj bijaše kraća, stas viši, ramena gotovo dvostruko šira, a na licu joj — što je glavno — bijaše već izražaj materinstva i pokornosti, kakav susrećemo kod pristojnih žena u njezinim godinama i kakav u nje prije, naravno, ne vidjeh... Jednom riječju, od nekadašnjega gimnazijskog i platonskog sačuvao se samo krotki smiješak i ništa više...

»Započesmo razgovor. Saznavši, da sam već inženjer, Kisočka se strašno obradova.

— Ah, kako lijepo! I kakvi ste svi vi junaci! Iz cijeloga vašeg razreda nijednoga, koji ne bi uspio, svi su postali ljudi. Jedan je inženjer, drugi liječnik, treći nastavnik, četvrti je, kažu, sada znameniti pjevač u Peterburgu... Svi, svi ste vi momci i pol! Ah, kako je to lijepo!

»U Kisočkinim očima blistala je iskrena radost i sklonost. Uživala je u meni kao starija sestra ili bivša učiteljica.

A ja sam gledao njezino ljupko lice i mislio: »Eh, da mi se danas naći s njom!«

» — Sjećate li se, Natalijo Stepanovna, — zapitah, — kako sam vam jedamput donio kitu cvijeća s ceduljicom? Pročitali ste moje retke, i na licu vam se pojavila takva nedoumica...

» — Ne, toga se ne sjećam, — reče ona nasmijavši se. — A eto, sjećam se kako ste zbog mene htjeli izazvati Florensa na dvoboj...

» — No, a ja se, zamislite, ne sjećam...

» — Da, bilo pa prošlo... — uzdahnu Kisočka. — Nekad sam kod vas bila idol, a sad je na mene došao red, da na sve vas gledam odozdo...

»U nastavku razgovora saznah, da se Kisočka, koje dvije godine pošto je svršila gimnaziju, udala za mještanina polugrka-polurusa, koji je služio negdje u banci ili društvu za osiguranje i koji je u isto

vrijeme trgovao pšenicom. Prezime mu bijaše nekako čudno, nešto kao Populaki ili Skarandopulo... Đavo bi znao, zaboravih... O sebi je Kisočka uopće malo i nerado govorila. Razgovor je tekao samo o meni. Ispitivala me o institutu, o mojim drugovima, o Peterburgu, o mojim planovima, i u nje je sve što sam govorio izazivalo živu radost i usklik: »Ah, kako je to lijepo!«

Spustismo se prema moru, prošetasmo po pijesku, a kad je s mora počela dolaziti večernja vlaga, vratismo se gore. Cijelo smo vrijeme razgovarali o meni i o prošlosti... Šetali smo sve dok se u prozorima ljetnikovaca nisu počeli gasiti odbljesci večernjega rumenila.

» — Hajdemo k meni, da popijemo čaj, — predloži mi Kisočka. — Samovar je zacijelo već odavna na stolu... Sama sam kod kuće, — reče ona, kad se kroz zelenilo akacija pokaza njezin ljetnikovac. — Muž je uvijek u gradu, a vraća se samo noću, i to ne svaki dan, pa moram priznati, da se na smrt dosađujem.

»Išao sam za njom, uživao sam u njezinim leđima i ramenima. Bilo mi je drago, što je udata. Za prolazne romane udate su žene prikladniji materijal nego gospođice. Bijaše mi drago i to, što joj muž nije kod kuće... U isto sam vrijeme osjećao, međutim, da romana neće biti...

»Uđosmo u kuću. Sobe bijahu kod Kisočke nevelike, stropovi bijahu u njima niski, namještaj kao obično u ljetnikovcima (a ruski čovjek voli u ljetnikovcu neudoban, težak, taman namještaj, s kojim ne znaš kamo ćeš, a žao ti je da ga izbaciš). Po nekim sitnicama vidjelo se ipak, da Kisočka i njezin muž ne žive siromašno i da troše pet do šest tisuća godišnje. Sjećam se, da je usred sobe, što ju je Kisočka nazvala blagovaonicom, stajao okrugao stol, i to, tko zna zašto, na šest nogu; na njemu je stajao samovar sa šalicama; na kraju stola ležala je otvorena knjiga, olovka i bilježnica. Zagledah se u knjižicu i vidjeh, da je to zbirka aritmetičkih zadataka od Malinina i Burenina. Bila je otvorena — sjećam se kao da je bilo danas — na stranici s poglavljem »Društveni račun«.

»S kim vi to učite? — upitah Kisočku.

» — Ni s kim... — odgovori ona. — To je samo onako... Od dosade, u dokolici, sjećam se prošlosti, rješavam zadatke.

» — Imate li djece?

» — Imala sam dječaka, no živio je samo tjedan dana, pa umro.

»Počesmo piti čaj. Uživajući u meni, Kisočka opet poče govoriti kako je lijepo, što sam inženjer, i kako se raduje mojim uspjesima. I što je ona više govorila, što se iskrenije smješkala, to sam čvršće vjerovao, da od toga hljeba za me nema pogače. Tada već bijah stručnjak za takvu vrst romana, pa sam znao dobro ocijeniti svoje šanse. Čovjek može mirne duše računati s uspjehom, ako hvata glupaču ili ženu, koja, kao i vi, traži avanturu, ili ženu-probisvjeta, kojoj ste tuđi. Susretnete li, međutim, ženu pametnu i ozbiljnu, kojoj na licu čitate umornu pokornost i prijateljsku sklonost, ženu, koja se iskreno veseli vašoj nazočnosti i koja vas — što je glavno — poštuje, možete okrenuti krmilo za povratak. Tu može uspjeh donijeti samo duži rok — jedan dan nije dovoljan.

»A Kisočka bijaše pri večernjoj rasvjeti još zanimljivija nego danju. Sve mi se više i više sviđala, a i ja sam njoj, očito, bio simpatičan. A i situacija bijaše nada kad dođete u moje godine sve prikladna za roman: muž nije kod kuće, posluge nigdje ne vidiš, naokolo tišina... Kako sam god malo vjerovao u uspjeh, odlučih, za svaki slučaj, da prijeđem u navalu. U prvome redu trebalo je prijeći na familjarni ton, kako bi lirski ozbiljno raspoloženje Kisočkino bilo zamijenjeno lakšim...

» — Dajte, Natalijo Stepanovna, da promijenimo razgovor, — počeh ja. — Govorit ćemo o čemugod veselom. U prvome redu dopustite mi, da vas, kao nekad, zovem Kisočkom.

»Ona dopusti.

» — Recite, molim vas, Kisočko, — nastavih, kakve su to mušice došle ovdašnjem lijepom spolu? Što im je? Prije su sve bile tako moralne, kreposne, a sad, bože, za koga god zapitaš, o svima govore stvari, da je prava strahota... Jedna je gospođica pobjegla s oficirom, druga s učenikom gimnazije, treća, gospođa, ostavila muža i pošla sa glumcem, i tako dalje, i tako dalje... Prava epidemija! Na taj način neće u vašemu gradu uskoro ostati nijedne gospođice, nijedne mlade žene!

»Govorio sam banalnim, šaljivim tonom. Da mi se Kisočka na to nasmijala, bio bih nastavio ovako: — O, pazite, Kisočko, da i vas ne ugrabi kakav oficir ili glumac!« Ona bi oborila pogled i rekla: — »Kome će pasti na um da ugrabi mene ovakvu? Ima mlađih i

ljepših...« A ja bih njoj: — »Ta ne, Kisočko, ja bih vas prvi s radošću ugrabio!« I tako dalje, sve u tom smislu, i stvar bi bila uređena. No Kisočka se nije nasmijala, ona se, naprotiv, uozbiljila. Uzdahnula je.

» — Sve je istina što govore... — reče ona. — S glumcem je otišla, ostavivši muža, moja sestrična Sonja. Naravno, nije to dobro... Svaki čovjek treba da podnosi ono, što mu je sudbina odredila, no ja ih ne osuđujem, ne krivim ih... Prilike su kadkad jače od čovjeka!

» — Tako je, Kisočko, no kakve su prilike mogle izazvati cijelu epidemiju?

» — Veoma jednostavno i razumljivo... — reče Kisoka dižući obrve. — Inteligentne djevojke i žene u nas nemaju kamo. Ne može svaka na studij ili u učiteljice, uopće, ne može svaka da živi za ideje i ciljeve kao muškarci. Treba da se udaju... A za koga, molim vas? Vi dječaci svršavate gimnaziju i odlazite na sveučilište, ne vraćate se više u svoj rodni grad, u prijestolnicama se ženite, a djevojke ostaju!... Pa za koga da se onda udaju, molim vas? I tako se, ne nalazeći ozbiljnih, naprednih ljudi, udaju za bilo koga, za kojekakve mešetare i pindose, koji znaju jedino piti i izazivati sablazni u klubu... Djevojke se udaju tako, nasumce... Pa kakav im je život kasnije? Razumjet ćete i sami: djevojka naobražena i odgojena živi s glupim, teškim čovjekom; sretne se s inteligentnim, oficirom, glumcem ili liječnikom, pa se i zaljubi; život joj postane nepodnosivim, i ona bježi od muža. Tko da je osudi!

» — Ako je tako, Kisočko, čemu se i udaju? — upitah.

» — Naravno, — uzdahnu Kisočka, — no svakoj se djevojci čini, da je bolji ikakav nego nikakav muž... Uopće, Nikolaju Anastasjeviču, slabo se ovdje živi, veoma slabo! Guše se i djevojke i udate žene... Na, rugaju se Sonji, što je pobjegla, pa još sa glumcem, a da joj zavire u dušu, ne bi se smijali...«

Za vratima opet zalaja Azorka. Gnjevno iskesi zube na nekoga, pa stade tužno zavijati i cijelim se tijelom očeša o zid barake... Ananjev se smrknu od samilosti, prekinu svoje pripovijedanje i iziđe. Koje dvije minute slušali smo kako tješi psa za vratima: » — Dobri ćuko! Ubogi ćuko!«

— Naš Nikolaj Anastasjevič rado pripovijeda, — reče von Stenberg smješkajući se. — Dobar čovjek! — doda on nakon kratke šutnje.

Vrativši se u baraku, inženjer doli vina u naše čaše i nastavi sa smiješkom, prelazeći rukom po prsima:

— I tako moja navala nije uspjela. Što sam mogao? Ostavih nečiste misli do bolje prilike, pomirih se sa svojim neuspjehom i, štono riječ, odmahnuh rukom. Pod utjecajem Kisočkina glasa, večernjega zraka i tišine zapadoh, štoviše, i sam u tiho lirsko raspoloženje. Sjećam se, sjedio sam u naslonjaču kod širom otvorena prozora i gledao drveće i sve tamnije nebo. Obrisi akacija i lipa bijahu isti kao i prije osam godina; kao i onda, u vrijeme mojega djetinjstva, negdje su daleko zamnijevali zvukovi lošega klavira, a ljudi su isto tako tumarali amo tamo po alejama. No ljudi ne bijahu isti. Alejom nisam išao ja; nisu prolazili ni moji drugovi, ni predmeti moje strasti, već neki tuđi učenici gimnazije, tuđe gospođice. I ja se rastužih. A kad mi je Kisočka, na moja zapitkivanja o drugovima, valjda petput odgovorila »umro«, moja se tuga pretvorila u čuvstvo, kakvo čovjek proživljuje na panihidi za dobra čovjeka. I ja sam se, sjedeći kod prozora, gledajući publiku što šeće i slušajući zvukove lošega klavira, prvi put, na vlastite oči, uvjerio s kakvom se pohlepom jedno pokoljenje žuri da zamijeni drugo i kakvo kobno značenje ima u ljudskom životu već razdoblje od sedam ili osam godina!

»Kisočka stavi na stol bocu santurinskoga. Ispih, raznježili se i stadoh naširoko govoriti o nečemu. Kisočka je, slušajući, svejednako uživala u meni i u mojoj pameti. Nebo bijaše već potamnjelo tako, da su se obrisi akacija i lipa slili; publika više nije šetala alejama, a klavir je umuknuo; čulo se samo jednolično mrmorenje mora.

»Mladi ljudi svi su jednaki. Budite prijazni, ljubazni s mladim čovjekom, ponudite ga vinom, pokažite mu, da je zanimljiv, i on će zasjesti, zaboravit će, da mu je vrijeme da ode, pa će govoriti, govoriti, govoriti... Domaćinu i domaćici sklapaju se oči, vrijeme im je da legnu na počinak, a on još uvijek sjedi i govori. Tako i ja. Slučajno pogledah na sat: bilo je deset i pol. Stadoh se opraštati.

— »Ispijte za put«, — reče Kisočka.

»Ispih za put, opet se razglagoljah, zaboravih, da je vrijeme da odem, i sjedoh. Uto se začuše muški glasovi, koraci i zveckanje ostruga. Neki ljudi prođoše pod prozorima i zaustaviše se kod vrata.

— »Muž mi se vratio, čini mi se... — reče Kisočka prisluškujući.

»Vrata škljocnuše, glasovi se začuše već u predsoblju, i ja vidjeh kako su mimo vrata, što su vodila u blagovaonicu, prošla dva čovjeka: jedan bijaše pun, ozbiljan čovjek smeđe kose i orlovskoga nosa, sa slamnatim šeširom na glavi, a drugi — mlad oficir u bijeloj bluzi. Prolazeći mimo vrata, obojica pogledaše letimice i ravnodušno mene i Kisočku, a meni se učini, da su obojica pijani.

»— Ona ti je dakle nalagala, a ti si povjerovao! — odjeknu čas kasnije silan glas s jakim nosnim izgovorom. — Prvo, to nije bilo u velikom nego u malom klubu.

»— Ti se, Jupitre, srdiš, dakle nemaš pravo... — reče drugi smijući se i kašljući; bijaše to oficirov glas. — Čuj, mogu li noćiti kod tebe? Reci iskreno: nisam li ti na smetnju?

»— Kakvo je to pitanje?! Ne samo da možeš, nego i moraš. Što želiš? Piva ili vina?

»Obojica su sjedili dvije sobe dalje od nas, glasno su razgovarali i nisu se, očito, zanimali ni za Kisjčku ni za njezina gosta. A Kisočka se po dolasku svojega muža vidljivo promijenila. Najprije je pocrvenjela, a zatim se na njezinu, licu pokaza izraz plahosti i neprilike. Nekako se uznemirila, i meni se učini, da ju je stid da mi pokaže svojega muža i da želi, da odem.

Počeo sam se opraštati. Kisočka me isprati do ulaznih stepenica. Veoma se dobro sjećam njezina krotkog, tužnog smiješka i njezinih nježnih, pokornih očiju, kad mi je stisnula ruku i rekla:

»— Mi se vjerojatno nikad više nećemo vidjeti... No, dao vam bog svako dobro. Hvala vam!

»Nijednog uzdaha, nijedne fraze. Opraštajući se, držala je u ruci svijeću; svijetli kružići poskakivahu joj po licu i po vratu, kao da bježe za njezinim tužnim smiješkom. Zamislili sebi prijašnju Kisočku, koju sam nekoć želio pomilovati, kao mačku, čvrsto pogledah sadašnju i sjetih se nekako njezinih riječi: »svaki čovjek treba da podnosi ono, što mu je sudbina odredila«. Osjetih težinu u duši. Instinkt mi kaza, savjest mi šapnu, da preda mnom, pred čovjekom sretnim i ravnodušnim, stoji dobar čovjek, pun dobrih želja, pun ljubavi, ali izmučen...

»Oprostivši se, pođoh prema vratima. Bijaše već tamno. Na jugu se večer u srpnju spušta rano, i mrak brzo pada. Oko deset sati već

je tako tamno, da ne vidiš prsta pred očima. Dok sam se dovukao do vrata, potrošio sam dvadesetak šibica.

»— Izvoščik! — viknuh izišavši za vrata. Nema ni glasa ni uzdaha za odgovor... — Izvoščik! — ponovih. — Ej, kola!

»No nema ni izvoščika ni kola. Grobna tišina. Čujem samo kako mrmori pospano more i kako mi od santurinskoga lupa srce. Podigoh oči prema nebu — nijedne zivjezde. Tamno je i tmurno. Nebo je očito pokriveno oblacima. Nesvijesno sliježem ramenima, glupo se smješkam i još jedamput, no ne više tako odlučno, zovem izvoščika.

»— Ošč! — vraća mi jeka.

»Da prevalim četiri vrste poljem pješice, pa još k tome u tami — perspektiva je neugodna. Prije nego odlučih da pođem pješice, dugo sam razmišljao; zovnuh izvoščika, zatim slegnuh ramenima i uputih se lijeno, bez ikakva određena cilja, natrag u šumicu. U šumici je strahovito mračno. Između drveća tu i tamo mutno svjetlucaju crvenim svijetlom prozori ljetnikovaca. Vranu, koju probudiše moji koraci, poplašiše šibice, kojima sam sebi rasvjetljivao put do sjenice, pa poče prelijetati sa stabla na stablo i šuškati u lišću. Krivo mi je i stidim se, a vrana — kao da to razumije i kao da hoće da me zadirkuje — krešti: krrra! Krivo mi je, što sad moram pješačiti i stidim se, što sam se kod Kisočke razbrbljao kao dječak.

»Dokopah se sjenice, napipah klupu i sjedoh. Daleko dolje, u debelom mraku tiho je i ljutito mrmorilo more. Sjećam se, kao da sam slijep, nisam vidio ni mora, ni neba, pa ni sjenice, u kojoj sam sjedio, pa mi se već činilo, da se cijeli ovaj svijet sastoji samo od misli, što lutaju u mojoj glavi, punoj vinske magle, i od nevidljive sile, što monotono mrmori negdje dolje. A kasnije, kad zadrijemah, poče mi se činiti, da to ne šumi more, nego moje misli, i da se cijeli svijet sastoji samo od mene. I usredotočivši tako cijeli svijet u sebi samome, zaboravih i na izvoščika, i na grad, i na Kisočku; prepustih se osjećaju, koji sam tako volio. To je — osjećaj strašne osamljenosti, kad vam se čini, da u cijelom svemiru, tamnom i bezobličnom, postojite samo vi. Taj ponosni, demonski osjećaj svojstven je samo ruskim ljudima, u kojih su i misli i osjećaji široki, beskrajni i surovi poput njihovih ravnica, šuma, snijega. Da sam slikar, svakako bih prikazao izraz lica ruskoga čovjeka, kad on sjedi nepomično i kad se, podvivši noge i obuhvativši glavu rukama,

prepušta tom osjećaju... A misli, što se rađaju iz tog osjećaja, misli o besmislenom životu, o smrti, o grobnome mraku... te misli ne vrijede ni prebite pare; no izražaj lica mora da je krasan...

»Dok sam sjedio i drijemao ne odlučujući se da ustanem — bilo mi je toplo i bio sam miran — počeše se najednom, usred jednoličnog šuma mora, kao kroz cjedilo, provlačiti zvukovi, koji odvratiše moju pažnju od mene samoga... Netko je žurno išao alejom. Prišavši sjenici, taj netko stade, zajeca kao djevojčica i zapita glasom djevojčice koja plače:

»— Bože, kad će se konačno sve to svršiti? Gospode!

»Sudeći po glasu i po plaču, bijaše to djevojčica od deset ili dvanaest godina. Neodlučno je ušla u sjenicu i stala glasno moliti, odnosno tužiti se...

»— Gospode! — govorila je otegnuto, plačući. — pa to je neizdrživo! To nije moguće podnijeti! Patim, šutim, ali pojmi, i ja bih rado živjela!... Ah, bože, bože!

»I sve tako... Kado bih bio pogledao djevojčicu i porazgovorio se s njom. Da je ne prestrašim, najprije glasno uzdahnuli i zakašljah, a onda oprezno upalih šibicu... Jarko svijetlo bijesnu u tami i rasvijetli čovjeka koji je plakao. Bijaše to Kisočka.

— Čista romantika! — uzdahnu von Stenberg. — Crna noć, šum mora, ona koja trpi, on s osjećajem svemirske samoće... đavo bi znao! Trebalo bi samo još da se pojave Čerkezi s kindžalima.[17]

— Pripovijedam istiniti događaj, a ne pričam priču.

— Pa da je i stvarnost... Sve je besmislica, sve je to odavna već poznato...

— Počekajte s prezirom, dajte da završim! — reče Ananjev mahnuvši zlovoljno rukom. — Ne smetajte, molim vas! Pripovijedam doktoru, a ne vama... — No, — nastavi on, obraćajući se meni i iskosa gledajući studenta, koji se nagnuo nad svoje račune, očito zadovoljan, što je bocnuo inženjera.

— No, ugledavši me, Kisočka se nije ni začudila ni prestrašila, kao da je unaprijed znala, da će me ugledati u sjenici. Isprekidano je disala i drhtala cijelim tijelom, kao u groznici, a njezino lice, mokro od suza, koliko sam mogao da vidim paleći šibicu za šibicom, ne bijaše više ono prijašnje — pametno, pokorno i umorno lice, već neko

drugo, što ga još ni danas ne razumijem. Nije odražavalo ni bol, ni nemir, ni tugu, ništa od svega što su izražavale njezine riječi i njezine suze... Priznajem, nisam ga razumio, pa mi se vjerojatno zato i činilo besmislenim i pijanim.

»— Ne mogu više... — promrmlja Kisočka glasom zaplakane djevojčice. — Nemam više snage, Nikolaju Anastasjiču! Oprostite, Nikolaju Anastasjiču... Ne mogu tako da živim... Otići ću u grad k majci... Otpratite me... Boga radi, otpratite me!

»U nazočnosti ljudi koji plaču nisam znao ni govoriti ni šutjeti. Izgubih se i kao utjehu promrsih neku glupost.

»— Ne, ne, poći ću k majci! — reče odlučno Kisočka ustajući i hvatajući me grčevito za ruku (ruke i rukavi bijahu joj mokri od suza). — Oprostite, Nikolaju Anastasjiču, poći ću... Više ne mogu...

»— Kisočko, ta nema nijednog izvoščika! — rekoh. — Čime ćete se povesti?

»— Ništa zato, poći ću pješice... Nije daleko. Nisam više u stanju...

»Bijah zbunjen, ali ne i ganut. Kisočkine suze, njezino drhtanje i njezino tupo lice bijahu za me neozbiljna francuska ili maloruska melodrama, gdje svaki gram prazne, jeftine boli zalijevaju centom suza. Nisam je razumijevao, i znao sam, da je ne razumijem, pa je trebalo da šutim, no ja sam smatrao potrebnim — kako ona ne bi u mojoj šutnji gledala moju glupost — da je nagovaram, da ne ide k majci, nego da sjedi kod kuće. Ljudi koji plaču ne vole da itko vidi njihove suze. A ja sam palio šibicu za šibicom — sve dotle, dok kutija nije bila prazna. Što mi je trebala ta nevelikodušna iluminacija, ne razumijem nipošto još ni danas. Hladni su ljudi uopće često nespretni, pa i glupi.

»Kisočka me konačno uze pod ruku, i mi pođosmo. Izišavši za vrata, skrenusmo nadesno i pođosmo, ne žureći se, mekom, prašnom cestom. Bilo je tamno, a kad mi se oči pomalo navikoše na mrak, počeh razabirati obrise starih, ali suhih hrastova i lipa, što su rasli uz cestu. Uskoro se nadesno nejasno pokaza crna pruga neravne, strme obale, presječena tu i tamo nevelikim, dubokim jarcima i vododerinama. Kod jaraka nađoše sebi mjesta ne visoki grmovi nalik na ljude što sjede. Postajalo je tjeskobno. Sumnjičavo sam škiljio prema obali; šum mora i tišina polja ispunjahu me

neugodom i strahom. Kisočka je šutjela i još je uvijek drhtala. Ne prošavši ni pol vrste, šuštala je i usopila se. Šutio sam i ja.

»Jednu vrstu od Karantene stoji zabačena trokatnica s veoma visokim dimnjakom, u kojoj je nekad bio paromlin. Ona stoji osamljena na obali, pa ju je čovjek mogao danju vidjeti izdaleka i s mora i s polja. Budući da je zabačena i nenastanjena, budući da jeka u njoj jasno ponavlja zvukove koraka i glasove prolaznika, čini se tajanstvenom. Zamislite, dakle, kako idem u tamnoj noći pod ruku sa ženom koja bježi od muža, u blizini one visoke zgradurine, u kojoj odjekuje svaki moj korak, i iz koje me nepomično gleda stotinu njezinih crnih očiju. Normalan mlad čovjek osjetio bi romantiku te zgode, a ja sam gledao mračne prozore i mislio: »Sve je to sugestivno, no doći će vrijeme, pa od Kisočke, s njezinim jadom, i od mene, zajedno s mojim mislima, neće ostati ni praha... Sve je besmislica i taština«.

»Kad dođosmo do paromlina, Kisočka najedamput stade, oslobodi svoju ruku i poče govoriti, ali ne više glasom zaplakane djevojčice, nego vlastitim glasom:

»— Nikolaju Anastasjiču, znam, sve vam se ovo čini čudnim. No ja sam strašno nesretna! Ne možete ni da zamislite kako sam nesretna! Ne možete da zamislite! Ne pripovijedam vam, jer je to i nemoguće ispripovjediti... Takav život, takav život...

»Kisočka ne završi, stisnu zube i zastenja kao da se krajnjim naporom suzdržava da ne krikne od boli.

»— Takav život! — ponovi ona sa stravom i otegnuto, s onim južnim, pomalo maloruskim naglaskom, koji, osobito kod žena, daje uzbuđenu govoru karakter pjesme. — Takav život! Ah, bože, bože, što je ovo? Ah, bože, bože!

»Upravo kao da želi odgonetnuti tajnu svojega života, ona je u nedoumici slijegala ramenima, tresla glavom i udarala dlanom o dlan. Govorila je kao da pjeva, kretala se ljupko i dražesno i podsjećala me na neku znamenitu malorusku glumicu.

»Gospode, pa ja kao da sam u jami! — nastavi ona kršeći ruke. — Da mi je bar minutu proživjeti u radosti, kako žive ljudi! Ah, bože moj, bože moj! Doživjela sam takvu sramotu, da u nazočnosti tuđega čovjeka odlazim noću od muža, kao neka propala žena. Kakvo dobro mogu onda još da očekujem?«

»Naslađujući se njezinim kretnjama i glasom, osjetih najedamput zadovoljstvo zbog toga, što ona ne živi skladno s mužem. »Da mi se pozabaviti s njom!« — pomislih u trenu, i ta mi nemilosrdna misao zasjede u mozgu; pratila me cijelim putem smješkajući mi se sve šire i šire...

»Prošavši podrug vrste od paromlina treba skrenuti nalijevo, mimo groblje, kuda vodi put u grad. Na zavoju, kod ugla groblja, stoji zidana vjetrenjača, a do nje mlinareva kućica. Prođosmo i kraj mlina i kraj kućice, zakrenusmo nalijevo i dođosmo do grobljanskih vrata. Tu Kisočka stade i reče: »— Ja ću se vratiti, Nikolaju Anastasjiču! Vi idite kući, bog vas pratio, a ja ću sama natrag. Ne bojim se.

»— Što još ne! — prestraših se ja. — Ako treba ići, ići ćemo...

»— Badava sam se uzrujala... Ta sve se dogodilo zbog sitnice. Svojim razgovorom dozvaste mi u pamet prošlost, navedoste me na različite misli... Bila sam tužna, došlo mi je da plačem, a muž mi je pred oficirom dobacio bezočnu riječ, i ja nisam izdržala... A i zašto da idem u grad k majci? Zar ću onda biti sretnija? Treba da se vratim... Uostalom... hajdemo! — reče Kisočka i nasmija se. — Svejedno je!

»Sjećao sam se, da na grobljanskim vratima piše: »Doći če čas, i svi će mrtvi začuti glas sina božjega«, i dobro sam znao, da ćemo, prije ili poslije, i ja, i Kisočka, i njezin muž, i oficir u bijeloj bluzi ležati iza ograde, pod tamnim drvećem, znao sam, da uz mene korača nesretan, uvrijeđen čovjek, sve sam ja to jasno osjećao, a ipak me u isto vrijeme uznemirivao težak, neugodan strah, da će se Kisočka vratiti i da neću znati da joj kažem ono što je potrebno reći. Nikad mi se, ni prije ni poslije, ne isprepletahu u glavi najuzvišenije misli i najniža proza života tako silno kao te noći... Strahota!

»Nedaleko groblja nađosmo izvoščika. Dovezavši se do Velike ulice, gdje je stanovala Kisočkina majka, otpustismo izvoščika i pođosmo pločnikom. Kisočka je cijelo vrijeme šutjela, a ja sam se ljutio gledajući je: »Pa što ne počinješ? Vrijeme je! Dvadeset koraka ispred gostionice, u kojoj sam stanovao, Kisočka se zaustavi kod ulične svjetiljke i zaplaka.

»— Nikolaju Anastasjiču! — reče ona plačući, smijući se i gledajući mi u lice mokrim, blistavim očima. Zajedno s ganućem i zanosom, što ga je u njoj izazivala moja osoba, u njima pročitah bol

zbog toga, što rijetko susrećemo takve ljude, i što joj bog nije dao sreću, da bude ženom jednog od njih. Mrmljala je: »Ah, kako je to lijepo!« Djetinja radost na licu, suze, krotak smiješak, meka kosa, što izvirivaše ispod rupca, pa i sam rubac, nehajno stavljen na glavu — sve me to, pri svijetlu svjetiljke podsjeti na nekadašnju Kisočku, koju sam nekoć tako želio da pomilujem, kao mačku...

»Ne izdržah, te joj stadoh milovati kosu, ramena, ruke...

»— No, pa što želiš, Kisočko? — promrmljah. — Hoćeš li, da pođem s tobom na kraj svijeta? Izvest ću te iz ove jame, usrećit ću te. Volim te... Pođimo, najdraža. Da? Dobro?

»Na Kisočkinu se licu ocrta nedoumica. Ona se zapanji, odstupi od svjetiljke i pogleda me široko otvorenim očima. Ja je čvrsto uhvatih za ruku i počeh joj obasipati poljupcima lice, vrat, ramena kunući joj se i dalje i nižući obećanja. Zakletve i obećanja u ljubavnim su stvarima gotovo fiziološka potreba. Bez njih ne možeš. Katkad znaš, da lažeš, i da su obećanja nepotrebna, a ipak se kuneš, ipak obećaješ. Zapanjena Kisočka svejednako je uzmicala gledajući me razrogačenim očima.

»— Ne treba! Ne treba! — promrmlja ona uklanjajući me rukama.

»Čvrsto je zagrlih. Ona histerično zaplaka, i lice joj dobi onaj tupi izražaj, što ga u nje vidjeh u sjenici, kad sam palio šibice... Ne tražeći njezina pristanka, ne dajući joj do riječi, odvedoh je k sebi u gostionicu... Bila je nalik na stup, i nije išla, no ja je uzeh za ruku, te je gotovo ponesoh... Sjećam se, neki je čovjek, s crvenim suknom oko kape, dok smo se penjali uza stepenice, začuđeno pogledao, pa se naklonio Kisočki...«

Ananjev pocrvenje i ušutje. Prošeta se šutke oko stola, zlovoljno počeša sebi zatiljak i nekoliko puta grčevito sleže ramenima i lopaticama od studeni, što mu se razlila po leđima. Stidio se, bijaše mu teško to sjećanje, i on se borio sam sa sobom.

»— Nije dobro! — reče on ispijajući čašu vina i tresući glavom. — Kažu, da na prvom predavanju o ženskim bolestima profesori savjetuju studentima medicine, da se — prije nego što će svući i opipati bolesnu ženu — sjete, da svaki od njih ima majku, sestru, zaručnicu... Taj bi savjet dobro došao ne samo medicinarima, nego i svima, koji u životu dolaze u doticaj sa ženama. Sada, kad imam i ženu i kćer, sad i te kako razumijem taj savjet! O, bože, kako ga

razumijem! Ipak, slušajte što je bilo dalje... Postavši mojom ljubavnicom, Kisočka poče na stvar gledati drukčije nego ja. Ona je, u prvome redu, zavoljela strastveno i duboko. Ono, što je za mene bilo obična ljubavna improvizacija, za nju bijaše cijeli prevrat u životu. Sjećam se, meni se činilo, da je sišla s uma. Prvi put u životu bila je sretna, pomladila se za pet godina. Lice joj bijaše nadahnuto i oduševljeno, ona nije znala kamo bi sa sobom od sreće, čas se smijala, a čas je plakala, i neprestano je glasno sanjarila o tome, kako ćemo sutra otputovati na Kavkaz, pa na jesen u Peterburg, kako ćemo onda živjeti...

»— A što se tiče muža, ne uznemiruj se! — umirivaše me. — Mora mi dati rastavu. Cijeli grad zna, da živi sa starijom Kostovičevom. Dobit ću rastavu, i mi ćemo se vjenčati.

»Žene se, kad vole, prilagođuju i privikavaju na ljude brzo kao mačke. Kisočka je bila u mojoj sobi istom podrug sata, a već se u njoj osjećala kao kod kuće, pa je s mojim stvarima postupala kao s vlastitim. Spremala je u kovčeg moje stvari, korila me, što ne vješam na klin svoj novi ogrtač, nego ga bacam na stolac kao krpu, i tako dalje.

»Gledao sam je, slušao sam je, i osjećao sam umor i zlovolju. Malo me smetala misao, da je pristojna, poštena žena, žena koja pati, tako lako, u roku od tri četiri sata, postala ljubavnicom prvoga čovjeka, na kojeg je naišla. Meni se to, vidite, kao čovjeku pristojnu, nije sviđalo. Neugodno me se k tome dojmilo još i to, što žene poput Kisočke, neduboke i neozbiljne, previše vole život, pa i takvu nevažnost, kao što je ljubav prema muškarcu, uzvisuju na stupanj sreće, patnje, preokreta u životu... Bio sam zasićen, pa sam se ljutio sam na se, što sam učinio glupost vezavši se uz ženu, koju, htio ne htio, moram prevariti... A ja, moram reći, kraj sve svoje nevaljanosti, nisam mogao da podnesem laž.

»Sjećam se, Kisočka mi je sjela do nogu, položila mi je glavu na koljena i upitala me, gledajući me blistavim, zaljubljenim očima:

»— Koljo, voliš me? Jako? Jako?

»I nasmija se od sreće... To mi se učini sentimentalnim, odbojnim i glupim, to više, što sam se već nalazio u raspoloženju, kad čovjek u svemu traži ponajprije »dubinu misli«.

»— Kisočko, ti bi morala kući, — rekoh, — jer se tvoji mogu zabrinuti za tebe; tražit će te po gradu. A i nepriliĉno je da dođeš k majci predjutro...

»Kisočka se složi sa mnom. Opraštajući se, dogovorismo se, da ćemo se sutra oko podneva naći u gradskom vrtu, a preksutra da ćemo otputovati u Pjatigorsk. Izidoh, da je ispratim na ulicu. Sjećam se, nježno sam je i iskreno milovao putem. U trenu mi posta nepodnosivo teško, što mi ona tako bez ostatka vjeruje, pa već odlučih da je povedem sa sobom u Pjatigorsk, kadli se sjetih, da u kovčegu imam samo šest stotina rubalja i da će mi ujesen biti mnogo teže da je se riješim, pa se požurih da potisnem svoju samilost.

»Dođosmo do kuće, u kojoj je stanovala Kisočkina majka. Potegoh za zvono. Kad se iza vrata začuše koraci, Kisočka se najedamput uozbilji, pogleda u nebo i nekoliko me puta brzo prekrsti poput djeteta, a onda mi uhvati ruku, te je pritisnu uz svoje usnice.

»— Do viđenja sutra! — reče i nestade za vratima.

»Prijeđoh na suprotni pločnik i odanle pogledah kuću. Isprva je za prozorima bio mrak, a onda jedan prozor sinu u slabom plavkastom svijetlu netom zapaljene svijeće; svijetlo poraste, razasu zrake, i ja vidjeh kako se zajedno s njim po sobama kreću neke sjene.

— »Nisu joj se nadali!« — pomislih.

Vrativši se u svoju sobu, svukoh se, ispih čašu santurinskoga, pojedoh malo svježe, zrnate ikre, što sam je toga dana kupio na trgu, legoh, ne žureći se, u postelju i zapadoh u čvrst, miran san turista.

»Ujutru se probudih s glavoboljom i loše raspoložen. Nešto me uznemirivalo.

»U čemu je stvar? — pitah sama sebe želeći da razjasnim sebi taj nemir. — Što me uznemiruje?

»Taj moj nemir, govorio sam sebi, izvire iz bojazni, da svaki čas može doći k meni Kisočka, pa neću moći da putujem, nego ću morati da se pretvaram pred njom. Brzo se obukoh, potrpah svoje stvari i izidoh iz gostionice naloživši vratiaru, da mi prtljagu dopremi na kolodvor oko sedam sati navečer. Cijeli dan provedoh kod nekoga prijatelja-liječnika, a navečer već otputovah iz grada. Moje me mišljenje, kako vidite, nije spriječilo da pobjegnem kao gad i izdajica...

»Cijelo vrijeme, dok sam sjedio kod prijatelja, i kasnije, kad sam se vozio na kolodvor, mučio me nemir. Činilo mi se, da se bojim susreta s Kisočkom i sablazni. Na kolodvoru se namjerno zadržah u toaleti sve do drugoga zvona, a kad se probijah do svojega vagona, nešto me gušilo: činilo md se, da sam sav, od glave do pete, obložen ukradenim stvarima. Kako sam nestrpljivo i sa strahom očekivao treće zvono!

»Uto se oglasi i treće, spasonosno zvono, i vlak krenu. Prođosmo kraj kaznionice i kasarne, zađosmo u polje, no nemir me, na moje veliko začuđenje, ne ostavljaše; još se uvijek osjećam kao tat, koji silno želi da pobjegne. Čudnovato! Da se rastresem i umirim, počeh gledati kroz prozor. Vlak je jurio obalom. More bijaše glatko, u njemu se veselo i mirno ogledalo tirkizno nebo, gotovo do polovine prevučeno zlaćano-grimiznom bojom zapada. Na njemu se tu i tamo crnjele ribarske brodice i splavi. Grad je, čist i lijep, kao igračka, stajao na morskoj obali, a nad njim je već treperila noćna maglica. Zlatne glavice njegovih crkava, prozori i zelenilo odražavahu već večernje rumenilo; gorjeli su i topili se kao zlato što se tali... Miris polja miješao se s nježnom vlagom, što je s vjetrićem dolazila s mora.

»Vlak je jurio. Čuo se smijeh putnika i konduktera. Svi bijahu veseli, svima bijaše lako pri duši, a moj nepojmljivi nemir sve je više rastao... Gledao sam laku maglicu, što prekrivaše grad, i zamišljao sam kako u toj maglici kraj crkava i kuća juri žena tupa, bezizražajna lica, s glasom djevojčice, odnosno s pjevušavim glasom maloruske glumice, i kako stenje: »Ah, bože moj, bože moj!« Dozvah sebi u pamet njezino ozbiljno lice i velike, zabrinute oči, sjetih se kako me je jučer prekrstila kao svoga, pa nehotice ogledavah svoju ruku, što ju je ona jučer cjelivala.

»Jesam li zaljubljen, što li? — pitah sama sebe češući ruku.

»Istom kad je pala noć, kad su putnici već spavali, i kad ostah na samu sa svojom savješću, razumjeh, što nikako nisam mogao da razumijem prije. U mračnom vagonu preda mnom je stajao Kisočkin lik, i nije me napuštao: jasno sam osjećao, da sam počinio zlo ravno ubojstvu. Mučila me savjest. Da zaglušim to čuvstvo, uvjeravah sebe, da je sve besmislica i taština, da ćemo i ja i Kisočka umrijeti i istrunuti, da njezina muka nije ništa u usporedbi sa smrću, i tako

dalje, i tako dalje... da slobodne volje, na koncu konca, i nema, i da ja, prema tome, nisam kriv. Sve te isprike samo su me, međutim, razdraživale, i nekako su neobično brzo uzmicale pred drugim mislima. U ruci, što ju je poljubila Kisočka, bijaše osjećaj tuge... Svaki čas sam lijegao, pa ustajao, pio na postajama votku, silom jeo kruh s maslacem, a onda bih opet stao uvjeravati sebe, da život nema smisla, no ništa nije pomagalo. U mojoj je glavi kipio čudnovat, ako hoćete — i smiješan rad. Najrazličitije misli gomilahu se u neredu jedna na drugu miješajući se, smetajući jedna drugoj, a ja, mislilac, upirem čelo o zemlju, ništa ne razumijem i nikako da se snađem u toj hrpi potrebnih i nepotrebnih misli. Pokazalo se, da ja, mislitelj, ne savladah još ni tehnike mišljenja i da se ne umijem služiti svojom glavom, kao što ne umijem ni satove popravljati. Prvi put u životu razmišljao sam usrdno i napregnuto, i to mi se činilo tako neobičnim, da sam pomislio: silazim s uma! Čovjeku, čiji mozak ne radi uvijek, već samo u teškim časovima, često dolazi misao o ludilu.

»Mučio sam se tako cijelu noć, cijeli dan, pa još jednu noć; uvjerivši se, da mi razmišljanje slabo pomaže, pogledah i razumjeli napokon kakva sam ja ptica. Razumio sam, da moje misli ne vrijede ni prebijene pare, da prije susreta s Kisočkom nisam još ni počinjao misliti, da nisam, štoviše, imao ni pojma o tome što znači ozbiljna misao; sad sam, propativši, razumio, da u mene ne bijaše ni uvjerenja, ni izrađenih moralnih načela, ni srca, ni pameti; sve moje bogatstvo uma i morala sastojalo se od specijalnoga znanja, od ulomaka, nepotrebnih uspomena, tuđih misli — i ništa više, a moji psihički pokreti da bijahu nekomplicirani, jednostavni, samo puko sricanje, kao u Jakuta... Što nisam volio laž, što nisam krao i ubijao, što nisam uopće počinjao očito grubih pogrešaka, tome ne bijahu uzrokom moja uvjerenja — ta u mene ih nije ni bilo — već samo činjenica, da mi i ruke i noge sputahu dadiljine priče i odredbe propisana morala, koje mi uđoše u krv tako, da saim se i nesvijesno ravnao po njima u životu, koliko sam ih god smatrao besmislicom...

»Razumjeh, da nisam mislilac, da nisam filozof, nego naprosto virtuoz. Bog mi je dao zdrav, jak ruski mozak i dodijelio mi zadaću kao talentu. I eto, zamislite taj mozak u dvadeset i šestoj godini života, nedresiran, potpuno slobodan, na plandovanju, potpuno neopterećen, ispunjen samo nekim znanjem iz područja tehnike. Taj

je mozak mlad i fiziološki gladan rada; on ga traži, i gle, iznenada, potpuno slučajno, pada u nj izvana lijepa, sočna misao o besmislenosti života i o grobnoj tmini. On je žedno upija, daje joj na raspolaganje sav svoj prostor i počinje se njome igrati na sve moguće načine, kao mačka s mišem. U njega nema ni erudicije, ni sistema, no to još nije nevolja. Vlastitim, prirodnim silama, kao samouk, prisvaja on sefoi široku misao, i vlasnik toga mozga već za nepun mjesec dana priprema od jednoga krumpira stotinu ukusnih jela, pa se već smatra misliocem...

»Tu virtuoznost, to poigravanje ozbiljnom mišlju naše je pokoljenje unijelo u znanost, u literaturu, u politiku i u sva područja, u koja joj se samo prohtjelo da ulazi. S virtuoznošću je ujedno unosilo i svoju hladnoću, dosadu, jednostranost. Ono je, čini mi se, već dospjelo da naturi masi nov, dosada nepoznat odnos prema ozbiljnoj misli.

»Svoju nenormalnost i potpuno neznanje razumio sam i spoznao samo po toj svojoj nesreći. Normalno sam počeo misliti, kako mi se sada čini, istom onda, kad počeh od abecede, to jest, kad me savjest potjerala natrag u N., gdje sam se, ne mudrujući lukavo, pokajao pred Kisočkom, gdje sam u nje, poput derana, izmolio oproštenje i plakao zajedno s njom...«

Ananjev opisa ukratko svoj posljednji susret s Kisočkom i ušutje.

— Tako... — procijedi kroza zube student, kad je inženjer završio. — Tako je na tome svijetu!

Na njegovu se licu, kao i prije, odražavaše lijenost mozga. Ananjevljevo ga pripovijedanje očito nije nimalo dirnulo. Istom kad je inženjer, odahnuvši na minutu, opet počeo razvijati svoju misao i ponavljati ono, što je već bio rekao na početku, student se, razdražen, smrknu, ustade od stola, pođe do svoje postelje, priredi je za spavanje i stade se svlačiti.

— Sad se držite kao da ste zaista nekoga uvjerili! — reče on razdraženo.

— Ja da sam koga uvjerio? — upita inženjer. — Dušice, pa zar ja pretendiram na to? Bog budi s vama! Vas je nemoguće uvjeriti! Do osvjedočenja možete doći samo osobnim iskustvom i patnjom!...

— A onda, čudnovata logika! — promrmlja student navlačeći spavaćicu. Misli, koje su vam tako mrske, za mlade su ljude

pogubne, a kod staraca su, kako kažete, norma. Kao da je tu riječ o sjedinama... Odakle ta staračka povlastica? Na čemu se osniva?

— E, ne, dušo draga, ne govorite! — reče inženjer i brzo namignu. — Ne govorite! Starci, prvo, nisu virtuozi. Njihov pesimizam nije došao izvana, nije slučajan, on je došao iz dubine vlastitoga mozga; pojavljuje se istom onda, kad su već proučili sve moguće Hegele i Kante, kad su se već napatili, pošto su već počinili svu silu pogrešaka, jednom riječju, kad su već prošli cijelu ljestvicu, odozgo do vrha. Njihov pesimizam ima za sobom osobno iskustvo i trajan filozofski razvoj. Drugo, pesimizam u staraca-mislilaca nije brbljanje kao ovo naše; on je u njih svjetska bol, patnja; taj se pesimizam osniva na kršćanstvu, jer proizlazi iz ljubavi prema čovjeku i iz misli o čovjeku, pa u njemu nema ni truna sebičnosti, kakvu susrećemo kod virtuoza. Vi prezirete život zato, što se smisao i cilj života još nije otkrio upravo vama, pa se bojite samo vlastite smrti; pravi mislilac, međutim, trpi zbog toga, što je istina sakrivena svim ljudima; on se boji za sve ljude. Evo primjera. Nedaleko odavle živi državni šumar Ivan Aleksandrič, dobar staračac. Nekad je negdje bio učitelj, nešto je i piskarao, đavo bi znao što je bio, no silno je mudar, a filozofiju ima u malom prstu. Mnogo je čitao, a i sad još neprestano čita. Sreli se mi tako nedavno na Gruzovljevu odsjeku... A ondje su upravo polagali pragove i tračnice. Posao nije zamršen, no Ivanu Aleksandriču, kao nestručnjaku, činio se kao neka čarolija. Da položi prag i da za nj pričvrsti tračnicu, iskusnu je majstoru dovoljna nepuna minuta. Radnici su bili dobro raspoloženi, pa su radili zaista spretno i brzo. Osobito je neki gad neobično spretno pogađao batom glavicu klina i zabijao ga jednim zamahom, premda držak bata bijaše gotovo sežanj, a svaki klin stopu dugačak. Ivan Aleksandrič dugo je gledao radnike, raznježio se i rekao mi suznih očiju: »Kakva je šteta, što će svi ti izvanredni ljudi umrijeti!« Takav pesimizam razumijem...

— Sve to ne dokazuje ništa, ne razjašnjuje ništa, — reče student pokrivajući se ponjavom, i sve je to mlaćenje prazne slame! Nitko ništa ne zna i ništa ne možemo dokazati riječima.

On proviri ispod ponjave, podiže glavu i brzo reče, mršteći se ljutito:

— Čovjek bi morao biti veoma naivan, pa da vjeruje i da daje odlučno značenje ljudskoj riječi i logici. Riječima možeš i dokazati i pobiti sve što hoćeš, i ljudi će tehniku govora doskora tako usavršiti, da će matematičkom sigurnošću dokazivati, da je dvaput dva — sedam. Rado slušam i čitam, ali da vjerujem, najljepša hvala, ne umijem i ne ću. Povjerovat ću samo bogu, a vama, govorili vi meni do sudnjega dana, osvojili još pet stotina Kisočki, povjerovat ću istom kad poludim... Laku noć!

Student sakri glavu pod ponjavu i okrenu se licem prema zidu, kako bi dao do znanja, da više ne želi ni slušati ni govoriti. Tako je prepirka i završila.

Prije nego što ćemo leći na počinak, iziđosmo ja i inženjer iz barake, i ja još jedamput vidjeh svijetla.

— Izmorismo vas svojim brbljanjem! — reče Ananjev zijevajući i gledajući u nebo. — Pa što, brate! U ovoj dosadi sva nam je razonoda u tome, da pijemo vino i da pomalo filozofiramo... Kakav nasip, gospode! — raznježi se on, kad dođosmo do nasipa. — To nije nasip, nego gora Ararat!

Nakon kratke šutnje reče opet:

— Baruna ta svijetla podsjećaju na Amalekićane, a meni se čini, da su nalik na ljudske misli... Znate, misli svakoga čovjeka isto su tako razbacane u neredu, vuku se prema nekom cilju, samo uz prugu, usred tame, i nestaju — ne rasvijetlivši ništa, ne razbivši noćnu tamu — negdje daleko iza starosti... No, dosta je filozofiranja! Vrijeme je haji-haji...

Kad se vratismo u baraku, inženjer me stade nagovarati, da legnem svakako u njegovu postelju.

— No, izvolite! — govorio je glasom punim molbe pritiščući obje ruke na srce. — Molim vas! A za mene se ne brinite. Ja mogu spavati gdje bilo, i tako skoro neću ni leći... Budite tako dobri!

Pristadoh, svukoh se i legoh, a on sjede za stol i prihvati se svojih crteža.

— Ljudi poput mene, brate, nemaju kada da spavaju, — govorio je on ispod glasa, kad legoh i zatvorih oči. — Tko ima ženu i par djece, nije mu do spavanja. Sad hrani i odijevaj, pa štedi za budućnost. A ja imam dvoje: sinak i kćerka... Deran-gad ima lijepu njušku... Nema mu još ni šest godina, a sposobnosti pokazuje,

kažem vam, neobične... Tu negdje bile su i njihove slike... Eh, dječice moja, dječice!

On prevrnu papire, nađe slike i poče ih promatrati. Ja zaspah.

Probudi me Azorkin lavež i glasan razgovor. Von Stenberg, samo u gaćama i košulji, bos i raskuštran, stajao je na pragu vrata i s nekim glasno razgovarao. Svitalo je... Slabo plavo svijetlo zore dopiralo je kroz vrata, kroz prozore i kroz pukotine barake i slabo je rasvjetljivalo moju postelju, stol s papirima i Ananjeva. Ispruživši se na podu, na ovčjoj koži, izbočivši svoja mesnata, kosmata prsa, i s kožanim jastukom pod glavom, inženjer je spavao i hrkao tako glasno, da sam iz sve duše požalio studenta, koji mora spavati s njim svaku noć.

— A zašto da mi primamo? — vikaše von Stenberg. — To se nas ne tiče! Idi k inženjeru Čalisovu! Tko šalje te kotlove?

— Nikitin... — odgovori mračno nečiji bas.

— No, pa onda idi k Čalisovu... To nije za nas. Koga đavla stojiš? Vozi!

— Vaše blagorođe, bili smo već kod gospodina Čalisova! — reče bas još mračnije. — Jučer smo ih cijeli dan tražili po pruzi, a u njihovoj baraci rekoše nam, da su se oni odvezli na Divkovljev odsječak. Primite, budite tako ljubazni! Ta dokle ćemo ih voziti? Vozimo, vozimo i nikada kraja...

— Što je tamo? — zahriplje Ananjev budeći se i brzo dižući glavu.

— Od Nikitina dovezoše kotlove, — reče student, — mole da ih primimo. A što se oni nas tiču?

— Gonite ih dođavola!

— Budite tako dobri, vaše blagorođe, uredite stvar. Konji nisu jeli već dva dana, i gazda se jamačno ljuti. Zar da ih vozimo natrag? Željeznica je kotlove naručila, pa treba da ih i primi...

— Ta razumij, bukvane, da se to nas ne tiče! Vozi k Čalisovu.

— Što je? Tko je tamo? — zahriplje opet Ananjev. — Đavo ih odnio! — izdera se on dižući se i idući k vratima.

— Što je?

Ja se obukoh i koje dvije minute kasnije izidoh iz barake. Ananjev i student, obojica u gaćama i košulji, bosi, nešto su živo i nestrpljivo dokazivali mužiku, koji stajaše pred njima gologlav, s knutom u ruci, i

koji očito ne mogaše da ih razumije. Na licu se obojici odražavaše najsvakidašnjija briga.

— Što ću ja s tvojim kotlovima? — vikaše Ananjev. — Da ih nataknem sebi na glavu, što li? Ako nisi našao Čalisova, potraži njegova zamjenika, a nas ostavi na miru!

Ugledavši mene, student se vjerojatno sjeti noćnoga razgovora; s njegova lica nestade izraz brige, na njemu se opet pokaza izraz lijenosti mozga. On mahnu rukom prema mužiku i ode u stranu razmišljajući o nečemu.

Jutro bijaše tmuirno. Na pruzi, na kojoj su noću sjala svijetla, vrvjeli su radnici, što se netom probudiše. Čuli su se glasovi i škripa tačaka. Počinjao je radni dan. Konjić s opremom od užadi već se penjao na nasip; istežući vrat i upinjući se svim silama, vukao je za sobom kola s pijeskom...

Počeh se opraštati... Mnogo toga bijaše izrečeno te noći, no ja ne ponesoh sa sobom nijednog odgovora na sva pitanja. Od svega razgovora ostadoše mi ujutru, kao u cjediljci, samo svijetla i Kisočkin lik. Uzjahavši na konja, posljednji put pogledah studenta, Ananjeva, histeričnoga psa mutnih, upravo pijanih očiju, radnike u jutarnjoj magli, nasip, konjića, što je istezao vrat, pa pomislih:

»Ništa čovjek ne može da razumije na tom svijetu!«

Ošinuh konja i pojurih niz prugu. Odmah zatim ugledah pred sobom samo beskrajnu, mrgodnu ravnicu i tmurno, hladno nebo. Na pamet mi dođoše sva pitanja, što ih rješavasmo te noći. Ja sam razmišljao, a ravnica, što ju je ispržilo sunce, golemo nebo, hrastik, što se crnio u daljini, i maglovita daljina kao da mi govorahu: »Jest, ništa na tom svijetu nećeš razumjeti!«

Sunce je počelo izlaziti...

Prijevod T. Prpić.

Također prvi puta štampano u časopisu »Sjeverni vjesnik«, br. 6, 1888. s potpisom: Anton Čehov.

LJEPOTICE

I

Sjećam se, polazio sam još peti ili šesti razred gimnazije, kad sam išao s djedom iz sela Velika Krepka, u Donskoj oblasti, u Rostov na Donu. Bijaše to u kolovozu. Dan bijaše sparan, mučno dosadan. Od vrućine i suhoga, vrućeg vjetra, koji nam je tjerao ususret oblake prašine, lijepile su nam se oči, usta su nam se sušila. Nismo imali volje ni da gledamo, ni da govorimo, ni da mislimo, pa kad me dremljivi kočijaš, Hohol[18] Karpo, zamahujući knutom na konja, šibao po kapi, nisam prosvjedovao, nisam se oglasio samo sam, trgnuvši se iz polusna, turobno i krotko pogledao u daljinu, ne bi li kroz prašinu ugledao selo. Da nahranimo konje, zaustavismo se u velikom armenskom selu Bahči-Salah kod djedova znanca, bogatog Armenca. Nikad u životu nisam vidio takve karikature, kakva bijaše taj Armenac. Zamislite ošišanu glavicu s gustim, obješenim obrvama, sa ptičjim nosom, s dugačkim, sijedim brkovima i sa širokim ustima, iz kojih strši čibuk od trešnjevine; ta je glavica nevješto prilijepljena za mršav, grbav trup, što ga pokriva fantastično odijelo: kusi, crveni kaputić i široke, dugačke, svijetloplave hlače; ta je figura hodala široko, stružući papučama, a držala se dostojanstveno kao pravi Armenac: nije se smješkala, buljila je i nastojala da što manje pažnje poklanja svojim gostima.

U Armenčevim sobama ne bijaše ni vjetra ni prašine, a ipak bijaše neugodno, zagušljivo i dosadno kao u stepi i na cesti. Sjećam se, sjedio sam, prašan i izmoren zbog žege, u kutu, na zelenom sanduku. Neobojeni, drveni namještaj i podovi premazani žutom bojom, mirisali su po drvetu, što ga je pripalilo sunce. Kamo god pogledaš, svagdje muhe, muhe, muhe... Djed i Armenac govorili su poluglasno o čuvanju stoke, o paši, o ovcama... Znao sam, da će samovar pripremati cijeli sat, da će djed piti čaj najmanje pol sata, da će onda leći, da dva tri sata prospava, da ću četvrt sata izgubiti čekajući, a onda će opet početi žega, prašina i neravnine na cestama. Slušao sam mrmljanje u dva glasa, i meni se počelo činiti, da Armenca, ormar s posuđem, muhe, prozore, u koje udara žarko

sunce, gledam već dugo, dugo, te da će mi se izgubiti iz vida istom u veoma dalekoj budućnosti; počeo sam mrziti stepu, sunce, muhe...

Hoholka s rupcem na glavi unijela je pladanj s posuđem, pa samovar. Armenac je, ne žureći se, izišao u trijem i viknuo:

— Mašjo, hajde, nalijevaj čaj! Gdje si? Mašjo!

Začuše se žurni koraci, i u sobu uđe djevojka od šesnaestak godina, u prostoj haljini od cica i s bijelim rupcem na glavi. Ispirući posuđe i nalijevajući čaj, stajala je, okrenuvši mi leđa, pa opazih samo to, da je tanka u pasu, da je bosa i da joj gole petice pokrivaju nisko spuštene hlače.

Domaćin me pozva, da popijem čaj. Sjedajući za stol, zagledah u lice djevojci, koja mi je pružala čašu, i meni se u času učini da je vjetar, prohujavši kroz moju dušu, otpuhnuo s nje sve utiske dana, svu onu dosadu i prašinu. Ugledah čarobne crte najljepšega od svih lica, što sam ih ikada vidio bilo na javi bilo u snu. Preda mnom je stajala ljepotica, i to mi je sinulo odmah na prvi pogled, kao da je preda mnom bljesnula munja.

Gotov sam da prisegnem, da je Maša ili, kako ju je otac zvao, Mašja, prava ljepotica, ali ne bih umio to dokazati. Događa se, da se oblaci u neredu kupe na horizontu, te da sunce, skrivajući se za njim, pokriva i njih i nebo svim mogućim bojama: grimiznom, narančastom, zlatnom, ljubičastom, prljavoružičastom; jedan je oblačić nalik na monaha, drugi na ribu, treći na Turčina sa čalmom na glavi. Večernje rumenilo zahvatilo je trećinu neba, blista na crkvenom krstu i na staklima vlasteoske kuće, odrazuje se u rijeci i u lokvama, doršće na drveću; daleko, daleko u dnu večernjega rumenila leti nekamo na noćenje jato divljih pataka... I mali čobanin, što goni krave, i geodet, što se vozi u kočiji po nasipu, i gospoda na šetnji — svi promatraju zalaz sunca i svi do jednoga tvrde, da je »strašno« lijep, premda nitko ne zna i ne može da kaže u čemu je tu ljepota.

Nisam samo ja držao, da je Armenka lijepa. Moj djed, starac od osamdeset godina, čovjek tvrd, ravnodušan prema ženama i prirodnim ljepotama, cijelu je minutu milo gledao Mašu i na kraju zapitao:

— To vam je kći, Avete Nazariču?

— Kći. To je kći... — odgovori domaćin.

— Lijepa djevojka — pohvali djed.

Armenkinu bi ljepotu slikar nazvao plastičnom i strogom. Bila je to upravo ona ljepota, koja vas, kad je gledate, bogzna zašto, ispunja uvjerenjem, da vidite pravilne crte, da su se kose, oči, nos, usta, vrat, prsa i sve kretnje mladoga tijela slile u jedan harmonični akord, u kojemu priroda nije ni najmanje pogriješila; čini vam se nekako, da u idealno lijepe žene mora da bude upravo takav nos, kao u Maše, ravan i malo kukast, da u nje moraju da budu upravo takve velike, tamne oči, takve dugačke trepavice, takav duboki pogled, da i njezine crne kovrčave kose i obrve dobro pristaju uz nježnu bjelinu čela i obraza, kao što zelena trska pristaje tihoj rijeci; bijeli vrat Mašin i mlade grudi slabo su razvijeni, no čovjeku se čini, da bi morao raspolagati golemim stvaralačkim talentom, da ih modelira. Gledate je, i malo po malo počinje vas spopadati želja, da Maši kažete štogod ugodno, iskreno, lijepo, tako lijepo, kao što je lijepa i ona sama.

Ispočetka osjećah zlovolju i stid zbog toga, što mi Maša ne poklanja nikakve pažnje i što cijelo vrijeme gleda u pod; neki posebni zrak, sretan i ponosan, činilo mi se, dijeli je od mene, ljubomorno je krije pred mojim pogledima.

»To je zbog toga, — mišljah, — što sam sav u vatri, što sam se upalio, što sam još dječak.«

Kasnije sam, međutim, zaboravio na se, i sav sam se prepustio osjećanju ljepote. Nisam se više sjećao dosade u stepi, prašine, nisam čuo zujanje muha, nisam osjećao okusa čaja, osjećao sam samo, da za stolom, meni sučelice, stoji lijepa djevojka.

Ljepotu sam osjećao nekako čudnovato. Maša u meni nije budila ni zanos ni uživanje, već tešku, premda ugodnu, tugu. Ta je tuga bila neodređena, mutna, kao san. Bilo mi je nekako žao i sebe, i djedice i Armenca, pa i Armenke, bilo mi je tako, kao da smo sve četvoro izgubili nešto važno i potrebno za život, što više nikada nećemo naći. Snuždio se i djedica. Nije više govorio o tjeranju stoke na pašu i o ovcama, nego je šutio i zamišljeno bacao poglede na Mašu.

Poslije čaja djedica je legao na počinak, a ja sam izišao iz kuće i sjeo na stepeništu pred ulazom. Kuća je, kao i sve kuće u Bahči-Salahu, stajala na pripeci; nije bilo ni drveća, ni streha, ni sjene. Veliko dvorište Armenčevo, obraslo lobodom i sljezom, bilo je, unatoč silnoj žegi, živo i puno veselja. Iza jednog od nevisokih

pletera, koji su tu i tamo presijecali veliko dvorište, obavljali su vršidbu. Oko stupa, zabijenog usred gumna, trčalo je dvanaest konja, upregnutih u redu, tako da su činili dugačak polumjer. Uz njih je hodao hohol u dugačkom prsluku i u širokim hlačama, udarao bičem i vikao takvim tonom kao da bi htio da razdraži konje i da se pohvali svojom vlašću nad njima:

— A-a-a, prokletnici! A-a-a... neće kolera na vas! Bojite se?

Smeđi, bijeli i pjegasti konji trčali su, ne razumijevajući zašto ih tu sile da kruže na jednome mjestu i da gaze pšeničnu slamu, trčali su nerado, kao na silu, i uvrijeđeno su mahali repovima. Ispod njihovih kopita vjetar je podizao cijele oblake zlaćane pljeve i nosio je daleko kroz pleter. Kod visokih, svježih stogova motale su se seljačke žene s grabljama, kretale se taljige, a iza stogova, u drugome dvorištu, trčao je oko stupa drugi tucet isto takvih konja, i isto je takav hohol udarao bičem i grdio konje.

Stepenice na kojima sam sjedio bijahu vruće; na omekšaloj ogradi i na okvirima prozora mjestimice je od vrućine probilo ljepilo za drvo; pod stepenicama i pod kapcima stiskahu se, u prugama sjene, jedna uz drugu, crvene bubice. Sunce mi je žeglo i glavu, i prsa, i leđa, no ja to nisam opažao, samo sam osjećao kako iza mene, u trijemu i u sobama, lupaju po drvenom podu bose noge. Spremivši čajno posuđe, Mašja je potrčala stepenicama, tako da me taknuo vjetar, a zatim je, kao ptica, poletjela k nevelikoj, začađenoj prigradnji, valjda kuhinji, odakle se širio miris pečene ovnovine, odakle se čuo ljutit armenski govor. Ona je iščezla u tamnim vratima, a mjesto nje pokazala se na pragu stara, pogrbljena Armenka crvena lica i u zelenim šalvarama. Starica se srdila, nekoga je grdila. Uskoro se na pragu pokazala Mašja, crvena od kuhinjskoga žara, s velikim crnim hljebom na ramenu; izvijajući se lijepo pod težinom hljeba, ona je potrčala preko dvorišta prema gumnu, šmugnula kroz pleter i sakrila se, u oblaku zlaćane pljeve, iza taljiga. Hohol koji je tjerao konje, spustio je bič, zašutio je načas i cijelu je minutu mučke gledao prema taljigama, a kad je mala Armenka zatim ponovno proletjela kraj konja i preskočila pleter, on je, prateći je očima, viknuo na konje kao da je silno ozlovoljen:

— Pocrkali, dabogda, nečastivi!

I cijelo sam vrijeme zatim slušao neprekidno tapkanje bosih nogu i gledao kako ona, ozbiljna, zabrinuta lica, juri po dvorištu. Trčala je sad po stepenicama, pri čemu bi me taknuo vjetar, sad u kuhinju, sad na gumno, sad za vrata, tako da sam jedva stizao da okrenem glavu i da je pratim.

I što je češće jurila, onako lijepa, pred mojim očima, to je jača bivala moja tuga. Bilo mi je žao i sebe, i nje, i hohola, koji ju je tužno pratio pogledom svaki put, kad bi ona kroz oblak pljeve trčala prema taljigama. Bog zna da li je to kod mene bila zavist zbog njezine ljepote; možda mi bijaše žao, što ta djevojčica nije i nikad neće biti moja, i što sam ja za nju tuđinac, ili sam mutno osjećao, da je njezina rijetka ljepota slučajna, nepotrebna i — kao sve na zemlji — kratkotrajna, a možda je moja tuga bila ono posebno čuvstvo, što se rađa u čovjeku, kad gleda pravu ljepotu — tko bi znao!

Tri sata prođoše u očekivanju neopazice. Učinilo mi se, da još nisam dospio da se nagledam Maše, kad je Karpo, okupavši već konje na rijeci, počeo zaprezati. Mokri konj frktao je od uživanja i udarao kopitima po rukunicama. Karpo je vikao na nj »na-tra-ag!« Djedica se probudio. Mašja nam je otvorila škriputava vrata, mi sjedosmo na kola i izvezosmo se iz dvorišta. Vozili smo se šutke, kao da se srdimo jedan na drugoga.

Dva ili tri sata kasnije u daljini se pokaza Rostov i Nahičevanj. Karpo, koji je cijelo vrijeme šutio, sad se brzo okrenu i reče:

— A sjajna je djevojka u Armenca!

I udari bičem po konjima.

II

Drugi put, već kao student, putovao sam željeznicom na jug. Bilo je to u svibnju. Na jednoj postaji, čini se, između Bjelgoroda i Harkova, izišao sam iz vagona da se prošećem po peronu.

Na vrtić uz postaju, na peron i na polje već bijaše legla večernja sjena; zgrada stanice zaklanjala je zalaz sunca, no po najvišim kolutima dima što je izlazio iz lokomotive, obojen nježnim rumenilom, vidjelo se, da se sunce još nije sasvim sakrilo.

Šećući peronom, opazih, da većina putnika hoda i stoji kraj jednoga vagona drugog razreda, i to s takvim izrazom na licu, kao da u tom vagonu sjedi neki znameniti čovjek. Među radoznalim šetačima, susreo sam tamo svojega suputnika, artiljerijskog oficira.

Mladić bijaše pametan, topao i simpatičan — kao svi oni s kojima se upoznajemo na putu slučajno i ne nadugo.

— Što vi tu gledate? — upitah.

On ništa ne odgovori, samo mi očima pokaza neki ženski lik. Bijaše to mlada djevojka od sedamnaest ili osamnaest godina, u ruskoj odjeći, gologlava, s ogrtačem nehajno prebačenim preko jednoga ramena. Nije bila putnica. Bila je to vjerojatno kći ili sestra glavara postaje. Stajala je kod prozora vagona i razgovarala s nekom starijom putnicom. Prije nego što sam mogao da se snađem, spopalo me najedamput čuvstvo, što sam ga doživio nekad u armenskome selu.

Djevojka bijaše izvanredna ljepotica; o tom nisam sumnjao; nisu sumnjali ni oni, koji su je gledali zajedno sa mnom.

Kad bismo, po običaju, počeli opisivati njezinu vanjštinu nabrajajući pojedinosti, morali bismo reći, da su u nje zaista krasne bile samo plave, valovite, guste kose, raspuštene i povezane na glavi crnom vrpcom; sve ostalo bijaše ili nepravilno ili već posve obično. Bilo da je na osobit način koketirala, bilo da je bila kratkovidna, oči joj bijahu stisnute; nos joj bijaše neodlučno prćast, usta joj bijahu mala, profil joj se slabo i mlitavo ocrtavao, u ramenima bijaše uska za svoje godine, a ipak je ostavljala utisak prave ljepotice. Gledajući je, uvjerio sam se, da rusko lice ne mora biti strogo pravilno, pa da se čovjeku učini krasnim... I ne samo to. Kad bi djevojci mjesto njezina prćastog nosa stavili drugi, pravilan i plastički bez pogreške, kakav je u Armenke, lice bi, čini ser izgubilo svoju draž.

Stojeći kod prozora i razgovarajući, djevojka se stiskala na večernjoj svježini i svaki čas se osvrtala na nas; pritom bi se sad podbočila, a sad bi podigla ruke prema glavi, da popravi kosu; govorila je, smijala se, a njezino je lice odražavalo sad čuđenje, sad stravu, pa ne pamtim trenutka, kad bi njezino tijelo i lice mirovalo. Sva tajna i čarolija njezine ljepote ležala je upravo u tim sitnim, beskrajno otmjenim kretnjama, u smiješku, u igri lica, u brzim pogledima, što ih je bacala na nas, u spoju fine dražesti tih kretnji s mladošću, sa svježinom, sa čistoćom duše, koja je zvučila u smijehu i u glasu, i sa slabošću, što je tako volimo kod djece i ptica, kod mladih jelena, kod mlada drveća.

Bijaše to ljepota leptira, kojoj tako pristaje valcer, lepršanje po vrtu, smijeh i veselje, ljepota, koja se ne slaže s ozbiljnom mišlju, gorkom tugom i mirom; dovoljno je da peronom dune jači vjetar ili da padne kiša, pa da to krhko tijelo u trenu uvene, hirovita ljepota da se ospe kao pelud.

— Tako... — promrlja i uzdahne oficir, kad se nakon drugoga znaka zvonom uputismo k svojemu vagonu.

Što je značilo to »tako«, neću pogađati.

Možda bijaše tužan, možda mu bijaše teško ostaviti ljepoticu i proljetno veče i ući u zagušljivi vagon, a možda mu je, kao i meni, bilo žao, a da ni sam nije bio toga svijestan, i ljepotice, i sebe, i mene, i svih putnika, koji su mlitavo i nevoljko polazili k svojim vagonima. Prolazeći kraj prozora, kod kojeg je uz svoj aparat sjedio blijedi, riđokosi telegrafist s visokim kovrčama, s uvelim licem s istaknutim jabučicama, oficir uzdahnu i reče:

— Kladim se, da je taj telegrafist zaljubljen u tu ljepoticu. Živjeti usred polja pod istim krovom s tim eteričnim stvorenjem i ne zaljubiti se — to je iznad ljudskih sila. A kakva je nesreća, prijatelju, kakva ironija — biti grbav, kosmat, bezbojan, pristojan i pametan — i zaljubiti se u tu krasnu i priglupu djevojčicu, koja je prema vama ništica! Hi, što je još gore, zamislite, da je taj telegrafist ne samo zaljubljen, nego i oženjen, i da je njegova žena isto tako pogrbljena, dlakava i ozbiljna kao i on... Muka!

Kod našega vagona stajao je kondukter. Naslonivši se laktom na pregradu platforme, gledao je na onu stranu, gdje je stajala ljepotica. Njegovo ispijeno, podbuhlo neugodno sito lice, izmučeno besanim noćima i trešnjom vagona, odrazivalo je ganuće i najdublju tugu — kao da u djevojci vidi svoju mladost, sreću, svoju treznoću, čistoću, ženu, djecu; kao da se kaje, kao da cijelim svojim bićem osjeća, da ta djevojka ne pripada njemu, i kao da je obična ljudska, putnička sreća — od njega, čovjeka koji je ostario prije vremena, nezgrapna čovjeka tusta lica — daleko kao nebo.

Odjeknu treći znak zvonom, pa zvižduk, i vlak lijeno krenu. U našim prozorima promakoše najprije kondukter i glavar postaje, pa vrt i ljepotica sa svojim divnim, djetinje-lukavim smiješkom...

Izvirivši kroz prozor i pogledavši za njom, vidjeh kako je ona, ispratívši vlak pogledom, prošla, idući peronom, kraj prozora, uz koji

je sjedio telegrafist, kako je popravila svoju kosu i otrčala u vrt. Vlak nije više zaklanjao večernje rumenilo, polje bijaše otvoreno, no sunce bijaše već zašlo; crni koluti dima polegoše već po zelenom baršumu ozimih usjeva. Tuga je ispunjavala i proljetni zrak, i sve tamnije nebo, i vagon.

Znanac-kondukter ušao u vagon i počeo paliti svijetla...

Prijevod T. Prpić.

Prvi puta štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 4513, 1888. s potpisom: An. Čehov. Nakon dotjerivanja uključeno u zbirku pripovijedaka »Između ostalog« (Moskva, 1894.). 1901. uključeno u III. knjigu Sabranih djela, pri čemu je prip. bila ponovno prerađena.

IMENDAN

I

Poslije imendanskog objeda od osam jela, i nakon beskonačnih razgovora, svečarova je žena, Olga Mihajlovna, pošla u vrt. Dužnost, da se neprestano smješka i da neprekidno govori, zveket posuđa, bespomoćnost posluge, duge stanke kod objeda i steznik, što ga je stavila, da pred gostima sakrije svoju trudnoću — sve ju je to izmorilo do iznemoglosti. Osjetila je želju, da ode podalje od kuće, da malo sjedi u sjeni i da se odmori misleći o djetetu, koje je imalo da se rodi za koja dva mjeseca. Bila se navikla na to, da joj te misli dolaze, dok je s velike aleje skretala ulijevo na usku stazicu; ovdje, u gustoj sjeni šljiva i višanja, suhe su joj grančice greble ramena i vrat; paučina joj je ovdje sjedala na lice, a u mislima se pomaljao lik malena čovjeka neodređena spola, nejasnih crta, i njoj bi se onda činilo, da joj lice i vrat nježno škaklja taj mali čovjek, a ne paučina; a kad bi se na kraju staze pokazao rijetki pleter, a iza njega i trbušaste košnice s krovom od crijepa, kad bi u ustajalom zraku osjetila miris sijena i meda, pa kad bi začula kratko zujanje pčela, mali bi čovjek sasvim ovladao Olgom Mihajlovnom. Ona bi sjela na klupicu kod sjenice, ispletene od loze, i zavezla bi se u misli.

I ovaj put je došla do klupice, sjela i stala razmišljati; u njezinim su se mislima, međutim, umjesto maloga čovjeka, počeli pojavljivati odrasli ljudi, od kojih je malo prije otišla. Silno ju je uznemiravala misao, da je ona, domaćica, ostavila goste; sjetila se k tome kako su se njezin muž Pjotr Dmitrič i njezin ujak Nikolaj Nikolajič prepirali o poroti, o štampi i o ženskom obrazovanju; muž se, po običaju, prepirao zato, da pred gostima bljesne svojim konzervatizmom, no u prvom redu zato da ne pristane uz ujaka, kojega nije volio; ujak mu je pak oponirao i pobijao svaku njegovu riječ zato, da pokaže uzvanicima kod objeda kako je on, ujak, premda mu je pedeset i devet godina, sačuvao mladenačku svježinu duha i slobodu misli. Ni sama Olga Mihajlovna potkraj objeda nije izdržala, pa je počela nevješto braniti ženski studij — ne zato što bi taj studij trebao zaštitu, već naprosto zato da naljuti muža, koji, po njezinu mišljenju, nije imao pravo. Goste je ta prepirka izmorila, no oni su smatrali

potrebnim da se umiješaju, pa su govorili mnogo, premda im nije bilo ni do porotnog suda ni do ženskog obrazovanja...

Olga Mihajlovna sjedila je s ove strane pletera, kod sjenice. Sunce se sakrivalo za oblake, drveće i zrak smračivahu se kao pred kišom, a ipak bijaše vruće i zagušljivo. Sijeno, pokošeno pod drvećem uoči Petrova, ležalo je nespremljeno, tužno, prošarano uvelim cvijećem, i širilo težak, sladunjav miris. Bilo je tiho. Za pleterom su monotono zujale pčele...

Iznenada se začuše koraci i glasovi. Netko je išao stazom prema šumskom pčelinjaku.

— Zagušljivo je! — reče ženski glas. — Što mislite, hoće li biti kiše ili neće?

— Bit će, zlato, ali ne prije noći, — odgovori nježno dobro poznati muški glas. — Bit će dobre kiše.

Olga Mihajlovna pomisli: sakrije li se brzo u sjenici, neće je opaziti, proći će kraj nje, i ona neće morati da govori i da se s naporom smješka. Pribra haljinu, nagnu se i uđe u sjenicu. Lice, vrat i ruke odmah joj pritisnu vruć i težak zrak, poput pare. Da nema sparine, zagušljiva zadaha ražena kruha, kopra i loze, od kojega je čovjeku zastajao dah, mogla bi se ovdje, pod slamnatim krovom i u sumraku, izvrsno kriti pred gostima, mogla bi razmišljati o malom čovjeku. Udobno je i tiho.

— Lijepa li mjestanca ovdje! — reče ženski glas. — Sjednimo malo ovdje, Pjotre Dmitriču.

Olga Mihajlovna stade gledati kroz prorez između dviju šiba. Ugledala je svojega muža Pjotra Dmitriča i gošću Ljubočku Scheller, sedamnaestogodišnju djevojku, koja je nedavno svršila institut. Pjotr Dmitrič, sa šeširom na zatiljku, mlitav i lijen, jer je kod objeda mnogo pio, gegao se kod pletera i nogom je skupljao sijeno na hrpu; Ljubočka, crvena od žege i lijepa kao uvijek, stajala je s rukama na leđima i pogledom pratila lijene pokrete njegova velikog, lijepog tijela.

Olga Mihajlovna je znala, da se njezin muž sviđa ženama, i — nije joj bilo drago, kad bi ga vidjela s njima. Ništa osobito nije bilo u tome, što je Pjotr Dmitrič lijeno skupljao sijeno, da na njemu malo sjedi i čavrlja s Ljubočkom o tricama; ništa osobito nije bilo ni u tom, što lijepa Ljubočka krotko gleda u njega, a ipak je Olga Mihajlovna

osjetila mrzovolju zbog muža, pa strah i zadovoljstvo zbog toga, što sad može prisluškivati.

— Sjednite, čarobnice, — reče Pjotr Dmitrič spuštajući se na sijeno i protežući se. — Tako. No, pripovijedajte mi štogod.

— Što još ne! Ja ću pripovijedati, a vi ćete zaspati.

— Ja ću zaspati! Allah kerim? Mogu li zaspati, dok me gledaju takve očice?

U riječima njezina muža i u tome, što se on u nazočnosti svoje gošće zavalio na sijenu, sa šeširom na zatiljku, nije isto tako bilo ništa osobito. Žene su ga razmazile, znao je, da im se sviđa, pa je u njihovu društvu govorio tonom, za koji su svi govorili da mu dobro pristaje. Prema Ljubočki se vladao kao prema svim ženama, no Olga Mihajlovna bijaše ipak ljubomorna.

— Recite, molim, — poče Ljubočka nakon kratke šutnje, — je li istina, da ste, kako kažu, dospjeli pred sud?

— Ja? Da, dospio sam... Ubrojiše me u zlotvore, ljepotice moja.

— Ali zbog čega?

— Ni zbog čega, tako... više zbog politike, — zijevnu Pjotr Dmitrič. Borba između ljevice i desnice. Ja, mračnjak i rutiner, usudio sam se upotrebiti u službenom spisu izraze uvredljive za takve nepogrešive Gladstone[19], kao što su naš mjesni mirski sudac Kuzma Grigorjevič Vostrjakov i Vladimir Pavlovič Vladimirov.

Pjotr Dmitrič još jedamput zijevnu, pa nastavi:

— A u nas je poredak takav, da se možete nepovoljno izražavati o suncu, o mjesecu, o čemu bilo, samo ne o liberalima, bože sačuvaj! Ne dao vam bog! Liberal je — ona najpoganija suha gljiva, koja će vas posuti oblakom prašine, ako je slučajno dotaknete prstom.

— Što se kod vas dogodilo?

— Ništa osobito! Afera je nastala iz najobičnije trice. Neki učitelj, najprljavija ličnost crkvenjačkoga podrijetla, predaje Vostrjakovu tužbu protiv krčmara, kojega optužuje zbog uvrede, nanesene riječima i djelom, na javnome mjestu. Po svemu se vidi, da su obojica, i učitelj i krčmar, bili pijani kao ćuskije i da su se obojica vladali jednako ružno. Ako je i bilo vrijeđanja, ono je u svakom slučaju bilo uzajamno. Vostrjakov je trebao da globi obojicu zbog

remećenja mira i da ih istjera iz sudnice — i gotovo. No kako biva kod nas? U nas na prvome mjestu stoji firma i društveni sloj, a ne činjenica. Učitelj će uvijek biti u pravu, pa bio ne znam kakav nevaljanac, a krčmar će uvijek biti kriv, jer je krčmar i kulak. Vostrjakov je osudio krčmara na zatvor, a krčmar je uložio priziv na skupštinu. Skupština je svečano potvrdila Vostrjakovljevu presudu. No, a ja sam ostao kod svojega posebnog mišljenja... Malo sam se bio i raspalio... I to je sve.

Pjotr Dmitrič govorio je mirno, s nehajnom ironijom, no buduća ga je rasprava zapravo silno uznemiravala. Olga Mihajlovna se sjećala kako je on, vrativši se sa zlosretne skupštine, svim silama nastojao da njegovi ne opaze kako mu je teško i kako je nezadovoljan sobom. Kao čovjek pametan morao je osjetiti, da je u svojemu posebnom mišljenju zašao predaleko, i koliko je samo morao lagati da sakrije to čuvstvo i pred sobom i pred ljudima! Koliko je tu bilo nepotrebnih razgovora, koliko gunđanja i neiskrena ismijavanja onoga što nije smiješno! A kad je saznao, da mora pred sud, najednom se umorio, klonuo duhom, slabo je spavao i češće je nego obično stajao kod prozora i bubnjao prstima po staklima. Stid ga je bilo da prizna pred ženom kako mu je teško, a ona je bila zlovoljna.

— Kažu, da ste bili u poltavskoj guberniji? — upita Ljubočka.

— Jest, bio sam, — odgovori Pjotr Dmitrič. — Prije tri dana vratio sam se odanle.

— Lijepo je tamo, zacijelo?

— Lijepo je, štoviše, veoma lijepo. Dospio sam onamo, moram vam reći, upravo za košnje, a košnja je u Ukrajini najpoetičnije vrijeme. Ondje imamo veliku kuću, velik vrt, a tamo je i mnogo ljudi i komešanja, tako da ne vidite kako kose; sve ondje prolazi neopazice. Imam tamo na imanju i deset desetina livade kao na dlanu: stali vi kod bilo kojega prozora, odasvud vidite kosce. Na livadi kose, u vrtu kose, gostiju nema, nema ni užurbanosti, pa i nehotice vidite, čujete i osjećate samo košnju. Na dvorištu i u sobama osjeća se miris sijena, od svitanja do zalaska sunca zveče kose. Hohlandija je uopće draga zemlja. Kad sam pio vodu na bunarima sa đermom, kad sam u židovskim krčmama pio gadnu votku, kad su za tihih večeri dopirali do mene zvuci hoholskih gusala i defa, mamila me, hoćete li vjerovati, opojna misao — da zasjednem

na svoje imanju i da na njemu proživim, koliko mi je dano, podalje od tih skupština, umnih razgovora, žena koje filozofiraju, dugih objeda...

Pjotr Dmitrič nije lagao. Bilo mu je teško i zaista je želio da se odmori. I u poltavsku guberniju odlazio je samo zato, da ne vidi svojega kabineta, posluge, znanaca i svega onog, što bi moglo da ga podsjeti na njegov ranjeni ponos i na njegove pogreške.

— Ah, pčela, pčela! — ciknu ona. — Ubost će!

— No, no, neće ubosti! — reče Pjotr Dmitrič. — Kakva ste vi plašijivica!

— Ne, ne! — kriknu Ljubočka i, osvrćući se na pčelu, brzo pođe natrag.

Pjotr Dmitrič išao je za njom ganut i tužan. Gledajući je, mora da je mislio na svoje imanje, na samoću i — tko zna? — možda je, štoviše, mislio o tome, kako bi mu život na imanju bio topao i udoban, kad bi mu žena bila ta djevojka — mlada, čista, svježa, koju nisu pokvarile škole, koja nije trudna...

Kad su se glasovi i koraci stišali, Olga Mihajlovna iziđe iz sjenice i uputi se kući. Bilo joj je da zaplače. Sad je već bila ljubomorna. Razumjela je, da se Pjotr Dmitrič umorio, da je nezadovoljan sobom i da se stidi, a kad se čovjek stidi, skriva se u prvom redu pred svojima, a otvoreno govori s tuđima. Razumjela je i to, da Ljubočka nije opasna, kao što nije opasna nijedna od onih žena, koje sada piju kavu u kući. No gledajući općenito, sve bijaše nepojmljivo, strašno, i Olgi Mihajlovnoj već se činilo, da joj Pjotr Dmitrič napola ne pripada...

— On nema prava — mrmljala je ona, nastojeći da unese smisao u svoju ljubomoru i u svoju zlovolju prema mužu. — On nema nikakva prava. Sve ću mu odmah reći!

Odlučila je da odmah nađe muža i da mu iskaže sve: ružno je, beskrajno ružno, što se on sviđa tuđim ženama, i što mu to pada kao mana s neba; nepravedno je i nečasno, što on daje tuđima ono, što po pravu pripada njegovoj ženi, što pred ženom sakriva svoju dušu i savjest i što ih otkriva prvom ljepuškastom lišcu, na koje se namjeri. Zar mu je žena učinila štogod nažao? Što je skrivila? Na koncu, davno joj je već dodijalo njegovo laganje: neprestano se pretvara, koketira, ne govori ono što misli i nastoji da se prikaže drukčijim nego što jest i kakav bi trebao da bude. Čemu ta laž? Da li se vezala

uz pristojna čovjeka? Ako on laže, vrijeđa i sebe i sve one kojima laže, ne poštuje ono, o čemu laže. Zar ne razumije, da omalovažuje i sud, i sebe, i sve one koji ga slušaju i vide kako koketira, kako se prenemaže pred sudom ili kod objeda, raspravljajući o prerogativima vlasti samo zato da zasoli ujaku?

Izišavši na široku aleju, Olga Mihajlovna dade svojemu licu izraz kao da je maločas bila otišla po kućnom poslu. Muškarci su na terasi pili liker i jeli jagode. Jedan od njih, sudac istražitelj, stariji, tusti čovjek, lakrdijaš i šaljivac, mora da je pripovijedao neku masnu šalu, jer se, ugledavši domaćicu, najedamput uhvatio za debele usnice; razrogačio je oči i sjeo. Olga Mihajlovna nije voljela kotarske činovnike. Nisu joj se sviđale njihove nezgrapne, ukočene žene, spletke, česti pohodi, laskanje njezinu mužu, kojega su svi oni mrzili. Sad svi ti ljudi piju, siti su i ne kane otići, a ona osjeća, da je njihova nazočnost teško umara. Da se ne pokaže neljubaznom, ona se ipak prijazno nasmiješi sucu istražitelju i zaprijeti mu se prstom. Kroz dvoranu i salon prošla je smješkajući se i s izrazom kao da je pošla da izda neke naloge i upute. »Ne dao bog, da me tkogod zaustavi!« — mislila je, a ipak je sama sebe prisilila da se zaustavi u salonu, kako bi iz pristojnosti slušala mlada čovjeka, koji je sjedio za klavirom i svirao; ostala je tako stojeći samo časak, a onda je, povikavši: »Bravo, bravo, monsieur George!« i zapljeskavši dvaput, pošla dalje.

Muža je našla u kabinetu. Sjedio je za stolom i o nečemu razmišljao. Lice mu bijaše strogo, zamišljeno, na njemu bijaše izraz krivnje. To više nije bio onaj Pjotr Dmitrič, koji se prepirao kod objeda i kojega poznaju gosti. Bio je to drugi čovjek: umoran, svijestan krivnje i nezadovoljan sobom, kakva poznaje samo njegova žena. U kabinet je došao po svojoj prilici zato, da uzme cigareta. Pred njim je ležala otvorena kutija za cigarete, nabijena cigaretama, a jedna ruka bila je uvučena u ladicu stola. Kako je uzimao cigarete, tako se i ukočio.

Olga Mihajlovna se ražali nad njim. Bilo je jasno kao dan, da se taj čovjek muči, da ne zna kamo bi sa sobom i da se možda bori u sebi. Olga Mihajlovna šutke pristupi stolu. Želeći da pokaže kako ne pamti prepirke kod objeda i da se više ne ljuti, ona zatvori kutiju za cigarete i stavi je mužu u bočni džep.

»Što da mu kažem?« — mislila je ona. — Reći ću, da je i šuma laž: što dalje uđeš u šumu, to ćeš teže izići iz nje. Reći ću: zavela te tvoja lažna uloga, pa si zašao predaleko; uvrijedio si ljude, koji su ti bili odani i koji ti nisu nanijeli nikakva zla. Pa otiđi, ispričaj se pred njima, narugaj se sebi, i bit će ti lako. A želiš li tišine i osame, otputovat ćemo odavle zajedno.«

Susrevši ženin pogled, Pjotr Dmitrič dade najedamput svojemu licu izražaj, kakav je kod njega bio kod objeda i u vrtu — izraz ravnodušnosti, pomalo i podrugljivosti, zijevnu i ustade.

— Sad je šest sati, — reče on pogledavši na sat. — Ako se gosti smiluju i ako odu u jedanaest, svejedno ćemo morati da čekamo još šest sati. Veselo zar ne?

I on, polako, zviždući, iziđe iz kabineta svojim običajnim čvrstim koracima. Čulo se kako je, čvrsto stupajući, prošao kroz dvoranu, pa kroz salon, kako se nečemu čvrsto nasmijao i kako je mladome pijanistu rekao: »bra-o! bra-o« Njegovi koraci uskoro utihnuše: bit će da je otišao u vrt. Olgom Mihajlovom ovlada sada ne više ljubomor i zlovolja, nego prava mržnja. Mrzila je njegove korake, njegov neiskreni smjeh i glas. Prišla je prozoru i pogledala u vrt. Pjotr Dmitrič već je išao alejom. Jednu je ruku turio u džep, a prstima druge ruke svejednako je pucketao: zabacivši lako glavu, koračao je čvrsto, široko, kao da je veoma zadovoljan i sobom, i objedom, i probavom, i prirodom...

U aleji se pojaviše dva mala učenika gimnazije, djeca vlastelinke Čiževske, koji su upravo bili doputovali; s njima je bio i student-odgojitelj u bijelom kaputiću i veoma uskim hlačama. Došavši do Pjotra Dmitriča, djeca i student zastadoše i vjerojatno mu čestitaše imendan. Lijepo svijajući ramena, on uštinu djecu za obraze, a studentu pruži ruku nehajno, ne gledajući ga. Mora da je student pohvalio vrijeme i usporedio ga s peterburškim, jer je Pjotr Dmitrič rekao glasno, tonom kao da ne govori s gostom, nego sa sudbenim pristavom ili sa svjedokom:

— Što? Kod vas je u Peterburgu hladno? A ovdje kod nas, batjenko, miomiris u zraku i obilje zemaljskih plodova. A? Što?

I on je, stavivši jednu ruku u džep i zapucketavši prstima druge, pošao dalje. Sve dok nije nestao iza grmova lješnjaka, Olga Mihajlovna mu je u nedoumici gledala u zatiljak. Odakle čovjeku od

trideset i četiri godine taj dostojanstveni, generalski hod? Odakle mu taj teški, lijepi korak? Odakle ta poglavarska vibracija u glasu, odakle svi ti »što«, i »n-da«, i »batjenka«?

Olga Mihajlovna se sjetila kako je prvih mjeseci braka, da se ne bi dosađivala sama kod kuće, odlazila u grad, na skupštinu, kojoj je katkada, mjesto njezina krsnog kuma, grofa Alekseja Petroviča, predsjedao Pjotr Dmitrič. U predsjedničkom naslonjaču, u mundiru s lancem na prsima, on bijaše sasvim drukčiji. Veličanstvene kretnje, gromoviti glas, »što«, »n-da«, nehajni ton... Sve što je obično, ljudsko, individualno njegovo, sve što je Olga Mihajlovna navikla da vidi u njemu kod kuće, iščezavalo je u veličanstvenosti: u naslonjaču nije sjedio Pjotr Dmitrič, već neki drugi čovjek, kojega su svi nazivali gospodinom predsjednikom. Svijest, da je — vlast, nije mu dala da mirno sjedi, pa je samo tražio prigodu, da pozvoni, da strogo pogleda publiku, da vikne... Odakle mu ona kratkovidnost i gluhoća, zašto je najedamput slabo vidio i čuo, pa zahtijevao, da govore glasnije i da pristupaju bliže stolu? Sa svoje veličanstvene visine slabo je razabirao lica i glasove, pa bi, čini se, i samoj Olgi Mihajlovnoj, da je u tom času prišla k njemu, viknuo: »Kako se zovete?« Svjedocima-seljacima govorio je »ti«, na publiku je vikao tako, da se njegov glas čuo i na ulici, a prema odvjetnicima se vladao nemoguće. Ako je govorio zaprisegnuti odvjetnik, Pjotr Dmitrič bi, okrenut bokom prema njemu, žmireći zurio u strop, želeći da pokaže kako je taj odvjetnik ovdje posve nepotreban, kako ga on ne priznaje i ne sluša; ako je pak govorio privatni odvjetnik, Pjotr Dmitrič je napeto slušao, mjereći tog odvjetnika podrugljivim, ubitačnim pogledom: eto, to su ti današnji odvjetnici! — »Što želite time da kažete?« — prekidao bi ga. Ako bi odvjetnik, govoreći kićeno, upotrebio koju stranu riječ, ako je na pr. mjesto »fiktivni« izgovorio »faktivni«. Pjotr Dmitrič bi oživio i zapitao: »Što? Kako? Faktivni? A što to znači?«, pa bi poučavajući dodao: »Ne upotrebljavajte riječi, kojih ne razumijete.« I odvjetnik bi, završio svoj govor, odlazio od stola crven i sav u znoju, a Pjotr Dmitrič bi se, uz zadovoljan smiješak, slaveći pobjedu, zavalio na naslon fotelja. U svojem saobraćaju s odvjetnicima povodio se donekle za grofom Aleksejem Petrovičem, samo što bi grofove riječi, kao na primjer: »Neka obrana malo ušuti!« — zvučile starački-dobrodušno i

prirodno. Riječi Pjotra Dmitriča zvučile su, naprotiv, oporo i nategnuto.

II

Začu se pljesak. To je mladi čovjek prestao svirati. Olga Mihajlovna se sjeti gostiju, pa se požuri u salon.

— Zaboravila sam na sve slušajući vas, — reče ona prilazeći klaviru. — Zaboravila sam na sve slušajući vas. U vas su neobične sposobnosti! Ne čini li vam se, međutim, da je naš klavir neugođen?

U tom času ulazila su u salon oba učenika gimnazije, zajedno sa studentom.

— Bože moj, Mitja i Kolja? — reče otegnuto i veselo Olga Mihajlovna idući im u susret. — Kako ste narasli! Ne bi vas čovjek ni prepoznao! A gdje vam je mama?

— Čestitam vam na svečaru, — poče razmetljivo student, — i želim vam sve najbolje. Jekaterina Andrejevna čestita i moli, da je ispričate. Nije posve zdrava.

— Kako je zločesta! Ja sam je cijeli dan čekala. A vi ste već davno doputovali iz Peterburga? — upita Olga Mihajlovna studenta. — Kakvo je sad ondje vrijeme? — i, ne čekajući odgovor, ona milo pogleda učenike i ponovi: — Kako su već veliki! Još do nedavna dolazili su ovamo sa dadiljom, a sad su već učenici gimnazije! Stari stare, a mlado raste... Jeste li objedovali?

— Ah, ne uznemirujte se, molim! — reče student.

— Ta vi niste objedovali?

— Zaboga, ne uznemirujte se.

— No ipak biste jeli? — upita Olga Mihajlovna oporim i tvrdim glasom, nestrpljivo i zlovoljno. To joj je izmaklo iznenada, no ona je odmah zakašljala, nasmiješila se, pocrvenjela. — Kako su narasli! — reče ona meko.

— Ne uznemirujte se, molim! — reče još jedmput student.

Student je molio, da se domaćica ne uznemiruje, a djeca su šutjela, no sva bi trojica očito rado jela. Olga Mihajlovna ih povede u blagovaonicu i naloži Vasiliju, da prostre stol.

— Mama vam je zločesta! — govorila je ona pozivajući ih da sjednu. — Sasvim me zaboravila. Nije dobra, nije dobra... To joj i recite. A na kojem ste fakultetu? — upita ona studenta.

— Na medicinskom.

— No, zamislite, liječnici su moja slabost. Silno mi je žao, što mi muž nije liječnik. Kolika li je muževnost potrebna, da čovjek može, na primjer, vršiti operacije ili rezati lešine! Strašno! Vi se ne bojite? Ja bih, mislim, umrla od straha. Vi ćete, naravno, čašicu votke?

— Ne uznemirujte se, molim.

— Poslije putovanja treba, treba popiti. Ja sam žena, pa ipak katkad popijem. A Mitja i Kolja dobit će malage. Vino je sasvim blago, ne bojte se. A kakvi su već momci, zaista! Da ih oženiš!

Olga Mihajlovna govorila je bez prestanka. Iz iskustva je znala, da je, zabavljajući goste, mnogo lakše govoriti nego slušati. Kad govoriš, ne moraš napeto paziti, smišljati odgovore na pitanja i mijenjati izraz lica. Slučajno je ipak postavila neko ozbiljno pitanje, pa se student raspripovijedao, i ona je, htjela, ne htjela, morala slušati. Student je znao, da je ona nekada bila na studiju, pa je nastojao, govoreći s njom, da se pokaže ozbiljnim.

— Na kojem ste fakultetu? — upita ona zaboravivši, da je to već pitala.

— Na medicinskom.

Olga Mihajlovna se sjeti, da već dugo nije bila s damama.

— Da? Bit ćete, dakle, liječnik? — reče ona ustajući. — To je dobro. Žao mi je, što i sama nisam studirala medicinu. No, sad ovdje objedujte, gospodo, a onda iziđite u vrt. Upoznat ću vas s gospođicama.

Ona iziđe i pogleda na sat: bilo je šest sati manje pet minuta. I ona se začudi kako vrijeme polagano prolazi. Bilo joj je strašno pri pomisli, da do ponoći, kad će se gosti razići, ostaje još šest sati. Kako da utuče tih šest sati? Kakve fraze da govori? Kako da se drži prema mužu?

U salonu i na terasi nije bilo ni žive duše. Svi se gosti razidoše po vrtu.

»Trebat će predložiti, da se prije čaja prošeću po breziku, ili da se provozaju u čamcima, — mislila je Olga Mihajlovna žureći se prema igralištu za kriket, odakle se čuo razgovor i smijeh. — A starci neka sjede i igraju vint...«

Vraćajući se s igrališta za kriket, ususret joj je išao lakaj Grigorij noseći prazne boce.

— A gdje su gospođe? — upita ona.

— U grmlju malina. Ondje je i gospodin.

— Ah, gospode bože! — ljutito kriknu netko na igralištu. — Ta već sam vam tisuću puta rekao! Da upoznate Bugare, treba da ih vidite! Ne valja suditi po novinama!

Zbog toga povika, ili od čega drugog, Olga Mihajlovna osjeti u trenu silnu slabost po cijelome tijelu, osobito u rukama i u ramenima. Najedamput je zaželjela, da ne mora govoriti, slušati, kretati se.

— Grigoriju, — reče ona muklo i s naporom, — kad budete servirali čaj ili bilo što, ne obraćajte se, molim vas, na mene, ne pitajte, ne govorite ni o čemu... Radite sve sami i... i ne lupajte nogama. Usrdno vas molim... Ne mogu, jer...

Ne završivši, ona pođe dalje prema igralištu. Putem se, međutim, sjeti gospođica, pa upravi korake prema grmlju malina. Nebo, zrak i drveće postajahu tamni i naviještahu kišu; bilo je vruće i sparno, velika jata vrana bučno su letjela nad vrtom sluteći nevrijeme. Koliko je bila bliže povrtnjaku, toliko su zapuštenije, mračnije i uže bile aleje; u jednoj od njih, sakrivenoj u guštari divljih krušaka, kiselice, mladih hrastića i hmelja, opkoliše Olgu Mihajlovnu cijeli oblaci sitnih mušica; ona pokri lice rukama i stade uporno zamišljati maloga čovjeka... U duhu joj projuriše Grigorij, Mitja, Kolja, lica mužika, koji su jutros došli da čestitaju...

Začuše se nečiji koraci, i ona otvori oči. Ususret joj je brzo išao ujak Nikolaj Nikolajič.

— To si ti, draga? Veoma mi je drago... — poče on teško dišući. — Samo dvije riječi... — On obrisa rupcem svoj obrijani, crveni podbradak, pa učini korak natrag, pljesne rukama i razrogači oči. — Majčice, kako će dugo to još trajati? — poče on brzo, zagrcavajući se. Pitam te: gdje su granice? Ostavljam po strani to, što njegovi deržimordovski[20] nazori demoraliziraju sredinu, što on u meni i u svakom čestitom čovjeku, koji misli, vrijeđa sve što je sveto i uzvišeno — no bar da je pristojan! Što to znači? On viče, riče, krevelji se, pravi se nekim Bonapartom, ne da čovjeku do riječi... đavo bi ga znao! Neke veličanstvene geste, generalski smijeh, prezirni ton! No dopustite da vas zapitam: tko je on? Pitam te: tko je on? Muž svoje žene, sitni posjednik s titulom, kojemu se posrećila ženidba s bogatašicom! Skorojević i junker, kakvih je mnogo!

Sčedrinski tip![21] Prisegnut ću, da je posrijedi jedno od dvoga: ili pati od manije veličine, ili ima pravo taj stari, ishlapjeli štakor, grof Aleksej Petrovič, kad kaže, da današnja djeca i mladi ljudi kasno dozrijevaju i da se do četrdesete godine igraju kočijaša i generala!

— Istina je, istina... — složi se Olga Mihajlovna. — Dopusti mi da prođem.

— Reci sad i sama, kamo to vodi? — nastavi ujak zagrađujući joj prolaz. — Čime će završiti ta zabava, u kojoj se on igra konzervativaca i generala? Već je i pred sud dospio! Dospio je! I to mi je veoma drago! Navikao se i nalupetao tako, da je dospio na optuženičku klupu. I to ne na okružni sud, ili koji drugi, nego pred apelaciju! Gore, mislim, ne može čovjek ni da zamisli! Drugo, sa svima se posvadio! Danas mu je imendan, pa gle, nije došao ni Vostrjakov, ni Jahontov, ni Vladimirov, ni Ševud, ni grof... Zar je itko veći konzervativac od grofa Alekseja Petroviča, pa eto, ni taj nije došao. Nikad više neće ni doći! Vidjet ćeš, da neće doći!

— Ah, bože, a što ja tu mogu? — upita Olga Mihajlovna.

— Kako, što ja tu mogu? Žena si mu! Pametna si, studirala si, pa možeš od njega učiniti poštenoga trudbenika!

— Na fakultetu ne uče kako ćeš djelovati na teške ljude. Morat ću, čini mi se, da molim sve vas za oproštenje, što sam studirala! — reče Olga Mihajlovna resko. — Čuj, ujače, budu li ti cijeli dan svirali kraj uha jedne te iste skale, nećeš izdržati, uteći ćeš. Ja već cijelu godinu, dan na dan, čujem jedno te isto, jedno te isto. Treba da me konačno požalite, gospodo!

Ujak se silno uozbilji, pogleda je ispitljivo i iskrivi usta u podrugljiv smiješak.

— A, tako! — zapjeva on staračkim glasom. — Oprosti! — reče on i duboko se nakloni. — Ako si i sama podlegla njegovu utjecaju i ako si promijenila nazore, trebala si to već prije reći. Oprosti!

— Da, promijenila sam nazore! — viknu ona. — Raduj se!

— Oprosti!

Ujak se još posljednji put duboko naklonio, nekako bočno, i sav se naježio; zastrugavši nogom, pošao je natrag.

»Glupan, — pomisli Olga Mihajlovna. — Neka samo ide kući«.

Dame i mladež našla je u povrtnjaku, kod grmlja malina. Jedni su jeli maline, a drugima su one već dosadile, pa su lunjali po gredicama vrtnih jagoda i rovali po slatkom grašku. Malo dalje od grmlja malina, blizu granate jabuke, sa svih strana poduprte kolcima, povađenim iz stare ograde, Pjotr Dmitrič je kosio travu. Kosa mu je padala na čelo, kravata mu se razvezala, lanac od sata ispao mu iz petlje. Svaki njegov korak i zamah kosom odavao je umijeće i golemu tjelesnu snagu. Kraj njega je stajala Ljubočka sa kćerima, susjedima, pukovnika Bukrejeva. Natalja i Valentina, ili, kako su ih svi zvali, Nata i Vata, slabokrvne i bolesno punašne plavuše od šesnaest, odnosno sedamnaest godina, bijahu jedna drugoj neobično slične. Pjotr Dmitrič učio ih je kositi.

— To je veoma jednostayno... — govorio je on. — Treba samo znati držati kosu i ne žuriti se, to jest ne upotrebljavati snage više nego što je potrebno. Evo, ovako... Ne biste li sada vi? — pruži on kosu Ljubočki. — Hajde!

Ljubočka nespretno uze kosu u ruke, pa najednom pocrvenje i nasmija se.

— Ne plašite se, Ljubov Andrejevna! — viknu Olga Mihajlovna gromko, kako bi je mogle čuti sve dame i kako bi znale da je ona tu s njima. — Ne plašite se! Treba učiti! Udate li se za tolstojevca, morat ćete kositi.

Ljubočka je podigla kosu, no opet se nasmijala i odmah je spustila, jer od smijeha nije mogla da zamahne. Stidjela se, a ipak joj je godilo, što s njom razgovaraju kao s odraslom. Nata je, ne smiješeći se i ne plašeći se, ozbiljna, hladna lica, uzela kosu, zamahnula njome, ali joj je ona zapela u travi. I Vata je, hladna i ozbiljna, kao i sestra, ne smješkajući, šutke uzela kosu i zabila je u zemlju. Obje sestre uzeše se nato pod ruku i šutke pođoše prema grmlju malina.

Pjotr Dmitrič se smijao, ludovao je kao dječak. To dječji nestašno raspoloženje u časovima prevelike dobrodušnosti pristajalo mu je bolje nego išta drugo. Olga Mihajlovna voljela ga je takva, no njegove djetinjarije obično nisu dugo trajale. Tako je i ovaj put, nakon šale s kosom, smatrao nekako potrebnim da tome svojem nestašluku dade ozbiljan prizvuk.

— Kad kosim, osjećam se, znate, zdravijim i normalnijim, — reče on. — Kad bih morao da se zadovoljim samo životom razuma, mislim da bih poludio. Osjećam, da se nisam rodio kao kulturan čovjek! Morao bih kositi, orati, sijati, izvoditi konje...

I Pjotr Dmitrič započe s damama razgovor o prednostima tjelesnog rada, o kulturi, pa o štetnosti novca, o vlasništvu. Slušajući muža, Olga Mihajlovna se i nehotice sjetila svojega miraza.

»O, doći će vrijeme — pomisli ona, — i on mi neće oprostiti, što sam bogatija od njega. — On je ponosan i ohol. Još će me i zamrziti zbog toga, što mi mnogo duguje.«

Zastala je kod pukovnika Bukrejeva, koji je također jeo maline i sudjelovao u razgovoru.

— Izvolite. — reče on uklanjajući se s puta Olgi Mihajlovnoj i Pjotru Dmitriču. — Ovdje su najzrelije... Vlasništvo je, dakle, po Proudhonovu[22] mišljenju, otimačina. Ja, međutim, da pravo kažem, Proudhona ne priznajem, i ne smatram ga filozofom. Za mene Francuzi nisu autoritet, bog s njima!

— No, što se tiče Proudhona i kojekakvih Bucklea[23], tu sam švah[24], — reče Pjotr Dmitrič. — Što se tiče filozofije, obraćajte se na nju, na moju ženu. Ona je temeljito studirala sve te Schopenhauere[25] i Proudhone...

Olgi Mihajlovnoj postade opet dosadno. Opet je počela hodati po vrtu, uskom stazicom, kraj jabuka i krušaka, i opet joj se činilo, da ide po veoma važnom poslu. Gle, tu je već vrtlarova kućica... Na pragu je sjedila vrtlarova žena Varvara sa svoje četvoro male djece velikih, ošišanih glava. I Varvara bijaše trudna, i ona je očekivala, da će roditi oko Ilindana. Pozdravivši, Olga Mihajlovna je muče ogledala i nju i decu i zapitala:

— No, kako se osjećaš?

— Pa dobro...

Nasta šutnja. Obje žene kao da su se bez riječi razumjele.

— Strašno je roditi prvi put, — reče Olga Mihajlovna, razmislivši. — Sve mi se čini, da neću podnijeti, da ću umrijeti.

— I meni se činilo, a eto, živa sam...

Varvara, koja je zatrudnjela već peti put, žena iskusna, gledala je na svoju gospodaricu ponešto svisoka, pa je s njom govorila tonom učitelja, a Olga Mihajlovna osjećala je i nehotice njezin autoritet; htjela je da govori o svojemu strahu, o djetetu, o osjećanjima, no nju je bilo strah, da će to u Varvarinim očima biti sitničavo i naivno. Zato je šutjela i čekala, da Varvara sama kaže štogod.

— Oljo, idemo kući! — viknu iz grmlja malina Pjotr Dmitrič.

Olgi Mihajlovnoj godilo je šutjeti, čekati i gledati Varvaru. Bila bi gotova da tako stoji, šutke i bez ikakve potrebe, sve do noći, no trebalo je ići. Jedva bijaše odmakla od kolibe, a već su joj ususret potrčale Ljubočka, Vata i Nata. Vata i Nata zaustaviše se pred njom na sežanj kao ukopane, a Ljubočka joj je, dotrčavši, pala oko vrata.

— Draga! Dobra! Premila! — reče ona ljubeći joj lice i vrat. — Pođimo na otok, da popijemo čaj!

— Na otok! Na otok! — rekoše u jedan glas jednake djevojke Nata i Vata, ne smješkajući se.

— Ali bit će kiše, mile moje.

— Ne će, neće! — viknu Ljubočka praveći plačljivo lice. — Svi su pristali da idu! Draga, dobra!

— Tamo se svi spremaju na otok da piju čaj, — reče Pjotr Dmitrič prilazeći. — Izdaj naloge... Mi ćemo svi poći na čamcima, a samovare i sve ostalo treba otpremiti, i s poslugom, u kočiji.

On pođe uz ženu i uze je pod ruku. Olga Mihajlovna osjeti želju, da kaže mužu štogod neugodno, da ga ubode, da mu spomene čak i miraz, što oštrije, to bolje. Ona razmisli, pa reče:

— A zašto grof Aleksej Petrovič nije došao? Šteta!

— Meni je veoma drago, što nije došao, — slaga Pjotr Dmitrič. — Ta mi je luda strašno dodijala.

— A ipak si ga prije objeda tako nestrpljivo čekao!

III

Pola sata kasnije svi su se gosti već okupili na obali kod stupa, gdje bijahu pričvršćeni čamci. Svi su mnogo govorili, svi su se toliko smijali i motali, da nikako nisu mogli da sjednu u čamce. Tri čamca već su bila nabijena putnicima, a dva su bila prazna. Negdje su se izgubili ključevi tih čamaca, pa su svaki čas trčali u dvor ljudi poslani da ih traže. Jedni su govorili, da su ključevi kod Grigorija, drugi — da su kod upravitelja, a treći su govorili, da treba pozvati kovača, koji će

skinuti brave. I svi su govorili u isto vrijeme, prekidajući i nadvikujući jedan drugoga. Pjotr Dmitrič je nestrpljivo koračao obalom i vikao:

— Đavo bi to razumio! Ključevi bi morali uvijek ležati na prozoru u predsoblju! Tko se usudio da ih uzme odanle? Upravitelj može sebi nabaviti, ako želi, drugi čamac!

Ključeve na koncu nađoše, no tada se pokazalo, da nedostaju dva vesla. Opet je počela jurnjava. Pjotr Dmitrič, kojemu je dosadilo koračati, skoči u uzak i dugačak čun, izdubljen iz topole, i otisnu ga od obale, pri čemu se tako zaljuljao, da umalo te nije pao u vodu. Za njim se otisnuše, jedan za drugim, uz gromki smijeh i ciku gospođica, i drugi čamci.

Bijelo, oblačno nebo, drveće uz obalu, trska i čamci s ljudima i s veslima, odražavahu se u vodi kao u ogledalu; i pod čamcima, daleko u dubini, u bezdanom ponoru bijelilo se nebo, letjele su ptice. Jedna obala, na kojoj je stajalo gospodarstvo, bijaše visoka, strma i sasvim pokrivena drvećem; na drugoj, položenoj obali zelenjele su se široke sočne livade, sjali se zalivi. Čamci prevališe pedesetak sežanja, i iza tužno nagnutih vrba na položenoj obali pokazaše se kolibe; pokaza se i stado krava; začuše se pjesme, pijani povici i zvuci harmonike.

Po rijeci su klizili amo tamo čunovi ribara, koji su veslali, da za noć postave svoje znakove. U jednom čunu sjedili su pripiti muzikanti-amateri i svirali na guslama i cellima vlastite izradbe.

Olga Mhajlovna sjedila je kod krmila. Prijazno se smješkala i mnogo je govorila, da zabavi goste, pri čemu je ispod oka zirkala na muža. On je napredovao u svojemu čunu ispred sviju, veslajući stojećke, jednim veslom. Laki čun oštra kljuna, što su ga svi gosti zvali dušegupkom, a sam Pjotr Dmitrič, tko zna zašto, Penderaklijom, klizio je brzo; davao je utisak živa, lukava bića, koje mrzi teškoga Pjotra Dmitriča, pa samo čeka dobru priliku, da mu se izmakne ispod nogu. Olga Mihajlovna promatrala je muža. Odbijala ju je njegova ljepota, koja se svima sviđala; odbijao ju je i njegov zatiljak, njegova poza, njegov familijarni način u razgovoru s damama; mrzila je sve žene, koje su sjedile u čamcu, mučio ju je ljubomor, a ujedno bi se svaki čas stresla u strahu, da se nesigurni čamac ne prevrne, i da se ne dogodi nesreća.

— Polaganije, Pjotr! — vikala je ona, a srce joj je zamiralo od straha. — Sjedni u čamac! I bez toga vjerujemo, da si smion!

Uznemiravahu je i ljudi, koji su sjedili s njom u čamcu. Sve su to bili obični, dobri ljudi, kakvih je mnogo, a ipak joj se sada svaki od njih činio neobičnim i lošim. U svakome je vidjela samo neistinu. »Eto, — mislila je, — vesla mlad, smeđokos čovjek sa zlatnim naočalima i s lijepom bradicom. To je bogati, siti i uvijek sretni mamin sinak, kojega svi smatraju poštenim, slobodarskim, naprednim čovjekom. Nije prošla ni godina dana otkako se doselio u kotar, a već govori za se: »Mi trudbenici zemstva«. No za godinu dana njemu će, kao i mnogima, dosaditi, pa će otputovati u Peterburg, a da opravda svoj bijeg, govorit će svagdje, da zemstvo ništa ne vrijedi, i da je prevaren. A s drugoga čamca gleda ga, ne skidajući oka s njega, mlada žena i vjeruje, da je on »trudbenik zemstva«; i ona će, međutim, za godinu dana povjerovati, da »zemstvo ništa ne vrijedi«. A eno onoga punog, brižno obrijanog gospodina. Na glavi mu je slamnati šešir sa širokom vrpcom, a u ustima skupa cigara. Taj čovjek rado govori: »Vrijeme je, da odbacimo maštarije i da se prihvatimo posla!« On ima jorkširske svinje, butlerovske košnice, sjemenje zimske repice, ananase, stupe za pravljenje maslaca, sirane; kod njega vode k tome talijansko dvostruko knjigovodstvo. Da provede jesen na Krimu, on ipak svakoga ljeta prodaje drvo u šumi i zalaže komad po komad zemlje. Gledaj i tog ujaka Nikolaja Nikolajiča, koji se ljuti na Pjotra Dmitriča, a ipak nikako da otputuje kući!«

Olga je Mihajlovna pogledala na druge čamce, no i ondje je vidjela sve same nezanimljive čudake, glumce ili ograničene ljude. Sjetila se svih ljudi, što ih je poznavala u kotaru, a nikako da se sjeti čovjeka, o kojemu bi mogla da kaže ili pomisli bar nešto dobro. Svi su, činilo joj se, jadni, bezbojni, ograničeni, uskogrudni, podmukli, bez srca, svi govore jedno, a misle drugo, nitko od njih ne radi ono što bi htio. Gušila ju je dosada, gušio ju je očaj; najradije bi prestala smješkati se, najradije bi skočila i viknula: »Dodijali ste mi!« pa iskočila iz čamca i zaplivala prema obali.

— Gospodo, teglit ćemo Pjotra Dmitriča! — viknu netko.

— Teglimo ga, teglimo ga! — prihvatiše ostali. — Olgo Mihajlovna, zakvačite lanac!

Da zakvači lanac, Olga je Mihajlovna, sjedeći kod krmila, morala iskoristiti moment i spretno uhvatiti lanac Penderaklije na kljunu. Kad se sagnula, da uhvati lanac, Pjotr Dmitrič se namršti i pogleda je prestrašen.

— Samo da se ne prehladiš ovdje! — reče.

»Ako se bojiš za me i za dijete, zašto me mučiš?« — pomisli Olga Mihajlovna.

Pjotr Dmitrič priznavao se pobijeđenim. Ne želeći da ga tegle, skočio je s Penderaklije u čamac, koji i bez toga bijaše krcat. Skočio je tako nespretno, da se čamac silno nagnuo. Svi kriknuše u stravi.

»Skočio je, da se svidi ženama, — pomisli Olga Mihajlovna. — Zna, da je to slikovito...«

Od zlovolje, jada, od prisiljenog smješkanja i od slabosti po cijelome tijelu, kako je ona mislila, osjetila je drhtavicu u rukama i nogama. Da pred gostima sakrije tu drhtavicu, nastojala je da govori glasnije, da se smije, da se kreće...

»Dogodi li se da zaplačem, — mislila je, — reći ću, da me bole zubi...«

I eto, čamci konačno pristadoše uz obalu »Dobre Nade«. Tako se zvao poluotok, što ga je činio zaokret rijeke u šiljatom kutu. Poluotok je pokrivala stara šumica s brezama, hrastovima, vrbama i topolama. Pod drvećem su već stajali stolovi. Ondje su se već pušili samovari, a Vasilij i Grigorij, u svojim frakovima i s bijelim pletenim rukavicama na rukama, već su se motali kod posuđa. Na drugoj obali, nasuprot »Dobroj Nadi«, stajale su kočije, u kojima je dovezena hrana. Košare i zavežljaje s hranom prevozili su s kočija na otok u čunu veoma sličnom Penderakliji. U lakaja, kočijaša, pa i u mužika, koji je sjedio u čunu, lica bijahu svečana, imendanska, kakva nalazimo samo u djece i u posluge.

Dok je Olga Mihajlovna kuhala čaj, pa ga već i ulijevala u prve šalice, gosti su se bavili rakijom i slatkišima. Odmah zatim nastao je metež, kakav obično nastaje na piknicima, kad ljudi piju čaj, metež veoma dosadan i zamoran za domaćice. Grigorij i Vasilij jedva su dospjeli da raznesu, a već se prema Olgi Mihajlovnoj ispružiše ruke s praznim šalicama.

Jedan je molio čaja bez šećera, drugi — malo jačega, treći — slabijega, četvrti se zahvaljivao. I sve je to Olga Mihajlovna morala

pamtiti, a onda je morala vikati: »Ivane Petroviču, vi ste željeli bez šećera?« ili: »Gospodo, tko je molio slabiji?« No onaj, koji je molio slabiji ili bez šećera, nije se više sjećao toga, pa je, u živu i ugodnu razgovoru, uzimao prvu šalicu, koja bi mu došla pod ruku. Podalje od stola lutali su, poput sjena, turobni likovi praveći se kao da traže gljive, ili da čitaju etikete na kutijama. To su radili oni, za koje nije doteklo šalica. »Jeste li pili čaj?« — pitala je Olga Mihajlovna, a čovjek, kojemu je bilo upravljeno to pitanje, molio bi domaćicu, da se ne uznemiruje, govorio bi »Pričekat ću«, premda je domaćici više odgovaralo, da gosti ne čekaju, već da se požure.

Jedni su, zauzeti razgovorom, pili čaj polako, zadržavajući šalicu kod sebe po pol sata, a drugi, osobito oni, koji su kod objeda mnogo pili, ne odlažahu od stola i ispijahu šalicu za šalicom, tako da je Olga Mihajlovna jedva dospijevala nalijevati. Neki mladi šaljivac pio je čaj griskajući šećer i neprestano ponavljajući: »Grešan sam čovjek, rado mazim sebe kineskom travicom.« Svaki čas je molio duboko uzdišući: »Dopustite, još jednu kupicu!« Pio je mnogo, šećer je grizao glasno i mislio, da je sve to smiješno i originalno, i da izvrsno imitira trgovce. Nikome nije bio jasno, da su sve te gluposti muka za domaćicu; a kako da i razumiju, kad se Olga Mihajlovna cijelo vrijeme prijazno smješkala brbljajući besmislice.

A ona se nije dobro osjećala... Razdraživalo ju je veliko društvo, smijeh, pitanja, šaljivac, smućeni i premoreni lakaji, djeca, koja su se motala kod stola; razdraživalo ju je, što je Vata nalik na Natu, Kolja na Mitju, i što ne možeš da razabereš tko je već pio čaj, a tko još nije. Osjećala je kako joj nategnuto-prijazan smiješak prelazi u zlu grimasu, i svaki joj se čas činilo, da će sad na zaplakati.

— Gospodo, kiša! — viknu netko.

Svi pogledaše u nebo.

— Jest, doista, kiša... — potvrdi Pjotr Dmitrič i obrisa obraz.

Nebo je ispustilo samo nekoliko kaplji, prave kiše još nije bilo, no gosti ostaviše čaj i užurbaše se. Isprva su svi htjeli da se voze u kočijama, ali se predomisliše, pa se uputiše prema čamcima. Pod izlikom, da mora brže izdati upute za večeru, Olga Mihajlovna zamoli za dopuštenje, da se udalji iz društva i da se odveze kući u kočiji.

Sjedeći u kočiji, pustila je u prvome redu, da joj se lice odmori od smiješka. Mrzovoljna lica vozila se kroz selo, mrzovoljno je

odzdravljala mužicima, što ih je putem susretala. Dovezavši se kući, ušla je na sporedni ulaz u spavaonicu i prilegla na postelju svojega muža.

— Gospode, bože moj, — šaptala je, — čemu taj robijaški rad? Što se ti ljudi ovdje guraju praveći se veseli? Zašto se ja smješkam, zašto lažem? Ne razumijem, ne razumijem!

Začuše se koraci i glasovi. To su se gosti vratili.

»Neka, — pomisli Olga Mihajlovna. — Još ću malo ležati.«

U spavaonicu uđe međutim sobarica i reče:

— Gospođo, Marja Grigorjevna odlazi!

Olga Mihajlovna skoči, popravi kosu i požuri se iz spavaonice.

— Marjo Grigorjevna, što je? — poče ona uvrijeđenim glasom, idući ususret Marji Grigorjevnoj. — Kamo vam se žuri?

— Ne mogu, golubiću, ne mogu! Ionako sam već zasjela. Kod kuće me čekaju djeca.

— Kakvi ste! A što niste djecu poveli sa sobom?

— Draga, dovest ću ih k vama, ako dopustite, jednom u običan dan, ali danas...

— Ah, molim, — prekinu je Olga Mihajlovna, — bit će mi veoma drago! Djeca su vam tako draga! Poljubite ih sve... Ali, zaista, vi me vrijeđate! Čemu se žurite, ne razumijem!

— Ne mogu, ne mogu... Zbogom, draga. Čuvajte se. Ta vi ste sada u takvom stanju...

I obje se poljubiše. Ispratívši gošću do kočije, Olga Mihajlovna pođe u salon do gospođa. Ondje svijetla bijahu već upaljena, muškarci su već sjedali da se kartaju.

IV

Gosti se počeše razilaziti poslije večere, četvrt sata po ponoći. Ispraćujući goste, Olga Mihajlovna je, stojeći na stepeništu pred ulazom, govorila:

— Zaista, što ne uzmete šal? Postaje pomalo svježe. Možete se, ne daj bože, prehladiti!

— Ne uznemirujte se, Olgo Mihajlovna! — odgovarahu gosti sjedajući. — No, zbogom! Pazite, čekamo vas! Nemojte nas prevariti!

— Tprrr! — zadržavao je kočijaš konje.

— Kreći, Denise! Zbogom, Olgo Mihajlovna!

— Djecu poljubite!

Kočija krenu, i odmah je nestane u mraku. U crvenom krugu, što ga je svjetiljka bacala na cestu, pokazivao se novi par ili trojka konja i silhueta kočijaša s ispruženim rukama. Opet su počinjali poljupci, ukori i molbe, da dođu opet, ili da uzmu šal. Pjotr Dmitrič istrčavao je iz predsoblja i pomagao damama da sjednu u kočiju.

— Sad vozi na Jefremovščinu, — upućivao je kočijaša. — Preko Manjkina je bliže, no cesta je ondje lošija. Možeš, ne dao bog, prevrnuti... Zbogom, ljepotice moja! Mille compliments[26] vašem umjetniku!

— Zbogom, dušice, Olgo Mihajlovna! Idite u sobu, jer ćete se inače prehladiti! Vlažno je!

— Tprrr! Maziš se!

— A kakvi su to konji u vas? — pitao je Pjotr Dmitrič,

— Na Veliki post kupljeni su od Hajdarova, — odgovorio je kočijaš.

— Krasni konjići...

I Pjotr Dmitrič tapkaše pripregnutoga konja po hrptu.

— No, kreći! Dao bog, u dobar čas!

Konačno se odvezao i posljednji gost.

Crveni se krug na cesti zaljulja, zapliva ustranu, suzi se i ugasi — to je Vasilij unio svjetiljku sa stepeništa. Prije su Pjotr Dmitrič i Olga Mihajlovna, ispratívši goste, običavali skakati u dvorani jedno pred drugim, udarati dlanom o dlan i pjevati: »Otišli, otišli, otišli!« a sad Olgi Mihajlovnoj ne bijaše do toga. Pošla je u spavaonicu, svukla se i legla u postelju.

Činilo joj se, da će zaspati odmah i da će spavati čvrsto. U nogama i ramenima osjećala je bolećiv umor, glava joj je otešćala od razgovora, a po cijelome tijelu opet je osjećala neku nelagodnost. Pokrivši se preko glave, ležala je koje tri minute, a onda je pogledala ispod pokrivača na noćnu svjetiljku; počela je prisluškivati i nasmiješila se.

— Dobro, dobro, — prošapta ona podvijajući noge; činilo joj se, da su joj se od duga hoda istegnule. — Spavala bih, spavala...

Noge nikako da nađu mjesta, cijelome tijelu bijaše neudobno, i ona se okrenu na drugi bok. Po spavaonici je zujeći letjela velika

muha i nemirno udarala o strop. Ćulo se k tome kako Grigorij i Vasilij, koračajući oprezno, pospremaju stolove. Olgi Mihajlovnoj činilo se, da će zaspati i da će joj biti dobro istom onda, kad ti zvukovi utihnu. I ona se opet nestrpljivo okrenu na drugi bok.

Iz salona dopre glas njezina muža. Mora da je netko ostao da noći, jer je Pjotr Dmitrič nekome glasno govorio:

— Neću reći, da je grof Aleksej Petrovič neiskren čovjek, no on se i nehotice pokazuje takvim, jer svi vi, gospodo, nastojite da u njemu vidite ono, što on zapravo nije. U njegovoj ludosti vide originalni um, u familijarnom tonu — dobrodušnost, u potpunom nedostajanju nazora — konzervatizam. Pa sve da i jest konzervativac osamdeset i četvrte vode, pitam, što je zapravo konzervatizam?

Pjotr Dmitrič bijaše ljut i na grofa Alekseja Petroviča, i na goste, i na sebe sama, pa je sada davao sebi oduška. Grdio je i grofa, i goste, a onako nezadovoljan sobom bio je pripravan da iskazuje i pripovijeda bilo što. Ispratívši gosta, neko je vrijeme hodao po salonu, iz kuta u kut, a onda se prošetao po blagovaonici, po hodniku, po kabinetu, pa opet po salonu. Konačno uđe u spavaonicu. Olga Mihajlovna ležala je na leđima, pokrivena samo do pasa (njoj se već čdnilo, da je vruće), i s mržnjom je pratila muhu, koja je udarala o strop.

— Zar je tkogod ostao da noći? — upita ona.

— Jegorov.

Pjotr Dmitrič se svuče i leže na svoju postelju. Šutke zapali cigaretu, pa i sam poče pratiti kretanje muhe. Pogled mu bijaše surov i nemiran. Kojih pet minuta Olga Mihajlovna je šutke gledala njegov lijepi profil. Činilo joj se.nekako, da bi ona — kad bi joj se muž najednom okrenuo licem i kad bi rekao: »Olja, teško mi je!« — ili zaplakala, ili prasnula u smijeh, pa bi joj odlanulo. Mislila je, da je noge bole, i da po tijelu osjeća nelagodnost zbog toga, što joj je duša napeta.

— Pjotre, o čemu razmišljaš? — upita ona.

— Tako, ni o čemu... — odgovori muž.

— U posljednje vrijeme ti imaš neke tajne. To nije dobro.

— Zašto nije dobro? — odgovori Pjotr Dmitrič suho i ne odmah. — Svatko ima svoj osobni život, pa mora biti i osobnih tajni.

— Osoban život, vlastite tajne... sve su to samo riječi! Shvati, da me vrijeđaš! — reče Olga Mihajlovna podižući se i sjedajući u postelji. — Ako ti je teško, zašto to kriješ preda mnom? I zašto misliš, da je prikladnije otkrivati dušu pred tuđim ženama, a ne pred vlastitom? Ta čula sam kako si danas kod ograde otkrivao dušu pred Ljubočkom.

— No, pa čestitam. Veoma mi je drago, što si čula.

To je značilo: ostavi me na miru, ne smetaj mi dok razmišljam. Olga Mihajlovna se uzruja. Zlovolja, mržnja i srdžba, što se u njoj nakupiše toga dana, najedamput se upravo zapjeniše; došlo joj je da smjesta, ne odgađajući do sutra, iskaže mužu sve, da ga uvrijedi, da mu se osveti... Svladavajući se, da ne poviče, ona reče:

— Da znaš, sve je to gadno, gadno, gadno! Danas sam te mrzila cijeli dan — eto, to si učinio!

Pjotr Dmitrič se isto tako podiže, pa sjede.

— Gadno, gadno, gadno! — nastavljala je Olga Mihajlovna počinjući drhtati po svemu tijelu. — Nemaš zašto da mi čestitaš! Čestitaj radije sam sebi! Sramota, prava sramota! Postao si već tolikim lašcem, da te stid ostati u istoj sobi sa svojom ženom! Ti si licemjer! Prezirem te posve i razumijem svaki tvoj korak!

— Oljo, kad nisi raspoložena, molim te, upozori me. Onda ću spavati u kabinetu.

Rekavši to, Pjotr Dmitrić uze jastuk i iziđe iz spavaonice. Olga Mihajlovna to nije očekivala. Nekoliko je časaka šutke otvorenih usta i dršćući cijelim tijelom, gledala u vrata, iza kojih je nestao njezin muž. Nastojala je da pojmi što to znači. Je li to jedan od načina, što ih pri svađama odabiru podmuklice znajući da su krivi, ili je to uvreda nanesena promišljeno, da pogodi njezin ponos? Kako da to razumije? Olga Mihajlovna se sjeti svojega bratića, oficira, veseljaka, koji joj je često pripovijedao kako običava — »kad žena noću počne piliti« — uzeti jastuk i zviždeći otići u svoj kabinet, ostavljajući ženu u glupu i smiješnu položaju. Taj je oficir uzeo za ženu bogatu, razmaženu i glupu djevojku, pa je ne poštuje, samo je trpi.

Olga Mihajlovna skoči iz postelje. Držala je, da joj sad ostaje samo jedno: da se brzo obuče i da zauvijek ode dz te kuće. Kuća je njezina, ali to gore po Pjotra Dmitriča. Ne razmišljajući da li je to potrebno ili nije, ona brzo pođe u kabinet, da kaže mužu što je

odlučila. (»Bablja logika!« sinu joj u glavi). Htjela je da mu na rastanku kaže još štogod uvredljivo, zajedljivo...

Pjotr Dmitrič je ležao na divanu. Pravio se, da čita novine. Kraj njega je na stolcu gorjela svijeća. Lice mu sakrivahu novine.

— Potrudite se, razjasnite mi što to znači. Ja vas pitam!

— Vas... — naruga se Pjotr Dmitrič ne pokazujući lica. — Dodijalo mi, Olga! Poštenja mi, umoran sam, nije mi sada do toga... Sutra ćemo se svađati.

— Ne, ja te i te kako razumijem! — nastavi Olga Mihajlovna. — Ti me mrziš! Da, da! Mrziš me zato što sam bogatija od tebe! Nikad mi to nećeš oprostiti, i uvijek ćeš mi lagati! (»Bablja logika!« sinu joj opet u glavi). — Ismijavaš me, znam, i u ovom času... Uvjerena sam, štoviše, da si me i uzeo samo zato da postigneš census i da se domogneš tih mrskih konja... O, nesretna li sam!

Pjotr Dmitrič ispusti novine i pridiže se. Omamila ga iznenadna uvreda. Nasmiješi se dječji bespomoćno, rastreseno pogleda ženu, pruži prema njoj ruke, kao da se brani od udaraca, i reče umolno:

— Oljo!

Očekujući još koju njezinu strašnu riječ, on se stisnu uz naslon divana. Cijeli njegov veliki lik činio se isto tako dječji bespomoćan kao i smiješak.

— Oljo, kako si mogla to da ma kažeš? — prošapta on.

Olga Mihajlovna se trgnu. U trenu osjeti svu svoju mahnitu ljubav prema tome čovjeku, sjeti se, da joj je to muž, Pjotr Dmitrič, bez kojega ne može da poživi ni jedan dan, da je to muž, koji i nju ludo voli. Glasno zarida, tuđim glasom, uhvati se za glavu, potrča natrag u spavaonicu.

Srušila se u postelju. Isprekidani, histerični jecaji, u kojima se gušila, od kojih je hvatahu grčevi u rukama i nogama, ispuniše spavaonicu. Sjetivši se, da tri četiri sobe dalje noći gost, ona sakri glavu pod jastuk, da zagluši jecaje, no jastuk pade na pod; ona se nagnu, da ga digne, pa zamalo te i sama ne pade. Onda privuče k licu pokrivač; ruke je, međutim, ne slušahu, pa je grčevito kidala sve za što bi se uhvatila.

Činilo joj se, da je sve već propalo, da je neistina, što ju je izrekla da uvrijedi muža, razbila u sitne komadiće cijeli njezin život. Muž joj neće oprostiti. Takvu uvredu ne mogu da izbrišu nikakve nježnosti,

nikakva zaklinjanja... Kako će uvjeriti muža, da ni sama nije vjerovala u ono što je govorila?

— Svršeno je, svršeno! — vikala je ne opažajući, da jastuk opet leži na podu. — Zaboga, zaboga!

Njezina je vika, čini se, već probudila gosta i poslugu; sutra će cijeli kotar znati, da je dobila napadaj histerije, i svi će zbog toga kriviti Pjotra Dmibriča. Silila se da se svlada, no njezini jecaji postajahu sve glasniji.

— Zaboga! — vikala je izmijenjenim glasom i ne razumijevajući zašto viče. — Zaboga!

Učini joj se, da postelja propada pod njom, i noge joj se zapletoše u pokrivač. U spavaonicu uđe Pjotr Dmitrič u noćnom haljetku i sa svijećom u ruci.

— Oljo, dosita! — reče on.

Ona se podiže i, kleknuvši na postelji, žmirkajući zbog svijeće, progovori kroz jecaje:

— Razumij, razumij...

Htjela je da kaže kako je izmučiše gosti, njegova laž, njezina laž, kako je u njoj prekipjelo, no mogla je da izgovori samo:

— Razumij... razumij...

— Na, ispij! — reče on pružajući joj vodu.

Ona poslušno uze čašu i poče piti, no voda joj se proli na ruke, prsa, koljena... »Mora da sam sada strahovito nakazna!« — pomisli ona. Pjotr Dmitrič je šutke položi na postelju i pokri pokrivačem, a zatim uze svijeću i iziđe.

— Za ime božje! — kriknu opet Olga Mihajlovna. — Pjotre, razumij, razumij!

Najedamput je nešto stisnu u donjem dijelu trbuha i leđa tako silno, da je naglo prestala plakati i da je od boli zagrizla u jastuk. Bol, međutim, odmah popusti, i ona opet zajeca.

Uđe sobarica i zapita, uznemirena, popravljajući pokrivač na njoj:

— Gospođo, golubice, što vam je?

— Nosite se odavle! — reče oštro Pjotr Dmitrič prilazeći postelji.

— Razumij, razumij... — poče Olga Mihajlovna.

— Oljo, molim te, umiri se! — reče on. — Nisam htio da te uvrijedim. Ne bih bio izišao iz spavaonice, da sam znao, da će to na

tebe tako djelovati. Meni je naprosto bilo teško. Kažem ti kao pošten čovjek...

— Razumij... Ti si lagao, ja sam lagala...

— Razumijem... No, no, dosta! Razumijem... — govorio je Pjotr Dmitrič nježno, sjedajući na njezinu postelju. — Rekla si to u ljutini, naravno... Kunem se bogom, volim te više nego išta na svijetu. Kad sam te uzimao za ženu, nisam ni u jednom času pomislio, da si bogata. Beskrajno sam volio samo... Uvjeravam te. Nikad nisam trebao novaca, nikad im nisam znao cijenu, pa ne osjećam razliku između tvojeg i mojeg položaja. Uvijek mi se činilo, da smo jednako bogati. A da sam u sitnicama bio neiskren... to je, naravno, istina. Život mi je dosad bio uređen nekako neozbiljno, pa nisam mogao da budem bez sitne laži: meni je i samome teško. Ostavimo taj razgovor, zaboga!...

Olga Mihajlovna osjeti opet silnu bol, pa uhvati muža za rukav.

— Boli, boli, boli, — reče ona brzo. — Ah, kako boli!

— Đavo nek odnese te goste! — promrsi Pjotr Dmitrič ustajući. — Nisi smjela ići danas na otok! — viknu on. — A ja, glupan, nisam te zadržao! Gospode, bože moj!

On se zlovoljno počeša po glavi, mahnu rukom i iziđe iz spavaonice.

Zatim je nekoliko puta ulazio, sjedao k njoj na postelju i mnogo govorio, sad veoma nježno, sad srdito, no ona ga je slabo slušala. Jecaji se kod nje izmjenjivahu sa strašnom boli, a svaki novi napadaj boli bijaše jači i duži. Ispočetka je pri napadajima suzdržavala dah i grizla jastuk, no zatim je počela vikati bezobzirno, prodorno. Jednom se, ugledavši kraj sebe muža, sjetila, da ga je uvrijedila. Ne ispitujući da li je to bunilo, ili zaista vidi Pjotra Dmitriča, uhvati objema rukama njegovu ruku i poče je ljubiti.

— Ti si lagao, ja sam lagala... — poče se ona ispričavati. — Razumij, razumij... Izmučiše me, iscrpiše moje strpljenje...

— Oljo, nismo ovdje sami! — reče Pjotr Dmitrič.

Olga Mihajlovna podiže glavu i ugleda Varvaru, koja je klečala kod komode i izvlačila donju ladicu. Gornje ladice bijahu već izvučene. Svršivši posao kod komode, Varvara se diže i stade, crvena od napora, s izrazom hladnog likovanja na licu, otvarati kutiju.

— Marjo, ne mogu da otključam! — reče ona šaptom. — Hoćeš li mi otključati, daj.

Sobarica Marja čeprkala je nožicama po svijećnjaku, da umetne novu svijeću. Pristupila je Varvari i pomogla joj da otvori kutiju.

— Ništa da ne bude zaključano... — šaptala je Varvara. — Otključaj, majko, i ovu kutiju. — Gospodine, — obrati se ona Pjotru Dmitriču, — trebalo bi da pošaljete po oca Mihaila, da otključa carska vrata! Potrebno je!

— Činite što vas je volja, — reče Pjotr Dmitrič dišući isprekidano, samo, zaboga, da što brže dođe liječnik ili primalja! Je li Vasilij pošao? Pošalji još koga. Pošalji svojega muža!

»Rađam«, — domisli se Olga Mihajlovna. — Varvaro, — prostenja ona, — ta neće se roditi živo!

— No, no, gospođo... — prošapta Varvara. — Bog će dati, živo bunde (tako je ona izgovarala riječ »bude«)! Bunde živo.

Kad je Olga Mihajlovna po drugi put došla k sebi od boli, nije više jecala, nije se bacala, samo je stenjala. Nije mogla da ne stenje ni onda, kad je bol na časove prestajala. Svijeće su još gorjele, no jutarnje se svijetlo već probijalo kroz zastore. Bijaše vjerojatno oko pet sati ujutru. U spavaonici je, za okruglim stolićem, sjedila neka nepoznata žena s bijelom pregačom. Lice joj bijaše veoma skromno. Po svemu se vidjelo, da već odavna sjedi. Olga Mihajlovna se dosjeti, da je to primalja.

— Hoće li uskoro biti gotovo? — upita ona i ču u svojemu glasu neku osobitu, nepoznatu notu, kakve u nje nikad prije nije bilo. »Mora da umirem u porodu«, — pomisli ona.

U spavaonicu oprezno uđe Pjotr Dmitrič, obučen kao danju, te stade kod prozora, leđima okrenut ženi.

— Kakva kiša! — reče on.

— A koliko je sati? — zapita Olga Mihajlovna, kako bi još jedamput čula nepoznatu notu u svojemu glasu.

— Pet i tri četvrti, — odgovori primalja.

»A što onda, ako uistinu umirem? — pomisli Olga Mihajlovna gledajući glavu svojega muža i stakla na prozoru, po kojima je udarala kiša. — Kako će on živjeti bez mene? S kim će piti čaj, objedovati, razgovarati uveče, spavati?«

I on joj se učini sitnim, siročetom; bilo joj ga žao, htjela je da mu kaže štogod ugodno, nježno, utješljivo. Sjetila se, kako se on u proljeće spremao da kupi lovačke pse, i kako mu ona, smatrajući tu zabavu okrutnom i opasnom, nije dala da to učini.

— Pjotre, kupi sebi lovačke pse! — prostenja ona.

On spusti zastor i priđe k postelji. Htio je nešto da kaže, no Olgu Mihajlovnu uto spopade bol, i ona kriknu neartikuliranim, prodirnim glasom.

Otupjela od boli, čestih krikova i neprekidnog stenjanja. Čula je, vidjela, katkad i govorila, ali slabo razumijevala; znala je samo, da je boli, ili da će je sad zaboljeti. Činilo joj se, da je imendan već davno, davno prošao, da nije bio jučer, da je od njega prošla nekako već godina dana, da će njezin život u boli biti duži nego njezino djetinjstvo, učenje u institutu, studij, bračni život, i da će trajati još dugo, dugo, beskrajno dugo. Vidjela je kako su primalji donijeli čaj, kako su je oko podneva pozvali na zajutrak, pa na objed; vidjela je kako se Pjotr Dmitrič navikao da ulazi, da dugo stoji kod prozora i izlazi, kao što su navikli da ulaze i neki tuđi muškarci, sobarica, Varvara... Varvara je govorila samo »bunde, bunde« i srdila se, kad bi tkogod izvlačio i uvlačio ladice u komodi. Olga Mihajlovna je vidjela, kako se u prozorima u sobi mijenja svijetlo: sad bijaše sumračno, sad mutno poput magle, sad jasno, danje, kakvo bijaše jučer, za vrijeme objeda, a onda opet sumračno... I svaka od tih promjena trajaše isto tako dugo kao i djetinjstvo, učenje u institutu, studij...

Navečer su dva liječnika — jedan koščat i ćelav, sa širokom riđom bradom, drugi sa židovskim licem, crnomanjast, s jeftinim naočalima na nosu — izvršili na Olgi Mihaj lovnoj neku operaciju. Tuđi su muškarci dodirivali njezino tijelo, no ona bijaše potpuno ravnodušna prema tome. U nje više ne bijaše ni stida ni volje, i svak je mogao raditi s njom što je htio. Da se tkogod u to vrijeme bacio na nju s nožem, da je uvrijedio Pjotra Dmitriča, ili da joj je oduzeo pravo na maloga čovjeka, ona ne bi rekla ni riječi.

Za vrijeme operacije dadoše joj kloroforma. Kad se zatim probudila, boli su još trajale, a bile su nepodnosive. Bila je noć. I Olga Mihajlovna se sjetila, da je upravo takva noć — s tišinom, s noćnim svijetlom, s primaljom, što nepomično sjedi kraj postelje, i

izvađenim ladicama komode, s Pjotrom Dmitričem, što stoji kod prozora — jednom već bila tu, ali davno, veoma davno...

V

»Nisam umrla«... pomisli Olga Mihajlovna, kad je opet počela razabirati sve oko sebe, i kad boli više nije bilo.

Kroz dva širom otvorena prozora spavaonice gledao je vedar ljetnji dan; u vrtu iza prozora bučili su, ne prestajući ni na sekundu, vrapci i svrake.

Ladice u komodi bijahu već zaključane, postelja njezina muža bijaše već uređena. U spavaonici ne bijaše više ni primalje, nd Varvare, ni sobarice; samo je Pjotr Dmitrić, kao i prije, stajao nepomično kod prozora i gledao u vrt. Nije se čuo dječji plač, nitko nije čestitao, nitko se nije veselio. Mali čovjek očito nije došao živ na svijet.

— Pjotr! — zazva Olga Mihajlovna muža.

Pjotr Dmitrič se okrenu. Mora da je prošlo veoma mnogo vremena otkako je otišao posljednji gost, i otkako je Olga Mihajlovna uvrijedila svojega muža, jer je Pjotr Dmitrič vidljivo propao i omršavio.

— Što ti treba? — upita on prilazeći k postelji.

Gledao je ustranu, micao usnicama i smješkao se dječji bespomoćno.

— Sve se već svršilo? — upita Olga Mihajlovna.

Pjotr Dmitrič htjede nešto da odgovori, no usne mu zadrhtaše, a usta mu se iskriviše starački, kao u krezubog ujaka Nikolaja Nikolajiča.

— Oljo! — reče on kršeći ruke, i iz očiju mu najedamput briznuše krupne suze. — Oljo! Ne trebam ni tvojega censusa, ni skupština (on se zagrcnu)... ni posebnih mišljenja, ni tih gostiju, ni tvojega miraza... ništa ne trebam! Zašto nismo čuvali svoje dijete? Ah, ta što da i govorim!

On odmahnu rukom i iziđe iz spavaonice.

A Olgi Mihajlovnoj bijaše već posve svejedno. U glavi joj bijaše još mutno od kloroforma, u duši joj bijaše praznina... Ona tupa ravnodušnost, kakvu je osjećala, kad su dva liječnika vršila nad njom operaciju, još je uvijek nije ostavljala.

Prijevod T. Prpić.

Prvi puta štampano u časopisu »Sjeverni vjesnik«, br. 11, 1888. Potpis: Anton Ćehov. Prilikom »Posrednikova« izdanja značajno prerađeno (Moskva, 1893.), te ponovno prerađeno prilikom uvrštavanja u Sabrana djela (uključeno u IV. knj. 1901. god.).

NAPADAJ GNUŠANJA

I

Student medicine Majer i polaznik moskovske škole likovnih umjetnosti Ribnikov dođoše predvečer k svojem prijatelju, studentu prava Vasiljevu, i pozvaše ga, da pođe s njima u S-vu uličicu. Vasiljev se najprije dugo otimao, a onda se obukao i pošao s njima.

Pale žene poznavao je samo po čuvenju i iz knjiga, a u kućama, gdje one žive, nije bio nikad u životu. Znao je, da ima takvih nećudorednih žena, koje su zbog stjecaja kobnih okolnosti — sredine, lošeg odgoja, oskudice i tako dalje — prisiljene da za novac prodaju svoju čast. One ne znaju za čistu ljubav, nemaju djece, nisu pravno sposobne; majke i sestre oplakuju ih kao mrtve, znanost ih prikazuje kao zlo, muškarci im govore ti. Unatoč svemu tome one ne gube značaj bića stvorenih na sliku i priliku božju. Sve su one svijesne svojega grijeha, sve se nadaju, da će se spasiti. Sredstvima koja vode do spasa mogu se služiti u najširim razmjerima. Društvo, istina, ne oprašta ljudima prošlost, no zato sveta Marija Egipatska kod boga nije manja od ostalih svetaca i svetica. Kad bi god Vasiljev na ulici prepoznao palu ženu po odjeći ili po držanju, kad bi je vidio naslikanu u humorističkom listu, svaki bi se put sjetio pripovijesti, što ju je nekad negdje čitao: neki mladić, čist i samozatajan, zavolio palu ženu i ponudio joj, da mu bude žena, a ona se, smatrajući se nedostojnom takve sreće, otrovala.

Vasiljev je stanovao u jednoj od uličica, koje su izlazile na Tverski bulvar. Kad je izišao s prijateljima iz kuće, bilo je oko jedanaest sati. Nedavno je pao prvi snijeg, i sve se u prirodi nalazilo pod vlašću toga mladog snijega. U zraku se osjećao miris snijega, pod nogama je mekano škripio snijeg, zemlja, krovovi, drveće, klupe na bulvarima — sve bijaše bijelo i mlado; zato su kuće bile drukčije nego jučer, svjetiljke su gorjele življe, zrak je bio prozirniji, kočije su drndale prigušenije, a u dušu je — zajedno sa svježim, lakim, studenim zrakom — navaljivalo čuvstvo nalik na bijeli, mladi, sipki snijeg.

— »K tim obalama tužnim, — zapjeva medicinar ugodnim tenorom, — tajna sila i nesvijesno me vuče... «[27]

— »Vodenica se, eno, — prihvati slikar, — razvalila već sva...«

— »Vodenica se, eno, razvalila već sva...« ponovi medicinar dižući obrve i tužno kimajući glavom.

Načas je ušutio, protro čelo, da se sjeti riječi, a onda je zapjevao tako glasno i tako dobro, da su se prolaznici ogledali za njim:

— »Tu slobodan nekoć ja nađoh i ljubav slobodnu...«

Sva trojica uđoše u restoran i ispiše, ne skidajući ogrtača, kod tezge po dvije čašice votke. Prije nego što će ispiti drugu, Vasiljev opazi u svojoj čašici komadić čepa; prinjevši čašicu k očima, dugo je gledao u nju i mrštio se kratkovidno. Ne razumijevajući izraza njegova lica, medicinar reče:

— No, što gledaš? Molim te, ne filozofiraj! Votka je tu za to, da je pijemo, jesetra za to, da je jedemo, žene — da se zabavljamo s njima, snijeg — da gazimo po njemu. Poživi ljudski bar jedno veće!

— Pa ja... ništa... — reče Vasiljev smijući se. — Zar odbijam?

Votka izazva toplinu u njegovim prsima. S ganućem je gledao svoje prijatelje, uživao je u njima i zavidio im. Kako je kod tih zdravih, jakih, veselih ljudi sve savršeno i glatko! Oni i pjevaju, i strastveno vole kazalište, i slikaju, i mnogo govore, i piju, i glava ih drugi dan ne boli; poetični su, i raskalašeni, i nježni, i drzoviti; znaju raditi, i uzbuđivati se, i hihotati bez razloga, i govoriti gluposti; žestoki su, čestiti, samozatajni, kao ljudi, koji ni po čemu nisu lošiji od njega, Vasiljeva, koji pazi na svaki svoj korak i na svaku svoju riječ; a on je sumnjičav, oprezan, pa je gotov da od svake sitnice pravi pitanje. I on zaželje, da bar jedno veče poživi onako, kako žive prijatelji; da se razjunači, da se oslobodi vlastite kontrole. Bude li potrebno da pije votku, pit će je, pa da mu sutra baš i pukne glava od boli. Vode ga k ženama? Ide. Hihotat će, pravit će gluposti, veselo će odgovarati na zadirkivanja prolaznika...

Izišao je iz restorana smijući se. Prijatelji mu se sviđahu: jedan je nosio zgužvani šešir široka oboda, s pretenzijama na umjetnički nered, a drugi, sa šubarom na glavi, čovjek ne baš siromašan, težio je za tim da pokaže svoju pripadnost učenoj bohemi; sviđao mu se snijeg; blijedi žišci u svjetiljkama, oštri crni tragovi, što su ih u prvome snijegu ostavljali potplati prolaznika; sviđao mu se zrak, a još više onaj prozirni, nježni, naivni, upravo djevičanski ton, kakav možemo vidjeti u prirodi samo dvaput u godini: kad je sve pokriveno

snijegom i za vedrih proljetnih dana ili noći s mjessečinom, kad na rijeci puca led.

— »K tim obalama tužnim, — zapjeva on ispod glasa, — tajna sila i nesvijesno me vuče...«

I cijelim putem nije taj motiv ni njemu ni njegovim prijateljima silazio s jezika, i sva su ga trojica pjevala mahinalno i nesložno.

Vasiljev je u duhu zamišljao kako će za desetak časaka on i njegovi prijatelji pokucati na vratima, kako će se kroz mračne hodničiće i kroz mračne sobe prikradati k ženama, kako će on, iskoristivši tamu, kresnuti šibicom i u trenu ugledati patničko, nasmiješeno lice s izrazom krivnje. Neznana plavuša ili brineta pojavit će se zacijelo raspuštene kose i u bijelom noćnom haljetku; svijetlo će je uplašiti, ona će se strašno smesti, pa će reći: »Zaboga, što radite! Ugasite!« Sve je to strašno, ali zanimljivo i novo.

II

Prijatelji skrenuše s Trubnoga trga na Gračevku i uskoro uđoše u uličicu, o kojoj je Vasiljev znao samo po čuven ju. Ugledavši dva reda kuća s jarko rasvijetlenim prozorima i s vratima široko otvorenim, pa začuvši vesele zvukove klavira i violina, koji su dopirali iz svih vrata i koji su se slijevali u strašnu zbrku — kao da je neki nevidljivi orkestar negdje u mraku, iznad krovova, ugađao instrumente. Vasiljev se začudi i reče:

— Kolike kuće!

— Što ti je to! — reče medicinar. — U Londonu ih je desetput više. Tamo ima oko sto tisuća takvih žena.

Izvoščici su sjedili na kozlićima mirno i ravnodušno kao u svim uličicama; po pločnicima su išli prolaznici kao i u drugim ulicama. Nitko se nije žurio, nitko nije sakrivao svoje lice u ovratnik, nitko nije prijekorno tresao glavom... I u toj ravnodušnosti, u zbrci zvukova klavira i violina, u jarko rasvijetljenim prozorima, u širom otvorenim vratima osjećalo se nešto veoma otvoreno, bezočno i smiono, osjećao se širok zamah. Mora da je nekad, u ona vremena, na trgovima, gdje su vlasnici prodavali robove, bilo isto tako veselo i bučno, a lica i koraci ljudi mora da su odražavali isto takvu ravnodušnost.

— Počet ćemo sasvim od početka, — reče slikar.

Prijatelji uđoše u uzak hodničić, što je rasvjetljivala svjetiljka sa zaslonom. Kad su otvorili vrata, u predsoblju je sa žutog divana lijeno ustao čovjek u crnom kaputu, neobrijanog, sluganskog lica i pospanih očiju. Tu je vonjalo kao u praonici, a osjećao se i miris octa. Iz predsoblja vodila su vrata u sjajno rasvijetljenu sobu. Medicinar i slikar zastadoše na tim vratima, istegnuše vratove i oba najedamput zagledaše u sobu.

— Bona sera, senjore, rigoleto-hugenoti-travijata! — poče slikar klanjajući se teatralno.

— Havana-tarahano-pistoleto! — reče medicinar stišćući na prsima svoj šeširić i klanjajući se duboko.

Vasiljev stajaše iza njih. I on je zaželio da se teatralno nakloni i da kaže štogod glupo, no on se samo smiješkao osjećajući nelagodnost, nalik na stid, i nestrpljivo je čekao: što će biti dalje. U vratima se pokaza mala plavuša od sedamnaest ili osamnaest godina, ošišana, u kratkoj plavoj haljini i s bijelom vrpcom na prsima.

— A što stojite na vratima? — reče ona. — Skinite svoje ogrtače i uđite u salon.

Govoreći i dalje »talijanski«, medicinar i slikar uđoše u salon. Vasiljev pođe neodlučno za njima.

— Gospodo skidajte svoje ogrtače! — reče strogo sluga. — Ovako ne možete.

U salonu je, osim plavuše, bila još jedna žena, veoma puna i visoka, neruskoga lica i golih ruku. Sjedila je kod klavira i slagala na svojim koljenima patience. Gostima nije poklonila nikakve pažnje.

— A gdje su ostale gospođice? — upita medicinar.

— Piju čaj, — reče plavuša. — Stepane, — viknu ona, — pođi i reci gospođicama, da su studenti došli!

Malo kasnije u salon uđe treća gospođica. Bila je u jarkocrvenoj haljini s plavim prugama. Lice joj bijaše debelo i nevješto namazano, kosa joj skrivaše čelo, a gledala je ne trepćući i prestrašeno. Čim je ušla, zapjevala je jakim, oporim kontraaltom, neku pjesmu. Za njom se pokaza četvrta gospođica, pa peta...

Vasiljev nije u svemu tome vidio ništa novo ni zanimljivo. Činilo mu se, da je taj salon, taj klavir, to ogledalo u jeftinom zlatnom okviru, tu vrpcu, haljinu s plavim prugama i ta tupa, ravnodušna lica vidio već negdje, i to ne jedamput. Tu ne bijaše, međutim, ni traga

tami, tišini, tajni, trpkome smiješku, ničemu od svega što je očekivao i što ga je tako plašilo.

Sve bijaše obično, prozaično i nezanimljivo. Samo je jedno pomalo izazivalo njegovu radoznalost — strašan, upravo hotimičan neukus, što ga pokazivahu karniše, besmislene slike, haljine, vrpca. U tom neukusu bijaše nešto karakteristično, posebno.

»Kako je sve jadno i glupo! — pomisli Vasiljev. — Zar u svoj toj besmislici, što je sada vidim, ima ičega, što bi maglo normalna čovjeka dovesti u napast i ponukati ga da počini strašan grijeh — da za rubalj kupi živa čovljeka? Razumijem kako sjaj, ljepota, ljupkost, strast, ukus mogu da navedu čovjeka na bilo kakav grijeh, no čega ima ovdje? Zbog čega ovdje griješe? Uostalom... ne valja misliti!«

— Bradonjo, pogostite porterom! — obrati se njemu plavuša.

Vasiljev se najedamput smete.

— Vrlo rado... — reče on klanjajući se uljudno. — Samo, oprostite, gospođo, ja... ja neću piti s vama. Ja ne pijem.

Kojih pet minuta kasnije prijatelji su već išli u drugu kuću.

— A zašto si zvao porter? — srdio se medicinar. — Gle ti miljunaša! Bacio šest rubalja samo onako, u vjetar!

— Ako ona želi, zašto da joj ne pružim to zadovoljstvo? — ispričavaše se Vasiljev.

— Pružio si zadovoljstvo gazdarici, a ne njoj. Od gostiju traže, da ih goste, jer to od njih zahtijevaju gazdarice, koje vuku korist iz toga.

— »Vodenica se, eno... — zapjeva slikar. — Razvalila već sva...«

Došavši u drugu kuću, prijatelji se zadržaše samo u predsoblju. U salon nisu ulazili. I ovdje je, kao i u prvoj kući, s divana u predsoblju ustao lik u kaputu i s pospanim sluganskim licem. Gledajući toga slugu, njegovo lice i otrcani kaput, Vasiljev pomisli: »Što je sve morao da proživi običan, jednostavan ruski čovjek prije nego što ga je sudbina bacila ovamo kao slugu? Gdje je bio prije i što je radio? Što ga čeka? Je li oženjen? Gdje mu je mati, i zna li, da je on ovdje sluga?« I Vasiljev je odsad u svakoj kući i nehotice poklanjao pažnju u prvome redu slugi. U jednoj od tih kuća, čini se, u četvrtoj po redu, sluga bijaše čovjek oronuo, mršav, s lančićem na prsluku. Čitao je »Listić«, i nikakve pažnje nije poklonio pridošlicama. Pogledavši njegovo lice, Vasiljev nekako pomisli, da čovjek s takvim licem može i ukrasti, i ubiti, i krivo priseći. A lice bijaše zaista zanimljivo: veliko

čelo, sive oči, spljošteni nosić, sitni, stisnuti zubi, izraz tup, a ujedno i bezočan — kao i mlada lovačkog psa, kad dostiže zeca. Vasiljev pomisli kako bi bilo dobro povući toga slugu za kosu: je li tvrda ili meka? Mora da je tvrda kao dlaka u psa.

III

Ispivši dvije čaše portera, slikar je najedamput postao pijan, pa je neprirodno oživio.

— Hajdemo u drugu! — zapovijedao je on razmahujući rukama. — Odvest ću vas u najbolju!

Dovedavši prijatelje u kuću, koja bijaše, po njegovu mišljenju, najbolja, on je uporno htio da pleše kadrilu. Medicinar je počeo gunđati protiv toga, jer muzikantima treba dati rubalj, no ipak pristade na to, da bude vis-à-vis. Počeše plesati.

U najboljoj bijaše isto tako ružno kao i u najlošijoj. Tu su bila isto onakva ogledala, isto onakve slike, frizure i haljine. Promatrajući namještaj i haljine, Vasiljevu već posta jasno, da to nije neukus, već nešto, što možeš nazvati ukusom, pa i stilom S-ve uličice, nešto, čega nećeš naći više nigdje, nešto cjelovito u svojoj nakaznosti, nešto, što nije slučajno, što nije donijelo vrijeme. Pošto je obišao osam kuća, više se nije čudio bojama haljina, ni dugačkim povlakama, ni izazovnim vrpcama, ni mornarskim kostimima, ni obrazima s debelim slojem ljubičaste boje; bijaše mu jasno, da sve to ovdje tako mora i da bude, i da bi opći ton ulice bio pokvaren, da se ma i jedna od tih žena obuče ljudski, ili da na zid objese pristojan bakrorez.

»Kako se neznalački prodaju! — mislio je on. — Zar ne znaju, da je grijeh zamaman samo onda, kad je lijep i kad se krije, kad nosi krinku kreposti? Skromne crne haljine, blijeda lica, turoban smiješak i mrak djeluju jače nego ta nezgrapna pozlata. Glupe su! Kad to već same ne razumiju, što ih ne pouče gosti?...«

Gospođica u poljskom kostimu, obrubljenom bijelim krznom, priđe k njemu i sjede uza nj.

— Simpatični brinete, što ne plešete? — zapita ona. — Što ste tako dosadni?

— Zato što mi je dosadno.

— A vi pogostite lafitom. Onda neće biti dosadno.

Vasiljev ne odgovori. Nakon kratke stanke upita:

— U koliko sati idete spavati?

— U šest.

— A kad ustajete?

— Nekad u dva, a nekad i u tri.

— A što radite kad ustanete?

— Pijemo kavu. U sedam sati objedujemo.

— A što objedujete?

— Obično... Juha ili šči, biftek, desert. Naša madam dobro hrani djevojke. A zašto vi to sve pitate?

— Tako, da nešto govorim...

Vasiljev osjeti želju, da dozna odakle je rodom, žive li joj roditelji, znaju li, da je ovdje, kako je dospjela u ovu kuću, da li,ie vesela i zadovoljna, ili je žalosna i potištena zbog mračnih misli, nada li se, da će jednom izići iz svojega sadanjeg položaja... Nikako, međutim, nije mogao da smisli kako da započne i kakvu formu da dade pitanju, da se ne pokaže bezobzirnim. Dugo je mislio, a onda je zapitao:

— Koliko vam je godina?

— Osamdeset — našali se gospođica, gledajući ga sa smijehom bravure, što ih je, rukama i nogama, izvodio slikar plešući.

Zatim je iznenada zahihotala i izrekla glasno, da su svi čuli, dugačku ciničnu rečenicu. Vasiljev se zbuni. Ne znajući kakvo lice da pokaže, on se nategnuto nasmiješi. Nasmiješio se samo on. Svi ostali — njegovi prijatelji, svirači i žene — kao da ništa nisu čuli, te i ne pogledaše njegovu susjedu.

— Pogostite lafitom! — opet reče susjeda.

Vasiljev osjeti, da mu se gadi njezino bijelo krzno i njezin glas, pa ode od nje. Njemu se već činilo, da je zagušljivo i vruće; srce mu poče udarati polako, ali jako kao bat: jedan! — dva! — tri!

— Pođimo odavle! — reče on potegavši slikara za rukav.

— Pričekaj, daj da završimo.

Dok su slikar i medicinar završavali kadrilu, Vasiljev je, da ne mora gledati žene, promatrao svirače. U klavir je udarao staračac pristojne vanjštine, s naočalima na nosu, licem nalik na generala Basina; na violini je svirao mlad čovjek sa smeđom bradicom, odjeven po posljednjoj modi. Njegovo lice ne bijaše ni glupo ni ispijeno, već, naprotiv pametno, mlado, svježe. Eto zadaće: kako je

on, kako je i taj pristojni, uljuđeni starac dospio ovamo? Kako ih nije stid sjediti ovdje? O čemu razmišljaju gledajući žene?

Da su glasovirač i violinista ljudi otrcani, gladni, mračni, pijani, njihova bi nazočnost možda bila razumljiva. Vasiljev sad više ništa nije razumijevao. Sjetio se pripovijesti o paloj ženi, što ju je nekada pročitao, i njemu se sada činilo, da onaj ljudski lik s gorkim smiješkom nema ništa zajedničko s ovim što sada vidi. Činilo mu se, da ne vidi pale žene, već neki drugi, sasvim posebni svijet, njemu tuđi i nerazumljiv; da je prije vidio taj svijet u kazalištu, na pozornici, ili da je o njemu čitao u knjizi, ne bi vjerovao...

Žena s bijelim krznenim obrubom na kostimu opet je zahihotala i glasno izgovorila gnusnu rečenicu. Njim ovlada osjećaj gađenja. On pocrvenje i izađe.

— Čekaj, idemo i mi! — doviknu mu slikar.

IV

— Malo prije vodio sam, plešući, razgovor sa svojom damom, — pripovijedaše medicinar, kad sva trojica izađoše na ulicu. — Razgovarali smo o njezinu prvu romanu. On, junak, neki knjigovođa u Smolensku, ima ženu i petoro djece. Njoj je bilo sedamnaest godina, a živjela je kod tate i mame, koji su trgovali sapunom i svijećama.

— Pa čim je on osvojio njezino srce? — upita Vasiljev.

— Time, što joj je kupio rublja za pedeset rubalja. Eto ti đavola!

»Eto, njemu je ipak uspjelo da ispipa kod svoje dame njezin roman, — pomisli Vasiljev gledajući medicinara, — a ja to ne umijem...« — Gospodo, ja idem kući! — reče on.

— Zašto?

— Zato, što se ne znam vladati ovdje. Osim toga meni je dosadno i gadi mi se. Što je tu veselo? Pa da su to bar ljudi, no to su divljaci i životinje. Ja odlazim, a vi kako vam drago.

— No, Grišo, Grigoriju, golubiću... — reče plačljivim glasom slikar stiščući se uz Vasiljeva. — Hajde! Idemo još u jednu, a onda neka ih nosi đavo... Molim te, Grigorinac!

Vasiljeva nagovoriše i povedoše uza stepenice. Sag i pozlaćena ograda stepeništa, pa vratar, koji im je otvorio vrata, i panou, što je resio predsoblje, odavaše onaj isti stil S-ve uličice, samo usavršen, impozantan.

— Zaista, idem kući! — reče Vasiljev skidajući ogrtač.

— No, no, golubiću... — reče slikar i poljubi ga u vrat. — Ne joguni se... Gri-gri, budi drug! Zajedno smo došli, zajedno ćemo i otići. Kakva si ti marva, zaista.

— Mogu vas pričekati na ulici. Bogami, gadi mi se ovdje!

— No, no, Grišo... Ako ti se već gadi, a ti promatraj! Razumiješ? Promatraj!

— Na stvari treba gledati objektivno, — reče ozbiljno medicinar.

Vasiljev uđe u salon i sjede. Osim njega i prijatelja bilo je tu još mnogo gostiju: dva pješadijska oficira, neki sijedi i ćelavi gospodin sa zlatnim naočalima, dva golobrada studenta geodezije i pijani gospodin sa glumačkim licem. Sve gospođice bijahu zabavljene tim gostima, pa se i ne osvrnuše na Vasiljeva. Samo jedna od njih, odjevena kao Aida, pogleda ga iskosa, nasmiješi se nečemu i progovori zijevajući:

— Došao je brinet...

Srce je Vasiljevu udaralo, a lice mu je gorjelo. Stidio se pred gostima, što je ovdje, gadilo mu se, mučio se. Mučila ga misao, da on, čovjek pristojan i sposoban da voli (takvim se dosad smatrao), mrzi te žene i da za njih ne osjeća ništa osim gađenja. Ne bijaše mu žao ni tih žena, ni svirača, ni slugu.

»To je zato što ne nastojim da ih razumijem, — mišljaše on. — Sve su one više nalik na životinje nego na ljude, a ipak su i one ljudi, imaju duše. Treba ih razumjeti, pa istom onda sudi...«

— Grišo, nemoj otići, pričekaj nas! — doviknu mu slikar i iščeznu nekamo.

Uskoro iščeznu i medicinar.

»Da nastoj razumjeti, ne možeš samo tako...« razmišljao je dalje Vasiljev.

I on poče pažljivo zagledati u lice svakoj ženi i tražiti gorki smiješak. No — bilo da nije znao čitati s lica, bilo da se nijedna od tih žena ne osjeća krivom — na svakom je licu čitao samo svakidanje, tupo, prostačko zadovoljstvo. Glupe oči, glup smiješak, reski, glupi glasovi, bezočne kretnje — i ništa više. Očito je svaka u prošlosti doživljela roman s knjigovođom i s rubljem za pedeset rubalja, a u sadašnjici nema u životu nikakve draži osim kave, objeda od triju jela, vina, kadrile, spavanja do dva sata...

Ne našavši nijednog smiješka, koji bi odražavao krivnju, Vasiljev poče tražiti: nema li pametnoga lica. I njegova se pažnja zaustavi na jednom blijedom, ponešto pospanom, umornom licu... Bijaše to ne više mlada brineta u haljini posutoj sitnim školjkicama; sjedila je u naslonjaču, gledala u pod i o nečemu razmišljala. Vasiljev se prošeta iz kuta u kut i kao slučajno sjede uz nju.

»Treba početi čimegod banalnim, — mišljaše on, — a zatim postepeno prijeći na ozbiljno...« — Kako vam je lijep kostimić! — reče on i dotaknu prstom resu na rupcu.

— Pa eto, — reče mlako brineta.

— Iz koje ste gubemije?

— Ja? Izdaleka... Iz černigovske.

— Lijepa gubernija. Tamo je dobro.

— Dobro je ondje, gdje nema nas.

»Šteta što ne umijem opisivati prirodu, — pomisli Vasiljev. — Mogao bih je ganuti opisima černigovske prirode. Jamačno je voli, kad se ondje rodila.«

— Dosadno vam je ovdje? — upita on.

— Dosadno, dakako.

— Zašto ne odete odavle, ako vam je dosadno?

— A kamo da odem? Da prosim, je li?

— Lakše je prositi nego živjeti ovdje.

— A otkud vi to znate? Zar ste prosili?

— Molio sam, kad nije bilo čime platiti školarinu. A da i nisam prosio, to je tako razumljivo. Prosjak je, u svakom slučaju, slobodan čovjek, a vi ste ropkinja.

Brineta se povuče i stade pratiti pospanim očima slugu, koji je na pladnju nosio čaše i seltersku vodu.

— Pogostite porterom, — reče ona i opet zijevnu.

»Porterom... — pomisli Vasiljev. — A da ovaj čas uđe ovamo tvoj brat ili tvoja mati? Što bi ti rekla? A što bi rekli oni? Prisjeo bi ti onda porter, mislim...«

Najednom se začu plač. Iz susjedne sobe, kamo je sluga odnio seltersku vodu, brzo izađe neki plavokosi čovjek crvena lica i srditih očiju. Za njim je išla visoka, puna gazdarica vičući piskavim glasom:

— Tko vam je dopustio da pljuskate djevojke! K nama dolaze gosti malo bolji nego što ste vi, pa ne tuku! Šarlatan!

Nasta graja. Vasiljev se prestraši i problijedje. U susjednoj sobi netko je plakao i jecao, iskreno, kako plaču uvrijeđena bića. I on razumje, da ovdje uistinu žive ljudi, pravi ljudi, koji se, kao svagdje, vrijeđaju, koji pate, plaču i mole za pomoć... teška mržnja i osjećaj gađenja ustupiše svoje mjesto oštrom osjećaju samilosti i mržnje prema uvreditelju. On jurne u sobu, iz koje se čuo plač. Ugledavši kroz redove boca na mramornoj ploči stola patničko lice, mokro od suza, on ispruži ruke prema tom licu, zakorači prema stolu, ali u istom času i odskoči sav prestravljen. Žena koja je plakala bijaše pijana.

Probijajući se kroz gustu gomilu, koja je opkolila plavokosoga čovjeka, Vasiljev pade duhom; prestrašio se kao dječak: činilo mu se, da u tome tuđem, nepojmljivom svijetu svi trče za njim, da ga istuku, da ga obaspu prljavim riječima... On strgnu s vješalice svoj ogrtač i poletje naglavce niz stepenice.

V

Pritisnuvši se uz plot, stajao je u blizini kuće i čekao dok izađu njegovi drugovi. Zvukovi klavira i violina, veseli, razuzdani, bezočni i tužni, miješali su se u zraku i stvarali zbrku, koja je, kao i prije davala utisak kao da u tami, nad krovovima, nevidljivi orkestar ugađa instrumente. Tko bi pogledao uvis, da se zagleda u tu tamu, vidio bi, da je cijela crna pozadina posuta bijelim pokretnim točkama — to je padao snijeg. Dospjevši u svijetlo, pahuljice su se lijeno vrtjele u zraku, poput paperja, i još su ljenije padale na zemlju. Pahuljice su se hrpimice vrtjele oko Vasiljeva, visjele su mu na bradi, na trepavicama, na obrazima... Izvoščici, konji i prolaznici bijahu bijeli.

»I kako može snijeg da pada u tu uličicu! — mišljaše Vasiljev. — Proklete bile te kuće!«

Kako je brzo trčao niza stepenice, noge su mu klecale od umora; usopio se, kao da se penjao uzbrdo, srce mu je udaralo, da ga je mogao čuti. Mučila ga želja, da se što prije izvuče iz uličice i da pođe kući, no još je jače želio da dočeka prijatelje i da na njih svali sav teret svojih osjećaja.

Mnogočega u tim kućama nije razumio, duše žena što pogibaju ostadoše i dalje tajnom za nj; bijaše mu, međutim, jasno, da je stvar još gora nego što bi čovjek mislio. Ako je grešnica, što se otrovala, propala žena, teško je naći naziv, koji bi pristajao svima što sada

plešu u zbrci zvukova i izgovaraju dugačke, gnusne rečenice. To nisu ljudi koji pogibaju, nego ljudi koji su već propali.

»Porok je tu, — mišljaše on, — ali tu nema ni savjesti o krivnji, ni nade da će se spasiti. Prodaju ih, kupuju, utapaju u vinu i gadostima, a one su tupe kao ovce, ravnodušne su i ne razumiju. Bože, bože!«

Bijaše mu jasno i to, da je ovdje do kraja oskvrnuto sve što svijet zove ljudskim dostojanstvom, ličnošću, slikom i prilikom božjom, da je sve to nakićeno »kao mati zemlja«, kako govore pijanci, i da tome nisu krive uličica i žene u njoj.

Gomila studenata, bijelih od snijega, prošla je kraj njega u veselu razgovoru, smijući se. Jedan od njih, visok i tanak, zagleda se u Vasiljeva i reče pijanim glasom:

— Naš! Naljoskao se, brate? Aha, brate! Ništa, banči! Tjeraj kera! Ne tuguj, striko!

On uhvati Vasiljeva za ramena i pritisnu svoje mokre, hladne usne na njegov obraz; pritom se poskliznu i zaljulja, te kriknu zamahnuvši objema rukama:

— Drž' se! Ne padaj!

I on, nasmijavši se, potrča, da dostigne svoje drugove.

Kroz buku se začu slikarov glas:

— Ne smijete tući žene! Neću vam to dopustiti, đavo vas odnio! Lupeži jedni!

Na vratima kuće pokaza se medicinar. Ogledavši se na sve strane, on opazi Vasiljeva i reče uznemiren:

— Tu si? Čuj, bogami, s Jegorom je apsolutno nemoguće nekamo ići! Kakav je to čovjek, ne razumijem! Izazvao je sablazan! Čuješ li? Jegore! — viknu on kroz vrata. — Jegore!

— Neću vam dopustiti da tučete žene! — odjekivaše gore prodorni glas slikarov.

Nešto teško i glomazno skotrljalo se niza stepenice. To je slikar letio naglavce dolje. Očito ga izguraše.

On se podignu sa zemlje, otrese šešir, podignu šaku i viknu prijeteći se, s izrazom gnjeva na licu:

— Gadovi! Živoderi! Krvopije! Neću vam dopustiti da tučete! Tući slabu, pijanu ženu! Ah, vi...

— Jegore... No, Jegore... — poče zaklinjati medicinar.

— Dajem ti poštenu riječ, nikad više neću poći s tobom. Poštenja mi!

Slikar se malo po malo umiri, i prijatelji pođoše kući.

— »K tim obalama tužnim, — zapjeva medicinar, — tajna sila i nesvijesno me vuče...«

— »Vodenica se, eno,... — prihvati malo zatim slikar, — razvalila već sva...« Kako pada snijeg, majko presveta! Griška, zašto si otišao? Kukavica si, baba, i ništa više.

Vasiljev je išao iza prijatelja, gledao im u leđa i mislio:

»Moguće je samo jedno od dvoga: ili se nama samo čini, da je prostitucija zlo, pa preuveličujemo, ili je prostitucija doista takvo zlo, kao što se obično misli. Ako je ona doista takvo zlo, onda su ti moji dragi prijatelji robovlasnici, nasilnici i ubojice kao i oni žitelji Sirije i Kaira, što ih slikaju u »Njivi«. Oni sad pjevaju, hihoću, trijezno govore, a zar nisu čas prije iskorišćavali glad, neznanje i tupost? Oni su... bio sam svjedokom. Što tu znači onda njihova humanost, medicina, slikarstvo? Znanosti, umjetnosti i uzvišena čuvstva tih dušegubaca podsjećaju me na slaninu u jednoj anegdoti. Dva razbojnika zaklaše u šumi prosjaka, stadoše dijeliti među se njegovu odjeću i nađoše u vreći komad svinjske slanine. »Baš dobro, — reče jedan od njih, — hajde da založimo.« — »Što ti misliš? Kako bismo to mogli? — zgranu se drugi. — Zar si zaboravio, da je danas srijeda?« I nisu jeli. Zaklavši čovjeka, izišli su iz šume uvjereni, da su ljudi, koji poštuju post. Tako i ovi. Kupiše žene, a sad idu i misle, da su umjetnici i učenjaci...«

— Slušajte, vi! — reče on srdito i oštro. — Zašto idete ovamo? Zar ne razumijete, ne razumijete kako je to strašno? Vaša medicina govori, da sve te žene umiru prije vremena od sušice ili od čega drugog; umjetnosti govore, da moralno umiru još prije. Sve one umiru od toga, što u svojemu vijeku primaju prosječno, recimo, pet stotina ljudi. Svaku ubija pet stotina ljudi. U tom broju od petstotina ljudi nalazite se i vi! Pohodite li obojica u svojemu životu ova ili druga slična mjesta po dvjesta i pedeset put, to znači, da na vas dvojicu otpada po jedna ubijena žena! Nije li to jasno? Nije li to jezovito? Dvojica, trojica, petorica ubijaju samo jednu glupu, gladnu ženu! Ah, zar to nije strahota, bože!

— Znao sam ja, da će tako svršiti, — reče slikar mršteći se. — Što da se čovjek povezuje s takvim glupanom i tikvanom! Ti misliš, da su sad u tvojoj glavi velike misli, ideje? Ne, đavo neka zna što je u njoj, a ne ideje! Na me sad gledaš s mržnjom i s gađenjem, ali ja mislim, bolje bi bilo da sagradiš još dvadeset takvih kuća, nego da ovako gledaš. U tom tvojem pogledu više je poroka nego u cijeloj uličici! Hajdemo, Volođa, đavo neka ga nosi! Glupan, tikvan, i ništa više...

— Mi, ljudi, ubijamo jedan drugoga, — reče medicinar. — To je, naravno, nemoralno, ali filozofija tu ne pomaže. Zbogom!

Na Trubnom trgu prijatelji se oprostiše i razidoše. Ostavši sam, Vasiljev pođe brzim korakom niz bulvar. Bijaše mu strašno zbog mraka, zbog snijega, što padaše u krpama, kao da želi da zaspe cijeli svijet; bijaše mu strašno zbog titravih žižaka u svjetiljkama, što jedva probijahu snježne oblake. Dušu mu savlada nepojmljiv strah, nepojmljiva malodušnost. Prolaznici bijahu rijetki, a on im se u svojoj plahosti uklanjao. Činilo mu se, da odasvud idu i da ga odasvud gledaju žene, samo žene...

»Počinje u mene, — mišljaše on. — Počinje napadaj…

VI

Kod kuće je ležao na postelji i govorio dršćući oijelim tijelom:

— Žive su! Žive! Bože, žive su!

Svakojako je poticao svoju maštu, zamišljao sama sebe sad kao brata propale žene, sad kao njezina oca, sad kao samu propalu ženu namaznih obraza, i sve ga je to ispunjavalo stravom.

Činilo mu se nekako, da mora riješiti pitanje smjesta, uz svaku cijenu, i da to pitanje nije tuđe, već njegovo, vlastito. Napeo je sve sile, potisnuo očaj u sebi, sjeo na postelju, podbočio glavu rukama i počeo razmišljati: kako da spasi sve te žene, što ih je danas vidio? Red rješavanja pitanja svake vrsti bijaše mu, kao čovjeku naobraženu, dobro poznat. I on se, koliko god bijaše uzbuđen, strogo držao toga reda. Sjećao se historijata pitanja, literature o njemu, a u četiri sata koračao je iz kuta u kut nastojeći da se sjeti svih suvremenih pokušaja spašavanja žena. Imao je svu silu dobrih prijatelja i drugova, koji stanovahu kod Faljcfejna, Galjaškina, Nečajeva, Ječkina... Među njima bijaše mnogo ljudi čestitih i samozatajnih. Neki od njih pokušavali su spašavati žene...

»Sve te rijetke pokušaje, — mišljaše Vasiljev, — moguće je razvrstati u tri skupa. Jedni bi, iskupivši ženu iz jazbine, unajmljivali sobu za nju, kupili bi joj šivaći stroj, i ona bi postala šveljom. Iskupivši je tako, bilo uz njezin pristanak, bilo protiv njezine volje, takav bi je ćovjek učinio svojom ljubavnicom, a kad bi, završivši studij, imao da otputuje, predao bi je u ruke drugome pristojnom čovjeku — kao neku stvar. I propala žena ostala bi propalom ženom. Drugi bi, iskupivši je, isto tako unajmljivali za nju posebnu sobu, kupili bi neminovno šivaći stroj, a usto bi je učili čitati i pisati; držali bi joj propovijedi, silili je da čita knjige. Žena bi živjela i šivala, dok bi joj to bilo zanimljivo i novo, a onda bi joj to dodijalo, pa bi počela, da propovjednik ne zna, primati muškarce, ili bi pobjegla natrag, u kuće, gdje može spavati do tri sata, piti kavu i obilno objedovati. Treći, najrevniji i najnesebičniji, učinili bi smion, odlučan korak. Uzeli bi je za ženu. Bezočna, razmažena, tupa, zatucana životinja postala bi ženom, domaćicom, pa majkom, i njezin bi se život i način mišljenja iz osnova promijenio. U ženi i majci teško bi tada bilo prepoznati bivšu propalu ženu. Da, ženidba je najbolje, valjda i jedino sredstvo.«

— Ipak je to nemoguće! — reče naglo Vasiljev i zavali se na postelju. — Ja prvi ne bih mogao da se tako oženim! Za to je potrebno da čovjek bude svetac, da ne zna za mržnju i gađenje. Dopustimo ipak, da se prisilimo — i ja, i medicinar, i slikar — i da se oženimo, dopustimo, da se sve one udaju. No kakav će biti rezultat? Kakav rezultat? Evo rezultata! Ovdje, u Moskvi, one će se udavati, a knjigovođa u Smolensku upropastit će novu partiju, i ta će partija nahrupiti ovamo, da zauzme ispražnjena mjesta, zajedno sa ženama iz Saratova, Nižnjeg Novgoroda, Varšave... A kamo ćemo sa sto tisuća londonskih? Kamo ćemo sa ženama iz Hamburga?

Svjetiljka, u kojoj je izgorio petrolej, poče čađiti. Vasiljev to nije opazio. Opet je počeo koračati, opet je razmišljao. Sad je pitanje postavio drukčije: što valja učiniti, da propale žene postanu nepotrebne? Za to je prijeko potrebno da muškarci, koji ih kupuju i ubijaju, osjete svu nećudorednost svoje robovlasničke uloge, da osjete i stravu. Treba spašavati muškarce.

»Znanosti i umjetnosti ovdje očito neće pomoći... — mišljaše Vasiljev. — Jedini je izlaz ovdje — apostolstvo.«

I onda stade sanjariti o tome, kako će već sutra navečer stajati na uglu uličice i govoriti svakom prolazniku:

— Kamo idete i zašto? Bojte se boga!

Obratit će se i ravnodušnim izvoščicima i reći će im:

— Zašto stojite ovdje? Što se ne uzrujavate, što ne pokazujete negodovanje? Ta vi vjerujete u boga i znate, da je to grijeh, da će ljudi zbog toga dospjeti u pakao. Zašto onda šutite? Istina, oni su vam tuđi, ali i oni imaju očeve, braću, kao i vi...

Jedan je prijatelj jednom rekao za Vasiljeva, da je darovit čovjek. Ima talenta za književnost, za pozornicu, za slikarstvo, no u njega je poseban talent: ljudski. U njega je fin, divan osjećaj za bol uopće. Kao što dobar glumac reproducira tuđe kretnje i tuđi glas, tako se i u duši Vasiljevljevoj odrazuje tuđa bol. Gledajući suze, on plače; uz bolesnika i sam postaje bolesnim i stenje; kad vidi nasilje, čini mu se, da ga vrše nad njim, plaši se kao dječak, a ipak trči u pomoć. Tuđa ga bol razdražuje, uzbuđuje, dovodi u ekstazu i tako dalje.

Ima li prijatelj pravo — ne znam, ali ono, što je Vasiljev proživljavao, kad mu se činilo da je pitanje riješeno, bijaše veoma slično nadahnuću. Plakao je, smijao se, izgovarao je naglas riječi, što će ih izgovoriti sutra, osjećao je žarku ljubav prema ljudima, koji će, poslušavši ga, stati uza nj na uglu uličice, da propovijedaju; sjedao je, da piše pisma, sam je sebi prisezao...

Sve to bijaše nalik na nadahnuće već i zato, što je kratko trajalo. Vasiljev uskoro ustade. Londonske, hamburške, varšavske pritiskahu ga svojom masom, kao što gore pritišću zemlju; bojao se te mase, gubio se; sjetio se, da nema dara govora, da je plašljiv i malodušan, da je malo vjerojatno da će ga ravnodušni ljudi slušati i da će razumjeti njega, studenta-pravnika treće godine, čovjeka plaha i neznatna, da pravo apostolstvo nije samo u propovijedanju, da ono zahtijeva i djela...

Već se razdanilo, već su na ulici drndale kočije, a Vasiljev je ležao nepomično na divanu i gledao u jednu točku. Nije više mislio ni na žene, ni na muškarce, ni na apostolstvo. Sva mu se pažnja usredotočila na duševnu bol, koja ga je mučila. Ta bol bijaše tupa, bespredmetna, neodređena, nalik i na tugu, i na strah u najvišem stupnju, i na očaj. Mogao je i da pokaže gdje ga boli: u prsima, ispod srca; no nije mogao da je usporedi bilo s čime. I prije je znao patiti

od zubobolje, od pleuritisa i neuralgije, no sve je to bilo neznatno u usporedbi s duševnom boli. Kod te boli život se činio odbojnim. Disertacija, izvrsna radnja, što ju je već napisao, dragi ljudi, spašavanje žena što propadaju — sve je još jučer volio, ili ono prema čemu bijaše ravnodušan — sad ga je pri sjećanju razdraživalo jednako kao i buka kočija, jurnjava slugu, danje svijetlo. Da je sada tkogod pred njim učinio djelo milosrđa ili teško nasilje, kod njega bi i jedno i drugo ostavilo odbojan utisak. Od svih misli, što mu se motahu po glavi, samo ga dvije nisu razdraživale: misao da je u svakom času u njegovoj vlasti da se ubije, i misao, da bol neće trajati duže od tri dana. Drugo je znao iz iskustva.

Neko je vrijeme ležao, a onda je ustao, pa se, kršeći ruke, prošetao, ali ne od kuta do kuta, kao obično, već po stranicama kvadrata, uza zidove. Na tren se pogledao u ogledalu. Lice mu bijaše blijedo i oronulo, sljepočice mu bijahu upale; oči povećane, tamnije, nepokretnije, kao tuđe, odražavahu nepodnosivu duševnu patnju.

U podne zakuca na vratima slikar.

— Grigoriju, jesi li kod kuće? — upita on.

Ne dobivši odgovora, on osta stojeći neko vrijeme, razmisli i odgovori sebi malo ruski:

— Ni ga. Na sveučilište je prešel, prokleti mulec.

I ode. Vasiljev leže na postelju, sakri glavu pod jastuk i poče plakati od boli. Što su mu obilnije tekle suze, to je strašnijom postajala njegova duševna bol. Kad se smračilo, sjeti se mučne noći, što ga čeka, i strašan očaj zavlada njime. Brzo se obuče, istrči iz sobe, ostavi za sobom vrata širom otvorena i iziđe, bez ikakve potrebe i bez ikakva cilja, na ulicu. Ne pitajući se kamo će, brzo pođe Salovom ulicom.

Snijeg je gusto padao kao jučer; bijaše bljuzgavica. Turivši ruke u rukave, dršćući i plašeći se buke, zvonjave konjskoga tramvaja i prolaznika, Vasiljev stiže, kroz Sadovu ulicu, do Suhareva tornja, pa do Crvenih vrata, a odanle skrenu u Basmanu. Ušao je u krčmu i popio veliku čašu votke, ali mu od nje ne bi lakše. Došavši do Razguljaja, skrenu nadesno i poče ići uličicama, u kojima još nikad nije bio. Došao je do staroga mosta, gdje huči Jauza, i odakle se vide dugi nizovi svjetala u prozorima Crvenih kasarni. Da potisne

svoju duševnu bol kakvim drugim osjetom ili kojom drugom boli, Vasiljev je, ne znajući što da radi, plačući i dršćući, raskopčao ogrtač i kaput i izložio svoja gola prsa snijegu i vjetru. Ni to mu, međutim, nije ublažilo boli. Onda se nagnu preko ograde mosta i pogleda dolje, u crnu, uskomešanu Jauzu. Došlo mu je da se strmoglavi, ali ne zato što mu se gadi život, ne zato da počini samoubojstvo, nego zato da se ugruva i da jednom bolju otjera drugu. No crna voda, tama, puste obale, pokrivene snijegom, izazivahu stravu. On se strese i pođe dalje. Prošeta se uz Crvene kasarne i natrag, spusti se u neku šumicu, a iz šumice krene opet na most.

»Ne, kući, kući! — mišljaše on. — Kod kuće je, čini se, lakše...«

I on krenu natrag. Vrativši se kući, on strgnu sa sebe mokri ogrtač i kapu i poče koračati uza zidove. Koračao je tako sve do jutra.

VII

Kad su drugi dan u jutru došli k njemu slikar i medicinar, on se, u rasparanoj košulji, bacao po sobi, stenjući od boli, a ruke mu bijahu izgrizene.

— Zaboga! — zajeca on ugledavši prijatelje. — Vodite me kamo hoćete, radite što znate, samo me spašavajte, za ime božje, što prije! Ubit ću se!

Slikar problijedje i sasvim se zbuni. I medicinar samo što ne zaplaka. Ipak se sjeti, da medicinari u svakoj prilici u životu moraju biti hladnokrvni i ozbiljni, pa reče hladno:

— Dobio si napadaj. No nije to ništa. Hajdemo odmah k liječniku.

— Kamo god hoćete, samo brže, za ime božje!

— Ne uzrujavaj se. Treba da se svladavaš.

Slikar i medicinar obukoše Vasiljeva drhtavim rukama, pa ga izvedoše na ulicu.

— Mihail Sergejič već odavna želi da se upozna s tobom, — govorio je putem medicinar. — On je veoma mio čovjek i izvrsno zna svoj posao. Svršio je osamdeset i druge, a već je stekao golemu praksu. Prema studentima se vlada drugarski.

— Brže, brže... — požurivaše Vasiljev.

Mihail Sergejič, pun, plavokos liječnik, dočeka prijatelje uljudno, ozbiljno, hladno, nasmiješivši se samo jednim obrazom.

— Slikar i Majer već su mi govorili o vašoj bolesti, — reče on. — Bit će mi drago, budem li mogao da vam poslužim. No? Sjednite,

najpokornije molim...

On posadi Vasiljeva u veliki naslonjač kod stola i primaknu k njemu kutiju s cigaretama.

— No? — poče on gladeći koljena. — Prijeđimo na stvar... Koliko vam je godina?

On je postavljao pitanja, a medicinar je odgovarao. On je upitao, nije li Vasiljevljev otac bolovao kad od kakvih osobitih bolesti, nije li se opijao, nije li se isticao okrutnošću ili bilo kakvom nastranošću. Isto je pitao i o njegovu djedu, o majci, o sestrama i braći. Doznavši, da je u njegove majke bio sjajan glas, i da je katkad nastupala u kazalištu, on najednom oživje i zapita:

— Oprostite, ne možete li se sjetiti, da li je kazalište bilo strast vaše majke?

Prošlo je dvadesetak minuta. Vasiljevu dodija, što liječnik gladi koljena i što neprestano pita jedno te isto.

— Koliko mogu da razaberem iz vaših pitanja, doktore, — reče on, — vi biste rado znali da li je moja bolest nasljedna ili nije. Ona nije nasljedna.

Liječnik je nadalje zapitao, nije li Vasiljev u mladosti bio podvrgnut kakvim tajnim porocima, nije li ozlijedio glavu, nije li u njega bilo nekih strasti, nastranosti, izričitih sklonosti. Na polovinu pitanja, što ih obično postavljaju brižni liječnici, bolesnik može i da ne odgovori, bez ikakve štete po zdravlje, ali izraz lica u Mihaila Sergejiča, u medicinara i u slikara bijaše takav, kao da bi sve propalo, kad Vasiljev ne bi odgovorio ma i samo na jedno pitanje. Dobivajući odgovore, liječnik ih je, tko zna zašto, zapisivao na papiriću.

Saznavši da je Vasiljev već završio studije na prirodoslovnom fakultetu, a sad još k tome studira i na pravnom, liječnik se zamisli...

Prošle godine napisao je izvrsnu radnju... — reče medicinar.

— Oprostite, ne prekidajte me, smetate mi, ne mogu da se saberem, — reče liječnik i nasmiješi se jednim obrazom. — Jest, naravno, i to je važno u anamnezi. Naporan umni rad, premorenost... Jest, Jest... A pijete li votku? — obrati se on Vasiljevu.

— Veoma rijetko.

Prođe još dvadeset minuta. Medicinar stade poluglasno izricati svoje mišljenje o najbližim uzrocima napadaja, te ispripovjedi kako

su, prije tri dana, on, slikar i Vasiljev išli u S-vu uličicu.

Ravnodušan, suzdržijiv, hladan ton, kojim su njegovi prijatelji i liječnik govorili o ženama, učini mu se nadasve čudnovatim...

— Doktore, recite mi samo jedno, — reče on svladavajući se, da ne bude osoran, — je li prostitucija zlo ili nije?

— A tko to osporava, golubiću? — reče liječnik s izrazom kao da je već davno riješio za sebe sva ta pitanja. — Tko to osporava?

— Vi ste psihijatar? — upita osorno Vasiljev.

— Jest, psihijatar.

— Možda svi vi i jeste u pravu! — reče Vasiljev ustajući i počinjući koračati iz kuta u kut. — Možda! No meni je sve to čudnovato! U činjenici da sam završio dva fakulteta svi vide veliko djelo. Dižu me u nebesa zato, što sam napisao radnju, koja će za tri godine biti zabačena i zaboravljena, a zbog toga što o propalim ženama ne mogu govoriti hladno kao o ovim stolcima, mene liječe, nazivlju luđakom, sažaljuju!

Vasiljevu bi najedamput nekako žao, nepodnosivo žao i sebe, i drugova, i svih ljudi, što ih je vidio prije tri dana, i toga liječnika. On zaplaka i pade u naslonjač.

Prijatelji upitno pogleda liječnika. Liječnik priđe Vasiljevu — s izrazom kao da potpuno razumije i suze i očaj, kao da se osjeća specijalistom u toj grani — i dade mu šutke neke kapljice, da ih popije, a kad se Vasiljev smirio, on ga svuče i poče ispitivati osjetljivost njegove kože, reflekse koljena i ostalo.

I Vasiljevu posta lakše. Kad je izlazio iz liječnikova stana, već se stidio; činilo mu se, da ga buka kočija više ne razdražuje, a težina ispod srca sve je više popuštala, upravo kao da kopni. U rukama je držao dva recepta: na jednome bijaše propisan brom-kalij, a na drugom morfij... Sve je to već i prije uzimao!

Na ulici je neko vrijeme stajao razmišljajući, a zatim je, oprostivši se s prijateljima, lijeno krenuo prema sveučilištu.

Prijevod T. Prpić.

Prvi puta štampano u literar. — umjet, zborniku »Uspomeni V. M. Garšina«, Petrograd, 1889. (zbornik je izišao iz štampe još u prosincu 1888!) s potpisom: Anton Čehov. Nakon manjih ispravaka uvršteno u knjigu »Namršteni ljudi«, Pet. 1890. kao i u kasnija izdanja te knjige. Uključeno u V. knjigu autorovih Sabranih djela, 1901. god.

OBUĆAR I NEČASTIVI

Bilo je to uoči Božića. Marja je već odavno hrkala na peći, u svjetiljčici je izgorio sav petrolej, a Fjodor Nilov je još uvijek sjedio i radio. I on bi već odavno ostavio rad i izišao na ulicu, ali mušterija iz Kolokolne uličice, koja je prije dvije nedjelje naručila naglavke, bila je tu jučer, ljutila se i zahtijevala da čizme sigurno budu gotove sada, do jutrenja.

— Pasji život! — gunđao je Fjodor radeći. — Neki ljudi već odavno spavaju, drugi se šetaju, a ti kao kakav prokletnik sjedi tu i šij, đavo će ga znati za čije babe zdravlje...

Da ne bi slučajno zaspao, on je svaki čas vadio ispod stola bocu i potezao iz nje i poslije svakog gutljaja bi zavrtio glavom i glasno rekao:

— Po kom to pravu, molim vas lijepo, mušterije šetaju, a ja moram za njih raditi? Zato, što oni imaju para, a ja sam siromah?

Mrzio je sve mušterije, a naročito ovoga, što stanuje u Kolokolnoj uličici. Bio je to gospodin mračna izgleda, duge kose, žuta lica, sa velikim plavim naočalima i promukla glasa. Prezime mu je bilo njemačko, nekako da ga ne možeš izgovoriti. Kojem je sloju pripadao i čime se bavio, nije se moglo pogoditi. Kada je prije dvije nedjelje Fjodor došao k njemu da mu uzme mjeru, on je, ta mušterija, sjedio na podu i tucao nešto u stupi. Fjodor nije stigao ni da ga pozdravi, a sadržaj stupe je odjednom planuo jarkim crvenim plamenom, zamirisalo je na sumpor i oprženo perje, a soba se ispunila gustim, ružičastim dimom, tako da je Fjodor jedno pet puta kihnuo. Vraćajući se poslije toga kući, mislio je: »Tko se boji boga, taj se neće baviti ovakvim poslovima«.

Kad se boca ispraznila, Fjodor je spustio čizme na stol i zamislio se. Podlaktio se, spustivši svoju tešku glavu na pesnicu i počeo da razmišlja o svom siromaštvu, o teškom i mučnom životu, zatim o bogatašima, o njihovim velikim kućama, kočijama, o stotinjarkama... Kako bi divno bilo da hoće tim bogatašima, đavo da ih nosi, da popucaju kuće, pocrkaju konji, izlinjaju se bunde i šubare od samurovinel Kako bi to bilo divno, da se bogataši malo pomalo pretvore u prosjake, koji nemaju što da jedu, a siroti obućar da

postane bogataš, pa da se sam pravi važan pred siromahom obućarem uoči Božića.

Maštajući tako, Fjodor se iznenada sjeti svoga rada i otvori oči.

»Gle, molim te! — pomisli on, zagledajući čizme. — Naglavci su mi već odavno gotovi, a ja sjedim. Treba odnijeti mušteriji!«

On umota čizme u crvenu maramu, obuče se i iziđe na ulicu. Padao je sitan, čvrst snijeg, koji je poput iglica bockao lice. Bilo je hladno, klizavo, mračno, plinske svetiljke su slabo gorjele i ulica je zbog nečega mirisala na petrolej, tako da je Fjodora grlo dražilo na kašalj. Ulicom su gore-dolje prolazili bogataši, i svaki je u rukama imao šunku i četvrt litre rakije. Iz kočija i saonica Fjodora su gledale bogate gospođice, plazile mu jezik i kroz smijeh dovikivale:

— Prosjak! Prosjak!

Iza Fjodora su išli studenti, oficiri, trgovci i generali i rugali mu se:

— Pijanica! Pijanica! Šuster-luster, sare su mu duša! Prosjak!

Sve je to bilo uvredljivo, ali Fjodor je šutio i samo otpljuckivao. Kad ga je sreo majstor obućar Kuzma Lebedkin iz Varšave i rekao: »Bogato sam se oženio, za mene rade kalfe, a ti si prosjak, nemaš šta ni da jedeš!« — Fjodor nije izdržao i pojurio ga je. Jurio ga je sve dok se nije našao u Kolokolnoj uličici. Njegova mušterija stanovala je u četvrtoj kući od ugla, u stanu na posljednjem katu. Do njega je trebalo ići dugačkim, mračnim dvorištem a zatim se penjati visokim, klizavim stepenicama, koje su se ugibale pod nogama. Kad je Fjodor ušao k njemu, on je kao i prije dvije nedjelje sjedio na podu i tuckao nešto u stupi.

— Vaše visokoblagorođe, donio sam čizmice! — rekao je Fjodor smrknuto.

Mušterija se podigla i šutke počela isprobavati čizme. Da bi joj pomogao, Fjodor je kleknuo na jedno koljeno i počeo da joj svlači staru čizmu, ali je odmah odskočio i užasnut se povukao prema vratima. Njegova mušterija nije imala nogu, već kopito.

— »Aha! — pomislio je Fjodor. — Vidi molim te!«

Trebalo je prije svega prekrstiti se, pa dići ruke od svega i pobjeći; ali on je u istom trenutku zaključio da nečistu silu susreće prvi, a vjerojatno i posljednji put u životu, i ne iskoristiti njene usluge bilo bi glupo. On se savlada i riješi da okuša sreću. Stavivši ruke na leđa, da se ne bi prekrstio, on se s poštovanjem nakašlja i poče:

— Kažu, da na svijetu nema ničeg poganijeg i goreg od nečiste sile, a ja mislim, vaše visokoblagorođe, da je nečista sila najobrazovanija. Đavo, da izvinete, ima kopita i rep straga, ali zato u glavi ima više pameti nego mnogi student.

— Volim te zbog tih riječi — reče polaskana mušterija. — Hvala obućaru! Reci, šta bi želio?

I obućar, ne gubeći vrijeme, poče da se jada na svoju sudbinu. Počeo je od toga, kako je još od djetinjstva zavidio bogatima. Uvijek ga je vrijeđalo, što svi ljudi ne žive podjednako u velikim kućama i ne voze se na dobrim konjima. Zašto je, pita se, on siromašan? Zašto je on gori od Kuzme Lebedkina iz Varšave, koji ima svoju kuću i čija žena nosi šešir? On ima isti nos, iste ruke, noge, glavu, leđa, kao i bogataši, pa zašto on mora da radi dok drugi šetaju? Zašto je on oženjen Marjom, a ne nekom damom, koja miriše na parfeme? U kućama bogatih mušterija on često ima prilike da vidi lijepe gospođice, ali one nikada ne obraćaju pažnju na njega i samo se ponekad smiju i došaptavaju:

— »Što ovaj obućar ima crven nos!« Istina, Marja je dobra, čestita, vrijedna žena, ali, ta ona je neobrazovana, ruka joj je teška i kad udari, boli, a ako se pred njom povede razgovor o politici ili o nečem pametnom, ona se umiješa i napravi strašnu zbrku.

— Pa šta bi ti htio? — prekine ga mušterija.

— A ja bih vas molio, vaše visokoblagorodstvo, Đavole Ivaniču, ako je do vaše milosti, učinite me bogatim čovjekom!

— Neka ti bude. Samo za to si dužan da mi daš svoju dušu! Dok se još pijetlovi nisu oglasili treba da potpišeš evo na ovom papiru da mi predaješ svoju dušu.

— Vaše visokoblagorodstvo! — reče Fjodor učtivo. — Kad ste vi kod mene naručili naglavke, ja nisam tražio pare unaprijed. Treba prvo porudžbinu izvršiti, a onda tek tražiti nagradu.

— Pa dobro! — složi se mušterija.

U stupi odjednom planu jarki plamen, diže se gust, ružičast dim i zamirisa na opaljeno perje i sumpor. Kad se dim razišao, Fjodor protrlja oči i vidje da on više nije Fjodor i obućar, već neki drugi čovjek, u prsluku s lancem, u novim hlačama, i da sjedi u fotelji za velikim stolom. Dva lakaja su mu donosila jelo, duboko se klanjala i govorila:

— Jedite, na zdravlje, vaše visokoblagorođe!

Kakvo bogatstvo! Lakaji mu donesoše veliki komad pečene ovčetine i zdjelicu s krastavcima, zatim prženog gusana s roštilja, malo poslije —kuhanu svinjetinu s hrenom. I kako je sve to fino, dostojanstveno! Fjodor je jeo i prije svakog jela ispijao po veliku čašu odlične rakije, kao da je neki general i grof. Poslije svinjetine su mu donijeli kašu s guščjim salom, pa kajganu sa svinjskom masti i prženu džigericu, a on je sve jeo i uživao. Ali šta ima dalje? Donijeli su mu još pirog s lukom i kuhanu repu s kvasom. »I kako to da ta gospoda ne popucaju od tolikog jela!« — mislio je on. Na kraju su mu donijeli veliku zdjelu s medom. Poslije ručka se pojavio đavo u plavim naočalima i upitao duboko se poklonivši:

— Jeste li zadovoljni s ručkom, Fjodore Pantelejiču?

Ali Fjodor nije mogao da izgovori nijednu riječ, tako se naduo od jela.

Presitost je bila neprijatna, teška i, da se zabavi, počeo je promatrati čizmu na svojoj lijevoj nozi.

— Za ovakve čizme nisam uzimao nikad manje od sedam i po. Koji je to obućar pravio? — upita.

— Kuzme Lebedkin — odgovori lakaj.

— Pozovite tog glupaka!

Uskoro dođe Kuzma Lebedkin iz Varšave. Stao je s poštovanjem kraj vrata i upitao:

Šta ste željeli, vaše visokoblagorođe?

— Kuš! — viknu Fjodor i lupi nogom. — Ne brbljaj i ne zaboravi da si samo obućar, kakav si mi ti čovjek! Klado! Ne umiješ ni da čizme praviš! Svu ću ti njušku smrskati! Zašto si došao?

— Po novac.

— Kakav novac? Napolje! U subotu dođi! Momče, izbaci ga!

Ali odmah se sjeti, kako su se nad njim mušterije pravile važne, i bude mu teško pri duši, i da bi se zabavio, izvadi iz džepa debeli novčanik i poče da broji svoj novac. Novca je bilo mnogo, ali Fjodor je htio da ga bude još više. Zli duh u plavim naočalima donese mu drugi, još deblji novčanik, ali on je htio još više novaca, i što je više brojao, postajao je sve nezadovoljniji.

Uveče mu je đavo doveo visoku, prsatu gospođu u crvenoj haljini i rekao da je to njegova nova žena. Do mrkla mraka se s njom ljubio i

jeo medenjake. A noću je ležao na mekoj, paperjastoj perini, prevrtao se s jedne na drugu stranu i nikako nije mogao zaspati. Osjećao se nelagodno.

— Imamo mnogo novaca, — govorio je ženi — dok se okreneš, mogu lopovi da se uvuku. Otiđi sa svijećom da pogledaš!

Cijele noći nije zaspao i svaki je čas ustajao, da pogleda da li je sanduk čitav. Pred zoru je trebalo otići u crkvu na jutrenje. U crkvi je jednako za sve, i za bogate, i za siromašne. Kad je Fjodor bio siromah, onda se ovako molio u crkvi: »Gospode, oprosti mi grešnome!« Isto je to govorio i sada, kad je postao bogat. U čemu je razlika? A poslije smrti bogatoga Fjodora neće zakopati u zlato i drago kamenje, već u onu istu crnu zemlju kao i posljednjeg siromaha. Peći će se Fjodor na istoj vatri s obućarima. Vrijeđalo je sve to Fjodora, a uz to ga još pritisla u cijelom tijelu težina od jela, a umjesto molitve po glavi mu se vrzmaju razne misli o sanduku s parama, o lopovima, o svojoj prodanoj, izgubljenoj duši.

Iz crkve je izišao ljutit. Da bi rastjerao rđave misli, on, kao što je to često radio ranije, zapjeva iz punog grla. Ali tek što je počeo pjesmu, pritrča mu stražar i salutira mu:

— Gospodine, gospodi se ne pristoji pjevati po ulici! Vi niste obućar!

Fjodor se nasloni leđima na tarabu i počne misliti: čime bd se mogao razonoditi?

— Gospodine! — doviknu mu sluga. — Ne naslanjaj se mnogo na tarabu, zaprljat ćeš bundu!

Fjodor ode u dućan i kupi najljepšu harmoniku, pa pođe ulicama svirajući.

Svi su prolaznici pokazivali prstom na njega i smijali se.

— I to mi je gospodin! — rugali su mu se kočijaši. Kao da je neki obućar...

— Zar gospoda smiju da se tako ponašaju — reče mu stražar. — Mogli biste da odete u krčmu!

— Gospodine, udijelite milostinju Hrista radi! — moljakali su prosjaci, opkolivši Fjodora sa svih strana. — Udijelite!

Prije, kad je bio obućar, prosjaci nisu na njega obraćali pažnju, a sad nije mogao od njih da prođe.

A kod kuće ga je dočekala nova žena, gospođa, obučena u zelenu bluzu i crvenu suknju. Htio je da bude ljubazan s njom i već je zamahnuo da je gurne malo u leđa, ali ona mu ljuti to reče:

— Seljačino! Prostačino! Ne umiješ ni da se ponašaš s gospođama! Ako voliš, a ti ruku poljubi, ali ne dopuštam da me tučeš!

»Proklet bio takav život! — pomisli Fjodor. — Zar tako žive ljudi! Ni pjesmu da zapjevaš, ni na harmonici da zasviraš, ni sa ženom da se poigraš... Pfuj!...«

Tek što je sjeo sa gospođom da pije čaj, a pojavi se nečastivi u plavim naočalima i reče:

— E, pa, Fjodore Pantelejiču, ja sam svoju održao do kraja. Sad vi potpišite papir i izvolite sa mnom. Sad znate šta znači bogato živjeti, to vam je dosta!

I povuče Fjodora u podzemlje, ravno u pakao, a đavoli se sjurili sa svih strana, pa viču:

— Budalo! Glupane! Magarče!

U paklu je strašno zaudaralo na petrolej, prosto da se ugušiš.

Odjednom svega nestane. Fjodor otvori oči i ugleda svoj stol, čizme i limenu lampicu. Staklo na svjetiljci bilo je pocrnjelo, i od malog plamička na fitilju izbijao je smrdljiv dim kao iz odžaka. Kraj njega je stajao naručilac s plavim naočalima i ljutito vikao:

— Budalo! Glupane! Magarčino! Naučit ću ja tebe pameti, pokvarenjače! Primio si narudžbu prije dvije nedjelje, a čizme mi još uvijek nisu gotove! Ti misliš da ja imam vremena do trčkaram pet puta na dan tebi po čizme? Nitkove! Stoko!

Fjodor protrese glavom i prihvati se čizama. Mušterija je još dugo vikala i prijetila. Kad se, najzad, smirio, Fjodor ga turobno upita:

— A čime se vi, gospodine, bavite?

— Pravim bengalsku vatru i rakete. Ja sam pirotehničar.

Zvonilo je za jutrenje. Fjodor je predao čizme, primio novac i pošao u crkvu.

Ulicom su, gore dolje prolazile kočije i saonice s medvjeđim pokrivačima. Trotoarom su zajedno s prostim narodom prolazili trgovci, gospođe, oficiri... Ali Fjodor više nije zavidio i nije roptao na svoju sudbinu. Sad mu se činilo da je i bogatašima i siromasima podjednako rđavo. Jedni imaju mogućnost da se voze u kočijama, a

drugi — da iz svega grla pjevaju pjesme i sviraju na harmonici, a u suštini sve očekuje jedno isto, isti grob, i u životu nema ničega, za što bi sa mogao prodati nečastivome ma i najmanji dio duše.

Prijevod M. Stojnić i N. Bogdanović, red. B. Škritek.

Štampano u »Petrogradskim novinama«, br. 355, 1888. s potpisom: An. Ćehov. Slijedeće godine nešto prerađeno i odmah uključeno u autorovo izdanje Sabranih djela (u I. knj., 1899.).

OKLADA
I

Bijaše tamna jesenja noć. Stari bankar hodao je u svojemu kabinetu iz jednoga kuta u drugi i sjećao se kako je prije petnaest godina, ujesen, priredio kućnu zabavu. Na toj zabavi bilo je mnogo pametnih ljudi, koji su vodili veoma zanimljive razgovore. Između ostalog govorili su o smrtnoj kazni. Gosti, među kojima bijaše dosta učenjaka i novinara, bijahu većinom protivnici smrtne kazne. Takav način kažnjavanja smatrali su zastarjelim, neprikladnim u kršćanskim državama i nećudorednim. Neki od njih držali su, da bi smrtnu kaznu svagdje trebalo zamijeniti doživotnom tamnicom.

— Ne slažem se s vama, — reče domaćin-bankar. — Nisam iskusio ni smrtnu kaznu ni doživotnu tamnicu, ali mislim, ukoliko mogu da prosuđujem a priori, da je smrtna kazna ćudorednija i čovječnija od zatvora. Smrtna kazna ubija odmah, a doživotna kazna polagano. Pa koji je krvnik čovječniji? Onaj, koji vas ubije za nekoliko časaka ili onaj, koji iz vas izvlači život mnogo godina?

— I jedno i drugo jednako je nećudoredno, — primetnu netko od gostiju, — jer je i jednom i drugom cilj isti — da oduzme život. Država — nije bog. Ona nema prava, da oduzme ono, što ne može da vrati kad god to zaželi.

Među gostima se nalazio i neki pravnik, mlad čovjek od kojih dvadeset i pet godina. Kad ga zapitaše, što misli, on reče:

— I smrtna kazna i doživotna tamnica jednako su nećudoredne, no kad bi mi ponudili da biram između smrtne kazne i doživotne tamnice, izabrao bih, naravno, drugo. Živjeti bilo kako bolje je nego ne živjeti uopće.

Nastade živa prepirka. Bankar, koji bijaše tada i mlađi i nervozniji, izgubi najedamput vlast nad sobom, udari šakom po stolu i viknu obraćajući se mladom pravniku:

— Nije istina! Kladim se za dva milijuna, da vi u tamnici ne biste izdržali ni pet godina.

— Ako to mislite ozbiljno, — odgovori mu pravnik, — prihvaćam okladu. Kladim se, da ću izdržati ne pet, nego petnaest godina.

— Petnaest? Dobro! — viknu bankar. — Gospodo, postavljam dva milijuna!

— Pristajem! Vi ćete uložiti milijune, a ja svoju slobodu! — reče pravnik.

I ta monstruozna, besmislena oklada bijaše sklopljena! Bankar, koji tada nije znao broja svojih milijuna, čovjek razmažen i lakouman, bijaše oduševljen tom okladom. Za vrijeme večere ismijavao je pravnika i govorio:

— Pamet u glavu, mladi čovječe, dok nije kasno. Dva milijima za mene su malenkost, a vi se izvrgavate opasnosti, da izgubite tri četiri najbolje godine svojega života. Kažem: tri četiri, jer duže nećete izdržati. Ne zaboravljajte, nesretniče, ni to, da je dobrovoljno zatočenje mnogo teže nego prisilno. Pomisao, da imate pravo svakog časa izići na slobodu, otrovat će vam u tamnici cijelu egzistenciju. Meni vas je žao!

I bankar se sada, koračajući iz kuta u kut, sjećao svega toga. Pitao se:

— Čemu ta oklada? Kakva je korist od toga, što je pravnik izgubio petnaest godina života, i što ću ja baciti dva milijuna? Može li to dokazati ljudima, da je smrtna kazna gora ili bolja od doživotne tamnice? Ne i ne. To je glupost, besmislica. S moje strane to je bio hir sita čovjeka, a kod pravnika to je bila samo obična pohlepa za novcem...

Sjećao se zatim onoga, što se dogodilo poslije opisane večeri. Bilo je odlučeno, da pravnik izdržava kaznu pod najstrožim nadzorom u jednom od krila kuće, sagrađenih u bankarovu vrtu. Ugovoriše, da će pravnik biti petnaest godina lišen prava da prestupi prag krila, da vidi žive ljude, da čuje ljudske glasove i da dobiva pisma i novine. Smije imati glazbeni instrument, čitati knjige, pisati pisma, piti vino i pušiti. S vanjskim svijetom smije, po ugovoru, dolaziti u dodir jedino šutke, kroz okance, posebno uređeno za to. Svega što je potrebno — knjiga, nota, vina i ostalog — može tražiti pismenim putem, koliko želi, no sve će to primati samo kroz prozorčić. U ugovoru bijahu označene sve potankosti i sitnice, po kojima pravnik ima da sjedi u strogoj samici, i to točno petnaest godina, od dvanaest sati 14. studenoga 1870. do dvanaest sati 14. studenoga 1885. I najmanji pokušaj pravnikov, da povrijedi odredbe ugovora, pa bilo to i dvije minute prije nego mine rok, oslobađa bankara obveze, da mu isplati dva milijuna.

Prvu godinu za točenja pravnik je, koliko bijaše moguće prosuditi po njegovim kratkim zapisima, silno patio od čame u samoći. Iz njegova zatvora neprestano su, i danju i noću, dopirali zvukovi klavira! Otklonio je vino i duhan. Vino, pisao je on, budi želje, a želje su uzniku najveći neprijatelji; ništa nije k tome dosadnije nego piti dobro vino i ne vidjeti nikoga. A duhan mu kvari zrak u sobi. Prvu godinu pravniku su slali knjige pretežno laka sadržaja: romane sa zamršenim ljubavnim zapletom, kriminalne i fantastične pripovijesti, komedije i tako dalje.

Druge godine muzika je u onom krilu zgirade utihnula, a pravnik je pismeno tražio samo klasike. Pete godine opet se čula svirka, a uznik je tražio vina. Ljudi, su ga nadzirali gledajući kroz prozorčić, govorili su, da je cijelu tu godinu samo jeo, pio i ležao na postelji, da je često zijevao i srdito razgovarao sam sa sobom. Knjige nije čitao. Kadkad bi noću sjeo da piše, i pisao bi dugo, a predjutro bi razderao na komadiće sve što je napisao. Više puta su čuli kako plače.

U drugoj polovini šeste godine uznik je počeo živo učiti strane jezike, filozofiju i povijest. Na te se nauke bacio tako požudno, da je bankar jedva dospijevao da mu nabavi te knjige. U četiri godine bijaše, na njegov zahtjev, naručeno oko šest stotina svezaka. U vrijeme, kad je uznika držala ta pasija, bankar je od njega primio pismo ovoga sadržaja: »Dragi moj tamničaru. Ne nađu li nijedne pogreške, najtoplije vas molim, odredite, da u vrtu ispale hitac iz puške. Taj će mi hitac reći, da moj trud nije uzaludan. Geniji svih vremena i svih zemalja govore različitim jezicima, ali u svima njima gori ista vatra. O, da znate kako moja duša sad osjeća nezemaljsku sreću zbog toga, što mogu da ih razumijem!« Želja se uzniku ispunila: bankar je odredio, da u vrtu ispale dva hica.

Poslije desete godine zatočenik je nepomično sjedio za stolom i čitao samo evanđelje. Bankar se čudio, što je čovjek, koji je u četiri godine svladao šest stotina knjiga teška sadržaja, utrošio oko godinu dana na čitanje jedne knjige, i to lako razumljive i ne debele. Nakon evanđelja dođoše na red povijest religije i bogoslovlje.

Posljednje dvije godine zatočenja zatočenik je čitao izvanredno mnogo, ne birajući štiva. Sad se bavio prirodnim naukama, sad je tražio Byrona ili Skakespeara. Znao bi poslati i ceduljice, u kojima bi tražio, da mu pošalju u isto vrijeme i kemiju, i udžbenik medicine, i

roman, i kakav filozofski ili bogoslovski traktat. Njegovo štivo odavaše čovjeka, koji kao da pliva u moru usred krhotina broda i koji kao da se očajnički hvata sad za jednu, a sad za drugu krhotinu broda, ne bi li sebi spasio život!

II

Starac-bankar sjećao se svega toga. Mislio je:

»Sutra u dvanaest sati on dobiva slobodu. Prema ugovoru imam da mu isplatim dva milijuna. Platim li mu, sve je propalo: potpuno sam upropašten...«

Prije petnaest godina nije znao broja svojih milijuna, a sad se ne usuđuje zapitati, čega ima više — novaca ili dugova? Hazardna burzovna igra, opasne spekulacije i strast za stjecanjem, koje se nije mogao osloboditi ni u starosti, dovedoše ga dotle, da su mu poslovi nazadovali: neustrašivi, samosvijesni, oholi bogataš pretvorio se u osrednjega bankara koji neprestano strepi, kad papiri rastu i padaju.

— Prokleta oklada! — mrmljaše starac, hvatajući se za glavu u svojem očaju. — Što nije umro taj čovjek? Njemu ostaje još četrdeset godina života. Uzet će mi i posljednje, oženit će se, uživat će život, igrat će na burzi, a ja ću, kao prosjak, zavidno gledati i svaki dan slušati kako mi govori jednu te istu rečenicu: »Ja vam dugujem sreću svojega života, dopustite mi da vam pomognem!« Ne, to je previše! Od bankrota može da me spasi jedino — smrt toga čovjeka!

Odbiše tri sata. Bankar poče prisluškivati: svi su u kući spavali; čuo je samo kako iza prozora šumi ozeblo drveće.

Nastojeći da ne izazove nijednoga zvuka, on izvadi iz čelične blagajne ključ od vrata, koja se nisu otvarala petnaest godina, navuče na se ogrtač i iziđe iz kuće.

U vrtu bijaše tamno i hladno. Padala je kiša. Oštar, vlažan vjetar, hujeći po cijelom vrtu, nije davao mira ni drveću. Bankar napregnu oči, no nije vidio ni zemlje, ni bijelih kipova, ni krila zgrade, ni drveća. Došavši do mjesta, gdje se nalazilo krilo, on zazva čuvara, ali ne dobi odgovora. Čuvar se očito sklonio pred nevremenom negdje u kuhinji ili u stakleniku.

»Smognem li hrabrosti, da ostvarim namjeru, sumnja, će pasti u prvom redu na čuvara.«

U mraku napipa stepenice i vrata i uđe u predsoblje; zatim se, pipajući, nađe u hodniku, gdje upali šibicu. Ne bijaše žive duše. Tu je

stajala samo postelja bez posteljine, a u kutu se crnjela željezna peć. Pečati na vratima, koja su vodila u uznikovu sobu, bijahu cijeli.

Kad se šibica ugasila, starac zaviri, dršćući od uzbuđenja, kroz prozorčić.

U zatvorenikovoj sobi slabo je gorjela svijeća. Zatvorenik je sjedio za stolom. Vidjela su mu se samo leđa, pa kosa na glavi i ruke. Na stolu, na dvjema naslonjačima i na sagu, kraj stola, ležahu otvorene knjige.

Prođe deset časaka, a zatočenik se i ne maknu. Petnaestogodišnje zatočenje naučilo ga je sjediti nepomično. Bankar pokuca prstom na prozorčić, ali uznik ne odgovori na to kucanje ni jednim pokretom. Onda bankar oprezno strgnu s vrata pečate i turi ključ u bravu. Zarđala brava izdade hripav zvuk, i vrata zaškripješe. Bankar je očekivao, da će odmah začuti krik začuđenja i korake, ali prođoše tri minute, a za vratima sve bijaše tiho kao i prije. On odluči da uđe u sobu.

Za stolom je nepomično sjedio čovjek, ali taj čovjek nije bio nalik na obične ljude. Bijaše to kostur, obavijen kožom, s dugačkim ženskim uvojcima i sa zapuštenom bradom. Lice mu bijaše žuto, zemljane boje, obrazi upali, leđa dugačka i uska, a ruka, kojom pridržavaše svoju obraslu glavu, bijaše tako tanka i mršava, da je bijaše mučno gledati. U njegovoj kosi već su se srebmile sjedine. Gledajući to staračko, izmoždeno lice, nitko ne bi povjerovao, da mu je samo četrdeset godina. Spavao je... Pred njegovom sagnutom glavom na stolu je ležao list papira, na kojem bijaše nešto napisano sitnim slovima.

»Jadni čovjek! — pomisli bankar. — Spava i vjerojatno sanja o milijunima! A bilo bi dosta da samo zgrabim toga polumrtvog čovjeka, da ga bacim na postelju, da ga samo malo pritisnem jastukom; ni najsavjesnija ekspertiza neće naći tragova nasilne smrti. Hajde da ipak najprije pročitam što je on tu napisao...

Bankar uze sa stola list i pročita ovo:

»Sutra u podne dobivam slobodu i pravo, da zađem među ljude. Prije nego što ostavim ovu sobu i ugledam sunce, reči ću vam nekoliko riječi, jer to smatram potrebnim. Po čistoj savjesti, i pred bogom koji me vidi, kažem vam, da prezirem i slobodu, i život, i zdravlje, i sve ono, što u vašim knjigama nazivaju blagom svijeta.

Petnaest godina sam pomno proučavao zemaljski život. Istina, nisam vidio zemalja ni ljudi, no iz vaših sam knjiga pio mirisno vino, pjevao pjesme, u šumi gonio jelene i veprove, ljubio žene... Ljepotice, eterične poput oblaka, sazdane čarobnjaštvom vaših genijalnih pjesnika, dolažahu noću k meni i šaptahu mi divne priče, koje me opijahu. Zajedno s jumacima vaših knjiga penjao sam se na vrhunce Elbrusa i Montblanca i vidio sam odanle kako ujutru izlazi sunce i kako uvečer oblijeva grimiznim rumenilom nebo, ocean i vrhunce gora; vidio sam odanle kako blistave munje nada mnom paraju oblake; vidio sam zelene šume, polja, rijeke, jezera, gradove, čuo sam pjev sirena i svirku pastirskih svirala, osjećao sam krila krasnih đavola, koji dolijetahu k meni, da mi govore o bogu... Zajedno s junacima vaših knjiga bacao sam se u ponore, činio čudesa, ubijao, palio gradove, propovijedao nove religije, osvajao cijela carstva...

»Vaše knjige dadoše mi mudrost. Sve što je neumorna ljudska misao vjekovima stvarala, u mojoj je lubanji stlačeno u neveliku grudu. Znam da sam pametniji od svih vas.

»I zato prezirem vaše knjige, prezirem sva blaga svijeta i svu mudrost. Sve je ništavno, prolazno, sve je samo priviđenje i obmana, sve je varka. Budite samo oholi, mudri i krasni — smrt će vas ipak izbrisati s lica zemlje — kao podrumske miševe — a vaše potomstvo, povijest, besmrtnost vaših genija smrznut će se, ili će izgorjeti zajedno sa zemaljskom kuglom.

»Izgubili ste razum, pa ne idete pravim putom. Laž primate kao istinu, a rugobu kao ljepotu. Začudili biste se, kad bi, zbog nekih okolnosti, na stablima jabuka ili naranača izrasle najedamput žabe i gušterice, umjesto plodova, ili kad bi ruže počele širiti miris konjskog znoja; tako se i ja čudim vama, koji zamijeniste nebesa za zemlju. Neću da vas razumijem.

»Da vam činom pokažem koliko prezirem sve za što vi živite, odričem se dvaju milijuna, o kojima sam nekada sanjao kao o raju i koje sada prezirem. Da se lišim prava na njih, izići ću odavle pet sati prije ugovorenog roka, i na taj ću način prekršiti ugovor...«

Pročitavši te retke, bankar stavi list na stol, poljubi čudnoga čovjeka u glavu, zaplaka i iziđe iz zgrade. Nikada prije, pa ni nakon golemih gubitaka na burzi, nije sebe tako prezirao kao sada. Došavši

kući, leže u postelju, ali od suza i uzbuđenja dugo nije mogao da zaspi...

Ujutru drugoga dana dotrčaše blijedi čuvari i rekoše mu, da su vidjeli čovjeka, koji je živio u onom krilu zgrade, kako izlazi kroz prozor u vrt, kako ide prema vratima i kako je onda nestao. Bankar se smjesta, zajedno sa slugama, uputi u krilo, te se uvjeri, da je zatvorenik pobjegao. Da ne bude suvišnog govorkanja, on uze sa stola list s tekstom odreknuća, vrati se u svoju sobu i zaključa ga u čeličnu blagajnu.

Prijevod T. Prpić.

Prvi puta štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 4613, 1889. god. pod naslovom »Bajka« i s potpisom: An: Čehov. 1901. uključeno u IV. knjigu Sabranih djela, pri čemu je pripovijetka bila prerađena.

KNEGINJA

Na velika, tako zvana »Crvena« vrata n-skoga muškog manastira ušla je kočija, u koju bijahu upregnuta četiri sita, lijepa konja. Jeromonasi i iskušenici, koji stajahu u gomili kod zgrade određene za goste-plemiće, već su izdaleka, po kočiji i po konjima, prepoznali u dami, što je sjedila u kočiji, svoju dobru znanicu, kneginju Veru Gavrilovnu.

Starac u livreji skoči s kozlića i pomože kneginji da iziđe iz kočije. Ona podiže tamno velo i polako pristupi svim jeromonasima, da primi blagoslov. Zatim ljubazno kimnu iskušenicima, pa se uputi u odaje.

— Zaželjeste se svoje kneginje, zar ne? — govorila je monasima, koji su unosili njezine stvari. — Nije me bilo kod vas već mjesec dana. No, eto, došla sam, gledajte svoju kneginju. A gdje je otac arhimandrit? Bože, izgaram od nestrpljivosti! Divan, divan starac! Možete se ponositi, što imate takva arhimandrita.

Kad je ušao arhimandrit, kneginja oduševljeno povika, skrsti ruke na prsima i pristupi mu, da primi blagoslov.

— Ne, ne! Pustite da poljubim! — reče ona hvatajući ga za ruku, i živo mu je triput poljubi. — Kako mi je drago, sveti oče, što vas napokon vidim! Jamačno ste zaboravili svoju kneginju, a ja sam u mislima neprestano živjela u vašemu manastiru. Kako je ovdje kod vas lijepo! U tom životu za boga, daleko od taštoga svijeta, neka je posebna draž, sveti oče. Osjećam je svom dušom, ali ne mogu da to iskažem riječima!

Kneginjini se obrazi zališe crvenilom, a suze joj navriješe na oči. Govorila je bez prekida, živo, a arhimandrit, starac od kojih sedamdeset godina, nelijep i stidljiv, svejednako je šutio, samo bi tu i tamo rekao, odsječeno i po vojnički:

— Upravo tako, vaša svjetlosti... slušam... razumijem...

— Jeste li izvoljeli na dugo doći k nama? — upita on.

— Danas ću kod vas prenoćiti, a sutra ću do Klavdije Nikolajevne — davno se već ne vidjesmo. Preksutra ću se vratiti ovamo i ostat ću kod vas tri četiri dana. Htjela bih da ovdje kod vas odahnem, sveti oče...

Kneginja je rado boravila u n-skom manastiru. U posljednje dvije godine zavoljela je ovo mjesto, pa je ovamo dolazila gotovo svaki

ljetni mjesec. Ostala bi dva tri dana, a katkada i cijelu sedmicu. Plahi iskušenici, tišina, niski stropovi, miris čempresa, skromno jelo, jeftini zastori na prozorima — sve bi je to diralo, sve bi je to navodilo na poniranje u sebe i na dobre misli. Bijaše joj dovoljno da se u sobama zadrži pola sata, pa da joj se učini, da je i ona jednako plaha i skromna, da i ona širi miris čempresa; prošlost bi se nekamo udaljivala, gubila bi svoju vrijednost, i kneginja bi počela misliti, da je i ona, premda joj je dvadeset i devet godina, slična starom arhimandritu, da je i ona, poput njega, rođena za siromaštvo, a ne za zemaljsku veličinu i ljubav, da je rođena za život tih, povučen i sumračan poput ovih prostorija...

U mračnu ćeliju isposnika, udubljena u molitvu, zna tako iznenada zaviriti zraka svijetla, na prozorčić ćelije zna sjesti ptičica i zapjevati svoju pjesmicu; opori isposnik nasmiješi se i nehotice, a grudi mu, sred teških razmišljanja o grijesima — poput potoka ispod kamena — zapljusne tiha, bezgrešna radost. Kneginji se činilo, da i sama donosi izvana isto takvu utjehu, kakvu donosi zraka svijetla ili ptičica. Njezin prijazni, veseli smiješak, krotki pogled, glas, šale, uopće cijeli njezin maleni lik u jednostavnoj crnoj haljini, morao je, čim bi se pojavila, izazvati osjećaj ganuća i radosti kod tih jednostavnih, oporih ljudi. Gledajući je, svaki je od njih morao misliti: »bog nam je poslao anđela«... I ona se, osjećajući da to svaki od njih i nehotice misli, smješkala još ljubaznije — nastojeći da bude nalik na ptičicu.

Popivši čaj i odmorivši se, izašla je u šetnju. Sunce bijaše već zašlo. Od manastirskoga cvjetnjaka dopro je do kneginje val vlažna mirisa netom zalivene rezede, iz crkve je dopiralo tiho pjevanje muških glasova, koje joj se učinilo veoma ugodnim i tužnim, jer je dolazilo izdaleka. Trajala je noćna služba. U tamnim prozorima, gdje su krotko titrali žišci, u sjenama, u liku starca-monaha, koji je sjedio pred crkvom, kod ikone sa škrabicom za milodare, bijaše toliko nepomućena mira, da je kneginji dolazilo nekako da zaplače...

A za vratima u aleji, između zida i breza, gdje stoje klupe, bijaše već potpuna večer. Zrak je tamnio brzo, brzo... Kneginja se prošetala po aleji, sjela je na klupu i zamislila se.

Mislila je o tome, kako bi bilo lijepo nastaniti se za cijeli život u ovom manastiru, gdje je život tih i nepomućen kao ljetno veće; bilo bi

lijepo da potpuno zaboravi nezahvalnoga, razuzdanog kneza, svoj golemi imutak, vjerovnike, koji je uznemiruju svaki dan, svoje nesreće, sobaricu Dašu, koja je jutros drzovito gledala. Bilo bi lijepo cijeli život sjediti ovdje na klupi i kroz stabla breza gledati kako se dolje pod gorom vuku krpe večernje magle, kako daleko, daleko nad šumom, poput crna oblaka, nalik na koprenu, lete na noćište vrane, kako dva iskušenika — jedan jašući na pjegastu konju, a drugi pješice — tjeraju konje na noćnu pašu i kako se jogune kao mala djeca — veseleći se slobodi; njihovi mladi, zvonki glasovi odjekuju u nepokretnome zraku, pa možeš razabrati svaku riječ. Lijepo je sjediti i slušati u tišini: sad pirne vjetrić, zanjiše vrhove breza, sad žaba zašušti u lanjskome lišću, sad crkveni sat iza zida odbija četvrt... Da joj je tako sjediti nepomično, slušati i misliti, misliti, misliti...

Kraj nje prođe starica s torbom. Kneginja pomisli, da bi bilo dobro da zaustavi tu staricu i da joj kaže štogod ljubazno, duševno, da joj pomogne... No starica se nijedamput ne osvrnu, te zakrenu za ugao.

Malo kasnije u aleji se pojavi visok muškarac sijede brade, sa slamnatim šeširom na glavi. Došavši do kneginje, on skinu šešir i nakloni se. Po velikoj ćeli i šiljatom orlovskom nosu kneginja prepozna u njemu liječnika Mihaila Ivanoviča, koji je prije pet godina služio kod nje u Dubovkama. Ona se sjeti, kako joj je netko rekao, da je tome liječniku lani umrla žena, i ona osjeti želju, da mu izrazi saučešće, da ga utješi.

— Doktore, vjerojatno me ne prepoznajete? — upita ona smiješeći se prijazno.

— Ne, kneginjo, prepoznao sam, — reče liječnik skidajući ponovno šešir.

— No, hvala vam, mislila sam već, da ste zaboravili svoju kneginju. Ljudi se sjećaju samo svojih neprijatelja, a prijatelje zaboravljaju. I vi doputovaste da se pomolite?

— Noćim ovdje svake subote, po dužnosti. Ja ovdje liječim.

— Pa kako je? — upita kneginja uzdišući. — Čula sam, da vam je umrla žena. Kakva nesreća!

— Jest, kneginjo, za me je to velika nesreća.

— Što možemo? Moramo ponizno podnositi nesreće. Bez volje providnosti ne padne nijedna vlas čovjeku s glave.

— Jest, kneginjo.

Na prijazni, krotki smiješak kneginjin i na njezine uzdahe liječnik odgovaraše hladno i suho: »Jest, kneginjo«. I izraz lica bijaše u njega hladan, suh.

»Što da mu još kažem?« — pomisli kneginja.

— No kako se dugo već nismo vidjeli! — reče ona. — Pet godina! Koliko je vode međutim proteklo, koliko je bilo promjena, strašno je kad se samo sjetiš! Vi znate, da sam se udala... da sam od grofice postala kneginjom. Dospjela sam već i da se rastavim s mužem.

— Jest, čuo sam.

— Mnoga mi je iskušenja poslao bog. Vjerojatno ste i vi čuli, imutak mi je posve propao. Zbog dugova mojega nesretnog muža prodaše mi Dubovke, Kirjakovo i Sofjino. Ostade mi samo Baranovo i Mihaljcevo. Strašno mi je kad se osvrnem: koliko promjena, različitih nesreća, koliko pogrešaka!

— Jest, kneginjo, mnogo pogrešaka.

Kneginjo se malo zbuni. Znala je za svoje pogreške; sve bijahu tako intimne, da je samo ona mogla govoriti o njima. Zato ne izdrža već upita:

— Na kakve pogreške mislite?

— Spomenuste ih, pa su vam valjda poznate... — odgovori liječnik sa smiješkom. — Što da i govorimo o njima/

— Ne, recite, doktore. Bit ću vam veoma zahvalna! I nemojte se, molim vas, ustručavati preda mnom. Ja rado slušam istinu.

— Ja nisam vaš sudac, kneginjo.

— Niste moj sudac? Kakvim tonom govorite? Vi, dakle, znate nešto? Recite!

— Kad baš želite, molim. Samo, nažalost, ne umijem govoriti, i nije me uvijek lako razumjeti.

Liječnik razmisli i poče.

— Pogrešaka je mnogo, no glavno je zapravo, po mojemu mišljenju opći duh, kojim... koji je vladao na svim vašim imanjima. Vidite, ne umijem se izražavati. Glavno je ono nedostajanje ljubavi, ona odbojnost prema ljudima, što se osjećala apsolutno u svemu. Na toj odbojnosti u vas je počivao cijeli sustav života. Odbojnost prema ljudskom glasu, prema licima, prema zatiljcima, koracima... jednom riječju, prema svemu što čini čovjeka. Kod svih vrata i na stepeništima stoje siti, surovi i lijeni livrirani vratari, da u kuću ne bi

ušli nepristojno obučeni ljudi; u predsoblju stoje stolci s visokim naslonima, da sluge ne bi, kod balova i primanja, zatiljcima uprljali tapete na zidovima; po svim su sobama prostrti hrapavi sagovi, da se ne čuju ljudski koraci; svakoga pridošlicu neminovno upozoruju, da govori što tiše i što manje, da ne kaže ono, što bi moglo loše djelovati na uobrazilju i živce. A u vašem kabinetu, čovjeku ne pružaju ruke i ne mole ga, da sjedne, upravo kao što ni vi sada niste pružili ruku niti, ste me pozvali da sjednem...

— Izvolite, ako hoćete! — reče kneginja pružajući ruku i smješkajući se. — Zaista, srditi se zbog takve trice...

— Pa zar se ja srdim? — nasmija se liječnik, ali odmah planu, skinu šešir i, mašući njime, poče govoriti sa žestinom: — Govoreći otvoreno, već sam odavna čekao priliku, da vam kažem sve, sve... To jest, htio bih vam reći, da na sve ljude gledate napoleonovski, kao na meso za topove. U Napoleona bijaše, međutim, bar neka ideja, a u vas ništa osim odbojnosti!

— Ja da osjećam odbojnost prema ljudima? — nasmiješi se kneginja sliježući u zapanjenosti ramenima. — Ja?

— Jest, vi! Potrebne su vam činjenice? Izvolite! U Mihaljcevu žive kod vas od milostinje tri bivša vaša kuhara, koji oslijepiše u vašim kuhinjama od žari iz peći. Sve što je na desecima tisuća vaših desetina zdravo, čvrsto i lijepo, sve ste to uzeli vi i vaši gotovani, da vam ti ljudi služe kao vratari, sluge i kočijaši. Svi ti dvonogi stvorovi odgojeni su u sluganstvu, nažderani su, postali su surovi, izgubiše ljudski lik, jednom riječju... Mlade liječnike, agronome, učitelje, uopće inteligentne trudbenike, bože moj, odvlače od posla, od poštena rada i sile ih, da sudjeluju, zbog komadića kruha, u različitim plitkim komedijama, kojih se stidi svaki pristojni čovjek! Gdjekoji mladi čovjek ne prosluži ni tri godine, a već postaje licemjerom, ulizicom, klevetnikom... Zar je to dobro? Vaši upravitelji-Poljaci, ti podmukli uhode, svi ti Kazimiri i Kajetani jure od jutra do noći po desetinama tisuća desetina i nastoje da oderu tri kože s jednoga vola, samo da ugode vama. Oprostite, govorim bez sistema, ali ništa za to. Prosti narod kod vas ne smatraju ljudima. Pa i one knezove, grofove i arhijereje, što su dolazili k vama, primali ste samo kao dekoraciju, a ne kao žive ljude. Glavno je, međutim, glavno je... ono što me

najviše uzrujava... posjedovati imutak vrijedan više od milijuna i ništa ne učiniti za ljude, ništa!

Kneginja je sjedila začuđena, prestrašena, uvrijeđena, ne znajući što da kaže i kako da se drži. Nikad još nitko nije govorio s njom ovakvim tonom. Neugodni, srditi glas liječnikov i njegov nezgrapni govor, pun zapinjanja, zvučahu u njezinim ušima i u njezinoj glavi kao oštra buka, kao oštri udarci; a zatim joj se pričinjalo, da je liječnik, gestikulirajući, udara po glavi svojim šeširom.

— Nije istina! — reče ona tiho, glasom punim molbe. — Učinila sam mnogo dobra ljudima, znate to i sami!

— Prestanite! — viknu liječnik. — Zar još uvijek smatrate svoju dobrotvornu djelatnost nečim ozbiljnim i korisnim, a ne plitkom komedijom? Pa to bijaše komedija od početka do kraja, to je značilo igrati se ljubavi prema bližnjemu, najprozirnija igra, što su je prozirala čak i djeca i glupe babe. Evo, na primjer, taj vaš — kako se ono zove? — onaj čudnovati dom za starice bez igdje ikoga, u kojemu sam bio, po vašoj volji, nešto kao glavni liječnik, onaj dom, kojemu ste sami bili počasna pokroviteljica. O gospode, bože naš, kakva dražesna ustanova! Sagradiste kuću s parketnim podovima i s vjetrokazom na krovu, sakupiste u selu desetak starica i prisiliste ih da spavaju pod vunenim pokrivačima, na ponjavama od nizozemskog platna, i da jedu žuti šećer.

Liječnik se zlurado nasmija u šešir, pa nastavi brzo i zapinjući:

— Bila je to igra! Niži službenici azila zaključavaju pokrivače, da ih starice ne prljaju — neka spavaju, đavolje svađalice, na podu! Starica ne smije ni na postelju da sjedne, ni haljetak da navuče, ni po glatkome parketu da se prošeće. Sve su čuvali za paradu i sakrivali pred staricama kao pred tatima, a starice su se prehranjivale i oblačile potajno prosjačeći i moleći boga dan i noć, da ih što prije izbavi iz zatvora i da se riješe spasonosnih pouka sitih gadova, kojima povjeriste nadzor nad staricama. A što su radili viši službenici? To je upravo ganutljivo! Tako, dvaput nedjeljno, uvečer, juri na konjima trideset i pet tisuća glasnika, koji javljaju, da će kneginja, to jest vi, sutra pohoditi azil. To znači, do sutra valja ostavljati bolesnike, oblačiti se, i ići na paradu. Dobro, dolazim ja. Na staricama je sve čisto i novo, stoje u redu i čekaju. Kraj njih stoji umirovljeni garnizonski štakor-nadglednik sa svojim sladunjavim,

denuncijantskim smiješkom. Starice zijevaju, pogledavaju se, no ne usuđuju se mrmljati. Čekamo. Juri na konju upraviteljev pomoćnik. Pola sata poslije njega glavni upravitelj, pa upravitelj ureda ekonomije, pa još netko i još netko... jure na konjima bez kraja! Lica su u svih tajanstvena, svečana, čekamo, čekamo, premještamo se s noge na nogu, gledamo na sat — sve to u grobnoj šutnji, jer svi mrzimo jedan drugoga, gotovi da pođemo na nož. Prolazi sat, dva sata, i eto, napokon se u daljini pojavljuje kočija, i... i...

Liječnika uhvati sitan smijeh, i on izgovori sitnim glasom:

— Vi izlazite iz kočije, a stare vještice počinju, na zapovijed garnizonskog štakora, pjevati: »Kako je slavan naš gospod na Sionu, ne može da iskaže jezik...« Nije loše?

Liječnik zahihota u basu i odmahnu rukom kao da želi reći, da od smijeha ne može dalje. Smijao se teško, oštro, čvrsto stisnutih zuba, kako se smiju zli ljudi; po njegovu glasu, licu i blistavim, ponešto drzovitim očima vidjelo se, da duboko prezire i kneginju, i azil, i starice. U onome što je tako nespretno i surovo rekao ne bijaše ništa smiješna i vesela, no on je hihotao s užitkom, pa i s veseljem.

— A škola? — nastavi on teško dišući od smijeha. — Sjećate li se kako ste zaželjeli da sami poučavate djecu mužika? Mora da ste ih veoma dobro poučavali, jer su se gotovo svi derani razbježali, pa ih je onda trebalo šibati i mititi novcem, da dolaze k vama. A sjećate li se kako ste željeli da vlastitom rukom hranite na dudicu dojenčad matera što rade u polju? Išli ste po selu i plakali, jer se te dojenčadi nije našlo, da vam budu na uslugu — sve su majke uzimale svoju dojenčad sa sobom na polje. Onda je seoski knez naložio majkama, da redom ostavljaju svoju dojenčad vama za zabavu. Čudnovato! Svi su bježali od vaših dobročinstava kao miševi pred mačkom! A zašto? Veoma jednostavno! Ne zato što je narod u nas zaostao i nezahvalan, kako ste vi uvijek govorili, već zato što u svim vašim pothvatima, oprostite mi taj izraz, ne bijaše ni za groš ljubavi i milosrđa! Vodila vas je samo želja, da se zabavljate živim lutkama, i ništa više... Tko ne razlikuje ljude od bolonjskih psića, ne treba da se bavi dobrotvomošću! Velika je razlika, uvjeravam vas, između ljudi i bolonjskih psića!

Kneginji je srce silno udaralo; osjećala je udarce i u učima, i još joj se uvijek činilo, da joj liječnik svrdla glavu svojim šeširom. Liječnik

je govorio brzo, žestoko i nelijepo, zapinjući i previše gestikulirajući; razumjela je samo to, da s njom govori surovi, ojađeni, nezahvalni čovjek, ali što on traži od nje i o čemu govori — ne bijaše joj jasno.

— Idite! — reče ona plačnim glasom dižući ruke, da zakloni glavu od liječnikova šešira. — Odlazite!

— A kako postupate sa svojim službenicima! — uzrujavaše se dalje liječnik. — Ne smatrate ih ljudima, postupate s njima kao s najgorim lupežima. Dopustite, da vas upitam, na primjer, zašto ste mene otpustili? Služio sam deset godina vašem ocu, zatim vama, pošteno, ne znajući ni za svetak ni za petak, bez dopusta, stekao sam ljubav ljudi u krugu od sto vrsta, a jednoga lijepog dana priopćuju mi, da više ne služim. Zbog čega? Ni danas još ne razumijem! Ja, doktor medicine, plemić, student moskovskoga sveučilišta, otac obitelji, tako sam sitna i neznatna riba, da me mogu otpustiti bez obrazloženja! Što da u rukavicama postupaju sa mnom? Čuo sam onda, da je moja žena, bez mojega znanja, potajno, išla k vama nekoliko puta, da moli za mene, a vi da je nijedamput niste primili. Kažu, da je plakala u predsoblju. I ja joj to, pokojnici, nikad neću oprostiti! Nikada!

Liječnik ušutje i stisnu zube naprežući se da smisli kakvu bi još neugodnost mogao da joj kaže, da joj se osveti. Nečega se sjetio, i njegovo natmureno, hladno lice najedamput zasja.

— Uzmimo kao primjer i taj vaš odnos prema manastiru! — poče on zajedljivo. — Nikad niste nikoga štedjeli, i što je neko mjesto svetije, to su mu veće šanse, da će od vašega milosrđa i vaše krotkosti dobiti za slatkiše. Zašto dolazite ovamo? Što tražite od monaha, dopustite da vas zapitam? Što je vama Hekuba, a što ste vi Hekubi?[28] I opet zabava, igra, ismijavanje ljudske ličnosti, i ništa više. Ta u boga tih monaha vi ne vjerujete, u vašem je srcu vlastiti bog, do kojega ste došli vlastitom pameću na spiritističkim seansama; na crkvene obrede gledate svisoka, podnevne i noćne službe ne polazite, spavate do podneva... pa zašto dolazite ovamo?... U tuđi manastir dolazite sa svojim bogom i mislite, da manastir to smatra velikom čašću za sebe? Kako da ne! Upitajte samo, između ostaloga, što misle monasi o vašim dolascima. Izvoljeli ste doći ovamo večeras, a već prije tri dana bio je ovdje

glasnik na konju, što ga poslaše iz ekonomije da javi kako se vi spremate ovamo. Jučer su cijeli dan spremali odaje za sav i čekali. Danas je stigla prethodnica — drzovita sobarica, koja svaki čas trči preko dvorišta, šušti, dodijava pitanjima, određuje... ne podnosim! Danas su monasi cijeli dan bili u pripravnosti: ta bit će nevolje, dočekaju li vas s ceremonijom! Pritužit ćete se kod arhijereja! »Vaši me monasi, vaše preosveštenstvo, ne vole. Ne znam čime sam ih rasrdila. Istina, velika sam grešnica, no tako sam nesretna!« Jedan je manastir zbog vas već dobio po glavi. Arhimandrit je zauzet, učen čovjek, nema časa slobodnog vremena, a vi ga svaki čas zovete u svoje odaje. Nikakva poštovanja ni prema starosti ni prema dostojanstvu. Pa još i hajde de, da žrtvujete mnogo, ne bi ni bilo tako uvredljivo, ali monasi za sve to vrijeme ne dobiše ni rublja!

Kad bi kneginju uznemirili, kad je ne bi razumjeli, kad bi je vrijeđali, i kad ona ne bi znala što da govori, što da radi, ona bi obično počinjala plakati. I sad je na koncu pokrila lice i zaplakala tankim, dječjim glasićem, Liječnik najednom ušutje i pogleda je. Lice mu se smrači i dobi surov izražaj.

— Oprostite mi, kneginjo, — reče muklo. — Prepustih se zlom čuvstvu i zaboravih se. To nije dobro.

I on zbunjeno kašljucnu, te brzo ode od kneginje, zaboravivši da stavi šešir na glavu.

Na nebu su već treperile zvijezde. Bit će da je iza manastira izlazio mjesec, jer je nebo bilo jasno, prozirno i nježno. Niz bijele manastirske zidove nečujno su letjeli šišmiši.

Na tornju odbiše tri četvrti nekoga sata, po svoj prilici devetoga. Kneginja ustade i tiho se uputi prema vratima. Osjećajući se uvrijeđenom, plakala je, i činilo joj se, da i drveće, i zvijezde i šišmiši suosjećaju s njom; sat je melodično odbijao samo zato, da joj iskaže sućut. Plakala je i mislila o tome, kako bi bilo lijepo da ode u manastir i da ondje ostane do konca života: za tihih ljetnih večeri šetala bi sama samcata po alejama, pozlijeđena, uvrijeđena, ne našavši razumijevanja kod ljudi, i samo bi bog i zvjezdano nebo vidjeli njezine patničke suze. U crkvi još trajaše noćna služba. Kneginja stade i poče slušati pjevanje; kako je ugodno zvučilo to pjevanje u nepomičnom, tamnom zraku! Kako je slatko plakati i trpjeti uz to pjevanje!

Došavši u svoje odaje, ona pogleda u ogledalu svoje zaplakano lice, pa se napudra, a zatim sjede da večera. Monasi su znali, da ona voli mariniranu kečigu, sitne gljivice, malagu i jednostavne medenjake, od kojih u ustima miriše po čempresu, pa bi joj svaki put, kad bi se dovezla, sve to iznosili. Jedući gljivice i zalijevajući ih malagom, kneginja je u duhu gledala kako je potpuno upropašćuju i napuštaju, kako joj se svi upravitelji, ekonomi, kancelarijski službenici, sobarice, svi ti ljudi, za koje je toliko učinila, iznevjeruju, kako joj počinju govoriti surovosti, kako je svi ljudi na svijetu, svi do jednoga, napadaju, kleveću, ismijavaju; ona će se odreći svojega kneževskog naslova, raskoši i društva, otići će u manastir i nikome neće reći nijedne prijekome riječi; molit će se za svoje neprijatelje, i onda će je najedamput svi razumjeti, doći će k njoj da je mole za oproštenje, ali onda će već biti kasno...

A poslije večere kleknula je pred ikonom i pročitala dvije glave iz evanđelja. Onda joj je sobarica priredila postelju, i ona je legla na počinak. Protežući se pod bijelim pokrivačem, slatko je i duboko uzdahnula, kako uzdahnu ljudi nakon plača, zatvorila je oči i počela tonuti u san...

Probudivši se ujutru, pogleda na sat: bijaše devet i pol. Na sagu pred posteljom vukla se uska, blistava pruga svijetla, što je prodiralo kroz prozor i posve slabo rasvjetljivalo sobu. Za crnim zastorom na prozoru zujile su muhe.

»Rano je!« — pomisli kneginja i zatvori oči.

Protežući se i ugodno leškareći u postelji, sjeti se svojega jučerašnjeg susreta s liječnikom i svih onih misli, s kojima je jučer usnula; sjeti se, da je nesretna. Zatim se sjeti muža, koji živi u Peterburgu, pa upravitelja, liječnika, susjeda, poznatih činovnika... Dugi niz poznatih muških lica izredao se u njezinoj uobrazilji. Ona se nasmiješi i pomisli: kad bi ti ljudi mogli da zagledaju u njezinu dušu i da je razumiju, svi bi joj pali pred noge...

U jedanaest i četvrt ona pozva sobaricu.

— Dajte, Dašo, da se obučem, — reče ona muklo. — Uostalom, idite najprije i recite, da upregnu konje. Treba poći do Klavdije Nikolajevne.

Izišavši iz odaja, da sjedne u kočiju, ona zažmiri zbog jakoga danjeg svijetla i nasmija se zadovoljno: dan bijaše prekrasan!

Žmireći promotri monahe, što se bijahu okupili pred ulazom, da je isprate, prijazno im kimnu glavom i reče:

— Zbogom, prijatelji! Do viđenja preksutra!

Ugodno se iznenadila ugledavši pred ulazom, među monasima, i liječnika. Lice mu bijaše blijedo i mračno.

— Kneginjo, — reče on skidajući šešir i smiješeći se u neprilici, — odavna vas već čekam ovdje. Oprostite mi, boga radi... Zlo, osvetničko čuvstvo navelo me jučer, pa sam vam izgovorio... gluposti. Jednom riječju, molim za oproštenje.

Kneginja se prijazno nasmiješi i pruži mu ruku na poljubac. On joj poljubi ruku i pocrvenje.

Nastojeći da bude nalik na ptičicu, kneginja prhnu u kočiju i kimnu glavom na sve strane. U duši je osjećala radost, vedrinu i toplinu. Osjećala je pritom kako joj je smiješak izvandredno ljubak i mekan. Kad je kočija krenula prema vratima, a zatim prašnom cestom, kraj koliba i vrtova, kraj dugačkih kolija Čumaka i kraj povorke bogomoljaca, koja je išla u manastir, ona se još uvijek meko smješkala. Mislila je o tome, kako nema veće slasti nego svagdje unositi toplinu, svijetlo i radost, opraštati uvrede i prijazno se smiješiti neprijateljima. Mužici, što ih je susretala, klanjahu joj se, kočija je meko šuštala, točkovi dizahu oblake prašine, koju je vjetar nosio na zlaćanu raž, a kneginji se činilo, da joj se tijelo ne ljulja na jastucima kočije, nego na oblacima, a ona sama da je nalik na lagan, proziran oblačić...

— Kako sam sretna! — šaptaše ona zatvarajući oči. — Kako sam sretna!

Prijevod T. Prpić.

Najprije štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 4696, 1889. s potpisom: Anton Ćehov. Prepravljeno prilikom preštampavanja u knjizi »Namršteni ljudi« (Pet 1890.). S nešto promjena u interpunkciji uvršeno u V. knjigu Sabranih djela (1901. god.).

DOSADNA HISTORIJA

Iz zapisaka stara čovjeka

I

Ima u Rusiji zaslužni profesor Nikolaj Stepanovič taj i taj, tajni savjetnik i kavaljer; ima on toliko mnogo ruskih i inozemnih ordena, da ga studenti nazivaju ikonostasom, kad mu se zgodi da ih nadjene na sebe. Poznanstva su mu najaristokratičnija, barem za posljednjih 25—30 godina nema i nije bilo u Rusiji takvog znamenitog učenjaka, s kojim on ne bi bio prisni znanac. Sada nema ni s kim da prijateljuje, no kad govori o prošlosti, dugi se popis njegovih slavnih prijatelja svršava s takvim imenima kao što su Pirogov, Kavelin i pjesnik Nekrasov, koji su ga obdarili najiskrenijim i najtoplijim prijateljstvom. On je član svih ruskih i triju tuđih sveučilišta. I tako dalje, i tako dalje. Sve to, i još mnogo, što bi se moglo kazati, čini ono, što se naziva mojim imenom.

To je moje ime popularno. U Rusiji je poznato svakome pismenom čovjeku, a u inozemstvu se spominje sa katedara s napomenom čuveni i cijenjeni. Spada među ono malo sretnih imena, što ih grditi i spominjati ututanj u publici ili u štampi drže za znak lošega tona. Tako i mora da bude. Ta s mojim je imenom usko združen pojam o znamenitom čovjeku, bogato nadarenom i bez sumnje korisnom. Ja sam marljiv i istrajan kao deva, a to je važno, i darovit, a to je još važnije. Uz to, da priklopim ovom prilikom, obrazovan sam, skroman i čestit čovo. Nikad nisam turao nos u literaturu i u politiku, nisam tražio popularnosti u polemici s neznalicama, nisam govorio govore ni na objedima, ni na grobovima svojih drugova... Uopće na mojem učenom imenu nema ni jedne mrlje i ono nema ni na što da se potuži. Ono je sretno.

Nosilac toga imena, to jest ja, čovjek sam od 62 godine, ćelave glave s umjetnim zubima i s neizlječivom tikom.[29] Koliko je sjajno i krasno moje ime, toliko sam ja sam tmuran i nezgrapan. Glava mi se i ruke tresu od slabosti; vrat mi je kao u jedne Turgenjevljeve junakinje, nalik na ručku na kontrabasu, prsa upala, leđa uska. Kad govorim ili čitam, usta mi se iskrivljuju u stranu, kad se smješkam, cijelo mi se lice osipa staračkim mrtvačkim borama. Nema ničeg

dostojanstvenog u mojoj jadnoj figuri; jedino kad se razbolim od tika, javlja mi se neki osobit izražaj, koji valjda u svakom, kad me pogleda, izaziva krutu, uvjerljivu misao: »Taj će čovjek, čini se, brzo umrijeti!«

Predajem dobro, kao i nekad; kao i prije znam dva sata zadržati pažnju slušalaca. Uz moju strasnost, literarni način izražavanja i humor gotovo se i ne zapažaju nedostaci moga glasa, a on mi je suh, oštar i pjevuckav, kao u licemjerca. Pišem loše. Onaj komadićak mojeg mozga, koji upravlja spisateljskom sposobnošću, uskratio je da služi. Oslabilo mi je pamćenje, u mislima mi nema dosta dosljednosti, i kad ih razlažem na papiru, čini mi se svaki put da sam izgubio osjećaj o njihovoj organskoj vezi, konstrukcija je jednolična, fraza oskudna i plaha. Često pišem i ono što ne ću; kad pišem kraj, ne sjećam se početka. Često zaboravljam obične riječi, i vazda moram da tratim mnogo energije, da bih u pismu umaknuo suvišnim frazama i nepotrebnim uvodnim rečenicama, — i jedno i drugo dokazuje pad umne sposobnosti. I za čudo, što je jednostavnije pismo, to mi je mučniji napor. Uz naučni članak osjećam da sam kudikamo slobodniji i umniji, nego uz pismo sa čestitkom ili uz izvještaj. Još jedno: lakše mi je pisati njemački ili engleski nego ruski.

Što se tiče mog sadašnjeg načina života, moram prije svega spomenuti nesanicu, koja me mori u posljednje vrijeme. Da me zapitaju: šta sada sačinjava glavnu i osnovnu crtu tvoga postojanja? Ja bih odgovorio: nesanica. Kao i prije, po običaju, točno se u ponoć svlačim i liježem u postelju. Zaspim brzo, no u drugom se satu budim, i s takvim osjećajem, kao da nisam ni spavao. Moram da ustajem s postelje i da palim lampu. Sat ili dva sata hodam po sobi amo tamo i razmatram odavno poznate slike i fotografije. Kad mi dosadi hodjinje, sjednem za svoj stol. Sjedim nepomično, ne mislim ništa i ne osjećam nikakvih želja; ako preda mnom leži knjiga, mahinalno je primičem k sebi i čitam bez ikakvog interesa. Tako sam nedavno za jednu noć pročitao mahinalno cio roman s čudnim naslovom: »O čemu je pjevala lastavica«. Ili da zaokupim svoju pažnju, primoravam se da brojim do tisuću, ili zamišljam lice kojega god druga i počinjem da se sjećam: koje je godine i u kakvim prilikama stupio u službu? Volim prisluškivati zvukove. Sad dvije

sobe od mene brzo progovori štogod u tlapnji moja kći Liza, sad prođe žena po dvorani sa svijećom i zacijelo će ispustiti škatuljicu sa šibicama, sad zaškripi ormar, koji se rasušuje, ili iznenada zabruji žižak na svjetiljci — i svi me ti zvuci radi nečega uzbuđuju.

Ne spavati po noći — znači svakoga časa biti svijestan, da si nenormalan, i zato ja nestrpljivo očekujem jutro i dan, kad imam pravo da ne spavam. Prolazi mnogo mučnog vremena, dok na dvorištu ne kukurijekne pijetao. To mi je prvi blagovijesnik. Čim on zakukurikne, znam već, da će se za sat dolje probuditi vratar i srdito kašljajući poći radi nečega gore uz stube. A zatim će pred prozorima početi malo pomalo da blijedi zrak, razlijeći će se na ulici glasovi...

Dan mi se započinje sa ženinim dolaskom. Ona mi ulazi u sobu u suknji, neočešljana, ali već umivena, mirisava od cvjetne kolonjske vode, i takva, kao da je ušla slučajno, i svaki put govori jedno isto:

— Oprosti, samo sam na časak... Ti opet nisi spavao?...

Zatim gasi svjetiljku, sjeda za stol i počinje govoriti.

Nisam prorok, no unaprijed znam, o čemu će biti govora. Svako je jutro isto. Obično, poslije brižnih pitanja o mojem zdravlju, spominje odjednom našeg sina oficira, koji služi u Varšavi. Poslije dvadesetog u svakom mjesecu šaljemo mu po pedeset rubalja — to najviše i jest tema našega razgovora.

— Dabome, to nam je teško, — uzdiše žena, — no dok se god ne osovi na noge, moramo mu pomagati. Mladić je u tuđini, plaća je malena... Nego, ako hoćeš, slijedeći mjesec mu nećemo poslati pedeset, nego četrdeset... Šta misliš?

Svakidašnje bi iskustvo moglo uvjeriti ženu, da se rashodi ne umanjuju zato, što često govorimo o njima, ali moja žena ne priznaje iskustvo i točno svako jutro pripovijeda i o našem oficiru, i da je, hvala bogu, pojeftinio kruh, a šećer poskupio za dvije kopjejke — i sve to takvim tenom, kao da mi javlja novost.

Ja slušam, mahinalno odobravam, i valjda zato, što nisam po noći spavao, zaokupljaju me čudne, nepotrebne misli. Gledam ženu i čudim se kao dijete. U nedoumici pitam sebe: zar ta stara, vrlo puna, nespretna žena s tupim izražajem sitničave brige i straha za zalogaj kruha, s pogledom, koji je zamagljen neprestanim mislima o dugovima i o nuždi, i koja zna da govori samo o troškovima i da se smješka samo jeftinoći — zar je ta ženska bila nekad ona ista

tanahna Varja, koju sam strasno zavolio radi lijepe, bistre pameti, radi čiste duše, krasote, i kao Othelo Desdemonu, radi »smilovanja« mojoj nauci? Zar je to ona ista žena, moja Varja, koja mi je nekad rodila sina?

Napeto se zagledavam u lice nezgrapnoj, nespretnoj starici, tražim u njoj svoju Varju, no od prošlosti se očuvao u njoj jedino strah za moje zdravlje, i još navada, da moju plaću naziva našom plaćom, moju kapu — našom kapom. Boli me gledati u nju, i da bih je utješio barem malo, dopuštam joj da govori što je volja, pa i šutim, kad ona nepravedno sudi o ljudima, ili me prekorava, što se ne bavim praksom i ne izdajem udžbenike.

Razgovor nam se svršava uvijek jednako. Žena se odjednom sjeća, da još nisam pio čaj, i plaši se.

— A što ja to sjedim? — govori ustajući. — Samovar je odavno na stolu, a ja tu brbljam. Kako sam postala zaboravljiva, gospode bože!

Ide brzo i zaustavlja se na vratima, da kaže:

— Jegoru smo dužni za pet mjeseci. Ti to znaš? Ne treba zaostajati s plaćom služinčadi,. koliko sam puta govorila! Dati na mjesec deset rubalja kudikamo je lakše nego za pet mjeseci — pedeset!

Kad iziđe na vrata, zaustavlja se i opet govori:

— Nikoga mi nije tako žao kao naše jadnice Lize. Uči djevojčica u konzervatoriju, vazda je u otmenom društvu, a bog te pita kako je odjevena. Takva joj je bundica, da je sramota pokazati se na ulici. Da je ona čija druga, ne bi još bilo ništa, no svi znaju, da joj je otac čuveni profesor, tajni savjetnik!

I pošto me je prekorila radi moga imena i čina, najzad odlazi. Tako se započinje moj dan. Ne nastavlja se ljepše.

Dok pijem čaj ulazi k meni moja Liza, u bundici, sa šubaricom i s notama, već sasvim spremna da ode u konzervatorij. Dvadeset i dvije su joj godine. Na oko je mlada, ljepuškasta i ponešto nalik na moju ženu u mladosti. Nježno me ljubi u sljepočicu i u ruku i govori:

— Zdravo, tatice. Jesi li zdrav?

Za djetinjstva je jako voljela sladoled i često sam je morao voditi u slastičarnicu. Sladoled joj je bio mjera svemu krasnomu. Kad je htjela da me pohvali, govorila je: »Ti si, tata, skorupni.« Jedan joj se

prstić zvao pistacijski, drugi skorupni, treći malinov, i t. d. Kad je ujutro dolazila k meni da se pozdravi, posadio bih je obično na koljena, ljubio joj prstiće i govorio uz to:

— Skorupni... pistacijski... limunov...

I sada, po starom sjećanju, ljubim Lizi prste i mumljam: »pistacijski... skorupni... limunov...« ali mi to ispada sasvim loše. Hladan sam kao sladoled i stid me je. Kad mi dođe kći i usnama mi dodirne sljepočice, zadrhtavam, kao da me je u sljepočicu ubola pčela, s naporom se smiješim i odvraćam lice. Otkad me mori nesanica, uvriježilo mi se u mozgu pitanje: kći mi često vidi, kako se ja, starac, čuven čovjek, bolno crvenim zato, jer sam dužan slugi; vidi ona, kako me često briga radi sitnih dugova primorava da se okanim posla i po cijele sate hodam amo tamo po sobi, pa zašto nije ni jedan jedini put kradom od matere došla k meni i šapnula mi: »Oče, evo moj sat, narukvice, naušnice, haljine... Založi sve to, tebi treba novaca...?« Zašto se ona, kad vidi, kako smo se ja i mati poveli za lažnim čuvstvom i nastojimo da skrijemo svijetu svoje siromaštvo, zašto se ona ne bi odrekla skupog zadovoljstva da se bavi muzikom? Ja ne bih primio ni sat, narukvice, ni žrtve, — očuvao me bog, — meni to ne treba.

Tom se prilikom sjećam i svog sina, varšavskog oficira. To je pametan, čestit i trijezan čovjek. No meni je to malo. Ja mislim, kad bih ja imao starca oca i kad bih znao da mu se dešavaju časovi, kada se stidi svoga siromaštva, to bih prepustio oficirsko mjesto komu drago, a ja bih se najmio za radnika. Truju me takve misli o djeci. Čemu su one? Kriti u sebi pakosno čuvstvo protiv običnih ljudi zato, jer oni nisu heroji, može samo ograničen ili raspakošćen čovjek. No dosta je toga.

U devet i tri četvrt treba da odem k svojim milim mladićima, da im predajem. Oblačim se i idem putem, koji znam već trideset godina i on ima za mene svoju historiju. Evo velike, sive kuće s apotekom; tu je nekad stajala mala kućica, a u njoj je bila pivana; u toj sam pivani smišljao svoju disertaciju i napisao prvo ljubavno pismo Varji. Pisao sam olovkom, na listu papira s natpisom »Historia morbi«[30] Evo sitničarije; nekad je gospodario u njoj Židovčić, koji mi je na dug prodavao cigarete, zatim debela žena, koja je voljela studente zato,

jer »svaki od njih ima mater«; sada sjedi riđast trgovac, vrlo ravnodušan čovjek, koji pije čaj iz bakrena čajnika. A evo mrkih sveučilišnih vrata, koja se odavno nisu popravljala; dosađuje se vratar u kožuhu, metla, hrpe snijega... Svježemu mladiću, koji je doputovao iz provincije i uobražava da je hram nauke zaista hram, takva vrata ne mogu stvoriti zdrav dojam. Uopće trošnost sveučilišnih zgrada, mrak u hodnicima, začađeni zidovi, nedostatak svjetlosti, sumorna slika stepenica, vješalica i klupa zauzimaju u povijesti ruskog pesimizma jedno od prvih mjesta u nizu razloga, koji unaprijed stvaraju raspoloženje... Evo i našeg parka. Od onog vremena, kad sam ja bio student, nije se on ni poljepšao, ni pogoršao. Ja ga ne volim. Bilo bi kudikamo pametnije, kad bi mjesto sušičavih lipa, sibirskog bagrema i rijetkog, okresanog jorgovana rasli tu visoki borovi i lijepi hrastovi. Student, kojemu se raspoloženje ponajviše stvara prilikama oko njega, treba tamo, gdje uči, na svakom koraku da vidi pred sobom samo što je visoko, jako i naočito... Bog ga čuvao od kržljava drveća, razbijenih prozora, tmurnih zidova i vrata, obapetih rastrganim voštanim platnom.

Kad dođem do svojih stuba, širom se otvaraju vrata i mene dočekuje moj stari drug u službi, vršnjak i imenjak, vratar Nikolaj. Pošto me propusti unutra hukne on i govori:

— Zima je, vaša preuzvišenosti!

Ili, ako mi je bunda mokra, onda:

— Kišica, vaša preuzvišenosti!

Zatim trči ispred mene i otvara sva vrata na mojem putu. U kabinetu mi brižljivo skida bundu i za to vrijeme dospijeva da mi saopći kakvugod sveučilišnu novost. Po onom prisnom prijateljstvu, što postoji između svih sveučilišnih vratara i podvornika, zna on sve, što se događa na četiri fakulteta, u kancelariji, u rektorovu kabinetu, u biblioteci. Šta li on sve ne zna! Kad je kod nas na dnevnom redu, na primjer, rektorova ili dekanova ostavka, čujem, kako on razgovarajući s mladim podvornicima, spominje kandidate i odmah tumači, da ovoga neće potvrditi ministar, onaj će se i sam odreći, zatim se upušta u grozomorne potankosti o nekim tajanstvenim spisima, koji su se dobili u kancelariji, o tajnom razgovoru, što ga je ministar tobože vodio s kuratorom i t. d. Ako se izluče te potankosti, razabire se da uopće on gotovo uvijek ima pravo. Karakteristike, koje

on iskazuje o svakom kandidatu, čudne su, ali također istinite. Ako vam treba da saznate, koje je godine tko branio disertaciju, stupio u službu, istupio iz službe, ili umro, to pozovite sebi u pomoć golemo pamćenje toga vojnika, i on ne samo da će vam kazati godinu, mjesec i dan, nego će saopćiti takve potankosti, koje su popratile ovu ili onu zgodu. Tako pamtiti može samo onaj, koji ljubi.

On je čuvar sveučilišnih predaja. Od svojih preteča vratara dobio je u baštinu mnogo legenda iz sveučilišnog života, priklopio k tomu bogatstvu mnogo svoga iskustva, stečenog za vrijeme službe, te ako hoćete, pripovjedit će vam mnogo dugih i kratkih pripovijesti. Zna on da pripovijeda o neobičnim mudracima, koji su znali sve, o znamenitim trudbenicima, koji nedjeljama nisu spavali, o mnogobrojnim mučenicima i žrtvama nauke; dobro slavi kod njega slavlje nad zlim, slabi uvijek pobjeđuje jakoga, mudri glupoga, skromni ponosnoga, mladi staroga... Ne moraju se sve te legende i izmišljotine držati za čistu istinu, ali procijedite ih, i na cjedilu će vam ostati ono, što treba: naše lijepe tradicije i imena istinskih heroja, priznatih od sviju.

U našem se društvu sve znanje o učenjačkom svijetu sastoji od anegdota o neobičnoj rastresenosti starih profesora i od dvije tri dosjetke, koje se pripisuju sad Gruberu, sad meni, sad Babuhinu. To je za obrazovano društvo malo. Da ono voli nauku, učenjake i studente onako, kao Nikolaj, njegova bi literatura odavno već imala cijele epopeje, priče i svetačke životopise, kakvih žalibože nema sada.

Kad mi saopći novost, udešava Nikolaj strog izraz na licu i mi počinjemo poslovni razgovor. Da u taj mah prisluškuje tkogod tuđi, kako se Nikolaj slobodno služi terminologijom, mogao bi možda pomisliti, da je to učenjak, koji se je prerušio u vojnika. Da reknem ovom prilikom, priče o učenosti sveučilišnih podvornika silno su pretjerane. Nikolja zna doduše više od sto latinskih naziva, umije sastaviti kostur, ponekad pripremiti preparat, natjerati studente u smijeh kakvim dugim, učenim citatom, ali na primjer, nezakučasta teorija o kolanju krvi tamna je njemu danas isto onako, kao i prije dvadeset godina.

Za stolom u kabinetu, nisko nagnut nad knjigu ili preparat, sjedi moj prosektor Pjotr Ignjatijevič marljiv, skroman čovjek, ali bez dara,

od kojih trideset i pet godina, ćelav već i s velikim trbuhom. Kadi od jutra do mraka, čita mnogo, izvrsno pamti sve što je pročitao — i u tom pogledu on nije čovjek, nego zlato; a u svem drugom — to je teretni konj, ili kako drugačije kažu, učen tupan. Značajne crte teretnoga konja, po kojima se on razlikuje od talenta, ove su: vidokrug mu je uzak, i oštro je ograničen specijalnošću; izvan svoje specijalnosti naivan je kao dijete. Sjećam se, ušao sam jednom ujutro u kabinet i rekao:

— Zamislite, kakva nesreća! Kažu, umro je Skobeljev.

Nikolaj se prekrstio, a Pjotr Ignjatijevič se okrenuo k meni i zapitao:

— Kakav to Skobeljev?

Drugi put — bilo je to nešto prije — javio sam, da je umro profesor Perov. Premili Pjotr Ignjatijevič upita:

— A šta je predavao?

Čini mi se, da mu je pod samim uhom zapjevala Adelina Patti, da su napale na Rusiju silne vojske Kineza, da se dogodio potres, on se ne bi ni maknuo, nego bi nadasve spokojno gledao zažmurenim okom u svoj mikroskop. Jednom riječju, ne tiče ga se Hekuba. Ne znam šta bih dao, da mi je vidjeti, kako to mrtvo puhalo spava sa svojom ženom.

Druga crta: fanatična vjera u nepogrešivost znanosti i nadasve u ono, što pišu Nijemci. On je uvjeren u samoga sebe, u svoje preparate, zna svrhu života i nikako ne poznaje sumnje i razočaranja, od kojih sijede talenti. Ropsko klanjanje autoritetima i nedostatak potrebe da samostalno misli. Teško ga je razuvjeriti o bilo čemu, prepirati se s njim ne možete. Izvolite se prepirati s čovjekom, koji je duboko uvjeren, da je najbolja znanost medicina, najbolji ljudi liječnici, najbolje tradicije medicinske. Od loše medicinske prošlosti održala se samo jedna tradicija — bijela kravata, koju sad nose doktori; a za učenjaka i uopće za obrazovana čovjeka mogu da postoje samo opće sveučilišne tradicije, bez ikakve njihove razdiobe na medicinske, pravne, i t. d., no Pjotru Ignjatijeviču teško je složiti se s tim i on je pripravan da se prepire s vama do sudnjega dana.

Budućnost mi se njegova prikazuje jasno. Za svega će života prirediti nekoliko stotina preparata, neobično čistih, napisat će mnogo suhoparnih, jako pristojnih referata, izradit će desetak

savjesnih prijevoda, no baruta neće izmisliti. Za barut treba fantazije, domišljatosti, vještine pogađanja, a u Pjotra Ignjatijeviča nema ništa nalik. Da reknem kraće, to nije gospodar u znanosti, nego sluga.

Ja, Pjotr Ignjatijevič i Nikolaj govorimo u pola glasa. Nismo ponešto dobre volje. Nešto osobito osjećaš, kad onkraj vrata kao more bruji auditorij. Za trideset se godina nisam priviknuo na taj osjećaj i on me snalazi svako jutro. Nervozno zakopčavam kaput, zadajem Nikolaju suvišna pitanja, srdim se... Čini se, da se plašim, ali to nije plašljivost, nego nešto drugo, što nisam moćan ni da okrstim, ni da opišem.

Bez ikakve potrebe gledam na sat i govorim:

— Pa šta, treba ići.

I mi koračamo ovakvim redom: prvi ide Nikolaj, sa preparatima ili s atlasima, za njim ja, a za mnom, skromno oborene glave, stupa teretni konj; ili pak, ako treba, prvo na nosilima nose trup, za trupom ide Nikolaj, i t. d. Kad se pojavim ja, studenti ustaju, zatim sjedaju, i morski se šum iznenada stišava. Nastaje tišina.

Ja znam, o čemu ću predavati, ali ne znam kako ću predavati, čime ću početi i čime završiti. U glavi mi nema ni jedne gotove rečenice. No treba da samo razgledam auditorij (sagrađen je kod mene kao amfiteatar) i da izgovorim stereotipno »u prošlom smo predavanju zastali na...« pa mi rečenice u dugom nizu izlijeću iz duše i — otegla se gibanica! Govorim nesuzdržljivo, brzo, strasno, i čini se da nema te sile, koja bi mogla prekinuti tečaj mojemu govoru. Da predaješ dobro, to jest bez dosade i na korist slušateljima, treba osim talenta imati još vještine i iskustva, treba da je u tebe nadasve jasna slika o vlastitim silama, o onima, kojima predaješ, i o onome, što je predmet tvome govoru. Osim toga, treba pamet u se, treba bistro paziti i ni na tren ne gubiti vidika.

Dobar dirigent, kad iskazuje kompozitorovu misao, radi u isti mah dvadeset poslova: čita partituru, maše palicom, pazi na pjevača, čini kretnju sad prema bubnju, sad prema rogu, i t. d. Tako isto i ja, kad predajem. Preda mnom je podruga stotina lica, koja ne nalikuju jedno na drugo, i tri stotine očiju, koje mi gledaju ravno u lice. Svrha mi je — da pobijedim tu mnogoglavu hidru. Ako ja svakog časa, dok predajem, imam jasnu sliku o stepenu njene pažnje i o snazi razumijevanja, onda je ona u mojoj vlasti. Drugi moj protivnik nalazi

se u meni samom. To je — beskrajna raznolikost oblika, pojava i zakona, i mnoštvo svojih i tuđih misli, uvjetovanih njima. Svakoga časa mora u mene biti spretnosti, da iz toga golemog materijala zahvaćam ono, što je najvažnije i najpotrebnije i da isto onako brzo, kako teče moja besjeda, zaodijevam svoju misao takvim oblikom, koji bi bio dostupan razumijevanju hidrinu i uzbuđivao bi njenu pažnju, a pri tom valja pozorno paziti, da se misli ne bi iskazivale onako, kako se gomilaju, nego u izvjesnom redu, potrebnom za pravu kompoziciju slike kakvu hoću da nacrtam. Dalje nastojim da mi besjeda bude literarna, tumačenja kratka i točna, fraza po mogućnosti jednostavna i lijepa. Svakog časa valja mi suzbijati sebe i pamtiti, da mi je na raspolaganju samo sat i četrdeset minuta. Jednom riječju, nije malen rad. U isti mah treba da igraš i učenjaka, i pedagoga, i govornika, i zlo i naopako, ako govornik pobijedi u tebi pedagoga i učenjaka, ili obratno.

Predaješ četvrt, pol sata, i onda opažaš, da studenti počinju zirkati u strop, u Pjotra Ignjatijeviča; jedan se maša za rupčićem, drugi se namješta, da udobnije sjedi, treći se smiješi svojim mislima... To znači, da se je pažnja umorila. Treba doskočiti tomu. Iskoristit ću prvu zgodnu priliku i kazati kakav kalambur. Sva podruga stotina lica široko se nasmiješi, oči se veselo blistaju, čuje se na kratak mah, kako bruji more... I ja se smijem. Pažnja se osvježila, i ja mogu da nastavim.

Nikakav sport, nikakve zabave i igre nisu mi nikad stvarale takvu vlast, kao predavanje. Jedino u predavanju mogao sam da se sav odajem strasti, i razumijevao sam, da nadahnuće nije pjesnička izmišljotina, nego doista postoji. I ja mislim, da Herkul poslije najpikantnijeg svog junačkog djela nije osjećao takvu slatku iznemoglost, kakvu sam ja proživljavao svaki put poslije predavanja.

To je bilo prije. A sada na predavanjima osjećam jedino muku. Ne prolazi ni pol sata a ja počinjem da osjećam u nogama i u plećima nesavladivu slabost; sjedam u naslonjač, ali nisam navikao da predajem sjedeći; za čas ustajem, nastavljam stojeći, zatim opet sjedam. Usta mi se suše, glas mi promukne, glava se zavrti... Da bih slušateljima prikrio svoje stanje, pijem neprestano vode, kašljem, često se useknem, kao da mi smeta kihavica, govorim u nezgodan

čas kalambure, a na koncu konca javljam, da prekidam ranije nego što treba. Ali glavno, mene je stid.

Moja savjest i pamet govore mi, da je najbolje, što bih sad mogao učiniti — kad bih mladićima održao oproštajno predavanje, kazao im posljednju riječ, blagoslovio ih i ustupio svoje mjesto čovjeku, koji je mlađi i snažniji od mene. Ali neka mi sudi bog, u mene nema junaštva da uradim po savjesti.

Na nesreću, nisam filozof i nisam bogoslov. Znam vrlo dobro, da neću poživjeti dulje od pol godine; činilo bi se, sada bi trebalo da me najviše zanimaju pitanja o mraku onkraj groba i o onim prikazama, koje će mi se javiti u grobnom snu. Ali ne znam zašto, moja duša neće da zna za ta pitanja, premda je um svijestan o svoj njihovoj važnosti. Kao i prije dvadeset, trideset godina, tako me i sada prije smrti zanima jedino znanost. I kad budem ispuštao posljednji dah, vjerovat ću ipak, da je nauka ono, što je najvažnije, najkrasnije i najpotrebnije u čovjekovu životu, da je uvijek bila i bit će najviša objava ljubavi, i da će jedino njome čovjek pobijediti prirodu i sebe. Ta je vjera možda naivna i neprava u svojoj osnovi, ali ja nisam kriv, što vjerujem ovako, a ne drugačije; a u sebi ne mogu da pobijedim tu vjeru.

Ali ne radi se o tom. Ja molim jedino za milost mojoj slabosti i neka se razumije, da trgati od katedre i od učenika čovjeka, kojega zanima udes moždine više nego konačna svrha stvorenja svijeta, isto ti je, kao i da ga zgrabe i zakuju u lijes, dok još nije ni umro.

Od nesanice i radi naporne borbe sa sve većom slabošću, zbiva se sa mnom nešto čudno. Usred predavanja udaraju mi odjednom u grlo suze, počinju da me svrbe oči, i ja osjećam strasnu, histeričnu želju da ispružim preda se ruke i da se na glas potužim. Htjelo bi mi se zaviknuti na sav glas, da je mene, čuvenoga čovjeka, osudila sudbina na smrtnu kaznu, da će za koje pol godine ovdje u auditoriju već gospodovati drugi. Hoću da uzviknem, da sam otrovan; nove misli, kakvih nisam znao prije, otrovale su posljednje dane momu životu i dalje bodu moj mozak, kao moskiti. I u taj se mah moje stanje prikazuje tako strahovitim, da bih htio, neka se prestrave svi moji slušatelji, poskaču sa mjesta i u paničnom strahu, s očajnim krikom polete k izlazu.

Nije lako proživljavati takve časove.

II

Poslije predavanja sjedim kod kuće i radim. Čitam časopise, disertacije, ili se pripravljam za naredno predavanje, ponekad pišem štogod. Radim na prekide, jer moram primati posjetioce.

Čuje se zvonce. To mi je došao prijatelj, da se porazgovori o poslu. Ulazi on k meni u šeširu, s palicom, i govori, pružajući k meni i jedno i drugo:

— Ja na časak, na časak! Sjedite, collega! Samo dvije, tri riječi!

Prvo nastojimo da pokažemo jedan drugome, kako smo obojica neobično uljudni i vrlo se veselimo, što se sastajemo. Ja ga posjedavam u naslonjač, on posjedava mene; pri tom mi oprezno jedan drugomu gladimo struk, dodirujemo se dugmadi, i nalik je, kao da opipavamo jedan drugoga i bojimo se da se ne bi opekli. Obojica se smijemo, premda ne govorimo ništa smiješno. Kad sjednemo, naginjemo jedan drugome glavu i počinjemo govoriti u pola glasa. Kolikogod srdačno bili raspoloženi jedan prema drugomu, ne možemo da ne pozlaćujemo svoj govor svakakvom kineštinom, kao što je: »vi ste izvoljeli pravo primijetiti«, ili »kako sam već imao čast da vam kažem«, ne možemo da se grohotom ne smijemo, ako tko od nas istrese dosjetku, makar i neuspjelo. Kad prijatelj završi razgovor o poslu, nemirno ustaje i počinje da se oprašta, zamahujući šeširom prema mojemu radu. Opet čupkamo jedan drugoga i smijemo se. Pratim ga do predsoblja; tamo pomažem prijatelju da obuče bundu, ali se on svakako otima toj visokoj časti. Zatim, kad Jegor otvara vrata, on me uvjerava, da ću se prehladiti, a ja se pričinjam kao da sam spreman ići za njim čak i na ulicu. I kad se najzad vraćam u svoj kabinet, lice mi se još vazda smješka, možda od inercije.

Za časak opet zazvoni zvonce. Netko ulazi u predsoblje, dugo se svlači i kašlje. Jegor javlja da je došao student. Ja velim neka izvoli. Za časak ulazi k meni mladić ugodne vanjštine. Već je godina dana, kako sam s njim u napetom odnosu: on mi odurno odgovara na ispitima, a ja mu dajem jedinice. Takvih junaka, koje ja, da kažem studentskim jezikom, proganjam ili bacam, skuplja mi se svake godine oko sedam. Oni od njih, koji propadaju na ispitu radi nesposobnosti ili radi bolesti, obično strpljivo podnose svoju nesreću i ne cjenkaju se sa mnom; a cjenkaju se i dolaze mi u kuću samo

sangvinici, široke prirode, kojima zatezanje s ispitima kvari apetit i smeta im da točno pohađaju operu. Prvima ja idem na ruku, a druge vitlam cijele godine.

— Sjednite, — velim gostu. — Što bi vi?

— Oprostite, profesore, što vas uznemirujem... — započinje on, mucajući i ne gledajući mi u lice. — Ne bih se usudio da vas uznemirujem, da nisam... Polagao sam kod vas ispit već pet puta i... i propao sam. Molim vas, budite dobri, dajte mi dovoljan, jer...

Argument, koji svi ljenčine navode u svoju korist, vazda je jedan isti: oni su krasno položili ispit iz svih predmeta, a propali su jedino iz moga, i to je gotovo čudno, jer su se uvijek veoma usrdno bavili mojim predmetom i znaju ga krasno; a propali su po nekom nerazumljivom nesporazumu.

— Oprostite, prijatelju moj, — govorim ja gostu, — ne mogu vam dati dovoljan. Hajde počitajte još predavanja i dođite. Onda ćemo vidjeti.

Pauza. Hvata me volja, da malo namučim studenta za to, što on više voli pivo i operu, negn nauku, i govorim uz uzdah:

— Po mojem je mišljenju najbolje, što bi vi sad mogli učiniti, da sasvim ostavite medicinski fakultet. Kad vam uz vaše sposobnosti ne polazi nikako za rukom da položite ispit, onda očito u vas nema ni želje, ni poziva da budete liječnik.

Sangviniku se oteže lice.

— Oprostite, profesore, — smješka se on, — no to bi bilo od mene u najmanju ruku čudnovato. Učiti pet godina i odjednom... otići!

— Pa da! Bolje je izgubiti uludo pet godina, nego da se zatim cijelog života bavite poslom, koji ne volite.

Ali odmah mi ga je žao i velim brže:

— Uostalom, kako znate. Počitajte dakle još malo i dođite.

— Kada? — muklo upita lijenčina.

— Kada vas volja. Makar i sutra.

I u dobrim mu očima čitam: »Ta doći mogu, no ti ćeš mene, gade, povitlati i opet!«

— Dakako, — govorim ja, — vi nećete biti učeniji, što ćete još petnaest puta polagati kod mene ispit, no to odgaja u vama karakter. Hvala i za to.

Nastaje šutnja. Ja ustajem i čekam da gost ode, a on stoji, gleda na prozor, čupka bradicu i misli. Postaje neprijatno.

Sangvinikov je glas ugodan, sočan, oči pametne, podrugljive, lice dobrodušno, ponešto zgužvano od čestog pijenja piva i dugog ležanja na divanu; kako se čini, znao bi mi on mnogo zanimljiva pripovijedati o operi, o svojim ljubavnim pustolovinama, o drugovima, koje voli, ali žalibože, ne priliči da govorimo o tome. A ja bih ga volio poslušati.

— Profesore! Dajem vam časnu riječ, ako mi date dovoljan, onda ću...

Čim je stvar dotjerala do »časne riječi«, mašem rukama i sjedam za stol. Student još časak razmišlja i govori nujno:

— Onda, dakle, zbogom... Oprostite!

— Zbogom prijatelju! Dobro vam zdravlje!

On odlazi neodlučno u predsoblje, polagano se ondje oblači, a kad je izišao na ulicu, valjda opet dugo misli; pošto nije ništa smislio osim »starog vraga« na moju adresu, ide u loš restoran, da pije piva i objeduje, a zatim kući da spava. Mir prahu tvojemu, čestiti trudbeniče!

Treći put zvoni zvonce. Ulazi mlad doktor u novom crnom odijelu, sa zlatnim naočalima i dakako, s bijelom kravatom. Predstavlja se. Nudim ga da sjedne i pitam ga, što želi. S priličnim uzbuđenjem počinje mi mladi svećenik nauke kazivati, da je te godine položio ispit za doktoranda i sada mu preostaje samo da napiše disertaciju. Želio bi raditi kod mene, pod mojim rukovodstvom, i ja bih ga nadasve mnogo obavezao, kad bih mu dao temu za disertaciju.

— Jako bih vam rado pomogao, kolega, — velim ja, — no hajde da se najprije složimo što je disertacija. Pod tom se riječju uobičajilo da razumijevaju djelo, koje je proizvod samostalnog stvaranja. Zar nije tako? A djelo, napisano o tuđoj temi i pod tuđim rukovodstvom, naziva se drugačije...

Doktorand šuti. Ja hoću da planem i skačem s mjesta.

— Šta vi dolazite k meni, ne razumijem! — vičem ljutite. — Zar ja držim dućan? Ja ne trgujem temama! Tisuću i prvi put molim sve vas, da me ostavite na miru! Oprostite mi na neuljudnosti, no meni je to najzad dodijalo!

Doktorand šuti, i samo mu oko jagodica izbija malo rumen. Lice mu iskazuje duboko štovanje mojemu čuvenom imenu i učenosti, a po očima mu vidim, da on prezire moj glas, i moju jadnu figuru, i nervoznu gestikulaciju. Ja mu se u svom gnjevu činim čudakom.

— Ja ne držim dućan! — ljutim se... — I za čudo! Zašto vi nećete da budete samostalni? Zašto vam je tako mrska sloboda?

Govorim mnogo, a on stalno šuti. Na koncu konca se pomalo stišavam i, razumije se, popuštam. Doktorand će dobiti od mene temu, koja ne vrijedi ni pušljiva boba, napisat će pod mojom paskom disertaciju, koja nije nikome potrebna, s dostojanstvom će izdržati dosadnu disputaciju i steći će stepen, koji mu ne treba.

Zveckanje zvonca može da se reda bez kraja, no ja ću se ovdje ograničiti samo na četiri. Pozvonilo četvrti put zvonce, i ja čujem poznate korake, šuštanje, haljine, mili glas...

Prije osamnaest godina umro mi je prijatelj okulist i ostavio sedmogodišnju kćer Katju i šezdesetak tisuća u novcu. U oporuci je odredio mene za skrbnika. Do desete godine živjela je Katja u mojoj obitelji, zatim je bila predana u institut, te Je živjela kod mene samo za ljetnih mjeseci, o praznicima. Nisam imao vremena da se bavim njenim odgojem, pazio sam na nju tek na prekide, i zato znam vrlo malo kazati o njenom djetinjstvu.

Prvo, čega se sjećam, i što ljubim po uspomenama, to je neobična povjerljivost, s kojom je ušla u moju kuću, liječila se kod doktora, i koja joj se uvijek svijetlila na lišcu. Znala je povezana obraza sjediti gdjegod postrance i stalno gledati pažljivo u što; ili je vidjela u taj čas kako ja pišem i listam knjige, ili kako se u brizi vrze moja žena, ili kako kuharica u kuhinji ljušti krumpir, ili kako se igra pas, oči su joj stalno izražavale vazda jedno isto, i to: »Sve što se radi na ovom svijetu, sve je krasno i razumno.« Bila je radoznala i jako je voljela govoriti sa mnom. Znala je sjediti za stolom, sučelice meni, motriti moje kretnje i zadavati pitanja. Zanimalo ju je da zna, što ja čitam, što radim na sveučilištu, ne bojim li se trupova, kamo stavljam svoju plaću.

— Tuku li se studenti na sveučilištu? — pita ona.

— Tuku se, mila.

— A nalažete li im vi da kleče?

— Nalažem.

I bilo joj je smiješno, što se studenti tuku i što im ja nalažem da kleče, i smijala se. Bilo je to krotko, strpljivo i dobro dijete.

Počesto mi se dešavalo da vidim, kako su joj štogod oduzimali, kažnjavali je ni krivu ni dužnu, ili nisu udovoljavali njenoj radoznalosti; u taj bi se mah k neprestanomu izražaju povjerljivosti na njenu licu primiješala još tuga — i to je sve. Nisam znao da se zauzimam za nju, nego me je samo, kad vidim tugu, spopadala želja, da je potegnem k sebi i požalim tonom stare dadilje: »sirotice moja mila!«

Sjećam se također, voljela se je lijepo odijevati i prskati se parfemom. U tom je pogledu bila slična meni. I ja volim lijepu odjeću i dobar parfem.

Žao mi je što nisam imao vremena i volje da pratim početak i razvitak strasti, koja je već potpuno vladala Katjom, kad joj je bilo četrnaest, petnaest godina. Govorim o njenoj strasnoj ljubavi za kazalište. Kad nam je dolazila iz instituta na praznike i živjela kod nas, nije ni o čemu govorila s takvim zadovoljstvom i s takvim žarom, kao o glumama i glumcima. Umarala nas je svojim neprestanim razgovorima o kazalištu. Žena i djeca nisu je slušali. U jedinoga mene nije bilo junaštva da joj uskraćujem pažnju. Kad bi joj se javila želja da drugima kazuje svoje zanose, ulazila je k meni u kabinet i govorila molećivim tonom:

— Nikolaju Stepanoviču, dopustite mi da se s vama porazgovorim o kazalištu!

Ja bih joj pokazao na sat i rekao:

— Dajem ti pola sata. Počinji.

Kasnije je stala donositi cijele tucete portreta glumaca i glumica, koje je obožavala; zatim pokušala nekoliko puta da učestvuje u diletantskim predstavama i na koncu konca, kad je svršila nauke, izjavila meni, da se je rodila da bude glumica.

Ja nisam nikad pristajao uz teatralne zanose Katjine. Po mojem mišljenju, ako je komad dobar, onda ne treba motriti glumce, da bi on proizveo dojam kakav treba; možemo se ograničiti na puko čitanje. A ako je komad loš, nikakva ga igra neće učiniti dobrim.

U mladosti sam često pohađao kazalište, i sada moja porodica uzima koja dva puta u godini ložu i vodi mene, da me »prozrači«. To dabome nije dosta, da bih imao pravo suditi o kazalištu, no ja ću

ponešto reći o njemu. Po mojem mišljenju kazalište nije postalo bolje nego što je bilo prije trideset četrdeset godina. Kao i prije ne mogu ni u kazališnim koridorima ni u foyeru nikako da nađem čašu čiste vode. Kao i prije kažnjavaju me kazališni sluge s dvadeset kopjejaka za moju bundu, premda nema ničeg prijekornog, što zimi nosiš toplu odjeću. Kao i prije svira u međučinovima bez ikakve potrebe muzika, koja još nešto novo, neiskano, domeće k dojmu, što se dobiva od komada. Kao i prije odlaze u međučinovima muškarci u buffet, da piju žestoka pića. Kad se ne vidi napredak u sitnicama, uzalud bih ga uzeo tražiti u krupnom. Kad glumac, opleten od glave do pete teatralnim tradicijama i predrasudama, nastoji da jednostavni, obični monolog »Biti ili ne biti« ne kazuje jednostavno, nego bogzna zašto svakako sa siktanjem i trzavicom po svemu tijelu, ili kad me nastoji pošto poto uvjeriti, da je Čacki, koji mnogo razgovara s glupanima i ljubi glupaču, vrlo pametan čovjek, i da »Teško pametnom« nije dosadan komad, onda duva s pozornice na mene ona ista rutina, koja mi je bila dosadna još prije četrdeset godina, kad su me častili klasičnim zavijanjem i lupanjem u prsa. I svaki put izlazim iz kazališta konzervativniji nego što ulazim.

Sentimentalnu i povjerljivu svjetinu možeš uvjeriti, da je kazalište u današnjem svom obliku škola. No tko zna školu u njezinu istinskom smislu, toga nećeš upecati na tu udicu. Ne znam šta će biti za pedeset do sto godina, no u današnjim prilikama može kazalište služiti jedino za zabavu. Ali ta je zabava preskupa da bi se dugo njome koristio. Ona otima državi tisuću mladih zdravih i darovitih muškaraca i žena, koji bi, da se ne posvećuju kazalištu, mogli biti dobri liječnici, ratari, učiteljice, oficiri; otima publici večernje sate — najbolje vrijeme za umni rad i za drugarske razgovore. I ne govorim o novčanim troškovima i o onim moralnim gubicima, što snalaze gledaoca, kad na pozoronici gleda nepravo prikazivano ubojstvo, preljube ili klevetu.

No Katja je bila posve drugog mišljenja. Uvjeravala me je, da je kazalište, čak i u današnjem svojem obliku, više od slušatelja, više od knjiga, više od svega na svijetu. Kazalište je sila, koja ujedinjuje u sebi jedinoj sve umjetnosti, a glumci su misionari. Nikakva umjetnost i nikakva znanost za sebe nije moćna da djeluje toliko jako i tako istinito na čovječju dušu, kao pozornica, i zato nije uludo, što glumac

srednje ruke uživa u državi kudikamo veću popularnost nego najbolji učenjak ili umjetnik. I nikakav javni rad ne može pribaviti takve naslade i zadovoljstva, kao rad na pozornici.

I jednog lijepog dana stupila je Katja u kazališnu družinu i otputovala, čini mi se, u Ufu, a ponijela mnogo novaca, svu silu sjajnih nada i aristokratske poglede na stvar.

Prvi njezini listovi s puta bili su čudni. Čitao sam ih i prosto se čudio, kako u tim malim listićima papira može da bude toliko mladosti, duševne čistoće, svete naivnosti i u isti mah finih, stvarnih sudova, koji bi mogli biti na čast dobroj muškoj pameti. Volgu, prirodu, gradove, koje je pohađala, drugove, svoje uspjehe i nedaće nije opisivala, nego opijevala; svaki joj je redak odisao povjerljivošću, kakvu sam bio navikao da vidim na njezinu licu — i uza sve to mnoštvo gramatičkih pogrešaka, a interpunkcija gotovo nije ni bilo.

Nije prošlo ni pola godine, a ja dobih nadasve poetsko i zanosno pismo, koje je počinjalo riječima: »Ja sam zavoljela.« Tomu je pismu bila priložena fotografija, koja je prikazivala mlada muškarca obrijana lica, sa šeširom širokih oboda i s ogrtačem, prebačenim preko ramena. Pisma iza toga bila su kao i prije divna, ali se u njima već javljala interpunkcija, nestajale gramatičke greške i silno provijao iz njih muškarac. Katja mi je pisala o tom, kako bi bilo dobro sagraditi gdjegod na Volgi veliko kazalište, nikako drugačije, nego na dionice, i privući tomu poduzeću bogate trgovce i parobrodske vlasnike; novaca bi bilo mnogo, prihodi bi bili golemi, glumci bi igrali uz drugarske pogodbe... Možda je sve to i zaista dobro, no meni se čini da takve ideje mogu poteći samo iz muške glave.

Bilo kako mu drago, podrug ili dvije godine činilo se da sve teče povoljno: Katja je ljubila, vjerovala u svoj posao i bila sretna; no iza toga sam počeo u listovima opažati očite znakove pada. Započelo se s tim, da mi se Katja potužila na svoje drugove — to je prvi i najzloslutniji simptom; ako mlad učenjak ili literat počne svoj rad s tim, da se gorko tuži na učenjake ili literate, onda to znači, da se je već umorio i nije sposoban za posao. Katja mi je pisala, da joj drugovi ne dolaze na probe i nikad ne znaju uloge; kakve nezgrapne komade prikazuju i kako se drže na pozornici, time pokazuje svaki od njih svoje nepoštovanje prema publici; u prilog prihodima, o kojima jedino i govore, dramske se umjetnice ponizuju do

šansonetskog pjevanja, a tragičari pjevaju kuplete, u kojima ismijavaju muževe rogonje i trudnoću nevjernih žena, i t. d. Valja se uopće čuditi, kako dosad još nisu propali provincijski poslovi i kako mogu da se drže na takvom tananom i trulom končiću.

Kao odgovor sam poslao Katji dugo i, moram priznati, jako dosadno pismo. Između ostaloga pisao sam joj: »Počesto mi se je dešavalo da sam razgovarao sa starcima-glumcima, nadasve plemenitim ljudima, koji su mi poklonili svoju sklonost; iz razgovora s njima dokučio sam, da ih u njihovu radu ne vodi toliko vlastiti razum, i sloboda, koliko moda i društveno raspoloženje; najbolji od njih moraju za svega vijeka igrati i u tragediji, i u opereti, i u pariškim farsama, i u feerijama,[31] i uvijek im se podjednako činilo da idu ravnim putem i da su na korist. Kako dakle vidiš, uzrok zlu ne treba tražiti u glumcima, nego dublje, u samoj umjetnosti i u odnosu svega društva prema njoj«. To je moje pismo samo rasrdilo Katju. Odgovorila mi je: »Ja i vi pjevamo iz različitih opera. Nisam vam pisala o preplemenitim ljudima, koji su vama poklonili svoju sklonost, nego o rulji protuha, koje nemaju ništa zajedničko s plemenitošću. To je stado divljih ljudi, koji su dospjeli na pozornicu jedino zato, jer ih ne bi primili ni na kojem drugom mjestu, i koji nazivaju sebe umjetnicima jedino zato, jer su bezobrazni. Nema ni jednog talenta, nego mnogo nesposobnih, pijanaca, spletkara, brbljavaca. Ne mogu da vam iskažem, kako mi je gorko, što je umjetnost, koju ja toliko ljubim, dopala u ruke meni mrskim ljudima; gorko je, što najbolji ljudi vide zlo iz daljine, neće da pristupe bliže, i mjesto da se zauzmu, pišu teškim stilom općenite misli i nikomu nepotrebni moral...« i tako dalje, sve na taj način.

Prođe još nešto vremena i ja dobih ovakvo pismo: »Ja sam nečovječanski prevarena. Ne mogu da živim dulje. Raspolažite s mojim novcima, kako budete držali da treba. Ljubila sam vas kao oca i jedinog svog prijatelja. Zbogom.«

Pokazalo se, da je i njezin on također bio iz »stada divljih ljudi«. Kasnije sam dokučio po nekim aluzijama da je bio pokušaj samoubojstva. Čini se, da se Katja pokušala otrovati. Iza toga je zacijelo ozbiljno bolovala, jer naredno sam pismo dobio već iz Jalte, kuda su je, po svoj prilici, poslali liječnici. U posljednjem njezinu

pismu meni bila je molba da joj što prije pošaljem u Jaltu tisuću rubalja, i završavalo se ovako: »Oprostite, što je pismo tako tmurno. Juče sam sahranila svoje dijete.« Pošto je u Krimu proživjela oko godinu dana, vratila se kući.

Putovala je po prilici četiri godine, i za sve te četiri godine, moram priznati, igrao sam ja prema njoj prilično nezavidnu i čudnu ulogu. Kad mi je nekad bila izjavila da odlazi u glumice, a zatim mi pisala o svojoj ljubavi, kad ju je na mahove zaokupljao duh rasipnosti i ja sam joj morao, po njenu zahtjevu, neprestano slati sad tisuću, sad dvije tisuće rubalja, kad mi je pisala o svojoj nakani da umre i zatim o smrti djeteta, svaki sam put očajavao i sve mi se učešće u njenoj sudbini izražavalo jedino time, što sam mnogo mislio i pisao duge, dosadne listove, koje sam mogao i sasvim da ne pišem. A međutim, ta ja sam joj zamjenjivao rođenog oca i ljubio sam je kao kćer!

Sada Katja živi pola vrste od mene. Najmila je stan od pet soba i smjestila se prilično udobno i sa prirođenim joj ukusom. Kad bi tko prihvatio da ocrta njezin namještaj, to bi se kao raspoloženje, koje prevladava na slici, dobila lijenost. Za lijeno tijelo — meki otomani, meki tabureti, za lijene noge — sagovi, za lijeni pogled — izblijedjele, tmurne ili zagasite boje; za lijenu dušu, — na zidovima obilje jeftinih lepeza i sitnih slika, u kojima originalnost izrade nadilazi sadržaj, napretek stolića i poličica, natrpanih sasvim nepotrebnim stvarima bez vrijednosti, krpe bez ikakvog oblika mjesto zastora... Sve to zajedno sa strahom od jarkih boja, simetrije i prostora, osim duševne lijenosti, dokazuje još i izopačenost prirodnog ukusa. Po cijele dane leži Kat ja na otomanu i čita knjige, najviše romane i pripovijesti. Od kuće odlazi samo jedamput na dan, poslije podne, da se sastane sa mnom.

Ja radim, a Katja sjedi nedaleko od mene na divanu i omotava se šalom, kao da joj je zima. Ili zato, što mi je simpatična, ili jer sam se naučio na njezine česte posjete, dok je još bila djevojčica, njena mi prisutnost ne smeta da saberem misli. Ponekad joj mahinalno zadam kakvo pitanje, ona mi ukratko odgovara; ili pak, da časak odahnem, obraćam se k njoj i gledam, kako se je zamislila i razgledava kakav medicinski časopis ili novine. I u taj mah opažam, da joj na licu nema više prijašnjeg izraza povjerljivosti. Izraz je sada hladan, ravnodušan, rastresen, kao u putnika, koji moraju dugo čekati na

vlak. Odjevena je kao i prije lijepo i jednostavno, ali nemarno; vidi se, da haljina i frizura podosta stradavaju od divana i njihaljki, na kojima leži po cijele dane. I nije više radoznala, kao što je bila prije. Ne zadaje mi više nikakvih pitanja, kao da je već sve iskusila u životu i ne očekuje da će čuti bilo šta nova.

Prije četiri sata počinje u dvorani i u gostinjskoj sobi kretanje. To se iz konzervatorija vratila Liza i povela drugarice. Čuje se, kako sviraju na klaviru, okušavaju glasove i hihoću; u gostinjskoj sobi Jegor prostire stol i zveči suđem.

— Zbogom, — veli Katja. — Danas se neću svraćati k vašima. Nek oproste. Nemam kada. Dođite!

Kad je pratim do predsoblja, oporo me ogledava od glave do pete i zlovoljno govori:

— A vi stalno mršavite! Zašto se ne liječite? Otići ću k Sergeju Fjodoroviču i pozvat ću ga. Neka vas pregleda.

— Ne treba, Katja.

— Ne razumijem šta vaša porodica gleda! Lijepi su, mora se reći.

Zlovoljno oblači svoju bundicu i za to joj vrijeme iz nemarno udešene frizure neizostavno padaju na pod dvije, tri ukosnice. Lijena je da popravi frizuru, a i nema kada; nespretno tura pod kapicu uvojke, koji su ispali, i odlazi.

Kad uđem u jedaću sobu, pita me žena:

— Kod tebe je maloprije bila Katja? A zašto se nije svratila k nama? To je čak i čudno...

— Mama! — prijekorno joj govori Liza. — Ako neće, neka joj! Ta nećemo kleknuti pred nju.

— Kako ti drago, to je podcjenjivanje. Sjedi u kabinetu tri sata i ne sjeća se nas. Uostalom, kako je volja!

Varja i Liza obje mrze Katju. Ta mi je mržnja nerazumljiva, a da se razumije, treba valjda biti žena. Kladim se za glavu, da od one podrug stotine mladića, koje gotovo svaki dan vidim u svojemu auditoriju, i od one stotine vremešnih ljudi, s kojima se sretam svake sedmice, teško da ima i jedan jedini, koji bi znao shvaćati mržnju i odurnost prema Katjinoj prošlosti, to jest k trudnoći izvan braka i k nezakonitu djetetu; a u isti mah ne znam da se sjetim nijedne svoje znanice, žene ili djevojke, koja ne bi svijesno ili instinktivno osjećala u sebi tih čuvstava. I to nije zato, što je ženska kreposnija i čišća od

muškaraca: ta krepost se i čistoća malo razlikuju od opačine, ako nisu slobodne od pakosnog čuvstva. Ja to tumačim prosto ženskom zaostalošću. Nujno čuvstvo smilovanja i bol savjesti, što ih osjeća današnji muškarac, kad vidi nesreću, govore mi kudikamo više o kulturi i moralnoj veličini, nego mržnja i odurnost. Današnja je žena isto onako plačljiva i surova u srcu, kao i u srednjem vijeku. I po mojem mišljenju postupaju sasvim razborito oni, koji joj savjetuju, neka se odgaja kao muškarac.

Moja žena ne voli Katju još i radi toga što je bila glumica, radi nezahvalnosti, radi ponosa, radi ekscentričnosti i radi svih onih nebrojenih opačina, što ih svaka žena zna uvijek nalaziti u drugoj.

Osim mene i moje porodice, objeduju kod nas još dvije, tri Lizine drugarice i Aleksandr Adolfovič Gnekker, Lizin obožavatelj i prosac. To je mladi blondin, nema mu više od trideset godina, srednjeg je rasta, vrlo pun, plećat, s riđim zaliscima oko ušiju i s ocrnjenim brcima, koji punomu, glatkomu licu stvaraju neki izraz kao na igrački. Na njemu je vrlo kratak kaput, šaren prsluk, hlače s velikim kockama, vrlo široke gore i vrlo tijesne dolje, i žute cipele bez peta. Oči su mu izbuljene, račje, ovratnik nalik na račji vratić, i čak mi se čini da sav taj mladić zaudara na račju juhu. Dolazi k nama svaki dan, ali nitko u mojoj porodici ne zna kakva je porijekla, gdje je učio i od čega živi. On ne svira i ne pjeva, ali je u nekoj vezi s muzikom i s pjevanjem, prodaje negdje nečije klavire, zalazi često u konzervatorij, poznat je sa svim znamenitim ličnostima i izdaje odredbe na koncertima; o muzici sudi s velikim autoritetom, i opazio sam da se s njim voljno slažu svi.

Bogati ljudi uvijek oko sebe imaju muktaša; znanosti i umjetnosti isto tako. Čini se da na svijetu nema takve umjetnosti ili znanosti, koje bi bile slobodne od prisutnosti »inorodnih tjelesa«, kao što je taj gospodin Gnekker. Ja nisam muzičar i možda se varam o Gnekkeru, kojega uz to i malo znam. Ali mi se i odviše sumnjiv čini njegov autoritet i ona dostojanstvenost, kako on stoji uz klavir i sluša, kad tko pjeva ili svira.

Bili vi sto puta gentleman i tajni savjetnik, ipak, ako imate kćer, niste ničim zaštićeni od onoga purgarstva, što ga često unose u vašu kuću i u vaše raspoloženje udvaranja, prosidba i svadba. Ja, na primjer, ne mogiu nikako da se izmirim s onim svečanim izrazom, što

je na mojoj ženi svaki put, kad kod nas sjedi Gnekker, ne mogu da se izmirim ni s onim bocama lafita, portvajna i xeresa, što se iznose na stol jedino zato, da se on na svoje oči uvjeri, kako mi obilno i raskošno živimo. Ne mogu da probavim ni oštri Lizin smijeh, na koji se je naučila na konzervatoriju i njenu navadu da žmirka očima kad kod nas ima muškaraca. A glavno, ne mogu nikako da razumijem, čemu to svaki dan dolazi k meni i sa mnom objeduje stvor, koji je sasvim tuđ mojim navikama, mojoj znanosti, svemu skladu moga života, i nikako nije nalik na one ljude, koje ja volim. Moja žena i služinčad tajnovito šapuću, da je to »ženik«, no ja uza sve to ne razumijem njegovu prisutnost; ona pobuđuje u meni istu nedoumicu, kao da su sa mnom posadili za stol Zalua. I čini mi se također čudnim, što moja kći, koju sam privikao da smatram kao dijete, voli taj ovratnik, te oči, te meke obraze...

Prije sam volio objed, ili sam bio ravnodušan prema njemu, no sad on ne uzbuđuje u meni ništa osim dosade i ljutine. Otkad sam postao preuzvišeni i bio dekan na fakultetu smislila je moja obitelj bogzna zašto da mora sasvim promijeniti naš menu i red za objedom. Mjesto triju jednostavnih jela, na koja sam pri vikao dok sam bio student i liječnik, sada me časte sa soupepuree, po kojoj plivaju neke bijele resice, i s bubrezima u madeiri. Generalski čin i čuveno ime zauvijek su mi oteli šči, i tečne piroge, i gusku s jabukama i sinja[32] s kašom. Oteli su mi i sobaricu Agašu, govorljivu i nasmijanu staricu, mjesto koje sad poslužuje za objedom Jegor, tup i naduven momak, s bijelom rukavicom ne desnoj ruci. Međučini su kratki, ali se čine neizmjerno dugi, jer ih nema čime ispuniti. Nema više prijašnjeg veselja, neusiljenih razgovora, šala, smijeha, nema uzajamnog milovanja i one radosti, koja je uzbuđivala djecu, ženu i mene, kad se sastanemo u jedaćoj sobi; meni, zaposlenomu čovjeku, bio je objed vrijeme za odmor i sastanak, a ženi i djeci blagdan, kratak, no svijetao i radostan, kad su znali, da ja na pola sata ne pripadam znanosti, ne pripadam studentima, nego jedino njima i više nikome. Nema više da se znaš opiti od jedne čašice, nema Agaše, nema sinja s kašom, nema one buke, s kojom su se uvijek dočekivali mali skandali za objedom, kao što je, kad se

pod stolom potuče mačka sa psom, ili Katji padne s obraza ovoj u tanjur s juhom.

Opisivati sadašnji objed isto je tako netečno, kao i jesti ga. Ženi je na licu svečanost, udešena dostojanstvenost i navadni izraz zabrinutosti. Ona nemirno pogledava naše tanjure i veli: »Vidim, ne sviđa vam se pečenka... Recite, ta ne sviđa se?« I ja moram da odgovaram: »Ne treba da vodiš brigu, mila moja, pečenka je vrlo tečna. « A ona će: »Ti se uvijek zauzimaš za mene, Nikolaju Stepanoviču, i nikada ne veliš istinu. A zašto je Aleksandr Adolfovič tako malo jeo?« I sve na taj način za cijelog objeda. Liza oštro kikoće i žmirka očima. Ja ih gledam obje i tek sada mi je za ručkom sasvim jasno, da je unutarnji život njih obadviju već odavno izmakao ispod moje paske. Takvo mi je čuvstvo, kao da sam nekad živio kod kuće s pravom porodicom, a sad objedujem kao gost kod neprave žene i vidim lažnu Lizu. Nastala je u obadvjema oštra promjena, ja sam promašio onaj dugi proces, u kojemu se je izvršila ta promjena, i nije čudo, što ne razumijem ništa. Zašto je nastala promjena? Ne znam. Možda je sva nevolja u tom, što ženi i kćeri nije bog dao isto takvu snagu kao i meni. Ja sam od djetinjstva navikao da se protivim vanjskim utjecajima i prekalio sam se dovoljno; takve katastrofe u životu, kao što je čuveno ime, generalština, prelazak od lagodnosti u život, koji nadilazi sredstva, poznanstva s odličnim svijetom i tako dalje, jedva su se i dodirnule mene, te sam ostao čitav čitavcat; a na slabe, na neprekaljene, na ženu i Lizu, sve se to survalo kao veliki snježni usov, i zgnječilo ih.

Gospođice i Gnekker govore o fugama, kontrapunktima, o pjevačima i pijanistima, o Bachu i Brahmsu, bojeći se da ne bi posumnjali u njezino muzičko neznanje, smiješka im se saučesno i mrmlja: »To je divno... Zar? Ta zbilja...« Gnekker svojski jede, svojski zbija šale i milostivo saslušava primjedbe gospođica. Ponekad mu se javlja želja da počne govoriti lošim francuskim jezikom i onda ne znam zašto misli da me treba titulirati votre excellence[33].

A ja sam mrk. Vidi se, da sam im svima na nepriliku, a oni su na nepriliku meni. Nikad prije nisam valjano znao za staleški antagonizam, no sada me mori baš nešto nalik na to. Nastojim da nalazim na Gnekkeru same loše crte, brzo ih nalazim i kinim se, što

na mjestu mladoženje sjedi čovjek, koji nije iz mojega kruga. Njegova se prisutnost rđavo doima mene i u drugom pogledu. Obično, kad ostajem sam sa sobom, ili sam u društvu s ljudima, koje volim, nikad i ne mislim o svojim zaslugama, a ako počnem da mislim, prikazuju mi se tako ništavne, kao da sam postao učenjak tek juče; no u prisutnosti takvih ljudi, kao što je Gnekker, čine mi se moje zasluge najvišom gorom, kojoj vršak nestaje u oblacima, a podno gore se vrzu Gnekkeri, jedva i primjetljivi oku.

Poslije ručka odlazim u svoj kabinet, da tamo zapušim svoju lulicu, jedinu za cio dan, koja mi se održala od davne, loše navike da dimim od zore do mraka. Dok pušim, k meni ulazi žena i sjeda da se sa mnom porazgovori. Isto kao i ujutro znam unaprijed o čemu ćemo razgovarati.

— Trebalo bi da se ja i ti razgovorimo ozbiljno, Nikolaju Stepanoviču, — započinje ona. — Ja govorim o Katji... Zašto ti ne obraćaš pažnju?

— Šta to?

— Ti se pričinjaš da ništa ne opažaš, ali to ne valja. Ne smije čovjek biti bezbrižan... Gnekker ima prema Lizi namjera... Što ćeš ti reći?

— Da je on loš čovjek ne mogu reći, jer ga ne znam, no da mi se ne sviđa, o tome sam ti govorio već tisuću puta.

— No tako se ne smije... ne smije...

Ona ustaje i hoda uzrujana.

— Tako se ne smije čovjek držati prema ozbiljnom koraku... — govori ona. — Kad je govor o kćerinoj sreći, treba odbaciti sve lično. Znam, on ti se ne sviđa... Dobro... Ako ga sad odbijemo, ako sve pokvarimo, čime ćeš ti zajamčiti, da se Liza neće za svega života tužiti na nas? Ženika danas nema bog zna koliko, i može se dogoditi da se ne javi druga partija... On jako ljubi Lizu i čini se da joj se sviđa... Dabome, on nema stalna položaja, ali šta ćemo? Bog će dati, ustalit će se gdjegod s vremenom. Iz dobre je porodice i bogat.

— Otkuda ti to znaš?

— On je kazivao. Otac mu ima veliku kuću u Harkovu i kod Harkova imanje. Jednom riječju, Nikolaje Stepanoviču... treba svakako da ti odeš u Harkov.

— Zašto?

— Tamo ćeš saznati... Ti imaš ondje znanaca profesora, oni će ti pomoći. Ja bih sama otišla, ali ja sam žena. Ne mogu...

— Neću ja u Harkov, — govorim mrko.

Žena se plaši i na licu joj se javlja izraz mučne boli.

— Za boga miloga, Nikolaju Stepanoviču! — zaklinje me jecajući. — Za boga miloga, skini s mene to breme! Ja ginem!

Mene hvata bol kad je gledam.

— Dobro, Varja, — velim umiljato. — Ako hoćeš, hajde, otići ću u Harkov i učinit ću sve što te volja.

Ona pritište rupčić na oči i odlazi u svoju sobu da plače« Ja ostajem sam.

Za kratko vrijeme unosi se svijetlo. Od naslonjača i zaslona na svjetiljci na zidove i na pod padaju poznate sjene, koje su mi odavno dodijale, i kad ih gledam, čini mi se da je već noć i već se počinje moja prokleta nesanica. Liježem na postelju, zatim ustajem i hodam po sobi, zatim liježem opet... Obično poslije objeda, pred veče, penje se moja nervozna uzbuđenost do najvišeg stepena. Počinjem bez razloga plakati, i sakrivam glavu pod jastuk. U taj mah se bojim da ne bi tko ušao, bojim se da ne umrem iznenada, stidim se svojih suza, i uopće nastaje mi u duši nešto nepodnosivo. Osjećam, kako ne mogu dulje da gledam ni svoju svjetiljku, ni knjige, ni sjene na podu, ne mogu slušati glasove, koji se razliježu u gostinjskoj sobi. Neka nevidljiva i nerazumljiva sila surovo me gura napolje iz moga stana. Skačem na noge, brže se oblačim i izlazim oprezno na ulicu, da ne opaze ukućani. Kuda bih?

Odgovor na to pitanje odavno mi se već uvriježio u mozgu: Katji.

III

Ona po običaju leži na turskom divanu ili na otomanu i nešto čita. Kad ugleda mene, lijeno diže glavu, sjeda i pruža mi ruku.

— A ti stalno ležiš, — govorim kad malo pošutim i odmorim se. — To nije zdravo. Trebalo bi da se nečim zaposliš!

— A?

— Trebalo bi, velim, da se nečim zaposliš.

— Čime? Žena može da bude samo prosta radnica ili glumica.

— Pa šta? Ako ne možeš u radnice, otiđi u glumice.

Ona šuti.

— Da se udaš, — govorim napola u šali.

— Nemam za koga. A i nemam zašto.
— Tako se ne može živjeti.
— Bez muža? Vrlo važno! Muškaraca ima koliko hoćeš, samo ako te je volja.
— To, Katja, nije lijepo.
— Šta nije lijepo?
— Pa to, što si ovaj čas rekla.
Kad je Katja razabrala da sam se razljutio, veli, želeći da izbriše loš dojam:
— Hajdemo! Hodite ovamo! Evo.
Vodi me u malenu, vrlo udobnu sobicu i veli, pokazujući na pisaći stol:
— Evo... Priredila sam za vas. Tu ćete vi raditi. Dolazite svaki dan i donosite sa sobom posao! A tamo vas kod kuće samo smetaju. Hoćete li raditi ovdje? Hoćete li?
Da je ne ogorčim ako odbijem, odgovaram joj, da ću raditi kod nje i da mi se jako sviđa soba. Zatim sjedamo oboje u udobnoj sobici i počinjemo razgovor.
Toplina, udobni namještaj i prisutnost simpatične osobe ne uzbuđuju u meni čuvstvo zadovoljstva, kao prije, nego jaku želju da jadikujem i gunđam. Čini mi se radi nečega, da će mi odlanuti, ako budem mrmljao i tužio se.
— Zlo je, mila moja! — počinjem s uzdahom. — Vrlo zlo...
— Što je?
— Vidiš li, što je na stvari, prijateljice moja. Najljepše je i najsvetije pravo kraljevima — pravo pomilovanja. I ja sam uvijek osjećao da sam kralj, jer sam se beskrajno služio tim pravom. Nisam nikad sudio, bio sam milostiv, drage sam volje praštao svima desno i lijevo. Gdje su drugi protestirali i zgražali se, ja sam samo svjetovao i uvjeravao. Za svega sam života jedino nastojao da bi moje društvo bilo podnošljivo porodici, studentima, prijateljima, služinčadi. I takav je moj odnos prema ljudima, znam, odgajao sve, komu se je god desilo da bude uz mene. No sad ja nisam više kralj. U meni se zbiva nešto, što dolikuje samo robovima: po glavi mi se dan i noć vrzu pakosne misli, a u duši su savili gnijezdo osjećaji, kakvih nisam znao prije. Ja i mrzim, i prezirem, i negodujem, i zgražam se, i bojim se. Postao sam preko mjere strog, izisklijv, razdražljiv, neljubezan,

sumnjičav. Čak i ono, što me je nekad navodilo da samo izreknem suvišan kalambur i da se dobrodušno nasmijem, rađa sad u meni tegobno čuvstvo. Promijenila se u meni i moja logika; prije sam prezirao samo novce, a sada ne osjećam pakosno čuvstvo prema novcu, nego prema bogatašima, kao da su oni krivi; prije sam mrzio nasilje i samovolju, a sada mrzim ljude, koji se služe nasiljem, kao da su krivi jedino oni, a nismo svi mi, koji ne znamo da odgajamo jedan drugoga. Šta to znači? Ako su nove misli i novi osjećaji nastali od promjene mojih uvjerenja, otkud se je stvorila ta promjena? Zar se je svijet pogoršao, a ja poboljšao, ili sam prije ja bio slijep i ravnodušan? A ako je ta promjena nastala od općeg pada fizičkih i umnih sila, — ta ja sam bolestan i svaki dan gubim na težini — to je moje stanje jadno: znači, moje su nove misli nenormalne, nezdrave, treba da ih se stidim, i da ih držim za ništavne...

— Tu se ne radi o bolesti, — prekine me Katja. — Prosto vam je puklo pred očima. Ugledali ste ono, što prije bog zna zašto niste htjeli da opažate. Po mojem sudu, treba prije svega da konačno raskinete s porodicom i da odete.

— Ti govoriš nezgrapnosti.

— Vi ih više ne ljubite, zašto dakle da se prenemažete? I zar je to obitelj? Ništice! Da one danas pomru, ne bi već sutra nitko primijetio da ih nema.

Katja prezire moju ženu i kćer isto tako jako, kao što one mrze nju. Teško da se može u naše vrijeme govoriti o pravu ljudi, da jedan prezire drugoga. No ako se postaviš na Katjino mjesto i odlučiš, da postoji takvo pravo, onda ćeš ipak razabrati, da ona ima isto onakvo pravo da prezire moju ženu i kćer, kao i one da mrze nju.

— Ništice! — ponavlja ona. — Jeste li vi objedovali danas? Pa kako nisu zaboravile da vas pozovu u jedaću sobu? Kako se one to još sjećaju, da vi postojite?

— Katja, — govorim ja strogo, — molim te da ušutiš.

— A vi mislite, da je meni veselje govoriti o njima? Voljela bih da ih nikako i ne znam. Slušajte me, dakle, mili moj: ostavite sve i otiđite. Otputujte u inozemstvo. Što brže, to bolje.

— Kakva je to besmislica! A sveučilište?

— I sveučilište također. Šta je ono vama? I onako nema nikakvog smisla. Vi predajete već trideset godina, a gdje su vaši učenici?

Imate li mnogo znamenitih učenjaka? Ded prebrojite! A da se množe ti doktori, koji izrabljuju neznanje i stječu stotine tisuća, za to ne treba biti darovit i dobar čovjek. Vi ste suvišni.

— Bože moj, kako si ti oštra! — prepadam se ja. — Kako si oštra! Ušuti, jer ću otići! Ne znam da odgovaram na tvoje oštrine!

Ulazi sobarica i poziva nas da pijemo čaj. Uz samovar se, hvala bogu, mijenja naš razgovor. Nakon toga, kad sam se već potužio, želio bih dati slobodu i drugoj staračkoj slabosti — uspomenama. Pripovijedam Katji o svojoj prošlosti i, na veliko čudo, kazujem joj takve potankosti, o kojima nisam ni slutio da su još čitave u mojem pamćenju, a ona me sluša razdragana, s ponosom, zadržavajući dah. Naročito joj volim pripovijedati o tome, kako sam nekad učio u seminaru i sanjao da odem na sveučilište.

— Znao sam šetati po našem seminarskom vrtu... — pripovijedam. — Kad mi vjetar donese iz kakve daleke krčme cilik harmonike i pjesmu, ili kad uz seminarski plot projuri trojka s praporcima, i to mi je već sasvim dosta, da mi osjećaj sreće ispuni odjednom ne samo prsa, nego i trbuh, noge, ruke... Slušaš harmoniku, ili praporce, kako se stišavaju, pa zamišljaš, da si liječnik, i slikaš slike — sve ljepšu od ljepše. I eto, kako vidiš, ispunile mi se sanjarije. Dobio sam više nego što sam smio da sanjarim. Trideset sam godina bio omiljeni profesor, imao sam divnih drugova, uživao sam časnu slavu. Ljubio sam, oženio sam se iz strasne ljubavi, imao djece. Jednom riječju, ako se obazrem unatrag, sav mi se život prikazuje kao lijepa, darovito izrađena kompozicija. Sada mi preostaje jedino da ne pokvarim finale. Za to treba umrijeti čovječanski. Ako je smrt zaista opasnost, onda je treba dočekati onako, kako to priliči učitelju, učenjaku i građaninu kršćanske države: srčano i spokojne duše. No ja kvarim finale. Ja se utapam, trčim k tebi, molim za pomoć, a ti mi veliš: utapaj se, tako i treba.

No uto se razleglo u predsoblju zvonce. Ja i Katja ga prepoznajemo i velimo:

— To je valjda Mihail Fjodorovič.

I zaista, za čas ulazi moj prijatelj, filolog, Mihail Fjodorovič, visok, lijepo građen, ima mu pedesetak godina, guste sijede kose, crnih obrva i obrijan. To je dobar čovjek i krasan drug. Potječe iz starinske plemićke porodice, prilično sretne i darovite, koja igra znatnu ulogu u

povijesti naše književnosti i prosvjete. On je pametan, darovit, jako obrazovan, ali nije bez nastranosti. Svi smo mi do nekog stepena na strani i svi smo čudaci, ali njegove nastranosti sačinjavaju nešto izuzetno, što nije bez opasnosti za njegove znance. Među njima je znam podosta takvih, koji od njegovih nastranosti nikako i ne vide njegovih mnogih vrlina.

Kad je ušao k nama, skida polagano rukavice i govori baršunastim basom:

— Zdravo, pijete čaj? To je jako u zgodan čas. Vraški je zima.

Zatim sjeda za stol, uzima čašu i odmah počinje govoriti. Najznačajniji je u njegovu načinu govora neprestani šaljivi ton, neka mješavina filozofije s lakrdijaštvom, kao u Shakespearovih grobara. On uvijek govori o ozbiljnim stvarima, ali nikad ne govori ozbiljno. Sudovi su mu uvijek oštri, svadljivi, no radi blagog, mirnog, šaljivog tona izlazi nekud tako, da oštrina i svadljivost ne vrijeđaju uho i brzo se na njih privikavaš. Svako veče donosi on pet, šest anegdota iz sveučilišnog života i od njih obično otpočinje, kad sjedne za stol.

— Ah, gospode! — uzdiše podrugljivo mičući crnim obrvama. — Ta ima na svijetu takvih komičara!

— A šta je? — upita Katja.

— Idem ja danas sa predavanja i sretam na stepenicama tog starog idiota, našega NN... ide, a po običaju istaknuo pred sebe svoj konjski podbradak i traži, komu bi se potužio na svoju migrenu, na svoju ženu i na studente, koji neće da pohađaju njegova predavanja. No, mislim, opazio me je — sad sam propao, propao posao...

I tako dalje, na taj način. Ili će započeti ovako:

— Bio sam jučer na javnom predavanju našega ZZ. čudim se, kako to naša alma mater[34], ne bila pomenuta pred noć, hoće da pokazuje publici takve zvekane i patentirane tupane, kao što je taj ZZ. Ta to je evropski glupan! Molim vas, drugog takvog nećeš sa svijećom po danu naći u cijeloj Evropi! Zamislite, predaje kao da sisa žuti šećer: s-s-s... Uplašio se, loše razabire svoj rukopis, jedva jedvice kreću mu se mislice, brzinom arhimandrita, koji se vozi na biciklu, a glavno, nikako ne možeš da razabereš, što bi htio da kaže. Strahovita dosadetina, muhe skapavaju. Ta se dosadetina može

uporediti možda jedino s onom, kakva je u našoj svečanoj dvorani pri godišnjoj svečanosti, kad se drži tradicionalni govor, vrag ga odnio.

I odmah oštar prelaz:

— Prije koje tri godine, evo Nikolaj se Stepanović sjeća, morao sam držati taj govoar. Toplina, zapara, mundir me steže ispod pazuha — prosto smrt! Čitam pola sata, podrug sata, dva sata... »No, mislim, hvala bogu, ostalo mi je još samo deset stranica.« A na kraju su mi bile takve četiri stranice, koje sam mogao i da nikako ne čitam, i računao sam da ih ispustim. Preostalo je, dakle mislim, samo šest. No, zamislite, pogledao ja letimice preda se i vidim: u prvom redu sjede jedan uz drugoga neki general sa trakom i vladika. Jadnici se ukočili od dosade, rogače oči da ne zaspu, a uza sve to nastoje da prikažu na licima pažljivost i pričinjaju se, kao da im je moje predavanje razumljivo i kao da im se sviđa. No, mislim, ako se sviđa, evo vam! Za pakost! Prihvatio sam se i pročitao sve četiri stranice.

Kad on govori, smješkaju mu se, kao i uopće u podrugljivih ljudi, samo oči i obrve. U taj mu mah nema u očima ni mržnje, ni pakosti, no mnogo domišljatosti i one osobite lisičje lukavštine, kakva se razabire samo u oštrih promatrača. Ako bih i dalje govorio o njegovim očima, opazio sam im još jednu osobitost. Kad on od Katje prihvaća čašu, ili sluša njenu primjedbu, ili je prati pogledom, kad ona bilo zašto izlazi na časak iz sobe, onda mu u pogledu opažam nešto krotko, molećivo, čisto...

Sobarica uklanja samovar i postavlja na stol velik komad sira, voće i bocu krimskog šampanjca, prilično lošeg vina, koje je Katja zavoljela dok je živjela na Krimu. Mihail Fjodorovič uzima s police dvije igre karata i slaže patience. Po njegovu uvjerenju, treba za neke patience velike domišljatosti i pažnje, ali on ipak, dok ih slaže, ne prestaje da se zabavlja razgovorom. Katja pažljivo pazi njegove karte i pomaže mu više mimikom nego riječima. Za cijelo veče ne ispija ona više od dvije čašice vina, ja ispijam četvrt čaše; preostali dio boce zapada Mihaila Fjodoroviča, koji može mnogo piti a da se nikad ne opije.

Uz patience mi rješavamo različita pitanja, ponajviše više vrste, i tom prilikom najviše izvlači ono, što nadasve ljubimo, to jest znanost.

— Znanost je, hvala bogu, preživjela svoj vijek, — govori Mihail Fjodorovič na mahove. — Njena je pjesma već otpjevana. Jest. Čovječanstvo već počinje osjećati potrebu, da je zamijeni nečim drugim. Izrasla je na osnovu predrasuda, odgojena je predrasudama i sačinjava sada isto takvu kvintesenciju predrasuda, kao i njene bake, koje su se preživjele: alkemija, metafizika i filozofija. I zaista, što je ona dala ljudima? Ta između učenih Evropljana i Kineza, koji nemaju nikakvih svojih znanosti, razlika je najneznatnija, sasvim vanjska. Kinezi nisu poznavali znanosti, no što su zato izgubili?

— I muhe ne poznaju znanosti, — govorim ja, — pa što zato?

— Vi se uzalud ljutite, Nikolaju Stepanoviču. Ta ja to govorim ovdje, među nama... Ja sam oprezniji nego što vi mislite i neću uzeti da to govorim javno, ne dao bog! U svjetini živi predrasuda, da su znanosti i umjetnosti uzvišenije nego poljodjelstvo, trgovina, uzvišenije nego zanati. Naša se sekta prehranjuje tom predrasudom, i nije do mene da je uništavam. Ne dao bog!

Uz patience će biti kvrcnuta i mladež.

— Oplićala je danas naša publika, — uzdiše Mihail Fjodorovič. — Ne govorimo više o idealima i tako dalje, no barem da znaju razborito raditi i misliti! Baš i jest onako: »S tugom ja gledam naše pokoljenje!«

— Jest, strahovito je oplićala, — slaže se s njim Katja. — Recite, jeste li za posljednjih pet do deset godina imali makar i jednog znatnog?

— Ne znam kako je u drugih profesora, no ja se kod sebe nikako ne sjećam.

— Ja sam za svog vijeka vidjela mnogo studenata i vaših mladih učenjaka, mnogo glumaca... Pa šta? Ni jedan mi se jedini put nije desilo da bih se sastala ne samo sa herojem ili sa talentom, nego prosto ni sa zanimljivim čovjekom. Sve je sivo, bez dara, naduto od pretenzija...

Svi ti razgovori o plićanju stvaraju meni svaki put takav dojam, kao da sam iznenada načuo nelijep razgovor o svojoj kćeri. Vrijeđa me, što su optužbe općenite i grade se na takvim odavno prežvakanim frazama, na takvim ništavostima, kao da je plićanje, nedostatak ideala, ili pozivanje na krasnu prošlost. Svaka optužba, sve ako se iskazuje i u društvu dama, mora se uobličiti štogod može

da bude određenije, inače ona nije optužba, nego puka kleveta, koja ne dolikuje čestitim ljudima.

Ja sam starac, služim već trideset godina, ali ne opažam ni plićanja, ni nedostataka ideala, i ne sudim, da je danas gore nego nekad. Moj vratar Nikolaj, čije iskustvo vrijedi u toj stvari, veli, da današnji studenti nisu bolji i nisu gori od prijašnjih.

Da mene zapitaju, šta mi se sviđa kod današnjih učenika, ne bih na to odgovorio niti odmah niti mnogo, no s priličnom određenošću. Ne znam njihovih nedostataka, i zato ne treba da se utječem magli općenitih fraza. Meni se ne sviđa, što puše duhan, piju žestoka pića i kasno se žene; što su nemarni i često toliko ravnodušni, te trpe, da među njima bude takvih, koji gladuju, i ne plaćaju dugove društvu za potporu studenata. Oni ne znaju novih jezika i nevaljalo se izražavaju ruski; još jučer mi se tužio prijatelj higijeničar, kako mora dva puta više da predaje, jer loše znadu fiziku i nikako ne poznaju meteorologiju. Voljno se podaju utjecaju pisaca najnovijega vremena, pa i onih, koji nisu najbolji — ali su sasvim ravnodušni prema takvim klasicima, kao što su, na primjer Shakespeare, Marko Aurelije, Epiktet, ili Pascal, i u tom neznanju, da razlikuju veliko od maloga, najjače se iskazuje njihova životna nepraktičnost. Sva tegobna pitanja, koja imaju više manje društveno značenje (na primjer, preseljeničko pitanje), rješavaju potpisanim izjavama, a ne naučnim istraživanjem i pokusom, premda im taj put stoji na potpunom raspolaganju i najviše se podudara s njihovim zvanjem. Rado postaju ordinatori, asistenti, laboranti i pripravni su da zapremaju ta mjesta do četrdesete godine, premda samostalnost, osjećaj slobode i lična inicijativa nisu manje potrebni u znanosti nego, na primjer, u umjetnosti ili u trgovini. Ja imam učenika i slušalaca, ali nemam pomoćnika i nasljednika, i zato ja njih volim i ganut sam, ali se ne ponosim njima. I tako dalje, i tako dalje...

Takvi nedostaci, makar koliko ih bilo mnogo, mogu roditi pesimističko ili svadljivo raspoloženje samo u čovjeku malodušnom i plahom. Svi oni imaju slučajan, prelazan značaj i potpuno zavise od životnih prilika; dosta je kakvih deset godina, da ih nestane ili da umuknu ispred drugih, novih nedostataka, bez kojih ne možeš da budeš i koji će opet plašiti malodušnike. Studentski me grijesi često zlovolje, no ta zlovolja nije ništa prema onoj radosti, koju ja uživam

već trideset godina, kad razgovaram s učenicima, predajem im, promatram njihove prilike i upoređujem ih s ljudima, koji nisu iz njihova kruga.

Mihail Fjodorovič ogovara, Katja sluša, i oboje ne primjećuju u kakav ih duboki ponor malo po malo uvlači takva, čini se, nevina zabava, kao što je osuđivanje bližnjih. Ne osjećaju, kako jednostavan razgovor postepeno prelazi u porugu i podsmijevanje, i kako oboje počinju da se služe čak i klevetničkim načinima.

— Dešavaju se nadasve smiješni stvorovi, — govori Mihail Fjodorovič. — Dođoh jučer k našemu Jegoru Petroviču i sastanem tamo studenta, od naših medicinara, treće godine, čini mi se. Lice takvo... u Dobroljubovljevu stilu, na čelu znak golema znanja. Razgovorili smo se. »Tako vam je to, — velim, — mladiću. Čitao sam, — velim, — da je neki Nijemac, — zaboravio sam mu prezime, — proizveo iz čovječjeg mozga nov alkaloid, idiotin.« I šta mislite? Povjerovao je i čak je na svom licu iskazao poštovanje: eto, kao da veli, kakvi su naši! A onomadne dođoh u kazalište. Sjeo. A baš preda mnom, u najbližem redu, sjede neka dvojica: jedan »od naših« i, čini se, pravnik, drugi dlakavi-medicinar. Medicinar je pijan kao zemlja. Na pozornicu i ne pazi. Samo drijema i kljuca nosom. No čim koji glumac počne glasno kazivati monolog, ili prosto povisi glas, moj se medicinar trzne, gurka svog susjeda u rebra i pita: »Šta govori on? Je li o-ot-mjeno?« —

— Otmjeno je, — odgovara onaj »od naših«. — »Brravo! — dere se medicinar. — Ot-mjeno je. Bravo!« Vidite, on, klada pijana, nije došao u kazalište radi umjetnosti, nego radi otmjenosti. Njemu treba otmjenosti.

A Katja sluša i smije se. Grohot joj je nekako čudan: udisaj joj se brzo i ritmički pravilno smjenjuje s izdisajem, — nalik na ono, kao da svira na harmonici, — i na licu joj se pri tom smiju samo nozdrve. A ja klonuo i ne znam, šta bih odgovorio. Ražestim se, huknem, skočim s mjesta i vičem:

— Ušutite na koncu konca! Šta sjedite tu kao dvije jezičave babe i trujete uzduh svojim disanjem! Okanite se!

I ne sačekavši da oni završe ogovaranje, spremam se da odem kući. A i vrijeme je već: jedanaesti sat.

— A ja ću da posjedim još malo, — veli Mihail Fjodorovič. — Dopuštate li, Jekaterino Vladimirovna?

— Dopuštam, — odgovara Katja.

— Bene[35]. Onda odredite da se donese još jedna bočica.

Oboje me ispraćuju sa svijećama u predsoblje, i dok ja oblačim bundu, govori Mihail Fjodorovič:

— U posljednje ste vrijeme vi, Nikolaju Stepanoviču, strahovito omršavili i ostarili. Šta je s vama? Jeste li bolesni?

— Jest bolestan sam ponešto.

— I ne liječi se... — mrko uklapa Katja.

— A zašto se ne liječite? Kako možete tako? Tko se čuva, dragi moj, toga i bog čuva. Pozdravite vaše i ispričajte me, što ne dolazim. Ovih dana, prije odlaska u inozemstvo, doći ću da se oprostim. Zacijelo! Iza nedjelje putujem.

Odlazim od Katje rasrđen, zaplašen razgovorima o mojoj bolesti i nezadovoljan sam sa sobom. Pitam sebe: ne bih se zaista uzeo liječiti kod kojega od drugova? I odmah zamišljam, kako će prijatelj, kad me sasluša, šuteći otići k prozoru, razmisliti, zatim se okrenuti k meni i kazati ravnodušnim glasom, nastojeći da mu ja ne bih na licu pročitao istinu: — Zasad ne vidim ništa naročita, no ipak bih vam, kolega, savjetovao, da se okanite posla«... I to će mi oteti posljednju nadu.

U koga nema nade? Sada, kad sam postavljam dijagnozu i sam liječim sebe, ponekad se nadam, da me vara moje neznanje, da se bunim i u bjelančevini i u šećeru, što ih nalazim u sebi, bunim se i u srcu, i u onim oteklinama, što sam ih već dva puta vidio ujutro na sebi; kad sa hipohondarskom usrdnošću prečitavam udžbenike o terapiji i svaki dan mijenjam ljekarije, sve mi se čini da ću nabasati na štogod utješno. Sitničavo je sve to.

Bilo nebo pokriveno oblacima, ili na njemu sjali mjesec i zvijezde, gledam ja u nebo i mislim o tome, da će me brzo odnijeti smrt. Činilo bi se, da su za to vrijeme moje misli zacijelo duboke, kao nebo, jarke, potresne... Ali nisu! Ja mislim o sebi samom, o ženi, o Lizi, o Gnekkeru, o studentima, uopće o ljudima; mislim nelijepo, sitničavo, mudrujem samome sebi, i za to se vrijeme moj nazor o svijetu može iskazati riječima, koje je čuveni Arakčejev izrekao u jednom od svojih

intimnih pisama: »Sve dobro na svijetu ne može biti bez lošega, i uvijek ima više lošega nego dobroga.« To jest, sve je gadno, nema ni radi čega da živiš, a one šezdeset i dvije godine, što sam ih već proživio, treba uzeti kao da su propale. Hvatam sebe u tim mislima i nastojim se uvjeriti, da su one slučajne, čašo vite i nisu duboko uvriježene u meni, ali odmah i mislim:

»Ako je tako, zašto te svako veče nešto vuče k tim dvjema kreketušama?«

I zaklinjem se, da više nikad neću odlaziti Katji, premda znam, da ću odmah sutra otići opet k njoj.

Kad na svojim vratima trgam za zvonce i zatim se penjem uz stepenice, osjećam da više nemam porodice i ne osjećam želje da je vratim. Jasno je, da se nove, Arakčejevljeve misli, nisu u meni uvriježile slučajno niti časovito, nego da vladaju cijelim mojim bićem. S bolesnom savječću, sjetan, lijen, jedva mičući udovima, kao da mi se dometnula tisuća pudova težine, liježem u postelju i brzo me hvata san.

A zatim — nesanica...

IV

Nastaje ljeto, i život se mijenja.

Jednog lijepog jutra ulazi k meni Liza i govori šaljivim tonom:

— Hajdemo, vaša preuzvišenosti. Gotovo je.

Moju preuzvišenost vode na ulicu, posađuju u kočiju i voze. Vozim se i od besposlice čitam natpise zdesna nalijevo. Od riječi »traktir«[36] nastaje »ritkart. To bi pristajalo za barunsko prezime: baronesa Ritkart. Dalje se vozim poljem pokraj groblja, koje ne stvara u meni upravo nikakav dojam, ma da ću ubrzo ležati na njemu; zatim se vozim šumom i opet poljem. Nema ničeg zanimljivog. Poslije vožnje od dva sata dovode moju preuzvišenost u prizemlje u ljetnikovcu i smještaju me u nevelikoj, vrlo prijaznoj sobici s modrim tapetama.

Po noći kao i prije nesanice, ali ujutro više ne bdijem i ne slušam ženu, nego ležim u postelji. Ne spavam, nego proživljavam ono sanjivo stanje, poluzanesenost, kad znaš, da ne spavaš, ali sanjaš sne. U podne ustajem i po navadi sjedam za svoj stol, ali ne radim više, nego se zabavljam francuskim knjigama u žutim omotima, koje

mi šalje Katja. Dabome, bilo bi patriotski]e čitati ruske pisce, no priznajem, da ne osjećam za njih osobito raspoloženje. Osim dvojice, trojice starih, sva mi se današnja literatura ne čini literaturom, nego u neku ruku domaćim obrtom, koji postoji jedino zato, da bi ga podsticali, ali se nerado služili njegovim radovima. I najbolji od radova domaćeg obrta ne može se nazvati znatnim i ne može se iskreno pohvaliti bez »ali«; to se isto mora kazati i o svim onim literarnim novostima, koje sam pročitao za posljednjih deset do petnaest godina: nema ni jedne znatne, i ne možeš da budeš bez »ali«. Pametno je, plemenito, ali nije darovito; darovito je plemenito, ali nije pametno, ili naposljetku — darovito je, pametno, ali nije plemenito.

Neću reći, da bi francuske knjige bile i darovite, i pametne, i plemenite. I one me ne zadovoljavaju. Ali one nisu tako dosadne kao ruske i u njima nije rijetkost da nalaziš glavni elemenat stvaranja — osjećaj lične slobode, a toga nema u ruskih autora. Ne sjećam se ni jednog takvog novog djela u kojem ne bi autor već od prve stranice uznastojao da se oplete svakakvim pogodbama i ugovorima sa svojom savješću. Jedan se boji da govori o golom tijelu drugi si je ruke i noge svezao psihološkom analizom, trećemu treba »topao odnos prema čovjeku«, četvrti namjerno raspreda na cijelim stranicama opise prirode, da mu ne bi posumnjali u tendencioznost... Jedan hoće da u svojim djelima bude svakako purger, drugi svakako plemić, i tako dalje. Smišljenost, opreznost, misao o sebi, ali nema ni slobode, ni junaštva za pisanje, kako bi se htjelo, nema, dakle, ni stvaranja.

Sve se to tiče takozvane lijepe književnosti.

Što se pak tiče ruskih ozbiljnih natpisa, na primjer, o sociologiji, o umjetnosti i tako dalje, ja ih prosto ne čitam od plahosti. U djetinjstvu i mladosti bilo me je radi nečega strah vratara i kazališnih slugu, i taj mi je strah ostao do dana današnjega. Ja se njih bojim i danas. Kažu, da se strašnim čini samo ono, što je nerazumljivo. I zaista, jako je teško razumjeti, zašto su vratari i kazališni sluge tako dostojanstveni, naduti i veličanstveno neuljudni. Kad čitam ozbiljne natpise, osjećam upravo isti takav nejasan strah. Neobična dostojanstvenost, nestašni generalski ton, familijarni postupak sa stranim autorima, vještina u dostojanstvenom mlaćenju prazne

slame, — sve je to meni nerazumljivo, strašno i sve to nije nalik na skromnost i gentlemanski spokojni ton, na koji sam bio privikao čitajući naše pisce liječnike i prirodnjake. Nije mi teško čitati samo članke, nego čak i prijevode, koje sastavljaju ili redigiraju ozbiljni ruski ljudi. Bahati, dobrohotni ton u predgovorima, obilje prevodiočevih primjedbi, koje mi smetaju da se saberem, upitnici i »sic«[37] u zagradama, kako ih je darežljivo prevodilac porazbacao po cijelom članku ili knjizi, čine mi se atentatom i na autorovu ličnost i na moju čitalačku samostalnost.

Bio sam jednom pozvan za vještaka u okružni sud; za pauze mi jedan od mojih drugova vještaka svratio pažnju na surovo ponašanje državnog tužioca prema optuženicima, među kojima su bile dvije inteligentne žene. Čini mi se da nisam nikako pretjerao, kad sam odgovorio prijatelju, da to ponašanje nije surovije, nego što je u pisaca ozbiljnih članaka između sebe. I zaista, ti su odnosi tako surovi, da se o njima može govoriti samo teška srca. Jedan prema drugomu, i prema onim piscima, koje kritikuju, drže se oni ili suviše smjerno, ne mareći za svoje dostojanstvo, ili pak obratno, postupaju s njima kudikamo smionije, nego što ja u ovim zapiscima i mislima postupam sa svojim budućim zetom Gnekkerom. Optužbe o smušenoj pameti, o nečistim nakanama, pa i o svakakvim krivičnim djelima sačinjavaju obični ukras ozbiljnih članaka. A to je već, kako se u svojim člančićima vole izražavati mladi liječnici, ultima ratio![38] Takve se prilike moraju svakako odražavati na prirodi mladog naraštaja pisaca, i zato se ne čudim nikako, što u onim novotama, koje je za posljednjih 10 do 15 godina stekla naša lijepa književnost, junaci piju mnogo votke, a junakinje nisu dovoljno moralne.

Čitam francuske knjige i virkam na prozor, koji je otvoren; vidim vrške na ogradi moga vrtića, dva tri kržljava drvca, a tamo dalje iza ograde vidim cestu, polje, zatim širok trak cmogorice. Često uživam, kako se neki dječak i djevojčica, oboje bjelokosi i izderani, veru na ogradu i smiju se mojoj ćeli. U blistavim im očicama čitam: »Idi čelavče!« Teško da to nisu jedina ljudska stvorenja, kojima nije stalo ni do moje znamenitosti, ni do ranga.

Posjetioci mi sad ne dolaze svaki dan. Spomenut ću samo posjete Nikolaja i Pjotra Ignjatijevića. Nikolaj mi dolazi obično na

blagdane, tobože po poslu, ali više zato, da bi se vidjeli. Dolazi jako nakresan, što mu se zimi nikad ne dešava.

— Šta bi? — pitam, kad mu iziđem u hodnik.

— Vaša preuzvišenosti! — govori on, pritiskujući ruku na srce i gledajući me zanosno kao zaljubljenik. — Vaša preuzvišenosti! Pokarao me bog! Grom me ubio na ovom mjestu! Gaudeamus igitur juvenestus![39]

I pomamno mi ljubi ramena, rukave, dugmeta.

— Je li sve kod nas tamo u redu? — pitam ga.

— Vaša preuzvišenosti! Kao pred živim...

Ne prestaje da se bogma bez ikakve potrebe, brzo mi dosađuje i ja ga šaljem u kuhinju, gdje mu daju objed. Pjotr Ignjatijevič dolazi k meni također na blagdane, naročito zato, da me pohodi i sa mnom izmijeni misli. Sjedi on kod mene obično za stolom, skroman, uredan, razborit, ne usuđuje se da prebaci nogu preko noge ili da se nalakti na stol; i za sve mi vrijeme tihim, jednakim glasićem, glatko i knjiški pripovijeda različite, po njegovu mišljenju jako zanimiljve i pikantne novosti, koje je pročitao u časopisima i knjigama. Sve su te novosti nalik jedna na drugu i svode se na ovakav tip: jedan je Francuz došao do pronalaska, drugi — Nijemac — uvrebao ga i dokazao, da je do toga pronalaska došao još 1870. godine neki Amerikanac, a treći — također Nijemac — nadmudrio obojicu, dokazao im, da su se obojica obrukali, jer su zračne mjehurčiće pod mikroskopom držali za tamni pigment. Pjotr Ignjatijevič, i kad bi da me nasmije, pripovijeda nadugo, opširno, kao da brani disertaciju, s potankim nabrajanjem literarnih vrela, kojima se je služio, nastojeći da se ne zabuni ni u danima, ni u brojevima časopisa, ni u imenima, i pri tom ne govori prosto Petit, nego svakako Jean Jacques Petit. Dešava se, da ostaje kod nas na objedu, i onda za cijelog objeda pripovijeda sve one iste pikantne zgode, što navode čamu na sve koji objeduju. Ako Gnekker i Liza zapodjenu pred njim razgovor o fugama i kontrapunktima, o Brahmsu i Bachu, obara on skromno oči i smete se; stid ga je, što u prisutnosti takvih ozbiljnih ljudi, kao što smo ja i on, govore o takvim tričarijama.

U mojem današnjem raspoloženju dosta je pet minuta, da mi dodija tako, kao da ga vidim i slušam već cijelu vječnost. Ja mrzim

jadnika. Ginem od tihog, jednakog glasa i knjiškog jezika njegova, tupim od pripovijedanja... On gaji za mene najljepše osjećaje i govori sa mnom jedino zato, da bi mi pribavio zadovoljstvo, a ja mu uzvraćam time, što ga uporno gledam, kao da bih ga želio hipnotizirati, i mislim: »otiđi, otiđi, otiđi«... Ali on se ne pokorava mislenoj sugestiji i sjedi, sjedi, sjedi...

Dok on sjedi kod mene, ne mogu nikako da se otresem misli: »kad je umrem, sva je prilika da će njega imenovati na moje mjesto«, i moja mi se bijedna predavaonica pričinja oazom, u kojoj je presahnuo potok, i ja sam s Pjotrom Ignjatijevičem neljubazan, šutljiv, mrk, kao da je takvim mislima kriv on, a nisam ja sam. Kad on, po običaju počne da veliča njemačke učenjake, ne zbijam ja više dobrodušnu šalu kao prije, nego mrmljam mrko:

— Magarci su vaši Nijemci...

To je nalik na ono, kako se pokojni profesor Nikita Krilov, kad se je jednom u Revelju kupao s Pirogovim, razljutio na vodu, koja je bila vrlo hladna, i opsovao: »Podlaci Nijemci!« Rrđavo se ponašam prema Pjotru Ignjatijeviču, i tek kada on odlazi, i ja vidim, kako pred prozorom, za ogradom, promiče njegov sivi šešir, snalazi me želja da ga zovnem i kažem: »Oprostite mi, dragi golubiću!«

Objed nam prolazi dosadnije nego zimi. Onaj isti Gnekker, kojega ja sada mrzim i prezirem, objeduje kod mene gotovo svaki dan. Prije sam trpio njegovu prisutnost šutke, no sada mu dobacujem bockalice, od kojih mi se crvene žena i Liza. Zanesen pakošću govorim često baš gluposti i ne znam, zašto ih govorim. Tako se jednom dogodilo, da sam dugo s prezirom gledao Gnekkera i ni pet ni šest izvalio:

Orli gdjekad lete i od koke niže
Al koka se nikad u oblak ne diže...

A najmrže je to, što se koka Gnekker pokazuje da je kudikamo pametniji od orla profesora. Znajući, da su moja žena i kći uz njega, on se drži ovakve taktike: odgovara na moje bockalice milostivom šutnjom (kao da veli: pomjerio starac pameću — šta bih razgovarao s njim?) ili mi se dobrodušno podruguje. Za čudo, koliko sitničav može da postane čovjek? Ja sam moćan da za cijelog objeda sanjam o tom, kako će se pokazati, da je Gnekker pustolov, kako će Liza i moja žena razabrati svoju zabludu i kako ću ih ja peckati — i

takve nezgrapne sanjarije u onaj mah, kad već jednom nogom stojim u grobu!

Ima sad i nesporazumaka, o kojima sam prije imao pojma tek po čuvenju. Ma koliko se žacao, opisat ću jedan od njih, koji se dogodio ovih dana poslije objeda.

Sjedim ja u svojem kabinetu i pušim lulicu. Ulazi mi po običaju žena i počinje govoriti, kako bi sada, dok je toplo i imam slobodnog vremena, bilo dobro da otputujem u Harkov i tamo se raspitam, kakav je čovjek naš Gnekker.

— Dobro, otići ću... — pristajem ja.

Žena, zadovoljna sa mnom, ustaje i odlazi k vratima, ali se odmah vraća i govori:

— Ovom prilikom još jedna molba. Znam, rasrdit ćeš se, no dužnost mi je da te upozorim... Oprosti, Nikolaju Stepaniču, ali svi su naši znanci i susjedi već počeli zuckati, da ti vrlo često odlaziš Katji. Ona je pametna, obrazovana, ne poričem, ugodno je provesti s njom vrijeme, no u tvojim godinama i uz tvoj društveni položaj nekako je, znaš, neobično da nalaziš zadovoljstvo u njenu društvu... Uz to je ona na takvom glasu, da...

Sva mi krv u jedan mah izjurila iz mozga, iz očiju mi vrcaju iskre, ja skačem, hvatam se za glavu, topćem nogama, i vičem iza glasa:

— Ostavite me! Ostavite me! Odlazite!

Lice mi je valjda strahovito, glas neobičan, jer mi žena naglo blijedi i uzvikuje također iza glasa nekim očajnim glasom. Na našu kriku dotrkuju u sobu Liza, Gnekker, zatim: Jegor...

— Odlazite od mene! — vičem. — Napolje! Odlazite!

Noge mi se umrtvile, kao da ih i nemam, osjećam, kako padam na nečije ruke, zatim čujem na neko vrijeme plač i ronim u nesvjesticu, koja traje neka dva, tri sata.

Sada o Katji. Ona mi dolazi svaki dan pred veče, i to ne mogu dabome da ne opaze susjedi i znanci. Dolazi na časak i odvodi me da se provezem s njom. Ima ona svoga konja i nova novcata laka kola, koja je ljetos kupila. Živi uopće raskošno: unajmila je skup zaseban ljetnikovac s velikim vrtom i preselila onamo sav svoj gradski namještaj, ima dvije sobarice, kočijaša...

Pitam je često:

— Katja, od čega ćeš živjeti kad spiskaš očinske novce?

— Pa vidjet ćemo, — odgovara ona.

— Ti novci, mila moja, zaslužuju da se ozbiljnije držiš prama njima. Stekao ih je valjan čovjek, poštenim radom.

— O tome ste mi već govorili. Znam.

Prvo se vozimo poljem, zatim kroz crnogoricu po šumi, koja se vidi s moga prozora. Priroda mi se kao i prije čini krasnom, premda mi šapće zloduh, da svi ti borovi i jele, ptice i bijeli oblaci na nebu, za tri, četiri mjeseca, dok ja umrem, neće opaziti moju odsutnost. Katji se mili kočijašiti i godi joj, što je lijepo vrijeme i što ja sjedim uz nju. Dobre je volje i ne govori oštrih riječi.

— Vi ste jako dobar čovjek, Nikolaju Stepanoviču, — govori ona. — Vi ste rijedak egzemplar, i nema takvog glumca, koji bi znao igrati vas. Mene, ili na primjer, Mihaila Fjodoroviča, odigrat će čak loš glumac, ali vas neće nitko. I ja vam zavidim, strašno zavidim! Ta što i predstavljam ja? Šta?

Razmišlja jednu minutu i pita me:

— Nikolaju Stepanoviču, ta ja sam negativna pojava? Je li?

— Jest, — odgovaram ja.

— Hm... A šta bih radila?

Što bih joj odgovorio? Lako je reći »radi«, ili »razdaj svoju imovinu siromasima«, ili »spoznaj samoga sebe«, i zato, što je to lako kazati, ne znam što bih odgovorio.

Moji prijatelji terapeuti, kad uče liječiti, savjetuju, da se »individualizira svaki pojedini slučaj«. Valja ti poslušati taj savjet, da se uvjeriš, kako se sredstva, preporučivana u udžbenicima kao najbolja i potpuno podesna za šablonu, pokazuju da su sasvim nepodesna u pojedinim slučajevima. Tako je isto i u moralnim bolestima.

Ali treba da nešto odgovorim, i ja velim:

— Ti, mila moja, imaš previše slobodnog vremena. Prijeko ti je potrebno da se čega prihvatiš. Zaista, zašto opet ne bi otišla za glumicu, ako imaš poziva?

— Ne mogu.

— Ton i manira su ti takvi, kao da si ti žrtva. To mi se ne sviđa, mila moja. Ti si sama kriva. Sjeti se, započela si s tim, da si se razljutila na ljude i prilike, ali nisi uradila ništa, da bi se poboljšali i jedni i drugi. Nisi se borila sa zlom, nego si šuštala, i nisi žrtva borbe,

nego svoje nemoći. No, naravno, bila si tada mlada, neiskusna, a sada bi sve moglo udariti drugačije. Zbilja, otiđi u glumice! Radit ćeš, služit ćeš svetoj umjetnosti...

— Ne hinite, Nikolaju Stepanoviču, — prekida me Katja. — Hajde da se nagodimo zauvijek: govorit ćemo o glumcima, o glumicama, piscima, ali okanimo se umjetnosti. Vi ste krasan, rijedak čovjek, ali ne poimate umjetnost toliko, da bi je po duši držali svetom. Za umjetnost nemate vi ni osjećaja ni sluha. Cijeloga ste života bili zabavljeni i niste imali kada da steknete taj osjećaj. Uopće... ja ne volim te razgovore o umjetnosti! — nastavlja ona nervozno. — Ne volim! I onako su je već obljutavili, hvala lijepa!

— Tko ju je obljutavio?

— Oni su je obljutavili pijanstvom, novine — familijarnim držanjem, umni ljudi — filozofijom.

— Tu ne ulazi filozofija.

— Ulazi. Ako tko filozofira, to znači, da ne razumije.

Da ne bi stvar dotjerala do oštrih riječi, mijenjam brže razgovor i iza toga dugo šutim. Tek kad izlazimo iz šume i krećemo Katjinu ljetnikovcu, vraćam se k prijašnjem razgovoru i pitam:

— Nisi mi ipak odgovorila: zašto nećeš u glumice?

— Nikolaju Stepanoviču, to je na koncu konca okrutno! — uzvikuje ona i odjedamput se sva rumeni. — Vi bi htjeli da na sav glas kažem istinu? Izvolite, ako se to... to mili vama! Nemam talenta, a... a imam mnogo samoljublja! Eto!

Izrekavši takvo priznanje, okreće od mene lice, i da bi prikrila drhtanje ruku, snažno trga vođice.

Kad se primičemo njenu ljetnikovcu, vidimo već iz daljine Mihaila Fjodoriča koji šeta ispred kućnih vrata i nestrpljivo nas iščekuje.

— Opet taj Mihail Fjodorič! — govori Katja zlovoljno. — Uklonite ga od mene, molim vas! Dosadio je, ishlapio... Ne bilo ga!

Mihail Fjodorič treba već odavno da otputuje u inozemstvo, ali svake nedjelje odgađa svoj odlazak. U posljednje su se vrijeme dogodile s njim kojekakve promjene: nekako se srozao, počelo ga opijati vino, što mu se prije nije nikad događalo, i crne mu obrve počinju sjedjeti. Kad se naša kolica zaustavljaju pred kućnim vratima, ne krije on svoju radost i nestrpljivost. Užurbano pomaže Katji i meni da siđemo, zapitkuje brže, smije se, trlja ruke, i sada mu

se po svem licu razlilo ono čisto, molećivo, što sam mu prije opažao samo u pogledu. Raduje se i u isti se mah stidi svoje radosti, stidi se te navade da svako veče dolazi Katji, i drži, da mora svoj dolazak obrazložiti kakvom očevidnom nezgrapnošću, na primjer: »Prolazio sam po poslu i mislim, hajde da se svratim na časak.«

Odlazimo sve troje u sobe; najprije pijemo čaj, zatim se na stolu javljaju odavno mi poznate dvije igre karata, velik komad sira, voće i boca krimskog šampanjca. Teme našim razgovorima nisu nove, sve one iste, koje su bile i zimus. Dobije i sveučilište, i studenti, i literatura, i kazalište; od ogovaranja se zgušćava zrak i biva zagušljiviji, i ne truju ga više svojim dahovima dvije klepetuše, nego potpune tri. Osim baršunskog, baritonskog smijeha i grohota, nalik na harmoniku, sobarica, koja nas poslužuje, čuje još i neugodni, treskavi, smijeh, kakvim se u vodviljima smiju generali: he-he-he...

V

Ima strašnih noći s gromom, munjom, kišom i vjetrom, koje se u narodu zovu »vrapčje«. Baš takva jedna noć bila je i u mojem ličnom životu...

Probudio sam se poslije ponoći i naglo skočio s postelje. Učinilo mi se radi nečega, da ću toga časa iznenada umrijeti. Zašto se to čini? U tijelu mi nema ni jednog takvog osjećaja, koji bi javljao skori konac, no dušu mi muči takva strava, kao da sam odjednom ugledao silan, zlosutan sjaj na nebu.

Palim brže svijetlo, pijem vode ravno iz boce, onda jurim otvorenome prozoru. Vrijeme je napolju divno. Miriše sijeno i još nešto vrlo lijepo. Vidim zupce na ogradi, sanjivu, kržljavu drvcad pred prozorom, put, tamni šumski trak, na nebu je spokojni, vrlo jarki mjesec i nema ni oblaka. Tišina, ne miče se ni jedan list. Čini mi se, da sve gleda u mene i prisluškuje kako ću ja umirati...

Tjeskoba. Zatvaram prozor i trčim k postelji. Pipam svoje bilo, a kad ga nisam našao na ruci, tražim ga na sljepočicama, zatim, na podbratku i opet na ruci, i sve mi je to hladno, klisko od znoja. Disanje mi je sve brže i brže, tijelo dršće, u nutrini mi se sve okreće, na licu mi je i na ćeli takav osjećaj, kao da se na njih spušta paučina.

Što bih radio? Da zovnem obitelj? Ne razumijem šta će raditi žena i Liza, kad uđu u moju sobu.

Skrivam glavu pod jastuk, zaklapam oči i čekam, čekam... Zebu me leđa i kao da se uvlače, i imam takav osjećaj, kao da će smrt pristupiti k meni svakako odostraga, kradom...

»Kivi-kivi!« — razliježe se odjednom u noćnoj tišini pisak, i ja ne znam, gdje je to: u mojim prsima ili na ulici?

»Kivi-kivi!«

Bože moj, kakva strahota! Napio bih se još vode, ali je već strahota rasklopiti oči i bojim se dići glavu. Strava mi je bezrazložna, životna, i ne mogu nikako da razumijem, zašto me je strah: je li zato što hoću da živim, ili što me očekuje nova, još neiskušana bol?

Gore iznad stropa netko jeca, ili se smije... Prisluškujem. Za časak se na stepenicama razlegli koraci. Netko brzo silazi, zatim se opet penje. Za čas se opet razliježu koraci dolje; netko staje pred mojim vratima i prisluškuje.

— Tko je tamo? — vičem ja.

Vrata se otvaraju, ja smiono rasklapam oči i vidim ženu. Lice joj je blijedo i oči zaplakane.

— Ti ne spavaš, Nikolaju Stepanoviču? — pita ona.

— Šta bi ti?

— Za boga miloga, otiđi Lizi i pogledaj je. S njom se nešto zbiva...

— Dobro... drage volje... — mrmljam, jako zadovoljan što nisam sam. — Dobro, odmah.

Idem za ženom, slušam što mi govori i od uzbuđenja ne razumijem ništa. Po stepenicama skakuću svijetle mrlje od njene svijeće, dršću naše duge sjene, noge mi se zapliću u skutove na haljetku, zadihavam se, i čini mi se, da me netko vija i hoće da me uhvati za leđa. »Ovoga ću časa umrijeti ovdje na tim stubama, — mislim. — Ovoga časa...« No eto, prešli smo stepenice, mračni hodnik s talijanskim prozorom i ulazimo u Lizinu sobu. Ona sjedi na postelji samo u košulji, objesila bose noge i jeca.

— Ah, bože moj... ah, bože moj! — mrmlja ona i žmirka od naše svijeće. — Ne mogu, ne mogu...

— Lizo, dijete moje, — govorim. — Šta je tebi?

Kad me je spazila, uzvikuje i leti mi o vrat.

— Dobri moj tata... — rida: — dobri moj tata... Mali moj, mileni... Ja ne znam šta mi je... Teško mi je!

Grli me, ljubi i tepa umiljate riječi, kakve sam slušao dok je bila dijete.

— Pobogu, dijete moje, umiri se, — govorim ja. — Ne treba da plačeš. Meni je i samomu teško.

Nastojim da je pokrijem, žena joj daje da pije vode i mi se oboje bez reda vrzemo oko postelje; ja je ramenom guram u rame, i u taj čas se prisjećam, kako smo nekad zajedno kupali svoju djecu.

— Ta pomozi joj, pomozi! — preklinje me žena. — Učini štogod!

A šta mogu da učinim? Ne mogu ništa. Djevojčica je na duši neka tegoba, no ja ništa ne razumijem, ne znam, i mogu samo da mrmljam:

— Ništa, ništa... Proći će to... Spavaj, spavaj.

Kao navlaš, razleglo se odjednom u našem dvorištu pasje zavijanje, isprva tiho i neodlučno, zatim glasno, u dva glasa. Nisam nikad pripisivao nikakvo značenje takvim znacima, kao što je pasje zavijanje ili huktanje sove, ali sada mi se bolno stislo srce i ja se požurio da razjasnim sebi to zavijanje.

»Tričarije... — mislim. — Utjecaj jednog organizma na drugi. Moja jaka živčana napetost prešla je na ženu, Lizu, psa, to ti je sve... Tim se prelaženjem tumače predosjećaji, slutnje...«

Kad sam se malo iza toga vraćao u svoju sobu, da Lizi prepišem recept, nisam više mislio o tom, da ću brzo umrijeti, nego mi je prosto bila na duši tegoba, gađenje, tako, da mi je bilo i žao, što nisam naglo umro. Dugo sam stajao nasred sobe nepomičan i premišljao što bih propisao Lizi, ali jecaji su nad stropom umukli, pa sam odlučio da ne propisujem ništa, a ipak sam stajao...

Mrtva je tišina, takva tišina, da čak i u ušima zuji, kako se izrazio jedan pisac. Vrijeme teče sporo, trakovi mjesečine na dasci u prozoru ne mijenjaju svoj položaj, kao da su se ukočili... Ne će brzo svanuti.

No uto škripnuše u vrtiću vratašca, netko se krade, te otrgnuo s jednog kržljavog drveta grančicu i oprezno lupka u prozor.

— Nikolaju Stepanoviču! — čujem šapat. — Nikolaju Stepanoviču!

Otvaram prozor i čini mi se da sanjam: pod prozorom se pritisla uza zid i stoji žena u crnoj haljini, jarko osvijetljena mjesečinom, i

krupnim očima gleda u mene. Lice joj je blijedo, strogo i fantastično na mjesečini, kao da je mramorno, podbradak joj dršće.

— Ja sam... — govori ona. — Ja... Katja!

Po mjesečini se sve ženske oči čine krupne i crne, i zato je valjda nisam prepoznao u prvi mah.

— Što bi ti?

— Oprostite, — govori ona. — Odjednom me ne znam zašto snašla neka nepodnosiva tegoba... Nisam izdržala, nego došla ovamo... U vašem je prozoru svjetlost i... i odlučila sam da kucnem... Oprostite... Ah, da vi znate, kako mi je bilo teško! Što radite sada?

— Ništa... Nesanica.

— Imala sam neku slutnju. Uostalom, tričarije.

Obrve joj se dižu, oči joj blistaju od suza i cijelo se lice obasjava kao nekom svjetlošću, poznatim, odavno neviđenim izrazom povjerljivosti.

— Nikolaju Stepanoviču! — govori ona moleći, pružajući k meni obje ruke. — Dragi moj, molim vas... preklinjem... Ako ne prezirete moje prijateljstvo i poštovanje za vas, to pristanite na moju molbu!

— Što je?

— Uzmite od mene moje novce!

— No, što si ti to smislila! Šta će mi tvoji novci?

— Otići ćete kudagod, da se liječite... Treba da se liječite. Hoćete li uzeti? Hoćete? Golube, hoćete?

Pomamno mi se zagledava u lice i ponavlja:

— Hoćete? Uzet ćete?

— Neću, draga moja, neću uzeti... — govorim ja. — Hvala.

Ona okreće meni leđa i obara glavu. Odbio sam joj valjda takvim tonom, koji nije dopuštao daljih razgovora o novcima.

— Idi kući spavati, — govorim. — Sutra ćemo se vidjeti.

— Vi mene, dakle, ne držite za svoju prijateljicu? — pita ona nujno.

— Ja to ne velim. No tvoji su mi novci sada beskorisni.

— Oprostite... — govori ona, snizivši glas za cijelu oktavu. — Ja vas razumijem... Zadužite se takvoj osobi kao što sam ja... bivšoj glumici... Uostalom, zbogom...

I odlazi tako brzo, da ne dospijevam ni da joj reknem zbogom.

VI

Ja sam u Harkovu.

Kako ne bi koristilo, a i nisam moćan da se borim sa sadašnjim svojim raspoloženjem, odlučio sam da posljednji dani u mojem životu budu besprijekorni barem sa formalne strane; ako nisam u pravu prema svojoj obitelji, o čemu sam vrlo dobro svijestan, nastojat ću da radim onako, kako ona hoće. Kad treba da odem u Harkov, idem. Uza to sam u posljednje vrijeme postao tako ravnodušan na sve, da mi je upravo svejedno kudgod putovao, bilo u Harkov, bilo u Pariz, ili u Berdičev.

Doputovao sam ovamo oko dvanaest sati u podne i odsjeo u hotelu blizu stolne crkve. U vagonu sam se prodrmao, propuhale me promaje i sad sjedim u krevetu, držim se za glavu i očekujem tik. Trebalo bi da još danas odem k znancima profesorima, ali nemam volje ni snage.

Ulazi hotelski konobar starac i pita me, imam li spavaće rublje. Ja ga zadržavam kojih pet minuta i zadajem mu nekoliko pitanja o Gnekkeru, radi kojega sam doputovao ovamo. Razabire se, da je konobar harkovski domorodac, da zna taj grad kao svojih pet prstiju, ali se ne sjeća ni jedne kuće, koja bi se zvala Gnekkerovim imenom. Ispitujem ga o imanjima — isto tako.

U hodniku izbija sat, zatim dva sata, zatim tri... Posljednji mjeseci u mojem životu, otkad očekujem smrt, čine mi se mnogo dulji nego sav moj život. I nikada prije nisam znao da se tako mirim sa sporošću vremena kao sada. Prije kad sam na kolodvoru čekao vlak ili sjedio na ispitu, znalo mi se četvrt sata činiti vječnošću, a sada mogu svu noć nepomično sjediti na krevetu i sasvim ravnodušno misliti o tom, da će sutra biti takva ista duga, tmurna noć, i prekosutra...

U hodniku izbija pet sati, šest, sedam... Mrači se.

Obraz me muklo boli — to počinje tik. Da se zabavim mislima, postavljam se na svoje prijašnje stanovište, dok nisam bio ravnodušan, i pitam: zašto ja, znameniti čovjek, tajni savjetnik, sjedim u toj maloj sobici, na tom krevetu s tuđim, sivim pokrivačem? Zašto gledam u taj jeftini limeni umivaonik i slušam kako u hodniku kucka tričavi sat? Zar je sve to dostojno moje slave i mog visokog položaja među ljudima? I na ta pitanja odgovaram ja sebi osmijehom. Smiješna mi je moja naivnost, kako sam nekad za

mladosti preuveličavao značenje čuvenog imena i onog izuzetnog položaja, što ga tobože uživaju čuveni ljudi. Ja sam čuven, ime se moje izgovara sa smjernim poštovanjem, portret mi je bio i u »Njivi« i u »Vsemimoj Iljustraciji«, biografiju sam svoju čitao čak i u jednom njemačkom časopisu — i što zato? Sjedim ja sam samcat u tuđem gradu, na tuđem krevetu, tarem dlanom bolni obraz... Obiteljske razmirice, nemilosrđe vjerovničko, surovost željezničkih službenika, nezgode u sistemu s putnicama, skupa i nezdrava hrana u buffetima, sveopća neukost i surovost u odnosima — sve to i mnogo drugo, što bi predugo bilo da se nabraja, tiče se mene isto kao i kojega mu drago purgera, koji je poznat jedino svojoj uličici. A u čemu se iskazuje izuzetnost moga položaja? Makar ja i tisuću puta bio znamenit, makar bio i heroj, kojim se ponosi moja domovina, makar u svim novinama pisali buletine o mojoj bolesti, a poštom mi već dolazile saučesne adrese od prijatelja, učenika i publike, sve mi to ipak neće spriječiti da ne umrem na tuđem krevetu, u jadu, u potpunoj samoći... Tome dabome nije nitko kriv, ali ja, grešnik, ne volim svoje popularno ime. Meni se čini, kao da me je ono prevarilo.

Oko deset sati sam zaspao i unatoč tiku spavao čvrsto, i bio bih spavao dugo, da me nisu probudili. U početku drugoga sata razleglo se odjednom kucanje u vrata.

— Tko je?

— Telegram!

— Mogli bi i sutra, — ljutim se, uzimajući od konobara telegram. — Sada više neću zaspati po drugi put.

— Oprostite. Kod vas gori svijetlo, mislio sam da ne spavate.

Otvaram telegram i gledam prvo potpis: od žene je, šta joj treba?

»Juče se Gnekker potajno vjenčao s Lizom. Vrati se.«

Čitam taj telegram i plašim se na neko vrijeme. Ne plaši me postupak Lize i Gnekkera, nego moja ravnodušnost, s kojom dočekujem glas o njihovu vjenčanju. Kažu, da su filozofi i istinski mudraci ravnodušni. Nije istina, ravnodušnost je — duševna uzetost, smrt prije vremena.

Liježem opet u postelju i počinjem smišljati, kakvim bih se mislima zabavio. O čemu bih mislio? Čini mi se, sve sam već premislio i nema ničega, što bi mi sada moglo uzbuditi misao.

O svanuću sam sjedio u postelji, rukama obuhvatio koljena i od besposlice nastojao da spoznam samoga sebe. »Spoznaj samoga sebe« — krasan je i koristan savjet; šteta samo, što se starinski ljudi nisu dosjetili da pokažu način, kako bismo se koristili tim savjetom.

Kad me je prije snalazila volja da koga shvatim, ili sebe, nisam obraćao pažnju na postupke, u kojima je sve uvjetno, nego na želje. Kaži mi što hoćeš, i ja ću ti kazati tko si.

Ja hoću, da naše žene, djeca, prijatelji, učenici ne bi ljubili u nama ime, ni firmu, ni etiketu, nego obične ljude. Šta još? Htio bih da imam pomoćnika i nasljednika. Što još? Htio bih da se probudim za stotinjak godina i da pogledam bar jednim okom, što će biti sa znanošću. Htio bih da poživim još desetak godina... Šta dalje?

A dalje ništa. Mislim, dugo mislim i ne mogu ništa više da smislim. I kolikogod mislio i kuda god se razbacivale moje misli, jasno mi je, da u mojim željama nema nečeg glavnoga, nečeg vrlo važnoga. U mojoj strasti za znanost, u mojoj želji da živim, u tom sjedenju na tuđem krevetu i u težnji da spoznam samoga sebe, u svim mislima, čuvstvima i pojmovima, što ih sastavljam o svemu, nema nečeg općeg, što bi sve to vezivalo u jednu cjelinu. Svako čuvstvo i svaka misao živi u meni zasebno, i u svim mojim sudovima o znanosti, kazalištu, književnosti, učenicima, i u svim sličicama, koje crta moja uobrazilja, neće ni najvještiji analitičar naći ono, što se zove općom idejom, ili bogom živa čovjeka.

A kad nema toga, onda, znači, i nema ničega.

Uz takvo siromaštvo dovoljna je bila ozbiljna boljetica, strah od smrti, utjecaj prilika i ljudi, da se sve ono, što sam prije držao za svoj pogled na svijet i u čemu sam gledao smisao i radost svoga života, izvrne naglavce i raspe u pahuljice. Zato dakle i nije nikakvo čudo, što sam posljednje mjesece svoga života zamračio mislima i čuvstvima, koji.su dostojni roba i barbara, što sam sada ravnodušan i ne opažam svanuća. Kad u čovjeku nema onoga, što je više i jače od svih vanjskih utjecaja, onda mu zaista treba tek valjana kihavica, da izgubi ravnotežu i da u svakoj ptici počinje gledati sovu, u svakom zvuku pasje zavijanje. I sav njegov pesimizam ili optimizam s njegovim velikim i malim mislima imaju u taj mah jedino značenje simptoma i ništa više.

Ja sam pobijeđen. Ako je tako, nema zašto i da mislim dalje, nema zašto da razgovaram. Sjedit ću šuteći i čekati, što će biti.

Ujutro mi konobar donosi čaj i mjesne novine. Makinalno čitam oglase na prvoj strani, uvodnik, izvatke iz listova i časopisa, kroniku... Među drugim, nalazim u kronici ovakvu vijest: »Jučer je brzim vlakom doputovao u Harkov naš poznati učenjak, zaslužni profesor Nikolaj Stepanovič taj i taj, i odsjeo u tom i tom hotelu.«

Čuvena se imena očito stvaraju zato, da žive zasebno, odijeljeno od onih, koji ih nose. Sada se moje ime mirno šeta po Harkovu; za koja tri mjeseca ona će se, nacrtano zlatnim pismenima na grobnom spomeniku, blistati kao i samo sunce — i to u onaj mah, kad mene već bude pokrivala mahovina...

Lako kucanje u vrata. Treba me netko.

— Tko je? Uđite!

Otvaraju se vrata, i ja u čudu uzmičem korak i brže se zaogrćem skutovima svog haljetka. Preda mnom stoji Katja.

— Zdravo, — govori ona teško dišući od penjanja uz stepenice. — Niste mi se nadali? I ja sam... i ja sam isto doputovala ovamo.

Sjeda i nastavlja, zapinjući i ne gledajući mene:

— A što se vi ne pozdravljate? I ja sam doputovala... danas... Doznala sam, da ste u ovom hotelu, i došla sam k vama.

— Vrlo se radujem što te vidim, — govorim ja sliježući ramenima, — ali se čudim... Ti kao da si pala s neba. Čemu si ti ovdje?

— Ja? Tako... prosto sam smislila i doputovala.

Šutnja. Odjednom ona energično ustaje i ide k meni.

— Nikolaju Stepanoviču! — govori, blijedeći i pritišćući ruke na grudi. — Nikolaju Stepanoviču! Ja ne mogu dulje živjeti! Ne mogu! Za boga miloga, kažite ovog časa: što bih radila? Kazujte, što bih radila?

— A šta mogu ja da kažem? — u nedoumici ću. — Ne mogu ja ništa.

— Ta kazujte, zaklinjem vas! — nastavlja ona, bez daha i dršćući cijelim tijelom. — Kunem vam se, ne mogu dulje ovako živjeti! Nemam snage!

Pada na stolicu i počinje ridati. Zabacila unatrag glavu, krši ruke, topće nogama; šeširić joj spao s glave i ljiulja se na gumi, frizura joj se raščupala.

— Pomozite mi! Pomozite! — preklinje. — Ne mogu dulje!

Vadi iz svoje putne kesice rupčić i zajedno s njim izvlači nekoliko pisama, koja joj s koljena padaju na pod. Ja ih skupljam s poda i na jednom od njih prepoznajem rukopis Mihaila Fjodorovića i nenadano pročitavam komadić neke riječi »strasn...«

— Ne znam ništa da ti kažem, Katja, — velim joj.

— Pomozite! — rida ona, hvatajući me za ruku i ljubeći je. — Ta vi ste moj otac, moj jedini prijatelj! Ta vi ste umni, obrazovani, dugo ste živjeli! Vi ste bili učitelj! Ta kazujte: što da radim?

— Po duši, Katja: ne znam...

Smeo sam se, zbunio se, tronulo me ridanje i jedva stojim na nogama.

— Hajde, Katja, da doručkujemo, — velim, smješkajući se na silu. — Mani se plakanja. I odmah dodajem klonulim glasom: — Mene brzo neće biti, Katja...

— Bar jednu riječ, bar jednu riječ! — plače ona, pružajući k meni ruke. — Šta bih radila?

— Čudakinja si zaista... — mrmljam. — Ne razumijem! Takva pametna i odjednom eto ti na! rasplakala se...

Nastaje šutnja. Katja popravlja frizuru, natiče šešir, onda gnječi pisma i tura ih u kesicu — i sve to šuteći i ne žureći se. Lice, grudi i rukavice mokre su joj od suza, no na licu joj je već suh, opor izraz... Gledam je i stid me je, što sam sretniji od nje. Nedostatak onoga, što drugovi filozofi zovu općom idejom, opazio sam u sebi tek kratko vrijeme prije smrti, na smaku svojih dana, a eto, duša te sirotice nije znala i neće znati skloništa za svega života, za svega života!

— Hajde, Katja, da doručkujemo, — velim ja.

— Ne ću, hvala, — odgovara ona hladno.

Još jedna minuta prolazi u šutnji.

— Ne sviđa mi se Harkov, — govorim. — Jako je tmuran. Nekakav tmuran grad.

— Jest, možda... Nije lijep... Ne ostajem tu dugo. Na prolasku sam. Putujem već danas.

— Kuda?

— U Krim... to jest, na Kavkaz.

— Tako. Na dugo?

— Ne znam.

Katja ustaje i hladno se osmjehnuvši, ne gledajući mene, pruža mi ruku.

Htio bih da zapitam: »Ne ćeš mi dakle, doći na sahranu?« Ali ona me ne gleda ruka joj je hladna, kao da je tuđa. Šuteći pratim je do vrata... Izišla je eto iz moje sobe, ide dugim hodnikom, ne obazirući se. Zna da gledam za njom, i valjda će se na zaokretu okrenuti.

Ne, nije se okrenula. Crna haljina je promaknula posljednji put, stišali se koraci... Zbogom, moje blago!

Prijevod I. Velikanović, red. B. Škritek.

Prvi puta štampano u časopisu »Sjeverni vjesnik«, br. 11, 1889. god. Potpis: Anton Čehov. Prepravljeno prilikom uvrštavanja u knjigu »Namršteni ljudi« (Pet. 1890.). U autorovim Sabranim djelima uvršteno u V. knjigu (1901. g.).

LOPOVI

Ranarnik Jergunov, čovjek prazan, u kotaru poznat kao velik hvalisavac i pijanac, vraćao se jedne uskrsne večeri iz maloga mjesta Rjepina, u kojemu je kupovao stvari za bolnicu. Da ne zakasni i da se što prije vrati kući, liječnik mu je dao svojega najboljeg konja.

Ispočetka se vrijeme još nekako i držalo, bilo je tiho, ali oko osam sati počela je silna vijavica; kad je do kuće ostajalo samo još kojih sedam vrsta, ranarnik se potpuno izgubio...

Upravljati konjem nije umio, puta nije znao, pa je napredovao nasumce, nadajući se, da će ga konj već i sam dovesti na pravi put. Prošao je tako sat, prošla su i dva sata, konj se umorio, a ranarnik je ozebao, pa mu se već činilo, da ne ide kući, nego natrag u Rjepino. Uto se kroz zavijanje vijavice začu mukao lavež; pred njim se pokaza crvena, mutna pjega, a zatim se malo po malo pokazaše obrisi visokih vrata i dugačkoga plota, na kojemu su stršili, šiljcima uvis, čavli. Iza plota istegnuo se iskrivljeni đeram bunara. Vjetar protjera snježnu maglu ispred njegovih očiju, i on ugleda, na mjestu gdje bijaše crvena mrlja, prizemnicu s visokim krovom od trske. Jedan od triju prozora bijaše zastrt nečim crvenim i rasvijetljen.

Kakvo je to konačište? Ranarnik se sjeti, da desno od ceste, na sedmoj ili šestoj vrsti od bolnice, mora da se nalazi konačište Andreja Čirikova. Sjeti se k tome, da su toga Čirikova nedavno ubili kirijaši, i da je ostala starica i kći Ljubka, koja je prije dvije godine dolazila u bolnicu da se liječi. Konačište bijaše na zlu glasu, te ne bijaše neopasno doći ovako kasno navečer, pa još k tome i s tuđim konjem.

— Ej, ima li tu koga? — viknu on. — Starice božja, daj da se malo ogrijem!

Crni pas poletio je, promuklo lajući, naglavce, konju pred noge. Za njim je doletio drugi, bijeli, pa opet crni — tako desetak komada! Ranarnik odabra najkrupnijega, zamahnu svom silom i ošinu ga knutom. Psić na visokim nogama diže uvis šiljatu gubicu i zacvili sitno, prodorno.

Ranarnik je dugo kucao stojeći kod prozora. Tada se iza plota, kraj kuće, zacrvenje inje na drveću, vrata zaškripješe; pokaza se

žena, umotana, s fenjerom u ruci.

— Daj, bakice, da se ogrijem, — reče ranarnik. — Vozio sam se u bolnicu, pa sam zalutao. Vrijeme je da je strahota. Ne boj se, bakice, svoji smo ljudi.

— Svoji su svi kod kuće, a tuđe nismo zvali, — surovo odgovori lik. — I što kucaš bez potrebe? Vrata nisu zaključana.

Ranarnik uđe s kolima u dvorište i zaustavi ih kod ulaznih stepenica.

— Naložider, bakice, radniku, da uredi mojega konja, — reče on.

— Ja nisam bakica.

Zaista, ne bijaše to bakica. Kad je gasila fenjer, na lice joj pade svijetlo, i ranarnik ugleda crne obrve; prepozna Ljubku.

— Kakvi radnici — sada! — reče ona idući u kuću.

— Jedni su pijani, pa spavaju, a drugi su još jutros otišli u Rjepino. Blagdan je...

Vežući pod strehom svojega konja, Jergunov začu rzanje, razabra u mraku nečijega konja i napipa na njemu kozačko sedlo. U kući je, dakle, osim domaćice, još netko. Ranarnik, za svaki slučaj, rasedla svojega konja, pa ponese, ulazeći u kuću, sa sobom i kupljene stvari i sedlo.

Prva soba, kamo je ušao, bijaše prostrana, u njoj bijaše upravo vruće; osjećao se miris netom opranih podova. Za stolom je, pod ikonom, sjedio nevisok, mršav mužak od četrdesetak godina, s nevelikom smeđom bradom i u modroj košulji. Bijaše to Kalašnikov, notorni lupež i konjokradica: njegov otac i njegov stric bijahu krčmari u Bogaljovki, a usto su prigodice trgovali ukradenim konjima. I on je nejedamput bio u bolnici, ali nije dolazio da se liječi, već da se porazgovori s liječnikom o konjima: nije li koji na prodaju ne želi li njegovo visokoblagorođe gospodin doktor zamijeniti doratastu kobilicu za alatastoga konja. Sad mu glava bijaše namazana pomadom, u ušima mu se sjala srebrna naušnica; cijeli mu lik, uopće, bijaše blagdanji. Namrštivši se i spustivši donju usnicu, pažljivo je gledao u otrcanu knjigu sa sličicama. Na podu kraj peći protegnuo se drugi mužik; njegovo lice, njegova ramena i prsa bijahu pokrivena kratkom kabanicom. Mora da je spavao. Do njegovih novih čizama sa sjajnim potkovama crnjele su se dvije lokvice od rastopljenog snijega.

Ugledavši ranarnika, Kalašnikov pozdravi.

— Eh, to vrijeme... — reče Jergunov tarući dlanovima ozebla koljena. — Nakupilo se toga snijega za vratom, svega me promočilo. I moj revolver, čini se, ovaj...

On izvadi revolver, ogleda ga sa svih strana i stavi ga opet u torbu. No revolver ne izazva nikakva utiska: mužik je i dalje gledao u knjigu.

— Da, vrijeme... Zalutao sam, i da ne bijaše ovdašnjih pasa, smrt bi me, čini mi se, odnijela. Svašta bi bilo. A gdje su domaćice?

— Starica se odvezla u Rjepino, a djevojka sprema večeru... — odgovori Kalašnikov.

Nasta muk. Dršćući i stenjući, ranarnik je puhao u dlanove, stiskao se, pravio se kao da je silno ozebao i izmučen. Čulo se, kako na dvorištu bez prekida laju psi. Posta dosadno.

— I ti si iz Bogaljovke, je li? — upita ranarnik mužika strogo.

— Da, iz Bogaljovke.

I ranarnik poče, iz dosade, razmišljati o toj Bogaljovki. Selo je veliko, leži u dubokoj jaruzi, pa kad se voziš glavnom cestom, noću, po mjesečini, i kad pogledaš dolje, u tamnu jarugu, pa opet gore u nebo, čini ti se, da mjesec visi nad provalijom, u kojoj svršava svijet. Nizbrdo vodi strma, vijugava cesta, koja je tako uska, da moraš — vozeći se u Bogaljovku zbog epidemije ili zbog cijepljenja protiv kozica — cijelo vrijeme vikati što te grlo nosi ili zviždati, jer inače, susretneš li kola, nećeš više proći kraj njih. Bogaljovski su mužici na glasu kao vrtlari i konjokradice; vrtovi su im bogati; na proljeće cijelo selo tone u bijelom cvijeću višanja, a ljeti višnje prodaju po tri kopjejke po vjedru. Plati tri kopjejke, pa tjeraj. Seljačke su žene lijepe i site, i rado se kite, pa ni na radni dan ništa ne rade, samo sjede na nasipima uz kuće i traže jedni drugima gamad u kosi.

Uto se začuše koraci. U sobu uđe Ljubka, djevojka od dvadesetak godina, u crvenoj haljini i bosa... Iskosa pogleda ranarnika i dvaput se ili triput prošeta iz kuta u kut. Nije hodala obično, nego je pravila sitne korake, isprsujući se. Očito je s užitkom tabanala bosa po svježe oribanom podu, pa se zato i izula.

Kalašnikov se nečemu nasmiješi i prstom je pozva k sebi. Ona priđe k stolu, i on joj pokaza u knjizi proroka Iliju kako upravlja trojkom, što leti u nebo. Ljubka se podboči laktom o stol, i kosa joj

pade niz ramena; vlasi joj bijahu dugačke, riđe, na kraju povezane crvenom vrpcom, te umalo što ne dotakoše pod. I ona se nasmiješi.

— Krasna, izvanredna slika! — reče Kalašnikov. — Izvanredna! — ponovi on i učini rukama pokret kao da bi htio, umjesto Ilije, da uzme uzde u ruke.

U peći je hujio vjetar; nešto je riknulo i zacičalo — kao da je veliki pas poklopio štakora.

— Iš, razišli se nečastivi! — progovori Ljubka.

— To je vjetar, — reče Kalašnikov; zašutio je, podigao oči na ranarnika i zapitao: — A što mislite, vi, kao čovjek učen, ima li na ovome svijetu đavola, ili ih nema?

— Kako da ti kažem, braco? — odgovori ranarnik i slegnu jednim ramenom. — Ako ćemo po nauci, đavola, naravno, nema, jer je to praznovjerje, a ako ćemo po prosuđivanju ljudi jednostavnih, kao što smo ovdje nas dvojica, kratko rečeno, đavola ima... U svojemu sam životu mnogu iskusio... Završivši škole, otišao sam u vojne ranarnike. Uputiše me u dragunsku pukovniju, i bio sam, naravno, u ratu, imam medalju i odličje »Crvenoga križa«, a poslije sanstefanskoga mira vratio sam se u Rusiju i stupio u službu zemstva. Na osnovu tako goleme cirkulacije u svojemu životu vidio sam, mogu reći, stvari, o kojima drugi ni sanjali nisu. Događalo se, da sam se namjerio na đavole, to jest, ne baš đavole s rogovima ili s repom, to su čiste gluposti, nego tako, kako da kažem, nešto slično.

— Gdje? — upita Kalašnikov.

— U različitim mjestima. Nije potrebno daleko ni ići, ljetos sam se susreo s njim, potari ga sveti križ, evo ovdje, gotovo posve blizu ovoga dvorišta. Vozim se ja tako, sjećam se, u Gološino, vozim se na cijepljenje protiv kozica. Kola su, zna se, kao obično, trkača, no, pa konj i potrebna oprema, pa sat i sve ostalo, sve je u mene; vozim se zato oprezno, pazim, da ne bi, ne daj bože zla... zar je malo svakojake klateži? Približujem se Zmijinu klancu, proklet bio, počinjem se spuštati, i gle, eto ti ga, ide netko takav. Vlasi crne, i cijelo lice garavo kao od dima... Prilazi konju i odmah hvata za lijevu uzdu: stoj! Ogleda konja, pa mene, a onda ostavi uzde i, ne budi uroka, pita: »Kamo ćeš?« Zube je pritom iskesio, a oči su mu zle... Ah, mislim ja, budalo jedna! »Idem, velim ja, cijepiti protiv kozica. A što se to tebe tiče?« A on će meni: »Kad je tako, kaže, cijepi i mene

protiv kozica.« Ogoli ruku i turi mi je pod nos. Tu, naravno, nema razgovora — cijepio sam ga, da ga se riješim. Gledam ti ja kasnije svoju lancetu — sasvim je zarđala.

Mužik, koji je spavao kod peći, najedamput se okrenu i zbaci sa sebe kabanicu. Ranarnik se zapanji ugledavši upravo onoga neznanca, s kojim se nekada susreo kod Zmijinja klanca. Kosa, brada i oči u toga mužika bijahu crne kao čađa, lice crnomanjasto, a na desnom obrazu imao je k tome crau pjegu veliku kao zrno leće. On pogleda ranarnika porugljivo i reče:

— Za lijevu sam uzdu uhvatio — jest, a ono o cijepljenju slagao si, gospodine. O kozicama nije bilo govora.

Ranarnik se zbuni.

— Ne govorim o tebi, — reče on. — kad ležiš, lezi.

Crnomanjasti mužik nije nikada bio u bolnici, pa ranarnik nije znao ni tko je on, ni odakle je. Zaključio je, dakle, da će to biti ciganin. Mužik ustade i pođe, protežući se i glasno zijevajući, k Ljubki i Kalašnikovu, pa sjede kraj njih i poče, kao i oni, gledati u knjigu. Na njegovu pospanom licu pokaza se ganuće i zavist.

— Eto, Merik, — reče mu Ljubka, — dovedi mi takve konje, pa ću se i ja odvesti u nebo.

— U nebo grešnici ne mogu... — reče Kalašnikov. To je za svece.

Zatim je Ljubka prostrla stol i donijela veliki komad svinjske slanine, slanih krastavaca, drveni tanjir s kuhanim mesom, izrezanim u sitne komadiće, pa tavu, na kojoj je cvrčala kobasa s kupusom. Na stolu se pojavila i brušena bočica s votkom, iz koje je nalila svakome po čašicu; po cijeloj se sobi pritom raširio miris narančine kore.

Ranarniku bijaše krivo, što Kalašnikov i garavi Merik razgovaraju među sobom ne obazirući se nimalo na njega, kao da ga i nema u sobi. A on je želio da razgovara s njima, da se pohvali, da popije, da se najede, da se, ako je moguće, i našali s Ljubkom, koja je, dok su večerali, valjda petput sjedala blizu njega dodirujući ga, kao slučajno, svojim lijepim ramenima i gladeći rukama svoja široka bedra. Bijaše to djevojka zdrava, vesela, vižlasta, nemirna: sad bi sjela, sad bi ustala, a dok bi sjedila, okrenula bi susjedu sad prsa, sad leđa, pa bi ga, poput nestašna djeteta, svakako gurnula laktom ili koljenom.

Nije se ranarniku sviđalo ni to, što mužici ispiše samo po jednu čašicu, ne više, a njemu bijaše nekako neprilično da pije sam. Ipak

ne izdrža, i ispi drugu čašicu, a zatim i treću; pojeo je i cijelu kobasu. Da se mužici ne bi tuđili, i da ga pozovu u svoje društvo, on odluči da im polaska:

— Silni su vam momci u Bogaljovki! — reče on i zavrtje glavom.

— U čemu su silni? — upita Kalašnikov.

— Pa eto, ako hoćete, upravo u pogledu konja. Majstori su u krađi.

— No, baš si pogodio! Sve sami pijanci i tati!

— Bilo nekad, pa prošlo, — reče Merik nakon kratke šutnje. — Od takvih je ostao u njih možda samo još stari Filja, a i taj je slijep.

— Jest, samo Filja, — uzdahnu Kalašnikov. — Bit će mu sada valjda sedamdesetak godina; jedno mu oko izbiše Nijemci-kolonisti, a na drugo slabo vidi. Leća mu je izbočena. Nekad se znalo dogoditi: ugleda ga pristav kotarskog redarstva i viče: »Ej, ti, Šamile!« I svi ga mužici zvahu tako — Šamil, pa Šamil! A sad ga zovu samo grbavi Filja, nikako drukčije. A bio je momčina! On i pokojni Andrej Grigorjič, Ljubašin otac, prikradoše se jednom do Rožnova, gdje su se onda nalazile konjaničke pukovnije, i otjeraše devet vojničkih konja, i to najboljih; nisu se bojali straže, a već ujutru prodaše Ciganinu Afonjki sve konje za dvadeset rubalja. Jest! A ovi današnji ukrali bi konja samo pijancu ili spavaču; ne bojeći se boga, i čizme bi skinuli pijancu s nogu! A onda se stišću, vode konja dvjesta vrsta daleko i cjenkaju se na sajmu, pogađaju se kao Židovi, da ih pandur ne uhvati, glupane. Nije to bekrijanje, već prava sramota! Balav narod, ne vrijedi ni govoriti.

— A Merik? — upita Ljubka.

— Merik nije naš, — reče Kalašnikov. — On je harkovski, iz Mižiriča. A da je momčina, to je istina, bio bi grijeh da se potužiš, dobar je čovjek.

Ljubka lukavo i veselo pogleda Merika i reče:

— Jest, nisu ga dobri ljudi badava kupali u usjeklini.

— Kako to? — upita ranarnik.

— Pa tako... — reče Merik i nasmiješi se. — Otjerao Filja tri konja samojlovskih zakupnika, a oni posumnjaše na mene. Zakupnika u Samojlovki bit će desetak, s radnicima i trideset, a svi su molokani[40]... Jedan mi od njih tako i reče na saimu: »Dođi, Merik,

da pogledaš — dotjerasmo sa sajma nove konje.« Bio sam, naravno, radoznao, pa ti dođem k njima, a oni svi, koliko ih je god bilo, tridesetak ljudi, zavrnuše mi ruke i povedoše me na rijeku. Pokazat ćemo mi tebi, vele, konje. Jedna usjeklina bijaše već gotova, a oni načiniše do nje, probivši led, i drugu. Onda ti oni uzeše konopac, provukoše mi ispod pazuha petlju, a za drugi kraj privezaše krivu motku, dovoljno dugačku za obje usjekline. I provukoše oni motku i potegoše, a ja, onako u bundi i čizmama — pljus u usjeklinu! A oni ti stoje, pa me bubaju — tko nogom, tko ušicom sjekire. Nato me povukoše pod led i izvukoše kroz drugu usjeklinu.

Ljubka zadrhta i sva se skupi.

— Isprva me od studeni vrućina uhvatila, — nastavljaše Merik, — a kad me izvukoše, bio sam nemoćan; legoh na snijeg, a molokani stoje oko mene i udaraju prutovima po koljenima i laktovima. Strahota, kako je boljelo! Izudaraše me i odoše... A na meni se sve smrzava, odjeća se sledila; ali snage nema. Srećom je prolazila na kolima baba, ona me i povezla.

Ranarnik je međutim ispio pet ili šest čašica. Duša mu se razvedrila, pa se i njemu prohtjelo da ispripovijedi štogod neobično, nevjerojatno, da pokaže, da je i on junak, koji se ničega ne boji.

— A eto, kod nas, u penzenskoj guberniji... — poče on.

Budući da je mnogo pio, pa mu se oči zamutiše, a možda i zato što ga u dva tri navrata uhvatiše u laži, mužici se uopće i ne osvrtahu na nj, pa mu više i ne odgovarahu na pitanja. U njegovoj se nazočnosti upustiše, štoviše, u tako otvoren razgovor, da mu postade teško i hladno: to je značilo, da ga i ne zapažaju.

Kalašnikovljevo držanje bijaše ozbiljno, kao u čovjeka ozbiljna i razumna; govorio je stvarno, a kad bi zjevnuo, svaki put bi prekrstio sebi usta, i nitko ne bi pomislio, da je to tat, nemilosrdni tat, koji je pljačkao siromahe i koji je već dvaput sjedio u tamnici, pa je društvo već bilo sastavilo prijedlog, da ga otjera u Sibir, ali ga iskupiše otac i stric, tati i lupeži kao i on sam. A Merik se držao kao delija. Vidio je, da Ljubka i Kalašnikov uživaju u njemu, a i sam se smatrao junačinom: sad bi se podbočio, sad bi se isprsio, a onda bi se protegnuo tako, da je pucala klupa...

Poslije večere Kalašnikov se pomoli, ne ustavši, pred ikonom i stisnu ruku Meriku. Pomoli se i Merik i stisnu ruku Kalašnikovu.

Ljubka odnese večeru i izasu na stol medenjaka priređenih s metvicom, prženih oraha, koštica iz tikve, a zatim stavi na nj dvije boce slatkoga vina.

— Carstvo nebesko, vječni pokoj Andreju Grigorjiču, — govorio je Kalašnikov kucajući se s Merikom. — Dok on bijaše još živ, znali smo se sakupiti ovdje ili kod brata Martina i — bože, kakvi to bijahu ljudi, kakvi razgovori! Bili su tu i Martin, i Filja, i Stukotej Fjodor... Sve je pristojno, dostojno... A kako smo bančili! Tako smo terevenčili, tako smo bekrijali!

Ljubka iziđe i začas se vrati sa zelenim rupcem oko ramena i sa staklenim »biserjem« oko vrata.

— Merik, pogledaj što mi je danas donio Kalašnikov! — reče ona.

Ona se pogleda u ogledalo i nekoliko puta zabaci glavu, kako bi »biserje« zazvečilo. Zatim otvori sanduk i poče iz njega vaditi sad haljinu od cica s crvenim i plavim točkicama, sad crvenu, nabranu haljinu, koja je šuštala kao papir, sav nov rubac, plav, s prelijevima u bojama duge — i sve to je pokazivala smijući se i udarajući dlanom o dlan, kao da se čudi, što je u nje takvo blago.

Kalašnikov udesi balalajku i zasvira, ali ranarnik nikako da razabere kakva je to pjesma, vesela ili tužna, jer su zvuci bili sad veoma tužni, da zaplačeš, sad veseli. Merik najedamput skoči i zatopta na mjestu petama, a zatim prođe, raširivši ruke, opet na petama, od stola da peći, od peći do sanduka; onda opet poskoči, kao da ga je što ubolo, zvecnu u zraku potkovicama i poče plesati praveći čučnjeve. Ljubka zamahnu objema rukama, podvrisnu žestoko i pođe, za njim; ispočetka je tako napredovala bokom, podmuklo, kao da bi se rado prikrala do koga i udarila ga straga, a onda je počela brzo udarati peticom o peticu, onako kako je Merik udarao potpeticama; odmah zatim okrenu se kao zvrk i brzo čučnu tako, da joj se haljina nadula u zvono; gledajući je ispod oka i cereći zube, Merik zaplesa prema njoj, s čučnjevima, kao da će je uništiti svojim strašnim nogama, a onda skoči, zabaci glavu i poletje po sobi mašući rukama kao velika ptica krilima, jedva se i dotičući poda...

»Ah, vatrene li djevojke! — pomisli ranarnik sjedajući na sanduk i promatrajući ples odanle. — Kakva vatra! Sve bi joj čovjek dao, i još bi bilo malo...«

I bi mu žao: zašto je ranarnik, a ne prosti mužik? Zašto nosi kaput i lančić s pozlaćenim ključićem, a ne plavu rubašku s konopcem mjesto pojasa? Onda bi i on mogao smjelo da pjeva, pleše, pije, obuhvaća objema rukama Ljubku, kao što to čini Merik...

Od oštrog udaranja, krike i vriske u ormaru je zveketalo posuđe, na svijeći je poskakivao plamen.

Puče konac, i »biserje« se prosu po podu, s glave pade zeleni rubac; mjesto Ljubke titrao je samo jedan crveni oblak, krijesile su se crne oči, a Meriku će, misliš, sad na otpasti i ruke i noge.

No eto, Merik udari posljednji put nogom o nogu i stade kao ukopan... Jedva dišući, izmorena, Ljubka mu se nasloni na prsa i pritisnu se uza nj kao stup. On je ogrli i reče joj nježno, i kao u šali, gledajući joj u oči:

— Saznat ću ja već gdje tvoja stara skriva novac i ubit ću je, a tebi ću grlašce prerezati nožićem. Onda ću zapaliti prenoćište... Ljudi će misliti, da vas je požar uništio, a ja ću s vašim novcem otići na Kuban. Ondje ću tjerati konje, uzgajati ovce...

Ljubka ništa ne odgovori, samo ga u neprilici pogleda, pa upita:

— Merik, a je li dobro na Kubanu?

On ne reče ništa, nego pođe do sanduka, sjede i zamisli se. Vjerojatno poče sanjariti o Kubanu.

— Vrijeme je ipak da krenem, — reče Kalašnikov dižući se. — Filja zacijelo već iščekuje. Zbogom, Ljubo!

Ranarnik iziđe na dvorište, da pogleda: Kalašnikov bi mogao da odjaše na njegovu konju. Mećava je još uvijek trajala. Bijeli oblaci letjeli su po dvorištu hvatajući se svojim dugim repovima za drač i za grmlje, a s onu stranu plota, u polju, vrtjeli su se orijaši u bijelim mrtvačkim košuljama širokih rukava, vrtjeli se, pa padali i opet ustajali, kako bi ponovno mahali rukama u tučnjavi. A taj vjetar, vjetar! Gole brezice i višnje duboko se sagibahu, ne podnoseći njegovo surovo milovanje, i plakahu: — Bože, što sagriješismo, da si nas pričvrstio za zemlju, pa ne možemo na slobodu?

— Tprrr! — strogo reče Kalašnikov i sjede na svojega konja; jedno krilo vrata bijaše otvoreno, a pred vratima stajaše visok snježni nanos. — No, hoćeš li krenuti ili nećeš! — viknu Kalašnikov. Niski, kratkonogi konjić krenu zapadajući do trbuha u nanos. Kalašnikov pobijelje od snijega i uskoro se, sa svojim konjem, izgubi iza vrata.

Kad se ranarnik vratio u sobu, Ljubka je puzala po podu i kupila »biserje«. Merika nije bilo.

»Divna djevojka! — mislio je ranarnik liježući na klupu i stavljajući bundu pod glavu. — Ah, samo da nema Merika!«

Uzbuđivao se gledajući Ljubku gdje puže po podu kraj klupe. Da tu nema Merika, pomisli on, svakako bi sad ustao pa bi je zagrlio, a kasnije bi se već vidjelo. Istina, ona je još djevojka, ali jedva da je čestita; pa sve da je i čestita, vrijedi li okolišati u razbojničkoj jazbini? Ljubka je pokupila »biserje« i izašla. Svjećica je dogorijevala, i plamen je već zahvatio papir u svijećnjaku. Ranarnik položi kraj sebe revolver i šibice, pa ugasi svijeću. Fenjer je titrao tako jako, da su čovjeka oči boljele, a mrlje su poskakivale po stropu, po pođu i po ormaru; usred njih treperila je Ljubka, čvrsta, prsata: sad se vrti kao zvrk, sad je umorna od plesa i teško diše...

»Ah, da Merika odnese nečastivi!« — mišljaše on.

Fenjer zatrepta posljednji put, zacvrči i ugasi se. Netko je, valjda Merik, ušao u sobu i sjeo na klupu. On potegnu iz lule, i žeravica na tren rasvijetli garav obraz s crnom pjegicom. Gadan duhanski dim podraži ranarniku grlo.

— Baš ti je gadan taj duhan, proklet bio! — reče ranarnik. — Da se smuči čovjeku!

— Miješam duhan s cvijetom zobi, — odgovori Merik nakon šutnje. — Lakši je za pluća.

Neko je vrijeme pušio i pijuckao, a onda opet ode. Prošlo je pol sata. U trijemu zasja svijetlo; pojavi se Merik u kožuhu i s kapom na glavi, a za njim Ljubka sa svijećom u rukama.

— Ne, Ljubo, ne zadržavaj.

— Čuj, Merik, — reče Ljubka, i glas joj posta nježnim i mekim — Znam, pronaći ćeš mamin novac, ubit ćeš i nju i mene i otići na Kuban da voliš druge djevojke, ali bog s tobom. Samo te jedno molim, srce: ostani!

— Ne, hoću da se prošećem... — reče Merik opasujući se.

— Nemaš konja za to... Ta došao si pješice, kako ćeš onda?

Merik se sagnu k Ljubki i šapnu joj nešto u uho. Ona pogleda na vrata i nasmija se kroz suze.

— A on spava, sotona naduta... — reče ona.

Merik je ogrli, čvrsto je poljubi i iziđe. Ranarnik turi revolver u džep, brzo skoči i potrči za njim.

— Ukloni mi se! — reče on Ljubki, koja je u trijemu brzo zatvorila vrata zasunom i stala na pragu. — Pusti me! Što stojiš?

— Zašto moraš ovuda?

— Da pogledam konja.

— Što da ga gledaš? Mene pogledaj... — reče ona, pa se sagnu i dotaknu prstom pozlaćeni ključić, što je visio o njegovu lančiću.

— Pusti, jer će odjuriti na mojemu konju! — reče ranarnik. — Pusti, đavle! — viknu on, udari je gnjevno po ramenu i navali se svom snagom prsima, da je odgura od vrata, no ona se čvrsto uhvatila za zasun; bila je čvrsta, kao da je od željeza. — Pusti! — viknu on umorivši se. — Odjurit će, kažem ti!

— Gdje bi on! Ne će otići.

Teško dišući i prelazeći rukom po ramenu, koje ju je boljelo, ona ga opet pogleda odozdo i nasmija se.

— Ne idi, srce... — reče ona. — Dosadno mi je samoj.

Ranarnik joj pogleda u oči, razmisli, pa je zagrli. Ona se nije opirala.

— No, ne mazi, pusti! — zamoli on.

Ona je šutjela.

— A ja sam čuo, — reče on, — rekla si malo prije Meriku, da ga voliš.

— Zar ja malo... Koga ja volim, zna moja misao.

Ona opet dotaknu rukom ključić i reče tiho:

— Daj mi to.

Ranarnik otkinu ključić i dade joj ga. Ona najedamput istegnu vrat i poče prisluškivati. Lice joj se uozbilji, a njezin se pogled ranarniku učini hladnim i lukavim. On se sjeti konja, pa je ukloni, sad već lako, i istrča na dvorište. Pod strehom je jednolično i lijeno roktala svinja, koju je svladao san, a krava je udarala rogom... Ranarnik upali šibicu i ugleda svinju, kravu i pse, koji sa svih strana poletješe k njemu na plamen, ali konju više ni traga. Vičući i mašući rukama, da otjera pse, spotičući se o snježne nanose, on istrča za vrata i zagleda se u tamu. Naprezao je vid, no vidio je samo kako leti snijeg i kako se od pahuljica slažu različiti jasni likovi: sad izviri iz tame bijela, nasmijana obrazina mrtvačeva, sad projuri bijeli konj, a na njemu amazonka u

lakoj pamučnoj haljini, sad proleti nad glavom jato bijelih labudova... Dršćući od gnjeva i studeni, ne znajući što da radi, ranarnik ispali hitac iz revolvera u pse, ali ne pogodi nijednoga, a onda jurnu natrag u kuću.

Ulazeći u trijem dobro je čuo kako je netko šmugnuo iz sobe i zalupio vratima. U sobi bijaše mrak. Ranarnik gurnu vrata: zaključana su. Paleći šibicu za šibicom, on poletje natrag u trijem, odanle u kuhinju, iz kuhinje u sobicu, gdje su na svim zidovima visjele suknje i haljine, gdje je mirisalo po različcima i po kopru; u kutu, kod peći, stajala je nečija postelja s cijelim brdom jastuka; tu je vjerojatno živjela starica, Ljubkina mati. Iz te sobice uđe on u drugu, isto tako malu, i tu ugleda Ljubku. Ležala je na sanduku, pokrivena šarenim pokrivačem, sašivenom od pamučnih krpica, i pretvarala se da spava. Nad njezinim uzglavljem gorjela je svjetiljćica.

— Gdje je moj konj? — oštro upita ranarnik.

Ljubka se nije micala.

— Gdje je moj konj, pitam te! — ponovi ranarnik još oštrije i trgnu s nje pokrivač. — Tebe pitam, đavolice! — viknu on.

Ona skoči, kleknu i stisnu se uza zid; jednom je rukom držala pritom košulju, a drugom je nastojala da dohvati haljinu... U ranarnika je gledala s gađenjem i sa strahom, a njezine su oči, kao oči uhvaćene zvijeri, lukavo pratile i najmanji njegov pokret.

— Govori gdje je konj, inače ću dušu istjerati iz tebe! — viknu ranarnik.

— Otiđi, pogana njuško! — reče on hripavim glasom.

Ranarnik je zgrabi za košulju na vratu i potegnu; tu ne izdrža, te svom snagom ogrli djevojku. Psičući od mržnje, ona kliznu iz njegova zagrljaja, oslobodi jednu ruku — druga joj zapela u poderanoj košulji — i udari ga šakom po tjemenu.

Njemu se zamagli u glavi od boli; u ušima mu je zazvonjelo i počelo udarati; on uzmaknu i u tom času dobi drugi udarac, ovaj put po sljepočici. Posrćući i hvatajući se za vratnice, da ne padne, on se vrati u sobu, gdje su ležale njegove stvari, te leže na klupu. Malo zatim izvadi iz džepa kutiju sa šibicama i poče paliti šibicu za šibicom, bez ikakve potrebe: zapali, puhne i baci pod stol. Tako je radio sve dok nije potrošio sve šibice.

Međutim se vani zrak počeo plaviti, oglasiše se pijetli, a glava ga je svejednako boljela; u ušima mu je šumilo — kao da, sjedeći pod željezničkim mostom, sluša kako mu nad glavom prolazi vlak. Nekako navuče kratku bundu i stavi kapu na glavu; sedla i zamotka s kupljenim stvarima nije našao, torba bijaše prazna: nije badava malo prije netko šmugnuo iz sobe, kad je on ulazio iz dvorišta.

Jergunov uze u kuhinji žarač, da se obrani od pasa, i iziđe na dvorište, ostavivši vrata širom otvorena. Mećava se već stišala, i na dvorištu bijaše tiho... Kad je izišao na cestu, bijelo mu se polje učini mrtvim; nijedne ptice ne bijaše na jutarnjem nebu. S obje strane ceste u velikoj se daljini plavila sitna šuma.

Ranarnik već poče misliti o tome, kako će ga dočekati u bolnici i što će mu reći ljećnik. Valjalo je svakako razmišljati o tome i unaprijed prirediti odgovore na pitanja, no te se misli rasplinjavahu, one odlažahu od njega. Išao je i mislio samo o Ljubki, o mužicima, s kojima je proveo noć. Sjetio se, kako se Ljubka, udarivši ga drugi put, sagnula da digne pokrivač s poda, i kako je njezina rasuta kosa pritom pala na pod. U glavi mu se sve pobrkalo, i on je razmišljao: zašto na ovome svijetu žive liječnici, ranarnici, pisari, mužici, a ne naprosto slobodni ljudi? Ta ima slobodnih ptica, slobodnih zvijeri, postoji slobodni Merik; nikoga se ne boje, i nitko im nije potreban! O tko je to izmislio, tko je rekao, da ustajati treba ujutru, objedovati u podne, lijegati na počinak uveče; tko je to rekao, da je ranarnik podređen liječniku, da treba živjeti u sobi i da može ljubiti samo svoju ženu? Zašto ne bi bilo obratno: da objedujemo noću, a spavamo danju? Ah, da čovjek može skočiti na konja ne pitajući čiji je, da može juriti kao đavo i utrkivati se s vjetrom, juriti poljima, šumama i jarugama, ljubiti djevojke, ismijavati sve ljude...

Ranarnik baci žarač u snijeg, prisloni čelo uz bijelu, hladnu granu breze i zamisli se. Njegov sivi, jednolični život, njegova plaća, podređenost, apoteka, vječno natezanje s lončićima i melemima — sve mu se to činilo vrijednim prezira, sve mu se to gadilo.

— Tko kaže, da je bančenje grijeh? — pitao se zlovoljno. — Da oni, koji to kažu, nikad nisu živjeli u slobodi, kao Merik i Kalašnikov, i nikad nisu ljubili Ljubku; cijeli su život prosjačili, u životu nisu imali užitaka, ljubili su samo svoje žene slične žabama.

Mislio je tako i o sebi: dosad nije postao tatom, lupežom, ili čak razbojnikom, samo zato što ne umije, ili zato što mu se nije pružila prava prilika.

Prošlo je podrug godine. Ranarnik bijaše već odavno otpušten iz bolnice, pa je hodao bez mjesta. Nekako u proljeće, poslije uskrsne nedjelje, izišao je uvečer, u Rjepinu, iz gostionice i uputio se ulicom, bez ikakva cilja.

Izišao je u polje. Ondje je mirisalo po proljeću. Puhao je topao i blag povjetarac. Tiha zvjezdana noć gledala je s neba na zemlju. Bože, kako je duboko to nebo i kako se neizmjerno široko nadvilo nad svijetom! Dobro je sazdan taj svijet, samo, zašto i čemu, mišljaše ranarnik, ljude dijele na trijezne i pijane, službenike i otpuštene, i tako dalje. Zašto trijezni i siti mirno spavaju kod kuće, zašto pijani i gladni moraju lutati poljem ne nalazeći utočišta? Zašto čovjek koji ne služi i ne dobiva plaću svakako mora gladovati, zašto mora da bude gol i bos? Tko je to izmislio? A zašto ptice i šumske zvijeri, koje ne služe i ne dobivaju plaću, žive i uživaju?

U daljini je, raširivši se nad horizontom, podrhtavalo lijepo rumenilo. Ranarnik je stajao i dugo gledao u nj, i cijelo je vrijeme razmišljao: zašto bi bio grijeh, što je jučer odnio tuđi samovar i što ga je zapio u krčmi? Zašto?

Kraj njega prođoše cestom dvoja seljačka kola; u jednima je spavala seljakinja, a u drugima je sjedio starac bez kape...

— Djede, gdje gori? — upita ranarnik.

— Majur Andreja Cirikova... — odgovori starac.

I sjeti se ranarnik što se s njim dogodilo prije podrug godine, one zime, u toj istoj kući, gdje se Merik onako hvalio. I on zamisli kako gore starica i Ljubka, zaklane, i osjeti kako zavidi Meriku. A kad je, idući opet u krčmu, prolazio kraj kuća bogatih krčmara, trgovaca blagom i kovača, zamišljao je kako bi bilo lijepo da se noću uvuče u koju bogatiju kuću!

Prijevod T. Prpić.

Najprije štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 5061, 1890. god. pod naslovam: Vragovi i sa potpisom: Anton Čehov. Nakon prerade uključeno u IV. knjigu Sab. djela, 1901. g.

GUSJEV

I

Već se smračilo, uskoro će noć.

Redov Gusjev, otpušten iz kadra kao stalno nesposoban, podiže se na krevetu i reče poluglasno:

— Čuješ li, Pavelu Ivaniću? Meni je jedan vojnik u Sučanu pričao: kad su oni išli, njihov brod je naletio na neku grdosiju od ribe i provalio si dno.

Čovjek nepoznate profesije, kome se on obraća i koga svi u mornarskoj bolnici zovu Pavel Ivanić, šuti kao da ne čuje.

I opet nastupa tišina... Vjetar se igra jedrima, lupka vijak, pljuskaju valovi, škripe bolnički kreveti, ali uho se na to već odavno naviklo, pa se čini, da sve uokolo spava i šuti. Dosadno. Ona tri bolesnika — dva vojnika i jedan mornar — koji su se cijeli dan kartali, već spavaju i buncaju.

Lađa, izgleda, počinje da se ljulja. Krevet pod Gusjevom polako se diže i spušta kao da uzdiše — tako jednom, drugi put, treći put... Nešto je udarilo o pod i zveknulo: sigurno je pala limena čaša.

— Vjetar se otrgnuo s lanca... — kaže Gusjev osluškujući.

Sad se i Pavel Ivanić nakašljava, pa se okosi na njega:

— Kod tebe čas lađa naleti na ribu, čas se vjetar otrže s lanca... Zar je vjetar zvijer pa da se otrgne s lanca?

— Pa tako kažu kršteni ljudi.

— Tvoji kršteni ljudi su isto takve neznalice kao i ti... Šta sve oni ne kažu! Treba imati svoju glavu i misliti. Nerazumno stvorenje.

Pavel Ivanić pati od morske bolesti. Kad se lađa ljulja, on se obično ljuti i razdražuje zbog najmanje sitnice. A za srdžbu, po mišljenju Gusjeva, doista nema razloga. Šta na primjer ima neobično ili zamršeno u ribi ili u vjetru, koji se otrgao s lanca? Uzmimo da je riba velika kao brdo i da su joj leđa tvrda kao u jesetre; uzmimo također, da se tamo, gdje je kraj svijeta, dižu debeli kameni zidovi, i da su za njih vezani zli vjetrovi... A ako se oni nisu otrgli s lanca, zašto onda bjesne po cijelom moru kao mahniti i jure na sve kao psi? A ako se ne vezuju lancima, gdje su onda, kada je vrijeme mimo?

Gusjev dugo razmišlja o ribama velikim kao brdo, o debelim, zarđalim lancima, pa mu sve to dosadi i on počinje da misli o

zavičaju, kuda se evo vraća nakon pet godina službe na Dalekom Istoku. Priviđa mu se golemi ribnjak, zavijen snijegom... S jedne strane ribnjaka diže se tvornica porculana ciglaste boje, s velikim dimnjakom i oblacima crnog dima; s druge strane je — selo... Iz dvorišta, petoga po redu, izlazi sa saonicama njegov brat Aleksej, za leđima mu sjedi sinčić Vanjka u velikim valjenkama i kćerkica Akuljka, također u valjenkama. Aleksej je nakresan, Vanjka se smije, a Akuljkino lice se ne vidi — sva se umotala.

»Naopako, smrznuće se djeca...« — misli Gusjev. — Opameti ih, gospode, — šapuće on, — i urazumi da poštuju roditelje i da se ne prave pametniji od oca i majke...

— Tu su potrebni novi đonovi, — bunca u basu bolesni mornar. — Da, da!

Gusjevu se kidaju misli, i umjesto ribnjaka mu se pred očima odnekud stvara velika volovska glava bez očiju, a konj i saonice više ne idu, nego se vrte u crnom dimu. Ali on je ipak radostan što je vidio svoje. Od radosti mu zastaje dah, podilaze ga žmarci, prsti mu podrhtavaju.

— Dade gospod da se vidimo! — bunca on, ali odmah otvara oči i traži u mraku vodu.

On se napije i legne, i opet pođu saonice, i opet se pojavljuje volovska glava bez očiju, dim, oblaci... I tako sve do zore.

II

Najprije se u mraku pojavljuje plav kolutić — to je okrugli prozorčić; zatim Gusjev malo pomalo počinje da razaznaje svog susjeda po krevetu, Pavel Ivanića. Ovaj spava sjedeći, jer ga u ležećem stavu guši. Lice mu je sivo, nos dugačak, šiljat, a oči ogromne usljed toga, što je mnogo oslabio, sljepočice su mu upale, brada mu je rijetka, kosa dugačka... Po njegovom licu nikad nećeš pogoditi iz kojega je staleža: je li plemić, trgovac ili seljak... Sudeći po izrazu i dugačkoj kosi, mogao bi biti isposnik, manastirski iskušenik, a kad ga čuješ da govori — izlazi kao da nije kaluđer. Od kašlja, zapare i svoje bolesti mnogo je smalaksao, teško diše i jedva miče suhim usnama. Primijetivši da ga Gusjev gleda, on se okreće prema njemu i kaže:

— Počinjem shvaćati... Da... Sada sve potpuno razumijem.

— Što to razumijete, Pavelu Ivaniću?

— Evo šta... Stalno mi je izgledalo čudno kako ste se to vi, teški bolesnici, umjesto da mirujete, najednom našli na parobrodu gdje je i zapara, i vrućina, i ljuljanje, jednom riječju, gdje vam od svega prijeti smrt, — a sad mi je sve jasno... Da... Vaši doktori predali su vas na parobrod samo zato, da vas se otresu. Dosadilo ljudima da se natežu s marvom... Vi im ne plaćate, zadajete im posla, pa im još i statistiku kvarite svojom smrću — znači, marva! A otarasiti se od vas nije teško... Zato je potrebno samo dvoje: prvo, nemati savjesti i čovjekoljublja, drugo — prevariti komandu broda. Prvi uslov gotovo ne treba ni uzimati u obzir, budući da smo mi u tom pogledu majstori, a drugi se uvijek postigne uz nešto malo snalažljivosti. U gomili od četiri stotine zdravih vojnika i mornara, pet bolesnika ne padaju u oči, i tako su vas utjerali u parobrod, pomiješali sa zdravima, prebrojili na brzu ruku i u onoj gunguli nisu primijetili ništa rđavo, a kad je brod isplovio, imali su šta i da vide: na palubi se valjaju paralitičari i tuberani u posljednjem stadiju...

Gusjev ne razumje Pavela Ivanića; misleći da ga ovaj nešto prekorava, on se opravdava:

— Ležao sam na palubi, jer sam bio iznemogao; kad su nas iz šlepa prebacivali na brod ja sam žestoko nazebao.

— Strašno! — nastavlja Pavel Ivanić. — Što je najvažnije, oni točno znaju, da vi ne možete izdržati tako dalek put, a ipak su vas utrpali na brod! Uzmimo, da ćete do Indijskog oceana i stići, a što će biti dalje! Strašno je i pomisliti... I to vam je nagrada za vjernu, besprijekornu službu!

Pavel Ivanić sijeva očima, gadljivo se mršti i kaže teško dišući:

— Eto koga bi trebalo isprašiti u novinama da sve perje leti od njega.

Dva bolesna vojnika i mornar probudili su se i već se kartaju. Mornar se pridigao u krevetu, a vojnici sjede pored njega na podu i u vrlo neudobnu položaju. Jednom vojniku je desna ruka u zavoju, i na šaci je namotano čitavo klupko, pa on karte drži pod desnim pazuhom u pregibu lakta, a baca ih lijevom rukom. Parobrod se jako ljulja. Ne može ni da se ustane, ni da se popije čaj, ni da se uzme lijek.

— Jesi li služio kao posilni? — pita Pavel Ivanić Gusjeva.

— Jesam, kao posilni.

— Bože moj, bože moj! — kaže Pavel Ivanić i tužno klima glavom. — Otrgnuti čovjeka od rodnog kraja, vući ga petnaest tisuća vrsta, gurnuti ga u tuberkulozu i... i zašto sve to, postavlja se pitanje? Zato, da se od njega napravi posilni za nekog kapetana Kopjejkina ili mornaričkog poručnika Dirku. To se zove logika!

— Pa to nije težak posao, Pavelu Ivaniću. Ustaneš ujutro, očetkaš čizme, pristaviš samovar, spremiš sobe, a poslije više nemaš što da radiš. Poručnik cio dan crta planove, a ti, ako želiš — moli se bogu, ako želiš — čitaj knjigu, ako ti se hoće — šetaj po ulici. Neka bog da svakome takav život.

— Da, neobično lijepo! Poručnik crta planove, a ti po vazdan sjediš u kuhinji i tuguješ za zavičajem... Planovi... Nije stvar u planovima, nego u čovjekovu životu!

Život se ne ponavlja, treba ga štedjeti.

— Ono, istina, Pavelu Ivaniću, rđavu čovjeku nema poštede ni u kući, ni u službi, ali ako ti živiš kako treba, ako se pokoravaš, tko onda ima potrebu da ti čini krivo? Gospoda su odgojena, ona razumiju... Ja za pet godina nisam nijednom bio u zatvoru, a tukli su me, ako me pamet ne vara, samo jedamput...

— A zašto?

— Zbog tučnjave. U mene je ruka teška, Pavelu Ivaniću. Ušli jednom u naše dvorište četiri kineske perčinlije, prenosili su drva, ili tako nešto — ne sjećam se. A meni nešto dođe, pa ih, znaš, izlemah propisno, i jednome, bog ga ubio, udari krv na nos... Poručnik to vidio s prozora, planuo i raspalio mi šamarčinu.

— Glup si ti čovjek, ništavan... — šapuće Pavel Ivanić. — Ništa ti ne razumiješ.

On je sasvim malaksao od ljuljanja i zatvorio je oči; glava mu se čas zabacuje nazad, čas pada na grudi. On nekoliko puta pokuša da legne, ali mu to ne polazi za rukom: guši ga.

— A zašto si istukao četiri kineske perčinlije? — upita on malo kasnije.

— Tako. Ušli su u dvorište, pa sam ih istukao.

I opet muk... Kartaši se kartaju oko dva sata, sa strašću i psovkama, ali ljuljanje najzad umara i njih, pa ostavljaju karte i idu leći. Gusjevu se opet priviđa veliki ribnjak, tvornica, selo... Opet jure saonice, opet se Vanjka smije, a luda Akuljka raskopčala bundu i

pokazuje noge: gledajte, veli, dobri ljudi, moje čizme nisu kao Vanjkine, nego nove.

— Šesta joj je godina, a još uvijek nema pameti! — bunca Gusjev. — Mjesto da zadižeš noge, deder svome stricu regrutu donesi vode. Dat ću ti nešto.

Andron s kremenjačom o ramenu nosi ulovljenog zeca, a za njim ide ostarjeli Židov Isajčik i nudi mu da trampe zeca za komad sapuna; evo mrke junice u trijemu, evo Domne kako šije košulju i za nečim plače, pa opet — volovska glava bez očiju, crni dim...

Gore netko jako viknu, pretrča nekoliko mornara, rekao bi kao da su preko palube prevukli nešto glomazno, ili je nešto tresnulo. Opet pretrčaše... Da nije neka nesreća? Gusjev podignu glavu, osluškuje i vidi: dva vojnika i mornar se opet kartaju, Pavel Ivanić sjedi i miče usnama. Zagušljivo je, ne može se disati, žeđa mori, a voda je mlaka, bljutava... Ljuljanje ne prestaje.

Odjedamput se s vojnikom-kartašem događa nešto neobično... On za herčeve kaže da su karo, buni se u brojenju i ispušta karte, zatim se uplašeno i glupo osmjehuje i kruži pogledom po svima.

— Ja, braćo, ovog časa... — izusti on i legne na pod.

Oni se u nedoumici zgledaju. Zovu ga, on se ne odaziva.

— Stepane, da ti nije zlo, a? — pita ga vojnik sa zavojem na ruci. — Hoćeš li da zovemo popa, a?

— Popij, Stepane, malo vode... — veli mornar. — Evo, brate, pij.

— Ama, što ga udaraš tom čašom po zubima? — ljuti se Gusjev. — Zar ne vidiš, bukova glavo?

— Šta?

— Šta? — posprdno ponavlja Gusjev. — Duša mu je odletjela, umro je! — eto što je! Ah, nerazumna svijeta, gospode bože moj!...

III

Ljuljanje je prestalo, i Pavel Ivanič se razvedrio. On više nije ljutit. Na licu mu se ogleda nešto hvalisavo, izazivačko i podrugljivo. Kao da hoće da kaže: »Da, ja ću vam danas ispričati takvu đavoliju, da ćete puknuti od smijeha.« Okrugli prozorčić je otvoren, i na Pavela Ivaniča pirka blag povjetarac. Čuju se glasovi, pljuskanje vesala o vodu... Pod samim prozorčićem netko zavija tanašnim, neprijatnim glasom, — sigurno neki Kinez.

— Eto nas i u luci, — kaže Pavel Ivanič podrugljivo se osmjehujući. — Još samo mjesec dana pa smo u Rusiji. Da, mnogopoštovana gospodo vojničdne. Stići ću u Odesu, a odatle ravno u Harkov. U Harkovu imam prijatelja književnika. Otići ću mu i reći: deder, brate, ostavi za neko vrijeme svoje bljutave motive o ženskim ljubakanjima i ljepotama prirode i slikaj dvonogog gada... Evo motiva...

On nekoliko trenutaka razmišlja o nečemu, pa kaže:

— A znaš li ti, Gusjeve, kako sam ih prevario?

— Koga, Pavelu Ivaniču?

— Pa ove ovdje... Na ovom parobrodu, znaš, postoji samo prvi i treći razred, a trećim smiju putovati samo prosti ljudi, to jest gejaci. Ali ako si ti kaputaš i ako makar izdaleka naličiš na plemića ili buržuja, onda izvoli putovati prvim razredom. Pukni, ali moraš izbljuvati pet stotina rubalja. A zašto ste, pitam ih ja, uveli takvo pravilo? Ne mislite valjda, da podižete ugled ruske inteligencije? »Ni najmanje. Ne dopuštamo vam samo zato, što pristojan čovjek ne može putovati u trećem razredu: isuviše je gadno i odvratno.« Tako? Hvala vam, gospodo, što se toliko brinete o pristojnim ljudima. Ali bilo tamo odvratno, ili dobro, ja nemam pet stotina rubalja. Niti sam pljačkao državu, niti eksploatirao urođenike niti se bavio švercom, niti koga premlatio, pa onda sudite i sami: imam li ja pravo da zasjedam u prvom razredu i da se, što više, ubrajam u rusku inteligenciju? Ali kod njih logika ne pali... Morao sam se poslužiti prevarom. Navukao sam kaftan i visoke čizme, napravio njušku kao u pijana gejaka i prilazim agentu. »Daj-de, velim vaše visokoblagorodstvo, jedan bilet«...

— A u stvari, iz kojega ste staleža? — pita mornar.

— Iz svećeničkog. Moj je otac bio pošten pop. Uvijek je kresao silnicima ovog svijeta istinu u oči i zbog toga je mnogo patio.

Pavel Ivanič se umorio od pričanja i teško diše, ali ipak nastavlja:

— Da. Pa i ja govorim istinu u lice... Ja se nikoga i ničega ne bojim. U tom pogledu između mene i vas je ogromna razlika. Vi ste neprosvijećeni, slijepi, zatucani, ništa ne vidite, a ono, što vidite — ne razumijete... Kažu vam da se vjetar otrže s lanca, da ste marva, Pečenjezi — i vi vjerujete; udaraju vas po vratu — vi im ljubite ruku, opljačka vas kakvagod životinja u medvjeđoj bundi i zatim vam baci

petnaest kopjejaka napojnice, a vi: »dajte da vam poljubim ručicu«. Parije ste vi, bijednici... A ja sam nešto sasvim drugo. Ja živim svijesnim životom, ja sve vidim, kao što vidi orao ili jastreb kad krstari iznad zemlje, i sve razumijem. Ja sam oličenje protesta. Vidim li nasilje — protestiram, vidim li dvoličnjaka i licemjera — protestiram, vidim li slavodobitnu svinju — protestiram. I nitko me ne može pobijediti, nikakva španjolska inkvizicija me ne može natjerati da zašutim. Da... Ako mi odrežeš jezik — protestirat ću mimikom. Ako me zazidaš u podrum — vikat ću otuda tako snažno, da će se čuti na kilometar, ili ću se izmoriti glađu da bi na njihove crne duše pao još jedan teret više; ubiješ li me, pojavljivat ću se kao priviđenje. Meni svi moji poznanici govore: »Vi ste, Pavelu Ivaniću, najnesnosniji čovjek na svijetu!« Ja se time ponosim. Služio sam na Dalekom Istoku tri godine, a sjećat će me se sto godina: sa svima sam se psovao. Prijatelji mi pišu iz Rusije: »Ne dolazi.« A ja ću, evo, za inat doći... Da... To je život kako ga ja shvaćam. To se može nazvati životom.

Gusjev ga ne sluša, nego gleda kroz prozorčić. Na prozirnoj, nježno-tirkiznoj vodi, obliven blještavim, vrelim suncem, ljulja se čamac. U njemu stoje goli Kinezi, dižu uvis krletke s kanarincima i viču:

— Pjeva! Pjeva!

O čamac se sudari drugi čamac, projuri parni brodić. A malo dalje eno još jednog čamca: u njemu sjedi debeo Kinez i štapićima trpa rižu u usta. Lijeno se prevaljuje voda, lijeno se nad njom viju bijeli galebovi.

»Ovoga debeljka bi trebalo maznuti po vratu...« — misli Gusjev, gledajući debelog Kineza, i zijeva.

Njemu se drijema, i čini mu se, da je svu prirodu spopao isto takav drijemež. A vrijeme juri. Neprimjetno prolazi dan, neprimjetno se spušta mrak... Parobrod više ne stoji, nego ide nekud dalje...

IV

Prošla su dva dana. Pavel Ivanić više ne sjedi, nego je legao: oči su mu zatvorene, nos se nekako još više ušiljio.

— Pavelu Ivaniću, — zove ga Gusjev. — Ej, Pavelu Ivaniću!

Pavel Ivanić otvara oči i miče usnama.

— Je li vam zlo?

— Nije... — odgovara Pavel Ivanić teško dišući. — Nije, baš naprotiv... bolje mi je...

Eto, ja već mogu da ležim... Laknulo mi je...

— Hvala bogu, Pavelu Ivaniću.

— Kad usporedim sebe s vama, meni je teško zbog vas... jadnika. Moja su pluća zdrava, a ovaj kašalj je iz želuca... Ja mogu izdržati pakao, a ne Crveno More! Osim toga, ja se odnosim kritički i prema svojoj bolesti, i prema lijekovima. A vi... vi ste neprosvijećeni... Vama je teško, vrlo, vrlo teško!

Nema ljuljanja, tiho je, ali zato zagušljivo i vruće kao u kupatilu; teško je ne samo govoriti, nego čak i slušati. Gusjev je obgrlio koljena, spustio glavu na njih i misli o zavičaju. Bože moj, kakvo je to uživanje misliti na ovakvoj zapari on snijegu i hladnoći. Voziš se na saonicama; najedamput se konji od nečega uplaše i pojure... Ne obazirući se ni na puteve, ni na jarke, ni na jaruge, oni lete kao bijesni, preko cijelog sela, preko ribnjaka, pored tvornice, preko polja... »Zaustavljaj! — viču radnici i prolaznici koliko ih grlo nosi. — Zaustavljaj!« Ali našto zaustavljati? Neka oštri, hladni vjetar šiba lice i grize ruke, neka grudice snijega, koje lete sa kopita, padaju na kapu, pod kaput iza vrata, na grudi, nek ciče sanci i prskaju štrange i ždrepčanici, đavo ih odnio! A kakvo je tek uživanje kad se saonice prevrnu i ti letiš iz sve snage u nanos, licem ravno u snijeg, a zatim ustaješ sav bijel, s ledenicama na brkovima; izgubio si kapu, izgubio rukavice, pojas se raspao... Ljudi se grohotom smiju, psi laju...

Pavel Ivanič otkriva napola jedno oko, gleda njime Gusjeva i tiho pita:

— Gusjeve, je li tvoj starješina krao?

— Tko će ga znati, Pavle Ivaniću! Mi to ne znamo, md s time nemamo veze.

A zatim dugo, dugo šute. Gusjev razmišlja, bunca i neprestano pije vodu; teško mu je da govori, teško mu da sluša, i prosto se boji da tko što ne zapita. Prolazi tako jedan sat, pa dva, pa tri; nastaje veče, zatim noć, ali on to ne opaža, nego samo sjedi i misli o zimi.

Čuje se, kako netko ulazi u bolnicu, razliježu se glasovi, ali ne prođe ni pet minuta, i sve se opet utiša.

— Bog da mu dušu prosti, vječan mu pokoj, — kaže vojnik sa zavojem na ruci. — Bio je nemiran čovjek!

— Što, — pita Gusjev. — Tko?

— Umro je. Ovaj čas ga odnesoše gore.

Što ćeš, mrmlja Gusjev zijevajući. Bog mu duši oprostio.

— Kako ti misliš, Gusjeve, — pita poslije kraće šutnje vojnik sa zavojem. — Hoće li ući u raj ili neće?

— Tko to?

— Pavel Ivanič.

— Hoće... mnogo je patio. Dodaj i to, da je od svećeničkog roda, a popovi imaju mnogo rodbine. Izmolit ću.

Vojnik sa zavojem sjeda na Gusjevljev krevet i kaže u pola glasa:

— Pa ni ti, Gusjeve, nećeš dugo. Ne ćeš ni ti stići u Rusiju.

— Je li to rekao doktor ili pomoćnik? — pita Gusjev.

— Nije mi nitko ništa rekao, ali vidim... Čovjeka, koji će skoro umrijeti, lako je poznati. Ne jedeš, ne piješ, osušio si se — strašno te je pogledati. Sušica, jednom riječju. Ali ja ti ovo ne govorim da te ljutim, nego za slučaj, ako bi htio da se pričestiš i primiš pomast. I ako ti se zateklo što novaca, da ga predaš najstarijem oficiru.

— Kući se nisam javio... — uzdiše Gusjev. — Umrijet ću, a oni neće doznati.

— Doznat će, — kaže u basu bolesni mornar. — Kad umreš, to će ovdje zapisati u brodski dnevnik, a u Odesi će dati izvod komandantu vojnog okruga, i on će to poslati u selo ili kud već bude trebalo...

Gusjeva hvata jeza od ovakvog razgovora, i počinje da ga muči neka neodređena želja. Pije vode — ne pomaže; dovuče se do okruglog prozorčića i udiše vreli, vlažni zrak — ne pomaže... Najzad mu se čini: ako ostane u bolnici samo još jednu minutu, bezuvjetno će se ugušiti.

— Teško mi je, braćo... — kaže on. — Idem gore. Odvedite me gore, tako vam Hrista!

— Dobro, — pristaje vojnik sa zavojem. Ti ne možeš ići, pa ću te odnijeti. Drži mi se oko vrata.

Gusjev obgrli vojnika, a ovaj ga obuhvati zdravom rukom i nosi uza stepenice. Na palubi, jedan do drugoga, spavaju stalno nesposobni vojnici i mornari; njih je tako mnogo, da je teško proći.

— Stani na pod, — veli tiho vojnik sa zavojem. — Hajde polagano za mnom, drži mi se za rubašku...

Tama. Nigdje ni jedne svjetiljke — ni na palubi, ni na jarbolima, ni na moru. Na samom kljunu broda stoji stražar, nepomičan kao kip — rekao bi da spava. Izgleda kao da je parobrodu ostavljeno na volju, pa ide kuda sam hoće.

— Sad će Pavela Ivanića baciti u more... — kaže vojnik sa zavojem. — U vreću, pa u vodu.

— Da. Takav je običaj.

— A bolje je ležati u zemlji kod kuće. Bar će doći majka na grob i proplakati.

— Tako je.

Osjeti se zadah đubreta i sijena. Opustivši glave, kod ograde stoje volovi. Jedan, dva, tri... osam grla! A evo i jednog konjića. Gusjev pruža ruku da ga pomiluje, a on odmahne glavom, iskesi zube i hoće da ga ugrize za rukav.

— Prokleto... — ljuti se Gusjev.

I obojica se, on i vojnik, polako probijaju prema kljunu, zatim zastaju kod ograde i šutke gledaju čas gore, čas dolje. Gore je visoko nebo, jasne zvijezde, mir i tišina — baš kao kod kuće u selu, dolje — tama, komešanje. Ne zna se zašto, ali visoki talasi neprestano buče. Koji val pogledaš, svaki teži da nadvisi sve ostale, i pritište i tjera onog do sebe; na njega opet, bučeći, svjetlucajući svojom bijelom grivom, nalijeće treći, isto tako strašan i nemilosrdan.

More nema razumijevanja ni sažaljenja. Da je parobrod nešto manji i da nije sagrađen od debela gvožđa, valovi bi ga razbili bez trunke sažaljenja i progutali sve ljude, ne razlikujući pravednike od grešnika. I parobrod također izgleda besmisleno i surovo. Ovo kljunato čudovište hrli naprijed i siječe na svom putu milijune valova; ono se ne plaši ni mraka ni vjetra, ni daljine, ni samoće, njemu je sve ništa, i kad bi ocean imao svoje ljude, ovo bi ih čudovište davilo, također ne razlikujući pravednika od grešnika.

— Gdje li smo sada? — pita Gusjev.

— Ne znam. Sigurno na oceanu.

— A zemlje nigdje?...

— Otkuda! Vele, da ćemo je ugledati tek nakon sedam dana.

Oba vojnika gledaju bijelu pjenu, koja svjetluca kao fosfor, šute i tonu u misli. Šutnju prekida Gusjev.

— Ništa nije strašno, — kaže on. — Samo te pomalo hvata jeza, kao da sjediš usred mračne šume, a da slučajno sada puste u vodu čamac za spašavanje i oficir naredi da se ide u lov na ribe stotinu vrsta odavde — otišao bih. Ili da, recimo, sad u vodu padne kršten čovjek — skočio bih i ja za njim. Švabu ili perčinliju ne bih spašavao, ali krštena čovjeka — bih.

— A bojiš li se smrti?

— Bojim. Žao mi je imanja. Brat mi je, znaš, nepouzdan Čovjek: pijanica je, bez razloga tuče ženu, roditelje ne poštuje. Bez mene će sve propasti, pa će mi otac i starica sigurno poći u prosjačenje. Nego, brate, mene noge ne drže, a i zagušljivo je ovdje... Hajdemo spavati.

V

Gusjev se vraća u bolnicu i liježe na krevet. Opet ga muči neka neodređena želja, i nikako ne može da uhvati što mu to treba. U prsima ga steže, u glavi bubnja, usta su tako suha, da je teško krenuti jezikom. Gusjev drijema i bunca, i, izmučen buncanjem, kašljem i zaparom, pred jutro tvrdo zaspi. I sanja kasarnu: tek što su izvadili kruh iz peći, a on se zavukao u peć i pari se u njoj, udarajući se brezovim metlicama. Tako je spavao dva dana, a trećega u podne došla su dva mornara i odnijela ga iz bolnice.

Njega ušivaju u prteno platno i, da bude teži, meću uz njega dvije gvozdene rešetke iz peći. Zašiven u platno, on liči na mrkvu ili na rotkvu: gdje je glava — tu je široko, a kod nogu je — tanje... Pred zalazak sunca iznose ga na palubu i meću na dasku, koja se jednim krajem oslanja na ogradu, a drugim na sanduk, namješten na stolac. Naokolo stoje stalno nesposobni i komanda parobroda, svi gologlavi.

— Blagoslovljen bog naš — počinje svećenik, — vsegda, ninje i prisno i vo vjeki vjekov!

— Amin! — pjevaju tri mornara.

Stalno nesposobni i komanda se krste i pogledaju u stranu, na valove. Nekako je čudno, što je čovjek zašiven u platno i što će za čas odletjeti u valove. Može li se to desiti svakome?

Svećenik baca na Gusjeva šaku zemlje i klanja se. Pjevaju »vječnaja pamjat«.

Dežurni podiže kraj daske, Gusjev skliznu s nje i leti strmoglavce, zatim se prevrne u zraku i — buć! Cijelog ga pokriva pjena, pa se za

trenutak čini da je uvijen u čipke, ali taj trenutak prolazi — i Gusjev iščezava u valovima.

On brzo ide dnu. Da li će stići? Do dna, kažu, ima četiri vrste. Propavši osam do deset hvati, on ide sve sporije i sporije, ravnomjerno se njiše, kao da se predomišlja, i zahvaćen strujom, već juri brže ustranu nego dolje.

Najednom ga sreta jato ribica, koje nazivaju krmilarima. Opazivši mrko tijelo, ribice stanu kao ukopane, i sve se zajedno okreću nazad i nestaju. Ne prođe ni čitava minuta, a one opet, brzo kao strijele, nalijeću na Gusjeva i u cik-cak linijama počinju juriti kroz vodu oko njega...

Malo zatim pokaže se drugo mrko tijelo. To je morski pas. On dostojanstveno i ravnodušno, kao da ne primjećuje Gusjeva, roni ispod njega, a on mu se spušta na leđa, zatim se morski pas okrene trbuhom naviše, mazi se u toploj, prozirnoj vodi, i lijepo otvara čeljust s dva reda zuba. Krmilari su ushićeni; oni su stali i gledaju što će biti dalje. Poigravši se mrtvim tijelom, morski pas kao preko volje proturi ispod njega čeljust, oprezno ga dotiče zubima i platno se para po čitavoj dužini tijela, od glave do nogu; jedna rešetka ispala je i, preplašivši krmilare, udarivši morskog psa u slabinu, brzo tone.

A u to se vrijeme gore, na onoj strani, gdje zalazi sunce, gomilaju oblaci: jedan oblak nalikuje na slavoluk pobjede, drugi na lava, treći na škare... Iza oblaka izlazi širok zelenkast zrak i probija se do same sredine neba; malo zatim pored njega se pruža ljubičast, pored ovoga zlatni, zatim ružičasti... Nebo dobiva blagu boju jorgovana. Gledajući na to zanosno, veličanstveno nebo, ocean se ispočetka mršti, ali se uskoro i sam preobrazuje u nježne, vesele, strasne boje, kojima je na ljudskom jeziku teško naći ime.

Prijevod D. Maksimović, red. B. Škritek.

Također prvi puta štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 5326, 1890. s potpisom: Anton Čehov. Prepravljeno prilikom uključenja u knjigu »Paviljon br. 6«. (Pet. 1893.). U Sabranim djelima uvršteno u VI. knjigu (1901. g.).

SEOSKE ŽENE

U selu Rajbuža, upravo nasuprot crkvi, stoji jednokatnica na zidanu temelju i sa željeznim krovom. U prizemlju stanuje, sa svojom obitelji, sam vlasnik, Filip Ivanov Kašin, zvan Đuđa, a u gornjem, gdje je ljeti veoma vruće, a zimi veoma hladno, odsjedali su, na prolazu, činovnici, trgovci i vlastela. Đuđa daje u najam parcele, drži na glavnoj cesti krčmu, trguje katranom, i medom, i stokom, i rakijom, pa se u njega nakupilo već kojih osam tisuća; taj mu novac leži u banci, u gradu.

Njegov stariji sin Fjodor radi u tvornici kao glavni mehaničar. Mužici kažu, da je daleko dotjerao, pa mu sad nitko nije par. Fjodorova žena Sofija, nelijepa i boležljiva seljakinja, živi kod kuće, kod svekra, svejednako plače i svake se nedjelje vozi u bolnicu da se liječi. Drugi sin Đuđin, pomalo grbavi Aljoška, živi kod kuće, kod oca. Nedavno ga oženiše Varvarom, koju uzeše iz siromašne obitelji. To je mlada, lijepa, zdrava seljakinja, koja se rado kiti. Kad dolaze činovnici i trgovci, uvijek traže samo Varvaru, da im donese samovar i priredi postelju.

Jedne lipanjske večeri, o zalasku sunca, kad je u zraku mirisalo sijeno, topao gnoj i kuhano mlijeko, u Đuđino su dvorište ušla obična kola, na kojima su sjedila trojica: muškarac od tridesetak godina, u odijelu od platna za jedra, uz njega dječak od sedam ili osam godina, u dugačkom crnom kaputu s velikim koštanim pucetima, i mlad momak u crvenoj rubaški kao kočijaš.

Momak ispregnu konje i povede ih na ulicu, da se prošeće s njima, a prolazni se gost umio, pomolio se licem prema crkvi, prostro kod kola i sjeo s dječakom, da večera. Jeo je bez žurbe, dostojanstveno, pa je Đuđa, koji u svojemu vijeku vidje već mnogo prolaznika, po njegovu vladanju odmah pogodio, da je to čovjek poslovan, ozbiljan i samosvijestan.

Đuđa je sjedio na stepeništu pred ulazom, samo u prsluku, gologlav, i čekao, da pridošlica progovori. On bijaše navikao da sluša prolaznike, koji bi mu navečer, prije nego što bi pošli na počinak, pripovijedali o svakojakim događajima, i to mu bijaše drago. Njegova starica Afanasjevna i snaha Sofja muzle su pod strehom krave;

druga snaha, Varvara, sjedila je kod otvorenoga prozora u prvome katu i jela koštice suncokreta.

— Ovaj mali mora da ti je sinčić? — upita Đuđa prolaznoga gosta.

— Ne, posvojče, siroče. Uzeo sam ga k sebi za spas duše.

Počeše razgovarati. Pokazalo se, da je prolazni gost čovjek razgovorljiv i da govori kićeno, i Đuđa sazna iz razgovora, da je to čovjek iz grada, vlasnik kuće, da se zove Matvej Savič, da sad putuje da pogleda vrtove, što ih uzimlje u zakup od Nijemaca-kolonista, i da se dječak zove Kuzka. Večer bijaše sparna, nikome ne bijaše do spavanja. Kad se smračilo, i kad na nebu tu i tamo zatreperiše zvijezde, Matvej Savič poče pripovijedati odakle mu Kuzka. Afanasjevna i Sofja stajahu podalje i slušahu, a Kuzka pođe k vratima.

— To je, djedice, vanredno dugačka pripovijest, — poče Matvej Savič, — ne bih dospio da ti je ispripovijedim, pa da cijelu noć pripovijedam. Prije desetak godina stanovala je u našoj ulici, upravo u kućici uz moju, gdje se sada nalazi tvornica svijeća i gdje prave maslac, Marfa Simonovna Kaplunceva, starica-udovica. Imala je dva sina: jedan je služio kao kondukter na željeznioi, a drugi, Vasja, moj vršnjak, stanovao je kod svoje mamice. Pokojni stari Kapluncev držao je konje, pet šest pari konja, i slao po gradu teretna kola. Udovica nije napustila taj posao; kočijašdma je zapovijedala isto tako dobro kao i njezin pokojni, pa bi katkad u jednom danu zaradila i po čistih pet šest rubalja. I momak je zarađivao. Uzgajao je golube plemenitih vrsta i prodavao ih ljubiteljima. Stoji ti on tako svejednako na krovu, metlicu uvis baca i zviždi, a golubi pod nebo, no njemu ni to nije dosta; htio bi, da lete još više. I čiške je i čvorke hvatao, krletke izrađivao... Posao dokona čovjeka, a gle, te bi mu gluposti donijele desetak rubalja mjesečno. No, s vremenom staricu ostaviše noge, leže ti ona u postelju. S uzroka takve činjenice kuća osta bez gazdarice, a to ti je isto što i čovjek bez oka. Počela starica tražiti veze, naumila oženiti svojega Vasju. Pozvaše odmah provodadžinicu, pa amo, pa tamo, bablji razgovori, i pošao naš Varja u oglede. Isprosi ti on kod udovice Samohvalihe Mašenjku. Ne razmišljajući dugo, blagosloviše, i za nedjelju dana stvar bijaše svršena. Djevojka je mlada, bijaše joj valjda sedamnaest godina,

mala, kao podrezana, no lice je u nje bijelo i ugodno, i sve je u nje kao u gospođice. A i miraz je priličan: u novcu kojih pet stotina, kravica, postelja... A starica, njezino je srce to slutilo, otišla trećega dana po svadbi u gorski Jeruzalem, gdje nema ni bolesti ni uzdisanja. Mladi je ožališe, pa poživješe. Živjeli su tako oko pol godinice da je divota, kad eto ti nove nevolje. Došla nevolja, otvaraj joj vrata: pozvali Vasju u vojni odsjek, da vuče ždrijeb. Uzeše ga, jadnika, u vojnike, pa mu ni olakšice ne dadoše. Obrijaše mu glavu i potjeraše ga u Carstvo Poljsko. Božja volja, što možeš. Kad se u dvorištu opraštao sa sa ženom — ništa, a kad se posljednji put osvrnuo na sjenik s golubovima, obliše ga suze potokom. Teško ga je bilo i gledati. Za prvo je vrijeme Mašenjka, da joj ne bude dosadno, uzela k sebi majku. Majka je ostala kod nje sve do poroda, kad se rodio eto upravo ovaj Kuzka, a onda je otišla u Obojanj, k drugoj kćeri, također udatoj. Tako Mašenjka osta sama s malim djetetom. Tu je pet mužika-kočijaša, sve sam pijan, bezobrazan narod; tu su konji, kola, a tamo se, gle, srušio plot, ili se u dimnjaku čađa upalila — sve su to brige, kojima žena nije dorasla. I počela ona za svaku sitnicu tražiti pomoć kod mene kao susjeda. No, i dođem ti ja, uredim, savjetujem. Razumije se samo po sebi, zađeš u kuću, porazgovoriš se. Bio sam mlad, pametan čovjek, rado sam o svemu razgovarao, a ona bijaše naobražena i pažljiva. Odijevala se čisto, a ljeti je hodala sa suncobranom. Počnem ja tako o božanskim stvarima ili o politici, a njoj to godi, pa me nudi čajem, slatkim... Jednom riječju, da ne duljim, reći ću ti, djedice, nije prošla ni godina dana, a mene smuti nečastivi, neprijatelj roda ljudskoga. Počeo sam opažati: ne svratim li se kojega dana k njoj, ne znam pravo kamo bih sa sobom, dosadno mi je. I sve smišljam po što bih se svratio k njoj. »Bilo bi vrijeme, da umetnete okvire za zimu«, i cijeli se dan hladim u nje, umećem okvire i sve nastojim da dva tri okvira ostavim još i za sutra. »Trebalo bi prebrojiti Vasjine golube, da ne bi koji nestao,« — i sve tako. Razgovaram ja tako s njom uvijek preko plota, a onda, na koncu, da ne moram daleko ići, načinim u plotu vratašca. Na ovome svijetu dolazi od ženskoga spola mnogo zla i svakojakih opačina. I sveti su se muževi sablažnjavali, ne samo grešnici. Mašenjka me nije tjerala od sebe. Mjesto da misli na muža i da čuva sebe, ona me zavoljela. Počeo sam opažati, da je i njoj dosadno, da i ona šetka uz

plot i kroz pukotine gleda u moje dvorište. Mozak mi se u glavi zavrtio od fantazije. Na Veliki četvrtak idem tako rano ujutro, u cik zore, na trg, prolazim kraj njezinih vrata, kadli eto ti nečastivoga; pogledam — na njezinim vrtnim vratašcima nalazi se na vrhu rešetka, a ona stoji usred dvorišta, bila se već probudila, pa hrani patke. Ne izdržah, zazvah je. Ona priđe i gleda me kroz rešetku. Lišće bijelo, očice mile, pospane... Silno mi se svidjela, i ja joj počeh govoriti komplimente, kao da nismo kod vrata, nego na imendanskoj gozbi. A ona pocrvenje; smije se i sve mi gleda ravno u oči, netremice. Izgubih razum i počeh joj govoriti o svojim ljubavnim čuvstvima... Ona otvori vratašca u plotu, pusti me, i od toga smo jutra živjeli kao muž i žena.

S ulice uđe u dvorište grbavi Aljoška, usopljen. Ne gledajući nikoga, utrča u kuću, no već minutu kasnije istrča iz kuće s harmonikom i nestade ga za vratima, zvečeći kovanim novcem u džepu i griskajući u trku koštice suncokreta.

— A tko vam je to? — upita Matvej Savič.

— Sin Aleksej, — odgovori Đuđa. — Otišao je da banči, gad. Bog ga je kaznio grbom, pa mu mnogo i ne zamjeramo.

— I neprestano banči s momcima, i neprestano banči, — uzdahnu Afanasjevna. — Pred Cvjetnicu smo ga ženili, mislili smo, bit će bolji, a on je, eto, još i gori.

— Nema koristi. Uzalud smo samo tuđu djevojku usrećili, — reče Đuđa.

Negdje iza crkve zapjevaše krasnu, tužnu pjesmu. Riječi se nisu razabirale, čuli su se samo glasovi: dva tenora i bas. Kako su svi počeli slušati, na dvorištu zavlada potpuna tišina... Dva glasa iznenada prekinuše pjesmu grohotnim smijehom, a treći, tenor, pjevaše i dalje. Pritom je počeo tako visoko, da su svi i nehotice pogledali uvis — kao da se glas diže do neba. Varvara iziđe iz kuće, zasloni oči rukom, kao da ih štiti od sunca, i pogleda na crkvu.

— To su popovi sinovi s učiteljem, — reče ona.

Opet zapjevaše sva tri glasa zajedno. Matvej Savič uzdahnu i nastavi:

— Tako ti je to, djedice. Koje dvije godine kasnije dobismo pismo od Vasje iz Varšave. Piše, da ga zapovjedništvo šalje kući na oporavak. Boležljiv je. U to vrijeme bio sam već izbio iz glave

ludorije. Za mene su već snubili lijepu djevojku, samo nisam znao kako da se rastanem s ljubavnicom. Svaki dan sam se spremao da se porazgovorim s Mašenjkom, ali nisam znao kako da počnem, da ne bude bablje cike. Pismo mi odriješilo ruke. Pročitasmo ga zajedno. Mašenjka problijedje kao zid, a ja njoj: — Hvala bogu, sad ćeš, dakle, kažem, opet biti žena svojemu mužu. — A ona meni: »Neću da živim s njim.« — Ta on ti je muž! — kažem ja. — »Zar je lako... Nikad ga nisam voljela, i pošla sam za nj protiv volje. Majka me prisilila.« — Ne izmotavaj se, govorim joj, glupačo! Reci: jesi li se s njim vjenčala u crkvi ili nisi? — »Vjenčala sam se, kaže, ali volim tebe i živjet ću s tobom sve do smrti. Neka se ljudi samo rugaju... Marim ja... — Ti se, kažem ja njoj, moliš bogu, čitala si sveto pismo. Što tamo piše?

— Mužu si predana, s mužem treba da i živiš, — reče Đuđa.

— Žena i muž jedno su tijelo. — Sagriješismo nas dvoje, kažem ja njoj, i dosta je, treba slušati savjest i bojati se boga. Priznajmo, kažem, krivnju pred Vasjom, on je čovjek smjeran, krotak — neće ubiti. Pa i bolje je, velim, na ovome svijetu muke od zakonita muža pretrpjeti, nego na posljednjem sudu zubima škrgutati. — Ne sluša žena, govori joj što hoćeš, ona ustraje kod svojega! »Tebe volim« — i gotovo. Stiže Vasja u subotu, upravo uoči Trojice, rano ujutru. Sve sam mogao da vidim kroz plot: utrča on u kuću, minutu kasnije iziđe s Kuzkom na rukama, i smije se i plače, Kuzku cjeliva i na sjenik gleda — žao mu ostaviti Kuzku, a rado bi i k golubima. Bio je čovjek nježan, osjećajan. Dan je prošao sretno, tiho i skromno. Zazvoniše za noćnu službu, a ja mislim: sutra je Trojičin dan, pa što ne kite vrata i plot zelenilom? Nešto tu, mislim, nije dobro. Pođoh k njima. Gledam, sjedi on pored sobe na podu, trepće očima kao pijanac, suze mu teku niz obraze, i ruke mu se tresu. Vadi on iz zavežljaja perece, stakleno biserje, medenjake i svakojake slatkiše i razbacuje ih po podu. Kuzka — tada su mu bile tri godinice — puže naokolo i žvače medenjake, a Mašenjka stoji blizu peći, blijeda je, sva dršće i mrmlja: »Ja ti nisam žena, neću da živim s tobom« — i svakojake gluposti. Poklonim se Vasji do poda, kažem: »Krivi smo pred tobom, Vasiliju Maksimiču, oprosti Krista radi!« Zatim ustanem i govorim Mašenjki ovakve riječi: »Vi, Marja Semjonovna, velim, morate sada Vasiliju Maksimiču noge prati i jušicu piti. I budite mu pokorna žena,

a za me se molite bogu, da mi on, velim, milosrdnik, oprosti moj grijeh.« Kao da me anđeo nebeski nadahnuo, očitah joj pouku, i govorio sam tako čuvstveno, da mi i suze dođoše na oči. Koja dva dana kasnije dolazi k meni Vasja. »Praštam, veli, Matjušo, i tebi i ženi, bog bio s vama. Ona je soldatuša, žena kao žena, mlada je, teško je sačuvati se. Nije ni prva ni posljednja. Samo te molim, veli, živi kao da među vama ništa nije bilo, ne pokazuj to ničim, a ja ću se, kaže, truditi, da joj u svemu ugodim, ne bi li me opet zavoljela.« Ruku mi je dao, čaj je popio i otišao veseo. No, mislim, hvala bogu, i bio sam veseo, što je sve tako dobro svršilo. No Vasja iz dvorišta, a Mašenjka k meni. Prava pokora! Vješa se oko vrata, plače i moli: »Ne odbacuj, boga radi, živjeti ne mogu bez tebe.«

— Kakva gadura! — uzdahnu Đuđa.

— Izderah se na nju, nogama zatoptah, izvukoh je u trijem i zaključah vrata. »Idi, vičem, k mužu! Ne sramoti me pred ljudima, boj se boga!« I svaki dan ista pripovijest. Stojim tako jednoga jutra u svojemu dvorištu, kod konjušnice, i popravljam uzdu. Najedamput, vidim, bježi ona kroz vrtna vratašca k meni u dvorište, bosa, samo u suknji, i ravno prema meni. Uhvatila se rukama za uzdu, sva se uprljala smolom, trese se, plače... »Ne mogu živjeti s čovjekom, koji mi se gadi, nemam snage! Ako me ne voliš, radije me ubij!« Rasrdih se i udarih je nekoliko puta uzdom; uto utrča kroz vrtna vratašca Vasja; viče što ga grlo nosi: »Ne tuci! Ne tuci!« A sam ti on pritrči, pa udri, kao mahnit, po njoj, udara je šakom svom snagom! Povali je zatim na zemlju, pa je gazi nogama. Ja je počeh braniti, a on ti zgrabi uzde, pa udri uzdama. Udara ti on i sve vrišti kao ždrijebe: hi-hi-hi!

— Trebalo bi uzeti uzde, pa tebe tako... — promrmlja Varvara odlazeći. — Udesiše nam sestru, prokletnici...

— Ušuti, ti! — viknu na nju Đuđa, — Kobilo!

— Hi-hi-hi! — nastavi Matvej Savič. — Iz njegova dvorišta dotrča kočijaš, zazva i svojega radnika, i tako mu nas trojica istrgosmo Mašenjku i povedosmo je pod ruku kući. Sramota! Istoga dana, navečer, pođoh ja, da je vidim. Qna leži u postelji, sva je umotana, u oblozima, samo joj se oči i nos vide, i gleda u strop. Ja kažem: — Zdravo, Marjo Semjonovna! — Ona šuti. A Vasja sjedi u drugoj sobi, drži se za glavu i plače: — Zločinac sam! Uništih život sebi! Pošalji

mi, gospode, smrt! — Sjedio sam kod Mašenjke valjda pol sata i očitao joj pouku. Plašio sam je. — Pravednici, velim, na onome svijetu odlaze u raj, a ti ćeš u oganj pakleni, zajedno sa svim bludnicama... Ne protivi se mužu, idi k njemu i baci mu se pred noge. — A ona ni slovca, ni okom da bi trepnula, kao da stupu govorim. Drugi dan Vasja obolje, uhvati ga nešto kao kolera, a navečer je, rekoše mi, umro. Pokopasmo ga, Mašenjka nije bila na groblju, nije htjela da pokazuje ljudima svoje besramno lice i svoje modrice. Uskoro počeše u gradu govorkati, da Vasja nije umro naravnom smrću, da ga je umorila Mašenjka. Došlo do oblasti. Vasju iskopaše, otvoriše mu utrobu i nađoše u njoj arsen. Stvar bijaše jasna kao sunce. Baciše je u tamnicu. Dobila svoje baba, bog je kaznio. Osam mjeseci kasnije — rasprava. Sjedi, sjećam se, na klupi, s bijelim rupcem i u sivoj haljini, mršava, blijeda, oštra pogleda, teško ju je i gledati. Iza nje vojnik s puškom. Nije priznala. Jedni su na sudu govorili, da je muža otrovala, a drugi su dokazivali, da se muž od tuge sam otrovao. Bio sam tamo kao svjedok. Kad me počeše ispitivati, iskazah sve po savjesti. — Njezin je, rekoh, grijeh. Što da krijem, nije voljela muža, tvrda je bila... Rasprava je počela ujutro, a navečer izrekoše osudu: u Sibir na robiju, na trinaest godina. Poslije te osude Mašenjka je onda sjedila u našoj tamnici još koja tri mjeseca. Išao sam k njoj, nosio sam joj, iz čovječnosti, čaja i šećera. A ona bi, ugledavši me, počela sva drhtati i mahati rukama. Mrmljala bi: »Odlazi! Odlazi!« I stišče ti ona k sebi Kuzku, kao da se boji, da ću joj ga uzeti. — Evo, velim, što si doživjela! Eh, Mašo, Mašo, dušu si izgubila! Nisi me slušala, kad sam te dozivao k pameti, pa sad plači. Sama si, kažem ja njoj, kriva, sebe krivi. — Ja njoj čitam pouku, a ona: »Odlazi! Odlazi!« i stišče se s Kuzkom uza zid i dršće. Kad su je od nas u gubemiji otpremali, pratio sam je do kolodvora i rubljić sam joj, za spas duše, turnuo u zavežljaj. Nije ni došla do Sibira... Oboljela je u guberniji, pala u vrućicu i umrla u tamnici.

— Psu pasja smrt, — reče Đuđa.

— Kuzku poslaše natrag, kući... Ja razmislih i uzeh ga k sebi. Što mogu? Uznički je porod, a ipak je živa, krštena duša... Žao mi je. Neka postane trgovačkim pomoćnikom, a ne bude li u mene vlastite djece, učinit ću ga i trgovcem. A sad ga, kad god putujem kamo, uzimljem sa sobom: neka se priučava.

Matvej Savič je pripovijedao, a Kuzka je cijelo vrijeme sjedio kod vrata na malom kamenu; poduprijevši glavu objema rukama, gledao je u nebo; u daljini, u mraku, bio je nalik na malen panj.

— Kuzko, idi spavati! — doviknu mu Matvej Savič.

— Jest, vrijeme je već, — reče Đuđa dižući se. On glasno zijevnu i doda: — Hoće, da sve bude na njihovu, ne slušaju, pa eto, na njihovo i izlazi.

Na nebu, nad dvorištem, već je plovio mjesec; brzo se kretao na jednu stranu, a oblaci pod njim plovili su na drugu; oblaci su odlazili dalje, a on je ostajao vidljiv nad dvorištem. Matvej Savič se pomolio, licem prema crkvi, a onda je, zaželjevši laku noć, legao na zemlju kod kola. Kuzka je, pomolivši se, legao u kolima i pokrio se kaputićem; da mu bude udobnije, načinio je sebi u sijenu udubinu i skupio se tako, da su mu lakti doticali koljena. Iz dvorišta se vidjelo, kad je Đuđa u svojoj sobi u prizemlju upalio svijeću, nataknuo naočale i stao u kut s knjižicom. Dugo je molio klanjajući se.

Pridošlice zaspaše. Afanasjevna i Sofja priđoše kolima i stadoše motriti Kuzku.

— Spava siroče, — reče starica. — Mršav je, suh, same kosti. Rođene majke nema, a na putu nema tko da ga nahrani.

— Moj Grišutka jamačno je koje dvije godine stariji, — reče Sofja. — U tvornici živi u ropstvu, bez majke. Gazda ga tuče, zacijelo. Gledajući maloprije ovoga mališa, sjetih se svojega Grišutke — i srce mi je prokrvarilo.

Prođe minuta u šutnji.

— Ne sjeća se, zacijelo, majke, — reče starica.

— Gdje bi se sjećao!

I Sofji potekoše krupne suze iz očiju.

— Savio se kao kolačić... — reče ona jecajući i smijući se od ganuća i samilosti. — Siroče moje ubogo.

Kuzka se trgnu i otvori oči. Ugleda pred sobom ružno, navorano, zaplakano lice, uza nj i drugo lice, lice krezube starice s oštrim podbratkom i savinutim nosom, a iznad tih lica bezdano nebo s brzim oblacima i mjesecom, pa kriknu od strave. Kriknu i Sofja. Odgovori im oboma jeka, i sparnim zrakom prohuji nemir: u susjedstvu poče lupati čuvar, zalaja pas. Matvej Savič promrsi nešto u snu i okrenu se na drugi bok.

Kasno uveče, kad već spavahu i Đuđa, i starica, i čuvar u susjedstvu, Sofja iziđe za vrata i sjede na klupicu. Gušilo ju je, zaboljela je glava od plača. Ulica bijaše široka i duga: oko dvije vrste desno, isto toliko lijevo, nigdje joj kraj? Mjesec je već otišao od dvorišta, pa je sad stajao iza crkve. Jedna strana ulice bijaše oblivena mjesečinom, a druga bijaše u tamnoj sjeni; duge sjene topola i kućica za čvorke vukle su se cijelom ulicom, a sjene crkve, crna i strašna, rasprostrla se široko, zahvatila Đuđina vrata i polovinu kuće. Bilo je pusto i tiho. S kraja ulice dopirala je jedva čujna svirka; mora da je Aljoška svirao na svojoj harmonici.

U sjeni kod crkvene ograde netko je išao. Nisi mogao razabrati da li je čovjek ili krava, a možda nikoga nije ni bilo; samo je ptica šuškala u drveću. Uto iziđe iz sjene neki lik, stade, reče nešto muškim glasom i nestade u uličici kod crkve. Malo kasnije pokaza se, koja dva sežnja od vrata, još jedan lik; išao je od crkve ravno prema vratima; ugledavši ondje Sofju, stade.

— Varvaro, jesi li ti? — upita Sofja.

— Pa baš da sam i ja.

Bijaše to Varvara. Časak je stajala, a onda je prišla klupici i sjela.

— Gdje si bila? — upita Sofja.

Varvara ne odgovori.

— Da ne bi na se navalila kakvo zlo, mladice, — reče Sofja. — Čula si kako su Mašenjku i rukama i nogama? Pazi da se to i tebi ne dogodi.

— Pa neka.

Varvara se nasmija u rubac i prošapta:

— Upravo sam šetala s popovim sinom.

— Brbljaš koješta.

— Bogami.

— Grijeh je! — šapnu Sofja.

— Pa neka... Što da žalim? Ako je grijeh, neka je, bolje je da me grom ubije, nego da tako živim. Mlada sam, zdrava, a muž mi je grbav, odbojan, surov, gori od Đuđe prokletoga. Kao djevojka nisam imala komadića kruha, bosa sam išla. Pobjegla sam iz toga jada i čemera, polakomila se za Aljoškinim bogatstvom i dospjela u ropstvo kao riba u vršu. Lakše bi mi bilo s gujom spavati, nego s tim Aljoškom krastavim. A tvoj život? Ne mogu ni da gledam. Tvoj Fjodor

potjerao te iz tvornice k ocu, a sebi je uzeo drugu; dječačića su ti uzeli, u ropstvo ga predali. Radiš upravo kao konj, a dobre riječi ne čuješ. Bolje je cijeli život patiti kao djevojka, bolje je s popovim sinom po pol rublja uzimati, milostinju prositi, bolje je u studenac naglavce...

— Grijeh je! — ponovno šapnu Sofja.

— Pa neka je.

Negdje iza crkve opet zapjevaše tužnu pjesmu ona ista tri glasa: dva tenora i bas. I opet nisi mogao da razabereš riječi.

— Ponoćnici... — nasmija se Varvara.

I ona poče pripovijedati šaptom kako noću šeće s popovim sinom, i što joj on govori, i kakve ima prijatelje, i kako se ona zabavljala s činovnicima i trgovcima, koji bijahu na prolazu. Iz te tužne pjesme izbijao je dah slobodna života. Sofja se poče smijati, godilo joj je slušati; bojala se osjećajući grijeh, i zavidjela je, i bilo joj je žao, što i sama nije griješila, kad je bila mlada i lijepa... Sat na staroj grobljanskoj crkvi odbi ponoć.

— Vrijeme je, valja poći na počinak, — reče Sofja ustajući, — još bi nas Đuđa mogao dohvatiti.

Obje pođoše tiho u dvorište.

— Otišla sam, i nisam čula što je on poslije pripovijedao o Mašenjki, — reče Varvara sterući rublje pod prozorom.

— Umrla je, veli, u tamnici. Muža je otrovala.

Varvara leže uz Sofju, porazmisli, pa reče tiho:

— Udesila bih ja svojega Aljošku, i ne bi mi bilo žao.

— Brbljaš, bog bio s tobom.

Kad je Sofja već tonula u san, Varvara se stisnula uz nju i šapnula joj u uho:

— Hajde da Đuđu i Aljošku udesimo!

Sofja se trgnu i ništa ne reče, a onda otvori oči i zagleda se u nebo. Dugo je tako gledala netremice.

— Ljudi će saznati, — reče ona.

— Ne će saznati. Đuđa je već star, vrijeme mu je da umre, a Aljošku je, reći će, ubilo pijanstvo.

— Strašno je... Bog će nas.

— Pa neka...

Obje su bdjele i razmišljale šuteći.

— Hladno je, — reče Sofja, koja poče drhtati cijelim tijelom. — Uskoro će svanuti, zacijelo... Spavaš li?

— Ne... Ne slušaj me, golubice, — prošapta Varvara. — Kivna sam na njih, na te prokletnike, pa ni sama ne znam što govorim. Spavaj, jer već sviće... Spavaj...

Obje ušutješe, smiriše se i naskoro usnuše.

Prva se probudila starica. Probudila je Sofju, i obje odoše pod strehu da muzu krave. Došao je i grbavi Aljoška, potpuno pijan, bez harmonike; na prsima i na koljenima prilijepila mu se prašina i slama — mora da je putem padao. Oteturao je pod strehu, svalio se odjeven u saonice i odmah je zahrkao. Kad je sunce, izlazeći, obasjalo jarkim plamenom krstove na crkvi, pa prozore, i kad se preko dvorišta, po rosnoj travi, protegnuše sjene drveća i đerma, Matvej Savič skoči i užurba se.

— Kuzko, ustaj! — viknu on. — Treba prezati! Živo!

Poče jutarnja užurbanost. Mlada Židovka u smeđoj nabranoj haljini, dovela je u dvorište konja na pojenje. Tužno zaškripje đeram, zazveči vjedro. Kuzka je, pospan, mlitav, mokar od rose, sjedio na kolima, lijeno je navlačio kaputić, slušao kako voda u studencu pljuska iz vjedra i stiskao se od studeni.

— Tetko, — doviknu Matvej Savič Sofji, — potjeraj mojega momčića, neka ide da upregne konje!

I Đuđa je u isto vrijeme vikao kroz prozorčić:

— Sofjo, neka ti Židovka plati kopjejku za pojenje. Namečili se, gadovi!

Na ulici su u oba smjera trčale ovce blejeći; seoske žene vikahu na pastira, a on je prebirao na svirali, pucketao bičem ili odgovarao teškim, sipljivim basom. U dvorište utrčaše tri ovce; ne nalazeći vrata, udarahu glavama o plot. Buka probudi Varvaru. Ona uze posteljinu pod ruku i pođe prema kući.

— Mogla bi bar ovce istjerati! — doviknu joj starica. — Gospođa!

— Što još ne! Zar da za vas, Herode, radim? — promrsi Varvara ulazeći u kuću.

Podmazaše kola i upregoše konje. Iz kuće iziđe Đuđa s računima u rukama, sjede na stepenište pred ulazom i poče računati koliko ima prolaznik da plati za noćenje, za zob i za pojenje.

— Mnogo tražiš, djedice, za zob, — reče Matvej Savič.

— Ako je mnogo, ne uzmi. Mi, trgovče, ne silimo nikoga.

Prolazni gosti pođoše prema kolima, da sjednu i da krenu, kadli ih na časak nešto zadrža: Kuzki je nestala kapa.

— A kamo si, svinjče jedno, s njom? — viknu srdito Matvej Savič. — Gdje ti je?

Kuzkino se lice iskrivi od strave. Uzvrtio se oko kola, ali ne nađe kape, pa potrči prema vratima i pod strehu. Pomagahu mu pri traženju starica i Sofja.

— Uši ću ti iščupati! — viknu Matvej Savič. — Gade jedan!

Kapa se našla na dnu kola. Kuzka rukavom otrese s nje sijeno, stavi je na glavu i plaho se pope u kola. Na licu mu još uvijek bijaše izraz strave, kao da se boji udarca odostrag. Matvej Savič se prekrsti, momčić trgnu uzde, kola se maknuše s mjesta i krenuše iz dvorišta.

Prijevod T. Prpić.

Prvotno štampano u novinama »Novo vrijeme«, br. 5502, 1891. god. s potpisom: Anton Čehov. Nakon prepravljanja uvršteno u knjigu »Paviljon br. 6« (Pet. 1893.) i u kasnija izdanja te knjige. Nakon ponovnog manjeg prepravljanja Čehov je uključio pripovijest u VI. knj. Sabranih djela (1901. god.).

DVOBOJ

I

Bilo je osam sati ujutro, ono vrijeme, kada su oficiri, činovnici i gosti kupališta obično poslije vrele, zagušljive noći kupali u moru, pa poslije odlazili u buffet na kavu ili čaj. Ivan Andrejič Lajevski, mlad čovjek od kojih dvadeset i osam godina, suhonjav, plavokos, sa kapom ministarstva financija i u papučama, kad dođe da se kupa, zateče na obali mnogo poznanika, a među njima i svog prijatelja, vojnog liječnika Samojlenka.

Sa velikom ošišanom glavom, sasvim kratkim vratom, crven, nosat, sa čupavim, crnim obrvama i sijedim zaliscima, pun, težak, pa još nada sve to sa promuklim, vojničkim basom, Samojlenko bi na svakog novog čovjeka ostavljao neprijatan utisak grubijana i galamdžije; ali, dosta bi bilo da prođu dva-tri dana nakon prvog viđenja, i njegovo bi lice počinjalo da vam se čini neobično dobro, milo, pa čak i lijepo.

Kraj sve svoje nezgrapnosti i malo nabusitog tona, bio je to čovjek miran, beskrajno dobar, dobrodušan i susretljiv. Svima u gradu govorio je »ti«, svima je posuđivao novac, sve je liječio, svima kumovao, sve mirio, udešavao izlete, na kojima bi pekao ćevapčiće i kuhao veoma ukusnu riblju juhu od skuša. On se uvijek za nekoga zauzimao, molio i uvijek se nečemu radovao. Po općem mišljenju, nije imao mana, nego samo dvije slabe strane: prije svega, stidio se svoje dobrote i trudio se, da je zabašuri svojim strogim izgledom i prividnom grubošću, a drugo, volio je da ga liječnički pomoćnici i vojnici zovu »vaše prevashodstvo«, iako je bio tek državni savjetnik.

— Odgovori mi, Aleksandre Davidiču, na jedno pitanje, — poče Lajevski, kada obojica, i on, i Samojlenko, uđoše u vodu do ramena. — Recimo, ti si zavolio neku ženu i saživio se s njom; živio si s njom, recimo, više od dvije godine, pa si poslije, kao što to već biva, prestao da je voliš i počeo osjećati kako ti je tuđa. Što bi ti učinio u takvome slučaju?

— Posve jednostavno: »Idi draga kud te oči vode!« — i svršen posao!

— To je lako kazati! Ali kad ona nema kud? Žena je samohrana, bez rodbine, bez pare, a ne zna raditi...

— Pa što? Jedamput za uvijek pet stotina u šake ili dvadeset i pet mjesečno — i gotov posao. Sasvim jednostavno.

— Hajde, recimo, ti imaš tih pet stotina ili dvadeset i pet mjesečno; ali žena, o kojoj ja govorim inteligentna je i ponosna. Pa zar bi se ti mogao odlučiti da joj ponudiš novac? I na koji način?

Samojlenko htjede da mu nešto odgovori; ali u taj čas jedan veliki val poklopi obojicu, zatim pljusnu o obalu i sa šumom se otkotrlja nazad po pijesku. Prijatelji iziđoše na obalu i počeše se oblačiti.

— Naravno, nije lako živjeti sa ženom kada je ne voliš, — reče Samojlenko, istresajući iz čizme pijesak. Ali, Vanja, treba da govorimo kao ljudi. Da se tako što meni desi, ja joj ne bih pokazao da je više ne volim, nego bih s njom živio sve do smrti.

On se najednom zastidi svojih riječi, pa se trže i reče:

— Uostalom, po meni bi moglo da žena uopće i ne bude! Nek ih đavo nosi!

Prijatelji se obukoše i pođoše u buffet. Tu je Samojlenko bio kao kod svoje kuće i imao je čak i svoje posuđe. Svako jutro davali su mu na poslužavniku šalicu kave, visoku kristalnu čašu s vodom i ledom i čašicu konjaka. On bi najprije popio konjak, zatim vrelu kavu, pa vodu s ledom. I to mora da je bilo veoma ukusno, jer bi mu poslije pića oči postale čisto uljaste, sa obje ruke bi gladio svoje zaliske i govorio gledajući more:

— Začudo, divan izgled!

Nakon duge noći, provedene u neveselom, uzaludnom razmišljanju, koje mu je smetalo da spava i, čini se, pojačalo noćnu zaparu i mrak, Lajevski se osjećao trom i mlitav. Od kupanja i od kave ne bijaše mu bolje.

— Da nastavimo, Aleksandre Davidiču, naš razgovor, — reče on. — Neću da krijem i reći ću ti otvoreno, kao prijatelju: moji odnosi sa Nadeždom Fjodorovnom su loši, veoma loši. Oprosti što tebi povjeravam svoje tajne, ali meni je potrebno da se nekome povjerim.

Samojlenko, predosjećajući o čemu će biti riječ, obori pogled i poče prstima bubnjati po stolu.

— Proživio sam s njom dvije godine i sada je više ne volim, — nastavi Lajevski, — to jest, — još točnije, uvidio sam, da tu nikakve ljubavi nije ni bilo... Te dvije godine bile su — obmana.

Lajevski je imao običaj da za vrijeme razgovora pažljivo zagledava svoje ružičaste dlanove, grize nokte ili da prstima gužva manžete. I sada je to činio.

— Vrlo dobro znam, da mi ti ne možeš pomoći, — reče on — ali ipak, pričam ti, jer je za nas, zlosretne i suvišne ljude, sav spas u razgovorima. Moram uopćiti svaki svoj postupak, moram iznalaziti objašnjenje i opravdanje svom glupom životu u bilo čijim teorijama, u tipovima iz romana i priča, u tome, na primjer, da mi, plemići degeneriramo i tako dalje... Noćas sam, na primjer, tješio sebe time, što sam neprestano mislio: »Ah, kako je u pravu Tolstoj, kako je nemilosrdno u pravu!« I od toga mi je bilo lakše. Zbilja, brate, velik pisac! Neka priča tko što hoće.

Samojlenko, koji nije nikada čitao Tolstoja i svaki dan se spremao da ga pročita, zbuni se i reče:

— Da, svi pisci pišu iz uobrazilje, a on iz stvarnog života...

— Bože moj, — uzdahnu Lajevski, — u kolikoj smo mjeri ubogaljeni civilizacijom! Zavolio sam tuđu ženu, i ona mene... Isprva je kod nas bilo poljubaca, i tihih večeri, i zakletve, i Spencera[41], i ideala, i zajedničkih interesa... Kakva laž! Ustvari, mi smo se samo krili od njenog muža, a sebi smo lagali, kako, tobože, bježimo od praznine inteligentskog života.

Naša budućnost ocrtavala nam se ovako: najprije na Kavkazu, dok se ne upoznamo s mjestom i s ljudima, ja ću obući mundir i bit ću u državnoj službi, a poslije ćemo negdje u prirodi kupiti komadić zemlje, radit ćemo u znoju lica svoga zasadit ćemo vinograd, njivu i ostalo. Kada bi mjesto mene bio ti ili taj tvoj zoolog von Koren, vi biste, možda, proživjeli sa Nadeždom Fjodorovom trideset godina i ostavili biste svojim nasljednicima lijep vinograd i tisuću desetina kukuruza, a ja sam se osjetio kao bankrotiran čovjek već od prvog dana. U gradu je strahovita vrućina, dosada, nigdje žive duše, a kad izиđeš u polje, tamo su ti pod svakim džbunom skriveni otrovni pauci, škorpije i zmije, a iza polja — brda i pustinja. Tuđi ljudi, tuđa priroda, bijedna kultura! Sve to, brate, nije tako lako kao šetati po Nevskom prospektu u bundi, ispod ruke sa Nadeždom Fjodorovnom i maštati o toplim krajevima. Tu je potrebna borba, ne na život, nego na smrt, a kakav sam ti ja borac? Jadan, neurasteničar, gradska maza...

Odmah sam u početku uvidio, da su moje misli o radnom životu i o vinogradu luk i voda. Što se pak tiče ljubavi, moram ti reći, da je živjeti sa ženom, koja je čitala Spencera i pošla za tobom na kraj svijeta, isto tako nezanimljivo kao i sa nekom Anfisom ili Akulinom. Isto tako miriše na glačalo, puder i na apoteku, iste papilote svako jutro, i ista samoobmana...

— Bez glačala se ne može u kući, — reče Samojlenko, crveneći zbog toga, što Lajevski govori s njim tako otvoreno o poznatoj dami. — Vidim ja, Vanja, da ti danas nisi raspoložen. Nadežda Fjodorovna je krasna žena, obrazovana, a ti si — čovjek golema uma... Naravno, vi niste vjenčani, — nastavi Samojlenko, osvrćući se prema susjednim stolovima, — ali to nije vaša krivica, a osim toga... čovjek treba biti bez predrasuda i na visini suvremenih ideja. Ja sam i sam za građanski brak, ali... Međutim, kada ste već počeli živjeti zajedno, onda živite do smrti.

— Bez ljubavi?

— Ja ću ti sad objasniti, — reče Samojlenko. — Prije jedno osam godina služio je kod nas kao agent jedan starčić, čovjek golema uma. Pa eto, on je govorio: »U porodičnom životu najvažnije je — strpljenje.« Čuješ li, Vanja? Ne ljubav, nego strpljenje. Ljubav ne može dugo trajati. Jedno dvije godine si proživio u ljubavi, a sada je tvoj porodični život stupio u onaj period kada ti radi ravnoteže, takoreći, treba da saberéš svu svoju strpljivost...

— Ti vjeruješ svome starčiću agentu, a za mene je njegov savjet besmislica. Taj tvoj čičica je mogao biti i licemjeran, on je mogao da se vježba u strpljenju, i pritom da gleda na njenu nemilu ličnost kao na predmet, koji mu je potreban radi njegovih moralnih vježbanja; ali ja još nisam tako nisko pao. Ako zaželim da se vježbam u strpljivosti, kupit ću si gimnastičke utege ili divljeg konja, ali čovjeka ću ostaviti na miru.

Samojlenko naruči bijelog vina s ledom. Kad popiše po čašu, Lajevski najedared zapita:

— Reci mi, molim te, što je to omekšavanje mozga?

— Pa to je, kako da ti objasnim... takva bolest, kada mozak omekša... kao da se otopi.

— A može li se izliječiti?

— Da, ako bolest nije zanemarena. Hladni tuševi, flasteri... Pa može se i nekakav lijek uzimati.

— Lijepo... Dakle, eto vidiš, kakav je moj položaj. Ja više ne mogu živjeti s njom: to nadilazi moje snage. Dok sam ovako s tobom, ja, eto, filozofiram, i smijem se, ali kod kuće sasvim klonem duhom. Meni je u tolikoj mjeri strašno, da, kada bi mi netko rekao, recimo, da moram s njom provesti makar još samo jedan mjesec, ja bih, čini mi se, prosvirao sebi kuglu kroz čelo. A u isti mah ne mogu ni da je ostavim. Ona je sama, ne zna raditi, novaca nemamo ni ja ni ona... Kuda bi ona sada? Kome da ide? Ne mogu ništa da smislim... Eto, reci što da se radi?

— M-da... promumlja Samojlenko, ne znajući što da mu odgovori. — A da li ona tebe voli?

— Da, voli me toliko, koliko je u njoj u njenim godinama i sa njenim temperamentom potreban muškarac. Bilo bi joj teško da se rastane od mene, kao i od pudera i od papilota. Ja sam za nju neophodan, sastavni dio njene ložnice.

Samojlenko se zbuni:

— Ti, danas, Vasja, nisi raspoložen, — reče on. Vjerojatno nisi dobro spavao.

— Da, loše sam spavao... Uopće, brate, osjećam se zlo. U glavi mi prazno, osjećam gušenje, nekakvu slabost... Treba da bježim odavde!

— Kuda?

— Tamo, na sjever. Borovima, pečurkama, ljudima i idejama... Pola života bih dao, kad bi se sad negdje u Moskovskoj gubemdji, ili u Tulskoj, okupao u rječici, pa da ozebem, znaš, a poslije da švrljam jedno tri sata, makar sa kakvim običnim studentom, i da ćaskamo, ćaskamo... Pa kako tek sijeno miriše! Sjećaš li se? A uveče, kad šetaš po vrtu, od kuće dolijeću zvuci klavira, čuje se, kako ide vlak...

Lajevski se zasmija od zadovoljstva, na oči mu navriješe suze, pa, da bi ih sakrio, on se, ne ustajući s mjesta, nagne prema susjednom stolu da dohvati šibice.

— A ja već osamnaest godina nisam bio u Rusiji — reče Samojlenko. — Već sam i zaboravio kako je tamo. Po mome shvaćanju, nema ljepšeg kraja od Kavkaza.

— Vereščagin[42] ima jednu sliku: na dnu veoma dubokog bunara muče se osuđeni na smrt. Isti takvi bunar izgleda mi i tvoj sjajni Kavkaz. Kada bi meni tko ponudio jedno od dvoga: da budem dimnjačar u Petrogradu ili da budem ovdje knez ja bih primio mjesto dimnjačara.

Lajevski se zamisli. Gledajući njegovo pognuto tijelo, oči uperene u jednu točku, njegovo blijedo, znojno lice i upale sljepočice, izgrizene nokte i papuču, koja se srozala kod pete, te mu se vidjela rđavo zakrpljena čarapa, Samojlenka obuze sažaljenje, pa vjerojatno zato, što ga Lajevski podsjeti na nemoćno dijete, zapita:

— Je li ti živa mati?

— Da, ali mi smo se razišli. Ona nije mogla da mi oprosti ovu vezu.

Samojlenko je volio svog prijatelja. Činilo mu se, da je Lajevski dobar momak student, široka duža, s kojim možeš i popiti koju, i nasmijati se, i narazgovarati do mile volje. Ono, što je u njemu razumijevao, nije mu se nimalo dopadalo. Lajevski je pio, mnogo i u nevrijeme, kartao se, nije mario za dužnost, trošio više no što je imao, često je u razgovoru upotrebljavao nepristojne riječi, išao je po gradu u papučama i pred nepoznatima se svađao sa Nadeždom Fjodorovnom, a to se Samojlenku nije sviđalo. A to što je Lajevski nekada bio na filozofskom fakultetu, što je sad bio pretplaćen na dva debela časopisa, što je govorio često tako pametno, da ga je samo malo njih razumijevalo, što je živio sa inteligentnom ženom — sve to nije Samojlenko razumijevao, ali to mu se dopadalo, i on je smatrao Lajevskoga za višeg od sebe i poštovao ga.

— Još nešto, — reče Lajevski, odmahnuvši glavom. — Ali to neka ostane među nama. Ja to zasada krijem od Nadežde Fjodorovne, pa nemoj da se pred njom izbrbljaš... Prekjučer dobih pismo da joj je muž umro od omekšanja mozga.

— Pokoj mu duši...! — uzdahnu Samojlenko. — A što ti to od nje kriješ?

— Da joj pokažem to pismo, značilo bi: izvolite u crkvu da se vjenčamo. A treba najprije raščistiti naše odnose. Kad se ona uvjeri da dalje zajedno ne možemo živjeti, ja ću joj pokazati pismo. Tada to neće biti opasno.

— Znaš što, Vanja? — reče Samojlenko, a lice mu najedamput dobi sjetan i molećiv izraz, kao da je htio da zamoli nešto veoma slatko, ali se bojao da će biti odbijen. — Oženi se, brate!

— A zašto?

— Pa da iskupiš svoju obavezu prema toj divnoj ženi! Muž joj je umro, pa ti na taj način i sama providnost pokazuje što da činiš!

— Ali razumij, čovječe, da je to nemoguće. Oženiti se bez ljubavi podlo je i nedostojno čovjeka, kao i služiti misu, a ne vjerovati u boga.

— Ali ti si dužan!

— Otkud sam dužan? — zapita Lajevski ljutito.

— Otud, što si je odveo od muža i sada za nju odgovaraš.

— Ama velim ti ruski: ja je ne volim!

— Svejedno! Ako je ne voliš, a ti je poštuj, budi pažljiv...

— Poštuj, budi pažljiv... — ponovi Lajevski. — Kao da je ona neka igumanija... Loš si psiholog i fiziolog ako misliš da život s nekom ženom može proći samo na poštovanju i pažnji. Ženi je prije svega potrebna spavaća soba.

— Vanja, Vanja... — zbuni se Samojlenko.

— Ti si — staro dijete, teoretičar, a ja sam — mlad starac i praktičar, i mi nikad nećemo jedan drugoga razumjeti. Bolje da prekinemo taj razgovor. Mustafa! — viknu Lajevski konobara, — što smo dužni?

— Ne, ne... — uplaši se doktor hvatajući Lajevskoga za ruku. — To ću ja platiti. Ja sam naručio. Zapiši na moj račun! — doviknu on Mustafi.

Prijatelji ustadoše i šutke pođoše duž obale. Na početku bulvara zastadoše i opraštajući se, stisnuše jedan drugome ruku.

— Razmaženi ste vi mnogo, gospodo! — uzdahnu Samojlenko. — Poslala ti sudbina ženu mladu, lijepu i obrazovanu — i ti je nećeš. A kad bi meni dao bog makar kakvu ćopavu babu, samo da je pitoma i dobra, itekako bih bio zadovoljan! Živio bih s njom u svom vinogradu i...

Samojlenko se trže i reče:

— Pa, neka mi tamo, matora vještica, sprema samovar.

Oprostivši se sa Lajevskim, Samojlenko pođe bulvarom.

Kada je tako, krupan, dostojanstven, sa strogim izrazom na licu, u kao snijeg bijeloj bluzi i sjajno očišćenim čizmama, grudiju isturenih naprijed, na kojima se sjao Vladimir sa trakom, išao bulvarom, tada se i sam sebi veoma dopadao, i činilo mu se, da ga sav svijet promatra sa uživanjem. Ne okrećući glave, gledao je desno i lijevo i nalazio je, da je bulvar potpuno uređen, da su mladi čempresi, eukaliptusi i ružne, učmale palme veoma lijepi, te će s vremenom davati široku hladovinu, i da su Čerkezi pošten i gostoljubiv narod. »Čudnovato da se Kavkaz Lajevskome ne dopada, — razmišljao je, — veoma čudnovato.« Naiđoše pet vojnika s puškama i pozdraviše ga. Sa desne strane bulvara prođe žena jednog činovnika sa sinom gimnazijalcem.

— Marja Konstantinovna, dobro jutro! — doviknu joj Samojlenko prijazno se smiješeći. — Išli ste se kupati? Ha... ha... ha... Pozdravite Nikodima Aleksandriča! I on pođe dalje, neprestano ljubazno smješkajući se, ali kad ugleda vojnog felčera, koji mu je išao u susret, najednom se uozbilji, zaustavi ga i zapita:

— Ima li koga u bolnici?

— Nikoga, vaše prevashodstvo.

— Šta?

— Nikoga, vaše prevashodstvo.

— Dobro, idi...

Dostojanstveno se klateći uputi se kiosku sa bezalkoholnim pićem, gdje je za tezgom sjedila stara Židovka punih grudiju, koja se izdavala za Gruzinku, i reče joj tako glasno., kao da komandira pukom:

— Budite ljubazni, dajte mi čašu sode!

II

Neraspoloženje prema Nadeždi Fjodorovnoj ispoljavalo se kod Lajevskoga uglavnom u tome, što mu je sve, što bi ona rekla ili učinila, izgledalo laž, ili nalik na laž, i sve što je on čitao protiv žena i ljubavi kao da se odlično odnosi na njega, na Nadeždu Fjodorovnu i na njenoga muža. Kad se vratio kući, ona je, već obučena i počešljana, sjedila kod prozora i brižljiva lica pila kavu i prelistavala debeli časopis; a on pomisli, kako pijenje kave nije baš tako važan događaj da bi zbog njega trebalo praviti zabrinuto lice i da je ona samo uzalud izgubila vrijeme na pomodnu frizuru, jer tu niti ima

kome da se dopadne, niti zašto. I u časopisu nazrijevao je laž. On pomisli, da se ona oblači i češlja da bi izgledala lijepa, a čita zato, da bi izgledala pametna.

— Ne ćeš imati ništa protiv ako ja danas pođem na kupanje? — zapita ona.

— A što? Pošla ili ne pošla, ja mislim da zbog toga neće biti potres...

— Ne, ja to pitam zato, da se doktor ne razljuti.

— A ti pitaj doktora. Ja nisam doktor.

Ovoga puta Lajevskome se najviše ne dopadne na Nadeždi Fjodorovnoj njen bijeli razgolićeni vrat i uvojci na zatiljku, i on se sjeti kako se Ani Karenjinoj, kada je prestala voljeti svoga muža, prije svega nisu dopadale njegove uši pa pomisli: »Kako je to točno, kako je to točno!«

Osjećajući slabost i prazninu u glavi, pođe u svoj kabinet, legne na divan, pa pokri lice rupcem, da mu ne dosađuju muhe. Trome, otežale misli, sve o jednom te istom, stadoše da se vuku kroz njegov mozak kao dug niz kola u kišno jesenje veće, i on pade u sanjivo potišteno stanje. Činilo mu se, da je kriv pred Nadeždom Fjodorovnom i pred njenim mužem i da je njen muž i umro zbog njega. Činilo mu se, da se ogriješio i o svoj život, koji je promašio, i o svijet visokih ideja, znanja i rada; njemu se činilo, da je taj čudesni svijet moguć i da postoji, samo ne na ovoj obali, gdje se vucaju gladni Turci i lijeni Abhasci, nego ondje na sjeveru, gdje su opere, kazališta, novine i svi oblici duhovnog rada. Pošten, pametan, uzvišen i čist može čovjek biti samo ondje, a ne ovdje. On je krivio sebe zbog toga, što nema ideala i ideje vodilje u životu, premda je nejasno shvaćao što to znači. Prije dvije godine kada je zavolio Nadeždu Fjodorovnu, činilo mu se, da je dovoljno samo da se počne živjeti s njom, te da ode na Kavkaz, pa će odmah biti spasen životne prostote i praznine; tako je i sada bio uvjeren da je dovoljno samo da ostavi Nadeždu Fjodorovnu i ode u Petrograd, pa će odmah postići sve što mu je potrebno.

— Treba pobjeći! — promrlja on, sjedajući i grizući nokte. — Pobjeći!

U mašti je već vidio kako se ukrcava na parobrod, pa kasnije doručkuje, pije hladno pivo, razgovara na palubi sa damama, zatim u

Sevastopolju sjeda na vlak i putuje. Zdravo da si, slobodo! Stanice brzo promiču jedna za drugom, zrak biva sve hladniji i oštriji, evo breza i jela, evo Kurska, Moskve... Po buffetima šči, janjetina sa kašom, jesetra, pivo — jednom riječju, ne azijatstvo, nego Rusija, prava Rusija. Putnici u vlaku govore o trgovini, o novim opernim pjevačima, o francusko-ruskim simpatijama. Svuda se osjeća živ, kulturan, inteligentan, vedar život... Brže, brže! Evo, na kraju i Nevskog prospekta, Velike Morske, a evo i Kovenske uličice, gdje je nekada stanovao sa studentima, evo i milog, sivog neba, kišnice, koja sipi, pokislih izvoščika...

— Ivane Andrejiču! — zovnu ga netko iz susjedne sobe.

— Jeste li kod kuće?

— Ovdje sam! — odazva se Lajevski. — Što želite?

— Spise!

Lajevski se diže tromo, sa vrtoglavicom, pa zijevajući i šljapkajući papučama, pođe u susjednu sobu. Tamo je, kod otvorenog prozora na ulici, stajao jedan od mlađih činovnika iz njegova nadleštva i razmještao na prozorskoj dasci kancelarijske spise.

— Odmah, golubiću, — reče Lajevski blago, pa pođe da nađe tinte; vrativši se k prozoru, on potpisa spise ne čitajući ih i reče: — Što je vrućina!

— Da. Hoćete li danas doći?

— Ne vjerujem... Nešto mi nije dobro. Kažite, golubiću, Šeškovskome da ću poslije ručka svratiti k njemu.

Činovnik ode, a Lajevski opet legne u svojoj sobi na otoman i poče razmišljati:

»Dakle, treba ocijeniti sve okolnosti, pa dobro smisliti. Prije no što odavle odem, treba platiti što sam kome dužan. A dužan sam oko dvije tisuće rubalja. Novaca nemam...

To, naravno, nije tako važno: nešto ću nekako platiti sada, a ostalo ću poslati iz Petrograda. Glavno je Nadežda Fjodorovna... Prije svega, treba da budemo načisto s našim odnosima... Da.«

Malo kasnije razmišljao je: »Zar ne bi bilo bolje da odem Samojlenku da se posavjetujem?«

»Lako je otići, — mislio je — ali, hoće li to što pomoći? Opet ću mu bez potrebe govoriti o budoaru, ženama, o tome, da li je ovo pošteno ili nepošteno. Kakvi tu, do đavola, mogu biti razgovori o

poštenom i nepoštenom, kada treba što prije spasiti svoj život, kada se gušim u ovom prokletom ropstvu i ubijam sebe?... Treba, najzad, shvatiti, da dalje nastavljanje ovakva života kao što je moj — nije ništa drugo do podlost i svirepost, pred kojom je sve ostalo sitno i ništavno. Pobjeći! — mrmljao je on sjedajući. — Pobjeći!«

Pusta morska obala, neizdržljiva vrućina i jednolikost ljubičastih brda, vječno jednakih i šutljivih, vječno usamljenih, rastuživali su ga i nekako uspavljivali i potkradali. Tko zna, možda je on veoma pametan, darovit, neobično pošten; da nije svuda okolo mora i brda, možda bi on postao izvanredan javni radnik, državnik, govornik, publicist, heroj. Tko zna? A kad je tako, zar nije glupo razmišljati da li je to pošteno ili nepošteno, kada darovit i koristan čovjek, na primjer muzičar ili umjetnik, da bi pobjegao iz ropstva, provaljuje zid i vara svoje tamničare? U položaju takvog čovjeka sve je pošteno.

U dva sata Lajevski i Nadežda Fjodorovna sjedoše ručati. Kad im kuharica iznese juhu od patlidžana sa rižom, Lajevski reče:

— Svaki dan jedno te isto. Što ne skuhate jedamput sči?

— Nemamo kupusa.

— Čudnovato. I kod Samojlenka kuhaju šči sa kupusom, i kod Marje Konstantinovne šči, samo sam ja primoran da jedem ove bljutave splačine. To ne ide tako, draga moja!

Kao što to biva kod velike većine supruga, prije Lajevskom i Nadeždi Fjodorovnoj nijedan ručak ne bi prolazio bez kaprisa i scena; ali od onog trenutka kako je Lajevski uvidio da Nadeždu Fjodorovnu više ne voli, gledao je da joj u svemu popušta, govorio bi s njom blago i učtivo, smiješio bi se i nazivao bi je »moja draga«.

Ta juha po okusu naliči na slad — reče on smiješeći se. Savlađivao je sebe da izgleda ljubazan, ali se ne uzdrža i reče: — Kod nas nitko ne vodi računa o kući... Ako si već toliko bolesna ili zauzeta čitanjem, onda mi kaži, pa da ja vodim brigu o našoj kuhinji.

Prije bi mu ona u takvoj prilici odgovorila: »Pa dobro, vodi ti brigu!« ili: »Ti, kao što vidim, hoćeš da od mene načiniš kuharicu!« Ali sada ga ona samo bojažljivo pogleda i pocrvenje.

— Pa kako se danas osjećaš? — zapita je on blago.

— Danas prilično. Onako, samo mala slabost.

— Treba da se čuvaš, draga. Strašno se bojim za tebe.

Nadežda Fjodorovna je imala neku bolest. Samojlenko je rekao, da ona ima kroničnu groznicu, pa ju je kljukao kininom; drugi pak liječnik, Ustimovič, visok, suhonjav, osobenjak, koji je obdan sjedio kod kuće, a uveče, zabacivši ruke na leđa i ispruživši niz leđa štap, polako se šetao po keju i kašljao, nalazio je, da ona ima neku žensku bolest i prepisivao joj tople obloge.

Prije, dok ju je Lajevski volio, bolest Nadežde Fjodorovne izazivala bi kod njega sažaljenje i bojazan, a sada je on i u bolesti vidio samo laž. Žuto, sanjivo lice, klonuo pogled i zijevanje, što se sve javljalo kod Nadežde Fjodorovne nakon grozničavih nastupa, kao i to, što je za vrijeme napada ležala pod pledom i ličila više na kakvog dečka nego na ženu i što je u njenoj sobi bilo zagušljivo i osjećao se nekakav zadah — sve je to, po njegovom mišljenju, kvarilo iluziju i bilo protest protiv ljubavi i braka.

Kao drugo jelo donesoše mu špinat s kuhanim jajima, a Nadeždi Fjodorovnoj, kao bolesnoj, puding sa mlijekom. Kada ona, sa brižnim izrazom na licu, najprije dodirnu kašikom puding, a zatim bezvoljno poče da ga jede, srčući uz to mlijeko, dok je slušao njene gutljaje, obuze ga tako jaka mržnja da ga čak glava zasvrbje. Bio je svijestan, da bi takvo osjećanje bilo uvreda čak i za pseto; ali on se jedio ne na sebe, nego na Nadeždu Fjodorovnu zato, što je izazivala kod njega to osjećanje, i sada je razumio zašto poneki puta ljubavnici ubijaju svoje ljubavnice. On sam je, naravno ne bi ubio, ali kada bi sada, na primjer, imao da sudi kao porotnik, on bi glasao da se takav ubojica ne kazni.

— Merci, draga moja, — reče on poslije ručka i poljubi Nadeždu Fjodorovnu u čelo.

Kada dođe u svoj kabinet, on je pet minuta hodao iz kuta u kut, pogledajući postrance na čizme, zatim sjeo na divan i promrmljao:

— Da se bježi, da se bježi! Raščistiti odnose pa bježati!

On leže na divan, pa se opet sjeti, da je možda i on kriv što je Nadeždin muž umro.

— Kriviti čovjeka zato, što je zavolio ili prestao voljeti glupo je — uvjeravao je on sebe ležeći i dižući noge da navuče čizme. — Mi ne možemo zapovijedati ljubavi i mržnji. A što se tiče njenoga muža, ja sam možda indirektno bio jedan od uzroka njegove smrti; ali opet, jesam li ja kriv što sam zavolio njegovu ženu i ona — mene?

Zatim ustade, nađe svoju kapu i ode svome kolegi Šeškovskome, kod koga su se svaki dan skupljali činovnici da igraju vint i piju hladno pivo. — »Svojom neodlučnošću podsjećam na Hamleta — razmišljao je Lajevski putem. — Kaka je to točno Shakespeare uočio. O, kako točno!«

III

Da mu i samome ne bi bilo dosadno, a i da bi pomogao u krajnjoj nevolji novim službenicima i samcima, koji nisu imali gdje da se hrane, jer u gradu nije bilo restorana, doktor Samojlenko držao je u svom stanu nešto nalik na menzu. U vrijeme o kojem je riječ kod njega su se hranili sama dvojica: mladi zoolog von Koren, koji je dolazio ljeti na Crno More da proučava embriologiju meduza i đakon Pobjedov, koji je nedavno završio bogosloviju, te je bio poslan u grad da zamjenjuje na dužnosti starog đakona, koji je otputovao na liječenje. Obojica su plaćali za ručak i večeru po dvanaest rubalja mjesečno, a Samojlenko uze od njih časnu riječ da dolaze na ručak točno u dva sata.

Prvi bi obično dolazio von Koren. On bi šutke sjedao u: salon, pa uzevši sa stola album, počinjao pažljivo razgledavati izblijedjele fotografije nepoznatih muškaraca u širokim hlačama i cilindrima i dama u krinolinama i kapicama. Samojlenko je samo nekima znao prezime, a o onima, koje je zaboravio, govorio bi uzdišući: »Divan čovjek velika uma!«

Svršivši sa albumom, von Koren bi uzimao sa stolice revolver i zažmirivši na lijevo oko, dugo bi nišanio u portret kneza Voroncova, [43] ili bi stajao pred ogledalom, pa razgledao svoje preplanulo lice, veliko čelo i crnu, kao u crnca grguravu kosu, i svoju košulju od zagasitog cica sa krupnim cvjetovima, nalik na perzijski čilim, i široki kožni pojas umjesto prsluka.

To ogledanje kao da mu je pričinjavalo veće uživanje nego razgledanje fotografija ili revolvera u skupocjenom okovu. Bio je veoma zadovoljan i svojim licem i lijepo potkresanom bradicom, i širokim ramenima, koja su bila očigledan dokaz njegova dobrog zdravlja i snažne konstrukcije. Bio je zadovoljan i svojim kicoškim odijelom, počevši od kravate, podešene prema boji košulje, pa do žutih, plitkih cipela.

Dok je tako razgledavao album i stajao pred ogledalom, u kuhinji i do nje u hodniku, Samojlenko, bez kaputa i prsluka, golih prsiju, uzbuđen i sav oznojen, muvao se oko stolova, pripravljajući salatu, ili kakav umak, ili meso, krastavce i luk za okrošku, pri čemu bi ljutito bečio oči na posilnoga, koji mu je pomagao i zamahivao na njega čas nožem, čas kašikom.

— Daj mi ocat! — zapovijedao je on. — To jest, ne ocat, nego ulje! — vikao je lupajući nogama. — Kuda si pošao, stoko?

— Po ulje, vaše prevashodstvo, — govorio je uplašeni i zbunjeni posilni promuklim tenorom.

— Brže! Eno ga u kredencu! Pa kaži Darji, da u teglu s krastavcima metne mirodije! Mirodije! Pokrij taj kajmak, zvekane, da se muhe ne kupe!

Činilo se, da od njegove vike bruji sva kuća. Kada bi do dva sata ostalo još desetak, petnaestak minuta, dolazio bi đakon, mladić od jedno dvadeset i dvije godine, suhonjav, duge kose, bez brade i sa jedva primjetnim brkovima. Ušavši u salon, on bi se prekrstio prema ikoni, nasmiješio se i pružio von Korenu ruku.

— Dobar dan, — hladno bi mu govorio zoolog. — Gdje ste bili?

— Na pristaništu, pecao sam ribu.

— Pa naravno... Vi se, đakone, kanda nikada nećete baviti nekim ozbiljnim poslom.

— A zašto? Posao nije medvjed: neće pobjeći u šumu — govorio je đakon smiješeći se i turajući ruke u duboke džepove na svojoj bijeloj donjoj mantiji.

— Eh, nema tko da vas tuče! — uzdisao je zoolog.

Prolazilo bi još petnaest, dvadeset minuta, a na ručak ih ne bi zvali, i samo se čulo, kako posilni, trčeći iz trijema u kuhinju i natrag, lupa čizmama, a Samojlenko viče:

— Metni na sto! Kuda ćeš s tim? Što to najprije ne opereš?

Izgladnjeli đakon i von Koren počeli bi lupati o pod podpeticama, iskazujući time svoje nestrpljenje, kao publika sa posljednje galerije u kazalištu. Najzad bi se vrata otvorila i premoreni bi posilni objavio: »Ručak je gotov!«

U blagovaonici ih dočekuje pocrvenjeo, od kuhinjske vrućine sav zajapuren i ljutit Samojlenko; on ljutito gleda na njih i sa izrazom strave na licu podiže poklopac sa posude, pa sipa obojici u tanjure. I

tek kada bi se uvjerio da oni jedu s apetitom i da im se jelo dopada, lako bi uzdahnuo i sjeo u svoj duboki naslonjač. Lice bi mu postajalo umorno, znojno... Polako bi si usipao čašicu rakije i govorio:

— U zdravlje mladoga pokoljenja!

Poslije razgovora sa Lajevskim, Samojlenko je cijelo vrijeme od jutra do ručka, kraj sveg inače veoma dobrog raspoloženja, osjećao u dubini duše nekakav teret; bilo mu je žao Lajevskoga i htio je da mu pomogne. Popivši prije juhe čašicu rakije, on uzdahnu i reče:

— Vidio sam danas Vanju Lajevskoga. Teško živi, jadnik! Materijalna strana života mu je traljava; a što je glavno, psihologija ga je dotukla. Baš mi je žao mladića.

— Meni ga baš ni malo nije žao, — reče von Koren. — Kada bi se taj prijatni gospodin davio, ja bih ga još štapom gurnuo; »Davi se, bratac, davi se!«

— Nije istina. Ti to ne bi učinio.

— Otkuda ti to misliš? — slegne ramenima zoolog. — Ja sam isto tako sposoban za dobro djelo kao i ti.

— Pa, zar je udaviti čovjeka dobro djelo? — zapita đakon i nasmija se.

— Lajevskog? Pa, naravno.

— Ovoj okrošci kao da nešto nedostaje... — reče Samojlenko, želeći da promijeni razgovor.

— Lajevski je, bez sumnje, štetan i isto tako opasan za društvo kao i bacil kolere, — nastavi von Koren. — Njega utopiti zasluga je.

— Nimalo ti ne služi na čast što se tako izražavaš o svom bližnjem. Reci mi, zašto ti njega mrziš.

— Ne govori, doktore, koješta. Mrziti i prezirati bacil glupo je, a smatrati za svoga bližnjega pošto poto svakoga koga sretneš — hvala lijepo; to bi značilo ne misliti, odreći se pravičnog odnosa prema ljudima, jednom riječi, oprati ruke. Ja tvoga Lajevskoga držim za nitkova, ne krijem to i potpuno svijesno se ponašam prema njemu kao prema svakom nitkovu. No, a ti ga smatraš za svoga bližnjega — lijepo, poljubi se, brate, s njim; smatraš ga za bližnjega, a to znači, da se prema njemu držiš isto tako kao i prema meni i prema đakonu, to jest nikako. Ti si podjednako ravnodušan prema svima.

— Nazivati čovjeka nitkovom! — promrmlja Samojlenko, mršteći se gadljivo. — To u tolikoj mjeri nije lijepo, da ti ja to ne mogu ni

iskazati!

— O ljudima se sudi prema njihovim postupcima, — nastavi von Koren. — Evo, prosudite vi, đakone... Ja ću, đakone, sa vama govoriti. Djelatnost gospodina Lajevskoga je pred vama otvorena kao dugačka kineska pergamena, i vi ga možete čitati od početka do kraja. Što je on učinio za ove dvije godine otkada živi ovdje? Da računamo na prste. Prvo, on je naučio stanovnike gradića da se kartaju vinta; prije dvije godine ta je igra ovdje bila nepoznata, a sada se kartaju vint od jutra do kasno u noći svi, pa čak i žene i omladina. Drugo, on je naučio naše građane piti pivo, koje ovdje također nije bilo poznato. Njemu ovdašnji mještani duguju poznavanje raznih vrsta rakije, tako da oni sada žmireći mogu raspoznavati rakiju Košeljeva od Smirnova br. 21. Treće, prije su ovdje živjeli sa tuđim ženama tajno, iz istih pobuda, iz kojih i lupeži kradu tajno, a ne usred bijela dana. Preljub se smatrao za nešto, čega se ljudi stide, te su se krili. Ali Lajevski se u tome pogledu pojavio kao pionir: on otvoreno živi sa tuđom ženom. Četvrto...

Von Koren brzo pojede svoju okrošku, pa dade posilnome tanjur.

— Ja sam razumio tko je Lajevski još u prvom mjesecu našeg poznanstva, — nastavi on obraćajući se đakonu; — mi smo došli ovamo u isto vrijeme. Takvi ljudi kao on vole drugarstvo, zbližavanje, solidarnost, i tome slično, jer im je uvijek potrebno društvo za vint, pijanku i zakuske. Osim toga su i brbljavi, te su im potrebni slušaoci. Sprijateljili smo se, to jest, on se dovlačio k meni svaki dan, smetao mi pri radu i povjeravao mi tajne o svojoj priležnici. Ispočetka me zaprepastio svojom neobičnom lažljivošću, od koje me prosto hvatala muka. Kao prijatelj, ja sam ga korio što mnogo pije, ne živi prema svojim sredstvima i što se zadužuje, besposliči i ništa ne čita, što je tako malo kulturan i malo zna, a on, kao odgovor na sva moja pitanja, gorko se osmjehivao, uzdisao i govorio: »Ja sam nesretan, promašen čovjek,« ili: »Ama, šta vi tražite, rođeni, od nas, otpadaka feudalnog doba« ili »Mi degeneriramo...« ili bi počinjao lupetati kakvu dugačku galimatiju o Onjeginu, Pečorinu, o Byronovom Kainu, o Bazarovu,[44] o kojima bi govorio: »To su naši očevi po tijelu i duhu«. To treba, valjda, razumjeti tako, da nije on kriv, što zvanični spisi leže po čitave nedjelje neotvoreni i što on sam pije i druge

opija, već su za to krivi Onjegin, Pečorin i Turgenjev, koji je izmislio zlosretnog i suvišnog čovjeka. Uzrok krajnje raspojasanosti i nitkovluka, vidite, ne leži u njemu samome, već negdje izvan njega, u prostoru. A pored toga — vješta dosjetka! — nije samo on razbludan, lažljiv i odvratan, nego mi... mi, ljudi osamdesetih godina, mi, tromi, nervozni izrodi kmetstva«, »nas je civilizacija načinila bogaljima«... Jednom riječju, mi treba da shvatimo, da je jedan tako veliki čovjek, kao Lajevski, čak i u svom padu velik, da njegova razbludnost, neobrazovanost i prljavost predstavljaju neminovnu pojavu u prirodi; da su uzroci toga svemirski i stihijski, i da pred Lajevskim treba upaliti kandilo, jer je on kobna žrtva vremena, struja, nasljednosti i tako dalje. Svi činovnici i gospođe, slušajući ga, čudili su se i uzdisali, a ja dugo nisam mogao razumjeti s kim imam posla: da li sa cinikom ili sa okretnim prepredenjakom. Takvi tipovi, kao što je on, naizgled inteligentni, donekle odgojeni, koji mnogo pričaju o svojoj plemenitosti, znaju da se predstave kao vrlo složene prirode.

— Šuti! — planu Samojlenko. — Ne dopuštam da se u mom prisustvu loše govori o jednom čestitom čovjeku.

— Ne prekidaj me, Aleksandre Davidiču — hladno reče von Koren — sada ću dovršiti. Lajevski je prilično prost organizam. Evo njegova moralnog skeleta: izjutra papuče, kupanje i kava, zatim do ručka opet papuče, šetnja i razgovori, u dva sata papuče, ručak i vino, u pet sati kupanje, čaj i vino, zatim karte i laganje, u deset sati večera i vino, a poslije ponoći san i la femme.[45] Sve njegovo bitisanje smješteno je u taj tijesni program kao jaje u ljusci. Ide li, sjedi li, ljuti li se, piše li, raduje li se — sve se svodi na vino, karte, papuče i ženu. Žena igra u njegovu životu kobnu, presudnu ulogu. On sam priča, da je već od trinaest godina bio zaljubljen; kao student prve godine živio je s jednom damom, koja je na njega imala blagotvoran utjecaj i kojoj on ima da zahvali za svoje muzičko obrazovanje. Druge je godine otkupio iz javne kuće prostitutku i uzvisio je do sebe, to jest, uzeo ju je za priležnicu, a ona provede s njim pola godine, pa pobježe natrag gazdarici, i to mu bjekstvo pričini mnogo duševnih patnji. Nažalost, on je toliko patio, da je morao ostaviti univerzitet i dvije godine živjeti kod kuće bez posla. Ali to bijaše za njegovo dobro. Kod kuće je počeo živjeti s jednom

udovicom, koja mu savjetova, da napusti pravni fakultet i pređe na filozofski. On tako i učini. Završivši studije, on strasno zavolje ovu sadašnju svoju... kako joj je ono ime... udatu... i bijaše primoran da pobjegne s njom ovamo na Kavkaz, bajagi zbog tamo nekih ideala... Danas-sutra prestat će je voljeti pa će strugnuti natrag u Petrograd, i to opet radi ideala.

— A otkuda ti to znaš? — promrmlja Samojlenko, gledajući ljutite u zoologa. — Bolje gledaj da jedeš.

Donesoše kuhane skuše sa poljskim umakom. Samojlenko svakom od aboniranih stavi u tanjur po skušu i vlastoručno je preli umakom. Prođe jedno dvije minute u šutnji.

— Žena igra bitnu ulogu u životu svakog čovjeka. — reče đakon. — Tu se ništa ne može.

— Da... ali, u kolikoj mjeri? Svakome od nas žena je mati, sestra, žena, prijatelj, a kod Lajevskoga je ona — sve i uz to tamo ljubavnica. Ona, to jest zajednički život s njom, sreća je i cilj njegova života. On je veseo, tužan, neraspoložen, razočaran — zbog žene; dosadili mu život, žena je kriva; zarudila mu zora novog života, našli se novi ideali — i tu traži ženu... Nalazi zadovoljstvo samo u onim djelima ili slikama, gdje ima žene. Naše doba je, po njegovu mišljenju, rđavo i gore od četrdesetih i šezdesetih godina samo zato, što se mi ne znamo do zaborava predavati ljubavnom zanosu i strasti. Ti sladostrasnici mora da imaju u mozgu naročitu izraslinu, neku vrstu sarkoma, koji pritiskuje mozak i upravlja svom njihovom psihom. Pogledajte samo Lajevskoga kada sjedi negdje u društvu. Pazite samo kad u njegovom prisustvu pokrećete kakvo opće pitanje, na primjer o ćeliji ili o instinktu; on sjedi po strani, šuti i ne sluša; izgleda zamoren, razočaran, ništa ga ne zanima, sve mu je prosto i ništavno; ali čim počnete da govorite o ženkama i mužjacima, o tome, na primjer da paukova ženka poslije oplođenja pojede mužjaka, oči mu planu od radoznalosti, lice mu se razvedri, jednom riječju, oživi čovjek. Sve njegove misli, ma kako bile plemenite, uzvišene ili beznačajne, uvijek se ukrštaju u jednoj točki — općeg sparivanja. Ide čovjek s njime ulicom i sreće na primjer magarca... — »A, recite mi, molim vas, — pita on — što bi izišlo kada bi čovjek spario magarca sa devom?« A snovi! Je li vam pričao svoje snove? To je izvanredno! Čas sanja kako ga žene mjesecom,

a čas kao da ga zovu u policiju i naređuju mu tamo da živi sa gitarom...

Đakon se glasno nasmija; Samojlenko se namršti i srdito namrgodi lice, da se ne bi nasmijao; ali se ne uzdrža i prasnu u smijeh.

— Sve on to laže! — reče on brišući suze. — Boga mi, laže!

IV

Đakon je bio veseo čovjek, i zbog svake sitnice smijao se dok ga slabine ne zabole i dok ne klone. Činilo se, da je išao među ljude samo stoga, što imaju smiješne osobine i što mogu da im se nadijevaju šaljiva imena. Samojlenka je prozvao tarantulom, njegovog posilnog patkom i bio je ushićen kad jedamput von Koren reče za Lajevskoga i Nadeždu Fjodorovnu da su makake.[46] On se gramzljivo zaglèdao u lica, slušao je netremice i vidjelo se, kako mu se oči pune smijehom i lice napreže u očekivanju, kada će smjeti da pusti sebi na volju i da se uhvati za trbuh od smijeha.

— To je razvratan i pokvaren tip, — nastavi zoolog, a đakon mu se, u iščekivanju smiješnih riječi, gotovo unio u lice. — Rijetko gdje možete sresti takvo ništavilo. Tijelom je mlitav, trom i star, a intelektom se ni po čemu ne razlikuje od gojazne piljarice, koja samo ždere, pije, spava na perini i uzima za ljubavnika svoga kočijaša.

Đakon se opet nasmija.

— Ne smijte se, đakone, — reče von Koren, — to je glupo, na kraju krajeva. Ja ne bih ni obratio pažnju na to ništavilo — nastavi on, počevši da đakon prestane s hihotanjem; — ja se ne bih ni osvrnuo na njega, da nije tako štetan i opasan. Štetnost je njegova prije svega u tome, što ima uspjeha kod žena, te na taj način prijeti opasnost, da izrodi potomstvo, to jest da usreći svijet jednim tucetom Lajevskih, isto tako trulih i pokvarenih kao i on. A drugo, on je zarazan u najvećem stupnju. Ja sam već govorio o kartanju i piću. Još godinu, dvije i on će osvojiti cijelo Kavkasko primorje. Poznato vam je u kojoj mjeri masa, naročito njen srednji sloj, vjeruje u inteligenciju, u univerzitetsko obrazovanje, otmjene manire i književni jezik. Ma što mrsko da učini, svi vjeruju kako je to lijepo i da to tako treba da bude, jer on je, zaboga, inteligentan, slobodouman čovjek, sa univerzitetskim obrazovanjem. Osim toga, on je promašen i

suvišan čovjek, neurastenik, žrtva svoga vremena, a to znači, da je njemu sve dopušteno. On je dobričina, zlatna duša, i gleda kroz prste na ljudske slabosti; nije tvrdoglav, povodljiv je i popustljiv, nije ohol, s njime se može i popiti koju čašicu i pričati masne priče i ogovarati do mile volje... Masa, koja je uvijek naklonjena antropomorfizmu u religiji i u moralu, najviše voli idole, koji imaju iste slabosti kao i ona. Pomislite sami, na koliko će širokom terenu djelovati njegova zaraza. Osim toga, on je dobar glumac i vješt licemjer i odlično zna »gdje se đavoli legu.« Uzmite samo njegova izvrdavanja i trikove, na primjer u pogledu civilizacije. Nije ni omirisao civilizaciju, a međutim »Oh, kako nas je civilizacija ubogaljila! Oh, kako zavidim divljacima, toj djeci prirode, koja ne znaju za civilizaciju«. Treba, znate, razumjeti, da je on nekad, u ono vrijeme, svom dušom bio odan civilizaciji, da joj je služio, da ju je skroz postigao; ali, ona ga je zamorila, razočarala i obmanula; on je, vidite li, Faust, drugi Tolstoj... A Schopenhauera[47] i Spencera drži za dječurliju, i očinski ih tapše po ramenima: »No, kako je, brate, Spenceru?« On Spencera, naravno, nije ni čitao; ali, kako je dražestan kada sa lakom, nemarnom ironijom priča o svojoj gospođi »Čitala je Spencera!« Njega slušaju, i nitko neće da razumije kako taj šarlatan ne samo što nema prava da govori o Spenceru takvim tonom, nego čak ni džon Spencerov nema prava da poljubi! Potkopavati civilizaciju, napadati autoritete, tuđi oltar, bacati se blatom, mangupski namigivati samo zato, da opravda i sakrije svoju trulež i svoju moralnu golotinju — to je kadra učiniti samo veoma samoljubiva, niska i gnusna životinja.

— Ne znam, Kolja, što da ti od njega tražiš, — reče Samojlenko, ne gledajući više zoologa sa ljutnjom, već čisto kao krivac. — On je također čovjek kao i svi drugi. Naravno, nije bez mana; ali on stoji na visini suvremenih ideja, služi, koristan je domovini. Prije deset godina u ovdašnjoj agenciji služio je jedan starčić, čovjek golema uma... Pa, eto, on je govorio...

— Dosta, dosta! — prekide ga zoolog. — Ti veliš, da on služi. Ali kako on služi? Zar su uslijed toga, što se on ovdje pojavio, prilike postale bolje, a činovnici ispravniji, pošteniji i učtiviji? Naprotiv, on je svojim autoritetom, inteligentnog univerzitetskog čovjeka samo

utvrdio njihovu raspojasanost. On je ispravan samo dvadesetog u mjesecu, kada prima plaću, a u ostale dane samo šljapka kod svoje kuće u papučama i trudi se da dade sebi takav izraz, ko da ruskoj državi čini veliku uslugu, što živi na Kavkazu, Ne, Aleksandre Davidiču, ne uzimaj ga u obranu. Ti nisi iskren od početka do kraja. Kada bi ga ti zaista volio i smatrao ga svojim bližnjim, ti, prije svega, ne bi bio ravnodušan prema njegovim slabostima, ne bi im povlađivao, nego bi se baš zbog njegova dobra potrudio da ga učiniš neopasnim.

— To jest?

— Da ga učiniš neopasnim. Budući da je on nepopravljiv, onda ga čovjek može učiniti neopasnim samo na jedan način...

Von Koren prstom načini krug oko svoga vrata.

— Ili, možda da ga čovjek utopi... — dodade on. — U interesu čovječanstva i radi njihovog interesa takvi ljudi treba da se neizostavno unište.

— Ama što ti to govoriš? — promrmlja Samojlenko dižući se i sa čuđenjem gledajući u zoologovo mirno i hladno lice. — Đakone, što on to priča? Ama jesi li ti pri čistoj svijesti?

— Ja ne tražim baš smrtnu kaznu, — reče von Koren. — Ako je dokazano da je ona štetna, onda izmislite što drugo. Ako je nemoguće da se Lajevski uništi, a vi ga onda odvojite i zbrišite ga kao ličnost, pošaljite ga na prinudne radove.

— Ta što ti to govoriš? — užasnu se Samojlenko. — Sa biberom, sa biberom! — dreknu on očajničkim glasom, primijetivši da đakon jede punjene tikvice bez bibera. — Ti, čovječe golema uma, što ti to govoriš? Našega prijatelja, ponositoga, inteligentnoga čovjeka, na prinudne radove!!

— A ako je ponosit i počne da se protivi — u okove s njim!

Samojlenko više nije mogao da izgovori nijednu riječ, već je samo micao prstima.

Đakon pogleda na njegovo prenerаženo, zaista smiješno lice, pa se nasmija.

— Dosta o tome, — reče zoolog. — Pamti samo jedno, Aleksandre Davidiču, da se prvobitno čovječanstvo branilo od takvih, kao što je Lajevski, odabiranjem i borbom za opstanak; sada je, pak, naša kultura u znatnoj mjeri oslabila borbu i odabiranje, i mi smo

dužni da se sami postaramo za uništavanje oronulih i nesposobnih. Inače, kada se Lajevski razmnože, civilizacija će propasti, a čovječanstvo će se potpuno izmetnuti. Mi ćemo biti krivi.

— Ako ćemo mi daviti i vješati ljude, onda dođavola sa tvojom civilizacijom, dođavola sa čovječanstvom! — reče Samojlenko. — Dođavola! Evo što ću ti ja reći: ti si veoma učen, čovjek golema uma i dika domovine, ali Nijemci su te upropastili. Da, Nijemci! Nijemci!

Samojlenko je od onog doba, kada je otišao iz Derpta, gdje je učio medicinu, rijetko viđao Nijemce i nije pročitao nijedne njemačke knjige; ali, po njegovu mišljenju, sve zlo u politici i nauci dolazilo je od Nijemaca. Otkuda se kod njega pojavilo to mišljenje, ni sam ne bi znao reći, ali on ga se čvrsto držao.

— Da, Nijemci! — ponovi on još jedamput. — Hajdemo popiti čaj.

Sva trojica ustadoše i, metnuvši šešire, pođoše u baščicu i sjedoše tamo u hlad blijedih klenova, krušaka i kestenova. Zoolog i đakon sjeli su na klupu pored stočića, a Samojlenko se spustio na pleteni naslonjač sa širokim, zaobljenim naslonom. Posilni donese čaj, slatko i bocu sa sirupom.

Bila je jaka vrućina, oko trideset stupnjeva u hladu. Vreli zrak kao da se ukočio, bio je nepomičan, a dugačka paučina visila je, otegnuvši se od granja kestenova do zemlje, i nije se micala.

Đakon uze gitaru, koja je stalno ležala na zemlji pored stola, udesi žice i tiho zapjeva, tankim glasićem: »Otroci bogoslovci pred mehanom stajehu«...; ali odmah zašuti zbog vrućine, obrisa znoj sa čela i pogleda gore na plavo usijano nebo. Samojlenko zadrijema, od vreline, tišine i slatkog popodnevnog drijemeža, koji brzo ovlada svim njegovim udovima, on klonu i čisto se opi; ruke mu se opustiše, oči smanjiše, glava mu klonu na grudi. On raznježeno i umilno pogleda na von Korena i đakona i poče mrmljati:

— Mlado pokoljenje... Zvijezda nauke i luč crkve... Dok pogledaš, a ovaj aleluja sa dugim skutima će i u mitropolite uskočiti, pa ćeš ga, bogme, i u ruku morati ljubiti. Ali, ako... nek mu bog da...

Uskoro se začu hrkanje. Von Koren i đakon ispiše čaj i iziđoše na ulicu.

— A vi ćete opet na pristanište pecati ribu? — upita zoolog.

— Neću, vrućina je.

— Hajdemo k meni. Spremit ćete mi jednu pošiljku i nešto prepisati. A možemo i porazgovoriti, kako da vam nađemo neko zanimanje. Treba raditi, đakone. Ovako ne valja.

— Vaše su riječi istinite i logične, — reče đakon, — ali moja lijenost ne nalazi opravdanje u mojim današnjim životnim prilikama. I vama je poznato, da neodređen položaj znatno utiče na apatično stanje kod ljudi. Da li su me privremeno ovamo poslali ili zauvijek, to jedini bog zna; ja ovdje živim u neizvjesnosti, a moja đakonovica tavori i dasađuje se kod svoga oca. I, pravo da vam kažem, i mozak mi se od vrućine čisto otopio.

— Sve su to gluposti — reče zoolog. — I na vrućinu se čovjek može naviknuti, i bez đakonovice se može živjeti. Ne treba se samo maziti. Čovjek treba da je strog prema sebi.

V

Nadežda Fjodorovna išla je izjutra na kupanje, a za njom, sa vrčem, bakarnim pladnjem, ponjavama i spužvom, njena kuharica Olga. U luci su bila ukotvljena neka dva nepoznata parobroda sa prljavim bijelim dimnjacima, očevidno strane teretne lađe. Neki muškarci u bijelom odijelu i bijelim, plitkim cipelama, hodali su po keju i glasno vikali na francuskom. Sa brodova su im nešto odgovarali. U maloj gradskoj crkvi živo je zvonilo.

»Danas je nedjelja!« — sa zadovoljstvom se sjeti Nadežda Fjodorovna.

Ona se osjećala potpuno zdravom i bila je veselo, svečano raspoložena. U novoj komotnoj haljini od grube sirove svile i u velikom slamnatom šeširu, čiji je široki obod bio jako povijen prema ušima, tako da je lice virilo kao iz kakve kutije, činila se sama sebi veoma ljupkom. Ona je razmišljala o tome, kako u cijelom gradu postoji samo jedna mlada, lijepa, inteligentna žena, — to je ona, i kako samo ona zna da se oblači jeftino, lijepo i ukusno. Na primjer, ova haljina stoji samo dvadeset i dva rublja, a međutim, kako je lijepa! U ovom gradu samo ona može da se dopadne, a muškaraca ima mnogo, i stoga svi oni, htjeli ne htjeli moraju zavidjeti Lajevskome.

Ona se radovala što je Lajevski u posljednje vrijeme prema njoj bio hladan, uzdržano ljubazan, a neki put čak drzak i grub; na sve njegove ispade ili prezrive, hladne, čudnovate i nerazumljive

poglede, ona bi ranije odgovarala suzama, prijekorima i prijetnjama da će otići od njega, ili da će si oduzeti život gladovanjem; sada, pak, ona bi umjesto odgovora samo crvenjela, pogledala u njega kao krivac i radovala se što joj se on ne umiljava. Kad bi je on još i grdio ili bi joj prijetio, to bi bilo još bolje i prijatnije, jer se osjećala potpuno krivom pred njim. A činilo joj se da je kriva najprije stoga, što nije dijelila njegove snove o radnom životu, radi kojega je on ostavio Petrograd i došao ovamo na Kavkaz; bila je uvjerena, da se on na nju u posljednje vrijeme baš zbog toga i ljutio. Kad je došla na Kavkaz, njoj se činilo, da će ovdje još prvog dana naći skrovit i tih kutak pored obale, ugodnu baščicu sa hladovinom, pticama i potočićima, gdje će moći saditi cvijeće i povrće, gojiti patke i kokoši, primati u posjetu susjede, liječiti siromašne seljake i davati im knjige. Međutim, pokaza se, da su na Kavkazu samo gola brda, šume i prostrane doline, gdje treba dugo da se traži, trčkara, gradi, i da tu nema nikakvih susjeda, da je jaka vrućina i da čovjeka mogu okrasti.

Lajevski se nije jako žurio da kupi zemljište; njoj to bijaše milo, i oni oboje baš kao da su se dogovorili da nikada ne govore o radnom životu. On šuti, mislila je ona, znači da se ljuti na nju zato, što ona šuti.

Zatim, ona je, bez njegova znanja, u toku ove dvije godine nakupovala kod trgovca Ačmijanova raznih sitnica za nekih trista rubalja. Uzimala je pomalo, čas kakav štof, čas svilu, čas suncobran, pa se i neprimjetno nakupio toliki dug.

Danas ću mu reći o tome! — odluči ona; ali odmah uvidje da pri ovakvom raspoloženju Lajevskoga ne bi bilo zgodno da mu govori o dugovima.

Treće, ona je već dva puta u odsustvu Lajevskoga, primila kod sebe Kirilina, policijskog pristava: jednom prije podne, kad se Lajevski otišao kupati, a drugi puta u ponoć, kad se on kartao. Sjetivši se toga, Nadežda Fjodorovna naglo i jako porumenje i krišom pogleda na kuharicu, čisto bojeći se da ova ne pogodi njene misli.

Dugački, nepodnošljivo vreli dosadni dani, divne čeznutljive večeri, zaparne noći i sav taj život, kad od jutra do mraka čovjek ne zna na što da upotrebi vrijeme, i neprestana misao, kako je ona najljepša mlada žena u gradu i da joj mladost prolazi uzalud, i da je

Lajevski pošten, idejan, ali jednostavan čovjek, koji vječito šljapka papučama, grize nokte i dosađuje svojim ćudima — sve to učini da je malo pomalo savladaju želje, i ona, kao sumanuta, danju i noću mišljaše samo o jednom istom. U svom disanju, u pogledima, u boji glasa i u kretanju osjećala je samo želju; šum mora govorio joj je da treba voljeti, večernja tama — to isto, planine — to isto... I, kada Kirilin poče da joj udvara, ona nije imala snage, nije htjela, nije mogla da se opire, i dala mu se...

Sada je strani brodovi i ljudi u bijelom podsjetiše odnekud na ogromnu salu; zajedno s francuskim govorom njoj u ušima zazvoniše i zvuci valcera i grudi joj zadrhtaše od neshvatljive radosti. Nju obuze želja da pleše i govori francuski.

I radosno je razmišljala kako u njezinoj nevjeri nema ničeg strašnog. U njezinu iznevjeravanju duša joj nije učestvovala, ona i dalje voli Lajevskoga, i to se vidi i po tome, što je ljubomorna na njega, žali i tuguje kada on nije kod kuće. Kirilin se ne pokaza baš osobito. Prilično grub, premda lijep; s njim je već sve prekinuto, i ništa više neće ni biti. Što je bilo, prošlo je, to se nikoga ne tiče, a ako Lajevski dozna neće vjerovati.

Na obali je bilo samo jedno kupatilo za ženske; muškarci su se kupali na otvorenom mjestu. Ušavši u kupatilo, Nadežda Fjodorovna ondje zatekne postariju damu, Mariju Konstantinovnu Bitjugovu, činovničku ženu, i njenu petnaestogodišnju kćerku, Katju, učenicu gimnazije; obje su sjedile na klupi i skidale se. Marja Konstantinovna bijaše dobra, zanosna i delikatna osoba; govorila je otegnuto i s patosom. Do svoje trideset i druge godine bila je guvernanta, zatim se udala za činovnika Bitjugova, omalenog, ćelavog čovjeka, koji je začešljavao kosu na sljepočice i bio veoma miran i povučen. Ona je još i sada bila zaljubljena u njega, bila je ljubomorna, crvenjela bi pri riječi »ljubav« i svakoga bi uvjeravala da je jako sretna.

— Mila moja! — reče ona ushićeno, spazivši Nadeždu Fjodorovnu i dajući svom licu izraz, koji su svi njezini poznanici nazivali sladunjavim. — Kako mi je drago, mila moja, što ste došli! Kupat ćemo se zajedno; ta to je naprosto divno!

Olga brzo skine sa sebe haljinu i košulju i poče skidati svoju gospođu.

— Danas nije tolika vrućina kao jučer, je li? — reče Nadežda Fjodorovna, ježeći se od grubih dodira gole kuharice. — Jučer umalo nisam umrla od omare.

— O, da mila moja! I sama umalo što se nisam ugušila. Vjerujete li, jučer sam se tri puta kupala... Zamislite samo, mila moja, triput! Čak se Nikodim Aleksandrič zabrinuo.

»Pa zar je moguće da netko bude tako ružan?« pomisli Nadežda Fjodorovna, pogledavši u Olgu i u činovnikovu ženu; zatim pogleda Katju, pa pomisli: »Djevojčica joj je lijepo razvijena«.

— Vaš Nikodim Aleksandrič je zlatan čovjek! — reče ona. — Ja sam prosto zaljubljena u njega.

— Ha-ha-ha! — usiljeno se nasmija Marja Konstantinovna. — To je naprosto divno!

Oslobodivši se odijela, Nadežda Fjodorovna osjeti želju da leti. I učini joj se kad bi samo zamahnula rukama, da bi sigurno odletjela uvis. Skinuvši se, ona primijeti da Olga s gađenjem promatra njezino bijelo tijelo. Olga, soldatuša, živjela je sa zakonitim mužem, te je sebe smatrala za bolju i čestitiju od svoje gospođe. Nadežda Fjodorovna je osjećala, da je ni Marja Konstatinovna, ni Katja ne poštuju, već se je boje. To joj je bilo neprijatno, pa, da poraste u njihovim očima, reče:

— Sada je kod nas u Petrogradu u punom jeku turistička sezona. Ja i muž imamo ondje mnogo poznanika. Trebalo bi otići da se vidimo.

— Vaš muž je, mislim, inženjer? — neodlučno upita Marja Konstantinovna.

— Ja govorim o Lajevskome. On ima vrlo mnogo poznanika. Ali, nažalost, mati mu je ponosna aristokratkinja, ograničena žena...

Nadežda Fjodorovna ne dovrši i skoči u vodu; za njom pođoše Marja Konstantinovna i Katja.

— Kod nas u višem svijetu ima mnogo predrasuda — nastavi Nadežda Fjodorovna, — i ne živi se tako lako kao što izgleda.

Marja Konstantinovna, koja je služila kao guvernanta po aristokratskim porodicama, pa je znala što je otmjen svijet, reče:

— O, da! Hoćete li vjerovati, mila moja, kod Garatinskih se kod doručka i ručka neizostavno tražila posebna haljina, tako da sam ja, baš kao kakva glumica, osim plaće dobivala i dodatak na toaletu.

Ona stade između Nadežde Fjodorovne i Katje, kao da bi htjela da ogradi svoju kćer od one vode, u kojoj se kupala Nadežda Fjodorovna. Kroz otvorena vrata, koja su izlazila na more, vidjelo se kako netko pliva kojih sto koraka od kupališta.

— Mama, to je naš Kostja! — reče Katja.

— Ah, ah, — zagrakta Marja Konstantinovna preplašeno. — Ej, Kostja, — povika ona, — vrati se! Kostja, vrati se!

Kostja, četmaestgodišnji dječak, da bi se pohvalio pred majkom i sestrom kako je junak, zaroni pod vodu i otpliva dalje, ali se umori i požuri nazad, a po njegovu ozbiljnom, napregnutom licu vidjelo se da nije mnogo vjerovao u svoju snagu.

— Muka je sa tom dječurlijom, mila moja! — reče Marja Konstantinovna, umirujući se. — Dok pogledaš, a on slomio vrat. Ah, mila moja, kako je prijatno i, u isto vrijeme, kako je teško biti mati! Vječno nešto strahujem.

Nadežda Fjodorovna nadjenu svoj slamnati šešir na glavu i skoči u more. Otpliva jedno četiri hvata, pa legne na leđa. Vidjela je more do horizonta, parobrode, ljude na obali, grad, i sve ju je to, zajedno sa vrućinom, i prozirnim, nježnim valovima, dražilo i šaptalo joj da treba živjeti, živjeti... Pored nje brzo promače, energično rasijecajući valove i zrak, jedna jedrilica: muškarac, koji je sjedio na krmi gledao je u nju, i njoj bijaše milo što je netko gleda...

Okupavši se, dame su se obukle i pošle zajedno.

— Mene svaki drugi dan hvata groznica, a ne mršavim, — govorila je Nadežda Fjodorovna oblizujući svoje od kupanja slane usne i odgovarajući osmijehom na pozdrave znanaca. — Uvijek sam bila puna, a sada sam se, čini mi se, još više ugojila.

— To dolazi, mila, od naklonosti. Ako netko nije sklon debljanju, kao ja, nikakva mu hrana neće pomoći. Nego vi ste, draga moja, okvasili svoj šešir.

— Ne škodi, osušit će se.

Nadežda Fjodorovna opet opazi ljude u bijelom odijelu koji su hodali uzduž keja i razgovarali francuski. I odnekud joj se opet u prsima zatalasa radost, i nejasno se sjeti nekakve velike sale u kojoj je nekad plesala ili koju je možda nekad sanjala. I nešto joj je u dnu duše nejasno i potmulo šaptalo da je ona sitna, vulgarna, rđava, ništavna žena...

Marja Konstantinovna stade kod svojih vrata i pozva je da svrati i da malo posjede.

— Svratite, mila moja! — reče ona molećivim glasom, a u isti mah pogleda u Nadeždu Fjodorovnu žalostivo i s nadom; možda će odbiti poziv i neće svratiti.

— Drage volje, — pristade Nadežda Fjodorovna. — Vi znate kako ja volim doći k vama.

I uđe u kuću. Marja Konstantinovna je posjedne, posluži je kavom, počasti je kolačem, zatim joj pokaza fotografije svojih bivših učenica — gospođica Garatinskih, koje se već bijahu poudavale, pokaza i ispitne Ocjene Katjiroe i Kostjine. Ocjene su bile vrlo dobre; ali, da bi izgledale još bolje, ona se sa uzdahom požali kako je danas teško ići u gimnaziju...

Ona je dvorila gošću, a u isti mah ju je žalila i mučila se pomišlju, da Nadežda Fjodorovna svojom prisutnošću može utjecati na moral Kostje i Katje i radovala se, što joj muž, Nikodim Aleksandrič, nije bio kod kuće. Pošto, po njezinu mišljenju, svi muškarci vole »takve«, Nadežda je Fjodorovna mogla imati loš utjecaj čak i na Nikodima Aleksandriča.

Razgovarajući sa gošćom, Marja Konstantinovna je neprestano imala na umu, da će večeras biti izlet i da ju je von Koren naročito molio da ne govori o tome makakama, to jest Lajevskome i Nadeždi Fjodorovnoj. Ali ona se slučajno izbrblja, sva pocrvenje i reče zbunjeno:

— Ja mislim da ćete i vi doći!

VI

Dogovorili su se, da se izvezu sedam kilometara od grada putem prema jugu, da se zadrže u krčmi gdje se slijevaju dvije rječice, Crna i Žuta, pa da tamo kuhaju riblju juhu. Krenuli su nešto poslije pet poslije podne. Ispred svih vozili su se u šarabanu Samojlenko i Lajevski, za njima u kočiji sa tri konja, Marja Konstantinovna, Nadežda Fjodorovna, Katja i Kostja; kod njih je bila košara s namirnicama i posuđe. U slijedećoj kočiji vozili ©u se starješina kvarta Kirilin i mladi Ačmijanov, sin trgovca Ačmijanova, kojemu je Nadežda Fjodorovna bila dužna trista rubalja, a prema njima, na klupici, zguren i sa podvučenim nogama, sjedio je Nikodim Aleksandrič, omanji uredan čovjek sa zečešljanim zaliscima. Iza svih

vozili su se von Koren i đakon; kod đakonovih nogu stajala je košarica sa ribom.

— Desno! — derao se Samojlenko koliko ga je grlo nosilo, kada bi im nailazila ususret kakva volovska kola ili kakav Abhazac na magarcu.

— Nakon dvije godine, dok spremim novac i nađem ljude, krenut ću u ekspediciju, — pričaše von Koren đakonu. — Poći ću obalom od Vladivostoka do Beringova tjesnaca, a poslije tjesnaca do ušća Jeniseja. Izradit ćemo kartu, proučit ćemo floru i faunu i temeljito ćemo se pozabaviti geologijom, antropološkim i etnografskim istraživanjima. Od vas zavisi da pođete sa mnom ili ne.

— To je nemoguće — reče đakon.

— A što?

— Ja sam ovisan čovjek, imam porodicu.

— Vaša će vas đakonovica pustiti. Mi ćemo je zbrinuti. A još bi bolje bilo, kad biste je uvjerili da ona, radi općeg dobra, ode u kaluđerice. To bi dalo i vama mogućnost da se zakaluđerite pa da pođete sa ekspedicijom kao jeromonah. Ja vam to mogu udesiti.

Đakon je šutio.

— Vi svoju bogoslovsku struku dobro poznate? — zapita ga zoolog.

— Dosta loše.

— Hm... U tom pogledu ne mogu vam ništa pomoći jer i sam slabo poznajem bogoslovlje. Dajte vi meni jedan spisak knjiga koje su vam potrebne, pa ću vam ih ja zimus poslati iz Peterburga. A morat ćete pročitati i dnevnike duhovnih putopisaca; među njima ima dobrih etnologa i znalaca istočnih jezika. A kada se upoznate sa njihovim načinom, bit će vam lakše prići poslu. No, a sada, dok nemate knjiga, ne gubite vrijeme uzalud, dolazite k meni, pa ćemo se upoznati s kompasom i preći meteorologiju. Sve je to veoma potrebno.

— Pa to je točno... — promrmlja đakon i nasmija se. — Molio sam za mjesto u centralnoj Rusiji, — moj ujak protojerej obećao mi je da će se zauzeti. Ako pođem s vama, onda će ispasti da sam ga uzalud uznemiravao.

— Ja ne razumijem to vaše kolebanje. Ako i dalje ostanete običan đakon, koji mora služiti samo o praznicima, a ostale dane se

odmarati, vi ćete i nakon deset godina ostati isti ovakav kakav ste sada, samo što ćete imati brkove i bradicu; međutim, nakon povratka sa ekspedicije, poslije deset godina, postat ćete posve drugi čovjek, obogatit ćete se uvjerenjem da ste nešto napravili.

Iz ženskih kočija začuše se uzvici straha i ushićenja. Kočije su išle putem, koji je bio prosječen u sasvim strmoj stjenovitoj obali, i svima se činilo da jure po nekoj polici, pričvršćenoj o visok zid, i da će se kočije svakog trenutka stropoštati u bezdan. Desno se pružalo more, lijevo bijaše neravan mrki zid sa crnim mrljama i crvenim prugama i žilama puzavicama, a odozgo, nagnuvši se, kao sa strahom i radoznalošču gledahu dolje kudravi borovi. Nekoliko trenutaka kasnije opet vrisak i smijeh: trebalo je proći ispod ogromnog isturenog kamena.

— Ne razumijem koga đavla idem s vama, — reče Lajevski. — Kako je to glupo i banalno! Trebalo bi da putujem na sjever, da bježim, da se spašavam, a ja, i sam ne znam zašto, idem na taj glupački izlet.

— Ali, pogledaj samo kakav je pogled! — reče mu Samojlenko, kada konji saviše ulijevo i kada se ukaza dolina Žute rijeke, pa se zablista i sama rječica, žuta, mutna, bijesna...

— Ništa ja u tome, Saša, ne vidim lijepa, — odgovori Lajevski. — Stalno se oduševljavati prirodom, znači pokazivati oskudnost svoje mašte. Svi ti potočići i stijene, kada se usporede sa onim, što meni može dati moja mašta — sve su to trice i više ništa.

Kola su već išla obalom rječice. Visoke, brdovite obale postepeno su se približavale jedna drugoj, dolina se sužavala, i dalje, naprijed, činila se kao kakav tjesnac; stjenovito brdo, pored kojega su išli, priroda je izgradila od grdnog kamenja, koje se međusobno pritiskivalo tako strašnom silom, da je Samojlenko svaki put, kad bi ga pogledao, stenjao. Mračna i lijepa planina bila je mjestimice ispresijecana uzanim pukotinama i klancima, koji su odisali vlagom i tajanstvenošću. Kroz tjesnace su se vidjele druge planine, mrke, ružičaste, ljubičaste, pepeljaste ili oblivene jarkom svjetlošću. S vremena na vrijeme, pri prolazu pored tjesnaca, moglo se čuti, kako negdje sa visine pada voda i zapljuskuje kamenje.

— Ah, proklete planine, — uzdisao je Lajevski, — kako su mi dosadile!

Na onome mjestu, gdje se Crna rijeka ulijeva u Žutu, i gdje je crna voda, nalik na tintu, prljala žutu i miješala se s njom, malo dalje od puta, bila je gostionica Tatarina Kerbalaja, sa ruskom zastavom na krovu i natpisom, ispisanim kredom: »Udobna gostionica«. Oko gostionice bio je ograđen mali vrtić, u njemu stolovi i klupe, a usred bodljikavog džbunja uzdizao se jedan jedini lijepi i tamni čempres.

Kerbalaj, omalen, živahan Tatarin u plavoj košulji i bijeloj pregači, stajao je na putu i, držeći se za trbuh, nisko se klanjao prema kolima i kroz osmijeh pokazivao svoje sjajne bijele zube.

— Zdravo, Kerbalajka! — doviknu mu Samojlenko. — Mi ćemo se odvesti malo dalje, a ti nosi tamo samovar i stolice. Brzo!

Kerbalaj je klimao ošišanom glavom i nešto mrmljao, ali samo oni, koji su bili u zadnjim kolima mogli su razabrati: »Ima pastrva, vaše prevashodstvo!«

— Donesi, donesi! — reče mu von Koren.

Odvezavši se jedno pet stotina koraka od gostionice, kola se zaustaviše. Samojlenko nađe jednu livadicu, po kojoj je ležalo razbacano kamenje, zgodno za sjedenje, sa jednim drvetom, što ga je oborila oluja, sa iščupanim žilama i sasušenim žutim iglama. Tu, preko rječice, bio je prebačen trošan most od brvana, a na drugoj obali, baš preko puta, stajala je na četiri oniska stupa jedna suša za kukuruz, koja je podsjećala na »kućicu na kokošjim nogama« iz bajke; od vrata prema dolje spuštale su se ljestvice.

Prvi utisak kod svih bio je, da se nikada neće izvući odavde. Sa svih strana, kud god pogledaš, gomilale su se i nadnosile planine; od gostionice i od čempresa brzo je nailazio večernji sumrak, i zbog toga uzana i iskrivljena dolina Crne rijeke postajala je još uža, a brda viša. Čulo se kako rijeka huči, a zrikavci zriču bez prestanka.

— Divno! — reče Marja Konstantinovna, duboko dišući od ushićenja. — Djeco, pogledajte kako je lijepo! Kakva tišina!

— Da, zaista je lijepo, — složi se s njom Lajevski, kome se dopade izgled; ali kad pogleda u nebo, i zatim u plavičasti dim, koji se dizao iz dimnjaka gostionice, njega najednom obuze tuga. — Da, lijepo je! — ponovi on.

— Ivane Andrejiču, opišite taj izgled, — reče Marja Konstantinovna razdragano.

— Zašto? — upita Lajevski. — Utisak je ljepši od svakog opisa. Bogatstvo boja i zvukova, koje svatko prima od prirode putem utisaka, pisci izbrbljaju u tako ružnom obliku, da se poslije više ništa ne može raspoznati.

— Zar baš tako? — hladno upita von Koren, izabravši sebi najveći kamen pored vode i trudeći se da se popne i sjedne. — Zar baš tako? — ponovi on gledajući Lajevskog ravno u oči. — A Romeo i Julija? A, Puškinova »Ukrajinska noć«? I sama priroda treba da dođe i da se pokloni takvim opisima.

— Pa možda... — složi se Lajevski, koji nije volio misliti niti protivurječiti. — Uostalom, — reče on nakon kratke šutnje, — što je ustvari Romeo i Julija? Lijepa, poetična, sveta ljubav, to su ruže, pod kojima hoće da sakriju trulež. Romeo je isto takvo životinjsko biće kao i svi ostali.

— Ma o čemu god čovjek s vama počne razgovarati, vi sve svodite na...

Von Koren baci pogled na Katju i ne dovrši.

— Na što svodim? — upita Lajevski.

— Vama čovjek na primjer kaže: »Kako je lijep grozd!« a vi: »Da, ali kako je ružan kada se žvače i vari u želucu«. Našto to govoriti? Nije ništa novo i... uopće, čudnovata navika.

Lajevski je znao, da ga von Koren ne podnosi, pa ga se bojao, i u njegovu prisustvu osjećao se kao da je svima tijesno i kao da mu netko stoji za leđima.

On ništa ne odgovori, ode ustranu i zažali što je pošao.

— Gospodo, naprijed marš po suvarke za vatru! — zapovjedi Samojlenko.

Razmilješe se kud ko, a na livadici ostadoše samo Kirilin, Ačmijanov i Nikodim Aleksandrič. Kerbalaj im donese stolice, prostre na zemlju čilim i metnu nekoliko boca s vinom. Policijski pristav Kirilin, visok, naočit čovjek, koji je uvijek ponad bluze nosio šinjel, podsjećao je svojom oholom pojavom, dostojanstvenim hodom i punim, nešto promuklim glasom, na mlađe malograđanske policijske starješine.

Izraz mu je bio tužan i sanjiv, kao da ga je netko malo prije protiv njegove volje probudio.

— A što si ti to, stoko jedna, donio? — zapita on Kerbalaja, polako izgovarajući svaku riječ. — Jesam li ti naredio da doneseš kvarelsko vino, a što si donio, tatarska njuško? A? Što?

— Pa mi imamo dovoljno i svoga vina, Jegore Aleksejiču, — bojažljivo i ljubazno primijeti Nikodim Aleksandrič.

— Šta? Ali ja hoću da je tu i moje vino. Ja učestvujem u izletu i smatram da imam puno pravo da uložim svoj dio. Sma-tra-am! Donesi deset boca kvarelskog!

— A što tako mnogo? — začudi se Nikodim Aleksandrič, Koji je znao da Kirilin nema novaca.

— Dvadeset boca! Trideset! — viknu Kirilin.

— Ništa, neka mu bude, — šapnu Ačmijanov Nikodimu Aleksandriču, — ja ću platiti.

Nadežda Fjodorovna bila je veselo i nestašno raspoložena. Obuze je želja da skače, da se smije, viče, da zadirkuje i koketira. U svojoj jeftinoj cicanoj haljini sa plavim bobicama, u crvenim cipelicama i u isto takvom slamnatom šeširu, ona izgledaše sama sebi majušna, jednostavna, laka i lepršava kao leptir. Ona pretrča preko trošnog mostića i nekoliko trenutaka gledaše u vodu, da bi joj se zavrtila glava, zatim vrisnu i smijući se potrča na drugu stranu prema kukuruznom košu. Činilo joj se, da su je svi muškarci, pa čak i Kerbalaj, promatrali sa užitkom. A kada u sumraku, koji se brzo spuštao, drveće poče da se stapa s brdima, konji sa kočijama, i na prozorima gostionice zasvjetluca svijeća, ona se po stazi, koja krivudaše između kamenja i trnja, uspe na brdo i sjede na kamen. Dolje je već gorjela vatra. Kraj vatre je poslovao đakon sa zasukanim rukavima, a njegova duga crna sjenka okretala se kao promjer oko vatre; on je dometao suho granje i miješao po kotlu kašikom, privezanom za dugačak štap. Samojlenko, sa bakarno crvenim licem, trčkarao je oko vatre, kao po svojoj kuhinji, i uzbuđeno vikao:

— Gdje je sol, gospodo? Da je niste zaboravili? I što ste se svi izvalili, kao kakvi baruni, a ja sam moram tu da kulučim.

Na oborenom drvetu sjedili su jedan do drugoga Lajevski i Nikodim Aleksandrič i zamišljeno gledali u vatru. Marja Konstantinovna, Katja i Kostja vadili su iz košarica pribor za čaj i tanjure. Von Koren, skrštenih ruku, sa nogom na kamenu, stajao je kraj obale, uz samu vodu i o nečem razmišljao. Crvene pjege od

vatre, zajedno sa sjenkama, igrale su po zemlji oko tamnih ljudskih likova, drhtale na brdu, na drveću, na mostu i suši; na drugoj strani strma, izlokana obala bila je sva osvijetljena, treptala je i ogledala se u rječici, dok je brza i uskomešana voda kidala na komade njenu sliku u rijeci.

Đakon pođe po ribu, koju je na obali čistio i prao Kerbalaj, ali se na pola puta zaustavi i pogleda oko sebe.

»Bože moj, kako je lijepo! — pomisli on. — Ljudi, kamenje, vatra, sumrak, nakazno drvo i ništa više, a kako je lijepo!«

Na drugoj obali, kod suše, pojaviše se nekakvi nepoznati ljudi. Zbog toga, što je svjetlost treperila i što je dim sa ognjišta išao na onu stranu, bilo je nemoguće dobro razgledati sve te ljude odjednom, nego su se samo djelimično vidjeli čas čupava šubara i sijeda brada, čas plava košulja, čas rite od ramena do koljena i nož o pojasu, čas mlado, preplanulo lice sa crnim obrvama, tako gustim i oštro izvučenim, kao da bijahu nacrtane ugljem. Jedno petorica od njih posjedaše u krug na zemlju, a ostala petorica otiđoše u sušu. Jedan stade na vratima, okrenut leđima prema vatri, pa zabacivši ruke natrag, poče nešto vjerojatno jako zanimljivo, pričati, jer kad Samojlenko nabaca suharke i vatra planu, prosu varnice i jarko osvijetli sušu, moglo se vidjeti, kako s vrata gledaju dva lica, spokojna, sa izrazom duboke pažnje, i kako se oni, koji su sjedili u krugu, okrenuše i počeše slušati priču.

Malo kasnije oni, što su sjedili u krugu, polako zapjevaše nešto otegnuto, melodično, slično crkvenoj pjesmi o velikom postu.... Slušajući ih, đakon zamisli što će biti s njim za deset godina, kada se vrati s ekspedicije: bit će mladi jeromonah-misionar, autor sa imenom i sjajnom prošlošću; posvetit će ga za arhimandrita, zatim za vladiku; on služi u katedrali službu: u zlatnoj mitri izlazi sa panagijom[48] na amvon[49] i blagoslivljajući masu naroda trokrakim i dvokrakim svijećnakom, izgovara svečanim tonom: — »Pogledaj sa nebesa, Gospode, pa vidi i posjeti ovaj vinograd, koji posadi desnica tvoja...« — A djeca, odgovarajući mu, anđeoskim glasićima pjevaju »Svjati bože«...

— Đakone, gdje je riba? — začu se Samojlenkov glas.

Vrativši se vatri, đakon zamisli kako jednog vrelog lipanjskog dana po prašnjavu putu ide procesija: naprijed seljaci nose velike crkvene zastave, a žene i djevojke ikone; za njima djeca-pjevači i crkvenjak sa podvezanim obrazom i slamom u kosi, zatim redom on, đakon, iza njega pop sa skufijom[50] i križem, a straga diže prašinu gomila seljaka, žena i djece; tu su u gomili i popadija i đakonovica u maramama. Pjeva zbor, plaču djeca, pućpuriću prepelice", raspjevala se ševa... Evo, zaustavili se i poškropili svetom vodom stado... Krenuli su dalje i klečeći molili boga za kišu. Zatim zakuska, razgovori...

»Pa, i to je dobro...« — pomisli đakon.

VII

Kirilin i Ačmijanov penjali su se uzbrdo stazom. Ačmijanov je zaostajao i zaustavljao se, a Kirilin priđe Nadeždi Fjodorovnoj.

— Dobro veče! — reče on, pozdravljajući je vojnički.

— Dobro veče!

— Tja! — reče Kirilin, gledajući u nebo i razmišljajući.

— Što: tja? — zapita ga Nadežda Fjodorovna pošutjevši malo i primjećujući kako Ačmijanov gleda u nju i njega.

— Dakle, — lagano izgovori oficir, — naša ljubav je uvenula prije no što se, tako reći, i rascvjetala. Kako treba da to shvatim? Da li je to na neki način koketerija sa vaše strane ili vi smatrate mene za mangupa, sa kojim se može postupati kako se hoće?

— To je bila pogreška! Ostavite me na miru! — reče Nadežda Fjodorovna oštro, gledajući ga te prekrasne, čudesne večeri sa strahom i pitajući se u nedoumici: »Zar je zaista postojao takav trenutak kada joj se taj čovjek dopadao i bio blizak?«

— Dakle tako? — reče Kirilin. On šutke malo zastade, promisli i reče: — E, pa lijepo! Čekat ćemo dok budete bolje raspoloženi, a zasada vas smijem uvjeriti da sam pošten čovjek i da nikome neću dopustiti da u to posumnja. Sa mnom se ne smije igrati! Adieu!

On opet stavi ruku na štit kape, pa pođe ustranu, probijajući se kroz šipražje. Malo poslije njega neodlučno priđe i Ačmijanov.

— Danas je lijepo veće! — reče on s jedva primjetnim jermenskim naglaskom.

Bio je dosta lijep čovjek, obučen po modi, držao se jednostavno, kao odgojen mladić, ali Nadežda Fjodorovna ga nije voljela zato, što je bila dužna njegovu ocu tri stotine rubalja; bilo joj je neprijatno i to, što je na izlet bio pozvan i jedan trgovac i što joj je prišao baš večeras, kada joj je u duši bilo tako vedro.

— Uopće, izlet je uspio, — reče on nakon kratke šutnje.

— Da, — složi se ona s njime i, kao da se baš ovaj čas sjetila svoga duga, reče nemarno: — Da, recite, molim vas, u svome dućanu, da će ovih dana svratiti Ivan Andrejič, pa će platiti tri stotine... ili, ne sjećam se koliko već...

— Ja bih rado dao još tri stotine, samo da ne spominjete svaki dan taj dug. Čemu ta proza?

Nadežda Fjodorovna se nasmija. Dođe joj u glavu smiješna misao, da bi se sada, kad ne bi bila dovoljno poštena i kad bi samo htjela, u trenutku mogla otarasiti toga duga. Kada bi, na primjer, ovome lijepom, mladom glupanu zavrtjela mozgom. Kako bi to, zbilja, bilo smiješno, neobično, nevjerojatno! I njoj se najedamput prohtije da ga zaludi, opljačka i otjera, pa da vidi što će iz svega toga ispasti.

— Dopustite da vam dadem jedan savjet, — reče Ačmijanov snebivajući se. — Molim vas, pričuvajte se Kirilina. On posvuda priča o vama strašne stvari.

— Mene ni najmanje ne zanima što o meni pričaju razne budale, — reče Nadežda Fjodorovna hladno, pa se najednom uznemiri, a smiješna pomisao, da se poigra mladim, lijepim Ačmijanovom iznenada izgubi za nju svu svoju privlačnost.

— Treba da idemo dolje, — reče ona. — Zovu nas.

Dolje je već bila gotova riblja juha. Sipali su je u tanjure i jeli onako svečano, kako se to čini samo na izletima; i svi su nalazili da je juha veoma ukusna i da kod kuće nisu nikada ovako slatko jeli. Kao što to obično biva na svim izletima, gubeći se u masi ubrusa, zamotaka, nepotrebnog, masnog papira, koji je lepršao na vjetru — nitko nije znao gdje mu je čaša i gdje mu je kruh, vino su prosipali na sag i sebi u krilo, prosipali su sol, a okolo je već pao mrak, i vatra više nije gorjela onako jako, i svatko je bio lijen da ustane i da je podstakne. Svi su pili vino, čak su i Kostji i Katji dali po pola čaše.

Nadežda Fjodorovna popi čašu, zatim drugu, opi se i zaboravi na Kirilina.

— Izvanredan izlet, čarobno veče, — reče Lajevski, raspoloživši se od vina; — ali ja bih ipak više volio dobru zimu. »Snježni prah prelijeva se kao srebro na njegovoj dabrovoj bundi«.[51]

— Svatko ima svoj ukus, — primijeti von Koren.

Lajevski se osjeti nelagodno: u leđa mu je udarala jara od vatre, a u prsa i lice — von Korenova mržnja. Ta mržnja čestitog, pametnog čovjeka, u kojoj se vjerojatno krio opravdan uzrok, ponižavala ga je i slabila, te, nemoćan da joj se odupre, reče udvornim tonom:

— Obožavam prirodu i žalim što nisam prirodoslovac. Ja vam zavidim.

— A ja niti žalim, niti zavidim, — reče Nadežda Fjodorovna. — Uopće ne razumijem kako je moguće da se ljudi bave ozbiljno bubicama i glistama, dok narod pati.

I Lajevski je bio istog mišljenja. On je bio potpuno neupućen u prirodne nauke, i zato nije nikad mogao da se pomiri sa autoritativnim tonom i učenim, mudrim izgledom ljudi, koji se bave mravljim ticalima i nožicama žohara i uvijek se jedio što se ti ljudi, na osnovi ticala, nožica i nekakve protoplazme (on ju je odnekud zamišljao u vidu ostrige), laćaju da rješavaju pitanja, koja obuhvaćaju čovjekovo porijeklo i život, Ali u riječima Nadežde Fjodorovne on osjeti laž i reče, samo da joj protivurječi:

— Stvar nije u bubicama, nego u zaključcima.

VIII

Počeli su se smještati u kočije da idu kući, kasno, poslije deset sati. Svi su se smjestili, samo nije bilo Nadežde Fjodorovne i Ačmijanova, koji su se sa druge strane rijeke, uz glasan smijeh, utrkivali, tko će koga prije stići.

— Gospodo, požurite se! — doviknu im Samojlenko.

— Nije trebalo damama davati vina, — reče tiho von Koren.

Lajevski, umoran od izleta, von Korenove mržnje i svojih misli, pođe ususret Nadeždi Fjodorovnoj, i kada ga ona, vesela, radosna, osjećajući se lakom kao perce, zadihana i nasmijana, uhvati za obje ruke i metnu mu glavu na grudi, on učini korak unazad i reče oštro:

— Ti se ponašaš kao... kokota.

To ispade suviše grubo, tako da mu je bilo čak žao nje. Na njegovu ljutitom, izmorenom licu ona pročita mržnju, sažaljenje, ljutnju na samoga sebe, i najednom klonu duhom. Ona shvati da je prevršila mjeru, da se ponašala suviše slobodno, i rastužena, osjećajući se debelom, nespretnom, grubom i pijanom, sjede u prvu praznu kočiju, zajedno sa Ačmijanovom. Lajevski sjede s Kirilinom, zoolog sa Samojlenkom, đakon sa damama, i povorka krenu.

— Eto vam, kakve su makake! — poče von Koren, umotavajući se u ogrtač i sklapajući oči. — Čuo si, kako ona, tobože ne bi htjela da se bavi bubicama i glistama, zato što narod pati i stradava. Tako sude o nama sve makake. Ropski, podmuko soj, u toku deset pokoljenja zastrašivan knutom i pesnicom, dršće od straha, umiljava se i kadi tamjanom samo pred nasiljem; no pustiš li makaku na neko slobodno područje, gdje nema tko da je hvata za jaku, ona se tamo razigra i pokaže se u pravoj boji. Pogledaj je samo kako je hrabra na slikarskim izložbama, u muzejima, kazalištima, ili kada raspravlja o nauci: ona se šepiri, propinje, grdi, kritizira... I neizostavno kritizira. Ropska crta! Pazi samo: Ljude slobodnih profesija grde češće nego varalice; to je otuda, što se tri četvrtine društva sastoji od robova, od istih takvih kao te makake. Nikada nećeš dočekati da ti rob pruži ruku i da ti iskreno zahvali za tvoj rad.

— Ne znam, brate, što bi ti htio! — reče Samojlenko zijevajući. — Ona je jadnica, zaželjela da u svojoj prostodušnosti progovori s tobom riječ-dvije o nečemu pametnom, a ti odmah izvodiš neke zaključke. Ti si zbog nečega ljut na njega, pa usput i na nju. A ona je divna žena!

— Prestani, molim te! Obična metresa, razvratna i prosta. Čuj, Aleksandre Da vidi ču! Kada ti sretneš seljačku ženu, koja ne živi s mužem, ništa ne radi i po cio dan se samo cereka, ti joj onda kažeš: idi pa radi. Pa što se ovdje snebivaš i bojiš da kažeš istinu? Da nije samo zato, što Nadežda Fjodorovna ne izdržava kao metresu mornar, nego činovnik?

— Pa što da radim s njom? — razljuti se Samojlenko. — Valjda da je tučem?

— Ne treba laskati poroku. Mi osuđujemo porok samo iza leđa, a to ti je kao da si mu pokazao šipak, ali u džepu! Ja sam zoolog ili sociolog, što je jedno te isto, ti si liječnik; društvo nam vjeruje; mi

smo dužni da mu skrenemo pažnju na strašnu opasnost, koja prijeti njemu i budućim pokoljenjima ako budu postojale žene kao što je ova Nadežda Ivanovna.

— Fjodorovna, — popravi ga Samojlenko. — Pa što tu treba da učini društvo?

— Društvo? To je njegova stvar. Po mojem mišljenju, najkraći i najsigurniji put je nasilje. Nju treba manu militari[52] uputiti mužu; a ako je muž ne primi onda poslati na robiju ili u bilo kakav popravni zavod.

— Ih, brate! — uzdahnu Samojlenko, pa zašuti i tiho zapita: — Ti si nekako ovih dana govorio, da takve ljude, kao što je Lajevski, treba uništavati... Pa reci mi, kada bi, ovaj... kada bi, recimo, država ili društvo stavilo tebi u zadatak da ga uništiš, da li bi se ti... odlučio?

— Bez ikakvog kolebanja.

IX

Stigavši kući, Lajevski i Nadežda Fjodorovna uđoše u svoje mračne, zagušljive i dosadne sobe. Oboje su šutili. Lajevski zapali svijeću, a Nadežda Fjodorovna sjede i ne skidajući ogrtač i šešir, podiže na njega tužan pogled, kao da ga moli za oproštenje.

On je razumio da ona čeka od njega objašnjenje, ali mu se činilo da bi bilo dosadno, nekorisno i zamorno da se s njom objašnjava, a u duši mu je bilo teško što se nije suzdržao, već joj je rekao grubost, i pomisli da će to pismo, ako joj ga sada pokaže, skrenuti njenu pažnju na drugu stranu.

»Vrijeme je da se naši odnosi već jedampoit izvedu na čistac, — pomisli. — Dat ću joj ga, pak nek bude što bude«.

On izvadi pismo i pruži joj ga.

— Pročitaj. To se tebe tiče.

Rekavši to, on pođe u svoj kabinet i leže u mraku na divan, bez jastuka. Nadežda Fjodorovna pročita pismo, i učini joj se da se tavanica stropoštala i zidovi joj se primakli. Najedamput joj je postalo tjeskobno, mračno i strašno.

Ona se brzo tri puta prekrsti pa izusti:

— Bog mu dušu prostio...

Pa zaplaka.

— Vanja! — viknu ona. — Ivane Andrejiču!

Odgovora nije bilo. Misleći da je Lajevski ušao pa stoji iza njene stolice, ona je jecala kao dijete i govorila:

— Što mi ranije nisi kazao da je umro? Ja danas ne bih pošla na izlet, niti bi se toliko smijala... Muškarci su mi govorili kojekakve gluposti. Kakav grijeh, kakav grijeh? Spasi me, Vanja, spasi me... Ja sam izgubila pamet... Ja sam propala...

Lajevski je čuo njeno jecanje. Bilo mu je strašno zagušljivo i srce mu je jako lupalo. Sav potišten, podiže se, zastade malo nasred sobe, napipa u mraku naslonjač kod stola pa sjedne.

»Ovo je robija... — pomisli on. — Treba ići odavle... Ja više ne mogu...«

Da se ide kartati bilo je već kasno, restorana u gradu nije bilo. On opet legne i začepi uši da ne čuje Nadeždino jecanje, pa se najedamput sjeti da bi mogao otići Samojlenku. Da ne prolazi pored Nadežde Fjodorovne, on skoči kroz prozor u vrtić, pređe preko plota i pođe ulicom.

Bijaše mračno. Baš u taj čas došao je nekakav parobrod. Sudeći po svjetiljkama bio je to veliki, putnički... Zazveča lanac kotve. Od obale prema brodu brzo je odmicala crvena svjetiljka: to je plovio carinski čamac.

»Sada putnici po kabinama spavaju!« — pomisli Lajevski i pozavidi tuđem miru.

Prozori na Samojlenkovoj kući bili su otvoreni. Lajevski pogleda u jedan, zatim u drugi: u sobama je bilo mračno i mirno.

— Aleksandre Davidiču, spavaš li? — zovnu ga on. — Aleksandre Davidiču?

Začu se kašalj i uznemiren glas:

— Tko je to? Koga đavla...?

— Ja sam, Aleksandre Davidiču. Oprosti.

Malo kasnije otvoriše se vrata; bijesnu blaga svjetlost kandila i pokaza se golemi Samojlenko, sav u bijelom i u bijeloj noćnoj kapi.

— Što si htio? — zapita ga on, onako bunovan, teško dišući i češkajući se. — Čekaj, sad ću ti otvoriti.

— Ama nemoj, ja ću kroz prozor...

Lajevski uđe kroz prozor pa priđe Samojlenku i uze ga pod ruku.

— Aleksandre Davidiču, — reče on drhtavim glasom, — spasi me! Molim te, zaklinjem te, razumij me. Moj položaj je strašno težak.

Ako ovako potraje još dan ili dva, ja ću sam sebe zadaviti kao... kao pseto!...

— Čekaj... O čemu ti to zapravo?

— Upali svijeću!

— Oh, oh... — uzdahnu Samojlenko paleći svijeću. — Bože moj, bože moj... A već je prošao jedan sat, brate.

— Oprosti, molim te; ali ja ne mogu sjediti kod kuće — reče Lajevski, osjećajući da mu je mnogo lakše pri svjetlosti i Samojlenkovu prisustvu. — Ti si, Aleksandre Davidiču, moj jedini, najbolji prijatelj... Sada mi je sva nada u tebi. Htio ne htio, moraš mi pomoći, tako ti boga! Pošto po to, ja moram da odem odavle. Daj mi posudi novaca!

— Ah, bože moj, bože moj!... — uzdahnu Samojlenko češući se. — Taman da zaspim, kad čujem pisak: parobrod stigao; a zatim ti... Treba li ti mnogo?

— Bar tri stotine rubalja. Njoj treba ostaviti sto, a meni za put dvije stotine...

Već sam ti dužan oko četiri stotine, ali sve ću ti poslati... sve...

Samojlenko dohvati jednom rukom oba zaliska, raskorači se i zamisli.

— Hm-da... — promrmlja on zamišljeno. — Tri stotine... Da... Ali ja nemam toliko. Morat ću od nekoga posuditi.

— Posudi, tako ti boga! — reče Lajevski, videći po Samojlenkovljevu licu, da ovaj želi da mu dade novac i da će mu svakako dati. — Posudi, a ja ću ti neizostavno poslati iz Petrograda čim stignem onamo. Zbog toga se ni najmanje ne brini. Nego, znaš što, Saša, — reče on, razvedrivši se: — da pijemo po čašu vina?

— Dobro... Možemo i vina.

Obojica pođoše u blagovaonicu.

— A što će Nadežda Fjodorovna? — upita Samojlenko, stavljajući na stol tri boce i tanjur s breskvama. — Zar će ona ostati?

— Sve ću ja to udesiti, sve ću udesiti... — reče Lajevski, osjećajući najednom priliv radosti. — Poslije ću joj poslati novac, ona će doći k meni... A kasnije ćemo već izvesti na čistac naše odnose. U tvoje zdravlje, prijatelju!

— Čekaj! — reče Samojlenko. — Najprije okušaj ovo... To je iz moga vinograda. A ova boca je iz Navaridzeova vinograda, a ova od

Ahatulova... Okušaj od sva tri, pa mi reci iskreno... Moje kao da malo kisi. A? Čini li ti se?

— Da. Povratio si mi vedrinu, Aleksandre Davidiču. Hvala ti... Drugi sam čovjek.

— Kisi li?

— Đavo bi ga znao, ne znam. Ali ti si izvanredan, divan čovjek!

Promatrajući njegovo blijedo, uzbuđeno, dobro lice, Samojlenko se sjeti von Korenova mišljenja, da takve ljude treba uništavati, i Lajevski mu se učini kao neko slabo, siroto dijete, kojemu svatko može nanijeti zlo i upropastiti ga.

— I kad pođeš, pomiri se s majkom, — reče on. — Nije lijepo.

— Da, da, sigurno.

Zašutješe na časak. Kad ispiše prvu bocu, Samojlenko reče:

— Trebalo bi da se pomiriš i sa von Korenom. Vi ste obojica divni, pametni ljudi, a gledate se kao dva psa kroz plot.

— Da, da, on je divan, vrlo pametan čovjek, — složi se Lajevski, koji je sada bio spreman svakoga hvaliti i svakome opraštati. — On je čovjek velike vrijednosti, ali meni je nemoguće da se s njime zbližim. Ne! Naše prirode su previše različite. Ja sam učmale, slabe, povodljive prirode; ja bih mu u povoljnom trenutku možda i pružio ruku, ali on bi mi okrenuo leđa... s prezirom.

Lajevski srknu vina, prošeta iz kuta u kut, pa nastavi, stojeći nasred sobe:

— Ja dobro razumijem von Korena. To je čovjek odlučne, jake prirode, despot. Jesi li ga čuo: neprestano govori o ekspediciji, i to kod njega nisu prazne riječi.

Njemu je potrebna pustinja, noć, mjesečina: uokolo, pod šatorima i otvorenim nebom, spavaju njegovi gladni i bolesni, od teškog pohoda iznureni kozaci, vodiči, nosači, liječnik, svećenik, ne spava jedino on, već kao Stanley[53] sjedi na stolici i osjeća se carem pustinje i gospodarom tih ljudi... On ide naprijed, ide, ide nekuda, njegovi ljudi kukaju i umiru jedan po jedan, a on ide i ide, i na kraju krajeva i sam pogiba, ali ipak ostaje despot i car pustinje, jer karavane vide križ nad njegovim grobom na čitavih trideset-četrdeset kilometara, a on i dalje gospodari pustinjom. Žalim što taj čovjek ne služi u vojsci. Mogao bi postati izvanredan, genijalan vojskovođa. On

bi znao potopiti u rijeci svoju konjicu te od leševa načiniti mostove, a takva je smjelost u ratu potrebnija od svih fortifikacija i taktika. O, ja ga odlično razumijem! Reci, zašto on gubi ovdje vrijeme? Što traži ovdje?

— On proučava morsku faunu!

— Ne, ne, brate, ne! — uzdahnu Lajevski. — Meni je na parobrodu jedan učenjak pričao, da je Crno More siromašno faunom i da je u njegovoj dubini, zbog mnoštva sumporovodika, nemoguć organski život. Svi ozbiljni zoolozi rade na biološkim stanicama u Napulju ili u Villefranceu. Ali von Koren je samostalan i uporan: on radi na Crnome Moru zato, što tu nitko ne radi. Prekinuo je veze s univerzitetom, neće ni da čuje za učenjake i kolege, jer je u prvome redu despot, a tek onda zoolog. I da znaš, on će učiniti nešto značajno. On već i sada mašta, da po povratku sa ekspedicije istjera iz naših univerziteta intrigante i mediokritete da sabije rogove našim učenjacima. Despotizam je u nauci isto tako jak kao i u ratu. A živi već drugu godinu u ovom smrdljivom gradiću zato, što više voli biti prvi u selu, nego u gradu drugi. On je ovdje i kralj i orao: drži sve stanovnike kao u kandžama i davi ih svojim autoritetom. Prigrabio je sve u svoje ruke, miješa se u tuđe stvari, sve mu treba i svi ga se boje. Ja se ne dajem u njegove kandže; on to osjeća i mrzi me. Je li ti govorio da mene treba smaknuti ili otjerati na prisilni rad?

— Da, — nasmija se Samojlenko.

I Lajevski se nasmija i srknu vina.

— Pa i ideali su mu despotski, — reče on smijući se i jedući breskvu. — Obični, smrtni ljudi, kad rade za opću korist, imaju u vidu svoga bližnjega: mene, tebe — jednom riječju čovjeka. Ali za von Korena su ljudi štenad i ništavila, suviše sićušni da bi mogli biti svrha njegova života. On radi, poći će u ekspediciju i slomit će si ondje vrat, ne u ime ljubavi prema bližnjem, nego u ime takvih apstrakcija, kao što su čovječanstvo, buduća pokoljenja, idealna ljudska rasa. On radi na popravku ljudskog roda, i u tom pogledu mi smo za njega samo roblje, meso za topove, tegleća stoka. Jedne bi on satro ili bi ih otjerao na robiju, druge bi disciplinirao, nagnao bi ih, kao Arakčejev, [54] da ustaju i liježu na lupu bubnjeva, postavio bi eunuhe da čuvaju našu nevinost i moral, zapovjedio bi da se strijelja svaki onaj, koji se

makne izvan kruga našeg uskog, zatucanog morala, a sve to u ime poboljšanja ljudske vrste. A što je ljudska vrsta? Iluzija, opsjena... Despoti su uvijek bili naklonjeni iluzijama. Ja ga, brate, odlično razumijem. Cijenim ga i ne poričem njegovu vrijednosti; na takvima kao što je on, stoji ovaj svijet, i kada bi svijet spao samo na nas, mi bismo, kraj sve svoje dobrote i najljepših namjera, načinili isto, što su načinile muhe od ove slike. Da.

Lajevski sjede do Samojlenka i reče sa iskrenim oduševljenjem:

— Ja sam nevrijedan, ništavan čovjek, propalica! Zrak, koji dišem, to je vino, ljubav — jednom riječju, sve sam u životu dosada kupovao uz cijenu laganja, lijenosti i malodušnosti. Dosad sam varao ljude i sebe: patio sam zbog toga; ali moje su patnje bile jeftine i banalne. Pred von Korenovom mržnjom ponizno se sagibam, jer ponekad se i sam mrzim i prezirem.

Lajevski, uzbuđen, opet prođe amo-tamo po sobi, pa reče:

— Meni je milo, što jasno vidim svoje nedostatke i što sam ih svijestan. To će mi pomoći da uskrsnem i da postanem drugi čovjek. Dragi moj, kad bi ti znao kako strasno i mučno žudim za svojim preporođajem. I kunem ti se, bit ću čovjek! Bit ću! Ne znam je li ovo sada u meni progovorilo vino ili je zaista tako u stvari, ali meni se čini, da već odavno nisam proživljavao ovakove svijetle i čiste trenutke kao sada kod tebe.

— Vrijeme je, brate, da se ide spavati... — reče Samojlenko.

— Da da... Oprosti mi. Odmah.

Lajevski se užurba oko namještaja i prozora tražeći svoju kapu.

— Hvala ti! Hvala ti! — mrmljao je uzdišući. — Pažnja i lijepa riječ su više od milostinje. Ti si me vratio u život.

On nađe svoju kapu, zastade i pogleda Samojlenka kao da je nešto skrivio.

— Aleksandre Davidiču! — reče on molećivim glasom.

— Što je?

— Dopusti mi, prijatelju, da kod tebe prenoćim!

— Samo izvoli... Zašto ne bi?

Lajevski leže da spava na divanu i još dugo je razgovarao s doktorom.

X

Dva tri dana nakon izleta k Nadeždi Fjodorovnoj iznenada dođe Marja Konstantinovna, pa, ne pozdravivši se i ne skidajući šešira, uze je za obje ruke, pritisnu ih na svoje grudi i reče veoma uzbuđeno:

— Mila moja, ja sam uzbuđena, potresena. Naš mili, simpatični doktor jučer reče mome Nikodimu Aleksandriču da vam je umro muž. Recite mi, draga moja... Recite, je li to istina?

— Da, istina je, umro je, — odgovori Nadežda Fjodorovna.

— To je strašno, strašno, draga moja! Ali nema zla bez dobra. Vaš muž je sigurno bio divan, prekrasan, sveti čovjek, a takvi su na nebu potrebniji nego na zemlji.

Na licu Marje Konstantinovne zadrhtaše sve crtice i točkice, kao da joj ispod kože zaigraše neke sitne iglice; ona se sladunjavo osmjehnu i reče ushićeno, jedva dišući:

— Vi ste dakle sada slobodni, draga moja. Sada možete visoko podignuti glavu i smjelo gledati svijetu u oči. Odsada će i bog i ljudi blagosloviti vašu vezu sa Ivanom Andrejičem. To je divno. Ja sva drhtim od radosti. Ne mogu da iskažem. Mila moja, ja ću vam biti provodadžinica... Ja i Nikodim Aieksandrič smo vas tako voljeli, pa ćete nam dopustiti da blagoslovimo vašu zakonitu, čistu vezu. Kada, kada mislite da se vjenčate?

— Ja nisam ni mislila o tome, — reče Nadežda Fjodorovna, oslobađajući svoje ruke.

— To nije moguće, draga moja. Mislili ste, sigurno ste mislili!

— Boga mi, nisam mislila, — nasmija se Nadežda Fjodorovna. — Zašto da se vjenčamo?

Ne vidim za to nikakve potrebe. Živjet ćemo kao što smo i dosad živjeli.

— Ta što vi to govorite! — zaprepasti se Marja Konstantinovna. — Ako boga znate, što to govorite?

— Time, što ćemo se vjenčati, ništa neće biti bolje. Naprotiv, bit će još gore. Izgubit ćemo svoju slobodu.

— Mila, mila moja! Što vi to govorite! — uzviknu Marja Konstantinovna izmičući se i pljesnuvši rukama. — Vi ste čudni! Smirite se! Dođite k sebi!

— Kako da se to smirim? Još nisam ni živjela, a vi — smirite se!

Nadežda Fjodorovna se sjeti da ona ustvari nije još ni živjela. Završivši školovanje u ženskom institutu, udala se za čovjeka, kojega nije voljela, zatim se našla sa Lajevskim i sve vrijeme provela s njim na ovoj dosadnoj, pustoj obali u očekivanju nečeg boljeg. Zar je to život?

»A trebalo bi se vjenčati...« — pomisli ona; ali sjeti se Kirilina Ačmijanova, pocrvenje i reče:

— Ne, to je nemoguće. Čak i kad bi me Ivan Andrejič na koljenima molio za to, ni onda ne bih pristala.

Marja Konstantinovna je nekoliko trenutaka sjedila šutke na divanu, ožalošćena, ozbiljna i gledala u jednu točku; zatim ustade i reče hladno:

— Zbogom, draga moja! Oprostite što sam vas uznemirila. Premda mi to nije lako, ipak vam moram reći da je od danas između nas sve svršeno, i kraj sveg mog dubokog poštovanja prema Ivanu Andrejiču, vrata moje kuće za vas su zatvorena.

Ona to izgovori svečano, i njen svečani ton jako je djelovao i na nju samu; lice joj opet zadrhta i dobi raznježen, sladunjav izraz; ona pruži uplašenoj, zbunjenoj Nadeždi Fjodorovnoj obje ruke i reče molećivim glasom:

— Draga moja, dopustite da makar za jedan časak budem vaša mati ili starija sestra! Bit ću s vama iskrena, kao mati!

Nadežda Fjodorovna osjeti u prsima takvu toplinu, radost i saučešće prema sebi, kao da je zaista uskrsnula njezina mati i stajala pred njom. Ona naglo obgrli Marju Konstantinovnu i priljubi se licem uz njeno rame. Obje zaplakaše, sjedoše na divan, pa neko vrijeme jecahu ne gledajući jedna u drugu i nemajući snage da izgovore ijednu riječ.

— Draga moja, dijete moje, — poče Marja Konstantinovna, — kazat ću vam oštru istinu ne štedeći vas.

— Samo govorite, tako vam boga!

Imajte povjerenja u mene, draga moja. Sjetite se, da sam vas od svih ovdašnjih dama samo ja primala. Ja sam se još od prvog dana užasnula od vas, ali nisam imala srca ni snage da se prema vama ponašam prezirno kao što su to činile sve ostale. Meni je bilo teško zbog Ivana Andrejiča kao zbog rođenog sina. Mladi čovjek u tuđem svijetu, neiskusan, slabe volje, bez matere, i meni je to bilo teško,

teško... Moj muž se protivio poznanstvu s njim, ali ja ga nagovorih... uvjerih... Počeli smo primati Ivana Andrejiča, a s njim, naravno, i vas, jer bi se on inače našao uvrijeđen. Ja imam kćer i sina... Vi razumijete nježni dječji um, čisto srce i ono: »Ako tko sablazni nekoga od ovih malenih...« Primala sam vas, ali sam strepila zbog djece. O, kada postanete mati, vi ćete razumjeti moj strah. I svi su mi se čudili što vas primam, oprostite, kao čestitu ženu, pravili su primjedbe... i, naravno, spletke, predpostavke... U dubini svoje duše ja sam vas bila osudila; ali, bili ste nesretni, jadni, ekstravagantni, pa sam patila od sažaljenja.

— Ali zašto? Zašto? — upita Nadežda Fjodorovna drhteći cijelim tijelom. — Što sam ja kome učinila?

— Vi ste strašna grešnica. Prekršili ste obećanje koje ste dali mužu pred oltarom. Zaveli ste krasnog mladog čovjeka, koji bi, možda, da nije naišao na vas, uzeo sebi zakonitu suputnicu za život iz dobre porodice svoga kruga, pa bi danas bio kao svi ostali. Vi ste upropastili njegovu mladost. Ne govorite, draga moja, ne govorite! Nikad neću povjerovati da su za naše grijehe krivi muškarci. Uvijek su krive žene. Muškarci su u domaćem životu lakomisleni, žive umom, a ne srcem, mnogo toga ne razumiju; ali žena razumije sve. Od nje sve zavisi. Njoj je mnogo dano, ali se od nje mnogo i traži. O, mila moja, kad bi ona u tom pogledu bila gluplja i slabija od čovjeka, bog joj ne bi povjerio odgajanje dječaka i djevojčica. A zatim, draga moja, stupili ste na stazu grijeha, zaboravivši na svaki stid; druga bi se na vašem mjestu sakrila od ljudi, sjedila bi kod kuće zaključana, i ljudi bi je mogli vidjeti samo u hramu božjem blijedu, svu u crno obučenu, zaplakanu, pa bi svatko u iskrenoj skrušenosti rekao: »Bože, anđeo, koji je pao, eto, opet se tebi vraća!« Ali vi ste, draga moja, zaboravili svaku skromnost: živjeli ste javno, ekstravagantno, baš kao da ste se ponosili svojim grijehom, bili ste nestašni, zabavljali ste se, i ja sam, gledajući vas, drhtala od straha i bojala sam se da grom nebeski ne smrvi našu kuću kada vi sjedite kod nas. Draga moja, nemojte govoriti, nemojte govoriti! — uzviknu Marja Konstantinovna, primijetivši da Nadežda Fjodorovna želi nešto reći. — Povjerite se meni, ja vas neću prevariti, i neću sakriti od pogleda vaše duše nijednu istinu. Dakle, slušajte me, draga moja... Bog

žigoše velike grešnike, i vi ste žigosani. Sjetite se, kako su vaše haljine uvijek bile izazivačke!

Nadežda Fjodorovna, koja je uvijek najbolje mislila o svome odijelu, prestade plakati i pogleda u nju začuđeno.

— Da, užasne! — nastavi Marja Konstantinovna. — Po pretjeranosti i šarenilu vaših toaleta svatko može zaključiti kakvo vam je vladanje. Tko god bi vas vidio, smješkao bi se i slijegao ramenima, a meni je bilo teško, teško mi je bilo... I, oprostite, draga, vi niste čista. Kada smo se sretale na kupalištu, ja sam prosto morala da se stresem. Gornje vam je rublje još kako tako, ali donja suknja, košulja... draga moja, naprosto crvenim! Pa ni jadnome Ivanu Andrejiču nema tko da zaveže kravatu kako treba, a i po košulji i po cipelama jadnog čovjeka vidi se, da se kod kuće o njemu nitko ne brine. Pa uvijek vam je, jadnik, gladan; i, zbilja, kad kod kuće nema tko da se pobrine za samovar i kavu, onda, htio ne htio, moraš potrošiti u buffetu polovicu svoje plaće... A kod kuće vam je jednostavno grozno! U cijelome gradu ni kod koga nema muha, a kod vas se čovjek ne može odbraniti od njih; svi su vam tanjuri i tase zagađeni od muha. Po prozorima i stolovima vam, kad čovjek pogleda, prašina, crknute muhe, pa čaše... Šta će tu čaše? I sigurno, draga moja, kod vas još ni sada stol nije raspremljen. A u vašu spavaću sobu čovjeka je jednostavno stid ući: svuda razbacano rublje, po zidovima vam vise ti vaši razni pribori od gume i stoji nekakva posuda... Mila moja! Muž ništa ne smije znati, i žena mora pred njim biti čista kao anđelak. Ja se svako jutro budim prije zore i umivam hladnom vodom, kako moj Nikodim Aleksandrič ne bi primijetio da sam pospana.

— Sve su to trice, — stade jecati Nadežda. — Kada bih ja bila sretna, ali ja sam tako nesretna!

— Da, da, vi ste veoma nesretni, — uzdahnu Marja Konstantinovna, jedva se uzdržavajući da ne zaplače. — I u budućnosti vas čeka velika nesreća! Samotna starost, bolesti, a zatim odgovor na strašnome sudu... Užasno, užasno! A sada vam sama sudbina pruža ruku u pomoć, a vi je tako nerazborito odbijate. Vjenčajte se, što prije se vjenčajte!

— Da, trebalo bi, trebalo bi, — reče Nadežda, — ali to je nemoguće.

— Ali zašto?

— Nemoguće! O, samo da znate!

Nadežda Fjodorovna htjede da joj ispriča o Kirilinu i o tom, kako se sinoć našla na pristaništu sa mladim i lijepim Ačmijanovom, i kako joj je došla u glavu budalasta i smiješna misao da se otarasi duga od tristo rubalja. Njoj je bilo veoma smiješno i vratila se kući kasno uveče, osjećajući da je nepovratno pala i postala žena, koja se daje za novac. Ona ni sama nije znala što joj je bilo sinoć da je učinila ono, i sada htjede da se zakune Marji Konstantinovnoj da će sigurno platiti dug, ali plač i stid smetali su joj da govori.

— Ja ću otputovati odavle, — reče ona. — Ivan Andrejič neka ostane, a ja ću otputovati.

— Kuda?

— U Rusiju!

— Ali od čega ćete tamo živjeti? Ta vi ništa nemate!

— Bavit ću se prijevodima, ili... ili ću otvoriti kakvu malu biblioteku za posuđivanje...

— Nemojte fantazirati, draga moja. Za biblioteku je potreban novac. Ali ja ću vas sada ostaviti, a vi se umirite, pa sutra dođite k meni veseli. To će biti čarobno! A sad zbogom, anđelče moje! Hodite da vas poljubim!

Marja Konstantinovna poljubi Nadeždu Fjodorovnu u čelo, prekrsti je, pa polako izađe. Već se smrkavalo, i Olga u kuhinji upali svijetlo. Plačući i dalje, Nadežda Fjodorovna pođe u spavaću sobu pa legne na postelju. Poče je tresti jaka groznica. Ležeći, ona se svuče, gurnu zgužvano odijelo k nogama, pa se zguri pod jorganom u klupko. Bila je žedna, ali nije bilo nikoga da joj donese vode.

— Ja ću platiti! — govorila je sama sebi, i u bunilu joj se činilo da sjedi kraj neke bolesnice i prepoznaje u njoj samu sebe. — Ja ću platiti. Bilo bi glupo misliti da sam ja to zbog novca... Otputovat ću, pa ću mu poslati novac iz Petrograda. Najprije sto... zatim još sto... pa još sto...

Kasno u noći stigne Lajevski.

— Najprije sto... — reče mu Nadežda; — pa poslije opet sto...

— Trebalo bi da uzmeš kinina, — reče joj on, pa pomisli: »Sutra je srijeda, odlazi brod, a ja ne odlazim. Znači, morat ću ovdje ostati do subote.«

Nadežda Fjodorovna se podigne u postelji na koljena.

— Jesam li ja sada što govorila? — zapita ona smiješeći se i žmirkajući zbog svijeće.

— Nisi ništa. Morat ćemo ujutro poslati po liječnika. Spavaj samo.

On uze jastuk i pođe prema vratima. Nakon toga, kako je napokon odlučio da ode i da ostavi Nadeždu Fjodorovnu, ona poče u njemu izazivati sažaljenje i osjećanje krivice; u njenom prisustvu pomalo ga je grizla savjest, kao u prisutnosti bolesnog ili starog konja kojega su odlučili ubiti. On zastade na vratima i okrene se prema njoj.

— Na izletu sam bio ljut, pa sam ti rekao grubosti. Tako ti boga, oprosti mi.

Rekavši to, on pođe u kabinet, leže i dugo nije mogao zaspati.

Kad je sutra ujutro Samojlenko, zbog državnog praznika obučen u potpunu paradnu uniformu sa epoletama i ordenima, opipavši Nadeždi Fjodorovnoj puls i pogledavši joj jezik, izlazio iz spavaće sobe, Lajevski, koji je stajao na pragu, zapita ga zabrinuto:

— No, šta je? Što joj je?

Lice mu je izražavalo strah, krajnju zabrinutost i nadu.

— Umiri se, nije ništa opasno, — reče Samojlenko. — Obična groznica.

— Ne mislim ja to, — namršti se Lajevski nestrpljivo. — Jesi li nabavio novac?

— Dušo moja, oprosti mi, — prošapta Samojlenko zbunjeno pogledajući u vrata — Tako ti boga, oprosti! Nitko nema novaca, i ja sam nakupio dosad, gdje po pet, gdje po deset rubalja, u svemu sto i deset. Danas ću još sa nekima govoriti. Strpi se.

— Ali subota je krajnji rok! — prošaputa Lajevski drhteći od nestrpljenja. — Tako ti svih svetaca, do subote! Ako u subotu ne otputujem, onda mi ne treba ništa! Ne razumijem kako to da liječnik nema novaca!

— Ta gospode, budi volja tvoja, — zašaputa Samojlenko brzo i napregnuto, i nešto mu čak zašišta u grlu, — sav su mi novac razvukli, duguju mi sedam tisuća, i još sam na sve strane dužan. Zar sam ja kriv?

— Dakle, do subote ćeš nabaviti? A?

— Gledat ću.

— Molim te, golubiću! Tako da u petak ujutro novac imam u rukama.

Samojlenko sjede i prepisa kinin u rastvoru, kalijev bromat, ravent, tincturae gentiana et, aquae foeniculi — sve to u jednoj smjesi, dodade još i sirupa, da ne bude gorko, pa ode.

XI

— Izgledaš tako, kao da me dolaziš uhapsiti, — reče von Koren ugledavši Samojlenka u paradnoj uniformi kako ulazi k njemu.

— A ja prolazim ovuda, pa pomislim: ded da svratim, da obiđem zoologiju, — reče Samojlenko sjedajući za veliki stol, koji je od velikih prostih dasaka sklepao sam zoolog. — Dobar dan, sveti oče, — klimnu on đakonu, koji je sjedio kod prozora i nešto prepisivao. — Prosjedit ću časak, pa ću brže kući, da naredim što treba za ručak. Vrijeme je već... Da vam ne smetam?

— Ni najmanje, — odgovori zoolog, razmještajući po stolu sitno ispisane listiće.

— Mi tu nešto prepisujemo.

— Aha!... Oh, bože moj, bože moj!... — uzdahnu Samojlenko, pažljivo privuče k sebi sa stola zaprašenu knjigu, na kojoj je ležala mrtva suha falanga[55], i reče: — Nije šala! Zamisli — ide svojim poslovima nekakva zelena bubica, pa najedamput sretne ovakvo čudovište. Zamišljam kakva je to strahota.

— Da, naravno.

— Je li otrovan zbog toga, da se brani od neprijatelja?

— Da, da se brani i da sam napada.

— Tako, tako, tako... I sve je u prirodi, prijatelji moji, svrsishodno i razumljivo — uzdahnu Samojlenko. Samo, evo što ja ne razumijem. Ti, čovječe golema uma, objasni mi molim te. Postoje, znaš li, zvjerčice, ne veće od štakora, naizgled lijepe, ali ustvari sasvim podle i nenormalne. Ide ti takva zvjerčica, recimo, šumom, spazi ptičicu, uhvati je i pojede za ručak. Pođe dalje, pa spazi u travi gnjezdašce s jajima; više joj se ne ždere, sita je, ali ipak razgrize jedno jaje, a ostala izbaci iz gnijezda šapicom. Zatim naiđe na žabu, pa se upusti s njom u igru. Umori žabu, pođe dalje, pa se oblizuje, kad eto, ide joj ususret buba. Ona i bubu šapicom... I sve ona kvari i uništava na svom putu... Zavlači se u tuđe jazbine, rastura bez

potrebe mravinjake, razgriza puževe... Sretne li štakora, ona odmah s njim u koštac; ugleda li kakvu zmijicu ili mišića, treba ih udaviti. I tako po cijeli dan. E, reci mi, radi čega je takva zvjerka potrebna? Zašto je ona stvorena?

— Ne znam o kojoj zvjerki govoriš, — reče von Koren, — sigurno o nekoj od onih, što se hrane insektima. No, pa šta? Ptica joj je dopala šaka zato, što je neoprezna, ta tvoja zvjerka je pokvarila gnijezdo sa jajima, jer ta ptica nije bila vješta, loše je sagradila gnijezdo i nije znala da ga maskira. Žaba vjerojatno ima neku manu u zaštitnoj boji, inače je ona ne bi primijetila, i tako dalje. Tvoja zvjerka uništava samo slabe, neiskusne, neoprezne, — jednom riječju, one sa nedostatcima, koje priroda ne smatra za potrebne da prenosi na potomstvo. Ostaju živi samo oni, koji su vještiji, oprezniji, jači i razvijeniji. Na taj način, tvoja zvjerka, ne sluteći to ni sama, služi u velike svrhe usavršavanja.

— Da, da, da... Baš sam htio da ti kažem, — reče Samojlenko s usiljenom slobodom — posudi mi jedno sto rubalja.

— Dobro. Među onima, što se hrane insektima, ima veoma zanimljivih primjeraka. Na primjer, krtica. Za nju kažu da je korisna, jer uništava štetne insekte. Priča se, da je, navodno, neki Nijemac poslao caru Vilimu I. bundu od krtičinih kožica i da ga je car ukorio, što je uništio toliko korisnih životinja. Međutim krtica, po svojoj svireposti ni malo ne zaostaje za tvojom zvjerčicom, a usto je još i veoma štetna, jer strašno kvari livade.

Von Koren otvori kutiju i izvadi iz nje stotinjarku.

— Krtica ima jak prsni koš, kao slijepi miš, — nastavi on zaključavajući kutiju. — veoma razvijene kosti i mišiće, neobično naoružana usta. Da je velika kao slon to bi bila životinja koja sve uništava i koja je nepobjediva. Zanimljivo je, kad se dvije krtice sukobe pod zemljom, da one obje, kao da su se dogovorile, počinju praviti bojište; to bojište im je potrebno, da bi bilo zgodnije potući se. Pošto ga načine, one stupaju u divlju borbu, sve dok slabija ne podlegne. Pa uzmi tu stotinjarku, — reče von Koren snizivši glas, — ali pod uvjetom da je ne uzimaš za Lajevskoga.

— Pa baš da je i za Lajevskoga! — planu Samojlenko. — Što se to tebe tiče?

— Za Lajevskoga ne mogu dati. Znam da ti voliš posuđivati. Ti bi i razbojniku Kerimu dao kada bi ti zatražio; ali, oprosti, ja te ne mogu u tome pomagati.

— Da, ja tražim novac za Lajevskoga! — reče Samojlenko ustajući i razmahujući desnom rukom. — Da! Za Lajevskoga! I nitko, ni đavo, ni sotona, nemaju prava da me uče kako ću raspolagati svojim novcem. Ne želite da mi date? Ne?

Đakon se poče smijati.

— Ma nemoj se ljutiti, nego hladno razmisli, — reče zoolog. — Činiti dobročinstva Lajevskome isto je toliko pametno sa moga gledišta, koliko i zalijevati korov, ili prihranjivati skakavce.

— A po mome, dužni smo pomagati svojim bližnjima! — uzviknu Samojlenko.

— E, ako je tako, a ti onda pomozi onom gladnom Turčinu što leži pod plotom. On je radnik i potrebniji je i korisniji od tvoga Lajevskoga. Daj njemu tih sto rubalja! Ili pokloni meni sto rubalja za moju ekspediciju.

— Hoćeš li mi dati ili nećeš, pitam te.

— Iskreno mi reci: što će mu novac?

— To nije tajna. On mora u subotu ići u Petrograd.

— Tako dakle! — otegnuto će von Koren. — Aha... Razumijem. A hoće li i ona poći s njim, ili što misli?

— Ona zasada ostaje ovdje. On će u Petrogradu urediti svoje stvari i poslat će joj novac, pa će i ona otputovati.

— Izvrsno!... — reče zoolog i nasmija se kratkim, tenorskim smijehom. — Izvrsno, majstorski smišljeno.

On brzo priđe Samojlenku, približi svoje lice njegovom i gledajući mu u oči, zapita:

— Iskreno mi reci: je li prestao da je voli? Je li? Reci mi: je li prestao?

— Da, — izgovori Samojlenko, i probije ga znoj.

— Kako je to odvratno! — reče von Koren, a po licu mu se vidjelo da je osjećao odvratnost. — Jedno je od ovoga dvoga, Aleksandre Davidiču: ili si ti s njim u zavjeri, ili si, oprosti mi, mamlaz. Pa zar ti nije jasno da on tebe vuče za nos kao kakvo derište, na najnesavjesniji način? Jasno je kao dan da je on hoće napustiti i ostaviti ovdje. Ona će ostati tebi na vratu, i jasno je kao dan, da ćeš

je ti o svom trošku morati vratiti u Perograd. Ta zar te je tvoj vrli prijatelj do tog stupnja zaslijepio vrlinama da ti čak ni najprostije stvari više ne vidiš?

— To su samo predpostavke, — reče Samojlenko sjedajući.

— Predpostavke? Pa zašto on sada putuje sam, a ne s njom? I zašto, pitaj ga, ne bi ona pošla naprijed? Protuha jedna prepredena!

Pritiješnjen iznenadnim sumnjama i sumnjičenjima u pogledu svoga prijatelja, Samojlenko najedamput klonu i spusti ton.

— Ama, to je nemoguće! — reče on, sjećajući se one noći kad je Lajevski kod njega spavao. — Njemu je teško!

— Pa što s tim? Lopovima i palikućama je također teško!

— Pretpostavimo čak da si u pravu... — reče Samojlenko zamišljeno. — Dopustimo... Ali on je mlad čovjek, u tuđem svijetu... student... I mi smo studenti, i osim nas ovdje nema nikoga tko bi mu se našao u nevolji.

— Pomagati mu da čini nevaljalstva samo zbog toga, što ste u različito vrijeme bili na univerzitetu i što tamo niste ništa radili! Kakva besmislica!

— Čekaj! Hajde da razmotrimo hladno. Evo, kako će, čini mi se, moći da se uredi stvar... — razmišljao je Samojlenko mičući prstima. — Ja ću mu, razumiješ li, dati novac, ali uzet ću od njega časnu i poštenu riječ da će za nedjelju dana poslati Nadeždi Fjodorovnoj novac za put.

— On će ti dati časnu riječ, čak će i zaplakati i sam će sebi povjerovati; ali koliko vrijedi ta njegova riječ? On je neće održati, i kada ga za godinu ili dvije budeš sreo na Nevskome prospektu pod ruku s novom draganom, on će ti se ispričavati time, što ga je civilizacija ubogaljila i što je on kopija Rudjina.[56] Pusti ga dođavola, tako ti boga! Ukloni se od blata i ne brljaj po njemu objema rukama!

Samojlenko se za trenutak zamisli i odlučno reče:

— Pa ipak, dat ću mu novac. Kako hoćeš! Nisam u stanju da odbijem čovjeka samo na osnovi golih pretpostavki.

— Dobro još se poljubi s njim.

— Dakle, daj mi sto rubalja, — neodlučno zamoli Samojlenko.

— Neću ti dati.

Nasta šutnja. Samojlenko je posve smalaksao; na licu mu se pojavi zbunjen izraz postiđenosti i ulagivanja, i bilo je čudno vidjeti to jadno, djetinjski stidljivo lice ogromnog čovjeka s epoletama i ordenjem.

— Ovdašnji biskup ne obilazi svoju eparhiju u kočiji, nego na konju, — reče đakon ostavljajući pero. — Kad sjedi na konjiću, slika je izvanredno dirljiva. Njegova jednostavnost i skromnost nalikuju biblijskim slikama.

— Je li on dobar čovjek? — upita von Koren, koji je želio da promijeni razgovor.

— Nego što mislite? Da nije dobar, zar bi ga posvetili za arhijereja?

— Među arhijerejima ima vrlo dobrih i darovitih ljudi, — reče von Koren. — Šteta je samo, što su mnogi od njih skloni slabosti da si umišljaju kako su neki državnici. Jedan bi porušio ostale narodnosti, drugi kritizira nauke. Bolje bi bilo da malo više zaviruju u duhovni sud.

— Svjetovnjaci ne mogu suditi o arhijerejima.

— A zašto, đakone? Arhijerej je isto takav čovjek kao i ja.

— Takav je, i nije takav, — uvrijedi se đakon i lati se pera. — Kada biste vi bili takvi, onda bi na vama počivao blagoslov, i vi biste i sami bili arhijerej. A kad niste, znači da niste isto što i on.

— Ne trabunjaj đakone! — reče Samojlenko tužno. — Čuj, evo što sam smislio, — obrati se on von Korenu. — Nemoj mi posuđivati tih sto rubalja, nego ćeš se kod mene do zime još tri mjeseca hraniti; pa eto, daj mi za tri mjeseca unaprijed.

— Ne dam.

Samojlenko zatrepta očima i sav pocrvenje; on nesvijesno privuče k sebi knjigu s otrovnim paukom i pogleda u njega; zatim ustade i uze svoju kapu. Von Korenu ga bijaše žao.

— E sada izvolite živjeti i imati posla sa takvom gospodom! — reče zoolog ljutito i odbaci nogom nekakav list čak u kut. — Ta razumij da to nije dobrota, niti ljubav, već malodušnost, razuzdanost i otrov! Što stvori razum, sve to ruše vaša oronula i ni za što upotrebljiva srca! Kada sam kao gimnazijalac bolovao od trbušnog tifusa, moja tetka me je iz sažaljenja nahranila mariniranim gljivama i umalo što nisam umro. Ta razumijte, i ti, i moja tetka, da ljubav

prema čovjeku treba da se nalazi ne u srcu niti u utrobi, već evo, ovdje!

I von Koren se udari po čelu.

— Evo uzmi! — reče on i baci mu novčanicu od sto rubalja.

— Uzalud se srdiš, Kolja, — krotko reče Samojlenko savijajući novčanicu. — Ja tebe dobro razumijem; ali... stavi se u moj položaj.

— Ti si baba, eto što si ti!

Đakon se počne smijati.

— Čuj, Aleksandre Davidiču, posljednja molba! — reče vatreno von Koren. — Kada budeš davao toj protuhi novac, postavi mu uvjet: neka otputuje zajedno sa svojom gospođom ili neka je pošalje naprijed, drukčije mu ne daj. Sa njime se ne treba cifrati. Tako mu i reci; a ako mu ne rekneš, onda ću ja, dajem ti časnu riječ, otići k njemu u kancelariju pa ću ga baciti niz stepenice, a s tobom više neću prijateljevati. Neka znaš!

— A što? Ako on otputuje zajedno s njom ili ako je pošalje naprijed, biti će i za njega zgodnije, — reče Samojlenko. — Njemu će čak biti milo. A sada zbogom.

On se ljubazno oprosti i iziđe; ali prije no što je zatvorio vrata, osvrnu se, pogleda von Korena, načini strašno lice i reče:

— To su tebe, brate, Nijemci pokvarili! Da! Nijemci!

XII

Sutradan, u četvrtak, Marja Konstantinovna slavila je rođendan svoga Kostje. U podne su svi bili pozvani na piroge, a uveče na čokoladu. Kada uveče dođoše Lajevski i Nadežda Fjodorovna, zoolog, koji je već sjedio u salonu i pio čokoladu, zapita Samojlenka:

— Jesi li govorio s njim?

— Još ne.

— Pazi molim te, nemoj se ustručavati! Ne razumijem drskost te gospode! Ta oni vrlo dobro znadu poglede ove porodice na njihovu vezu, pa ipak dolaze ovamo.

— Ako čovjek obraća pažnju na svaku predrasudu, — reče Samojlenko, — onda se neće moći maknuti od svoje kuće.

— Zar je odvratnost koju masa pokazuje prema vanbračnoj ljubavi i raspuštenosti predrasuda?

— Naravno. Predrasuda i mržnja. Kada vojnici vide uličarku cere se i zvižde; a zapitaj ih tko su oni sami.

— Ne zvižde oni badava. Zar je to, što ženske dave svoju vanbračnu djecu te idu na robiju, i što se Ana Karenjina bacila pod vlak, i što po selima mažu vrata katranom, i što se meni i tebi zbog nečega dopada kod Katje njezina čistoća, i to, što svako nejasno osjeća potrebu čiste ljubavi, iako zna da takva ljubav ne postoji — zar je sve to predrasuda? To je, bratac, još jedino što ostaje od prirodnog odabiranja, i da nije te tamne sile, koja regulira odnose spolova, gospoda Lajevski bi tebi već pokazala tvoje dobro jutro i čovječanstvo bi se izopačilo za dvije godine.

Lajevski uđe u salon, pozdravi se sa svima i, stišćući ruku von Korenu, udvorno se osmjehnu. On počeka zgodan trenutak, pa reče Samojlenku:

— Oprosti, Aleksandre Davidiču, moram ti reči nekoliko riječi.

Samojlenko ustade, uze ga rukom oko pasa, i obojica pođoše u kabinet Nikodima Aleksandriča.

— Sutra je petak, — reče Lajevski grizući nokte. — Jesi li nabavio što si obećao?

— Nabavio sam samo dvije stotine i deset. Ostalo ću nabaviti danas, ili sutra. Ne brini se.

— Hvala bogu! — uzdahnu Lajevski, a ruke mu zadrhtaše od radosti. — Ti me spašavaš, Aleksandre Davidiču, i ja ti se kunem bogom, svojom srećom, i čime god hoćeš, da ću ti taj novac poslati čim stignem. I stari dug ću ti vratiti.

— Znaš što, Vanja... — reče Samojlenko hvatajući ga za dugme i pocrvenivši. — Oprosti što se miješam u tvoje porodične stvari, ali... zašto ne bi ti pošao zajedno s Nadeždom Fjodorovnom?

— Baš si čudan! Pa zar je to moguće? Netko od nas svakako mora ostati, inače će vjerovnici dignuti graju. Jer ja sam dužan po raznim radnjama oko sedam stotina, ako ne i više. Počekaj dok im pošaljem novac da im začepim usta, pa će i ona otići odavle.

— Da, da; ali zašto ne bi najprije nju poslao?

— O, čovječe božji, pa zar je to moguće? — uplaši se Lajevski. — Ta ona je žensko, što može tamo ona sama? Što ona zna? To bi bila samo danguba i uzaludan trošak.

»Ima pravo«, — pomisli Samojlenko; ali se sjeti svoga razgovora sa von Korenom obori pogled i reče turobno:

— Ne mogu se s tobom složiti. Ili pođi zajedno s njom, ili je pošalji naprijed, inače... inače ti neću dati novac. To je moja posljednja riječ...

On pođe natraške, gurnu leđima vrata, pa, sav crven i zbunjen iziđe u salon. »Petak... petak, — mislio je Lajevski vraćajući se u salon. — Petak...«

Poslužiše ga šalicom čokolade. On je opekao usne i jezik vrelom čokoladom i mislio:

»Petak... petak...«

Riječ »petak« nikako mu nije izlazila iz glave. Ni o čemu drugom, osim o petku, nije mislio, i jedno mu je bilo jasno — ali ne u glavi, već negdje oko srca — da u subotu neće otputovati. Pred njim je stajao Nikodim Aleksandrič, uredan i za začešljanim zaliscima i nudio ga:

— Poslužite se, najpokornije molim...

Marja Konstantinovna je pokazivala gostima Katjine ocjene i govorila razvlačeći riječi:

— Sada je strašno, strašno teško učiti! Tako se mnogo traži...

— Mama! — ječala je Katja, ne znajući kuda da se sakrije od stida i pohvala.

Lajevski također pogleda ocjene i pohvali je. Vjeronauk, ruski jezik, vladanje — petice i četvorke počeše mu igrati pred očima, i sve mu se to, zajedno s petkom, koji nikako da se otkači od njega, sa začešljanim zaliscima Nikodima Aleksandriča i Katjinim crvenim obrazima, učini kao neobuhvatna i nesavladiva dosada, te umalo što ne viknu od očajanja i upita se: — »Pa zar ja zbilja neću otputovati?«

Sastaviše dva stola za kartanje i sjedoše igrati »pošte«. Sjede i Lajevski. »Petak... petak... — razmišljao je on, osmjehujući i vadeći iz džepa olovku. — Petak...«

Htio je da razmisli o svom položaju, ali se bojao misliti. Bilo mu je strašno da samome sebi prizna kako ga je liječnik uhvatio u prijevari, koju je on tako dugo i brižljivo krio i od samoga sebe. Kad god bi razmišljao o svojoj budućnosti, nije davao svojim mislima punu slobodu. Sjesti u vlak i poći — time se rješava pitanje njegova života i on svoje misli dalje nije puštao. Kao udaljena i prigušena svjetlost u polju iskrsavala je ponekad u njegovoj glavi misao, kako će negdje, u jednoj od petrogradskih uličica, u dalekoj budućnosti — da bi

raskinuo sa Nadeždom Fjodorovnom i da bi isplatio dugove — morati pribjeći maloj laži. Slagat će samo jedamput, a zatim će nastupiti potpuna obnova. A to je dobro, jer uz cijenu male laži kupuje veliku istinu.

Sada, pak, kada mu liječnik svojim odbijanjem grubo napomenu, da je po srijedi prijevara, on shvati da će mu laž trebati ne samo u dalekoj budućnosti, nego i danas, i sutra, i za mjesec dana, pa, možda, čak i do kraja života. Jer zaista, da bi mogao otputovati, morat će slagati Nadeždi Fjodorovnoj, vjerovnicima i svojim pretpostavljenima; zatim, da bi u Petrogradu došao do novca, morat će slagati majci i reći joj, kako je već raskinuo sa Nadeždom Fjodorovnom; a mati mu neće dati više od pet stotina rubalja; znači, da je već prevario liječnika, budući da neće biti u stanju da mu u kratko vrijeme vrati posuđeni novac.

Zatim, kada Nadežda Fjodorovna dođe u Petrograd, morat će upotrebiti čitav niz sitnih i krupnih prijevara ne bi li se je oslobodio; pa opet suze, dosada, nesnosan život, kajanje, i znači, neće biti nikakve obnove. Prijevara i ništa više. U mašti Lajevskoga izraste čitavo brdo laži. Da ga preskoči odjedamput, i da ne laže djelimično, bilo je potrebno da se odluči na oštru mjeru, da ustane, na primjer, ne rekavši ni riječi, da metne kapu, pa da odmah otputuje bez novaca. Ali Lajevski je osjećao da je to za njega nemoguće.

»Petak, petak... — mislio je. — Petak...«

Pisali su cedulje, presavijali udvoje i stavljali ih u stari cilindar Nikodima Aleksandriča, pa, kad bi se nakupilo dovoljno takvih ceduljica, Kostja, koji je bio pismonoša, išao bi oko stola i dijelio ih. Đakon, Katja i Kostja, koji su dobivali smiješne cedulje i koji su se trudili da što smješnije pišu, bijahu vrlo veseli.

»Mi treba da porazgovaramo!« — pročita Nadežda Fjodorovna na komadiću papira. Ona se zgleda s Marjom Konstantinovnom, a ova se sladunjavo osmjehnu i klimnu joj glavom.

»O čemu da razgovaramo? — pomisli Nadežda Fjodorovna. — Kad ne možeš da sve kažeš onda ne vrijedi ni da govoriš!«

Prije polaska u posjet ona je vezala Lajevskome kravatu, i ta joj je sitnica ispunila dušu nježnošću i sjetom. Uznemirenost na njegovu licu, rasijani pogledi, bljedilo i nerazumljiva joj promjena, koja se očitavala kod njega u posljednje vrijeme, i to, što je skrivala od njega

jednu strašnu i odvratnu tajnu, i to, što su joj drhtale ruke kada mu je vezivala kravatu — sve joj je to odnekud govorilo, da njima dvoma ne preostaje još dugo da žive zajedno.

Ona je gledala u njega kao u ikonu, sa strahom i kajanjem, i mislila je: »Oprosti mi, oprosti...« Nasuprot nje za stolom sjedio je Ačmijanov i nije skidao s nje crne zaljubljene oči; uzbuđivala ju je žudnja, ona se stidjela same sebe i bojala se, da joj čak ni jadi i tuga neće smetati da popusti nečistoj strasti — ako ne danas, a ono sutra — i da ona, kao okorjela pijanica, više nema snage da se zaustavi.

Da ne bi produžavala taj život, sraman za nju & uvredljiv za Lajevskoga, ona odluči da otputuje. Ona će ga sa suzama moliti da je pusti, a ako se bude protivio, otići će potajno. Ne će mu pričati o onome, što se dogodilo. Neka sačuva čistu uspomenu na nju.

»Volim, volim, volim!« — pročita ona. — To je od Ačmijanova.

Živjet će negdje u pustoši, radit će i slati Lajevskome »od nepoznatog« novac, vezene košulje, duhan, a vratit će mu se tek pod starost, i to u slučaju da se on opasno razboli i da mu zatreba nudilja. A kada on pod starost dozna zbog kakvih se razloga ona odrekla da mu bude žena i zašto ga je ostavila, onda će ocijeniti njezinu žrtvu i oprostit će joj.

»Imate dugačak nos.« To mora da je od đakona ili od Kostje.

Nadežda Fjodorovna zamisli kako će, kada se bude opraštala sa Lajevskim, snažno ga zagrliti i poljubiti u ruku, uz zakletvu, da će ga voljeti dokle god živi, a zatim, živeći u zabačenom kraju, među tuđim svijetom, svakog će dana misliti o tome, kako negdje ima svoga prijatelja, voljenog čovjeka, čistog, plemenitog i uzvišenog, koji čuva čistu uspomenu na nju.

»Ako mi danas ne zakažete sastanak, ja ću poduzeti mjere, dajem vam poštenu riječ. Tako se sa poštenim ljudima ne postupa, to treba da znate.« — To je od Kirilina.

XIII

Lajevski dobi dvije ceduljice. On razvi jednu i pročita: »Ne odlazi, dragi moj.«

»Tko je to mogao napisati? — pomisli on. — Naravno, Samojlenko nije... A nije ni đakon, budući da on ne zna moju namjeru da otputujem. Jedino von Koren.«

Zoolog se nagnuo prema stolu i crtao piramidu. Lajevskome se učini da mu se oči smiješe.

»Vjerojatno je Samojlenko izbrbljao...« — pomisli Lajevski.

Na drugoj ceduljici, tim istim izlomljenim rukopisom sa dugim repovima i kukicama bilo je napisano: »A netko u subotu neće otputovati.«

»Glupo ismijavanje, — pomisli Lajevski. — Petak, petak...«

Nešto ga stegnu u grlu. On opipa ovratnik i nakašlja se, ali umjesto kašlja iz grla mu se ote smijeh.

— Ha-ha-ha! — nasmija se on. — Ha-ha-ha! — »Zašto se smijem?« — pomisli on. — Ha-ha-ha!

On pokuša da se svlada, zatvori usta rukom, ali smijeh mu pritiskivaše grudi i vrat, i ruka nije mogla da zatvori usta.

»I kako je to samo glupo! — mislio je savijajući se od smijeha. — Jesam li poludio, što li?«

Smijeh se pojačavao sve više i više i pretvorio se u nešto nalik na lajanje pudlice. Lajevski htjede da ustane od stola, ali noge ga nisu slušale, a desna ruka je nekako čudnovato i protiv njegove volje skakala po stolu, grčevito hvatala listiće i stezala ih. On spazi začuđene poglede, ozbiljno, uplašeno lice Samojlenka i zoologov pogled, pun hladnog posmijeha i gađenja, i shvati, da je dobio histeričan napadaj.

»Kako odvratno, kakva sramota, — mislio je, osjećajući na licu toplinu od suza... — Ah, ah, kakva sramota! To mi se još nikad nije dogodilo...«

Uzeli su ga pod ruke i, pridržavajući mu odostrag glavu, odveli ga nekuda; evo, i čaša mu bijesnu pred očima i udari o zube, a voda se proli po prsima; evo male sobe, na sredini dvije postelje, jedna do druge, pokrivene čistim, kao snijeg bijelim pokrivačima. On se sruši na jednu od postelja i zajeca.

— Ništa, ništa... — govorio je Samojlenko. — Dešava se to... Dešava se to...

Ukočena od straha, drhtajući cijelim tijelom i predosjećajući nešto strašno, Nadežda je Fjodorovna stajala kraj postelje i pitala ga:

— Što je to s tobom? Što je? Ako boga znaš, govori...

»Da mu nije Kirilin nešto napisao?« — mislila je.

— Ništa mi nije... — reče Lajevski smijući se i plačući. — Idi odavle... mila moja.

Njegovo lice nije izražavalo ni mržnju, ni gađenje. Znači: on ne zna ništa. Nadežda Fjodorovna se malo umiri i pođe u salon.

— Nemojte se uznemiravati, draga moja! — reče joj Marja Konstantinovna sjedajući uz nju i uzimajući je za ruku. — Proći će to. Muškarci su isto tako slabi kao i mi, grešnice. Vi sada oboje proživljujete krizu... To je tako razumljivo! Nego ja, draga moja, čekam odgovor. Hajde da se porazgovorimo.

— Ne, nećemo razgovarati... — reče Nadežda Fjodorovna, osluškujući kako Lajevski jeca. — Tuga me je obuzela... Dopustite mi da odem...

— Ta što vi to, draga moja! — uplaši se Marja Konstantinovna. — Zar vi mislite da ću vas pustiti bez večere? Zagrist ćemo malo, a onda kako hoćete.

— Tuga me je obuzela!... — prošapta Nadežda Fjodorovna, i da ne bi pala, uhvati se objema rukama za leđa naslonjača.

— To je kod njega fras! — reče veselo von Koren ulazeći u salon, ali spazivši Nadeždu Fjodorovnu, zbuni se i izađe.

Kada se histerični napad završio, Lajevski je sjedio na tuđoj postelji i razmišljao:

»Sramota, rasplakao sam se kao kakva šiparica! Mora da sam smiješan i odvratan. Izići ću na kakav sporedan izlaz... Uostalom, to bi značilo, da ja svojoj histeriji pridajem ozbiljan značaj. Trebalo bi, da je izvrnem na šalu...«

On se pogleda u ogledalo, još malo odsjedi pa pođe u salon.

— Evo i mene! — reče on osmjehujući se; bilo ga je jako stid i osjećao je, da je i druge stid u njegovu prisustvu. — Eto, događaju se i takve stvari, — reče on sjedajući. — Sjedim ja, kad najedamput, znate, osjetim jak i oštar bol, ovako sa strane... nepodnošljiv, živci ne izdržaše i... i ispade ta glupost. Živimo u nervozno vrijeme, što se tu može!

Za večerom je pio vino, razgovarao i s vremena na vrijeme, grčevito uzdišući, trljao se po slabini, kao da želi pokazati kako mu bol još traje. Ali osim Nadežde Fjodorovne nitko mu nije vjerovao. On je to jasno vidio.

U deset sati pođoše šetati bulvarom. U strahu da Kirilin ne zapodjene s njom razgovor, Nadežda Fjodorovna se cijelo vrijeme trudila da se ne udaljuje od Marje Konstantinovne i djece. Klonula je od straha i tuge i, predosjećajući groznicu, lomila se i jedva vukla; ali nije išla kući, jer je bila uvjerena da će za njom poći Kirilin ili Ačmijanov, ili obojica. Kirilin je išao straga, zajedno s Nikodimom Aleksandričem, i poluglasno pjevušio:

— Neću dopustiti da se sa mnom igra! Neću do-pu-sti-ti!

Sa bulvara skrenuše prema buffetu, pođoše pored obale i dugo gledahu kako se iskri more. Von Koren je počeo pričati otkuda potječe to svjetlucanje.

XIV

— Nego, meni je vrijeme da idem na vint... Čekaju me, — reče Lajevski. — Zbogom, gospodo.

— I ja ću s tobom, počekaj, — reče Nadežda Fjodorovna i uze ga pod ruku. Oni se oprostiše s društvom i pođoše. Kirilin se također oprosti, reče da i on ide na tu stranu, i pođe zajedno s njima.

»Neka bude što bude... pomisli Nadežda Fjodorovna. — Neka...«

Činilo joj se, da su sve njezine ružne uspomene izišle iz glave i da idu uporedo s njom u tami i da teško dišu, a ona, kao muha kad padne u tintu, jedva mili po kaldrmi i maže bok i ruku Lajevskoga. — »Ako Kirilin, — mislila je — načini kakvu glupost, neće biti kriv on, nego samo ja.« Jer, eto, bilo je vrijeme, kada nijedan muškarac nije s njom razgovarao onako, kako Kirilin, i ona sama je prekinula to vrijeme kao končić i zauvijek ga upropastila — pa tko je tomu kriv?

Opijena svojim željama, ona je počela koketirati sa potpuno nepoznatim čovjekom, vjerojatno samo zato, što je bio stasit i visoka rasta; nakon drugoga sastanka on joj već postade dosadan, i ona ga ostavi. Pa zar zbog toga — mislila je sada — nema on prava da postupi s njom kako mu se svidi?

— E, ovdje ću se, mila moja, oprostiti s tobom, — reče Lajevski zaustavljajući se. — Otpratit će te Ilja Mihaljič.

On se pozdravi s Kirilinom i brzo pođe na drugu stranu bulvara, pođe ulicom prema kući Šeškovskoga, gdje su se svijetlili prozori, a zatim seraču, kako zalupi vratašcima.

— Dopustite mi da se objasnim s vama, — poče Kirilin. — Ja nisam derište, niti tamo nekakav Ačkasov ili Lačkasov, Začkasov. Ja

zahtijevam ozbiljnu pažnju!

Nadeždi Fjodorovnoj jako zalupa srce. Ona mu ništa ne odgovori.

— Vašu naglu promjenu u ponašanju prema meni objašnjavao sam najprije koketerijom, — nastavi Kirilin, — a sada vidim, da vi jednostavno ne znate da se ponašate s poštenim ljudima. Vama se jednostavno htjelo poigrati sa mnom kao s onim jermenskim balavcem; ali ja sam čovjek na svome mjestu i zahtijevam, da sa mnom postupate kao s čovjekom na svome mjestu. Dakle, stojim vam na raspoloženju...

— Teško mi je na duši... — reče Nadežda Fjodorovna, pa zaplaka, i, da sakrije suze, okrene se.

— I meni je teško, pa što onda?

Kirilin na čas pošuti i reče razgovijetno i u razmacima:

— Ponavljam, gospođo: ako mi danas ne dopustite da se sastanemo, ja ću još danas napraviti skandal.

— Pustite me danas, — reče Nadežda Fjodorovna. Nije mogla prepoznati svoj glas, toliko je bio žalostiv i tanak.

— Moram vas naučiti pameti... Oprostite na grubu tonu; ali ja smatram potrebnim da vas naučim pameti. Da, nažalost, moram vas naučiti pameti. Tražim, da se dvaputa sastanemo: danas i sutra. Preksutra ste sasvim slobodni i možete ići kud vas oči vode i s kime god vas je volja. Danas i sutra!

Nadežda Fjodorovna priđe ulazu u dvorište i zaustavi se.

— Pustite me da idem! — šaptaše ona, drhtajući cijelim tijelom i nevideći pred sobom u mraku ništa osim bijele oficirske bluze. — Vi ste u pravu, ja sam užasna žena... kriva sam; ali pustite me da idem... Molim vas... — Ona dodirnu njegovu hladnu ruku i uzdrhta. — Zaklinjem vas...

— Nažalost! — uzdahnu Kirilin. — Nažalost nije u mom planu da vas pustim; hoću samo da vas naučim pameti i da shvatite, a osim toga, madame ja suviše malo vjerujem ženama.

— Teško mi je pri duši...

Nadežda Fjodorovna oslušnu jednolični šum mora, pogleda u nebo osuto zvijezdama i zaželje da što prije svrši sa svim tim i da se otarasi prokletog osjećanja života, sa njegovim morem, zvijezdama, muškarcima, groznicom...

— Samo ne kod moje kuće! — reče ona hladno. — Odvedite me nekud!

— Hajdemo k Mjuridovu. To je najbolje.

— Gdje je to?

— Kod staroga nasipa.

Ona brzo pođe ulicom i zatim skrenu u uličicu, koja je vodila prema planini. Bijaše mrak. Gdjegdje po cesti ležale su blijede svjetlosne pruge od osvijetljenih prozora, i njoj se činilo, da ona, kao muha, čas upada u tintu, čas opet izmili iz nje na svjetlo. Kirilin je išao za njom. On se na jednom mjestu spotakne, umalo što ne padne i nasmija se.

»Pijan je... — pomisli Nadežda Fjodorovna. — Svejedno, svejedno... Neka.«

Ačmijanov se također uskoro oprosti s društvom i pođe za Nadeždom Fjodorovnom da je pozove da se provozaju čamcem. On dođe do njene kuće pa pogleda preko vrtne ograde: prozori bijahu širom otvoreni, ali sjetlosti nije bilo.

— Nadežda Fjodorovna! — zovnu je on.

Prođe jedan trenutak. On je opet zovnu.

— Tko je to? — začu se Olgin glas.

— Je li Nadežda Fjodorovna kod kuće?

— Nije. Još nije došla.

»Čudno... Veoma čudno, — pomisli Ačmijanov, počinjući osjećati velik nemir.

— Ona je pošla kući...

On se prošeta po bulvaru, zatim ulicom, i pogleda kroz prozor Šeškovskome. Lajevski je bez kaputa sjedio za stolom i pažljivo gledao u karte.

— Čudno, čudno! — promrmlja Ačmijanov, i pri pomisli na histeriju Lajevskoga obuze ga stid. — Kada nije kod kuće, gdje može biti?

Ponovno se vrati pred stan Nadežde Fjodorovne i pogleda na mračne prozore.

»To je prijevara, prijevara...« — razmišljao je, sjećajući se, da je ona sama, kad se s njime u podne srela kod Bitjugovih, obećala, da će se predveče zajedno provozati čamcem.

Na kući, u kojoj je stanovao Kirilin, prozori bijahu tamni, a na klupi pored vrata sjedio je policajac i spavao. Kad Ačmijanov pogleda na prozore i na policajca, njemu bi sve jasno. On odluči da ide kući i pođe; ali opet se nađe kod stana Nadežde Fjodorovne. Tu sjede na klupu i skinu Šešir, osjećajući da mu glava gori od ljubomore i uvrede.

Na gradskoj crkvi sat je izbijao svega dva puta dnevno: u podne i u ponoć. Kad naskoro poslije toga izbi ponoć, začuše se brzi koraci.

— Dakle, sutra u veće kod Mjuridova! —raču Ačmijanov, i prepozna Kirilinov glas.

— U osam sati. Doviđenja!

Pored ograde pokaza se Nadežda Fjodorovna. Ne primjećujući da na klupi sjedi Ačmijanov, ona kao sjenka promaknu pored njega, otvori vratašca, pa, ostavivši ih otvorena, uđe u kuću. U svojoj sobi upali svijeću, brzo se skinu, ali ne leže u postelju, već se spusti pred stolicom na koljena, obgrli je i pripi se uz nju čelom.

Lajevski dođe kući oko tri sata.

XV

Odlučivši da ne laže odjednom, već djelomično, Lajevski se slijedeći dan oko dva sata uputi Samojlenku da zamoli novac, kako bi u subotu zasigurno otputovao. Nakon sinoćnje histerije, koja njegovu teškom duševnom stanju dodade još i oštro osjećanje stida, nije mogao ni pomisliti da ostane u gradu. Ako Samojlenko bude ostao kod svojih uvjeta, mislio je on, moći će i pristati na njih i uzeti novac, a sutra, pred sam polazak reći će, da je Nadežda Fjodorovna odustala od puta; do večeri će je moći uvjeriti da je to u njezinu korist.

Ako, pak, Samojlenko, koji se očito nalazi pod von Korenovim utjecajem, sasvim odbije da dade novac, ili mu postavi kakve nove uvjete, onda će on, Lajevski, još danas otputovati teretnim brodom, ili čak i kakvom jedrilicom za Novi Aton ili Novorosijsk; poslat će odatle majci ponizni telegram i živjet će ondje sve dok mu mati ne pošalje novac za put.

Došavši Samojlenku, on u salonu zatekne von Korena. Zoolog tek što je došao na ručak, pa je, po običaju, otvorivši album, razgledavao muškarce u cilindrima i dame u kapicama.

»Baš u nevrijeme, — pomisli Lajevski spazivši ga. — On mi može smetati.«

— Dobar dan!

— Dobar dan, — odgovori von Koren ne pogledavši ga.

— Je li Aleksandar Davidič kod kuće?

— Jest. U kuhinji je.

Lajevski pođe u kuhinju, ali vidjevši kroz vrata da je Samojlenko zauzet oko salate, vrati se u salon i sjede. U zoologovu prisustvu osjećao se uvijek nelagodno, a sada se bojao da će morati govoriti o svojoj histeriji. Više od jedne minute prođe u šutnji. Von Koren najednom podigne oči prema Lajevskome i upita ga:

— Kako se osjećate poslije onoga jučer?

— Odlično, — odgovori Lajevski pocrvenivši. — Ustvari, nije bilo ništa naročito.

— Sve do jučer smatrao sam, da se histerični napadi događaju samo damama, i stoga sam isprva pomislio do je to kod vas nervna trzavica, koja se zove igra svetog Vida.

Lajevski se ulagivački nasmjehnu i pomisli:

»Kako je to od njega nedelikatno. Jer on odlično zna da je meni teško...« — Da, to je ispalo smiješno, — reče on smiješeći se dalje. — Danas sam se cijelo jutro smijao. Zanimljivo je u histeričnom napadaju to, što znaš kako je to blesavo i smiješ mu se u duši, a u isto vrijeme i plačeš. U ovom nervoznom vijeku mi smo robovi svojih živaca; oni su naši gospodari i rade s nama što hoće. Civilizacija nam je u tom pogledu učinila medvjeđu uslugu...

Lajevski je govorio, i bilo mu je neugodno što ga von Koren ozbiljno i pažljivo sluša, gleda ga pažljivo, ne trepćući, kao da ga proučava; i ljutio se na sebe zbog toga, što i pored svega svog neraspoloženja prema von Korenu nikako nije mogao odagnati sa svoga lica ulagivački osmijeh.

— Premda su, moram priznati, — nastavi on, — postojali neposredni uzroci za taj napad, pa čak i dosta ozbiljni. U posljednje vrijeme zdravlje mi je bilo jako uzdrmano. Dodajte k tomu još dosadu, stalnu oskudicu u novcu... nedostatak ljudi i zajedničkih interesa... Položaj gori od gubernatorskog.

— Da, vaš je položaj bezizlazan, — reče von Koren.

Te mirne, hladne riječi, u kojima se krilo ili podsmijavanje ili nametljivo proročanstvo, uvrijediše Lajevskoga. On se sjeti jučerašnjeg zoologova pogleda, punog porugljivosti i gađenja, pošuti neko vrijeme, pa zapita, ali sada već ne smiješeći se:

— A odakle je vama poznat moj položaj?

— Pa vi ste baš malo prije govorili sami o njemu, a zatim, svi vaši prijatelji uzimaju toliko učešća u vašoj sudbini, da čovjek po cio dan sluša, kako se govori samo o vama.

— Koji to prijatelji? Da nije Samojlenko?

— Da, i on.

— Ja bih molio Aleksandra Davidiča, i uopće moje prijatelje, da se što manje brinu o meni.

— Eto, ide Samojlenko, zamolite ga, da se malo manje brine o vama.

— Ja ne razumijem taj vaš ton... — promrmlja Lajevski; obuze ga takvo osjećanje kao da je tek sada shvatio da ga zoolog mrzi i ruga mu se i da je zoolog njegov najljući i najnepomirljiviji neprijatelj.

— Pričuvajte taj ton za nekog drugog — reče on tiho, nemajući snage da govori glasno zbog mržnje, koja mu već stezaše grudi i vrat, kao ono jučer želja da se smije.

Uđe Samojlenko bez kaputa, oznojen i zajapuren od kuhinjske zapare.

— A, ti si tu, — reče on. — Zdravo da si, sokole. Jesi li ručao? Nemoj se snebivati, reci da li si ručao?

— Aleksandre Davidiču, — reče Lajevski ustajući, — ako sam ti se obraćao s nekom povjerljivom molbom, to još nije značilo da sam te oslobodio od obaveze da budeš diskretan i da poštuješ tuđe tajne.

— Šta je sad? — začudi se Samojlenko.

— Ako nemaš novaca, — nastavi Lajevski podižući glas i premještajući se od uzbuđenja s noge na nogu, — ti mi nemoj dati, odbij me; ali našto trubiti po svim raskršćima kako je moj položaj bezizlazan. Strašno mrzim ta mala dobročinstva i drugarske usluge, o kojima se poslije naveliko priča. Možeš se, hvaliti svojim dobročinstvima koliko te volja, ali nitko ti nije dao pravo da odaješ moje tajne.

— Kakve tajne? — zapita Samojlenko buneći se i počinjući se ljutiti. — Ako si došao da se svađaš, bolje idi pa dođi poslije.

Ovdje se on sjeti pravila, da, kada se na koga ljutiš, treba u sebi brojati do sto, pa ćeš se umiriti. I on poče brzo brojati.

— Molim vas, da o meni ne vodite brigu! — nastavljaše Lajevski. — Ne osvrćite se na mene. I što se koga tičem ja i ono, što ja činim? Jest, ja hoću otputovati! Jest, pravim dugove, pijem, živim sa tuđom ženom, histeričan sam i banalan, nisam takav veliki mislilac kao neki; ali što se to koga tiče? Poštujte tuđu ličnost!

— Ti, brate, oprosti, — reče Samojlenko izbrojavši do trideset i pet, — ali...

— Poštujte tuđu ličnost! — prekide ga Lajevski. — Ti stalni razgovori na tuđi račun, to uzdisanje i prenemaganje, neprestana špijunaža, osluškivanja, ta prijateljska suosjećanja... sve to neka ide dođavola! Posuđuju mi novac, ali postavljaju uvjete kao kakvom balavcu! Ponašaju se prema meni... vrag bi ga znao kako! Ja ništa ne želim! — viknu Lajevski posrćući od uzbuđenja i bojeći se da opet ne dobije napad histerije. — »Znači, u subotu neću otputovati!« sinu mu kroz glavu. — Ništa ja ne želim! Samo bih vas molio da me oslobodite tutorstva. Nisam balavac, niti sam lud, i molim da me oslobodite tog nadzora.

Uđe đakon, pa spazivši Lajevskoga kako blijed razmahuje rukama i kako se svojim čudnovatim govorom obraća prema portretu kneza Voroncova, zaustavi se kod vrata kao ukopan.

— Stalno zavirivanje u moju dušu, — nastavi Lajevski, — vrijeđa moje ljudsko dostojanstvo, i ja molim dobrovoljne detektive da prekinu svoju špijunažu! Dosta toga!

— Šta si... šta ste rekli? — upita Samojlenko, izbrojivši do stotine, sav crveneći od ljutine i prilazeći Lajevskome.

— Dosta! — ponovi Lajevski gušeći se i uzimajući kapu.

— Ja sam ruski liječnik, plemić i državni savjetnik! — reče Samojlenko otegnuto.

— Nikad nisam bio špijun i nikome neću dopustiti da me vrijeđa! — viknu on veoma uzbuđenim i drhtećim glasom, naglašujući posljednju riječ. — Šuti!

Đakon, koji još nikada nije vidio Samojlenka tako veličanstvenog, naduvenog, crvenog i strašnog, začepi usta, istrča u predsoblje i ondje se poče smijati tako da se sav tresao.

Kao kroz maglu vidje Lajevski kako von Koren ustade i kako se, metnuvši ruke u džepove hlača, zaustavi u takvoj pozi, kao da je očekivao što će biti dalje; to spokojno držanje učini se Lajevskom sasvim drsko i uvredljivo.

— Izvolite povući svoje riječi! — uzviknu Samojlenko.

Lajevski, koji se više nije sjećao riječi što ih je izrekao, odgovori:

— Ostavite me na miru! Ja ništa ne ću! Hoću samo, da me vi i njemački došljaci židovskog porijekla ostavite na miru! Inače ću poduzeti mjere! Ja ću se tući!

— Sada je jasno, — reče von Koren dižući se od stola.

— Gospodin Lajevski hoće da se pred odlazak malo razonodi dvobojem. Mogu da mu učinim to zadovoljstvo. Gospodine Lajevski, ja primam vaš izazov.

— Izazov? — reče tiho Lajevski, prilazeći zoologu i s mržnjom gledajući u njegovo preplanulo čelo i kudravu kosu. — Izazov? Izvolite! Ja vas mrzim! Mrzim!

— Veoma mi je milo. Sutra ujutro, što ranije, kod Kerbalaja, sa svim pojedinostima po vašem ukusu. A sada gubite se!

— Mrzim vas! — govorio je Lajevski tiho, teško dišući. — Odavno mrzim! Dvoboj! Da!

— Ukloni ga, Aleksandre Davidiču, inače ću ja otići, — reče von Koren. — Još će me ujesti.

Spokojni von Korenov ton ohladi liječnika; on nekako najednom dođe k sebi pribra se, obuhvati objema rukama Lajevskoga oko pasa i odvodeći ga od zoologa poče mrmljati umiljatim glasom, koji je drhtao od uzbuđenja:

— Prijatelji moji... dobri, iskreni... Izvikali ste se, pa sada dosta... dosta... Prijatelji moji...

Čuvši blagi, prijateljski glas, Lajevski osjeti, da se malo prije u njegovu životu dogodilo nešto nečuveno, čudesno, kao da ga zamalo nije pregazio vlak, on samo što ne zaplaka, odmahnu rukom i istrča iz sobe.

»Iskusiti na sebi tuđu mržnju, pokazati se pred čovjekom koji te mrzi u najbjednijem, najprezrenijem i najbespomoćnijem obliku — bože moj, kako je to, teško — razmišljao je on malo kasnije, sjedeći u buffetu i osjećajući na svome tijelu kao neku rđu od tuđe mržnje, koju je malo prije osjetio. — Kako je to grubo, bože moj!«

Hladna voda s konjakom ga ohrabri. On sasvim jasno zamisli spokojno, nadmeno von Korenovo lice, njegov jučerašnji pogled, košulju sličnu ćilimu, glas, bijele ruke, i teška mržnja, strasna, gladna, uskomeša se u njegovim grudima i zahtijevaše zadovoljenje. On u mislima obori von Korena na zemlju i poče ga gaziti nogama. Do najsitnijih pojedinosti sjećao se svega što je bilo i čudio se kako se mogao ulagivački osmjehivati tom ništavnom čovjeku i uopće pridavati značenje mišljenju sićušnih, sasvim nepoznatih ljudi, koji žive u ništavnom gradu, što ga, izgleda, nema čak ni na karti i za koji u Petrogradu ne zna nijedan bolji čovjek. Kada bi ovaj gradić najedamput propao u zemlju ili izgorio, u Rusiji bi vijest o tome pročitali s istom dosadom kao i oglas o prodaji rabljenog namještaja.

Ubiti sutra von Korena ili ga ostaviti da živi sasvim je svejedno i podjednako nekorisno i nerazumljivo. Ispaliti u nogu ili u ruku, raniti ga, zatim se nasmijati nad njim, i kao što se insekt sa otrgnutom nožicom gubi u travi, tako neka se i on sa svojom potmulom patnjom izgubi poslije u gomili isto tako ništavnih ljudi kao što je i sam.

Lajevski pođe Šeškovskome, ispriča mu o svemu i pozva ga za sekundanta. Zatim se obojica uputiše upravniku pošte, pozvaše i njega za sekundanta i ostadoše kod njega na ručku. Za ručkom su se mnogo šalili i smijali. Lajevski je pravio dosjetke kako on skoro uopće ne zna gađati i nazivao je sebe kraljevskim strijelcem Vilhelmom Tellom.

— Treba toga gospodina naučiti pameti! — govorio je.

Poslije ručka sjeli su se kartati. Lajevski se kartao, pio vino i razmišljao kako je dvoboj uopće glup i besmislen, jer ne rješava pitanje, već ga samo još više zapliće; ali bez njega se nekada ne može. Na primjer, u ovom slučaju: ne može čovjek, valjda, von Korena tužiti sudu! Osim toga, predstojeći dvoboj je još i stoga dobar, što poslije njega neće moći ostati u gradu. On se malo opio, razonodio se kartanjem i osjećao se dobro.

Ali kad zađe sunce i kad se smrklo, njime ovlada nemir. To nije bio strah od smrti, jer se u njemu, dok je ručao i kartao, odnekud uvriježilo uvjerenje, da se dvoboj neće svršiti ničim; to je bio strah pred nečim nepoznatim, što se mora dogoditi sutra rano, prvi puta u njegovu životu, i strah od noći, koja se spuštala... Znao je, da će noć biti duga, bez sna, i da će misliti ne samo o von Korenu, i njegovoj

mržnji nego i o onoj ogromnoj laži, preko koje mu je valjalo preći, a koju obići niti je znao, niti je za to imao snage. Ličilo je na to, kao da se iznenada razbolio; najedamput izgubi svaki interes za karte i za ljude, uznemiri se i poče moliti da ga puste kući. Htio je da što prije legne u postelju, da se ne kreće i da pripremi svoje misli za noć. Seškovski i poštar otpratiše ga i odoše von Korenu da se razgovore o dvoboju.

U blizini svog stana Lajevski sretne Ačmijanova. Mladić bijaše zadihan i uzbuđen.

— A ja vas tražim, Ivane Andrejiču! — reče on. — Molim vas hajdemo brže...

— Kuda?

— Želi vas vidjeti jedan vama nepoznat gospodin, koji s vama ima veoma važan posao. On vas najljepše moli da dođete na trenutak. Potrebno mu je da se s vama o nečemu porazgovori... Za njega to sada znači život ili smrt...

Uzbuđujući se, Ačmijanov to izreče s jakim jermenskim naglaskom, tako da je kod njega ispalo »živet« umjesto »život«.

— A tko je on? — upita Lajevski.

— Molio je da ne kažem njegovo ime.

— Recite mu da sam zauzet. Ako je po volji sutra...

— To nije moguće! — uplaši se Ačmijanov. — On hoće da vam kaže nešto veoma važno za vas... veoma važno! Ako ne pođete, dogodit će se nesreća.

— Čudno... — promrmlja Lajevski, ne razumijevajući zašto je Ačmijanov toliko uzbuđen i kakve to tajne mogu biti u dosadnom, nikom nepotrebnom gradiću. — Čudno! — ponovi on zamišljeno. — Uostalom, hajdemo. Svejedno...

Ačmijanov pođe brzo naprijed, a on za njim. Prođoše ulicom, zatim uličicom.

— Kako je to dosadno, — reče Lajevski.

— Sad... sad... Blizu je.

Kod staroga nasipa prođoše uzanom uličicom između dva ograđena prazna zemljišta, zatim uđoše u nekakvo veliko dvorište i uputiše se jednoj kućici...

— Je li to kod Mjuridovljeva? — upita Lajevski.

— Da.

— Pa što onda tako zaobilazimo? Ne razumijem... Mogli smo i ulicom. Onuda je bliže...

— Ništa, ništa...

Lajevskom se učini čudnovato i to, što ga Ačmijanov dovede prema sporednom ulazu i zamaha mu rukom, kao da mu želi reći da ide lakše i da šuti.

— Ovamo, ovamo... — reče Ačmijanov, pažljivo otvarajući vrata i ulazeći u trijem na prstima. — Lakše, lakše, molim vas... Mogu nas čuti.

On oslušnu, teško uzdahnu i reče šaptom:

— Otvorite ova vrata i uđite... Ne bojte se.

Lajevski, u nedoumici, otvori vrata i uđe u sobu s niskim stropom i sa zavjesama na prozorima. Na stolu je stajala svijeća.

— Koga tražite? — zapita netko iz susjedne sobe. — Jesi li ti, Mjuridka?

Lajevski skrenu u tu sobu i ugleda Kirilina, a do njega Nadeždu Fjodorovnu.

Nije čuo što su mu rekli. Pošao je natrag, pa nije ni primijetio kako se našao na ulici. Mržnja prema von Korenu i nemir — sve to najedamput nestade iz njegove duše. Idući kući, on nespretno razmahivaše desnom rukom i pažljivo gledaše pred noge, trudeći se da ide po ravnome. Kod kuće u kabinetu, tarući ruke i nervozno mičući ramenima i vratom, kao da mu je tijesno u kaputu i košulji, pođe nekoliko koraka, zatim upali svijeću i sjede na stol...

XVI

— Humanitarne nauke, o kojima govorite, tek će tada zadovoljiti čovječju misao kad se one u svom kretanju budu susrele sa egzaktnim naukama i budu pošle s ovima uporedo. Da li će se one sresti pod mikroskopom ili u monolozima novoga Hamleta, ili u novoj religiji — ne znam; ali mislim da će se prije Zemlja pokriti ledenom korom nego što će se to dogoditi. Najčvršće izgrađena i najžilavija od svih humanitarnih nauka je, naravno, Kristova nauka; ali pogledajte kako čak i njega različito shvaćaju! Jedni uče da trebamo voljeti sve bližnje i prave pri tom izuzetak za vojnike, zločince i luđake: prvima dopuštaju da ubijaju u ratu, druge zatvaraju ili ih izvode na gubilište, a trećima zabranjuju da stupe u brak.

Drugi tumače da se vole svi bližnji bez izuzetka, ne razlikujući ni plus ni minus. Po njihovu učenju, ako vam dođe kakav tuberkulozni ili ubojica, ili epileptičar, pa zaprosi vašu kćer — dajte je; ako kreteni navale na tjelesno i umno zdrave, podmećite glave. Ta propovijedi ljubavi radi ljubavi kao ono umjetnost radi umjetnosti, kada bi mogla imati snagu, na kraju krajeva bi dovela čovječanstvo do konačnog izumiranja, i na taj bi se način izveo najgrandiozniji od zločina, koji su se ikad dešavali na zemlji. Tumačenja ima veoma mnogo, a kada ih je mnogo, onda se ozbiljna misao ne zadovoljava ni jednim od njih, nego žuri, da masi svih tih tumačenja doda još i svoje. Stoga nikada ne postavljajte pitanje, kao što govorite, na filozofsku ili na takozvanu kršćansku osnovu; time se samo udaljujete od rješenja pitanja.

Đakon pažljivo sasluša zoologa, zamisli se, pa ga zapita:

— Da li su filozofi izmislili moralni zakon koji je svojstven svakom čovjeku, ili ga je bog stvorio zajedno sa tijelom?

— Ne znam. Ali taj zakon je u tolikoj mjeri zajednički svim narodima i vremenima, da bi ga, čini mi se, trebalo priznati kao da je organski spojen sa čovjekom. On nije izmišljen, nego postoji, i postojat će vječno. Ja sam ne bih smio reći da će ga netko nekada vidjeti pod mikroskopom; ali njegova organska veza već se dokazuje očevidnošću: ozbiljne bolesti mozga i sve takozvane duševne bolesti očitavaju se prije svega u izopačavanju moralnog zakona, koliko je meni poznato.

— Lijepo. Znači, kao što želudac hoće da jede, tako i moralno osjećanje hoće da volimo svoje bližnje. Je li tako? Ali zbog sebičnosti, naša fizička priroda protivi se glasu savjesti i razuma, te se uslijed toga javljaju mnoga zamršena i poteška pitanja. Pa kome treba da se obraćamo radi rješenja tih pitanja, ako ne dopuštate da se ona postave na filozofsku osnovu?

— Obratite se onim malobrojnim egzaktnim naukama koje imamo. Vjerujte očevinosti i logici fakata. Istina, to je dosta skučeno; ali zato nije tako nepouzdano i ne rasplinjuje se kao filozofija. Moralni zakon zahtijeva, recimo, da volite ljude. Pa što? Ljubav treba da se sastoji u odstranjavanju svega, što na ovaj ili onaj način škodi ljudima i prijeti im opasnošću u sadašnjici i budućnosti. Naša znanja i očevidnost govore vam, da čovječanstvu prijeti opasnost od moralno

i fizički nenormalnih. Ako je tako, onda se borite sa abnormalnima. Ako niste kadri da ih uzvisite do norme, a vi ćete valjda imati snage i umješnosti da ih učinite neopasnima, to jest da ih unište.

— Znači, ljubav je u tome, da jači pobjeđuje slabijeg.

— Nesumnjivo.

— Ali eto, jaki su raspeli gospoda našega Isusa Hrista! — reče vatreno đakon.

— U tome i jeste stvar, što ga nisu raspeli jaki, već slabi. Čovjekova kultura je oslabila i teži da svede na nulu borbu za opstanak i prirodno odabiranje; odatle dolazi brzo razmnožavanje slabih i njihovo prevladavanje nad jakima. Zamislite da vam je pošlo za rukom da nametnete pčelama humane ideje u njihovu nerazrađenom, rudimentarnom obliku. Što bi proizašlo iz toga? Trutovi, koje treba ubijati, ostajali bi živi, jeli med, sablažnjavali i gušili pčele, a rezultat bi bio: prevlast slabih nad jakima i degeneriranje ovih potonjih. To se isto događa sada i sa čovječanstvom: slabi ugnjetavaju jake. Kod divljaka, kojih se još nije dotakla kultura, najjači, najplemenitiji i najmoralniji ide ispred ostalih; on je vođa i vladar. A mi, kulturni, razapeli smo Hrista, i još uvijek ga razapinjemo. Znači, nešto nam nedostaje... I to »nešto« treba da u sebi odgajamo, inače tim nesporazumima neće biti kraja.

— A kakav kriterij vi imate za razlikovanje slabih od jakih?

— Znanje i očevidnost. Tuberkulozni i škrofulozni poznaju se po svojim bolestima, a nemoralni i luđaci po postupcima.

— Ali moguće su i pogreške.

— Da, ali ne treba se bojati da ćemo okvasiti noge kad nam prijeti potop.

— To je filozofija — nasmija se đakon.

— Ni najmanje. Vi ste u tolikoj mjeri iskvareni svojom bogoslovskom filozofijom, da u svemu rado gledate samo maglu. Apstraktne nauke, kojima je nakljukana vaša mlada glava zato se i nazivju apstraktne, jer odvlače vaš um od očevidnosti. Gledajte đavolu ravno u oči, pa, ako je on đavo, vi onda i recite da je đavo, a ne trčite odmah Kantu ili Hegelu radi objašnjenja.

Zoolog pošuti pa nastavi:

— Dva puta dva su četiri, a kamen je kamen. Sutra imamo dvoboj. Ja i vi ćemo govoriti da je to glupo i besmisleno, da je dvoboj

preživio svoj vijek, da se aristokratski dvoboj zapravo ničim ne razlikuje od pijane tuče u krčmi; ali mi nećemo odustati, nego ćemo se ipak tući. Postoji, dakle, sila, koja je jača od našeg rezoniranja. Vičemo da je rat razbojništvo, barbarstvo, užas, bratoubojstvo; ne možemo vidjeti krv a da nas ne obuzme nesvjestica; ali treba samo da nas uvrijede Francuzi ili Nijemci, pa ćemo odmah osjetiti neki duševni zanos, najiskrenije ćemo povikati »hura« i jurišat ćemo na neprijatelja, a vi ćete prizivati božji blagoslov na naše oružje, i naša hrabrost izazivat će opće i pritom iskreno oduševljenje. Dakle, ipak postoji neka sila, koja, ako nije viša, a ono je jača od nas i od naše filozofije. Mi je isto tako ne možemo zaustaviti kao, eto ni taj oblak, što se diže tamo iz mora. Ne budite licemjeri, ne pokazujte joj »šipak u džepu«, niti, pak, govorite: »Ah, glupo je! ah, zastarjelo je! ah, nije u saglasnosti sa Svetim Pismom!« nego joj gledajte ravno u oči, priznajte njemu opravdanu zakonitost, i kad ona, na primjer, hoće da uništi slabašno, škrofuložno i razvratno pleme, a vi joj onda ne smetajte svojim pilulama i citatima iz loše shvaćenog evanđelja. Ima kod Ljeskova neki moralan i savjestan Danilo, koji je izvan grada našao gubava čovjeka, pa ga hranio i grijao u ime ljubavi i Hrista. Kada bi taj Danilo zaista volio ljude, on bi odvukao tog gubavca dalje od grada i bacio ga u rupčagu, pa bi pošao da služi zdravima. Hristos nam je, mislim, zapovijedao da vršimo razumnu, pametnu i korisnu ljubav.

— Ala ste vi neki! nasmija se đakon. — Vi u Hrista ne vjerujete, pa zašto ga onda tako često spominjete?

— Ne, ja vjerujem u njega. Ali, samo, naravno, na svoj način, a ne na vaš. E, moj đakone, đakone! — nasmija se zoolog, pa uze đakona oko struka i reče veselo:

— Dakle, hoćemo li sutra na dvoboj?

— Moj čin mi ne dopušta, a inače bih pošao.

— A što znači taj vaš čin?

— Ja sam posvećen. Na meni je blagoslov.

— E, moj đakone, đakone, — ponovi von Koren smijući se, — Volim, brate, s vama razgovarati.

— Vi velite, da vjerujete, — reče đakon. — Kakva je to vjera? A eto, ja imam strica popa, pa on tako vjeruje, da kad za vrijeme suše ide u polje moliti za kišu, ponese kišobran i kožuh, da na povratku ne

pokisne. To je vjera! Kada on govori o Hristu, od njega se sjaj širi, a seljaci i seljanke se guše od plača. On bi i taj oblak zaustavio i svaku bi vašu natjerao u bijeg. Da... Vjera planine pokreće.

Đakon se nasmija i potapša zoologa po ramenu.

— Da, da... — nastavi on. — Vi, eto, vazdan upoznajete pučinu morsku, govorite o slabim i jakim, pišete knjižice i izazivate na dvoboje, a ipak ostaje sve na svome mjestu, dok, međutim, kakav slabačak, isposnik monah protepa svetim duhom samo jednu jedinu riječ, ili iz Arabije dojezdi na konju novi Muhamed sa sabljom, i tu kod vas sve ode naglavce, i u Evropi neće ostati ni kamena na kamenu.

— E, to je, đakone, što no kažu, vilama po nebu pisano!

— Mrtva je samo vjera bez dobročinstava. A dobročinstva bez vjere još su gora, samo uzaludno traćenje vremena i ništa više.

Na keju se pojavi liječnik. On opazi zoologa i đakona i priđe im.

— Sve je, čini se, gotovo, — reče on sav zadihan. — Sekundanti će biti Govorovski i Bojko. Doći će sutra rano, u pet sati. Gle, kako se namrštilo! — reče on pogledajući u nebo. — Ništa se ne vidi. Kišica će.

— Ti ćeš, nadam se, poći s nama? — zapita ga von Koren.

— Ne, sačuvaj bože; ja sam se ionako namučio. Mjesto mene će poći Ustimovič. Već sam govorio s njim.

Daleko nad morem sijevnu munja i začu se potmula grmljavina.

— Kako je omara pred buru! — reče von Koren. — Kladim se da si već bio kod Lajevskoga i da si mu plakao na grudima.

— A zašto da idem k njemu? — odgovori liječnik zbunivši se. — Koješta!

Do sunčeva zalaska on se nekoliko puta prošetao bulevarom i ulicom, u nadi da će sresti Lajevskog. Bijaše ga stid zbog svog ispada i zbog iznenadnog priliva dobrote, koji je slijedio za tim ispadom. Htio je da se ispriča pred Lajevskim u šaljivom tonu, da ga ukori, umiri i da mu kaže, kako je dvoboj ostatak srednjovjekovnog barbarstva, ali sama pomisao ukazala im je na dvoboj kao na sredstvo da se pomire: sutra će njih dvojica, inače divni ljudi, obdareni rijetkim umom, pošto izmijene revolverske metke, ocijeniti plemenitost svoga protivnika i postati prijatelji. Ali Lajevskoga nikako da sretne.

— A što da idem k njemu? — ponovi Samojlenko. — Nisam ja uvrijedio njega, nego on mene. Da mi je samo znati zašto me je onako napao? Kakvo sam mu zlo načinio? Ulazim u salon, kad najedamput — ni pet ni šest: »Špijun!« Gle ti njega! Reci mi molim te, od čega je to počelo kod vas? Šta si mu rekao?

— Rekao sam mu, da je njegov položaj bezizlazan. I bio sam u pravu. Samo pošteni ljudi i nevaljalci mogu naći izlaz is svake situacije, a onome, koji istovremeno hoće biti i poštenjak i varalica, nema izlaza. Nego, gospodo, već je jedanaest sati, a mi sutra trebamo rano ustati.

Iznenada naleti vjetar, podiže prašinu po obali, ponese je u kovitlac, zafijuče i zagluši morski šum.

— Vihor! — reče đakon. — Moramo ići, jer sve nosi u oči.

Kad pođoše, Samojlenko uzdahnu i reče pridržavajući kapu:

— Po svojoj prilici noćas neću zaspati.

— A ti se ne uzbuđuj! — nasmija se zoolog. — Možeš biti miran, dvoboj se neće ničim završiti. Lajevski će velikodušno ispaliti u zrak, on drukčije ne može, a ja vjerojatno uopće neću ni pucati. Da dospijem na sud zbog Lajevskoga, da gubim vrijeme — skuplja dara nego maslo! Nego zbilja, kakvu odgovornost povlači dvoboj?

— Zatvor, a u slučaju protivnikove smrti — do tri godine robije.

— U Petropavlovskoj tvrđavi?

— Ne, čini mi se u vojnoj.

— Ono istina, toga deliju bi trebalo naučiti pameti!

Pozadi, na moru, bijesnu munja i za trenutak osvijetli kućne krovove i planine. Kod bulvara se prijatelji rastadoše. Kad se liječnik izgubio u tami i koraci mu se jedva čuli, von Koren mu doviknu:

— Da nas samo sutra vrijeme ne omete!

— Može biti! A ne bi bilo loše!

— Laku noć!

— Što — noć? Što ti to kažeš?

Uslijed vjetra, buke mora i grmljavine bilo je teško čuti što se govori.

— Ništa! — doviknu zoolog i požuri kući.

XVII

... u svijesti potištenoj čamom kletom
Gomila se teških misli roj;

Sjećanja preda mnom jure letom
Šireći dugi svitak svoj.
S gađenjem život svoj čitam, bdijem
I kletve izlivam ružne,
i gorko ropćem, gorke suze lijem,
Al stoje riječi tužne.

Puškin

Bilo da ga sutra ujutro ubiju ili da ga ismiju, to jest da mu ostave ovaj život, on je i ovako i onako propao. Bilo da se ta osramoćena žena ubije od očaja i od sramote, bilo da bude osuđena da se i dalje pati i potuca, ona je i ovako i onako propala...

Tako je razmišljao Lajevski, sjedeći za stolom kasno uveče i još neprestano tarući ruke. Krilo prozora se najednom otvori i zalupi, u sobu upade i puhnu silovit vjetar, i papiri poletješe sa stola. Lajevski zatvori prozor i sagne se da pokupi papire sa poda. U tijelu je osjećao nešto novo, nekakvu nelagodnost, koje ranije nije bilo, i nije mogao prepoznati svoje pokrete; hodao je nesigurno, izbacujući laktove i nervozno trzajući ramenima, a kada sjede za stol, opet poče trljati ruke. Njegovo tijelo izgubi gipkost.

Uoči smrti treba pisati bliskim ljudima. Lajevski se sjeti toga. Uze pero i napisa drhtavim slovima:

»Majčice!«

Htio je napisati majci ne bi li ona, u ime milosrdnog boga, u kojega vjeruje, dala utočišta i prigrlila nesretnu, od njega obeščašćenu ženu, samotnu, ubogu i slabu; ne bi li zaboravila i oprostila sve, sve, sve i požrtvovanjem koliko-toliko iskupila strašni sinovljev grijeh; ali se sjeti kako njegova mati, puna, otežala žena, u čipkastoj kapici, izlazi ujutro iz kuće u vrt, a za njom ide s psetancem družbenica, kako mati viče zapovjedničkim glasom na vrtlara i poslugu, i kako je ponosno, naduveno njezino lice — sjeti se svega toga, pa precrta napisanu riječ.

Kroz sva tri prozora jako sijevnu munja, a zatim se razlegnu zaglušna i otegnuta grmljavina, najprije potmula a onda grohotna sa treskom, i to tako silovitim, da na prozorima zazvečaše okna. Lajevski ustade, priđe prozoru i pripi čelo uz staklo. Vani bijaše jaka bura puna ljepote. Na vidiku munje, kao bijele trake, neprekidno

sipaju iz oblaka u more i nadaleko osvjetljavaju visoke crne valove. I desno i lijevo, a vjerojatno i nad kućom, sijevaju munje.

— Bura! — prošapta Lajevski; osjećao je želju da se nekome ili nečemu moli, pa makar i munjama ili oblacima. — Mila buro!

On se sjeti, kako je u djetinjstvu za vrijeme bure gologlav istrčavao u vrt a za njim bi jurile dvije bjelokose djevojčice plavih očiju, kako bi svi do kože pokisli, a one su hihotale od ushićenja; ali, kada bi zatutnjio snažan pucanj groma, djevojčice bi se s povjerenjem pripajale uz dječaka, dok bi se on krstio i žurio da glasno izgovara: »Svjat, svjat, svjat...«. O, kuda ste otišli u koje ste more utonuli, počeci divnoga, čistoga života? Bure se on više ne boji i prirodu ne voli, boga nema, sve povjerljive djevojčice, koje je nekad poznavao, već su upropastili on i njegovi vršnjaci; a u njegovu rodnom vrtu u toku cijelog svog života nije posadio nijedno drvce, niti odnjegovao nijednu travku, a živeći medu živima, nije spasio nijednu muhu, nego je samo razarao, upropašćavao i lagao, lagao...

»Što u mojoj prošlosti nije opačina?« — pitao se on, trudeći da se zakači za bilo kakvu svijetlu uspomenu, kao što se onaj, koji pada u provaliju, hvata za žbunje.

Gimnazija? Univerzitet? To je opsjena. On je loše učio i zaboravio je ono, čemu su ga učili. Služba društvu? To je prijevara, jer on u službi nije ništa radio, plaću je primao badava, a služba mu je samo gnusna pljačka državne blagajne, zbog koje ne izvode pred sud.

Istina mu nije bila potrebna, i on je nije ni tražio; njegova savjest, općinjena porokom i lažju, spavala je ili šutila; kao kakav tuđinac ili plaćenik sa druge planete, on ne učestvuje u zajedničkom ljudskom životu; ravnodušan je prema njihovim patnjama, idejama, religiji, znanjima, traženjima, borbi; on ne kaza ljudima ni jedne dobre riječi, ne napisa nijedne korisne i neotrcane riječi; ljudima nije privredio nijedan groš, nego je samo jeo njihov kruh, pio njihovo vino, odvodio njihove žene, živio u njihovim mislima, i, da bi pravdao svoj prezreni, parazitski život pred njima i pred samim sobom, uvijek se trudio da se predstavi kao da je on viši i bolji od njih. Laž, laž, i laž...

On se sjeti onoga, što je sinoć vidio kod Mjuridova i bude mu strašno teško od gađenja i tuge. Kirilin i Ačmijanov su odvratni, ali oni samo nastavljaju ono, što je on počeo; oni su njegovi saučesnici i učenici. Mladoj, slaboj ženi, koja mu je vjerovala više nego bratu, on

je oduzeo muža, krug poznanika i zavičaj, pa je dovukao ovamo — u vrućinu, u groznicu i dosadu; iz dana u dan u njoj je, kao u ogledalu, trebalo da se ogleda njegovo ljenčarenje, pokvarenost i laž; i time, samo time, ispunjavao se njezin život, prazan, svenuo, bijedan; zatim se on zasiti, omrznu je; ali nije imao hrabrosti da je napusti, i gledao je da je što čvršće sputa laganjem, kao paučinom... Ostalo su dovršili sada ova dvojica.

Lajevski bi čas sjedao za stol, čas bi opet prilazio prozoru; čas je gasio svijeću, čas je opet palio. On je glasno proklinjao sebe, plakao je, tužio se, molio za oproštenje; nekoliko puta je, u očaju, pritrčavao stolu i pisao:

»Majčice!«

Osim majke nije imao ni rodbine, ni bliskih; ali kako mati može da mu pomogne? I gdje je ona? On htjede da otrči Nadeždi Fjodorovnoj, da joj padne pred noge, da joj ljubi ruke i noge, da je moli za oproštenje, ali ona je njegova žrtva, i on se bojao nje kao da je umrla.

— Propade život! — mrmljao je trljajući ruke. — Pa što sam ja još živ, bože moj?!...

On gurnu s neba svoju potamnjelu zvijezdu, ona se skotrlja i trag joj se pomiješa s noćnom tamom: više se neće vratiti na nebo, jer život se daje samo jednom i ne ponavlja se. Kad bi bilo moguće da povrati minule dane i godine, on bi njihovu laž zamijenio istinom, nerad radom, dosadu radošću; on bi povratio čistoću onima, kojima ju je uzeo, našao bi boga i pravdu; ali to je sada isto tako nemoguće, kao i odletjelu zvijezdu opet vratiti na nebo. I zbog toga, što je to nemoguće, padao je u očajanje.

Kad prođe bura, sjedio je kraj prozora i mirno razmišljao što će biti s njim. Von Koren će ga vjerojatno ubiti. Jasan i hladan pogled na svijet toga čovjeka dopušta uništenje slabih i nesposobnih; a ako ga takvo gledište u odlučnom trenutku i iznevjeri, pomoći će mu mržnja i osjećanje gađenja, što ga u njemu izaziva Lajevski. Ako promaši, ili ga, da se naruga omrznutom protivniku samo rani, ili ispali u zrak, što onda da se radi? Kuda da ide?

»Ići u Petrograd? — pitao se Lajevski. Ali to bi značilo da nanovo započne stari život, koji proklinje. Tko traži spasa u promjeni mjesta, kao ptica selica, taj ništa neće naći, jer je za njega zemlja svagdje

ista. Tražiti spasa u ljudima? U kome da ga traži i kako? Dobrota i velikodušnost Samojlenkova isto su toliko malo spasonosne kao i porugljivost đakonova ili mržnja von Korenova. Spas treba tražiti samo u sebi samome, a ako ga ne nađeš, zašto uzalud gubiti vrijeme — treba se ubiti, pa gotovo...«

Začu se škripa kola. Već je svanjivalo. Kola prođoše, okrenuše i, škripeći točkovima po mokrom pijesku, zaustaviše se pred kućom.

— Pričekajte, sada ću! — reče im Lajevski kroz prozor. — Ja ne spavam. Zar je već vrijeme?

— Da. Četiri je sata. Dok stignemo...

Lajevski obuče gornji kaput, nadjenu kapu, uze u džep cigarete, pa se zamisli.

Činilo mu se, da je trebalo uraditi još nešto. Na ulici su tiho razgovarali sekundanti i rzali konji, i ti zvuci u rano, vlažno jutro, dok svi spavaju i nebo tek rudi, brzo ispuniše dušu Lajevskoga sjetom, sličnom zloj slutnji. On zastade neko vrijeme zamišljen, pa pođe u spavaću sobu.

Nadežda Fjodorovna je ležala u svojoj postelji, ispružena, do glave umotana u jorgan; nije se micala i podsjećala je, naročito glavom, na egipatsku mumiju. Gledajući je šutke, Lajevski je u mislima zamoli za oproštenje i pomisli: ako nebo nije prazno i ako ondje doista ima bog, on će je sačuvati; ako boga nema, neka propadne, nema zašto da živi.

Ona najedamput skoči i sjede u postelji. Podigavši svoje blijedo lice i gledajući sa strahom u Lajevskoga, zapita:

— Jesi li to ti? Je li prošla bura?

— Prošla je.

Ona se sjeti, metnu obje ruke na glavu i uzdrhta cijelim tijelom.

— Kako mi je teško! — progovori ona. — Kad bi samo znao kako mi je teško! Mislila sam — nastavi ona žmireći, — da ćeš me ubiti... ili ćeš me isjerati iz kuće na kišu i oluju, a ti oklijevaš... oklijevaš...

On je naglo i snažno zagrli, obaspe poljupcima njena koljena i ruke, zatim, dok mu je ona nešto nerazgovijetno govorila i podrhtavala od uspomena, on joj zagladi kosu, pa, zagledajući joj se u lice, shvati, da je ta nesretna, griješna žena za njega jedino blisko, rođeno i nezamjenljivo ljudsko biće.

Kada je, izišavši iz kuće, sjedao u kola, on poželje da se vrati kući živ.

XVIII

Đakon ustade, obuče se, uze svoj debeli, kvrgavi štap, pa polako iziđe iz kuće. Bilo je mračno, i đakon prvih trenutaka, kad pođe ulicom, nije mogao vidjeti čak ni svoj bijeli štap; na nebu nije bilo nijedne zvijezde, i sve je nagoviještalo da će opet biti kiše. Osjećao se miris mokrog pijeska i mora. »Da me samo ne napadnu Čečenci!« — mislio je đakon, slušajući kako mu štap udara o kaldrmu i kako se zvučno i samotno razliježe u noćnoj tišini to udaranje.

Izišavši u polje, on poče razaznavati i put, i svoj štap; na crnom nebu ovdje-ondje pokazaše se mutne pjege; uskoro se pomoli jedna zvijezda i bojažljivo zatrepta jedinim svojim okom. Đakon je išao po visokoj kamenitoj obali i nije vidio more; ono se uspavljivalo tamo dolje, i njegovi nevidljivi valovi tromo i teško udarahu o obalu i čisto kao da uzdisahu: »Uh!«. I to sasvim sporo. Udari jedan val, đakon stigne da nabroji osam koraka, tada udari drugi, a poslije šest koraka treći. I opet se ništa nije vidjelo, samo se u tami čuo lijeni, sanjivi šum mora, čulo se beskrajno, daleko, nezamislivo vrijeme, kada je bog lebdio nad kaosom.

Đakon osjeti strah. Pomisli na to, da ga bog može kazniti zbog toga, što se druži s nevjernicima, i još ide gledati i njihov dvoboj. Dvoboj će biti neozbiljan, bez krvi, smiješan; ali kako je da je, to je ipak poganski prizor, i prisustvovati njemu nikako ne liči jednom duhovnom licu. On se zaustavi i pomisli: »Da li da se vratim?« Ali jaka, nemirna radoznalost pobijedi sumnje, i on pođe dalje.

»Iako su nevjernici, ipak, dobri su ljudi i spasti će se« — umirivao je sebe. — Sigurno će se spasiti, — reče on glasno, pripaljujući cigaretu.

Kojim mjerilom valja mjeriti ljudske vrline da bi se o njima moglo pravedno suditi? Đakon se sjeti svoga neprijatelja, inspektora u bogoslovskoj školi, koji je vjerovao i u boga, i na dvobojima se nije tukao, i živio je čedno, pa opet, nekada je đakona hranio kruhom sa pijeskom i jedamput mu zamalo nije otkinuo uho. Kada se čovječji život tako besmisleno uobličio, da su tog nemilosrdnog i nepoštenog inspektora, koji je krao državno brašno, ipak svi cijenili i molili se u

školi za njegovo zdravlje i dug život, zar je onda pravedno kloniti se i izbjegavati takve ljude kao što su von Koren i Lajevski samo zbog toga, što ne vjeruju u boga?

Đakon poče rješavati to pitanje; ali sjeti se koliko je smiješna bila jučer Samojlenkova pojava, i to prekide tok njegovih misli. Koliko li će sutra biti smijanja! Đakon zamisli kako će se sakriti u džbunje, pa će iz prikrajka promatrati, a kada sutra za ručkom von Koren počne da se hvali, onda će on, đakon, sa smijehom početi da mu priča sve pojedinosti dvoboja.

»A otkuda vi sve to znate?« — upitat će zoolog. — Pa to baš i jeste ono! Sjedio sam kod kuće, a opet sve znam!«

Dobro bi bilo opisati dvoboj u šaljivom obliku. Tast će čitati i smijati se, jer za tasta nema boljih poslastica, nego da mu netko nešto smiješno ispriča ili napiše.

Ukaza se dolina Žute rijeke. Uslijed kiše rječica je postala šira i hučnija, i sada više nije žuborila kao prije, nego urlala. Poče svitati. Sivo prigušeno jutro i oblaci, koji su jurili na zapad da stignu grmljavinu i kišu, i planine, opasane maglom, i mokro drveće — sve se to đakonu učini ružnim i srditim. On se umije u potoku, izmoli jutarnje molitve, prohtje mu se čaja i vrelih pogačica sa skorupom, čime poslužuju svako jutro kod tasta za doručak. Sjeti se i đakonovice i »Nepovratnoga«, što ona svira na klaviru. Kakva li je to žena? Đakona su upoznali s njom, isprosili je za njega, oženili ga njom — sve za nedjelju dana; proživio je s njom manje od mjesec dana, pa ga poslaže ovamo, tako da ni do danas još nije shvatio kakav je ona čovjek. Pa ipak, bez nje je prilično dosadno.

»Treba da joj napišem pisamce...« — pomisli on.

Zastava na krčmi bijaše skroz mokra od kiše i spuštena, a sama krčma sa mokrim krovom činila se tamnija i niža nego prije. Kod vrata su stajala seljačka kola; Kerbalaj, nekakva dva Abhazca i jedna mlada Tatarka u šalvarama, vjerojatno žena ili kći Kerbalaja, iznosili su iz krčme vreće s nečim i tovarili ih u kola na kukuruzovinu. Pored kola, otpustivši glavu, stajala su dva magarca. Smjestivši vreće, Abhazci i Tatarka počeše da ih odozgo pokrivaju šašem, a Kerbalaj poče žurno uprezati magarce.

»Sigurno je krijumčarenje!« — pomisli đakon.

»Evo ga i oboreno drvo sa isušenim iglicama, eno i crnog pepela od vatre. On se sjeti izleta sa svim njegovim pojedinostima, vatre, pjesme Abhazaca, slatke sanjarije o vladičanstvu i procesiji... Crna rijeka postade od kiše još crnja i šira.

Đakon pažljivo pređe preko trošnog mostića, do kojeg već dospijevahu prljavi valovi svojim pjenušavim grebenima, i pope se u ljestvici u sušu.

»Divna glava! — mislio je stežući se na slami i sjećajući se von Korena. — Dobra glava, neka ga bog pozivi. Samo je surov...«

Zbog čega li on mrzi Lajevskoga i ovaj njega? Zašto će se tući na dvoboju? Da li su i oni iz djetinjstva znali za onakvu ljutu nevolju kao đakon, da li su se i oni školovali i odrasli među grubim, bezdušnim ljudima, gramzljivim za novac, koji prebacuju svaki zalogaj što ga daju, grubim i neotesanim, koji pljuju po podu i štucaju za ručkom i za vrijeme molitve; da njih dvojica nisu iz djetinjstva bili razmaženi dobrim životnim uvjetima i odabranim krugom ljudi, — kako bi se rado uhvatili jedan za drugog, kako bi rado oprostili jedan drugome nedostatke i cijenili ono, što ima svaki od njih. Jer, čak i naizgled, čestitih ljudi ima tako malo na svijetu! Istina, Lajevski je neuravnotežen, razuzdan i čudan; ali ipak, neće ukrasti, neće pljunuti na pod, neće predbaciti ženi: »Znaš žderati, a nećeš raditi!« On neće tući dijete uzdama, niti hraniti svoje sluge pokvarenim usoljenim mesom, — pa zar to nije dovoljno da mu čovjek ponekad progleda kroz prste?

Osim toga, on sam najviše pati zbog svojih nedostataka, kao bolesnik od svojih rana. Mjesto da od dosade ili uslijed nekog nesporazuma traže jedan kod drugoga neko degeneriranje, izumiranje, nasljednost i ostalo, što je teško razumjeti, zar im ne bi bilo bolje da se spuste malo niže, pa da mržnju i gnjev upute onamo, gdje čitave ulice do neba vape od grubog prostaštva, gramzljivosti, prijekora, nečistoće, psovki i ženske vriske...

Začu se lupa kočija, koja prekide đakonove misli. On pogleda na vrata i opazi kola, a u njima trojicu: Lajevskoga, Seškovskoga i upravnika pošte.

— Stoj! — reče Šeškovski.

Sva trojica iziđoše iz kola i pogledaše jedan drugoga.

— Još ih nema, — reče Šeškovski, stresajući sa sebe blato. — Ništa! Dok još ima vremena, potražimo kakvo zgodno mjesto. Ovdje čovjek nema gdje da se okrene.

Oni pođoše dalje uz rijeku i uskoro se izgubiše iz vida. Kočijaš, Tatarin, sjeo je u kola, naslonio glavu na rame i zaspao. Počekavši deset minuta, đakon iziđe iz ambara i, skinuvši svoj crni šešir da ga ne primjete, saginjući se i osvrćući, poče da se provlači obalom između žbunja i kukuruznih polja; sa drveća i žbunja osipahu se na njega krupne kapi; trava i kukuruzi bili su mokri.

— Bezobrazluk! — mrmljaše on, prikupljajući svoje mokre i blatnjave skute. — Da sam znao ne bih pošao.

Uskoro začu glasove i opazi ljude. Lajevski, uvukavši ruke u rukave i sagnuvši se, brzim je koracima hodao gore dolje po maloj poljani; njegovi sekundanti stajali su pored same obale i savijali cigarete.

»Čudnovato... — pomisli đakon, ne mogavši prepoznati Lajevskoga po hodu. — Kao starac.«

— To nije uljudno od njih! — reče poštar gledajući na sat. — Možda je kod njih, učenih ljudi, i lijepo zakašnjavati; ali, po mome shvaćanju, to je svinjarija.

Šeškovski, debeo čovjek sa crnom bradom, oslušnu i reče:

— Dolaze!

XIX

— Prvi put u životu vidim nešto ovako! Kako je divno! — reče von Koren, pojavljujući se na poljani i pružajući obje ruke prema istoku. — Pogledajte: zelene zrake!

Na istoku, iza planine, pružale su se dvije zelene zrake, i to je zaista bilo lijepo. Izlazilo je sunce.

— Dobar dan! — nastavi zoolog, mahnuvši glavom sekundantima Lajevskoga. — Da nisam zakasnio?

Za njim su išli njegovi sekundanti, dva veoma mlada oficira istog rasta, Bojko i Govorovski, u bijelim bluzama, i mršavi osobenjak, liječnik Ustimovič, koji je u jednoj ruci nosio zavežljaj s nečim, a drugu bio zabacio nazad na leđima, i po svom običaju nosio štap. Metnuvši zavežljaj na zemlju i niskim ne pozdravivši se, zabaci i drugu ruku na leđa i poče koračati poljanom.

Lajevski je osjećao izmorenost i nelagodnost čovjeka, koji će možda uskoro umrijeti i koji time na sebe obraća opću pažnju. Želio je da što prije bude mrtav ili da ga odvezu kući. On sada prvi put u životu vidje izlazak sunca; to rano jutro, zelene zrake, rosa i ljudi u mokroj obući izgledali su mu suvišni u njegovu životu, nepotrebni i smetali su mu; sve to nije imalo nikakve veze sa preživljenom noći, sa njegovim mislima i sa osjećanjem krivice, i stoga bi on rado otišao ne dočekavši dvoboj.

Von Koren bijaše primjetno uzbuđen i trudio se da to sakrije, praveći se, da ga zelene zrake najviše zanimaju. Sekundanti bijahu zbunjeni i zgledavahu se međusobno, kao da se pitaju zašto su oni ovdje i što sada treba da rade.

— Gospodo, smatram, da nema potrebe da idemo dalje, — reče Šeškovski. — I ovdje je dobro.

— Pa naravno, — složi se von Koren.

Nasta šutnja. Koračajući, Ustimovič se najedamput naglo okrenu Lajevskome i reče poluglasno, dišući mu u lice:

— Vama vjerojatno još nisu stigli saopćiti moje uvjete. Svaka stranka plaća mi petnaest rubalja, a u slučaju smrti jednog od protivnika, onaj, tko ostane živ plaća svih trideset.

Lajevski je ranije bio poznat s tim čovjekom, ali sada prvi puta vidje njegove mutne oči, oštre brkove i izmršavjeli, tuberkulozni vrat: zelenaš, a ne liječnik!

Njegov dah imao je neugodan goveđi zadah.

»Kakvih li sve ljudi ima na svijetu!« — pomisli Lajevski i odgovori:

— Dobro.

Doktor kimnu glavom i opet nastavi hodati; jasno se vidjelo, da mu novac uopće nije bio potreban, već ga je tražio naprosto iz mržnje. Svi su osjećali, kako je već vrijeme da se počne, ili da se dovrši što je već započeto, ali niti su počinjali, niti dovršavali, nego su hodali, stajali i pušili. Mladi oficiri, koji su prvi put u životu prisustvovali dvoboju i koji su slabo vjerovali u taj civilni, po njihovu mišljenju nepotrebni dvoboj, pažljivo su razgledali svoje bluze i gladili rukave. Šeškovski im priđe i reče:

— Gospodo, treba da učinimo sve što se može da se ovaj dvoboj ne održi. Treba ih pomiriti.

On pocrvenje i nastavi:

— Jučer je kod mene bio Kirilin i tužio se, da ga je Lajevski preksinoć zatekao sa Nadeždom Fjodorovnom, te još koješta...

— Da, i nama je to poznato, — reče Bojko.

— No, eto, vidite... Lajevskome drhte ruke i tako... On sada neće moći ni pištolj podignuti. Tući se s njim isto je tako nečovječno kao i sa pijanim ili sa čovjekom u tifusu. Ako ne dođe do pomirenja, onda dvoboj treba, gospodo barem odgoditi, ili tako nešto... Takva koještarija, prosto nemam očiju da je gledam...

— A vi razgovarajte s von Korenom.

— Ja ne znam pravila dvoboja, đavo ih odnio, a i ne želim da znam; on će možda pomisliti, da se Lajevski uplašio pa me poslao k njemu. Uostalom, neka misli što hoće ja ću mu ipak reći.

Neodlučno, malo hramajući, kao da mu se noga ukočila od sjedenja, Šeškovski se uputi von Korenu, i dok je išao i kašljucao, cijela njegova pojava odisala je lijenošću.

— Evo, što treba da vam kažem, gospodine moj, — poče on pažljivo, razgledajući vez na zoologovoj košulji. — Ovo je povjerljivo... Pravilš o dvoboju ja ne znam, đavo ih odnio, i ne želim da ih znam, i ne govorim kao sekundant ili tako što, već kao čovjek, to je tako.

— Lijepo. Pa?

— Kada sekundanti predlažu pomirenje, obično ih ne slušaju, gledaju na to kao na neku formalnost. Samoljublje ili tako što, ali ja vas najljubaznije molim da pogledate Ivana Andrejiča. On danas nije u normalnom stanju; nije, takoreći pri sebi i jadan je... Dogodila mu se nesreća. Ja strašno mrzim spletke, — Šeškovski pocrvenje i osvrnu se, — ali s obzirom na dvoboj smatram za potrebno da vam saopćim. Preksinoć je on u Mjunikovljevoj kući zatekao svoju madam sa... jednim gospodinom.

— Kako odvratno! — promrmlja zoolog, pa problijedi, namršti se i jako otpljunu.

Donja mu usna zadrhta; on ode od Šeškovskog, ne želeći dalje slušati, i kao da je posve slučajno okusio nešto gorko, opet jako otpljunu i s mržnjom, prvi put u toku tog jutra, pogleda u Lajevskoga. Njegovo uzbuđenje i nelagodnost prošli su. On odmahnu glavom i reče sasvim glasno:

— Gospodo, što mi to čekamo? Zašto ne počinjemo?

Šeškovski se zagledao s oficirima i slegnuo ramenima.

— Gospodo, — reče on glasno, nikome se ne obraćajući. — Gospodo, predlažemo vam da se pomirite!

— Završimo što prije s formalnostima, — reče von Koren. — O pomirenju je bilo govora. Koja formalnost je sada na redu? Brže, gospodo, jer vrijeme ne čeka.

— Ali ipak, mi ponovno predlažemo da se pomirite, — reče Šeškovski molećivim glasom, kao čovjek, koji se silom miješa u tuđe poslove. On pocrvenje, stavi ruku na srce i nastavi: — Gospodo, mi ne vidimo uzročne veze između uvrede i dvoboja. Između uvrede, koju mi katkad zbog čovječje slabosti, nanosimo jedan drugome, i dvoboja, nema ništa zajedničkoga. Vi ste univerzitetski obrazovani ljudi i, naravno, i sami u dvoboju gledate samo jednu zastarjelu, puku formalnost i tako nešto... Mi na to gledamo samo tako, inače ne bismo ni pošli, budući da ne možemo dopustiti da u našoj nazočnosti ljudi pucaju jedan na drugoga i ostalo...

Šeškovski obrisa znoj s lica i nastavi:

— Zaboravite, gospodo, taj nesporazum, pružite jedan drugome ruku, pa idemo kući, da pijemo u znak pomirenja. Boga mi, gospodo!

Von Koren je šutio. Lajevski primijeti da gledaju u njega i reče:

— Ja nemam ništa protiv Nikolaja Vasiljiča. Ako on nalazi da sam kriv, spreman sam da ga zamolim za oproštenje.

Von Koren se nađe uvrijeđen.

— Očito je, gospodo, — reče on, — da biste voljeli da se g. Lajevski vrati kući kao velikodušan čovjek i vitez; ali ja to zadovoljstvo ne mogu priuštiti ni njemu ni vama. Niti je bilo potrebno ustajati rano i ići deset kilometara izvan grada samo radi toga, da se pije u znak pomirenja, da se doručkuje i da mi se objašnjava kako je dvoboj zastarjela formalnost. Dvoboj je dvoboj, i ne treba ga predstavljati u glupljem i lažnijem vidu nego li je ustvari. Ja hoću da se tučemo!

Nastade tajac. Oficir Bojko izvadi iz futrole dva revolvera: jedan dadoše von Korenu, drugi Lajevskome, a zatim nastade zabuna, koja na časak razveseli zoologa i sekundante. Pokaza se, da od svih prisutnih nitko nijedamput u životu nije bio na dvoboju i nijedan nije točno znao kako treba da se postave protivnici i što trebaju govoriti i

raditi sekundanti. Ali Bojko se kasnije sjeti i, smiješeći se poče objašnjavati.

— Gospodo, tko se sjeća kako je opisano kod Ljermontova? — upita von Koren smijući se. — A i kod Turgenjeva Bazarov se tuče u dvoboju s nekim...

— Što se tu imamo sjećati? — reče nestrpljivo Ustimovič zaustavljajući se. — Odmjerite udaljenost, pa gotov posao.

I on koraknu tri puta, kao da pokazuje kako treba mjeriti. Bojko odbroja korake, a njegov prijatelj istrže sablju i zagrebe po zemlji na krajnjim točkama, da označi granicu.

Protivnici, uz opću šutnju, zauzeše svoja mjesta.

»Krtice!« — sjeti se đakon sjedeći u žbunju.

Nešto je govorio Šeškovski, nešto opet objašnjavao Bojko; ali Lajevski nije čuo, ili, točnije, čuo je, ali nije razumio. Kad za to nastade čas, on napne oroz i podigne teški, hladni pištolj s cijevi prema gore. On zaboravi raskopčati kaput, u ramenu pod pazuhom ga je jako stezalo, i ruka mu se podizala tako nespretno, kao da je rukav bio sašiven od lima. Sjeti se svoje jučerašnje mržnje prema preplanulom čelu i kudravoj kosi i pomisli, da čak i jučer, u onom trenutku jake mržnje i gnjeva, ne bi bio u stanju ispaliti metak u čovjeka. Bojeći se, da zrno nekako slučajno ne pogodi von Korena, on je dizao pištolj sve više i više, osjećajući da ta suviše očigledna velikodušnost niti je delikatna, niti velikodušna, ali drugačije nije ni znao, ni mogao. Gledajući u blijedo, nasmijano i podrugljivo lice von Korenovo, koji je, očigledno, još od samog početka bio uvjeren, da će njegov protivnik ispaliti u zrak, Lajevski pomisli, da će se sada odmah, hvala bogu, sve svršiti i da samo treba jače pritisnuti oroz...

Jako ga trznu u ramenu, razliježe se pucanj, i u planini odgovori odjek: pah-tah!

I von Koren nape oroz i pogleda ustranu Ustimoviča, koji je isto onako koračao, zabacivši ruke nazad i ne obraćajući ni na što pažnju.

— Doktore, — reče zoolog, — budite dobri, ne hodajte kao šetalica. Igra mi zbog vas pred oćima.

Liječnik se zaustavi. Von Koren poče nišaniti u Lajevskoga.

Otvor cijevi, uperen ravno u lice, izraz mržnje i preziranja u stavu i u cijeloj pojavi von Korena, i ubojstvo, koje će sada izvršiti pristojan

čovjek usred bijela dana u prisutnosti pristojnih ljudi, i ta tišina i nepoznata sila, koja je primorala Lajevskoga da stoji, a da ne pobjegne — kako je sve to tajanstveno, nerazumljivo, i strašno! Vrijeme, dok je von Koren nišanio, učini se Lajevskome duže od čitave noći. On molećivo pogleda na sekundante; oni se nisu micali. Bili su blijedi.

»Pucaj brže!« — mislio je Lajevski i osjećao, da njegovo blijedo, drhtavo, jadno lice sigurno izaziva u von Korenu još veću mržnju.

»Ja ću ga sad ubiti, — mislio je von Koren, nišaneći u čelo i već dodirujući prstom oroz. — Da, naravno, ubit ću ga...«

— On će ga ubiti! — praču se najednom očajnički uzvik negdje posve blizu.

Odmah zatim razliježe se pucanj. Videći da Lajevski stoji na mjestu, i da nije pao, svi pogledaše na onu stranu, odakle se začuo uzvik, i opaziše đakona. Blijed, vlažne kose, zalijepljene uz čelo i obraze, sav mokar i blatan, stajao je on na drugoj obali u kukuruzima, nekako se čudnovato smješio i mahao mokrim šeširom. Šeškovski se nasmija od radosti, zaplaka i ode u stranu...

XX

Malo kasnije von Koren i đakon sretoše se kod mostića. Đakon je bio uzbuđen teško disao i izbjegavao da gleda u oči. Bijaše ga stid zbog svog straha i zbog blatnjavog i mokrog odijela.

— Učinilo mi se, da ste ga htjeli ubiti... — mrmljao je — Kako je to u suprotnosti s čovjekovim bićem. Kako je to neprirodno?

— Ali kako ste dospjeli ovamo? — upita ga zoolog.

— Ne pitajte, — odmahnu rukom đakon. — Nečastivi me naveo. »Idi, pa idi...« Tako pođoh, i umalo što u kukuruzima ne umrijeh od straha. Ali sada, hvala bogu, hvala bogu!... Veoma sam zadovoljan... Bože, što će biti smijanja! Samo vas najiskrenije molim, ne govorite nikome da sam bio ovdje, jer ću inače dobiti po nosu od pretpostavljenih. Još će reći: đakon je bio sekundant!

— Gospodo! — reče von Koren. Đakon vas moli, da nikome ne govorite da ste ga vidjeli ovdje. To mu može nanijeti neprijatnosti.

— Kako je to protivno čovječjoj prirodi! — uzdahnu đakon. — Oprostite mi velikodušno; ali vaše je lice imalo takav izraz, da sam pomislio kako ćete ga sigurno ubiti.

— Bilo me obuzelo veliko iskušenje da umlatim toga nitkova, — reče von Koren; — ali mi viknuste pred ruku i ja promaših. Sva ta procedura je, na kraju krajeva, dosadna kad čovjek nije navikao. Umorila me je, đakone. Strašno sam smalaksao. Hajdemo...

— A ne, vi meni dopustite da idem pješice. Moram se osušiti, jer sam skroz naskroz mokar i ozebao.

— Kako vam drago, — reče umornim glasom iznemogli zoolog sjedajući u kočiju i zatvarajući oči. — Kako vas je volja...

Dok su se muvali oko kočija i smještali u njih, Kerbalaj je stajao kraj puta i uhvativši se obim rukama za trbuh, nisko se klanjao i pokazivao zube; mislio je, da su gospoda došla da uživaju u prirodi i piju čaj, i nije shvaćao zašto sjedaju u kočije. Uz opću šutnju povorka krenu, i kod krčme ostade samo đakon.

— Doći krčmu, piti čaj, — reče on Kerbalaju. Ja jede.

Kerbalaj je dobro govorio ruski; ali đakon je mislio da će ga tatarin brže razumjeti ako mu bude govorio pokvarenim ruskim jezikom.

— Kajganu pečeš, sir daš...

— Ta hajde, pope, hajde, — reče Kerbalaj klanjajući se. — Sve ću ti dati... I sira ima, i vina ima... Jedi što želiš.

— Kako se kaže tatarski bog? — pitao je đakon ulazeći u krčmu.

— Tvoj bog i moj bog je svejedno, — reče Kerbalaj ne razumjevši ga. — Svi imaju jednog boga, samo su ljudi razni, neki su Rusi, neki Turci, a neki, opet, Englezi; raznih ljudi ima mnogo, a bog je jedan.

— Pa lijepo. Kada se svi narodi mole jednom bogu, zašto onda vi, muslimani, gledate na hrišćane kao na svoje vječite neprijatelje?

— Što se ljutiš? — reče Kerbalaj, hvatajući se s obje ruke za trbuh. — Ti si pop, ja musliman, ti kažeš — hoću jesti, ja ti dajem... Samo bogataš kopka kakav je tvoj bog, a kakav moj, a siromašku je to svejedno. Jedi, molim te.

Dok se u krčmi vodio taj bogoslovski razgovor, Lajevski se vozio kući i sjećao se, kako mu je jutros bilo neprijatno kad je išao u svanuće, kad su put, stijene i planine, bili mokri i tamni i neizvjesna budućnost izgledala strašna kao ponor, kojemu se dno ne može sagledati; a sada kišne kaplje, koje su se zadržale na travi i kamenju svjetlucaju na suncu kao dijamanti, priroda se radosno osmjehuje i strašna budućnost ostala je u pozadini. On je gledao namrgođeno,

uplakano lice Seškovskoga i dvoja kola sprijeda, u kojima su sjedili von Koren, njegovi sekundanti i liječnik, i činilo mu se, kao da se svi vraćaju s groblja, gdje su malo prije sahranili teškog, nesnosnog čovjeka, koji je svima smetao da žive.

»Sve je svršeno«, — razmišljao je on o svojoj prošlosti, oprezno gladeći vrat prstima.

Njemu se na desnoj strani vrata, pored ovratnika, pojavio mali otok, dug i širok kao mali prst, i on osjećaše bol kao da mu je netko prešao glačalom po vratu. To ga je ozlijedilo zrno.

Zatim, kada dođe kući, otegnu mu se čudnovat, prijatan i kao zaborav maglovit dan. On se, kao čovjek, otpušten iz tamnice ili bolnice, zagleda u davno poznate predmete. Čudio se, što stolovi, prozori, stolice, svijetlo i more izazivaju u njemu živu, djetinju radost, kakvu već davno, pradavno nije osjećao. Blijeda i veoma klonula, Nadežda Fjodorovna nije mogla razumjeti njegov krotki glas i čudnovat hod; žurila je da mu isprìča sve, što se s njom dogodilo... Činilo joj se da on, vjerojatno, ne čuje dobro i da je ne razumije, a kad sve sazna, da će je onda prokleti i ubiti; on ju je, međutim, slušao, gladio je po licu i kosi, gledao joj u oči i govorio:

— Ja na svijetu nemam nikoga osim tebe...

Zatim su dugo sjedili u vrtiću, pripijeni jedno uz drugo i šutili, ili pak, glasno maštajući o svom budućem sretnom životu, izgovarali kratke, odsječene rečenice, i njemu se činilo, da ranije nikada nije govorio tako dugo i lijepo.

XXI

Prođe nešto malo više od tri mjeseca.

Dođe dan, koji je von Koren bio odredio za polazak. Već od ranog jutra padala je hladna kiša, puhao je sjeveroistočni vjetar, od kojega se more jako uzburkalo. Sumnjalo se, da će parobrod po takvom vremenu stići u luku. Prema redu plovidbe trebao je stići u deset sati prije podne, ali von Koren, koji je izlazio na obalu u podne i poslije ručka, nije vidio na dogledu ništa osim sivih valova i kiše što je zastirala vidik.

Predveče kiša prestade; vjetar poče da se primjetno stišava. Von Koren se već pomirio s mišlju, da danas neće otputovati. Sjeo je sa Samojlenkom igrati šah; ali kad se smračilo, posilni javi, da se na moru pokazala svjetlost i da su opazili raketu.

Von Koren se poče brzo spremati. On prebaci torbu preko ramena, poljubi se sa Samojlenkom i sa đakonom, bez ikakve potrebe obiđe sve sobe, oprosti se sa posilnim i s kuharicom i iziđe na ulicu s takvim osjećajem, kao da je zaboravio nešto kod liječnika ili u svom stanu. Ulicom je išao uporedo sa Samojlenkom, za njima đakon s kovčezićem, a iza svih posilni s dva kovčega. Samo su Samojlenko i posilni raspoznavali slabe plamičke na moru, dok su ostali gledali u tamu i ništa nisu mogli vidjeti. Parobrod se zaustavio daleko od obale.

— Brže, brže, — žurio se von Koren. — Bojim se da će otići!

Prolazeći kraj kućice s tri prozora, u koju je prešao Lajevski poslije dvoboja, von Koren ne izdrža i zagleda kroz prozor. Lajevski je, pognut, sjedio za stolom i, leđima okrenut prema prozoru, nešto pisao.

— Čudim se, — tiho reče zoolog, — kako je pritegao samoga sebe!

— Da, zaista, za čudo! — uzdahnu Samojlenko. — Od jutra do mraka sjedi, neprestano sjedi i radi. Hoće da isplati dugove. A živi, bratac, gore od prosjaka!

Pola minute prođe u šutnji. Zoolog, liječnik i đakon stajali su kod prozora i neprestano promatrali Lajevskoga.

— Te tako jadnik i ne ode odavde, — reče Samojlenko. — A sjećaš li se koliko se upinjao da ode?

— Da, mnogo se pritegnuo, — ponovi von Koren. — Njegova svadba, taj rad po cijeli dan radi zalogaja kruha, nekakav nov izraz na njegovu licu i čak njegov hod... sve je to u tolikoj mjeri neobično, da prosto ne znam kako da to nazovem — i zoolog uhvati Samojlenka za rukav, pa produži uzbuđenim glasom: — Reci s moje strane njemu i njegovoj ženi da sam im se pri odlasku divio i zaželio im sve najbolje... i zamoli ga, da me, ako je to moguće, ne spominje po zlu. On mene zna. On zna: da sam onda mogao predvidjeti tu promjenu, mogao bih postati njegov najbolji prijatelj.

— A ti svrati k njemu, oprosti se.

— Ne. Nezgodno je.

— Zašto? Bog zna, možda se više nikada nećeš s njime vidjeti.

Zoolog se za trenutak zamisli pa reče:

— To je je istina.

Samojlenko polako zakuca prstom, u prozorsko okno. Lajevski se trže i okrenu.

— Vanja, Nikolaj Vasiljič želi da se s tobom oprosti, — reče Samojlenko. — On sada odlazi.

Lajevski ustade od stola i pođe u hodnik da otvori vrata. Samojlenko, von Koren i đakon uđoše u kuću.

— Ja samo na jedan časak, — poče zoolog skidajući u predvorju kaljače i već žaleći što je popustio osjećaju i došao ovamo bez poziva. »Kao da se namećem, — pomisli on, — a to je glupo«. — Oprostite što vas uznemirujem, — reče on, ulazeći za Lajevskim u njegovu sobu, — ali ja sada odlazim; nešto me je povuklo k vama. Bog zna hoćemo li se još kadgod vidjeti.

— Veoma mi je milo... Molim lijepo, — reče Lajevski i nespretno ponudi gostima stolice, čisto kao želeći da im prepriječi put, i zaustavi se nasred sobe trljajući ruke.

»Pogriješio sam što nisam ostavio ove svjedoke na ulici« — pomisli von Koren i reče odsječeno: — Ne sjećajte me se po zlu, Ivane Andrejiču. Zaboraviti minulo je naravno, nemoguće; prošlost je isu više tužna; i ja nisam došao ovamo radi toga da se izvinjavam ili da vas uvjeravam kako nisam kriv. Postupao sam iskreno i nisam promijenio svoja uvjerenja od onog vremena... Istina, kao što sada na svoju veliku radost vidim, prevario sam se u pogledu vas; ali ljudi se spotiču i na ravnu putu, takva vam je čovjekova sudbina: ako ne pogriješiš u glavnom, onda ćeš pogriješiti u pojedinostima. Nitko ne zna pravu istinu.

— Da, nitko ne zna istinu... — reče Lajevski.

— Dakle zbogom... Neka vam bog da svako dobro.

Von Koren pruži Lajevskome ruku; ovaj je stisne i pokloni se.

— I ne sjećajte me se po zlu, — reče von Koren. — Pozdravite svoju ženu i recite joj, da mi je bilo žao što se nisam mogao oprostiti i s njom.

— Ona je kod kuće.

Lajevski priđe k vratima i reče u drugu sobu:

— Nadja, Nikolaj Vasiljič želi da se s tobom oprostiti.

Uđe Nadežda Fjodorovna, zaustavi se kod vrata i bojažljivo pogleda u goste. Lice joj je bilo nekako postiđeno i uplašeno, a ruke je držala kao gimnazijalka kad je kore.

— Ja sada odlazim, Nadežda Fjodorovna, — reče von Koren, — i došao sam se s vama oprostiti.

Ona mu neodlučno pruži ruku, a Lajevski se pokloni.

»O, kako su oboje jadni! — pomisli von Koren. — Skupo njih stoji taj život.«

— Boravit ću u Moskvi i u Petrogradu, treba li što da vam pošaljem odanle? — upita ih on.

— Što veliš? — reče Nadežda Fjodorovna i uznemireno se pogleda s mužem. — Ne treba nam, čini mi se ništa...

— Da, ništa... — reče Lajevski trljajući ruke. — Pozdravite.

Von Koren nije znao što bi još moglo i trebalo reći, a malo prije, kad je ulazio, mislio je, da će reći mnogo lijepog, srdačnog i značajnog. On šutke stisne Lajevskom i njegovoj ženi ruke i iziđe od njih s teškim osjećajem.

— Kakvi ljudi! — govorio je đakon poluglasno idući straga. — Bože moj, kakvi ljudi! Uistinu, desnica božja posadi vinograd ovaj! Gospode, Gospode! Jedan pobjedi tisuće, a drugi gomilu. Nikolaju Vasiljiču — reče on ushićeno, — znajte da ste danas pobijedili najvećeg od čovjekovih neprijatelja — ponos!

— Pustite, đakone! Kakvi smo on i ja pobjednici? Pobjednici izgledaju kao orlovi a on je jadan, bojažljiv, utučen, klanja se kao kineski bajaco, a mene... mene obuzima tuga.

Iza njih se začuše koraci. To je pristizao Lajevski da ih isprati. Na pristaništu je stajao posilni sa dva kovčega, a malo dalje četiri veslača.

— Nego ovo baš puše... brrrr! — reče Samojlenko. — Mora da je na pučini sada oluja. —

— Hoj, hoj! Nisi pogodio kada da putuješ, Kolja!

— Ja se ne bojim morske bolesti.

— Ama ne zbog toga... Nego da te ne izvrnu ove budale. Trebalo je da se na službenoj barci odvezeš. Gdje je barka agencije? — viknu on veslačima.

— Otišla je, vaše prevashodstvo.

— A carinska?

— I ona je otišla.

— A što niste javili? — razljuti se Samojlenko. — Zvekani jedni!

— Svejedno, ne ljuti se... — reče von Koren. — E, zbogom, bog neka vas čuva.

Samojlenko zagrli von Korena i tri puta ga prekrsti.

— Pa nemoj nas zaboraviti, Kolja... Piši nam... U proljeće te čekamo.

— Ostajte zbogom, đakone, — reče von Koren stišćući đakonovu ruku. — Hvala vam na društvu i na lijepim razgovorima. A što se tiče ekspedicije, razmislite.

— Ta, ako hoćete i na kraj svijeta! — nasmija se đakon. — Zar se protivim?

Von Koren raspozna u mraku Lajevskoga i šutke mu pruži ruku. Veslači su već stajali dolje i pridržavali čamac, koji je udarao o stupce, iako ga je nasip zagrađivao od velikih valova. Von Koren se spusti stepenicama, uskoči u čamac i sjedne kod krme.

— Javi se! — viknu mu Samojlenko. — Pazi na zdravlje!

»Nitko ne zna pravu istinu...« — mislio je Lajevski, dižući jaku od kaputa i zavlačeći ruke u rukave.

Čamac spretno obiđe pristanište i iziđe na pučinu. Nestade ga u valovima, ali odmah iskliznu iz duboke jame na visok brijeg, tako da su se mogli raspoznati ljudi, pa čak i vesla. Čamac pređe jedno tri hvata naprijed, a zatim bi odbačen za jedno dva hvata nazad.

— Piši! — viknu mu Samojlenko, — koji te je đavo natjerao da putuješ po ovom vremenu!

»Da, nitko ne zna pravu istinu... — razmišljao je Lajevski sa tugom u duši, promatrajući uznemireno mračno more.

»Čamac se odbacuje nazad, — mislio je on, — načini dva koraka naprijed, a korak nazad; ali veslači su uporni, veslaju neumorno i ne boje se visokih valova. Čamac ide neprestano naprijed i evo, više se ne vidi, a proći će pola sata, i veslači će jasno vidjeti parobrodske svjetiljke; a nakon jednog sata bit će već kod brodskih stepenica. Tako je i u životu... U traženju istine ljudi prave dva koraka naprijed, jedan natrag. Patnje, pogreške i životna dosada bacaju ih nazad, ali žeđa za istinom i uporna volja tjeraju ih naprijed. I tko zna? Možda će i doplivati do prave istine...«

— Zbo-o-o-gom! — viknu Samojlenko.

— Više se ne vide i ne čuju, — reče đakon. — Sretan im put!

Poče rominjati kiša.

Prijevod D. Maksimović, red. B. Škritek.

Prvotno štampano u nastavcima u novinama »Novo vrijeme«, 1891. god. s potpisom: Anton Čehov. Odmah slijedeće godine štampano kao posebno izdanje u Petrogradu. Nakon prerađivanja uvršteno u VI. knjigu Sabranih djela (1901. g.).

ŽENA
I

Primio sam ovakvo pismo:

»Poštovani gospodine, Pavle Andrejiču! Nedaleko od vas, a upravo u selu Pestrčvu, događaju se žalosne stvari, koje smatram dužnošću da vam saopćim. Svi su seljaci ovoga sela prodali svoje kućice i svoja imanja i preselili se u Tomsku guberniju, ali nisu stigli i vratili su se nazad. Ovdje, razumije se, nemaju više ništa, sve je sada tuđe; nastanili su se po tri i četiri obitelji u jednoj kućici, tako da je svaka kućica naseljena s ne manje od petnaest ljudi obojega spola, ne računajući malu djecu, i napokon, nemaju što jesti, glad, opća epidemija gladnoga ili pjegavog tifusa; doslovno svi su bolesni. Bolničarka kaže: dođeš u kuću i što vidiš? Svi su bolesni, svi buncaju, neko se grohotom smije, netko bjesni; u kućama je smrad, ni vode da im pružiš, niti ima koga da je donese, a kao hrana služi samo smrznuti krumpir. Što mogu učiniti bolničarka i Sobolj (naš kotarski liječnik), kada im prije lijekova treba hljeba, kojega oni nemaju? Kotarska se uprava opravdava time, što su oni već brisani u tome kotaru i spadaju u Tomsku guberniju, a ni novaca nema. Obavještavajući vas o ovom i poznavajući vašu humanost, molim vas, ne odbijte, da što prije pomognete. Vaš odani.«

Očito, da je pisala sama bolničarka ili taj doktor, koji ima životinjsko prezime. Kotarski liječnici i bolničari tokom mnogih godina iz dana u dan uvjeravaju se, da oni ništa ne mogu učiniti, a ipak primaju plaću od ljudi, koji se hrane samo smrznutim krumpirom, pa ipak zbog nečega smatraju, da imaju pravo suditi, jesam li ja human ili nisam.

Uznemiren anonimnim pismom i time, što su svako jutro nekakvi seljaci dolazili u kuhinju za čeljad i tamo klečali, i time, što su noću iz ambara izvukli dvadeset vreća raži razvalivši prethodno zid, i općim teškim raspoloženjem, koje se podržavalo razgovorima, novinama, lošim vremenom, — uznemiren svim time, radio sam mlitavo i neuspješno. Pisao sam »Povijest željeznice«, valjalo mi je pročitati mnoštvo ruskih i stranih knjiga, brošura, novinskih članaka, trebalo je računati na računaljci, prelistavati logaritamske tablice, misliti i pisati, zatim opet čitati, brojiti i misliti; ali tek što bih se prihvatio knjige ili

počeo misliti, misli su mi se brkale, oči žmirkale, s uzdahom sam ustajao od stola i počinjao hodati po velikim sobama svoje prazne seoske kuće. Kada bi mi dodijalo hodati, zaustavljao sam se u kabinetu kraj prozora, i gledao preko svoga širokog dvorišta, preko ribnjaka i golog mladog brezika, i preko velikog polja, pokrivenog snijegom, koji je nedavno pao i topio se, i vidio sam na horizontu, na brežuljku, gomilu mrkih seljačkih kućica, od kojih se po bijelom polju spuštao dolje nepravilan crni, prljavi put. To bijaše Pestrovo, ono isto, o kojem mi je pisao moj anonimni autor. Kad ne bi bilo vrana, koje navještavaju kišu ili snijeg, i s krikom uzlijeću ponad ribnjaka i polja, kad ne bi bilo buke iz drvodjelske šupe, taj bi se maleni svijet, o kojem sada tako mnogo galame, činio nalik na Mrtvo more, — tako je sve ovdje tiho, nepomično, beživotno, dosadno!

Nemir mi je smetao, da radim i da se saberem; nisam znao, što je to, i htio sam misliti, da je to razočaranje. Zapravo, napustio sam službu u Ministarstvu saobraćaja i došao ovamo na selo, da mirno živim i čitam knjige iz sociologije. To bijaše moja davnašnja, najmilija misao. A sada se trebalo rastati s mirom i s knjigama, ostaviti sve i baviti se samo seljacima. I to bijaše neizbježno, jer osim mene, kako sam bio uvjeren, u ovom kotaru baš nikoga ne bijaše da pomogne gladnima. Oko mene bijahu neobrazovani, nerazvijeni, ravnodušni ljudi, u velikoj većini nepošteni, ili pak pošteni, ali smušeni i neozbiljni, kao, na primjer, moja žena. Osloniti se na takve ljude bijaše nemoguće, prepustiti seljake samovolji sudbine,.bijaše također nemoguće, dakle, preostalo mi je da se pokorim nuždi i da se sam zabavim zbrinjavanjem seljaka.

Počeo sam od toga, što sam odlučio žrtvovati u korist gladnih pet tisuća rubalja u srebru. Ni to nije umanjilo, već je samo pojačalo moj nemir. Kad sam stajao kraj prozora, ili hodao po sobama, mučilo me pitanje, kojega ne bijaše prije: kako da rasporedim ove novce. Narediti, da se kupi žita, poći po kućama i dijeliti ga — to ne može jedan čovjek, a već da i ne spominjem to, da se u žurbi izlažeš opasnosti da dadneš kulaku dvostruko više nego gladnome. Administraciji nisam vjerovao. Svi ovi kotarski načelnici, poreski inspektori bijahu mladi ljudi, i prema njima sam bio nepovjerljiv kao i prema cijeloj suvremenoj omladini, materijalističkoj i bez ideala. Kotarska uprava, općinske uprave i uopće sve oblasne kancelarije

također nisu mi izazivale ni najmanju želju, da od njih tražim pomoć. Znao sam, da su te ustanove, koje su žarile zube u kotarski i državni kolač, svaki dan držale spremna svoja usta, da zagrizu u još kakav treći kolač.

Pomišljao sam, da k sebi pozovem susjede-vlasteline i da im predložim da u mojoj kući organiziraju nešto poput komiteta ili centra, gdje bi se skupljali svi doprinosi odakle bi se cijelom kotaru davala pomoć i naredbe: takva organizacija, koja dopušta savjetovanje i široku slobodnu kontrolu, potpuno je odgovarala mojim nazorima, ali sam zamišljao zakuske, ručkove, večere i onu buku, besposličenje, govorljivost i ružan ton, koje bi neminovno unijelo u moju kuću to šareno kotarsko društvo, i žurio sam, da se odreknem svoje misli.

Što se tiče mojih ukućana, od njih sam najmanje mogao očekivati pomoć ili podršku. Od moje prve, očeve, nekada velike i bučne obitelji, ostala je jedino guvernanta m-lle Marie, ili kako su je sada zvali, Marja Gerasimovna, potpuno ništavna ličnost. Ova malena sedamdesetgodišnja uredna starica, odjevena u svijetlosivu haljinu i noćnu kapu s bijelim mašnama, slična porculanskoj lutki, uvijek je sjedila u salonu i čitala knjigu. Kada sam prolazio mimo nje, ona bi, znajući razlog mojega razmišljanja, svaki put rekla:

— Ta što vi hoćete, Pašo? Ja sam i prije govorila, da će tako biti. Možete suditi prema našim slugama.

Moja druga obitelj, to jest žena Natalija Gavrilovna, živjela je u prizemlju, gdje je zauzimala sve sobe. Ručala je, spavala i goste svoje primala dolje kod sebe, uopće se ne zanimajući, kako ja rućam, kako spavam i koga primam. Odnosi naši bijahu jednostavni i nenategnuti, ali hladni, besadržajni i dosadni kao kod ljudi, koji su već odavno daleki jedan drugome, tako da čak i život u susjednim katovima nije nalikovao na blizinu. Ljubavi strasne, nemirne: čas slatke, čas gorke poput pelina, kakvu je prije u meni budila Natalija Gavrilovna, ne bijaše više; ni prijašnjih praskanja, glasnih razgovora, spočitavanja, jadanja i onih eksplozija mržnje, koje su obično sa ženine strane završavale putovanjem u inozemstvo ili k svojima, a s moje strane — slanjem novaca pomalo, ali češće, da bih češće peckao ženino samoljublje. (Moja ponosna, samoljubiva žena i njezina rodbina žive na moj račun, i žena uza svu svoju želju ne

može se odreći mojih novaca — to mi je pružalo zadovoljstvo i bilo jedina utjeha u mojoj tuzi.) Sada, kad bi se slučajno susretali dolje u hodniku ili u dvorištu, ja sam pozdravljao, ona se prijazno smiješila; razgovarali smo o vremenu, o tome, da je, čini se, vrijeme da se stave dvostruki prozori i da se netko s praporcima provezao preko brane; i u to sam vrijeme čitao na njezinu licu: »Vjerna sam vam i ne kaljam vašega poštenoga imena, koje vi tako volite, vi ste pametni i ne uznemirujete me — kvit smo.«

Uvjeravao sam sebe, da je ljubav u meni već odavno ugasnula, i da me je rad previše duboko zaokupio, da bih mogao ozbiljno misliti o svojim odnosima prema ženi. Ali, jao! — tako sam samo mislio. Kada je žena dolje glasno razgovarala, pažljivo sam osluškivo njezin glas, iako nije bilo moguće razabrati ni jedne riječi. Kada je svirala na klaviru, ustajao sam i slušao. Kad su za nju uprezali kočiju ili sedlali konja, prilazio sam prozoru i čekao, kada će izaći iz kuće, zatim sam gledao, kako je sjedala u kočiju ili uzjahivala i kako je odlazila iz dvorišta. Osjećao sam, da mi se u duši događa nešto nezgodno i bojao se, da me može odati izraz moga pogleda i lica. Pratio sam ženu očima, a zatim čekao njezin povratak, da opet ugledam u prozoru njezino lice, ramena, bundicu, šeširić; bijaše mi dosadno, tužno, beskrajno mi bijaše nečega žao i želio sam, da, dok nje nema kod kuće, prohodam po njezinim sobama, i htjelo mi se da se pitanje, što ga ja i žena nismo umjeli riješiti, zato što nam se naravi nisu slagale, što prije riješi samo od sebe, prirodnim putem, to jest, da što prije ova lijepa 27-godišnja žena ostari, i da što prije moja glava postane sijeda i ćelava.

— Jedamput za vrijeme doručka javi mi moj upravitelj Vladimir Prohorič, da su pestrovski seljaci već počeli skidati slamnate krovove, da nahrane stoku. Marija Gerasimovna gledala me sa strahom i u nedoumici.

— Pa što ja tu mogu, — rekoh joj. — Jedan u polju nije vojnik, a ja još nikada nisam osjećao takvu osamljenost kao sada. Skupo bih platio, da u cijelom kotaru nađem barem jednoga čovjeka, na kojega bih se mogao osloniti.

— A vi pozovite Ivana Ivaniča, — reče Marja Gerasimovna.

— Zaista! — sjetih se i obradovah. To je ideja! C'est raison,[57] — zapjevah idući u svoj kabinet, da napišam pismo Ivanu Ivanoviču. — C'est raison, c'est raison...

II

Od cijele gomile znanaca, koji su nekoć, prije 25-35 godina, pili u ovoj kući, jeli, dolazili zakrabuljeni, zaljubljivali se, ženili, dodijavali razgovorima o svojim izvanrednim lovačkim pothvatima i konjima, ostao je na životu samo Ivan Ivanič Bragin. Nekada je bio veoma poduzetan, brbljav, kreštav i zaljubljiv, i bio je poznat po svojim ekstremističkim nazorima i nekakvim osobitim izrazom lica, koji je očaravao ne samo žene, nego i muškarce; a sada je sasvim ostario, udebljao se i dotrajavao svoj vijek bez cilja i težnje. Čim je primio pismo, već je sutradan stigao k meni, uvečer, kad su u trpezariju upravo unijeli samovar i kad je malena Marja Gerasimovna rezala limun.

— Veoma mi je drago, što vas vidim, moj prijatelju, — rekoh veselo ga dočekujući. — A vi se stalno debljate!

— Ja to ne debljam, nego sam otekao, — odgovori on. — Izbole su me pčele.

S jednostavnošću čovjeka, koji se sam smije svojoj debljini, objema me rukama uhvati za struk i položi mi na prsa svoju mekanu veliku glavu s kosom začešljanom na ukrajinski način, i udari u glasan, starački smijeh.

— A vi ste mlađi! — izgovori on kroza smijeh. — Ne znam, kakvom vi to bojom glavu i bradu bojite, kad biste meni dali. — Sopćući i gubeći dah, on me zagrli i poljubi u obraz. — Kad biste meni dali... — ponovi on. — Pa vama je, rođeni, već četrdeset.

— Oho, već je četrdeset i šest! — nasmijali se ja.

Ivan Ivanovič mirisao je lojem za svijeće i kuhinjskim dimom, i to mu je pristajalo. Njegovo veliko, naduveno, nepokretno tijelo bijaše utegnuto u dugački kaput, nalik na kočijaški kaftan, s kopčama i petljama mjesto dugmadi i s visokim strukom, i bilo bi čudno, kad bi mirisao, na primjer, na kolonjsku vodu. U dvostrukoj, davno neobrijanoj sivkastoplavoj bradi, koja je podsjećala na čičak, u izbuljenim očima, u zadusi, i u cijeloj nespretnoj, neurednoj pojavi, glasu, smijehu i u govoru teško bijaše poznati ono stasito, zanimljivo

pričalo, zbog kojega su nekada muževi iz kotara bili ljubomorni na svoje žene.

— Vi ste mi veoma potrebni, dragi moj, — rekoh, kad smo već sjedili u blagovaonici i pili čaj. — Želim da organiziram bilo kakvu pomoć za gladne, a ne znam, kako da se toga prihvatim. Pa eto, možda ćete vi biti ljubazni i dati mi kakav savjet.

— Da, da, da... — reče Ivan Ivanić uzdišući. — Tako, tako, tako...

— Ja vas ne bih uznemiravao, ali, zaista, osim vas, najmiliji, tu se baš ni na koga ne mogu obratiti. Vi znate, kakvi su ovdje ljudi.

— Tako, tako, tako... Da...

Pomislio sam: čeka nas dogovor ozbiljan i poslovan, u kojem može svatko sudjelovati, nezavisno od mjesta i ličnih odnosa, pa zato ne bismo li pozvali i Nataliju Gavrilovnu?

— Tres faciunt collegium![58] — rekoh veselo. — Što, ako pozovemo Nataliju Gavrilovnu? Što vi mislite? Fenja, — obratih se sobarici, — zamolite Nataliju Gavrilovnu neka izvoli k nama gore, ako može, odmah. Recite, da je veoma važna stvar.

Malo kasnije dođe Natalija Gavrilovna. Izađoh joj ususret i rekoh:

— Oprostite, Natalie, što vas uznemirujemo. Mi ovdje raspravljamo o jednom veoma važnom poslu, i sinula nam je sretna misao, da se koristimo vašim dobrim savjetom, koji nam nećete uskratiti. Sjednite, molim vas.

Ivan Ivanić poljubi ruku Nataliji Gavrilovnoj, a ona njega u glavu, zatim, kad smo svi sjeli za stol, on sa suzama u očima i blaženo je gledajući primaknu se k njoj i opet je poljubi u ruku. Ona bijaše odjevena u crno i brižljivo počešljana, i mirisala je svježim parfemom: očito se spremila u goste, ili je koga očekivala. Ulazeći u blagovaonicu, jednostavno mi je i prijateljski pružila ruku i nasmiješila mi se isto tako prijazno kao i Ivanu Ivaniču — to mi se svidjelo; ali je razgovarajući micala prstima, često i naglo se zavaljivala na naslon stolice, govorila brzo, i ta me neujednačenost u riječima i pokretima razdraživala i podsjećala na njezin zavičaj — Odesu, gdje me je nekada društvo muškaraca i žena umaralo svojim ružnim tonom.

— Hoću da učinim štogod za gladne, — počeh ja i, pošutjevši malo, nastavih: — Novci su, razumije se, velika stvar, ali ograničiti se

samo na novčane priloge i time se umiriti, značilo bi izbaviti se glavnih briga. Pomoć mora biti u novcu, ali uglavnoj u ispravnoj i ozbiljnoj organizaciji. Dajte, gospodo, da promislimo i štogod učinimo.

Natalija Gavrilovna upitno pogleda u me i sleže ramenima kao da je željela reći: »A što ja znam?«

— Da, da, glad... — zamrlja Ivan Ivanić. — Zaista.... Da...

— Stanje je ozbiljno, — rekoh — i potrebna je najbrža pomoć. Smatram, da najvažnije kod tih pravila, koja nam valja izraditi, mora biti upravo brzina. Vojnički: oštro oko„ brzina i navala.

— Da, brzina... — poče pospano i mlitavo Ivan Ivanič kad da pada u san. — Samo što se tu može. Zemlja nije rodila, pa što sad... nikakvim oštrim okom niti navalom nećeš je popraviti... Stihija... Protiv boga i sudbine se ne može...

— Da, ali ta čovjek ima glavu, da se bori sa stihijom.

— A? Da... Tako je to, tako... Da.

Ivan Ivanič kihnu u rubac, oživje, kao da se tek probudio pogleda mene i ženu.

— Kod mene također ništa nije urodilo, — nasmija se on tankim glasom i lukavo namignu, kao da je to zaista bilo veoma smiješno. — Novaca nema, kruha nema, a radnika puno dvorište kao u grofa Šeremetjeva. Hoću da ih rastjeram, ali mi ih je nekako žao.

Natalija Gavrilovna nasmija se i stade ispitivati Ivana Ivanića o njegovim domaćim poslovima. U njezinoj sam prisutnosti uživao kako već odavno nisam, i bojao sam se gledati u nju, da mi pogled kako ne bi izdao skrivenoga osjećaja. Naši odnosi bijahu takvi, da bi se taj osjećaj mogao ćiniti neočekivan i smiješan. Žena je razgovarala s Ivanom Tvaničem i smijala se, i nimalo je nije smetalo, što je kod mene i što se ja ne smijem.

— Dakle, gospodo, što ćemo učiniti? — upitah ja, dočekavši pauzu. — Smatram, da u prvom redu, po mogućnosti što prije, pokrenemo skupljanje dobrovoljnih priloga. Mi ćemo, Natalie, pisati našim znancima iz prijestolnice i Odese i pozvati ih da, daju dobrovoljne priloge. A kada nešto sakupimo, zabavit ćemo se kupovinom žita i krme za stoku, a vi, Ivane Ivaniću, budite dobri, preuzmite raspodjelu pomoći. U svemu se oslanjamo na prirođen vam takt i umješnost raspoređivanja; mi si sa svoje strane

dopuštamo samo da izrazimo želju, da se vi, prije nego li budete davali pomoć, dobro upoznate na licu mjesta sa svim okolnostima, a također, što je veoma važno, da pripazite, kako bi se žito izdavalo samo onima, kojimu je uistinu potrebno, ali nipošto ne pijanicama, ljenčinama i kulacima.

— Da, da, da... — zamrmlja Ivan Ivanič. — Tako, tako, tako...

»E, s ovom slinavom razvalinom, nećeš skuhati kašu«, — pomislio sam i osjetio razdraženost.

— Dođi jaše mi ovi gladni, vrag ih odnio! I sve se vrijeđaju i sve se vrijeđaju, — nastavi Ivan Ivanič, sisajući limunovu koru. — Gladni su kivni na site. A oni, koji imaju kruha, kivni su na gladne. Da... Od glada čovjek šašavi, budali, podivlja... Glad nije šala. Gladan i prostote govori, i krade, a, možda i još štogod gore... Treba razumjeti.

Ivan Ivanič se zagrcnu čajem, zakašlja i sav se zatrese od škripava i zagušljiva smijeha.

— Bijaše bitka pod Po... Poltavom! — izgovori on, braneći se objema rukama od smijeha i kašlja, koji su mu smetali da govori. — Bijaše bitka pod Poltavom! Kada je tri godine poslije oslobođenja, [59] tu u dva kotara vladao glad, dolazi k meni pokojni Fjodor Fjodorovič i zove me k sebi. Hajdemo, pa hajdemo, — navalio on, ko nožem pod grlo.

— A što ne bismo? Hoćemo, velim. E, uzeli mi i krenuli. Bijaše pred večer, snježilo je. Približavamo se već noću njegovu imanju i najednom iz šume — bum! pa i drugi put: bum! Ah, ti, vrag te... Skočio ja iz saonica, gledam — u mraku prema meni trči čovjek do koljena u snijeg propada; ja njega uhvatio rukom za ramena, evo ovako, te mu izbih iz ruku puškicu, onda se namjerim na drugoga, odalamio sam ga po zatiljku, da je zastenjao i u snijeg nosom zabo, — bio sam onda jak, teške ruke; s dvojicom sam izišao na kraj, gledam, a Fedja već trećega zajašio, uhvatili mi trojicu delija, svezali im ruke na leđa, da ni nama ni sebi kakva zla ne učine, te doveli budale u kuhinju. I ljutimo se na njih, i sram nas da ih gledamo: poznati nam seljaci i dobri ljudi, žao nam. Sasvim su poblesavili od straha. Jedan plače i moli, da mu oprostimo, drugi poput zvijeri gleda i psuje, treći kleknuo pa se bogu moli. Onda ću ja Feđi: ne ljuti se,

pusti ih, podlače! Nahranio ih on, dao im po pud brašna i pustio: nosite se dođavola! Eto, tako vam je... Rajsko mu naselje, vječni pokoj. Shvaćao je i nije se vrijeđao, a bilo ih je takvih, koji su se vrijeđali, i koliko su naroda uništili! Jest... Samo zbog Kločkovljeve krčme jedanaest je ljudi na robiju otišlo. Da... I sada je, vidiš, isto tako... Kod mene je u četvrtak prenoćio istražitelj Anisin, i eto, on je pripovjedao o nekakvu vlastelinu... Da... Noću su vlastelinu razvalili zid u ambaru i izvukli dvadeset vreća raži. Kad je ujutro vlastelin saznao, da mu se desila takva krađa, on smjesta lup gubernatoru brzojav, zatim drugi lup javnom tužitelju, treći upravniku seoske policije, četvrti istražitelju... Naravno, denuncijanata se boje... Vlasti se uznemirile i zakuhala se kaša. Dva su sela pretražili.

— Dopustite, Ivane Ivaniču, — rekoh. — Meni su ukrali dvadeset vreća raži, i to sam ja brzojavio gubernatoru. I u Peterburg sam brzojavio. Ali to uopće nije iz ljubavi prema denuncijaciji, kako ste se vi izvoljeli izraziti, i ne zato što sam se uvrijedio. Na svaku stvar ja prije svega gledam principijelno. Krade li sit ili gladan — za zakon je isto.

— Da, da... — zamrmlja Ivan Ivanić, zbunivši se. — Naravno... Tako je, da...

Natalija Gavrilovna pocrvenje.

— Ima ljudi... — reče ona i zašutje; savladala se, da se prikaže ravnodušna, ali nije izdržala i pogledala me u oči s mržnjom, koja mi bijaše tako poznata. — Ima ljudi, — reče ona, — za koje glad i ljudska nevolja postoje samo zato, da bi na njima mogli iskaliti svoj gadan, ništavan karakter.

Zbunio sam se i slegnuo ramenima.

— Uopće želim reći, — nastavi ona, — ima potpuno ravnodušnih ljudi, lišenih svakog osjećaja sućuti, ali koji kraj ljudske nevolje ne prolaze i upliću se od straha, što bez njih može proći. Za njih ništa nije svetije od taštine.

— Ima ljudi, — rekoh blago, — koji imaju anđeoski karakter, ali izražavaju svoje veličanstvene misli u takvom obliku, da je teško razlikovati anđela od osobe, koja trguje na pijaci u Odesi.

Priznajem, da je to bilo nesretno rečeno.

Žena me pogleda tako, kao da ju je stajalo velikih napora da šuti. Njezin nenadani ispad, a zatim neumjesna krasnorječivost povodom

moje želje da pomognem gladnima, bijahu u manjoj mjeri neumjesni; kada sam je pozivao gore, očekivao sam sasvim drugačiji odnos prema sebi i svojim namjerama. Ne mogu određeno reći, što sam očekivao, ali me je očekivanje prijatno uzbudilo. A sada sam vidio, da bi bilo teško i možda ludo, nastaviti razgovor o gladnima.

— Da... — zamrlja Ivan Ivanić u nezgodan čas. — Trgovac Burov ima četiri stotine tisuća, a može biti i više. A ja mu i velim: »Otkini-der, imenjače, za gladne stotinjak ili dvjesta tisuća. Svejedno ćeš umrijeti, a na onaj svijet nećeš ponijeti sa sobom.« Uvrijedio se. A mora se umirati. Smrt nije krumpir.

Opet je nastupila šutnja.

— Dakle, znači, ostaje jedno: pomiriti se s osamijenošću, — uzdahnuo sam. — Jedan u polju nije vojnik. No, pa što! Pokušat ću sam ratovati. Možda će rat protiv glada biti uspješniji od rata s ravnodušnošću.

— Mene dolje čekaju, — reče Natalija Gavrilovna. Ustade od stola i obrati se Ivanu Ivaniču. — Pa vi ćete doći na časak dolje k meni? S vama se ne opraštam.

I ode.

Ivan Ivanič pio je već sedmu čašu čaja, gušeći se, cmokčući i sisajući čas brkove, čas limunovu koru. On je pospano i mlitavo o nečemu mrmljao, a ja nisam slušao i čekao sam, kada će otići. Napokon on ustade i stade se opraštati na takav način kao da je k meni došao samo zato, da se napije čaja. Prateći ga, rekoh:

— I tako mi niste dali nikakva savjeta.

— A? Ja sam čovjek sirov, otupio sam, — odgovori on. — Kakvi su moji savjeti? I vi se uzalud uznemirujete... Ne znam, zaista, zbog čega se uznemirujete? Ne uznemirujte se, dragi moj! Bogami, ništa nema... — zašapta on ljubezno i iskreno, umirujući me, kao da sam ja dijete. — Bogami, ništa!...

— Kako to ništa. Seljaci trgaju krovove s kuća, i već, kažu, da negdje vlada tifus.

— No, pa što onda? Na godinu će uroditi, bit će novi krovovi, a ako od tifusa umremo, poslije nas će drugi ljudi živjeti. Svejedno se mora umrijeti, ako ne sada, onda poslije. Ne brinite se, ljepotane!

— Ne mogu da se ne uznemirujem, — rekoh razdraženo.

Stajali smo u slabo osvjetljenom predvorju. Ivan Ivanič najednom me uhvati za lakat i spremajući se da mi kaže nešto, po svoj prilici, veoma važno, šutke me promatraše oko pola minute.

— Pavle Andrejiču! — reče tiho, i na njegovom debelom, bezizražajnom licu i tamnim očima najednom zasja onaj osobit izražaj, stvarno čaroban, zbog kojega je on nekada bio na glasu. — Pavle Andrejiču, reći ću vam prijateljski: promijenite svoju narav! Teško je s vama! Dragi moj, teško!

Pažljivo mi zagleda u lice; prekrasni izražaj se ugasi, pogled potamnje, i on sopteći mlitavo zamrmlja:

— Da, da -i... Oprostite starcu... Besmislica... Da...

Teško silazeći niz stube, raširivši ruke zbog ravnoteže i pokazujući mi svoja golema debela leđa i crveni zatiljak, ostavljao je neprijatan dojam nekakvoga morskoga raka.

— Kad bi vi otputovali kamo, vaše prevashodstvo, — mrmljao je on. — U Peterburg ili u inozemstvo... Zašto da ovdje živite i zlatno vrijeme gubite? Vi ste čovjek mlad, zdrav, bogat... Da... Eh, kad bih ja bio mlađi, kidnuo bih kao zec, samo bi u ušima zazviždalo!

III

Ženin ispad sjetio me našeg bračnog života. Prije nas je obično poslije svake svađe nešto neodoljivo privlačilo jedno k drugome, sastajali smo se i puštali u akciju sav dinamit, koji se tokom vremena skupio u našim dušama. I sada, poslije odlaska Ivana Ivanoviča mene je nešto snažno vuklo k ženi. Želio sam sidi dolje i reći joj, da me je njezin postupak za čajem uvrijedio, da je okrutna, sitničava, i da se sa svojim malograđanskim umom nije nikada uzdigla, da shvati ono, što ja govorim i što radim. Dugo sam šetao po sobama, smišljao, što ću joj reći, i pogađao ono, što će mi ona odgovoriti.

Taj nemir, koji me je u posljednje vrijeme mučio, te večeri, kada je otišao Ivan Ivanič, osjetio sam u nekom osobito izazovnom obliku. Nisam mogao ni sjediti ni stajati, nego sam samo hodao i hodao i pritom birao samo osvijetljene sobe i držao se bliže one, u kojoj je sjedila Marja Gerasimovna. Imao sam osjećaj veoma sličan onome, koji sam jedamput doživio na Njemačkom moru za vrijeme oluje, kada su se svi bojali, da će se parobrod, budući da nije imao tereta ni balasta, prevrnuti. Te sam večeri shvatio, da moj nemir nije bio

razočaranje, kako sam prije mislio, već nešto drugo, ali što zapravo, nisam shvaćao, i to me je još više razdraživalo.

»Poći ću k njoj — odlučih. — A izgovor se može izmisliti. Reći ću, da mi je zatrebao Ivan Ivanič, i gotovo.«

Sišao sam dolje, i po ćilimima, ne žureći se, prošao kroz predsoblje i salon. Ivan Ivanič sjedio je u blagovaonici na divanu. Opet je pio čaj i gunđao. Žena je stajala nasuprot njemu, držeći se za naslon fotelje. Na licu joj bijaše tihi, sladak izraz poslušnosti, s kakvim slušaju slaboumne i blažene, kada ništavnim riječima i brbljanju pridaju osobito, skriveno značenje. U izražaju i stavu žene, činilo mi se, bijaše nešto psihopatsko ili kaluđersko, i njezine sobe sa starinskim namještajem, s usnulim pticama u krletkama i s mirisom geranija, nevisoke, polumračne, veoma tople, podsjećale su me na mir igumanije ili kakve bogomoljke starice-generalice.

Ušao sam u blagovaonicu. Žena se nije ni začudila, ni zbunila, nego me je pogledala surovo i mirno kao da je znala, da ću doći.

— Oprostite, — rekoh blago. — Veoma mi je drago, Ivane Ivaniću, što još niste otišli. Zaboravio sam gore da vas pitam: ne znate li, kako je ime i očestvo predsjednika naše zemske uprave?

— Andrej Stanislavovič. Da...

— Merci, — rekoh, izvadih iz džepa notes i zapisah.

Nastao je muk, za vrijeme kojega su žena i Ivan Ivanić, vjerojatno, čekali da ja odem; žena nije vjerovala, da mi je potreban predsjednik zemske uprave — to sam joj vidio po očima.

— E, i meni valja poći, ljepotice, — zagunđa Ivan Ivanić, pošto ja jedamput-dvaput prošetah po blagovaonici i zatim sjedoh pokraj kamina.

— Ne, brzo reče Natalija Gavrilovna, dotaknuvši se njegove ruke. — Još četvrt sata... Molim vas.

Očito joj se nije ostajalo sa mnom nasamo, bez svjedoka.

»Pa što, i ja ću pričekati četvrt sata«, — pomislih.

— A, snijeg pada! — rekoh, ustajući i gledajući na prozor. — Divan snijeg! Ivane Ivaniću — nastavih šetajući po blagovaonici, — veoma žalim, što nisam lovac. Mogu misliti, kakvo je uživanje po takvu snijegu juriti za zečevima i vukovima!

Žena je stojeći na jednom mjestu i ne okrećući glavu, već samo iskosa pogledajući pratila moje pokrete; imala je takav izraz kao da

sam u džepu skrivao oštar nož ili revolver.

— Ivane Ivaniću, povedite me kamo u lov, — nastavih blago. — Bit ću vam veoma, veoma zahvalan.

U to vrijeme u blagovaonicu uđe gost. Bijaše to meni nepoznat gospodin od četrdesetak godina, visok i dobro razvijen, ćelav, velike plave brade i malenih očiju. Prema izgužvanu, prostranom odijelu pomislio sam, da je crkvenjak ili učitelj, ali mi ga je žena predstavila kao doktora Sobolja.

— Veoma, veoma mi je milo, da se upoznamo! — reče doktor glasno tenorom čvrsto mi stiščući ruku i naivno se smješkajući. — Veoma mi je milo!

Sjeo je za stol, uzeo čašu čaja i glasno rekao:

— A nemate li slučajno ruma ili konjaka? Budite dobri, Olja, — obrati se on sobarici, — potražite u ormariću, jer sam ozebao.

Ja opet sjedoh pored kamina pa sam gledao, slušao i katkada dometnuo u zajednički razgovor po koju riječ. Žena se ljubazno smiješila gostima i budno me promatrala kao da sam zvijer; moja joj nazočnost bijaše teret, a to je izazivalo u meni ljubomoru, neraspoloženje i tvrdoglavu želju, da joj nanesem bol. Žena, mislio sam, ove ugodne sobe, mjestance pored kamina — moji su, odavno moji, ali tko zna zašto, nekakav senilan Ivan Ivanič ili Sobolj imaju na njih više prava, nego ja. Sada vidim ženu ne kroz prozor, već blizu sebe u običnom domaćem životu, u onom istom, koji mi sada u mojim starijim godinama nedostaje, i uza svu njezinu mržnju prema meni, pusto mi je bez nje, kao što mi je nekoć u djetinjstvu bilo pusto bez majke i dadilje, i osjećam, da je sada pod starost volim čišće i više, nego što sam je volio prije, — i zato želim da joj pristupim, da joj jače stanem petom na vršak cipele, da joj nanesem bol i pritom se nasmiješim.

— Mosje Rakune[60] — obratih se doktoru, — koliko u kotaru imamo bolnica?

— Sobolj... — ispravi žena.

— Dvije, — odgovori Sobolj.

— A koliko pokojnika godišnje otpada na svaku bolnicu?

— Pavle Andrejiču, moram s vama razgovarati, — reče mi žena.

Ispričala se pred gostima i izašla u susjednu sobu. Ustao sam i pošao za njom.

— Vi ćete smjesta otići gore u svoj stan, — reče ona.

— Vi ste loše odgojeni, — rekoh.

— Smjesta ćete otići gore u svoj stan, — oštro ponovi ona i s mržnjom mi pogleda u lice.

Stajala je tako blizu, tako da kad bih se samo malo nagnuo, moja bi se brada dotakla njezina lica.

— Ali što je to? — rekoh. — Što sam najednom skrivio?

Njezina brada zadrhta, ona žureći se obrisa oči, letimice se pogleda u zrcalo i prošapta:

— Opet počinje stara priča. Vi, naravno, nećete otići. E, pa kako hoćete. Ja ću sama otići, a vi ostajte.

Ona s odlučnim licem, a ja sliježući ramenima i nastojeći da se podrugljivo smiješim, vratismo se u blagovaonicu. Ovdje su već bili novi gosti: nekakva postarija dama, i mlad čovjek u naočalima. Ne pozdravljajući se s novima i ne opraštajući se sa starima, otišao sam u svoj stan.

Poslije onoga, što se dogodilo kod mene za čajem i zatim dolje, postade mi jasno, da se naša »obiteljska sreća«, o kojoj smo već stali zaboravljati u ove posljednje dvije godine, zbog nekakvih ništavnih, besmislenih razloga opet obnovila, i da se ni ja ni žena nismo mogli više zaustaviti, i da će sutra ili prekosutra, poslije eksplozije mržnje, kako sam mogao suditi po iskustvu iz prošlih godina, morati da se dogodi nešto odvratno, što će preokrenuti cio tok našega života. Znači, za ove dvije godine, mislio sam počinjući hodati po svojim sobama, nismo postali pametniji, hladniji, ni mirniji. Znači, opet će početi suze, vika, proklinjanja, kovčezi, inozemstvo, zatim neprestani bolesni strah, da će mi se ona tamo, u inozemstvu, s kakvim kicošem, Talijanom ili Rusom, narugati, opet ću odbiti, da joj dam pasoš, pisma, potpuna osamljenost, tuga za njom, a za pet godina starost, sijede kose... Hodao sam i zamišljao ono, čega ne može biti, kako se ona lijepa, punašna, grli s muškarcem, kojega ja ne poznajem. Već uvjeren, da će se to neminovno dogoditi, zašto — pitao sam se u očaju, — zašto joj prilikom jedne od prošlih davnašnjih svađa nisam dao rastavu, ili zašto ona u to vrijeme nije od mene otišla sasvim, zauvijek? Sad ne bi bilo nove tuge za njom,

mržnje, nemira, ja bih provodio svoj život mirno, radeći, ne misleći ni o čem...

U dvorište uđe kočija sa dvije svjetiljke, zatim široke saonice s trojkom. Kod žene, očito, bijaše sijelo.

Do ponoći dolje bijaše tiho, i ništa nisam čuo, ali su u ponoć počeli micati stolice, zveckati posuđem. Znači, večeraju. Zatim opet počeše udarati stolicama i ja ispod poda začuh buku; vikali su, čini se, hura. Marja Gerasimovna spavala je već, i u cijelome gornjem katu bio sam samo ja; u blagovaonici su sa zidova gledali na me portreti mojih predaka, ljudi ništavnih i surovih, a u kabinetu je neprijatno migao u prozoru odsjaj moje svjetiljke. Sa zavišću, i k tome s osjećajem ljubomore, prisluškivao sam, što se događalo dolje i mislio: »Domaćin sam ovdje ja, ako mi se prohtije, tada u jednu minutu mogu rastjerati cijelo ovo poštovano društvo.« Ali sam znao, da je to glupost, nikoga nije moguće istjerati i riječ »domaćin« ne znači ništa. Čovjek može koliko mu drago smatrati sebe domaćinom, oženjenim, kamer-junkerom, i u isto vrijeme ne znati, što to znači.

Poslije večere netko je dolje u tenoru zapjevao.

»Tȁ ništa se naročito nije dogodilo! — uvjeravao sam sebe. — Što se tako uzbuđujem? Sutra neću otići dolje k njoj i gotovo — i svađi će biti kraj.«

U jedan i četvrt otišao sam spavati.

— Jesu li se dolje razišli gosti? — upitao sam Alekseja, koji me je svlačio.

— Jesu, molim, razišli su se.

— A zašto su vikali hura?

— Aleksej Dmitrič Mahonov poklonio je za gladne tisuću puda brašna i tisuću rubalja. I stara su gospoda, ne znam kako se zovu, obećali načiniti na svojem imanju kuhinju za stopedeset ljudi. Hvala bogu... Natalija Gavrilovna donijela je ovu odluku: gospoda će se sastajati svakoga petka.

— Sastajati se ovdje dolje?

— Upravo tako. Prije večere su spis čitali: od kolovoza do danas Natalija Gavrilovna skupili su osam tisuća u novcu, osim žita. Hvala bogu... Ja ovako shvaćam, vaše prevashodstvo, ako se gospođa pobrinu za spasenje duše, mnogo će sakupiti. Ovdje ima bogatog naroda.

Otpustivši Alekseja, ugasio sam svijetlo i pokrio se preko glave.

»Zaista, što se ja tako uznemirujem? — mislio sam. — koja me sila vuče gladnima kao leptira na svijetlo? Pa ja ih i ne poznajem, ne razumijem ih, nikada ih nisam vidio i ne volim ih. Odakle ova uznemirenost?«

Odjednom se prekrižih ispod pokrivača.

»Ali gle ti nje! — govorio sam sebi misleći o ženi. — U ovoj kući se krišom od mene sastaje cio komitet. Zašto tajno? Zašto zavjera? Što sam im učinio? Ima pravo Ivan Ivanić: meni valja otputovati!«

Sutradan se probudih s čvrstom odlukom — što prije otputovati. Podrobnosti jučerašnjeg dana — razgovor za čajem, žena, Sobolj, večera, moj strah, — mučili su me, i veselio sam se, što ću se brzo osloboditi ove kuće, koja me podsjeća na sve ovo. Kad sam pio kavu, upravnik Vladimir Prohorič opširno mi je izlagao o raznim poslovima. Najprijatnije je pričuvao za kraj.

— Lopovi, što su nam raž ukrali — pronađeni su, — saopći on smiješeći se. — Jučer je istražitelj u Pestrovu uhapsio tri seljaka.

— Kupite se napolje! — viknuh mu strašno se razljutivši pa ni pet ni šest dohvatih košaricu s biskvitom i bacih je na pod.

IV

Poslije doručka trljao sam ruke i mislio: treba otići ženi i objaviti joj, da ću otputovati. Zašto? Kome to treba? Nikome ne treba, odgovarao sam sebi, ali zašto da joj ne javim, to više, što joj to neće pričiniti ništa drugo do zadovoljstva? Pored toga, otputovati poslije jučerašnje svađe, ne rekavši ni jedne riječi, ne bi bilo sasvim taktično: ona može pomisliti, da sam se je prepao, i, možda će je misao, da me je istjerala iz moje kuće, mučiti. Ne smeta ipak, da joj izjavim, da poklanjam pet tisuća, i da joj dadem nekoliko savjeta u pogledu organizacije te da je upozorim, da njezino neiskustvo u tako složenom, odgovornom poslu može uroditi veoma lošim plodom. Ukratko, vuklo me k ženi i, kad sam smišljao različite razloge da odem do nje, bio sam već čvrsto uvjeren, da ću to neizostavno učiniti.

Kada sam pošao k njoj, bijaše svijetlo i još nisu palili svjetiljke. Sjedila je u svojoj radnoj sobi, prolaznoj između salona i spavaće sobe i nisko se nagnuvši nad stolom nešto je brzo pisala. Ugledavši

me, ona zadrhta, ustade od stola i zaustavi se u takvoj pozi, kao da je zagrađivala od mene papire.

— Oprostite, došao sam na časak, — rekoh, i ne znam zašto, zbunih se. — Slučajno sam saznao, da vi, Natalie, organizirate pomoć gladnima.

— Da, organiziram. Ali to je moj posao, — odgovori ona.

— Da, to je vaš posao, — rekoh blago. — Veselim mu se zato, što on potpuno odgovara mojim namjerama. Molim dopuštenje da sudjelujem u njemu.

— Oprostite, ne mogu vam to dopustiti, — odgovori ona i pogleda u stranu.

— Zašto, Natalie? — upitah tiho. — Da zašto? Ja sam također sit i također želim pomoći gladnima.

— Ja ne znam, što se to vas tiče? — upita ona prezirno se osmjehnuvši i slegnuvši jednim ramenom. — Vas nitko ne moli.

— Ni vas nitko ne moli, pa ipak ste vi u mojoj kući organizirali cio komitet! — rekoh ja.

— Mene mole, a vas, vjerujte, nitko nikada neće zamoliti. Idite, pomažite tamo, gdje vas ne poznaju.

— Zaboga, ne govorite sa mnom takvim tonom.

Nastojao sam da budem krotak i svom snagom svoje duše molio sebe, da ne izgubim hladnokrvnost. U prvi čas bijaše mi lijepo pokraj žene. Na mene je pirkalo nešto blago, domaće, mlado, ženstveno, posve elegantno, upravo ono, što mi je tako nedostajalo na mome katu i uopće u mome životu. Na ženi bijaše kućna haljina od ružičasta flanela — to ju je veoma pomlađivalo i pridavalo mekoću njezinim brzim, katkada oštrim pokretima. Njezine lijepe tamne kose, koje su same nekoć mogle da u meni izazovu strast, sada su joj se, zato što je dugo sjedila nagnuta, rasule i imale neuredan izgled, ali su mi se od toga činile još bujnije i raskošnije. Uostalom, sve je to banalno do trivijalnosti. Preda mnom je stajala obična žena, možda ne lijepa i ne elegantna, ali to je bila moja žena, s kojom sam ja nekada živio, i s kojom bih živio do današnjeg dana, da nije njezine nesretne naravi; bijaše to jedini čovjek na cijeloj zemaljskoj kugli, kojega sam volio. Sada, pred odlazak, kad sam znao, da je neću vidjeti čak ni kroz prozor, ona, čak surova i hladna, premda mi je odgovarala s ponosnim prezrivim podsmijehom, činila mi se

zavodljivom, ponosio sam se njome i priznavao sebi, da mi je otputovati od nje strašno i nemoguće.

— Pavle Andrejiču, — reče ona nakon kraće šutnje, — dvije godine nismo smetali jedno drugome i živjeli smo mirno. Zašto vam je najedamput tako potrebno da se vratite prošlosti? Jučer ste došli, da me uvrijedite i ponizite, — nastavi ona povisivši glas, i lice joj se zacrvenjelo, a oči bljesnule mržnjom, — ali suzdržite se, i ne činite to, Pavle Andrejiču! Sutra ću predati molbu, dat će mi pasoš i ja ću otići, otići. Otići ću u manastir, u dom udovica, u uboški dom...

— U ludnicu! — viknuh ja, ne suzdržavši se.

— Čak i u ludnicu! Bolje je! Bolje je! — nastavi ona vikati sijevajući očima. — Danas kad sam bila u Pestrovu, zavidjela sam gladnim i bolesnim seljankama, jer ne žive s takvim čovjekom kao što ste vi. Oni su pošteni i slobodni, a ja, po vašoj milosti badavadžija, propadam od nerada, jedem vaš kluh, trošim vaš novac i plaćam vam svojom slobodom i nekakvom vjernošću, koja nije nikome potrebna. Zato, što mi vi ne date pasoš, ja moram čuvati vaše pošteno ime, kojega vi nemate.

Trebalo je šutjeti. Stisnuvši zube, ja brzo izađoh u salon, ali se smjesta vratih i rekoh:

— Usrdno vas molim, da tih skupova, urota i konspirativnih stanova u mojoj kući više ne bude! U svoju kuću puštam samo one, koje poznajem, a sav ovaj vaš ološ, ako se hoće baviti filantropijom, neka sebi traži drugo mjesto. Neću dopustiti da se u mojoj kući noću viče hura od radosti, što mogu eksploatirati takvu psihopatku, kao što ste vi!

Žena, kršeći ruke i s otegnutim jaukom, kao da je bole zubi, blijeda, brzo prođe iz kuta u kut. Ja mahnuh rukom pa izađoh u salon. Gušilo me bjesnilo, i u isto sam vrijeme drhtao od straha, da neću izdržati i da ću učiniti i reći štogod takvo, zbog čega bih se mogao kajati cijeloga svog života. I čvrsto sam sebi stiskao ruke misleći, da se tako suzdržavam.

Pošto sam popio vode i malo se umirio, vratio sam se k ženi. Stajala je u prijašnjoj pozi kao da zagrađuje od mene stol sa spisima. Po njezinu hladnom, blijedom licu polagano su tekle suze. Malo pošutjeh i rekoh joj s gorčinom, ali bez srdžbe:

— Kako vi mene ne razumijete! Kako ste prema meni nepravedni. Kunem se čašću, išao sam k vama s čistim namjerama, s jedinom željom — da učinim dobro!

— Pavle Andrejiču, — reče ona skrstivši ruke na grudima, i lice joj poprimi patnički, molećiv izraz, kakvim uplašena, uplakana djeca mole, da ih ne kažnjavaju. — Ja izvrsno znam, da ćete me odbiti, ali vas ipak molim. Prisilite sebe, učinite barem jedamput u životu dobro djelo. Molim vas, otputujte odavle. To je jedino, što vi možete učiniti za gladne. Otputujte, i ja ću vam oprostiti sve, sve.

— Uzalud me vrijeđate, Natalie, — uzdahnuh ja osjećajući najednom osobiti priliv smirenosti. — Već sam odlučio da putujem, ali neću putovati, prije nego što učinim štogod za gladne. To mi je dužnost.

— Ah! — reče ona tiho i nestrpljivo se namršti. — Vi možete sagraditi izvrsnu prugu, ili most, ali za gladne vi ne možete ništa učiniti. Shvatite to!

— Da! Jučer ste me ukorili zbog ravnodušnosti i zbog toga, što sam lišen osjećaja supatnje. Kako me dobro poznajete! — nasmjehnuh se ja. — Vi vjerujete u boga, pa eto, bog vam je svjedok, da sam uznemiren dan i noć...

— Vidim, da se vi uznemirujete, ali glad i suosjećanje nemaju s tim nikakve veze. Vi se uznemirujete zbog toga, što se gladni snalaze bez vas, i što zemstvu i uopće svima, koji pomažu nije potrebno vaše rukovodstvo.

Zašutjeh da suzbijem u sebi razdraženost i rekoh:

— Došao sam, da s vama porazgovaram o poslu. Sjednite. Sjednite, molim vas.

Ona nije sjedala.

— Sjednite, molim vas! — ponovih i pokazah na stolac.

Sjela je. I ja sam sjeo, porazmislio i rekao:

— Molim vas, primite za ozbiljno ono, što govorim. Slušajte. Vi, potaknuta ljubavlju prema bližnjemu, prihvatili ste se, da organizirate pomoć gladnima. Protiv toga, naravno, ja nemam ništa, potpuno s vama suosjećam i spreman sam učiniti vam svaku uslugu, ma kakvi bili naši odnosi. Ali uza sve moje poštivanje vašega uma i srca... i srca, — ponovio sam, — ne mogu dopustiti, da takav težak, složen i odgovoran posao, kao što je organizacija pomoći, bude samo u

vašim rukama. Vi ste žensko, neiskusna ste, ne poznajete život, previše ste povjerljivi i ekspanzivni. Okupili ste oko sebe pomoćnike, koje uopće ne poznajete. Neću pretjerati, ako kažem, da će u spomenutim uvjetima vaša djelatnost neminovno povući za sobom dvije neminovne tužne posljedice. Prvo — naš će kotar ostati potpuno bez pomoći, a drugo, za svoje pogreške i za pogreške svojih pomoćnika, morat ćete platiti ne samo iz vlastitog džepa, nego i svojim dobrim glasom. Gubitke i propuste, dopustimo, ja ću namiriti, ali tko će vam vratiti vaše pošteno ime? Kada se zbog slabe kontrole i propusta proširi glas, da ste vi, a može biti i ja, stekli u tom poslu dvjesta tisuća, zar će vam vaši pomoćnici priskočiti u pomoć!

Šutjela je.

— Ne iz samoljublja, kako vi kažete, — nastavio sam, — već prosto iz računa, da gladni ne bi ostali bez pomoći, a vi bez poštena imena, smatram svojom moralnom obavezom, da se umiješam u vaše poslove.

— Govorite kraće, — reče žena.

— Budite tako dobri, — nastavih, — pokažite mi, koliko ste do danas imali prihoda, i koliko ste već potrošili. Zatim o svakom novom postupku s novcem ili s onim, što je dobiveno u naturi, o svakom novom izdatku, vi ćete me dnevno izvještavati. Vi ćete mi, Natalie, također dati spisak vaših pomoćnika. Možda su oni sasvim čestiti ljudi, ja u to ne sumnjam, ali je ipak prijeko potrebno biti obaviješten.

Šutjela je. Ja ustadoh i prošetah po sobi.

— Pa, dajte da pristupimo poslu, — rekoh i sjedoh za njezin stol.

— Vi to ozbiljno? — upita ona gledajući me u nedoumici i prestrašeno.

— Natalie, budite razumni! — rekoh ja molećivo videći joj po licu, da želi protestirati. — Molim vas, sasvim se pouzdajte u moje iskustvo i čestitost.

— Ja ipak ne razumijem, što vam je potrebno!

— Pokažite mi, koliko ste već sakupili i koliko potrošili.

— Nemam tajni. Svatko može vidjeti. Gledajte.

Na stolu je ležalo pet šest komada đačkih bilježnica, nekoliko ispisanih listova poštanskog papira, karta kotara i mnoštvo komadića papira svakakva formata. Hvatao se sumrak. Zapalio sam svijeću.

— Oprostite, ja za sada još ništa ne vidim, — rekoh prelistavajući bilježnice. — Gdje su vam potvrde o primitku dobrovoljnih priloga u novcu?

— To se vidi iz sabirnih listova.

— Da, ali su i potvrde potrebne! — rekoh, smiješeći se njezinoj naivnosti. — Gdje su vam pisma, uz koja ste vi primali priloge u novcu i naturi? Pardon, mala praktična uputa, Natalie: ta je pisma potrebno čuvati. Vi svako pismo numerirajte i uvedite ga u posebnu knjigu. Isto tako postupajte i sa svojim pismima. Uostalom, sve ću to ja sam raditi.

— Radite, radite... — reče ona.

Bio sam veoma zadovoljan sobom. Oduševljen živim, zanimljivim poslom, malenim stolom, naivnim bilježnicama i ljepotom, koju mi je ovaj rad obećavao u ženinu društvu, bojao sam se, da će me žena najednom omesti i sve srušiti nekim neobičnim ispadom, i zato sam se žurio i svladavao se, da ne pridam nikakvo značenje tome, što joj se tresu usne, što plašljivo i rastreseno gleda naokolo kao uhvaćena zvjerčica.

— Znate što, Natalie, — rekoh ja ne gledajući u nju.

— Dopustite mi, da uzmem k sebi gore sve ove teke i listove. Tamo ću pogledati, pregledati ih, i sutra ću vam reći svoje mišljenje. Imate li još kakvih papira? — upitah slažući teke i papire u svežnjeve.

— Pokupite sve, pokupite! — rekla je žena pomažući mi slagati papire u svežnjiće, i krupne su joj suze tekle niz lice.

— Sve uzmite! To je sve, što mi je ostalo u životu... Oduzmite mi posljednje.

— Ah, Natalie, Natalie! — uzdahnuh ja prijekorno.

Ona je nekako neuredno gurajući me laktom u prsa i dotičući se kosom moga lica, izvukla iz stola ladicu i stala mi odanle izbacivati na stol papire; pri tome su se sitni novci sipali meni na krilo i na pod.

— Nosite sve... — govorila je promuklim glasom.

Izbacivši papire, ona ode od mene i uhvativši se objema rukama za glavu svali se na otoman. Pokupio sam novce, stavio ih natrag u ladicu i zaključao, da ne navodim služinčad u iskušenje; zatim uzeh u naramak sve papire i pođoh u svoj stan. Prolazeći mimo ženu,

zastao sam i gledajući njezina leđa i ramena, koja su podrhtavala, rekoh:

— Kakvo ste vi još dijete, Natalie! Oj-oj! Slušajte, Natalie, kad shvatite, kako je ozbiljan i odgovoran ovaj posao, tada ćete mi prva zahvaliti. Kunem vam se.

Kad sam došao u svoj stan, ne žureći se, počeo sam sređivati papire. Bilježnice ne bijahu učvršćene vrpcom, stranice ne bijahu numerirane, bilješke napisane različitim rukopisima, očito, da u bilježnicama gospodari svatko, tko hoće. U popisu priloga u naturi, nije označena cijena namirnica. Ali, ipak, dopustite, ona raž, koja sada stoji 1 r 15. k, za dva mjeseca može poskupiti do 2 r. 15 k. Pa kako se može tako? Zatim »izdano A. M. Sobolju 32 r.« Kada je izdano? Zašto je izdano? Gdje je dokumenat, koji to opravdava. Ništa nema i ništa se ne može shvatiti. U slučaju sudske rasprave, ovi će papiri samo zapetljati stvar.

— Kako je ona naivna! — snebivao sam se. — Kakvo je ona još dijete!

Bilo mi je mučno i smiješno.

V

Žena je već sakupila osam tisuća, ako se njima doda mojih pet — u svemu će biti trinaest. Za početak je veoma dobro. Posao, koji me tako zanimao i brinuo, nalazi se, napokon, u mojim rukama; ja radim ono, što nisu htjeli i nisu mogli učiniti drugi, ja vršim svoju dužnost, organiziram pravilnu i ozbiljnu pomoć gladnima.

Čini se, da se sve kreće u skladu s mojim namjerama i željama, ali zašto me ne ostavlja moj nemir? Puna četiri sata pregledavao sam ženine papire, pronalazio njihov smisao i ispravljao greške, ali mjesto umirenja imao sam osjećaj kao da netko stran stoji iza mene i prelazi mi po leđima hrapavim dlanom. Što mi je nedostajalo? Organizacija pomoći dospjela je u sigurne ruke, gladni će biti siti, — što je još potrebno?

Ne znam zašto zamorio me lagani četverosatni rad, tako da nisam mogao ni sjediti sagnut, ni pisati. Odozdo je tu i tamo dopiralo potmulo jecanje — to je ridala žena. Moj uvijek mirni, pospani i licemjerni Aleksej, svaki je čas prilazio stolu, da popravi svijeće i pogledavao me nekako čudnovato.

— Ne, treba da otputujem! — napokon odlučih sav slomljen. — Što dalje od ovih sjajnih utisaka. Otputovat ću već sutra.

Skupio sam papire i bilježnice i pošao ženi. Kada sam, osjećajući da sam jako zamoren i skršen, rukama pritisnuo na prsa papire i bilježjnice, i prolazeći kroz spavaonicu, ugledao svoje kovčege, do mene je ispod poda dopro plač.

— Vi ste kamer-junker? — upita me netko na uho. — Jako ugodno. Ali ipak ste gad.

— Sve je glupost, glupost, glupost... — mrmljao sam silazeći niz stepenice. — Glupost... I to je glupost, da mnome tobože upravlja samoljublje i taština. Kakve trice! Zar će mi za gladne dati zvijezdu, što li, ili će me imenovati direktorom u ministarstvu. Glupost, glupost! I pred kime bih se tu u selu pravio važan?

Umoran sam, veoma umoran, a nešto mi je šaptalo na uho: »Veoma mi je drago. Ali vi ste ipak gad.« Ne znam zašto, sjetih se retka iz jedne starinske pjesme, koju sam znao nekoć u djetinjstvu: »Kako je ugodno dobar biti!«

Žena je ležala na otomanu u prijašnjoj pozi — ničice, uhvativši se za glavu objema rukama. Plakala je. Kraj nje je stajala sobarica, uplašena i u nedoumici. Udaljio sam sobaricu, složio papire na stol, promislio i rekao:

— Evo vaše kancelarije, Natalie. Sve je u redu, sve je divno, i ja sam veoma zadovoljan. Sutra putujem.

Ona je i dalje plakala. Izišao sam u trpezariju i sjeo tamo u mraku. Ženino jecanje, njezini uzdasi zbog nečega su me optuživali i, da se opravdam, prisjetio sam se cijele naše svađe, počevši od toga, kako mi je u glavu došla nesretna misao, da pozovem ženu na sastanak, završavajući bilježnicama i tim plačem. Bijaše to običan napad naše bračne mržnje, ružan i besmislen, kakvih je bilo mnogo poslije naše svadbe, ali kakve veze imaju s time gladni? Kako se to moglo dogoditi, da smo na njih naletjeli, kad oboje bijasmo razljućeni. Naliči na to, kao da smo goneći jedan drugoga iznenada utrčali u oltar i ondje zametnuli kavgu.

— Natalie, — velim joj tiho iz salona, — dosta je, dosta.

Da učinim kraj plaču i tome mučnom stanju, treba da pođem k ženi i utješim je, pomilujem ili ispričam, ali kako da to učinim, da mi ona povjeruje. Kako mogu uvjeriti divlje pače, koje živi u ropstvu i

koje me mrzi, da mi je simpatično i da suosjećam u njegovoj patnji? Svoju ženu nikada nisam poznavao i zato nisam znao o čemu i kako da s njom razgovaram. Njezinu sam spoljašnost poznavao dobro i cijenio je prema vrijednosti, ali njezin duševni, moralni svijet, pamet, nazor na svijet, česte promjene u raspoloženju, njezine oči, koje mrze, ponos, načitanost, kojom me je nekada poražavala, ili, na primjer, monaški izraz kao jučer, — sve mi to bijaše nepoznato, nerazumljivo. Kada sam u svojim sukobima s njom pokušavao da ocijenim, kakav je ona čovjek, tada moja psihologija nije išla dalje od takvih definicija, ko što je suluda, neozbiljna, nesretna narav, bapska logika, — i činilo mi se, da to bijaše sasvim dovoljno. Ali sada, dok je plakala, imao sam vruću želju, da saznam više.

Plač je prestao. Pođoh k ženi. Sjedila je na otomanu podbočivši glavu s obje ruke i zamišljeno, nepomično zurila u vatru.

— Putujem sutra ujutro, — rekoh.

Šutjela je. Prošetah po sobi, uzdahnuh i rekoh:

— Natalie, kad ste me molili da otputujem, rekli ste: oprostit ću vam sve, sve... Dakle, vi smatrate, da sam vam skrivio. Molim vas hladnokrvno i ukratko formulirajte moju krivicu prema vama.

— Umorna sam. Drugom prilikom... — reče žena.

— Što sam kriv? — nastavih. — Što sam učinio? Reći ćete, da ste mladi, lijepi, da hoćete živjeti, a ja sam gotovo dva puta stariji od vas i vama mrzak, ali zar je to krivica? Vama se nisam oženio silom. E, pa što, ako hoćete, živite slobodno, idite, dajem vam slobodu. Idite, možete voljeti koga vam drago... I rastavu ću vam dati.

— To mi ne treba, — reče ona. — Vi znate, da sam vas prije voljela i uvijek smatrala sebe starijom od vas. Sve su to gluposti... Vaša krivnja nije u tome, što ste vi stariji, a ja mlađa, ili što bih na slobodi mogla zavoljeti drugoga, već u tome, što ste vi tvrdoglav čovjek, egoista, onaj koji mrzi.

— Ne znam, možda, — zaustih ja.

— Odlazite, molim vas. Hoćete da me grizete do jutra, ali vas upozoravam, da sam sasvim oslabila, i odgovarati vam ne mogu. Dali ste mi riječ, da ćete otputovati, veoma sam vam zahvalna i ništa mi više ne treba.

Žena je htjela, da odem, ali meni to ne bijaše lako učiniti. Oslabio sam i bojao se svojih velikih, neugodnih, opustjelih soba. Kojiput u

djetinjstvu, kad bi me što boljelo, stiskao sam se uz majku i dadilju, i, kada sam sakrivao lice u naborima tople haljine, činilo mi se, da se sakrivam od bola. Tako mi se i sada, ne znam zašto, činilo, da se samo u ovoj malenoj sobi, pokraj žene, mogu sakriti od svoga nemira. Sjeo sam i rukom zaslonio oči od svijetla. Bijaše tiho.

— Što sam kriv? — reče žena poslije duge šutnje, gledajući me lijepim, od suza blistavim očima. — Vi ste lijepo obrazovani i odgojeni, veoma pošteni, pravedni, s načelima, ali sve to kod vas ispada, da kamo god uđete, svagdje unosite nekakvu zaparu, pritisak, nešto što potpuno vrijeđa, ponizuje. Vi pošteno mislite, i zato mrzite cio svijet. Mrzite one koji vjeruju, jer je vjera izraz zaostalosti i neznanja, a u isto vrijeme mrzite i one, koji ne vjeruju, zato što nemaju vjere ni ideala, mrzite starce zbog zaostalosti i konzervativizma, a mlade — zbog slobodoumlja. Dragi su vam interesi naroda i Rusije, i zato mrzite narod, jer sumnjate, da je svaki lopov i otimač. Svakoga mrzite. Pravedni ste, i uvijek stojite na stanovištu zakonitosti i zato se neprestano parničite sa seljacima i susjedima. Ukrali vam 20 vreća raži i iz ljubavi prema redu tužili ste seljake gubernatoru i svima vlastima, a na ovdašnje se vlasti požalili u Peterburg. Na osnovu zakonitosti! — reče žena i nasmija se. Na osnovu zakona i u interesu morala, vi mi ne dajete pasoša. Postoji takav moral i takav zakon, da mlada, zdrava samoljubiva žena provodi svoj život u besposličenju, tuzi, u neprestanom strahu i zato dobiva hranu i stan od čovjeka, kojega ona ne voli. Odlično poznajete zakone, veoma ste pošteni i pravedni, poštujete brak i temelje porodice, a iz svega toga izašlo je to, da za cijeloga svoga života niste učinili ni jedno dobro djelo, svi vas mrze, sa svima ste u svađi, i za ovih sedam godina, što ste oženjeni, ni sedam mjeseci niste proživjeli sa ženom. Vi niste imali žene, a ja nisam imala muža. S takvim čovjekom, kao što ste vi, nemoguće je živjeti, nedostaje snage. Prvih mi je godina s vama bilo strašno, a sada me je stid... I tako su propale najbolje godine. Dok sam se s vama borila, pokvarila sam svoju narav, postala sam oštra, gruba, plašljiva, nepovjerljiva... E, pa zar vrijedi govoriti! Zar ćete htjeti da me shvatite? Idite s milim bogom.

Žena prileže na otoman i zamisli se.

— A kako je mogao biti lijep život, da mu se zavidi! — tiho reče ona, razmišljajući i gledajući vatru. — Kakav život! Sad se ne da vratiti!

Tko je zimi živio u selu i poznaje one duge, dosadne, tihe večeri, kada čak ni psi ne laju od dosade, i čini se, da su se i satovi umorili od toga, što im je dodijalo da kucaju, koga je za takvih večeri uznemirivala probuđena savjest i tko se nemirno vrtio s mjesta na mjesto, želeći čas da zagluši, čas da odgonetne svoju savjest, taj će shvatiti, kakvu mi je razonodu i nasladu pružao ženski glas, koji se razlijegao u maloj udobnoj sobici i koji mi je govorio, da sam loš čovjek. Nisam shvaćao, što želi moja savjest, a žena mi je kao tumač, ženski, ali jasno, protumačila smisao moga nemira. Kako sam se često prije, u časovima silnoga nemira, domišljao, da cijela tajna nije u gladnima, nego u tome, što ja nisam čovjek kako treba.

Žena s teškom mukom ustade i priđe k meni.

— Pavle Andrejiču, — reče ona tužno se smiješeći. — Oprostite, ja vam ne vjerujem, vi nećete otputovati. Ali ja vas još jedamput molim. Nazovite ovo, — ona pokaza na svoje papire, — samoobmanom, bapskom logikom, pogreškom, kako hoćete, ali mi ne smetajte. To je sve, što mi je ostalo u životu. — Ona se okrenula i zašutjela. — Prije nisam ništa imala. Svoju sam mladost izgubila u tom, što sam ratovala s vama. Sada sam se uhvatila ovoga i oživjela, sretna sam... Čini mi se, u tom sam našla način, kako da opravdam svoj život.

— Natalie, vi ste dobra, idejna žena, — rekoh je gledajući oduševljeno ženu, — i sve, što činite i govorite — predivno je i pametno.

Da sakrijem svoje uzbuđenje prošetao sam po sobi.

— Natalie, — nastavih začas, — prije odlaska molim vas za osobitu milost, pomozite mi, da nešto učinim za gladne!

— A što ja mogu? — reče i sleže ramenima. — Možda jedino dobrovoljni prilog?

Potražila je po svojim spisima i našla listu dobrovoljnih priloga.

— Žrtvujte štogod u novcu, — reče, i po njezinu se tonu osjećalo, da svojoj listi priloga ne daje ozbiljno značenje. — A drugačije kako sudjelovati u ovome poslu vi ne možete.

Uzeo sam list i potpisao: Nepoznati — 5000.

U tom »nepoznati« bilo je nešto ružno, lažno, samoljubivo, ali sam to shvatio tek kada opazih, da se žena jako zacrvenjela i žurno turila listu u hrpu papira. Oboje nas bijaše stid. Osjetio sam, da smjesta moram ispraviti tu netaktičnost, jer će me inače biti sram i u vagonu i u Peterburgu. Ali kako da izgladim? Što da kažem?

— Blagoslivljam vašu djelatnost, Natalie — rekoh iskreno, — i želim vam svaki usjeh. Ali mi dopustite da vam na rastanku dam jedan savjet, Natalie, držite se prema Sobolju opreznije i s vašim pomoćnicima uopće, i ne povjeravajte im se. Neću reći, da su nepošteni, ali to nisu plemići, već ljudi bez ideja, bez ideala i vjere, bez cilja u životu, bez određenih principa, i sav se smisao njihova života osniva na rublju. Rubalj, rubalj i rubalj! — uzdahnuh. — Vole lagan i besplatan kruh i u tom pogledu, što su obrazovaniji, to su za posao opasniji.

Žena pođe k otomanu i prilegnu.

— Ideje, idejno, — poče ona mlitavo i preko volje, — idejnost, ideali, cilj života, principi... Te ste riječi uvijek govorili, kad ste htjeli da nekoga ponizite, uvrijedite ili da pecnete. Ta eto kakav ste! Kad bi vas s vašim nazorima i s takvim odnosom prema ljudima čovjek pripustio poslu, onda bi to značilo, uništiti posao već prvoga dana. Vrijeme bi bilo da to shvatite.

Uzdahnula je i pošutjela.

— To je grubost naravi, Pavle Andrejiču, — reče ona. — Obrazovani ste i odgojeni, ali u biti, kakav ste vi još... Skit! To je zato, što živite povučeno, što mrzite, ni s kim se ne viđate, i ništa ne čitate osim vaših inženjerskih knjiga. Pa ipak ima dobrih ljudi, dobrih knjiga! Da... Ali ja sam se umorila i teško mi je govoriti. Treba spavati.

— Dakle, ja putujem, Natalie, — rekoh.

— Da, da... Merci...

Stajao sam malo i otišao gore u svoj stan. Sat kasnije — bilo je to u pola dva — sa svijećom u rukama opet sam sišao dolje, da porazgovaram sa ženom. Nisam znao, što ću joj reći, ali sam osjećao, da joj moram reći nešto važno i prijeko potrebno. U radnoj je sobi ne bijaše. Vrata, što vode u spavaću sobu bijahu zatvorena.

— Natalie, spavate? — upitah tiho.

Odgovora ne bijaše. Kratko sam stajao pred vratima, uzdahnuo i otišao u salon. Ovdje sjedoh na divan, ugasih svijeću pa sam prosjedio u mraku do same zore.

VI

Odvezao sam se na stanicu u 10 sati ujutro. Ne bijaše hladno, ali je s neba sipao krupan mokri snijeg i puhao neagodan, vlažan vjetar.

Prošli smo ribnjak, zatim brezik i stali se uspinjati na ordo po putu, koji se vidi s mojih prozora. Obazro sam se, da posljednji put pogledam svoju kuću, ali od snijega se nije ništa vidjelo. Malo kasnije, naprijed, kao u magli, pokazale su se tamne seljačke kuće. To je Pestrovo.

»Ako ikada poludim, onda će biti krivo Pestrovo — pomislio sam. — Ono me progoni.«

Zašli smo na ulicu. Na kućama svi krovovi cijeli, nema ni jednog strganog, — znači, slagao je moj upravitelj. Dječak u malim sankama vozi djevojčicu s djetetom, drugi dječak od tri godine, povezane glave poput djevojčice, s golemim rukavicama, hoće da jezikom uhvati snježne pahuljice, što prše, i smije se. Eto, ususret ide voz suhog granja, pokraj njega ide seljak, a nikako ne možeš shvatiti, je li sijed, ili mu je pak brada bijela od snijega. Poznao je moga kočijaša, smiješi mu se i nešto govori, a preda mnom automatski skida kapu. Psi istrčavaju iz dvorišta i radoznalo gledaju moje konje. Sve je tiho, obično, jednostavno. Vratili su se iseljenici, nema hljeba, u kućama se netko grohotom smije, a netko bjesni, ali je to sve tako jednostavno, da čak ne vjeruješ, da je zaista tako. Ni zbunjenih lica, ni glasova, koji vape za pomoć, ni plača, ni psovke, a naokolo tišina, redovan život, djeca, sanke, psi s uzdignutim repovima. Ne uznemiruju se ni djeca, ni seljak, koji ide ususret. Ta zašto se ja tako uznemirujem?

Gledajući nasmijanoga seljaka, dječaka s golemim rukavicama, seljačke kuće, sjećajući se svoje žene, sada sam shvaćao, da nema takve nevolje, koja bi mogla pobijediti ove ljude; činilo mi se, da u zraku već miriše na pobjedu, ponosio sam se i bio spreman doviknuti im, da ja također držim s njima; ali nas konji začas izvezoše iz sela u polje, zavitlao je snijeg, zaurlao vjetar, i ja ostadoh sam sa svojim mislima. Iz milijunske gomile ljudi, koji su radili za narod, mene je sam život izbacio kao nepotrebna, nevješta, rđava čovjeka. Ja sam

smetnja, djelić narodne nevolje, pobijedili su me, izbacili, i žurim na stanicu, da otputujem i da se sakrijem u Peterburgu, u hotelu u Velikoj Morskoj.[61]

Za sat stigosmo na stanicu. Poslužitelj s limenom pločicom i kočijaš unesoše moje kovčege u sobu za dame. Kočijaš Nikanor, skutom zataknutim o pojas, u čizmama, sav mokar od snijega i zadovoljan, što ja odlazim nasmiješi mi se prijateljski i reče:

— Sretan put, vaše prevashodstvo. U dobar čas.

Uzgred budi rečeno: mene svi nazivaju prevashodstvo, iako sam samo koleški savjetnik, kamer-junker. Služitelj mi je rekao, da vlak još nije krenuo iz susjedne stanice. Trebalo je čekati. Izišao sam napolje i s teškom glavom od besane noći i jedva mičući nogama od umora uputio sam se bez ikakva cilja prema crpki za vodu. Okolo ne bijaše ni žive duše.

— Zašto ja putujem? — pitao sam se. — Što me tamo čeka? Znanci, od kojih sam već otišao, osamljenost u restoranima, buka i električna rasvjeta, od koje me bole oči... Kamo i zašto ja putujem? Zašto putujem?

I nekako čudnovato bijaše otputovati ne porazgovorivši sa ženom. Činilo mi se, da sam je ostavio u neizvjesnosti. Prilikom odlaska trebalo je da joj kažem, da ima pravo, da sam ja zaista zao čovjek.

Kada sam krenuo natrag od crpke, na vratima se pojavi šef stanice, na kojega sam se ja već dva puta žalio njegovim pretpostavljenima; uzdigavši ovratnik kaputa, ježeći se od snijega i vjetra, prišao mi je i dotakavši se dvjema prstima štitnika kape, sa zbunjenim, usiljenim izrazom poštovanja i mržnje na licu, reče mi, da vlak kasni 20 minuta i ne želim li za to vrijeme počekati u toploj prostoriji.

— Zahvaljujem vam, — odgovorih, — ali, vjerojatno, neću putovati. Naredite mome kočijašu, da pričeka. Još ću porazmisliti.

Hodao sam po peronu gore-dolje i mislio: da otputujem ili ne? Kad stiže vlak, odlučih, da neću putovati. Kod kuće me očekivala nedoumica, i, možda, ženino podsmjehivanje, turobni gornji kat i moj nemir, ali to je u mojim godinama ipak lakše i nekako milije, nego s tuđim ljudima dva dana i dvije noći putovati u Peterburg, gdje bih

svakog časa bio svjestan, da moj život nije nikome i ni za što potreban, i da se približava kraju. Ne, ipak je bolje kući, pa što bilo da bilo... Izađoh iz stanice. Vraćati se kući, gdje su se svi tako radovali mome odlasku, po danu bijaše nezgodno. Ostatak dana do večeri može se provesti u kojega od susjeda. Ali kod kojega? S jednima sam u nategnutim odnosima, a s drugima se uopće ne poznajem. Promislio sam i sjetio se Ivana Ivanića.

— Idemo Braginu; — rekoh kočijašu sjedajući u saone.

— Daleko je, — uzdahnu Nikanor. — Bit će, valjda oko 28 vrsta, a možda i punih trideset.

— Molim vas, dragi moj, — rekoh takvim tonom, kao da je Nikanor imao pravo da me ne posluša. — Hajdemo, molim vas.

Nikanor sumnjivo zaklima glavom i polako progovori, da bi zapravo trebalo u sredinu upregnuti Mužika ili Čižika a ne Čerkeza, i neodlučno, kao da očekuje, da ću ja povući svoju odluku, pokupi uzde u rukavice; pridiže se, porazmisli i onda tek zamahnu knutom.

»Cijeli niz nedosljednih postupaka... — mislio sam skrivajući lice od snijega. — To sam ja poludio. Pa neka...«

Na jednom mjestu, gdje se cesta s uzvisine spuštala veoma strmo, Nikanor je oprezno tjerao konje do polovice brda, ali od polovice konji se najednom otisnuše i strašnom brzinom pojuriše niz cestu. On zadrhta, podigne lakte i zavikne divljim, bijesnim glasom, kakav prije u njega nikada nisam čuo:

— Ej, provozajmo generala! Crknete li nove ćemo kupiti, golubići! Ej, čuvaj se, pogazit ćemo!

Tek sada, kada sam od neobično brze vožnje počeo gubiti dah, opazih da je on jako pijan; mora da se napio na stanici. Na dnu jaruge zapuca led, komad čvrsto ugaženog snijega, odbačen s puta, bolno me udari po licu. Konji koji su se zatrčali, u naletu pojuriše uzbrdo isto onako brzo kao nizbrdo i ne stigoh viknuti Nikanoru, a moja je trojka već letjela po ravnome, u staroj jelovoj šumi, i visoke su jele sa svih strana pružale prema meni svoje bijele čupave šape.

»Ja sam poludio, kočijaš je pijan... mislio sam. — Lijepo!«

Ivana Ivaniča zatekoh kod kuće. Zakašljao se od smijeha, položio mi glavu na grudi i rekao ono, što uvijek kaže pri susretu sa mnom:

— A vi sve mlađi i mlađi. Ne znam kakvom bojom bojite glavu i bradu, kad biste meni dali.

— Ja sam, Ivane Ivaniću, došao da vam uzvratim posjetu, — slagao sam. — Ne zamjerite, ja sam čovjek iz prijestolnice, pun predrasuda, živim od posjeta.

— Milo mi je, dragi. Pošašavio sam. Volim da me poštuju... Da.

Po njegovu sam glasu i blaženom smiješku mogao prosuditi, da sam mu silno polaskao. U predsoblju su s mene skidale bundu dvije seljanke, a na vješalicu ju je objesio seljak u crvenoj košulji. I kada Ivan Ivanić i ja uđosmo u njegov mali kabinet, dvije su bosonoge djevojčice sjedile na podu i razgledavale uvezane ilustracije. Ugledavši nas, one skočiše i pobjegoše napolje, i smjesta uđe tanka starica u naočalima, dostojanstveno mi se nakloni i pokupivši s divana jastuk i s poda ilustracije, izađe. Iz susjednih soba neprestano se čuo šapat i šljapkanje bosih nogu.

— A ja čekam doktora na ručak, — reče Ivan Ivanić. — Obećao je da će doći iz ambulante. Da. On kod mene ruča svake srijede, daj mu, bože, zdravlja. — On se primaknu k meni i poljubi me u vrat. — Došli ste, dragi, znači, ne ljutite se, — zašapta on, sopćući. — Ne srdite se, majčice. Da. Stvar može biti i neugodna, ali se ne treba ljutiti. Ja samo jedno molim boga pred smrt, da sa svima živim u miru i slozi, po pravdi. Da.

— Oprostite, Ivane Ivaniću, stavit ću noge na naslonjač, — rekoh osjećajući, da se od silnog umora ne mogu držati kako treba; dublje sam sjeo na divan i protegnuo noge u naslonjač. Poslije snijega i vjetra gorjelo mi je lice i činilo mi se, da mi je cijelo tijelo uvlačilo u sebe toplinu, i od toga slabilo. — Kod vas je ovdje lijepo, — nastavih ja, — toplo, mekano, udobno... I guščja pera, — nasmijah se pogledavši na pisaći stol, — pjeskaonica...

— A? Da, da... Pisaći stol i evo ovaj ormarić od crvenog drveta, pravio je mome ocu stolar-samouk Gljeb Butiga, kmet generala Žukova. Da... Veliki umjetnik u svome poslu.

Mlitavo, tonom čovjeka koji drijema, stade mi pripovijedati o stolaru Butigi. Ja sam slušao. Zatim Ivan Ivanić izađe u susjednu sobu, da mi pokaže komodu od palisandrovine osobitu po svojoj ljepoti i jeftinoći. Pokucao je prstom po komodi, zatim mi svratio pažnju na kaljevu peć s crtežima, kakvih sada nigdje nećeš naći. Prstom pokuca i po peći. Od komode, kaljeve peći, i od naslonjača i slika, koje su vezene vunom i svilom po juti, u čvrstim i ružnim

okvirima, zračilo je dobrodušnošću i sitošću. Kad se sjetiš, da su ti svi predmeti stajali na istim mjestima u istom takvom redu, kad sam još bio dijete, i kad sam ovamo dolazio s majkom na imendan, jednostavno ne vjeruješ, da bi oni mogli jedamput i ne postojati.

Mislio sam: kakve li strašne razlike između Butige i mene! Butiga, koji je prije svega gradio trajno i temeljito, i koji je to smatrao bitnim, pridavao je neko osobito značenje ljudskoj dugovječnosti, nije mislio o smrti i, slabo je vjerovao u njezinu mogućnost; a ja, kad sam gradio svoje željezne i kamene mostove, koji će postojati tisuće godina, nikako se nisam mogao suzdržati od misli: »To nije duga vijeka... to ništa ne vrijedi.« Ako s vremenom kakvom razboritom povjesničaru umjetnosti zapnu za oko Butigin ormar i moj most, on će reći: »Ovo su dva, divna čovjeka svoje vrste: Butiga je volio ljude i nije dopuštao misao, da oni mogu umirati i propadati, i zato, radeći svoj namještaj, imao je na pameti besmrtnoga čovjeka, a inženjer Asorin nije volio ni ljudi, ni života; čak ni u sretnim časovima stvaralaštva nisu mu bile mrske misli o smrti, raspadanju i konačnosti, i zato, pogledajte, kako su mu ove linije ništavne, završene, plašljive i jadne...«

— Ja samo ove sobe zagrijavam, — mrmljaše Ivan Ivanič pokazujući mi svoje sobe. — Otkako mi je umrla žena i sina ubili u ratu, zaključao sam paradne sobe. Da… eto...

On otključa jedna vrata, i ja ugledah golemu sobu sa četiri stupa, stari klavir i hrpu graha po podu; mirisalo je zimom i vlagom.

— A.u drugoj su sobi vrtne klupe... — mrmljaše Ivan Ivanič. — Nema više tko da pleše mazurku... Zatvorio sam.

Začula se buka. To je stigao doktor Sobolj. Dok je on od hladnoće trljao ruke i uređivao svoju mokru bradu, ja sam stigao opaziti, da mu je život bio veoma dosadan i da mu zato bijaše prijatno vidjeti Ivana Ivaniča i mene, a drugo, da je to bio priprost i naivan čovjek. Gledao me je tako, kao da je meni bilo veoma drago, što ga vidim i da me on veoma zanima.

— Dvije noći nisam spavao! — govorio je naivno me gledajući i češljajući se. — Jednu noć uz porodilju, a drugu sam bio na konaku kod seljaka, i svu noć su me grizle stjenice. Pospan sam, shvaćate li, vraški!

S takvim izrazom, kao da mi to ne može pričiniti ništa osim zadovoljstva, uzme me pod ruku i povede u blagovaonicu. Njegove su naivne oči, izgužvani kaput, jeftina kravata i miris jodoforma učinili na mene neprijatan dojam; osjetio sam se u lošem društvu. Kad sjedosmo za stol, on mi nali votke, i ja, bespomoćno se smiješeći, iskapih; metnuo mi je na tanjir komadić šunke — i ja pokorno pojedoh.

— Repetio est mater studiorum[62], — reče Sobolj, žureći se da ispije drugu čašicu votke. — Vjerujete li, da mi je od radosti, što sam vidio dobre ljude, čak i san prošao. Seljak sam, podivljao u zabiti, ogrubio, ali sam ipak još, gospodo, inteligentan čovjek i iskreno vam kažem: teško je bez ljudi.

Poslužili su hladnoga bijeloga odojka s hrenom i s vrhnjem, zatim masnu, veoma vruću kupusnu juhu sa svinjetinom i heljdinu kašu, iz koje je sukljao stup dima. Doktor je nastavio da govori, i ja sam se uvjerio, da je to bio slab, izvana neuredan i nesretan čovjek. Opio se od tri čašice, neprirodno živnuo, jeo je veoma mnogo stenjući i mljackajući, i mene je već titulirao talijanski ekčelenca. Naivno me gledajući, kao da je uvjeren, da mi je veoma drago, što ga vidim i slušam, saopćio mi je, da se već odavno rastao sa svojom ženom i da joj daje tri četvrtine svoje plaće, da ona stanuje u gradu s njegovom djecom — dječakom i djevojčicom, koje on obožava, da on voli drugu, udovicu-vlastelinku, inteligentnu ženu, ali da je rijetko kod nje, jer je zauzet svojim poslovima od jutra do noći i da uopće nema slobodnoga vremena.

— Cijeli dan čas u bolnici, čas na terenu, — pričao je on — i, kunem vam se, ekčelenca, ne samo da k voljenoj ženi otići, već čak ni knjigu pročitati nemam kad. Deset godina nisam čitao! Deset godina, ekčelenca! Što se tiče materijalne strane, to evo izvolite pitati Ivana Ivaniča: duhana kojiput nemam za što da kupim.

— Zato imate moralnu zadovoljštinu, — rekoh ja.

— Što, molim? — upita on i zažmiri na jedno oko. — Ne, radije popijmo.

Slušao sam doktora i po svojoj svagdašnjoj navici mjerio ga svojim običnim mjerama — materijalist, idealist, rubalj, životinjski instikti i tome slično, ali ni jedna mjera nije odgovarala čak ni

približno; i čudnovato, dok sam ga samo slušao i gledao, on mi je kao čovjek bio potpuno jasan, ali čim sam ga počeo mjeriti svojim mjerama, uza svu svoju otvorenost i jednostavnost, on je postajao neobično složena, zamršena i nerazumljiva narav. Može li ovaj čovjek, pitao sam sebe, potrošiti tuđe novce, zloupotrebiti povjerenje, biti sklon parazitizmu? I sada mi se ovo, nekada ozbiljno, važno pitanje činilo naivno, sitničavo i grubo.

Poslužili su kolač, zatim, sjećam se, u dugim razmacima, za vrijeme kojih smo pili likere, služili su umak od golubova, nešto od sitneža, pa pečenoga odojka, patku, jarebice, karfiol, knedle, mladi sir s mlijekom, puding i na kraju carske mrvice sa slatkim. U početku, osobito kupusnu juhu i kašu, jeo sam s velikim tekom, ali sam kasnije žvakao i gutao automatski bespomoćno se smiješeći i ne osjećajući nikakva okusa. Od vruće juhe i od vrućine, koja je bila u sobi, silno mi je gorjelo lice. Ivan Ivanić i Sobolj također bijahu crveni.

— U zdravlje vaše supruge, — reče Sobolj. — Ona me voli. Recite joj, da ju pozdravlja lični liječnik.

— Sretna je, bogami! — uzdahnu Ivan Ivanić. — Nije se trudila, nije se brinula, nije se uzbuđivala, a ispalo je tako, da je ona sada prva ličnost u našem kotaru. Gotovo je cijela stvar u njezinim rukama i oko nje su svi: i doktor, i starješine samouprave i gospođe. Kod pravih ljudi to nekako ide samo od sebe. Da, jabukovo se stablo ne treba brinuti, da na njemu rastu jabuke — same će narasti.

— Ne brinu se ravnodušni, — rekoh ja.

— A? Da, da... — zamrmlja Ivan Ivanić ne shvativši.

— To je točno... Treba biti ravnodušan. Tako... tako... Upravo... Budi samo pošten pred bogom i pred ljudima, a onamo — makar i trava ne rasla.

— Ekčelenca, — reče Sobolj oduševljeno, — pogledajte na prirodu, koja nas okružuje: isturi iz ovratnika nos ili uho, odgrist će; ostani u polju jedan sat — snijeg će te zamesti. A selo je isto onakvo, kakvo je za Rjurika[63] bilo, ništa se nije izmijenilo, isti oni Pečenjezi i Polovci. Ne znamo drugo nego da gorimo, gladujemo i svakojako se s prirodom borimo. Šta ja ono htjedoh reći? Znam! Ako se, razumijete li, dobro zamisliš, sagledaš i shvatiš tu, ako smijem

reći, kašu, onda to nije život, već požar u kazalištu! Tu onaj, koji pada ili viče od straha i juri tamo — amo, prvi je neprijatelj reda. Treba stajati ravno i gledati dobro — i ni makac. Tu već nema vremena za sentimentalnost i bavljenje sitnicama. Ako imaš posla sa stihijom, onda isturi protiv nje stihiju. Budi čvrst i nepokolebljiv kao kamen. Nije li tako, djedice? — okrenu se on Ivanu Ivaniću i nasmija se. — Ja sam baba, krpa — kisonjić i zato podnijeti ne mogu kiseline. Ne volim sitne osjećaje! Jednoga muči hipohondrija, drugi je kukavica, treći će sad ući ovamo i reći će: »Gle, molim te, smotali deset jela pa zametnuli razgovor o onima, koji gladuju!« Sitno i glupo! Četvrti će vas, ekčelenca, prekoriti, što ste bogati. Oprostite mi, ekčelenca, — nastavi on glasno, stavivši ruku na srce, — ali to, što ste vi zadali našem istražitelju posla, da traži dan i noć vaše kradljivce, oprostite, to je također s vaše strane sitničavo. Popio sam, zato to sada i govorim, ali razumijete li, to je sitničavo.

— Tko ga moli, da se uznemiruje, ne razumijem, — rekoh ustajući; odjednom me obuze nepodnošljiv stid i bi mi krivo, pa se ushodah oko stola. — Tko ga moli da se uznemiruje? Ja ga uopće nisam molio... Neka ga vrag nosi bestraga.

— Trojicu uhapsio i pustio. Nisu to bili pravi, i sada nove traži, — nasmija se Sobolj. — Grijeh božji!

— A ja ga uopće nisam molio, da se uznemiruje, — rekoh ja, spreman da zaplačem od uzbuđenja. — Čemu, čemu sve ovo? E, da, recimo, skrivio sam, postupao sam ružno recimo, ali zašto oni nastoje, da budem još više kriv?

— E, e, e, e! — reče Sobolj umirujući me. — E! popio sam, zato sam i rekao. Jezik moj — neprijatelj moj. No — uzdahnu on, — najeli smo se, popili likera, a sada da se izvalimo.

On ustade od stola, poljubi Ivana Ivanića u glavu pa, ljuljajući se od sitosti, izađe iz blagovaonice. Ja i Ivan Ivanič šutke zapušismo.

— Ja, dragi moj, ne spavam poslije ručka, — reče Ivan Ivanič, — a vi izvolite u sobu s divanima, odmorite se.

Ja pristadoh. U polumračnoj, jako zagrijanoj sobi, koja se zvala soba sa divanima, uz zidove su stajali dugački široki divani, čvrsti i teški, radovi stolara Butige; na njima su ležale visoke, mekane, bijele postelje, koje je vjerojatno prostrla starica u naočarima. Na jednoj postelji licem prema naslonu divana, bez kaputa i čizama, spavao je

već Sobolj; druga je čekala mene. Skinuo sam kaput, izuo se i, pokoravajući se umoru, Butiginu duhu, koji je lebdio u tihoj sobi s divanima, i laganom, blagom Soboljevu hrkanju, pokorno sam legao.

I odmah sam počeo sanjati ženu, njezinu sobu, šefa stanice s licem koje me mrzi, hrpe snijega, požar u kazalištu... Usnio sam seljake, koji su mi izvukli iz ambara dvadeset vreća raži...

— Ipak je dobro, što ih je istražitelj pustio, — kažem ja.

Budim se od svog glasa, jedan čas u nedoumici gledam na široka Soboljeva leđa, njegovu prećicu prsluka i debele tabane, onda opet liježem i tonem u san.

Kad sam se drugi put probudio bijaše već mrak. Sobolj je spavao. Osjećao sam se smiren i htio sam što prije kući.

Obukao sam se i izišao iz sobe. Ivan Ivanič sjedio je u svom kabinetu u velikom naslonjaču potpuno nepomično i zurio u jednu točku, i vidjelo se, da se u takvom stanju obamrlosti nalazio cijelo vrijeme, dok sam ja spavao.

— Lijepo! — rekoh zijevajući. — Imam takav osjećaj, kao da sam se probudio poslije uskršnjeg blagovanja. Ja ću k vama često dolaziti. Recite, je li kod vas kada ručala žena?

— Ko... ka... ko... kojiput, — zamrmlja Ivan Ivanič, naprežući se, da se makne. — Prošle je subote ručala. Da... Ona mene voli.

Poslije kratke šutnje rekoh:

— Sjećate li se, Ivane Ivaniču, rekli ste, da imam lošu narav i da je sa mnom teško. Ali što treba činiti, da narav bude drugačija?

— Ne znam, dragi... Ja sam čovjek sirov, omlitavio, ne mogu više savjetovati... Da... Rekao sam vam onda zato, što vas volim, i ženu vašu volim, i oca sam vam volio... Da. Skoro ću umrijeti i što mi treba da od vas tajim ili lažem. Zato i kažem: jako vas volim, ali vas ne poštujem. Da, ne poštujem.

Okrenu se k meni i šapatom mi reče teško dišući:

— Nemoguće vas je cijeniti, dragi moj. Naizgled vi kao da i jeste pravi čovjek. Spoljašnost vam je i držanje kao u francuskog predsjednika Camota — u ilustraciji sam ga onomadne vidio... da... govorite visoko i pametni ste, i čin imate, ne možeš vas rukom dokučiti, ali, dragi moj, duša vam nije prava... Snage u njoj nema... Da...

— Skit, ukratko, — nasmijah se ja. — A kakva je žena? Recite mi nešto o mojoj ženi. Vi je bolje poznajete.

Htio sam govoriti o ženi, ali uđe Sobolj i omete razgovor.

— Naspavao sam se, umio, — reče on naivno me gledajući, — popit ću čaja s rumom, pa kući.

VII

Bijaše već prošlo sedam sati uvečer. Iz predsoblja do stubišta, osim Ivana Ivaniča, ispratiše, nas žaleći što odlazimo i želeći nam svako dobro, seljanke, starica u naočarima, djevojčice i seljak, a pokraj konja u mraku su stajali i hodali nekakvi ljudi s fenjerima, učili naše kočijaše kako i gdje će bolje proći, i željeli nam sretan put. Konji, saone i ljudi bijahu bijeli.

— Odakle kod njega toliki narod? — upitao sam, kad su moja trojka i doktorova kola izlazile iz dvorišta.

— To su sve njegovi kmetovi, — reče Sobolj. — Do njega još nije stigla reforma. Gdjekoji od stare posluge provode starost, tu je razna siročad, koja nema kamo; ima i takvih, koji silom žive, ne može ih istjerati. Čudnovat starac!

Opet brza vožnja, neobičan glas pijanoga Nikanora, vjetar i nesnosni snijeg, koji ide u oči, u usta, u sve nabore bunde...

»Eh, što mene vrag tjera!« — mislim ja, a moji praporci zvone na sav glas zajedno s doktorovim, vjetar zviždi, kočijaši podvriskuju, i uz ovu bijesnu buku sjećam se svih potankosti ovoga čudnovatoga, divljega, jedinstvenog dana u mome životu, i čini mi se, da sam doista poludio ili da sam postao drugi čovjek. Kao da je onaj, kojim sam bio do današnjeg dana, meni već tuđ.

Doktor se vozio odostrag i cijelo vrijeme glasno razgovarao sa svojim kočijašem. Ponekad me stizao, išao uporedo i stalno s istom naivnom uvjerenošću, kao da je to meni veoma ugodno, nudio cigarete i molio šibice. I poravnavši se sa mnom, on se najedamput protegnu u saonama koliko je visok, zamaha rukavima svoje bunde, koji mu bijahu gotovo dva puta duži od ruku, pa zavika:

— Udri, Vaska! Prestigni-der bogate! Hej, mačići!

I doktorovi mačići, uz glasan zlurad smijeh Sobolja i njegova Vaske, pojuriše naprijed. Moj se Nikanor uvrijedi i pridrža trojku, ali kako se više nisu čuli doktorovi praporci, podiže lakte, podvrisnu, i moja trojka kao bijesna pojuri, da dostigne doktora. Uđosmo u

nekakvo selo. Evo pokazaše se svijetla, obrisi kuća, netko viknu: »Gle, vragovi!« Projurili smo, čini se, dvije vrste, a ulica se sve još nastavlja i kraja joj ne možeš sagledati. Kad se poravnasmo s doktorom i pođosmo lakše, on zamoli šibice i reče:

— Evo, prehranite ovu ulicu! A međutim ovdje je takvih pet ulica, gospodine. Stoj! Stoj! — Povika on. — Skreći prema krčmi! Treba se ugrijati i konjima dati da se odmore.

Zaustavili smo se pred krčmom.

— U mojoj eparhiji ima više takvih sela, — govorio je doktor, otvarajući teška vrata sa škripavom šarkom i propuštajući me naprijed. — Kad usred bijela dana pogledaš takvu ulicu, kraja joj ne vidiš, a k tome ima još poprečnih ulica. Samo da se po zatiljku počešeš. Teško je učiniti bilo što.

Ušli smo u »čistu« sobu, gdje je mirisalo po stolnjacima. Prilikom našeg ulaska skočio je s klupe pospani seljak u prsluku i košulji spuštenoj preko hlača.

Sobolj zamoli piva, a ja čaja.

— Teško je štogod učiniti, — govorio je Sobolj. — Vaša supruga vjeruje, ja joj se duboko klanjam i cijenim je, ali sâm uopće ne vjerujem. Dok naš odnos prema narodu bude nosio karakter obične dobrotvorne djelatnosti, kao u dječjim prihvatilištima ili invalidskim domovima, dotle ćemo samo biti neiskreni, izgovarati se, varati sebe i više ništa. Naši odnosi moraju biti poslovni, zasnovani na proračunu, znanju i pravednosti. Moj je Vaska cio svoj život bio kod mene radnik; nije mu rodilo, gladan je i bolestan. Ako mu ja sada dajem po 15 kop. dnevno, onda ga ja tako hoću da vratim u prijašnji položaj radnika, to jest, čuvam prije svega svoje Interese, a međutim, tih 15 kopjejaka nazivam pomoću, potporom, dobrim djelom. A sada da ovako razgovaramo. Prema najskromnijem proračunu, računajući po 7 k. na dušu, i po 5 duša u obitelji, da se prehrani 1000 obitelji treba 350 rub. dnevno. Ovom se cifrom određuju naši poslovni obavezni odnosi prema 1000 obitelji. A međutim mi dajemo dnevno ne 350 nego 10, i govorimo da je to potpora, pomoć, da smo za to vaša supruga i svi mi naročito divni ljudi, i neka živi humanost. Tako je to, dušo moja! Ah, kad bismo manje raspravljali o humanosti, a više računali, prosuđivali i savjesno se odnosili prema svojim obavezama! Koliko je među nama takvih

humanih i osjećajnih ljudi, koji iskreno trčkaraju po kućama s listom dobrovoljnih priloga, a ne plaćaju svojim krojačima i kuharicama. U našem životu nema logike, eto što! Logike!

Zašutjesmo. U mislima sam proračunao i rekao:

— Ja ću hraniti tisuću obitelji za vrijeme dvjesto dana. Dođite sutra da porazgovorimo.

Bio sam zadovoljan, što mi je ispalo jednostavno, i bio sam zadovoljan, što mi je Sobolj odgovorio još jednostavnije.

— U redui

Platili smo što treba i izašli iz krčme.

— Volim lutati, — reče Sobolj sjedajući u saone. — Ekčelenca, posudite mi šibice ja sam svoje zaboravio u krčmi.

Za četvrt sata njegovi konji zaostadoše, i kroz šum mećave više se nisu čuli njegovi praporci. Stigavši kući, prošao sam po svojim sobama, nastojeći da dobro promislim o svome položaju, da ga sebi odredim što je moguće jasnije; za ženu nisam imao spremljenu ni jednu rečenicu, ni jednu riječ. Stala mi je pamet.

Ne smislivši ništa, odoh dolje ženi. Stajala je u svojoj sobi još uvijek u istoj ružičastoj kućnoj haljini, u istoj pozi, kao da od mene ograđuje svoje papire. Lice joj je odražavalo nedoumicu i ironiju. Vidjelo se, da se saznavši za moj dolazak, nije spremila da plače, ni da moli, ni da se brani kao jučer, već da mi se smije, da mi odgovara prezirom i postupa odlučno. Lice joj je govorilo: ako je tako, tada zbogom.

— Natalie, nisam otputovao, — rekoh, — ali to nije prijevara. Poludio sam, ostario, bolestan sam, postao sam drugi čovjek — mislite kako hoćete... Od prijašnjega samoga sebe s užasom sam se okrenuo, s užasom, prezirem i stidim ga se, a ovaj novi čovjek, koji je od jučer u meni, ne pušta me da otputujem. Ne tjerajte me, Natalie! Pažljivo mi je pogledala u lice, povjerovala, i u očima joj zablista uznemirenost. Očaran njezinim prisustvom, ugrijan toplinom njezine sobe, mrmljao sam kao u bunilu pružajući joj ruke:

— Kažem vam: osim vas, nemam nikoga bliskog. Stalno mi je bilo bez vas dosadno i samo mi je smetalo tvrdoglavo samoljublje, da to priznam. Ona prošlost, kada smo živjeli kao muž i žena, ne može se vratiti, nije ni potrebno, ali me učinite vašim slugom, uzmite

sav moj imutak i, razdijelite ga, kome hoćete. Miran sam, Natalie, zadovoljan sam... Miran sam.

Žena, koja mi je netremice i s radoznalošću gledala u lice, odjednom tiho uzviknu, zaplaka pa istrča u susjednu sobu. Otišao sam gore u svoj stan.

Sat kasnije, ja sam već sjedio za stolom i pisao »Historiju željeznica«, i gladni mi nisu smetali da to radim. Sada više ne osjećam nemir. Ni one neispravnosti, koje sam vidio, kad sam onomadne sa ženom i sa Soboljem obilazio kućice u Pestrovu, ni zloguke glasine, ni pogreške ljudi oko mene, ni moja bliska starost, — ništa me ne uznemiruje. Kao što đulad i tanad u ratu ne smetaju vojnicima, da govore o svojim poslovima, da jedu i popravljaju odjeću, tako ni gladni ne smetaju meni, da mirno spavam i bavim se svojim ličnim poslovima. U mojoj kući, u dvorištu i daleko naokolo ključa posao, koji doktor Sobolj naziva: »dobrotvornom orgijom«; žena često ulazi k meni i nemirno mjeri očima moje sobe, kao da traži, što se još može dati gladnima, da bi »našla opravdanje za svoj život«, i ja vidim, da, zahvaljujući njoj, od našega imutka uskoro neće ostati ništa, i bit ćemo siromašni, ali me to ne uznemiruje, i ja joj se veselo smiješim. Što će biti dalje, ne znam.

Prijevod M. Mulić.

Prvi puta štampano u časopisu »Sjeverni vjesnik«, br. 1, 1892. s potpisom: Anton Čehov. Preštampavano u V. knjizi Sabranih djela, 1901. god., ali je pripovijest prije toga također bila prerađena.

U PROGONSTVU

Stari Semjon, zvani Tolkovi[64] i mladi Tatarin, kojemu nitko nije znao imena, sjedili su na obali kraj vatre; druge tri skeledžije bijahu u kolibi. Semjon, starac šezdesetih godina, suhonjav i krezub, ali širok u ramenima i naizgled još zdrav, bijaše pijan; on bi već odavno otišao spavati, ali je u džepu imao čokanj, pa se bojao da mu u kolibi momci ne zatraže votke. Tatarin bijaše bolestan, mučio se i, umatajući se u svoje prnje, pripovijedao, kako je lijepo u Simbirskoj gubemiji i kako mu je kod kuće ostala lijepa i pametna žena. Bijaše mu oko dvadeset i pet godina, ne više, a sada, uz svijetlo vatre, blijed, tužna boležljiva lica, nalikovao je dječaku.

— Ono, naravno, ovdje nije raj, — govorio je Tolkovi. — Sam vidiš: voda, gole obale, svuda glina i više ništa... Uskrs već odavno prošao, a po rijeci plovi led i jutros je bilo snijega.

— Zlo! Zlo! — reče Tatarin i obazre se uplašeno.

Na desetak koraka ispred njih tekla je tamna hladna rijeka; gunđala je, pljuskala o izrovanu glinastu obalu i brzo jurila nekamo u daleko more. Uz samu obalu tamnio se veliki šlep, što ga skeledžije nazivaju »karbas«[65]. Daleko na drugoj obali, gasnući i prelijevajući se poput zmija, puzale su vatre: to su palili lanjsku travu. A iza zmija bijaše opet mrak, čuje se, kako manje sante udaraju o šlep. Vlažno je, hladno...

Tatarin pogleda na nebo. Zvijezda ima isto tako mnogo kao kod njegove kuće, ista je tama naokolo, ali nečega nedostaje. Kod kuće, u Simbirskoj gubemiji, sasvim su drugačije zvijezde i nije takvo nebo.

— Zlo! Zlo! — ponovi on.

— Naviknut ćeš se! — reče Tolkovi i nasmija se. — Sad si mlad, glup, mlijeko ti se na ustima nije osušilo, i čini ti se, zbog gluposti, da od tebe nema nesretnijeg čovjeka, a doći će vrijeme kad ćeš sam reći: neka bog da svakome ovakav život. Pogledaj mene. Za sedmicu će proći voda i namjestit ćemo ovdje skelu, svi ćete vi otići da šetate po Sibiru, a ja ću ostati i početi da šetam od obale do obale. Već dvadeset godina ja tako šetam. Dan i noć. Štuka i sibirski losos pod vodom, a ja na vodi. I hvala bogu. Ništa mi ne treba. Dao bog svakome takav život.

Tatarin podstaknu vatru suhim granjem, leže bliže vatri i reče:

— Otac mi je bolestan. Kad on umre, majka i žena će ovamo doći. Obećale su.

— A što će ti majka i žena? — upita Tolkovi. — Prava glupost, brate. To tebe zao duh opsjeda, dušu mu njegovu. Ne slušaj ti njega, prokletnika. Ne daj mu maha. On tebi o ženi, a ti njemu za inat: ne želim! Ništa ne treba! Nemam ni oca, ni matere, ni žene, ni slobode, ni kuće, ni kućišta? Ništa mi ne treba, dušu im njihovu!

Tolkovi potegnu iz boce pa nastavi:

— Nisam ja, brajkane, običan seljak, nisam ja iz prostačkoga staleža, već crkvenjakov sin i, kad sam na slobodi živio u Kursku u dugom sam kaputu hodao, a sad sam dotjerao do toga, da mogu go na zemlji spavati i travu žderati. I neka bog dade svakome ovakav život. Ništa mi ne treba i nikoga se ne bojim, i o sebi mislim, da nema bogatijega i slobodnijeg čovjeka od mene. Kad su me poslali ovamo iz Rusije, od prvoga sam se dana zaintačio: ništa ne želim? Vrag me tjerao da mislim i o ženi, i rodbini, i o slobodi, a ja njemu: ništa mi ne treba! Zaintačio se na svome, i evo, kako vidiš, dobro živim, ne tužim se. A ako tko popusti vragu i samo jednom ga posluša, taj je propao, nema mu spasa: zaglibit će u kalu sve do tjemena i neće se izvući. I ne samo, da propadaju takvi kao što si ti, glupi seljaci, nego i plemeniti i obrazovani propadaju. Prije petnaestak godina poslali ovamo iz Rusije jednoga gospodina. S braćom nešto tamo nije podijelio i u oporuci je nešto krivotvorio. Pripovijedali su, da je knez ili barun, a možda i samo činovnik, — tko bi ga znao! No, stigao ovamo gospodin, i odmah kupio sebi u Muhortinsku kuću i zemlju: »Hoću, veli, da živim od svoga rada, u znoju lica, jer, veli, sada nisam gospodin, nego doseljenik.« Pa što, velim, neka bog pomogne, dobro si učinio. Bijaše on tada mlad čovjek, poduzetan, brižljiv; sam je i kosio, kojiput i ribu lovio, i po šezdesetak vrsta naokolo jahao. Samo eto ti nevolje: već od prve godine, stao odlaziti u Girino, u poštanski ured. Stoji, kojiput na mojoj skeli i uzdiše: »Eh, Semjone, nešto mi dugo od kuće ne šalju novaca!« Ne treba, velim, Vasilije Sergejiču, novaca. Što će vam? Vi ono staro pustite, zaboravite, kao da ga nikako nije ni bilo, kao da ste samo sanjali o njemu, nego počnite život od početka. Ne slušajte, velim, vraga, — on vas neće na dobro uputiti, u omču će

vas stegnuti. Sada novaca želite, velim, a proći će malo vremena, i eto ti ga, štogod ćete drugo zaželjeti, a onda još i još. Ako li, velim, želite sebi sreću, onda prije svega ništa ne želite. Da... Ako je već, velim mu, vas i mene sudbina gorko uvrijedila, onda ne treba da od nje milost molimo i da joj se do zemlje klanjamo, već je treba prezirati i smijati joj se. U protivnom će se ona sama nama narugati. Eto, tako mu velim... Otprilike nakon dvije godine prevozim ja njega na drugu stranu, a on trlja ruke i smije se. »Idem, veli, u Girino pred ženu. Sažalila se, veli, na me, doputovala. Lijepa mi je, dobra.« A sad sam se od radosti čak zapuhao. Eto ti ga, sutradan vozi se sa ženom. Dama mlada, lijepa, u šeširiću; u naručju joj djetešce — djevojčica. I puno svakakve prtljage. A moj se Vasilije Sergejič vrti oko nje, ne može da je se nagleda i nahvali. »Da, brate Semjone, i u Sibiru žive ljudi!« No, u redu, mislim ja, nećeš se obradovati. I od tog vremena, gotovo svake je sedmice stao u Girino navraćati: nisu li stigli novci iz Rusije. A novaca mu je trebalo kiša božja. »Ona, veli, radi mene ovdje u Sibiru svoju mladost i ljepotu uništava i, kaže, da sa mnom dijeli moju gorku sudbinu, i zato, kaže, moram joj ja pružiti svako zadovoljstvo«... Da bi gospođi bilo veselije, upoznao se s činovnicima i svakojakim vucibatinama. A cijelo to društvo, zna se, valja hraniti i pojiti, pa i da klavir bude, i kudravo pseto na divanu, — crklo da bog da... Raskoš, ukratko, razmaženost. Nije gospođa dugo s njim proživjela. Gdje bi ona? Glina, voda, studen, ni povrća, ni voća, naokolo neobrazovani i pijani ljudi, ponašanje im nikakvo, a ona je dama razmažena, prijestolnička... Zna se, dosadilo joj. Pa i muž, ma kako bilo, više nije gospodin, već doseljenik — nema one časti. Nakon tri, četiri godine, sjećam se, noću uoči same Gospojine viču s one obale. Otišao ja onamo na skeli, gledam — a ono gospođa, sva umotana, a s njom mlad gospodin, činovnik. Trojka... Prevezao ih ja ovamo, sjedoše — i zbogom diko! Odmagliše. A u zoru Vasilije Sergejič juri na dvojci. — »Nije li ovuda, Semjone, prolazila moja žena s gospodinom u naočarima?« Prolazila je, velim, — traži vjetar u polju. Odjurio je za njima, oko pet dana i noći jurio je za njima. Kada sam ga poslije prevozio na drugu stranu, uzvalio se na skelu te udri glavom o daske i zavijaj. U tom ti i jeste, velim, stvar. Smijem se i podsjećam ga: »I u Sibiru žive ljudi!« A on još jače udri... Poslije se zaželio slobode. Žena mu u Rusiju otišla pa i njega, znači,

onamo povuklo, da je vidi i oslobodi od ljubavnika. I poče on, brajko moj, gotovo svaki dan juriti u grad, čas na poštu, čas u grad predpostavljenima. Neprestano je slao molbe i podnosio, da ga pomiluju i vrate natrag kući, i kazivao mi, da mu je samo za brzojave otišlo dvije stotine rubalja. Zemlju je prodao, kuću Židovima založio. Osijedio je, pogrbio se, u licu požutio, upravo kao da od sušice boluje. Razgovara s tobom, i samo: khe-khe-khe... i suze mu u očima. Mučio se tako s molbama oko osam godina, a sada je opet oživio i postao veseo: novu je zabavu smislio. Kći mu je, vidiš, narasla. Gleda u nju i nagledati je se ne može. A ona je, istina bog, ugodna; ljepuškasta, crnih obrva i žive naravi. Svake se nedjelje s njome vozi u Girino u crkvu. Stoje oboje na skeli jedno pored drugoga, ona se smije, a on ne skida s nje očiju. »Da, veli, Semjone, i u Sibiru ljudi žive. I u Sibiru se nađe sreća. Pogledaj-der, kakva mi je kćerka. Drugu takvu ni za tisuću vrsta nećeš naći.« Kći je, velim, dobra, to je istina, stvarno... A sada u sebi mislim: »De, stani... Djevojka je mlada, krv vrije, živjeti hoće, a kakav je ovdje život? I poče ona, brate, da tuguje... Venula, venula i ugasla, razboljela se i sada ne može na noge. Sušica. Eto ti i sibirske sreće, dušu joj njezinu, eto ti i u Sibiru ljudi žive... Stade on obilaziti doktore dovoziti ih k sebi. Čim čuje, da postoji doktor ili gatar dvije ili tri stotine vrsta daleko, ide k njemu. Strahota, koliko je novaca za doktore potrošio, a po mojemu, bilo bi bolje te novce zapiti...

Svejedno će umrijeti. Umrijet će ona svakako, a on je onda sasvim propao. Objesit će se od tuge ili pobjeći u Rusiju — zna se. Pobjeći će, uhvatit će ga, onda sud, robija, okusit će kandžija...

— Dobro, dobro, — promrmlja Tatarin ježeći se od zime.

— Što je dobro? — upita Tolkovi.

— Žena, kćerka... Neka i robije i neka tuge, zato je vidio ženu i kćerku... Ti veliš, ništa ne treba. Ali ništa — to je loše! Žena je s njim tri godine proživjela — to mu je bog poklonio. Ništa — to je loše, a tri godine — to je dobro. Kako ne razumiješ?

Dršćući, s naporom slažući ruske riječi, kojih je on znao malo, i zamuckujući, Tatarin je počeo govoriti o tome, neka ga bog sačuva bolesti u tuđoj zemlji, da umre i bude zakopan u hladnoj zarđaloj zemlji, i kad bi mu žena došla barem na jedan dan, i ćak na jedan

sat, on bi za takvu sreću pristao da podnese kakve hoćeš muke i zahvaljivao bi bogu. Bolje jedan dan sreće, nego ništa.

Zatim je opet ispričao, kako mu je kod kuće ostala lijepa i pametna žena. Potom, uhvativši se objema rukama za glavu, on zaplaka i poče uvjeravati Semjona, da on nije ništa kriv i da trpi na pravdi boga. Njegova su dva brata i stric uzeli seljaku konje i starca namrtvo istukli, a sud nije pravedno sudio i izglasao je osudu, po kojoj su u Sibir poslali sva tri brata, a stric, bogat čovjek, ostao je kod kuće.

— Pri-iviknut ćeš se! — reče Semjon.

Tatarin je šutio i uplakanim očima zurio u vatru; lice mu je odavalo nedoumicu i strah, kao da još nije shvaćao zašto je ovdje u mraku i u vlazi, pokraj tuđih ljudi, a ne u Simbirskoj gubemiji. Tolkovi leže kraj vatre, nečemu se nasmija i poluglasno zapjeva pjesmu.

— Kakva je njoj radost s ocem? — prozbori on malo poslije. — On: je voli, tješi se, to je istina; ali, brate, ni on ti nije jagnješce: strog je otac, osoran starac. A mladim djevojkama nije potrebna strogost... Potrebna im je ljubaznost i ha-ha-ha, pa hi-ho-ho, mirisi i pomade. Da... Oh, muko naša, muko! — uzdahnu Semjon i teško se diže. — Votke je nestalo, znači, vrijeme je da se spava. A? Ja odoh, brate...

Pošto ostade sam, Tatarin nabaci na vatru suharaka, leže i, gledajući u vatru, stade misliti o rodnom selu i o svojoj ženi; kad bi žena došla barem na mjesec dana, barem na dan, a onda, ako hoće, neka otputuje! Bolje mjesec, ili čak dan, nego ništa. Ali ako žena održi obećanje i dođe čime će je onda hraniti? Gdje će tu živjeti?

Ako nemaš štogod — štogod jesti, kako ćeš onda živjeti? — upita glasno Tatarin.

Za to, što je on sada dan i noć radio veslom, plaćali su mu samo deset kopjejaka za dvadeset i četiri sata; doduše, prolaznici su davali napojnicu, ali su momci dijelili cio dohodak između sebe, a Tatarinu nisu davali ništa i samo su mu se rugali. A od nevolje je gladno, hladno i strašno... Da mu je sada, kada ga cijelo tijelo boli i dršće, poći u kolibu i leći da spava, ali tamo se nema čime pokriti i hladnije je, nego na obali; ni ovdje se nema čime pokriti, ali se ipak može barem naložiti vatra...

Za sedmicu, kada voda sasvim opane, i postave ovdje skelu, svi će skeledžije osim Semjona, biti nepotrebni, i Tatarin će početi hodati

iz sela u selo pa moliti milostinju i rad. Ženi je istom sedamnaest godina; lijepa je, razmažena, stidljiva, — zar će zaista i ona hodati po selima otkrivena lica i prositi milostinju? Ne, o tome je čak strašno i pomisliti...

Već je svitalo; jasno su se ocrtavali šlep, vrbovo grmlje na vodi i lagano talasanje, a ako se pogleda nazad — tamo je glinasta strmina, dolje kolibica pokrivena mrkom slamom, a gore se prilijepile seoske kuće. U selu su već pjevali pijetlovi.

Riđa glinasta strmina, šlep, rijeka, tuđi, zli ljudi, glad, studen, bolesti — može biti, da svega toga ustvari nema. Vjerojatno to sve on samo sniva, — mislio je Tatarin. Osjećao je, da spava i čuo svoje hrkanje... Naravno, on je kod kuće, u Simbirskoj guberniji, i treba samo da pozove ženu po imenu, i već će se ona odazvati: a u susjednoj sobi je majka... Ipak, kako ima strašnih snova! Što će oni? Tatarin se nasmiješi i otvori oči. Kakva je ovo rijeka? Volga?

Padao je snijeg.

— Ova-amo! — vikao je netko na drugoj strani. — Karba-a-as!

Tatarin se prenu i pođe da budi drugove, da plove na drugu stranu. Odijevajući usput poderane kožuhe, psujući iza sna promuklim glasovima i ježeći se od studeni, na obali se pojaviše skeledžije. Poslije sna, rijeka, od koje je udarala studen, što prodire kroz kosti, očito im se učinila odvratna i strašna. Ne žureći se, oni poskakaše u čamac... Tatarin i tri skeledžije dohvatiše dugačka vesla širokih lopata, koja u mraku bijahu nalik na rakova kliješta. Semjon se trbuhom navali na dugačko kormilo. A s druge strane još uvijek nisu prestajali da viču i dva su puta opalili iz revolvera, vjerojatno, misleći, da skeledžije spavaju ili da su otišli u selo u krčmu.

— U redu, stići ćeš! — progovori Tolkovi tonom čovjeka, uvjerena, da na ovom svijetu nije potrebno žuriti, — svejedno, velim, od toga neće biti koristi.

Teški, nespretni šlep otisnu se od obale i zaplovi između vrbova grmlja, i samo po tome, što je vrba polako odlazila nazad, vidjelo se, da nije stajao na jednom mjestu, nego se pomicao. Skeledžije su ravnomjerno, istovremeno, zamahivali veslima; Tolkovi je trbuhom ležao na kormilu i, opisujući u zraku luk, letio s jednoga ruba palube na drugi. U mraku se činilo, kao da su ljudi sjedili na nekakvoj

pretpotopnoj životinji dugih šapa i plovili na njoj u hladnu tužnu zemlju, onu istu, koju katkada snivamo za vrijeme teških snova...

Prođoše vrbik i isploviše na širinu. Na drugoj su obali već začuli lupu i ravnomjerno pljeskanje vesala i vikali: »Brže, brže!« Prođe još desetak minuta, i šlep teško udari o pristanište.

— I stalno sipa, i stalno sipa! — mrmljaše Semjon, brišući s lica snijeg. — I odakle ga toliko, bog bi znao!

Na drugoj je strani čekao suhonjav starac osrednjega rasta u kratkoj bundi od lisičjeg krzna i u bijeloj jagnjećoj šubari. Stajao je podalje od konja i nije se micao; imao je sumoran, usredsređen izgled, kao da se nastojao nečega sjetiti pa se ljutio na svoje neposlušno pamćenje. Kada mu Semjon pristupi i smiješeći se skide kapu, on reče:

— Žurim u Anastasjevku. Kćerki je opet gore, a u Anastasjevku je vele premješten novi doktor.

Uvukoše tarantas na šlep i zaploviše nazad. Čovjek, kojega je Semjon nazivao Vasilijem Sergejevičem cijelo vrijeme, dok su plovili, nepomično je stajao, čvrsto stišćući svoje debele usne i gledajući u jednu točku; kada ga je kočijaš zamolio za dopuštenje, da zapali u njegovoj prisutnosti, on ništa ne odgovori, upravo kao da nije čuo. A Semjon trbuhom ležeći na kormilu podrugljivo ga je gledao i govorio:

— I u Sibiru ljudi žive. Ži-ive!

Na licu Tolkovoga bijaše pobjednički izraz, kao da je nešto dokazao i kao da se radovao, da se dogodilo upravo onako, kako je on mislio. Nesretan, bespomoćan izgled čovjeka u kratkoj lisičjoj bundi, očito mu je pružao veliko zadovoljstvo.

— Prljavo je sada putovati, Vasilije Sergejiču, — reče on, kad su na obali uprezali konje. — Da ste pričekali s putovanjem još koje dvije sedmice, dok se malo osuši. A mogli ste da i ne putujete uopće... Kad bi kakva korist bila od putovanja, a i sami izvolite znati, da ljudi putuju dok je svijeta i vijeka, a ipak nikakve koristi. Tako je!

Vasilij Sergejič šutke dade napojnicu, sjedne u tarantas i pođe dalje.

— Evo, juri po doktora! — reče Semjon, ježeći se od studeni. — Da, traži pravoga doktora, dostiži vjetar i polju, hvataj vraga za rep, da mu dušu njegovu... Kakvih li luđaka, gospode, oprosti mi griješniku!

Tatarin pristupi k Tolkovom, i gledajući ga s mržnjom i gađenjem, drhćući i miješajući u svome lošem govoru tatarske riječi, progovori:

— On dobro... dobro, a ti loše! Ti loše! Gospodin je plemenita duša, odličan, a ti si zvijer, ti si loše! Gospodin je živ, a ti si crknut... Bog je stvorio čovjeka da živ bude, da i radost bude, i tuga bude, i nevolja bude, a ti hoćeš ništa, znači, ti nisi živ, već kamen, glina! Kamenu ne treba ništa i tebi ništa. Ti si kamen — i bog te ne voli, a gospodina voli!

Svi se nasmijaše; Tatarin se namršti, mahnu rukom, i, umotavajući se u svoje dronjke, pođe prema vatri. Skeledžije i Semjon umornim korakom odoše u kolibu.

— Hladno je! — promuklim će glasom jedan skeledžija, protežući se na slami, kojom bijaše prekriven vlažni zemljani pod.

— Da, nije toplo! — složi se drugi. — Robijaški život!...

Svi polijegaše. Vrata se od vjetra otvoriše i u kolibu nanese snijega. Nikome se nije dalo da ustane i zatvori vrata: bijaše hladno i nije im se dalo.

— A meni je lijepo! — progovori Semjon zanoseći se u san. — Daj bože svakom ovakav život.

— Ti si se, zna se, robijom srodio. Tebi ni vrazi ništa ne mogu.

Izvana se za čuše zvuci, nalik na pasje zavijanje.

— Što je to? Tko je to tamo?

— To Tatarin plače.

— Gle ga... Čudak!

— Na-aviknut će se! — reče Semjon i smjesta zaspa. Uskoro zaspaše i ostali. A vrata ostadoše onako nezatvorena.

Prijevod M. Mulić.

Prvi puta štampano u časopisu »Svjetska ilustracija«, br. 20, 1892. s podnaslovom Crtice Ant. P. Čehov a i njegovim faksimilom. Nakon manjih prerada uvršteno u knjigu »Novele i pripovijetke« M. 1894. Bez promjena preštampano u V. knj. Sabranih djela 1901. god.

SUSJEDI

Pjotr Mihajlič Ivašin bijaše veoma neraspoložen: njegova je sestra, djevojka, otišla Vlasiču, oženjenu čovjeku. Da se nekako oslobodi teškog, tužnog raspoloženja, koje ga nije napuštalo ni kod kuće, ni u polju, dozivao je upomoć osjećaj pravednosti, svoja poštena, dobra uvjerenja — ta on je uvijek bio za slobodnu ljubav! — ali to nije pomagalo, on je svaki put nehotice, dolazio do istog zaključka, kao glupa dadilja, to jest, da je sestra rđavo postupila, a Vlasič ukrao sestru. I to bijaše teško.

Majka cio dan nije izlazila iz svoje sobe, dadilja je šaptala i stalno uzdisala, tetka se svaki dan spremala da otputuje, i njezine su kovčege čas iznosili u predsoblje, čas unosili natrag u sobu. U kući, u dvorištu i u vrtu bijaše tišina, upravo onako, kao da je u kući pokojnik. Teta, služinčad i čak seljaci, činilo se Pjotru Mihajliču, zagonetno su i u nedoumici gledali u njega, kao da su htjeli reči: »Zaveli ti sestru, pa što ti ništa ne poduzimaš?« I prekoravao je sebe zbog nepokretnosti, premda nije ni znao, u čemu se zapravo moralo sastojati djelovanje.

Tako je prošlo šest dana. Sedmoga dana — bijaše to nedjelja poslije ručka, — konjanik donese pismo. Adresa bijaše napisana poznatim ženskim rukopisom: »Njezinom Prevash. Ani Nikolajevnoj Ivašinoj«. Pjotru se Mihajliču zbog nečega učinilo, da je na omotu pisma, u rukopisu i u nedopisanom »Prevash.« bilo nešto izazovno, prkosno, liberalno. A ženski je liberalizam tvrdoglav, neumoljiv, surov...

»Ona će prije pristati da umre, nego da popusti nesretnoj materi i da je zamoli za oproštenje«, — pomisli Pjotr Mihajlič idući k majci s pismom.

Majka je ležala u postelji, odjevena. Ugledavši sina, naglo se diže, pa popravljajući sijede kose, što su joj ispale ispod noćne kape, brzo upita:

— Što je? Što je?

— Poslala je... — reče sin pružajući joj pismo.

Zinino ime i čak riječ »ona« nije se izgovaralo u kući; o Zini su govorili bezlično: »poslala«, »otišla«... Majka je prepoznala kćerkin

rukopis i lice joj je postalo ružno, neugodno, a sijede kose opet ispadoše ispod noćne kape.

— Ne! — reče ona mičući rukama kao da joj je pismo opeklo prste. — Ne, ne, nikada! Nipošto!

Majka histerično zajeca od jada i stida; ona bi, očito, rado pročitala pismo, ali joj je smetao ponos. Pjotr Mihajlič shvaćao je, da bi njemu samome valjalo otvoriti pismo i pročitati ga na glas, ali ga najednom obuze srdžba, kakve nikada prije nije osjećao; istrča u dvorište i viknu konjaniku:

— Reci, da odgovora neće biti! Ne će biti odgovora! Tako reci, mrcino!

I razdera pismo; zatim mu suze navrdješe na oči, i, osjećajući se surovim, krivim i nesretnim, on ode u polje.

Bila mu je tek dvadeset i osma godina, ali već bijaše debeo, odijevao se starački u sve široko i prostrano a patio od zaduhe. Po svemu je naginjao da bude vlastelin, neženja. Nije se zaljubljivao, o ženidbi nije mislio, i volio je samo majku, sestru, dadilju, vrtlara Vasiljiča; volio je dobro pojesti, odspavati poslije ručka, porazgovarati o politici i o uzvišenim stvarima... U svoje vrijeme završio je sveučilište, ali sad je na to gledao kao da je odslužio obavezu, neizbježnu za mladiće od 18-21 godina; uopće, misli, koje su mu se sada rojile po glavi, nisu imale ništa zajedničko sa sveučilišnim i onim naukama, koje je tamo slušao.

U polju bijaše vruće i tiho, kao pred kišu. U šumi bijaše zapara i širio se težak miris borova i gnjiloga lišća. Pjotr Mihaljič se često zaustavljao i brisao mokro čelo. Pregledavao je svoje ozime i jare usjeve, obišao polje djeteline, i dva, tri puta na ivici šume potjerao divlju patku s pačićima; cijelo je vrijeme mislio, da ovo nesnosno stanje ne može trajati vječno te da ga ovako ili onako treba dokrajčiti. Dokrajčiti kako god glupo, divlje, ali svakako dokrajčiti.

»Ali kako? Što da se radi?« — pitao je sam sebe i molećivo pogledao nebo i drveće, kao da ih moli za pomoć!

Ali su nebo i drveće šutjeli. Poštena uvjerenja nisu pomagala, a zdravi smisao je došaptavao, da se teško pitanje ne može riješiti drugačije, već glupo, i da današnja scena s konjanikom neće biti posljednja takve vrste. Što će još biti — strašno je i pomisliti!

Kada se vraćao kući, već je zalazilo sunce. Sada mu se već činilo, da se pitanje nikako ne može riješiti. Sa svršenom se činjenicom miriti nije moguće, ne pomiriti se, također nije moguće, a sredine nema. Kada je, skinuvši šešir i omahujući se rupčićem, išao putom, i do kuće ostalo oko dvije vrste, odostrag se začu zvonjenje. Bijaše to dosjetljiv i veoma uspio izbor zvonaca i praporaca, koji su izdavali staklene zvuke. I takvim se zvoncima vozio samo policijski upravnik Medovski bivši husarski oficir, čovjek koji je spiskao svoj imutak i propao, bolestan čovjek, dalji rođak Pjotra Mihajliča. Kod Ivašinih bio je domaći čovjek, i prema Zini je gajio nježan roditeljski osjećaj i oduševljavao se njome.

— A ja k vama, — reče on, prestigavši Pjotra Mihajliča. — Sjednite, povest ću vas.

Smijao se i veselo gledao: očito još nije znao, da je Zina otišla Vlasiču; možda su ga već o tome izvjestili, ali on nije vjerovao. Pjotr Mihajlič nađe se u nezgodi.

— Izvolite, — mrmljaše on, crveneći se do suza i ne znajući što i kako da slaže. — Veoma mi je drago, — nastavi on, nastojeći da se nasmije, — ali... Zina je otputovala, a majka je bolesna.

— Kakva neprijatnost! — reče policijski upravnik, zamišljeno gledajući na Pjotra Mihaljiča. — A ja sam se spremao da kod vas provedem večer. Pa kamo je otišla Zinaida Mihajlovna?

— Sinjeckima, a odanle, čini se, željela je u manastir. Ne znam sigurno.

Policijski upravnik još malo porazgovara i okrenu natrag. Pjotr Mihajlič išao je kući i s užasom mislio, što li će osjećati upravnik, kad sazna istinu. I Pjotr Mihajlič zamisli taj osjećaj i preživljavajući ga, uđe u kuću.

»Pomozi, gospode, pomozi...« — mislio je on.

U blagovaonici je za večernjim čajem sjedila samo teta. Kao i obično, na licu joj bijaše takav izraz, da ona, iako je slaba i nezaštićena, neće nikome dopustiti, da je uvrijedi. Pjotr Mihajlič sjede na drugi kraj stola (on nije volio tetku) i stade šutke piti čaj.

— Majka ti danas opet nije ručala, — reče tetka. — Valjalo bi, Petruša, da pripaziš. Budeš li sebe morio gladom nećeš time nevolji doskočiti.

Pjotru Mihajliču učini se ružno, što se tetka petlja u tuđe poslove, i čini, da njezin odlazak zavisi od toga, što je otišla Zina. Htio joj je nagovoriti drskosti, ali se svladao. I, savlađujući se, on osjeti, da je došao zgodan čas, da djeluje, i da nema snage da dalje podnosi. Ili da smjesta djeluje, ili da padne na pod, da viče, udara glavom u pod. Zamislio je Vlasiča i Zinu kako se oboje, liberalni i zadovoljni sobom, ljube sada gdjegod pod klenom, i sve ono teško i srdito, što se u njemu skupljalo tokom sedam dana, svali se na Vlasiča.

»Jedan je zaveo i ukrao sestru, — pomisli on, — drugi će doći i mater zaklati, treći će upaliti kuću i pokrasti... I sve to pod maskom prijateljstva, visokih ideja, patnji!«

— Ne, toga neće biti! — najednom viknu Pjotr Mihajlič i udari šakom o stol.

Skoči i istrča iz blagovaonice. U konjušnici je stajao osedlan upravnikov konj. On ga pojaha i odjuri k Vlasiču.

U duši mu se događala prava bura. Osjećao je potrebu da učini nešto neobično, naglo, pa makar se poslije morao kajati cijeloga života. Da Vlasiča nazove podlacom, da ga ošamari i zatim izazove na dvoboj? Ali Vlasič nije od onih, koji se tuku na dvoboju; a od podlaca i šamara on će postati samo nesretniji i dublje se povući u samoga sebe. Ti nesretni, neodgovorni ljudi, — najnesnosniji su, najteži ljudi. Uvijek prolaze nekažnjeno. Kada nesretan čovjek, kao odgovor na zaslužen prijekor, pogleda svojim dubokim grešnim očima, bolećivo se nasmiješi i pokorno podmetne glavu, tada se čini, da ni sama pravednost nema snage da na njega podigne ruku.

»Svejedno. Pred njom ću ga ošinuti i nagovoriti mu drskosti«, — odluči Pjotr Mihajlič.

Jahao je kroz svoju šumu i preko ledina te zamišljao, kako će Zina, da opravda svoj postupak, govoriti o ženskom pravu, o slobodi ličnosti i o tome, da između crkvenoga i građanskoga braka nema razlike. Ona će na ženski način raspravljati o onome, što ne razumije. I vjerojatno, na kraju krajeva će upitati: »A što se to tebe tiče? I kojim se ti pravom petljaš?«

— Da ja nemam prava, — promrmlja Pjotr Mihajlič. — Ali to bolje... Što grublje, što manje imam prava, to bolje.

Bijaše sparno. Nisko nad zemljom rojili su se oblaci komaraca, a u pustarama su žalosno plakali vivci. Sve je nagovještavalo kišu, ali

ne bijaše ni jednoga oblačka. Pjotr Mihajlič prijeđe svoju među i potjera konja po ravnom, glatkom polju. Često je išao ovim putem i znao je na njemu svaki grmić, svaku jamicu. Ono, što mu se sada, daleko sprijeda, u sumraku, pričinjalo kao tamna hridina, bijaše lijepa crkva; mogao ju je sebi predočiti svu do sitnica, čak žbuku na vratima i telad, koja su uvijek pasla u ogradi. Za vrstu od crkve nadesno, tamni se šumarak, to je vlasništvo grofa Koltoviča. A za šumarkom već počinje Vlasičeva zemlja.

Iza crkve i grofovske šume navlačio se golemi crni oblak, i na njemu se bljeskale blijede munje.

»Eto ti ga sad! — pomisli Pjotr Mihajlič. — Pomozi, gospode, pomozi.«

Konj je od brzog trčanja šuštao, a umorio se i sam Pjotr Mihajlič. Olujni ga je oblak srdito gledao, i kao da mu je savjetovao da se vrati kući. Postade mu malo nelagodno.

»Dokazat ću ja njima, da nemaju pravo! — ohrabri se on. — Oni će govoriti da je to slobodna ljubav, sloboda ličnosti; ali je sloboda u suzdržavanju, a ne u podčinjavanju strastima. Kod njih je razvrat, a ne sloboda!«

Evo velikog grofovskog ribnjaka; posivio je i namrštio se od crnog oblaka; od njega je odisalo vlagom i vodenom mahovinom. Kraj nasipa dvije su se vrbe, stara i mlada, nježno naslonile jedna na drugu. Na tom su istom mjestu prije dvije nedjelje Pjotr Mihajlič i Vlasič išli pješke i poluglasno pjevali studentsku pjesmu: »Ne ljubiti — uništiti, znači život mlad...« Jadna pjesma!

Kad je Pjotr Mihajlič išao kroz šumu, grmio je grom, a drveće je šumjelo i savijalo se od vjetra. Trebalo se žuriti. Od šumarka do Vlasičeve kuće valjalo je još projahati livadom ne više od jedne vrste. Tu su s obje strane puta rasle stare breze. One bijahu isto tako na izgled tužne, nesretne, kao i njihov domaćin Vlasič, isto tako mršave i visoko istegnute, kao on. U brezama i u travi zašušta krupna kiša; vjetar se smjesta utiša i zamirisa mokrom zemljom i jablanima. Evo i Vlasičeve ograde so žutom akacijom, koja bijaše također mršava i istegnuta; tamo gdje se odvalila rešetka, vidio se zapušten voćnjak.

Pjotr Mihaljič već nije mislio ni o šamaru, ni o šibi, i nije znao što će raditi kod Vlasiča. Uplašio se. Bilo mu je strašno i zbog sebe i zbog sestre, i bijaše mu neprijatno, što će je sada vidjeti. Kako će se

ona držati prema bratu? O ćemu će njih oboje razgovarati? A da se vrati, dok još nije kasno? Tako razmišljajući, on po lipovoj aleji dojaha do kuće, zaobiđe široko grmlje i najednom ugleda Vlasiča.

Vlasič bez šešira, u cicanoj košulji, visokim čizmama, sagnuvši se pod kišom, išao je od ugla kuće prema stubištu; za njim je radnik nosio čekić i sandučić s čavlima. Vjerojatno su popravljali kapak na prozoru, koji je mlatarao na vjetru. Pošto ugleda Pjotra Mihajliča, Vlasič zastade.

— To si ti? — reče on i osmjehnu se. — E, baš lijepo.

— Da, došao sam, kako vidiš... — tiho progovori Pjotr Mihajlič stresajući sa sebe kišu objema rukama.

— E, baš je dobro! Veoma mi je drago, — reče Vlasič, ali ruke ne pruži: očito se nije osudio, i čekao je, da je njemu pruže. — Za zob je dobro! — reče on i pogleda na nebo.

— Jest.

Šutke uđoše u kuću.

S desne strane iz predsoblja vodila su vrata u drugo predsoblje, a zatim u dvoranu, a lijevo — u malenu sobu, gdje je zimi stanovao upravitelj. Pjotr Mihajlič i Vlasit uđoše u tu sobu.

— Gdje te je uhvatila kiša? — upita Vlasič.

— Tu blizu. Gotovo kraj kuće.

Pjotr Mihajlič sjede na krevet. Bijaše mu drago, što je hujala kiša, i što je u sobi bilo tamno. Tako je bolje: nije tako strašno, i nije potrebno subesjedniku gledati u lice. Mržnje već u njega ne bijaše, nego ga bijaše strah i krivo na samoga sebe. Osjećao je, da je slabo započeo, i da od ovoga putovanja neće biti nikakva smisla.

Obojica su neko vrijeme šutjeli, i pravili se, da osluškuju kišu.

— Hvala, Petruša, — poče Vlasič nakašljavši se. — Veoma sam ti zahvalan što si došao. To je velikodušno i plemenito od tebe. Ja to razumijem, i vjeruj mi, visoko cijenim. Vjeruj mi.

On pogleda na prozor i nastavi, stojeći u sredini sobice:

— Sve se dogodilo nekako tajno, upravo kao da smo skrivali od tebe. Svijest, da smo te mi možda uvrijedili i da se ljutiš, za vrijeme svih tih dana ležala je kao mrlja na našoj sreći. Ali dopusti da se ispričam. Nismo radili tajno zato, što smo imali u tebe malo povjerenja. Prvo, sve se dogodilo iznenada, po nekom nadahnuću, i razmišljati nismo imali kad. Drugo, to je stvar intimna, škakljiva... bilo

je nezgodno uplitati treću osobu, makar i tako blisku kao što si ti. A glavno je, u svemu ovom jako smo računali na tvoju velikodušnost Ti si najvelikodušniji i najplemenitiji čovjek. Beskrajno sam ti zahvalan. Ako ti bilo kada zatreba moj život, dođi i uzmi ga.

Vlasič je govorio tihim, muklim basom sve u jednom tonu, kao da je gudio; očito je bio uzbuđen. Pjotr Mihajlič osjeti, da je došao na njega red da govori i da bi slušati i šutjeti za njega uistinu značilo praviti od sebe najvelikodušnijeg i najplemenitijeg čovjeka, a on nije radi toga ovamo došao. Brzo ustade i reče poluglasno, gubeći dah:

— Čuj, Grigorije, ti znaš, ja sam te volio i boljega muža 7:a svoju sestru nisam želio; ali to što se dogodilo, strašno je! Strašno je i pomisliti na to!

— Zašto je strašno? — upita Vlasič uzdrhtalim glasom. — Bilo bi strašno, kad bi mi loše postupili, ali toga nema!

— Slušaj, Grigorije, ti znaš, da ja nemam predrasuda, ali, oprosti za otvorenost, po mome mišljenju, vi ste oboje postupili egoistički. Naravno, ja to neću reći Zini, to će je ogorčiti, ali ti moraš znati: majku to toliko boli, da je teško opisati.

— Da, to je žalosno, — uzdahnu Vlasič. — Mi smo to predvidjeli, Petruša, ali što nam je valjalo činiti? Ako tvoj postupak nekome zadaje bol, to još ne znači, da je on loš. Što da radimo! Svaki tvoj ozbiljan korak neminovno mora nekoga ogorčiti. Kad bi ti pošao da se boriš za slobodu, onda bi to također prisililo tvoju majku da pati. Što se može! Tko iznad svega stavlja mir svojih bliskih, taj se mora potpuno odreći idejnoga života.

Za prozorom jarko sijevnu munja, i taj bljesak kao da promijeni tok Vlasičevih misli. On sjede pokraj Pjotra Mihajliča i poče govoriti sasvim drugo nego li je trebalo.

— Ja, Petruška, s pobožnošću gledam tvoju sestru, — reče on. — Kada sam k tebi odlazio, uvijek sam imao neki osjećaj, kao da sam išao na proštenje, i uistinu, molio sam se Zini. Sada moje pobožno poštovanje raste svakim danom. Ona je za mene više nego žena! Više! (Vlasič uzmahnu rukama). Ona je moja svetinja. Otkako ona stanuje kod mene, ja ulazim u svoju kuću kao u crkvu. To je rijetka, neobična, veoma plemenita žena!

»E, počeo je svoju pjesmu!« — pomisli Pjotr Mihajlič; riječ »žena« nije mu se svidjela.

— A zašto se ne bi oženili kako valja? — upita on. — Koliko tvoja žena traži za razvod?

— Sedamdeset pet tisuća.

— Podosta. A da se gledate nagoditi?

— Ni kopjejke neće popustiti. To je, brate, strašna žena! — uzdahnu Vlasič. — Prije ti o njoj nikada nisam govorio bilo mi je mrsko da je spomenem, ali eto, desila se prilika, pa spominjem. Oženio sam se njome pod dojmom lijepog, poštena trenutka. U našem puku, ako hoćeš da znaš potanko, jedan se komandir bataljona vodao sa sedamnaestgodišnjom djevojkom, to jest, jednostavno, zaveo je, proživio s njom dva mjeseca i napustio je. Našla se ona, brate, u veoma strašnom položaju. Da se vrati roditeljima — bilo je stid, a ni primili je ne bi, ljubavnik ju napustio, — nema druge, već hajde u kasarnu pa se prodavaj. Drugovi iz puka bijahu zbunjeni. Ni oni nisu sveti, ali je podlost veoma bola u oči. Uz to, komandira u puku nitko nije mogao trpjeti. I da mu naprave svinjariju, razumiješ li, stadoše svi zastavnici i potporučnici sakupljati dobrovoljne priloge u korist nesretne djevojke. E, eto, kad smo se mi, mlađi oficiri okupili na savjetovanje, i kad smo počeli davati tko pet, a tko deset rubalja, meni najednom udarilo u glavu. Prilika mi se učinila veoma prikladnom za podvig. Požurio sam djevojci i vatreno joj izrazio svoje suosjećanje. I dok sam išao k njoj i zatim govorio, žarko sam je volio, kao poniženu i uvrijeđenu. Da... E, ispalo je tako, da sam je sedmicu nakon toga, zaprosio. Starješina i drugovi ustanoviše, da moj brak ne dolikuje dostojanstvu oficira. To me još jače raspali. Napisao sam, razumiješ li, dugačko pismo, u kojem sam dokazao, da moj postupak mora biti u povijesti puka zapisan zlatnim slovima i tome slično. Pismo sam poslao komandiru puka, a kopije drugovima. E, naravno, bio sam uzbuđen, i nije prošlo bez oštrih riječi. Zamolili su me, da napustim puk. Negdje mi je spremljen koncept, dat ću ti jednom zgodom da pročitaš. Napisan je s velikim osjećajem. Vidjet ćeš, kakve sam svijetle, poštene trenutke proživio. Zahvalio sam se na službi i došao sa ženom ovamo. Iza oca ostali su kojekakvi mali dugovi, novaca nisam imao, a žena je od prvoga dana sklopila poznanstva, počela se gizdati i kartati, te sam, bio prisiljen založiti imanje. Ona je, razumiješ li, provodila ružan život, a od svih mojih susjeda samo joj ti nisi bio ljubavnik. Nakon dvije

godine dao sam joj otkupninu, sve, što sam onda imao, i ona je otišla u grad. Da... I sada joj isplaćujem po tisuću i dvjesta godišnje. Grozna žena! Ima, brate, muha, koja tako stavlja ličinku na paukova leđa, da je ovaj nikako ne može zbaciti; ličinka priraste uz pauka, i pije krv iz njegova srca. Upravo je tako prirasla uza me i pije krv iz mojega srca ta žena. Ona me mrzi i prezire zato, što sam učinio glupost, to jest što sam se oženio takvom ženom kao što je ona. Moja joj se velikodušnost čini jadnom. »Pametan me je čovjek odbacio, veli, a budala pokupio.« Po njezinu mišljenju, samo je jadni idiot mogao postupiti tako, kao ja. I meni je, brate, to nepodnosivo gorko. Uopće, brate, sudbina me gazi. Do zemlje me svija.

Pjotr Mihajlič slušao je Vlasiča i u nedoumici se pitao: radi čega se ovaj čovjek mogao tako svidjeti Zini? Nije mlad — već mu je 41 godina, — mršav je, suhoparan, uskih ramena, dugačkog nosa, sa sjedinama u bradi. Govori kao da zavija, smije se bolećivo, i, kad razgovara, ružno maše rukama. Ni zdravlja, ni ljepih muških manira, ni društvenosti, ni veselosti, već tako, s vanjske strane, nešto mutno i neodređeno. Neukusno se odijeva, namještaj mu neugledan, poezije i slikarstva ne priznaje, zato što oni »ne odgovaraju na aktuelna pitanja«, to jest, on ih ne razumije; muzika ga ne dira. Gospodar je slab. Imanje mu je dovedeno do potpunoga rasula i založeno. Od druge založenice plaća dvanaest posto, a, osim toga, za mjenice je dužan desetak tisuća. Kad dolazi vrijeme da plati postotke ili da ženi pošalje novce, on moli od svih u zajam s takvim izrazom kao da mu kuća gori, i u to vrijeme bezglavo prodaje cijelu svoju zimsku zalihu suhog granja za pet rubalja, stog slame za tri rublja, i onda naređuje da se peći lože vrtnom ogradom ili starim okvirima iz staklenika. Livade su mu potrte od svinja, u šumi mlada stabla uništava seljačka stoka, a staroga drveća svake zime biva sve manje i manje; u vrtu i u voćnjaku valjaju košnice i zarđala vjedra. On nema ni talenta, ni nadarenosti, a nema čak ni obične sposobnosti, da živi kao što žive ljudi. U praktičnom životu to je naivan, slab čovjek, kojega je lako prevariti i uvrijediti, i seljaci ga ne nazivaju uzalud »priprostim«.

Liberal je, i u kotaru ga smatraju crvenim, ali i to kod njega izlazi dosadno. U njegovu slobodoumlju nema originalnosti i patetike; buni se, negoduje i raduje nekako sve u istom tonu, ne ostavljajući

snažan dojam i mlitavo, čak ni u časovima silnog oduševljenja ne podigne glavu i ostaje pogrbljen. Ali je najdosadnije od svega, što se dovija, da čak i svoje lijepe, poštene ideje, izražava tako, te one postaju banalne i zaostale. Podsjeća nas na nešto staro, davno pročitano kad on mirno, dubokoumnoga izgleda počinje da raspravlja o poštenim, svijetlim minutama, o lijepim godinama, ili kad se oduševljava omladinom, koja je uvijek išla i ide, ispred društva, ili grdi Ruse zato, što oni u trideset i prvoj godini oblače kućni haljetak i zaboravljaju ono, na što su se zavjetovali u svojoj alma matris.[66] Kad ostaneš kod njega na konaku, on ti na noćni stolić metne Pisareva[67] ili Darwina.[68] Ako kažeš da si to već čitao, tada će on izaći i donijeti Dobroljubova.[69]

To se u kotaru nazivalo slobodoumljem, i mnogi su gledali na to slobodoumlje kao na nevino i neškodljivo čudaštvo; ali ga je ono, ipak, učinilo nesretnim. Ono je bilo za njega ona ličinka, o kojoj je upravo govorio: čvrsto mu je priraslo i pilo iz srca krv. U prošlosti čudan brak prema ukusu Dostojevskoga, dugačka pisma u kopiji, napisana ružnim, nečitljivim rukopisom, ali s velikim osjećajem, beskrajni nesporazum, objašnjenja, razočaranja, zatim dugovi, po drugi puta založeno imanje, plaćanja ženi, svakoga mjeseca zajmovi — i od svega toga nikome koristi, ni sebi, ni ljudima. I sada, kao prije, uvijek se žuri, traži podvig i petlja se u tuđe poslove; kao i prije, svakom zgodom, dugačka pisma i kopije, zamorni šablonski razgovori o općini ili o podizanju domaće radinosti, ili o otvaranju sirana — razgovori jedan nalik na drugi, upravo kao da ih ne sprema u živom mozgu, već pomoću stroja. I napokon, ovaj skandal sa Zinom, za koji se ne zna, kako će se još završiti!

A međutim, sestra Zina je mlada, — tek su joj 22 godine, — lijepa je, elegantna, vesela; voli se smijati, brbljavica je, ljubitelj prepirke, strastveno voli glazbu, razumije se u odijevanje, u knjige, i u lijep namještaj, i u svojoj kući ne bi trpjela takve sobe, kao što je ova, gdje miriše na čizme i jeftinu rakiju. Ona je također liberalka, ali se u njezinu slobodoumlju osjeća obilje snage, taština mlade, snažne, smione djevojke, strastna želja da bude bolja i originalnija od drugih... Pa kako se moglo dogoditi, da je ona zavoljela Vlasiča?

»On je Don Kihot, uporan fanatik, manijak, — mislio je Pjotr Mihajlič — a ona je isto tako mekana, slabovoljna i popustljiva, kao ja... Ja i ona predajemo se brzo i bez opiranja. Ona je zavoljela njega; ali zar ga ja sam ne volim, usprkos svemu«...

Pjotr Mihajlič smatrao je Vlasiča dobrim, poštenim, ali uskogrudnim i jednostavnim čovjekom. U njegovim uzbuđenjima i stradanjima, pa i u cijelom njegovu životu, nije vidio ni bliskih, ni dalekih viših ciljeva, nego samo dosadu i nepoznavanje života. Njegovo samopožrtvovanje, i sve ono, što je Vlasič nazivao podvigom ili poštenom pobudom, činilo mu se kao nekoristan gubitak snage, i nepotrebno gađanje ćorcima, za koje se utrošilo veoma mnogo baruta. A to, što je Vlasič fanatično vjerovao u neobično poštenje i nepogrešivost svoga mišljenja, činilo mu se naivnim i čak boležljivim; i to, što se Vlasič, cijeloga svoga života nekako dovijao da miješa ništavno s uzvišenim, što se glupo oženio i smatra to junaštvom, te zatim imao veze sa ženama i vidio u tome triumf nekakve ideje, — to bijaše upravo neshvatljivo.

Ali je ipak Pjotr Mihajlič volio Vlasiča, osjećao u njemu prisustvo neke snage, i zbog nečega nikada nije imao snage da mu se opire.

Vlasič sjedne sasvim blizu, da porazgovara uz kucanje kiše, u mraku, već se nakašlja, spreman da ispripovijeda nešto dugačko, poput priče o svojoj ženidbi, ali Pjotru Mihajliču bijaše nepodnošljivo slušati; mučila ga je misao, da je svakoga časa ugledati sestru.

— Da, nisi imao sreće u životu, — reče on mekano, — ali, oprosti, ti i ja smo se udaljili od glavnoga. Ne govorimo o onom, što treba.

— Da, da, zaista! E, pa da se vratimo na glavno, — reče Vlasič i ustade. — Kažem ti, Petruša: savjest nam je čista. Nismo vjenčani, ali da je naš brak potpuno zakonit, — niti meni valja dokazivati, niti tebi slušati. Ti isto tako slobodno misliš kao i ja, i, hvala bogu, neslaganja kod nas u tom pogledu ne može biti. A što se pak tiče naše budućnosti, ona te ne treba plašiti. Radit ću do krvavog znoja, noću neću spavati, jednom riječju, napregnut ću sve snage, da Zina bude sretna. Njezin će život biti lijep. Upitat ćeš: hoću li ja to umjeti učiniti. Umjet ću, brate! Kad čovjek svakoga časa misli o jednom istom, onda mu nije teško postići, što želi. Ali hajdemo k Zini. Treba je obradovati.

Pjotru Mihajliču zalupa srce. On ustade i pođe za Vlasičem u predsoblje, a odanle u dvoranu. U toj golemoj, turobnoj sobi bijaše samo klavir i dugi red starinskih stolica s bronzom, na koje nikada nitko nije sjedao. Na klaviru je gorjela jedna svijeća. Iz dvorane su šuteći ušli u blagovaonicu. Ondje je također bilo prostrano i neudobno; usred sobe stajao je okrugli stol od dviju polovica na šest debelih nogu i samo jedna svijeća. Sat u velikoj crvenoj futroli, nalik na ormarić za ikone, pokazivao je pola tri.

Vlasič otvori vrata u susjednu sobu i reče:

— Zinočka, Petruška je kod nas!

U isti se čas začuše brzi koraci i u blagovaonicu uđe Zina, visoka, puna i veoma blijeda, kako da ju je Pjotr Mihajlič vidio posljednji put kod kuće, — u crnoj suknji i crvenoj bluzici s velikom kopčom na pojasu. Ona jednom rukom zagrli brata i poljubi ga u sljepočicu.

— Kakva oluja! — reče ona. — Grigorij je otišao nekamo, i ja ostala sama u cijeloj kući.

Nije bila zbunjena i gledala je brata iskreno i jasno, kao kod kuće; gledajući je, i Pjotr Mihajlič prestade osjećati zabunu.

— Ali ti se ne bojiš oluje — reče on sjedajući za stol.

— Da, ali ovdje su goleme sobe, kuća je stara i cijela odzvanja od grmljavine kao ormar s posuđem. Uopće, mila kućica, — nastavi ona, sjedajući prema bratu. — Tu nema sobe, koja ne bi izazivala kakvu ugodnu uspomenu. U mojoj se sobi, možeš zamisliti, ustrijelio Grigorijev djed.

— U kolovozu ću dobiti novce, popravit ću krilo kuće u vrtu, — reče Vlasič.

— Ne znam zašto se za vrijeme oluje sjećam djeda, — nastavi Zina. — A u ovoj su blagovaonici do smrti išibali nekakva čovjeka.

— To je zaista tako bilo, — potvrdi Vlasič i pogleda značajno Pjotra Mihajliča. — Četrdesetih je godina ovo imanje uzeo pod zakup neki Olivier, Francuz. Portret njegove kćerka leži sada na tavanu. Veoma je lijepa. Taj Olivier, kako mi je pripovijedao otac, prezirao je Ruse zbog neukosti, i nemilosrdno im se rugao. Tako je on zahtijevao, da svećenik prolazeći mimo vlastelinsku kuću, skida kapu pola vrste prije, i da se zvoni u crkvi kad se obitelj Olivierovih vozi kroz selo. Sa kmetovima, i uopće s malim ljudima ovoga svijeta, naravno, postupao je s još manjim obzirom. Jednom prilikom ovuda

je cestom prolazio jedan od najdobrodušnijih sinova skitalačke Rusije, nešto nalik na Gogoljeva bogoslovca Homu Bruta. Zamolio je da prenoći, svidio se nadzornicima, te ga ostaviše da radi u kancelariji. Ima mnogo varijacija. Jedni kažu, da je bogoslovac bunio seljake, drugi pak, — da ga je zavoljela Olivierova kći. Ne znam što je istina, ali jedne prekrasne večeri pozva ga ovamo Olivier i presluša ga, a zatim naredi, da ga tuku. Shvaćaš li, sam sjedi za ovim stolom i pije bordeaux, a konjušari tuku bogoslovca. Vjerojatno ga je mučio. Ujutro je bogoslov umro od mučenja, leš su njegov nekamo sakrili. Govori se, da su ga u Koltovičev ribnjak bacili. Podigli su pitanje, ali je Francuz platio nekoliko tisuća kome je trebalo, i otišao u Elzas. A upravo je u to vrijeme istekao rok zakupa i na tome se stvar svršila.

— Kakvi lopovi! — progovori Zina, i strese se.

— Moj se otac dobro sjećao Oliviera, i njegove kćeri. Pričao je, da je ljepotica bila divna, a pritom i ekscentrična. Ja mislim, da je bogoslovac učinio sve: i seljake bunio, i kćerku zanio. Može biti, da to uopće i nije bio bogoslovac, već nekakav inkognito.

Zina se zamislila: pripovijest o bogoslovcu i lijepoj Francuskinji očito je odvela daleko njezinu uobrazilju. Kako se činilo Pjotru Mihajliču, ona se za posljednju sedmicu nimalo nije izmijenila po spoljašnosti: samo je postala malo bljeđa. Gledala je mirno i obično, kao da je zajedno s bratom došla Vlasiču u goste. Ali je Pjotr Mihajlič osjećao, da se dogodila nekakva promjena u njemu samome. Ustvari, kad je ona prije kod kuće živjela, mogao je odlučno o svemu s njom razgovarati, a sada nije imao snage, da joj postavi čak jednostavno pitanje: »Kako ti je ovdje?« Ovo mu se pitanje činilo neumjesno i nepotrebno. Sva je prilika da se ista takva promjena desila i u njoj. Nije žurila da započne razgovor o majci, o kući, o svojoj vezi s Vlasičem; nije se opravdavala, nije govorila da je građanski brak bolji od crkvenoga, nije se uzbuđivala i mirno se zamislila zbog pripovijesti o Olivieru... I zašto su odjednom zametnuli razgovor o Olivieru?

— Vama su oboma ramena mokra od kiše, — reče Zina i radosno se nasmiješi; bijaše dirnuta tom malom sličnošću između brata i Vlasiča.

Pjotr Mihajlič osjeti svu gorčinu i strahotu svoga položaja. Sjetio se svoje opustjele kuće, zatvorenoga klavira i Zinine svijetle sobe, u koju sada više nitko ne ulazi; sjetio se, da u alejama parka više nema tragova malenih nogu, i da se više nitko prije večernjega čaja uz glasan smijeh ne odlazi kupati. Ono, uza što se on sve više i više privikavao od najranijega djetinjstva, o čemu je volio misliti kada bi sjedio kojiput u zagušljivom razredu, ili fakultetskoj dvorani, — jasnoća, čistoća, radost, sve što je napunjalo kuću životom i svijetlom, nepovratno je otišlo, nestalo i pomiješalo se s grubom nespretnom pripovijesti o nekakvom komandiru bataljona, velikodušnom zastavniku, razvratnoj ženi, djedu koji se ustrijelio... I započinjati razgovor o majci ili misliti, da se prošlost može vratiti, značilo bi ne razumijeti ono, što je jasno.

Oči se Pjotru Mihajliču napuniše suzama, i ruka, koja je ležala na stolu, zadrhta. Zina je pogodila o čemu je on mislio, pa se i njoj oči zacrvenješe i zablistaše.

— Grigorije, hodi ovamo! — reče ona Vlasiču.

Oboje se udaljiše od prozora, te stadoše govoriti o nečemu šapatom. I po tome, kako se Vlasič nagnuo k njoj, i kako je ona njega gledala, Pjotr Mihajlič još jednom shvati, da je sve već nepopravljivo svršeno, i da ni o čemu ne treba govoriti... Zina izađe.

— Tako je to brate, — progovori Vlasič poslije šutnje, tarući ruke i smiješeći se. — Nedavno sam nazvao naš život srećom, ali sam to učinio tako reći, pokoravajući se stilističkim zahtjevima. A zapravo, osjećaja sreće još nije bilo. Zina je cijelo vrijeme mislila o tebi, o majci, i mučila se; gledajući nju i ja sam se mučio. Ona je slobodna narav smiona, ali je bez navike, znaš, teško, a usto je i mlada. Posluga je naziva gospođicom; čini se sitnica, ali to nju uzbuđuje. Tako je to, brate.

Zina donese pun tanjur šumskih jagoda. Za njom je ušla malena sobarica, naizgled ponizna i zatucana. Ona postavi na stol vrč mlijeka i duboko se pokloni. U njoj bijaše nešto zajedničko sa starinskim namještajem, isto tako ukočeno i dosadno.

Kiša se više nije čula. Pjotr Mihajlič jeo je jagode, a Vlasič i Zina su ga šutke gledali. Približavalo se vrijeme nepotrebnoga, ali neizbježnoga razgovora, i sve troje su već osjećali njegovu težinu. Pjotru Mihajliču se oči opet napuniše suzama; on odmaknu od sebe

tanjur i reče, da mu je već vrijeme poći kući, jer će biti kasno, i, po svojoj prilici, opet će udariti kiša. Nastade čas, kad je Zina iz pristojnosti morala načeti razgovor o domaćima i o svome novom životu.

— Kako je kod kuće? — upita ona brzo, i njezino blijedo lice zadrhta — Što radi mama?

— Znaš ti mamu... — odgovori Pjotr Mihajlič, ne gledajući u nju.

— Petruša, ti si mnogo razmišljao o tome, što se dogodilo, — poče ona, uhvativši brata za rukav, i on shvati, kako joj bijaše teško govoriti. — Ti si mnogo mislio; reci mi, može li se računati, da će se mama bilo kada pomiriti s Grigorijem... i uopće s ovim stanjem?

Stajala je blizu brata, licem u lice, i on se začudio što je ona tako lijepa, i što on to prije kao da nije opažao; i to, što je njegova sestra, licem nalik na majku, mekušna, elegantna, živjela kod Vlasiča i s Vlasičem, pokraj ukočene sobarice, pokraj stola sa šest nogu, u kući, gdje su namrtvo šibali živa čovjeka, što ona neće sada s njime poći kući, nego ostati ovdje noćiti, — to mu se činilo kao nevjerojatan apsurd.

— Znaš ti mamu... — reče on, ne odgovarajući na pitanje. — Mislim, da bi se trebalo držati... štogod učiniti, zamoliti je za oproštenje, što li...

— Ali moliti za oproštenje, — znači praviti se, da smo loše postupili. Da mamu umirim, spremna sam da lažem, ali to neće imati nikakva smisla. Poznam ja mamu. E, što će biti, to će biti! — reče Zina, razveselivši se stoga, što je najneugodnije već bilo rečeno. — Pričekat ćemo pet, deset godina, strpit ćemo se, a onda što bog da.

Ona uze brata pod ruku i, kada je prolazila kroz mračno predsoblje, stisnu mu se uz rame.

Izašli su na stepenište. Pjotr Mihajlič se oprosti, i krenu korakom; Zina i Vlasič pođoše da ga malo otprate. Bijaše tiho, toplo i divno je mirisalo sijenom. Na nebu su među oblacima jasno gorjele zvijezde. Stari Vlasičev voćnjak, koji se u svome vijeku nagledao toliko tužnih događaja, spavao je umotan u mrak, te zbog nečega bijaše tužno prolaziti kroz njega.

— A ja i Zina smo danas poslije ručka proveli uistinu nekoliko svijetlih časova! — reče Vlasič. — Pročitao sam joj naglas izvrstan članak o pitanju preseljavanja. Pročitaj brate! Tebi je to prijeko

potrebno! Članak je izvanredan zbog svoje čestitosti. Nisam izdržao i napisao sam u redakciju pismo da predaju autoru. Napisao sam samo jedan redak. »Zahvaljujem i čvrsto stišćem poštenu ruku!«

Pjotr Mihaljič htjede reći: »Ne petljaj se ti, molim te, u tuđe poslove!« — ali prešutje.

Vlasič je išao uz desni stremen, a Zina uz lijevi; kao da su oboje zaboravili da je potrebno vratiti se kući, a bijaše vlažno i već bijahu na domaku Koltovičeva šumarka. Pjotr je Mihajlič osjećao, da oni od njega nešto očekuju, iako sami ne znaju što, i postade mu ih nepodnosivo žao. Sada, kad su išli pokraj konja, pokorna izgleda i zamišljeni, on bijaše duboko uvjeren, da su nesretni, i da sretni ne mogu biti, i njihova mu se ljubav činila kao tužna, nepopravljiva greška. Od sažaljenja i svijesti, da im ničim ne može pomoći, zapao je u ono stanje duševne malaksalosti, kad je on, da se izbavi teškoga osjećaja sućuti, bio spreman na svakakve žrtve.

— Ja ću vam dolaziti na konak, — reče on.

Ali to bijaše nalik na to, kao da je pravio ustupke, i nije ga zadovoljilo. Kad se zaustaviše kraj Koltovičeva šumarka, da se oproste, on se nagnu k Zini, dotaknu joj se ramena i reče:

— Ti, Zina, imaš pravo. Dobro si postupila!

I, da ne bi rekao više i rasplakao se, ošinu konja i odjuri u gaj. Ujahavši u mrak, on se obazre i vidje kako su Vlasič i Zina išli kući cestom — on široko koračajući, a ona pored njega ubrzanim korakom i poskakujući, — i živahno o nečemu razgovarali.

»Ja sam — stara baba, — pomisli Pjotr Mihajlič. — Išao sam zato, da riješim pitanje, a još sam ga bolje zamrsio. E, bog s njim!«

Na duši mu bijaše teško. Kad minu šuma, on potjera korakom, a zatim kraj ribnjaka zaustavi konja. Imao je želju, da nepomično sjedi i razmišlja. Izlazio je mjesec i kao crveni stup odražavao se na drugoj strani ribnjaka. Negdje je muklo grm jelo. Pjotr Mihajlič je, ne trepnuvši, promatrao vodu i zamišljao sestrin očaj, njezinu patničku bljedoću i suhe oči, u kojima će skrivati od ljudi svoje poniženje. Zamislio je njezinu trudnoću, majčinu smrt, njezinu sahranu, Zinin užas... Ponosna, sujevema starica neće završiti drugačije nego smrću. Strašne su se slike budućnosti ocrtavale pred njim na tamnoj glatkoj vodi, a između blijedih ženskih likova vidio je samoga sebe,

malodušnoga, slaboga, s licem čovjeka, koji osjeća da je nešto skrivio...

Na udaljenosti od sto koraka na desnoj obali stajalo je nepomično nešto tamno — je li to čovjek ili visoki panj? Pjotr Mihajlič se sjeti bogoslovca, kojega su ubili i bacili u ovaj ribnjak.

»Olivier je neljudski postupio, ali ipak jd na ovaj ili onaj način riješio pitanje, a ja, eto, ništa nisam riješio, i samo sam zapetljao stvar, — pomisli on zagledajući se u tamnu priliku, nalik na priviđenje. — On je govorio i činio ono, što je mislio, a ja govorim i činim drugačije nego što mislim; pa i ne znam sigurno, što zapravo mislim«...

On dojaha do tamne prilike: bijaše to stari gnjili stup, koji je ostao od neke gradnje.

Iz šumice i Koltovičeva imanja snažno zamirisa đurđicama i medonosnim travama. Pjotr Mihajlič jahaše obalom ribnjaka i tužno gledaše vodu, i sjećajući se svoga života, uvjeravaše se, da je dosada govorio i ćinio drugačije, nego li je mislio, i ljudi su mu plaćali istom cijenom, i zbog toga je sav život sada u njegovim očima isto tako taman, kao ova voda, u kojoj se odražavalo noćno nebo i ispreplelo vodeno bilje. I činilo mu se, da se to ne da popraviti.

Prijevod M. Mulić.

Prvotno štampano u časopisu »Nedjeljni svezak«, br. 7, 1892. potpisom: Anton Čehov. S novom podjelom na poglavlja uvršteno u knjigu novela i pripovijesti što je izišla u Moskvi 1894. g. 1901. god. ponovno prepravljeno i uvršteno u VIII. knjigu Sabranih djela.

PAVILJON BR. 6

I

U bolničkom dvorištu stoji omanja zgrada, okružena cijelom šumom čička, koprive i divlje konoplje. Krov joj je zarđao, dimnjak se napola srušio, stepenice na ulazu su strunule i obrasle travom, a od žbuke na zidovima ostali su samo tragovi. Prednjim pročeljem gleda ta zgrada na bolnicu, a stražnjim u polje, od kojega je odvaja stara bolnička ograda, povrh koje su čavli. Ti čavli okrenuti su šiljcima prema gore, te ograda i ova zgrada imaju onaj osobiti, nujni, ukleti izgled, kakav se kod nas viđa samo u bolničkim i kaznioničkim građevinama.

Ako se ne bojite da ćete se opeci o koprivu, pođimo po uskoj stazici, što vodi do zgrade, i razgledajmo što se događa unutra. Otvorimo li prva vrata, eto nas u hodniku. Ovdje su oko zidova i peći nabacane cijele hrpe bolničke ropotarije. Strunjače, stare poderane haljine, hlače, košulje s plavim vrpcama, nevaljana, iznošena obuća — sve je to nagomilano u hrpe, zgnječeno, ispremiješano, gnjije i zagušljivo smrdi.

Na tim starim dronjcima vazda leži, s lulom u zubima, čuvar Nikita, — stari, isluženi vojnik s istrošenim epoletama. Ima surovo, ispijeno lice, nadvisle obrve, što licu daju oblik stepskog ovčarskog psa, i crveni nos; stasom nije visok, naoko je suhonjav i žilav, ali držanje mu je impozantno i pesti zdrave. Spada među one prostodušne, pozitivne, neobično marljive i tupe ljude, koji iznad svega na svijetu vole poredak i zato su uvjereni, da bolesnike treba tući. On udara po licu, prsima, leđima, kud mu ruka dohvati, i uvjeren je, da bez toga ovdje ne bi bilo reda.

Zatim ulazite u veliku prostranu sobu, koja zaprema čitavu zgradu, ako ne računamo hodnik. Zidovi su ovdje oličeni blatno-modrom bojom, strop je zadimljen kao u sobi za pušenje — jasno je, da se ovdje po zimi peči dime i da vonja po garu. Prozori su iznutra osigurani željeznim rešetkama. Pod je blatan i pun iverja. Zaudara po kiselom zelju i garu od fitilja, stjenicama i amonijaku, i taj smrad vas se u prvi čas doimlje kao da ulazite u zvjerinjak. U sobi stoje postelje, pričvršćene o pod. Na posteljama sjede i leže ljudi u

modrim bolničkim haljinama i, po staroj navici, u visokim kapama. — To su luđaci.

Svega ih je petero. Samo je jedan plemić, a ostali su građanskog porijekla. Prvi do vrata, visok i mršav građanin, s crvenkastim, sjajnim brkovima i zaplakanim očima, sjedi podbočivši glavu i gleda u jednu točku. I danju i noću je žalostan, maše glavom, uzdiše i gorko se smješka. Razgovara rijetkokad, a na pitanja obično ne odgovara. Jede i pije mahinalno — kad mu donesu. Sudeći po mučnom, teškom kašlju, mršavosti i rumenilu na obrazima, njega je već načela sušica.

Za njim dolazi malen, živ, vrlo okretan starčič, oštre brade i crne kovrčave kose kao u crnca. Danju se šeće po sobi od prozora do prozora ili sjedi na svojoj postelji, podmetnuvši noge poput Turčina, te neumorno, kao zimovka, zviždute, tiho pjevulji i hihoće. Djetinju veselost i živi karakter izražava on i noću kada ustaje da se pomoli bogu, t. j. da se šakama udara po prsima i prstima zagrebe po vratima. To je Židov Mojsejka, budala, koji je poludio prije dvadeset godina kad mu je izgorjela klobučarska radionica.

Od svih bolesnika što su boravili u paviljonu br. 6, njemu je jedinome bilo dopušteno da izlazi iz zgrade, čak i iz bolničkog vrta na ulicu. Ovu povlasticu uživa već odavno, valja kao stari stanar u bolnici i kao tihi, neopasni luđak, gradski blesan, kojega su već odavno navikli viđati na ulicama, okružena dječacima i psima. U bolničkom odijelu, smiješnoj kapi i papučama, ponekad i bos i bez hlača, on je hodao po ulicama, zaustavljajući se pred vratima i dućanima, prosjačeći kopjejčicu. Ovdje mu dadu kvasa, tamo hljeba, ondje opet kopjejku, tako da se obično u bolnicu vraća sit i bogat. Sve, što god sobom donese, oduzme mu Nikita za sebe. To vojnik čini surovo, odlučno, izvrčući džepove i pozivajući boga za svjedoka, da više nikada neće Židova pustiti na ulicu, i da njemu nema ništa mržega na svijetu od nereda.

Mojsejka je vrlo uslužan. On donosi drugovima vodu, pokriva ih kad spavaju, svakome obećava da će mu s ulice donijeti po koju kopjejku i sašiti novu kapu. On žlicom hrani i svoga susjeda s lijeve strane, paralitičara. Ne postupa tako zbog sućuti, niti zbog nekakvog razloga čovjekoljublja, nego jedino zato, što oponaša susjeda s desne strane, Gromova, kojemu se nehotice pokorava.

Ivan Dmitrič Gromov, čovjek od kojih trideset i tri godine, plemić je, bivši sudbeni pristav i gubernijski tajnik, a boluje od manije proganjanja. On ili leži na postelji, smotan poput kolačića, ili hoda iz kuta u kut, tobože radi kretanja, rijetko kada sjedi. Uvijek je uzbuđen, uzrujan i tobože napeto očekuje nešto neizvjesna. Dovoljan je i najmanji šušanj u hodniku, ili povik u dvorištu da digne glavu i stane prisluškivati: ne idu li to po njega? Ne traže li njega? I njegovo lice pri tome odrazuje najveći nemir i odvratnost.

Sviđa mi se njegovo široko lice, uvijek blijedo i nesretno, koje odrazuje, kao ogledalo, borbom i tajnim strahom izmučenu dušu. Grimase su mu čudne i boležljive, ali fine crte, što ih je na njegovo lice utisnula duboka, iskrena patnja, odaju razum i inteligenciju, dok je u njegovim očima topao bljesak zdravlja. On mi se jedini sviđa jer je učtiv, uslužan i neobično delikatan u ponašanju sa svakim osim s Nikitom.

Kada kome iz ruke ispadne žlica ili dugme, on brzo skokne iz postelje i podigne. Svako jutro pozdravlja svoje drugove želeći im dobro jutro, a ne legne nikad da se od njih ne oprosti, želeći im laku noć.

Osim neprestane napetosti i grčenja, njegova se ludost očituje još i u ovom: pokatkad se uvečer umota u svoje odijelo i, drhtureći čitavim tijelom, cvokoćući zubima, počinje brzo hodati iz kuta u kut i između kreveta. Izgleda kao da ima jaku groznicu. Po tome, kako se nenadano zaustavlja i pogledava drugove, vidi se, da želi reći nešto važno, ali, misleći vjerojatno da ga neće htjeti slušati ili ga neće shvatiti, on nestrpljivo uzmahuje glavom i počinje koračati. Doskora ipak prevladava u njemu želja da govori, on se oslobađa i govori vatreno, strastveno. Govor mu je nesuvisao, grozničav, kao bulažnjenje, isprekidan, nije uvijek ni razumljiv, ali zato ipak odzvanja i u riječima, kao i u njegovu glasu, nešto vanredno dobro. Kad govori, upoznajete u njemu luđaka i čovjeka. Njegovo besmisleno govorenje ne da se točno opisati. On govori o čovječjoj podlosti, o nasilju, koje gazi pravicu, o prekrasnom životu kakav će s vremenom biti na zemlji, o rešetkama na prozorima, koje ga svaki čas podsjećaju na tupost i okrutnost nasilnika. Sve nas se to doima kao da slušamo karišik starih, ali još nedopjevanih pjesama.

II

Prije kojih 12 do 15 godina živio je u gradu u glavnoj ulici, u vlastitoj kući činovnik Gromov, čovjek solidan i imućan. Imao je dva sina: Sergeja i Ivana. Kad je već bio đak četvrtoga razreda, Sergej je obolio od nagle sušice i umro, a ta smrt bila je, rekao bih, početkom čitavoga niza nesreća, što se survaše na porodicu Gromovih. Nedjelju dana nakon pogreba Sergejeva, stari otac je bio predan sudu radi prijevare i pronevjerenja, ali zamalo je umro u tamničkoj bolnici od tifusa. Kuća i sav imetak Gromovih dođoše na prodaju, a Ivan Dmitrič i njegova majka ostadoše bez ikakvih sredstava.

Prije, dok je još otac živio, Ivan Dmitrič, boraveći u Petrogradu, gdje je polazio sveučilište, dobivao je mjesečno 60 — 70 rubalja, pa tako nije poznavao nužde; sada je trebalo da stubokom promijeni način života. Od jutra do mraka morao je poučavati za jeftine novce, baviti se prepisivanjem, ali uza sve to gladovati, jer je sve, što god je zaslužio, slao majci, da se ona nekako prehrani. Ovakav život nije Ivan Dmitrič mogao izdržati; klonuo je duhom, ostavio sveučilište i vratio se kući. Tu je u gradiću, uz protekciju, dobio učiteljsko mjesto na kotarskoj škola, ali se s prijateljima nije slagao, niti učenicima sviđao, pa je doskora napustio mjesto. Umrla mu je i mati. Pola je godine lutao bez mjesta, hranio se samim kruhom i vodom, i napokon je stupio među sudske pristave. Tu je službu vršio sve dotle, dok ga nisu odpustili zbog bolesti.

Nikada, pa ni onda, kad je bio mlađi đak, nije izgledao zdrav. Uvijek je bio blijed, mršav, lako se nahlađivao, malo je jeo, loše spavao. Samo od jedne čaše vina njemu bi se zavrtjelo u glavi i hvatala ga histerija. Uvijek ga je nešto vuklo među ljude, ali radi njegove razdražljive ćudi i sumnjičavosti ni s kim se nije mogao zbližiti i nije imao prijatelja. O gradskim stanovnicima uvijek se izražavao prezirno, govoreći da mu je mrsko i odvratno njihovo grubo neznanje i pospan, životinjski život. Govorio je u tenoru, glasno, vatreno i ne drugačije nego s negodovanjem i kao da se zgraža, ili opet oduševljeno i kao da se divi, ali uvijek iskreno. Počmi s njim razgovor o čemu hoćeš, on će sve svesti na jedno: u gradu je zagušljivo i dosadno živjeti, u društvu nema viših interesa, ono vodi tmuran, besmislen život, a čini ga raznoličnim time, što počinja nasilja, što je grubo, razvratno i licemjerno; podlaci su siti i odjeveni, dok se poštenjaci hrane koricama; potrebne su škole, mjesne novine

s poštenim smjerom, kazalište, javne čitaonice, sloga inteligentnih sila; potrebno je, da se društvo upozna i da se žacne samo sebe. Kad je sudio o ljudima, on je upotrebljavao guste boje — samo bijelu i crnu, ne priznavajući nikakvih nijansi; čovječanstvo je dijelio u poštenjake i podlace; sredine za njega nije bilo. O ženama i ljubavi govorio je uvijek strastveno, oduševljeno, ali nikad nije bio zaljubljen.

U gradu su ga, iako je oštro sudio i bio nervozan, voljeli i u odsutnosti ga ljubazno nazivali Vanjom. Njegova prirođena delikatnost, uslužnost i čestitost, moralna čistoća i njegov iznošeni kaputić, boležljivo lice i porodične nesreće nadahnjivahu svakoga prema njemu dobrim, toplim i turobnim osjećajem; osim toga je Vanja bio lijepo naobražen i načitan, znao je po mišljenju sugrađana, sve, i vrijedio u gradu kao neka vrst živoga rječnika za obavijesti.

Čitao je vrlo mnogo. Znao je sjediti u klubu i nervozno gladiti bradicu, listati časopise i knjige; a po njegovu se licu vidjelo, da ne čita, nego prosto guta, jedva dospijevši shvatiti. Možda je čitanje bilo jedna od njegovih bolesnih navika, jer je s jednakom pohlepom uzimao sve, što god bi mu dopalo ruku, čak i lanjske novine i kalendare. Kod kuće je uvijek čitao ležeći.

III

Jednog jutra ujesen, podigavši ovratnik svoga kaputa i lunjajući blatom po uličicama i dvorištima, Ivan se Dmitrič žurio k nekom građaninu, da kod njega popuni upitni arak. Bio je loše raspoložen, kao uvijek ujutro. U jednoj uličici sreo je dva kažnjenika u okovima, a pratili su ih četiri stražara s puškama. I prije bi Ivan Dmitrič često sretao kažnjenike i uvijek bi oni u njemu pobuđivali osjećaj sućuti i neugodnosti; ali sad ga se taj suret dojmio nekako osobito čudno. Njemu se najednom učinilo, da i njega mogu okovati u lance, te ga na isti način voditi po blatu u tamnicu. Pošto je obavio posao kod onoga građanina, vraćao se je kući, no kraj pošte je sreo redarstvenog nadzornika, koji ga je pozdravio, te je s njim i prošao nekoliko koraka ulicom, a to se Ivanu Dmitriču zbog nekog razloga učinilo sumnjivim. Kod kuće nije čitav dan mogao zaboraviti kažnjenike i vojnike s puškama, a nepoznat duševni nemir nije mu dao ni da čita ni da se sabere. Uveče nije u svojoj sobi zapalio niti svijetlo, a noću nije spavao, već je samo mislio o tome, da i njega mogu uhapsiti, okovati i baciti u tamnicu. Nije se osjećao ni najmanje

krivim i mogao je i za budućnost pružiti jamstvo, da neće nikoga ubiti, niti potpaliti čiju kuću, niti što ukrasti, ali, je li teško da se zločin učini nehotice, slučajno, zar nije moguće da ga tko okleveće, konačno — sudska pogreška? Ne kaže uzalud narodna poslovica, da se prosjačke torbe i tamnice nikad ne valja unaprijed odricati. A sudska je pogreška uz sadašnji sudski postupak vrlo moguća, i u tome nema ništa čudnovata. Ljudi, koji prema tuđoj nesreći imaju služben poslovan stav, na primjer suci, redarstvenici, liječnici, otupe s vremenom od navike tako, da kad bi i htjeli, ne mogu sa svojim klijentima postupati drugačije nego formalno; s te strane se oni ni u čemu ne razlikuju od seljaka, koji u stražnjem dvorištu kolje ovne i teliće i ne opaža krvi. Uz formalno, bezdušno postupanje s čovjekom ne treba sucu ništa osim jednoga: da nevina čovjeka liši svih prava i da ga osudi na tamnicu, a to jedno je: vrijeme. Sucu treba samo vremena da izvrši kojekakve formalnosti, a za njih prima i plaću, — a zatim je sve svršeno. Traži zatim pravicu i zaštitu u tom malenom, blatnom gradiću, kakvih dvije stotine vrsta od željeznice! Pa zar nije i smiješno pomišljati o pravičnosti, kad se u društvu nailazi na nasilje svake vrste kao na razumnu i shodnu potrebu, dok svaki čin milosrđa, na primjer odrješujuća osuda, izazivlje cijelu provalu neudovoljenog, osvetoljubivog čuvstva?

Ujutro je već Ivan Dmitrič ustao iz postelje potpuno zaprepašten, s hladnim znojem na čelu, već sasvim uvjeren, da ga svaki trenutak mogu uhapsiti. Ako ga jučerašnje teške misli tako dugo ne ostavljaju, — mišljaše Ivan Dmitrič, — tada to znači, da u njima ima nešto istine. Ta jesu li se te misli mogle bez ikakva povoda roditi u njegovoj glavi?

Stražar je, ne žureći se, prošao mimo prozora, — to također nije bez uzroka. Eno tamo u blizini njegova stana zaustavile se dva čovjeka i šute. Zašto šute? I za Ivana Dmitriča nastadoše mučni dani i noći. Svi prolaznici, što su išli kraj prozora njegova stana, i oni, što su odlazili u dvorište, svi su mu se činili uhodama i tajnim redarstvenicima. U podne je običavao ispravnik policije da se na dvosprežnim kolima proveze ulicom, on se to vozio sa svog imanja što je u gradskoj okolici, u redarstveni ured, ali Ivanu Dmitriču se uvijek činilo, da se ispravnik vozi previše brzo i s nekim osobitim

izražajem: očito se žuri najaviti, da je u gradu otkriven vrlo velik zločinac.

Ivan Dmitrič podrhtavao je pri svakom udarcu zvončića, pri svakom kucanju na vrata, mučio se je kad je kod domaćice sreo novog čovjeka, a kad bi sreo redara, ili žandara, smješkao se i zviždukao, da se prikaže ravnodušnim. Gotovo nijedne noći nije spavao i stalno je očekivao da će ga zatvoriti, ali je pokatkad glasno hrkao i uzdisao, ne bi li se domaćici činilo da on spava« jer, ne bude li spavao, moći će se još kome pričiniti da ga muči savjest, — a kakav je to tegoban dokaz? Činjenice i zdrava logika uvjeravahu ga, da su sve te bojazni glupost i psihopatija, da u zatvoru i tamnici, ako se stvar dublje zagleda, u biti nema ništa strašnoga, i da bi mu tamo savjest bila mirna; ali što je razboritije i logičnije umovao, to je silnija i mučnija bila njegova duševna uzrujanost. Bilo mu je kao onom pustinjaku, koji si je u prašumi htio isjeći malo mjestance, no što je revnije radio sjekirom, to je gušće i snažnije rasla šuma. Uvidjevši napokon, da je sve to umovanje suvišno, Ivan Dmitrič ga je napustio, pa se sasvim predao na milost i nemilost strahu i očaju.

Počeo je tražiti samoću, kloniti se ljudi. Služba mu ni prije nije godila, a sada mu posta upravo nesnosnom. Bojao, se da mu što ne podmetnu, ne gurnu neopazice u džep mito, a onda ga tobože zateknu na činu, ili da on sam ne učini pogrešku u uredskim spisima, koju mogu smatrati krivotvorenjem, ili da izgubi tuđe novce. Čudnovato, što njegova misao ranije nije bila tako gipka i domišljata kako je sada, kad svaki dan zamišlja tisuću raznih uzroka za to, da se ozbiljno pobojava za svoju slobodu i poštenje. No zato je u njega znatno oslabio interes za vanjski svijet, osobito za knjige, a i pamćenje ga je počelo silno ostavljati.

U proljeće, kad je okopnio snijeg, našli su u jami kod groblja dva napola strunuta trupla — starice i dječaka, sa znakovima nasilne smrti. U gradu se govorilo samo o tim leševima i nepoznatim ubojicama. Ivan Dmitrič, da ne pomisle da je on taj ubojica, hodao je ulicama i smiješio se, a kad bi sreo znance, probljeđivao bi i porumenio naizmjence i stao bi ih uvjeravati, da nema podlijega zločina, nego ubijati slabe i nezaštićene. Ta ga je laž doskora izmučila, i nakon poduljeg razmišljanja on je odlučio, da će za njega biti najbolje sakrije li se u gazdaričinu pivnicu. U pivnici je prosijedio

čitav dan, pa cijelu noć i drugi dan, strašno je ozebao i, dočekavši suton, krišom se, kao tat, pokupio u svoju sobu. Do svanuća je prostajao nasred sobe, ne maknuvši se s mjesta i prisluškujući. Rano ujutro, još prije nego li je granulo sunce, dođoše domaćici pećari. Ivan je Dmitrič dobro znao, da su došli zato, da u kuhinji poprave peć, ali mu je strah došaptavao, da su to redarstvenici, preobučeni kao pećari. On je tiho izišao iz stana i, obuzet užasom, bez kape i kaputa, potrčao na ulicu. Za njim se uz lavež otisnuše psi, negdje otraga kričao je seljak, u ušima mu je zujao zrak, i Ivanu Dmitriču se činilo da se je nasilje čitavog svijeta nagomilalo iza njegovih leđa i da juri za njim.

Zadržali su ga, odveli kući, a domaćicu poslaše da dozove liječnika. Liječnik, Andrej Jefimič, o kojem će još hiti govora, propisao je hladne obloge na glavu i kapljice od lovorike i višanja, turobno je mahnuo glavom i otišao, rekavši da više neće doći, jer se ljudima ne može zabranjivati da gube pamet. Pa, jer kod kuće nije imao sredstva da se liječi, Ivana su Dmitriča doskora otpravili u bolnicu i ondje ga smjestili u odio za venerička oboljenja. Noću nije spavao, bio je mušičav i uznemiravao je bolesnike, pa su ga zamalo, po odredbi Andreja Jefimiča premjestili u paviljon br. 6.

Za godinu dana u gradu su već posve zaboravili na Ivana Dmitriča, a njegove knjige, što ih je domaćica strpala u saonice pod sušom, raznesli su dječaci.

IV

Susjed Ivana Dmitrića s lijeve strane bio je, kako već rekoh, Židov Mojsejka, a s desne krupni, gotovo okrugli mužik, tupa, posve besmislena lica. To je bila nepomična, proždrljiva i nečista životinja, koja je već davno izgubila sposobnost da misli i osjeća. Taj vječito rasprostire oštar, zagušljiv smrad...

Nikita, koji za njim posprema, tuče ga strašno, svom snagom, ne štedeći svojih pesnica, no ovdje nije strašno što tuku, — na to čovjek navikne — već to, što ovo otupjelo stvorenje na svu tuču ne odvraća ni zvukom, ni pokretom, ni izrazom očiju, već se samo lagano njiše kao teška bačva.

Peti i posljednji stanar paviljona br. 6 je građanin, koji je nekada služio na pošti kao podvornik, to je oniski, mršavi plavi čovjek, dobra, ponešto lukava lica. Sudeći po pametnim, mirnim očima, koje

gledaju jasno i veselo, on se smatra pametnim i kao da čuva neku vrlo važnu i ugodnu tajnu. U njega je pod jastukom i strunjačom nešto takvo, što ne pokazuje nikome, ali ne od straha da mu to oduzmu, ili ukradu, već od stidljivosti. Pokatkad prilazi prozoru, okreće se leđima prema drugovima, meće si nešto na prsa i gleda, sagibajući glavu. Približi li mu se netko u taj čas, on se zbuni i skine nešto s prsiju. Ali njegovu tajnu nije teško pogoditi.

— Čestitajte mi, — govori on Ivanu Dmitriču, — mene su predložili za odlikovanje redom sv. Stanislava drugoga reda sa zvijezdom. Drugi red sa zvijezdom daje se samo inozemcima, no za mene hoće zbog nečega da učine iznimku, — smiješi se i sliježe ramenima, kao da to ne može ni shvatiti. — Priznajem, tomu se nisam nadao!

— Ja sve to ne razumijem, — odvraća mu turobno Ivan Dmitrič.

— Ali znate li što ću prije ili kasnije postići? — nastavlja bivši podvomik i lukavo škilji očima. — Ja ću svakako dobiti švedsku »Polarnu zvijezdu«. To je red, za koji se vrijedi i nešto malo pobrinuti. Bijeli križ i crna vrpca. To je vrlo lijepo.

Valjda nigdje, ni na kojem drugom mjestu nije život tako jednoličan kao u ovoj zgradi za umobolne. Ujutro se bolesnici, osim paralitika i onoga krupnog seljaka, umivaju u predsoblju iz velikog čabra, otiru se skutovima svojih haljetaka, poslije toga piju iz olovnih vrčića čaj, koji im donaša Nikita iz glavne bolničke zgrade. Svaki dobiva po jedan vrčić. U podne jedu šči od kisela zelja i kašu, a uveče dobiju kaše što preostane od ručka. U ostalo vrijeme leže, spavaju, gledaju u prozore i hodaju iz jednoga kuta u drugi. I tako svaki dan. Pa čak i bivši poštarski podvomik govori uvijek o jednim te istim stvarima.

U paviljonu br. 6 rijetko se kad nađe novih ljudi. Novih umobolnika liječnik već odavno ne prima, a na tom svijetu je malo ljudi, koji vole posjećivati zavode, gdje borave umobolni.

Dvaput mjesečno dolazi u ovaj bolnički odjel brijač Semjon Lazarič. Kako on šiša bolesnike i kako mu to pomaže činiti Nikita, i kako su zbunjeni bolesnici svaki put, kad opaze pijanog brijača koji se smije, o tome nećemo govoriti. Osim brijača nitko ne zagledava u ovu zgradu. Bolesnici su osuđeni da dz dana u dan gledaju samo Nikitu.

Uostalom, nedavno se bolnicom pronijela dosta čudna vijest... Razglasili su, da je paviljon br. 6 stao posjećivati liječnik.

V

Čudan glas!

Liječnik Andrej Jefimič Ragin — to vam je osobit čovjek svoje vrste. Govore, da je u ranoj mladosti bio vrlo pobožan i da se spremao za duhovno zvanje, pa da je 1863. god., kad je svršio nauke u gimnaziji, namjeravao stupiti u duhovnu akademiju, ali da se njegov otac, doktor medicine i kirurg, tome ujedljivo narugao te izjavio, da Andreja neće smatrati svojim sinom, pođe li među svećenike. Da li je to istinito, to ne znam, ali je sam Andrej Jefimič češće priznavao, da nikada nije osjećao sklonosti prema liječničkom zvanju niti za stručne znanosti uopće.

Bilo kako mu drago, kad je završio studij medicine, on se nije zapopio. Osobite pobožnosti nije pokazivao, pa je u početku svoje liječničke karijere tako malo naličio na duhovno lice kao i sada. Vanjština mu je teška, gruba, seljačka, svojim licem, bradom, rijetkom kosom, te krepkim, nespretnim tijelom nalikuje na krčmara na velikoj cesti, koji se je do sita nažderao, čovjeka neuzdržljiva i okrutna. Surovo lice pokriveno je modrim žilicama, oči su mu malene, nos crven. Uz visok stas i široka ramena u njega su ogromne ruke i noge, čini se, koga dohvati šakom, tomu je odzvonilo. Ali je njegov hod tih i oprezan, kao da se prikrada. Kad koga sretne u uskom hodniku, on će uvijek prvi stati da načini prolaz, a ne u basu, kako bi čovjek očekivao, nego tankim, mekanim glasom, tenorom, govori: »Oprostite!« Na vratu mu je mala oteklina, koja mu priječi da nosi tvrde ovratnike i zato uvijek ide u mekanoj platnenoj ili cicanoj košulji. On se uopće ne oblači kao liječnik. Jedan isti par cipela nosi po desetak godina, a novo odijelo, koje obično kupuje u židovskom dućanu, izgleda kao da je ponošeno i zgnječeno poput staroga; u jednom te istom kaputu prima i bolesnike, i objeduje, i odlazi u goste. No to ne čini od škrtosti, već zato, što za svoju vanjštinu nimalo ne mari.

Kad je Andrej Jefimič došao u grad da preuzme službu, »bogougodni zavod« bio je u užasnom stanju. U paviljonima, hodnicima i u bolničkom dvorištu bilo je teško disati od smrada. Bolnički sluge, čuvarice i njihova djeca spavali su u sobama s

bolesnicima. Tužili su se, da je život nepodnošljiv od žohara, stjenica i miševa. U kirurškom odjelu nije nikada nestajalo nereda. U cijeloj bolnici bila su samo dva noža za operacije, a nije bilo ni jednog toplomjera. U kupatilima držali su krumpir. Nadzornik, ključarica i ranarnik krali su od bolesnika, a o starom liječniku, predšasniku Andreja Jefimiča, pripovijedali su, da je krišom prodavao bolnički špirit, te da je od bolničkih žena i bolničarki sastavio čitav harem. U gradu su dobro znali za te nerede, pače su ih i uveličavali, ali su prema njima bili mirni. Jedni su te nerede opravdavali time, što u bolnicu odlaze jedino građani i seljaci, koji ne mogu biti nezadovoljni, jer kod kuće žive daleko gore nego u bolnici: ta neće ih valjda hraniti prepelicama! Drugi su kao opravdanje govorili, da jedan grad sam o sebi, bez pomoći zemstva, ne može uzdržavati dobre bolnice, hvala bogu što ima i nevaljanu! A mlado zemstvo nije otvaralo bolnica ni u gradu ni u njegovoj okolici, pozivajući se na to, da grad već imade svoju bolnicu.

Razgledavši bolnicu, Andrej Jefimič je došao do zaključka, da je to nemoralna ustanova i posve štetna po zdravlje stanovnika. Po njegovu mišljenju bilo bi najpametnije da bolesnici budu pušteni na slobodu, a bolnica da se zatvori. No dosjetio se, da tu nije dovoljna samo njegova volja i da bi to bilo uzalud. Ako se ćudoredna i fizička nečistoća odagna s jednog mjesta, ona se preseli na drugo. Treba počekati dok sama nestane. Osim toga, ako su ljudi otvorili bolnicu i trpe je oko sebe, to će reći, da im je bolnica potrebna. Predrasude i sve te životne nevaljalštine i nitkovluci potrebni su, jer se oni tokom vremena preobrazuju u nešto tvarno, kao gnoj u crnoj zemlji. Na zemlja nema ništa tako lijepa, što u svojem prvobitnom izvoru ne bi imalo nešto gadna.

Kad je preuzeo službu, Andrej Jefimič, kako se vidi, držao se dosta ravnodušno prema nađenom poretku. Umolio je jedino bolničke sluge i bolničarke, da ne noće u sobama bolnice, i namjestio je dva ormara sa instrumentima. Nadzornik, ključarica, ranarnik i kirurško odjeljenje ostadoše na svojim mjestima. Andrej Jefimič je vanredno volio pametne i čestite ljude, ali da oko sebe uredi pametan i pošten život, za to u njega nije bilo ni značaja, ni vjere u svoje pravo. Zapovijedati, zabranjivati i dodijavati on nipošto ne umije. Izgleda, kao da se je obavezao da neće nikad povisiti svoj

glas i upotrebiti zapovjedni ton. Reći »daj« ili »donesi« njemu je teško, kad mu se jede, on neodlučno kašljuca i govori kuharici: »Kako bih ja čaja...« ili »kako bih ja ručao...« Ali reći nadzorniku, da prestane krasti ili ga protjerati, ili sasvim ukinuti tu suvišnu, parazitsku službu, — to premašuje njegove sile. Kad Andreja Jefimiča varaju, ili mu laskaju, ili mu pružaju na potpis očito lažan račun, on crveni kao rak i osjeća se krivcem, ali račun ipak potpiše. Kad mu se bolesnici tuže da gladuju ili da bolničarke s njima grubo postupaju, on se smete i skrušeno mrmlja: — »Dobro, dobro, ja ću kasnije istražiti stvar... To će po svojoj prilici biti nesporazum...«

U prvo je vrijeme Andrej Jefimič radio vrlo marljivo. Primao je svaki dan od jutra do objeda, izvodio operacije, i čak se bavio i primaljskom praksom. Gospođe su o njemu govorile, da je marljiv i da vješto pogađa bolesti, osobito dječje i ženske. No s vremenom je i njemu stvar primjetljivo dodijala svojom jednolikošću i očitom beskorisnošću...

Danas je primio 30 bolesnika, a sutra ih eto već 35, prekosutra 40, i tako iz dana u dan, iz godine u godinu, a smrtnost se u gradu ne smanjuje, bolesnici ne prestaju dolaziti. Fizički je nemoguće, da čovjek ozbiljno pomogne svoj četrdesetorici bolesnika što mu dolaze od jutra do ručka, a to znači, da se i nehotično započinje varka. Primio je u godini dana 12.000 bolesnika, a to će otprilike reći, da je do 12.000 ljudi prevareno. A nije opet moguće da ozbiljne bolesnike strpa u bolnice i da se njima bavi po pravilima nauke, jer pravila ima, ali nema znanosti. Ako napustimo filozofiju i pedantno se pridržavamo pravila kao ostali liječnici, tada bi nam u tu svrhu bila iznad svega potrebna čistoća i ventilacija, a ne blato, zdrava hrana, a ne šči od pokvarenog kiselog zelja, napokon; potrebni su i dobri pomagači, a ne tatovi.

Pa čemu da i priječimo ljudima da umiru, kad je smrt normalni i zakoniti svršetak svakoga od nas? Kakva korist od toga, ako gdje koji trgovac ili činovnik poživi još kojih pet ili deset suvišnih godina?

Ako li vidimo svrhu liječničkog zvanja u tome, da se lijekovima olakšavaju patnje, tada nam se nehotice nameće pitanje: čemu olakšavati boli? Prvo, kažu, da patnje čovjeka usavršuju, a zatim, ako se čovječanstvo zbilja nauči olakšavati svoje patnje pilulama i kapljicama, ono će sasvim zanemariti religiju i filozofiju, u kojima je

dosada nalazilo ne samo zaštitu od svakih nesreća, nego i sreću. Puškin je uoči smrti trpio neizrecive muke, bijedni Heine je nekoliko godina ležao zbog paralize; zašto da ne boluje istom kakav Andrej Jefimič ili Matrjona Savišna, kojih je život bez sadržaja, te bi bio i potpuno pust i nalik na život sitne životinjice da nema patnji. Zagnjuren u takva razmišljanja, Andrej Jefimič je spustio ruke i nastavio odlaziti u bolnicu, ali ne baš svaki dan.

VI

Njegov život teče ovako. Ustaje obično u osam sati ujutro, obuče se i pije čaj. Zatim sjedne u kabinet da nešto pročita, ili ide u bolnicu. Ovdje, u bolnici, u uskom, tamnom hodničiću, sjede pridošli bolesnici i čekaju da budu primljeni. Mimo njih, lupkajući po podu od cigle čizmama, prolaze sluge i bolničarke, prolaze mršavi bolesnici u svojim odijelima, pronose mrtvace i posude s nečistoćom, plaču djeca, a kroz hodnik puše vjetar. Andrej Jefimič znade, da je ovo mjesto vrlo neugodno za grozničave i sušičave, i uopće za bolesnike, koji su osjetljivi, ali što da učini? U sobi za primanje čeka go ranarnik Sergej Sergejič, majušni krupni čovjek s obrijanim, čisto umivenim, nabuhlim licem, mekanih, lakih kretnji i u novoj prostranoj odjeći, više nalik na kakva senatora, nego na ranarnika. U gradu ima golemu praksu, nosi bijeli ovratnik i drži, da znade više nego liječnik, koji nema nikakve privatne prakse. U kutu, u sobi za primanje, stoji velika slika u ormaru za ikone, s teškom svijetiljkom, do nje je bijela presvlaka, na zidovima vise slike nadpastira, slika Svjatogorskoga manastira i vijenci od suhih krasuljaka. Sergej Sergejič je pobožan čovjek i voli udobnost. Slika je namještena njegovom zaslugom, u nedjelju obično čita u sobi za primanje koji od bolesnika po njegovu nalogu naglas akatist, a poslije čitanja obilazi sam Sergej Sergejič sve sobe s kadionicom i kadi ih tamjanom.

Bolesnika je mnogo, a vremena malo, i zato se liječnik ograničuje na kratko pitanje te propiše kakav lijek, na primjer kamfor ili ricinusovo ulje. Andrej Jefimič sjedi, zamišljeno podbočivši lice šakom, i mehanički stavlja pitanja. I Sergej Sergejič sjedi, tare si ruke i rijetko kada se upliće.

— Obolijevamo i nevolju trpimo zato, — govori on, — što se nevaljano molimo gospodu bogu. Da!

Za vrijeme primanja Andrej Jefimič ne vrši nikakvih operacija; on se već odavno odviknuo od njih, te je neugodno uzbuđen kada ugleda krv. Kad mora djetetu otvoriti usta, da zaviri u grlo, a dijete kriči i brani se ručicama, njemu se od toga šuma zavrti u glavi, na oči mu navru suze. On se žuri da propiše lijek i maše rukama da žena što prije odnese dijete.

Za primanja mu brzo dodija plahost bolesnika i njihova nespretnost, blizina ljepuškastog Sergeja Sergejiča, slike na zidovima i njegova vlastita pitanja, što ih nepromjenljivo zadaje već više od dvadeset godina. I pošto je primio pet, šest bolesnika, otiđe. Ostale bolesnike prima ranarnik.

S ugodnom mišlju, da, hvala bogu, odavno nema privatne prakse i da mu nitko ne smeta, Andrej Jefimič, došavši kući, odmah sjedne u kabinetu za stol i počne čitati. On čita vrlo mnogo i uvijek s velikim zadovoljstvom. Polovicu svoje plaće troši na kupovanje knjiga, a od šest soba njegova stana tri su pune knjiga i časopisa. Najviše voli historijska i filozofska djela; iz liječničke struke pretplaćen je na časopis »Vrač«,[70] te ga uvijek počinje čitati straga. Čitanje traje uvijek bez prekida po nekoliko sati i nikada ga ne umara. Ne čita tako brzo i naglo, kako je nekada čitao Ivan Dmitrič, već polagano, pronicavajući u smisao, često stane kod pojedinog mjesta koje mu se sviđa ili nije razumljivo. Blizu knjige stoji uvijek vrč s votkom i leži usoljen krastavac ili ukuhana jabuka — posve na tkanini, bez tanjura. Svakih pola sata, ne skidajući pogled s knjige, on si nalijeva čašicu votke i pije, a zatim, i ne gledajući, napipa krastavac i odgrize zalogajčić.

U tri sata prilazi oprezno na kuhinjska vrata, kašljucne i govori:

— Darjužko, kako bih ja želio objedovati...

Poslije ručka, prilično lošeg i nečistog, Andrej Jefimič šeće po svojim sobama, skrstivši ruke na prsima i misli. Kucnu četiri sata, pa pet, a on još uvijek hoda i razmišlja. Ponekad škrinu kuhinjska vrata, a na njima se pokazuje crveno, pospano Darjuškino lice.

— Andreju Jefimiču, nije li vrijeme da pijete pivo? — pita ga ona zabrinuto.

— Ne, još nije vrijeme,... odvraća on. — Ja ću počekati... počekati...

Uveče obično dolazi poštar Mihajlo Averjanič, jedini čovjek u čitavom gradu, kojega društvo ne dodijava Andreju Jefimiču. Mihajlo Averjanič bio je nekoć vrlo bogat vlastelin i služio je u konjici, ali je propao, pa je pod starost, od nužde, stupio u poštansku službu. Naoko je bodar i zdrav, ima bujne sijede zaliske, uljudno vladanje, a glas mu je zvučan i ugodan. Dobar je i osjećajan, ali se zna i razljutiti. Kad na pošti koji posjetnik prosvjeduje, ne slaže se, ili naprosto stane prosuđivati, Mihajlo Averjanič odmah porumeni, zatrese se čitavim tijelom i gromoglasno viče: »Ušutite!«, tako da je pošta već odavna izišla na glas kao ured, u kojemu je neugodno boraviti. Mihajlo Averjanič cijeni i voli Andreja Jefimiča radi obrazovanosti i duševne plemenitosti, dok se prema ostalim stanovnicima odnosi svisoka, kao prema svojima podčinjenim.

— A evo i mene! — govori on, ulazeći k Andreju Jefimiču. — Zdravstvujte, dragi moj! Nisam li vam možda već dodijao, a?

— Naprotiv, vrlo mi je drago, — odvraća liječnik. — Ja vam se uvijek radujem. Prijatelji sjednu u kabinetu na divan i neko vrijeme šuteći puže.

— Darjuška, kako bi mi piva! — veli Andrej Jefimič.

I prvu bocu ispiju također šuteći: liječnik — zamislivši se, a Mihajlo Averjanič vesela, oživljena lica kao čovjek, koji ima ispričati nešto vrlo zanimljivo. Razgovor uvijek započinje liječnik.

— Kako mi je žao, — govori on polagano i tiho, uzmahajući glavom i ne gledajući subesjedniku u oči (on nikada ne gleda u oči), — kako mi je duboko žao, dragi moj Mihajlo Averjaniču, što u našem gradu nema ljudi, koji bi voljeli i znali voditi pametne i zanimljive razgovore. To je za nas veliki gubitak. Čak ni inteligencija se ne uzvisuje iznad svakidašnjice; razina njezina razvitka, uvjeravam vas, nije ništa viša od razine nižih slojeva.

— To je prava istina. Slažem se.

— Vi ćete i sami znati, — nastavlja liječnik tiho i pomalo razvučeno, — da je na ovom svijetu sve neznatno i nezanimljivo, osim viših duševnih prosjeva čovječjega uma. Um čini oštru granicu između čovjeka i životinje, napominje o božanskom porijeklu čovjeka, te mu donekle nadomješta i neumrlost, koje nema. Polazeći s toga stanovišta, um je jedino moguće vrelo naslade. A mi ne čujemo i ne vidimo oko sebe pameti, a to će reći — lišeni smo

naslade. Istina je, mi imamo knjiga, ali one ni izdaleka nisu ono, što je živi razgovor i diskusija. Ako dopuštate, da napravim ne baš uspjelu prispodobu, knjige su tek note, a razgovor — pjevanje.

— Posve tako.

Nastaje šutnja. Iz kuhinje izlazi Darjuška, te s izrazom tupe boli, podbočivši šakom lice, zaustavlja se na vratima da prisluhne.

— Ej! — uzdahne Mihajlo Averjanič. — Vi kod sadašnjih ljudi tražite uma!

I on pripovijeda kako se je prije živjelo zdravo, veselo i zanimljivo, kakve je u Rusiji bilo inteligencije i kako je ta inteligencija visoko uzdizala pojmove o časti i prijateljstvu! Posuđivali su novce bez mjenica i smatrali sramotom ako tko nije htio da prijatelju koji oskudijeva, pritekne u pomoć! A kakve su bile vojne pustolovine, kakvi sukobi, kakvi drugovi, kakve žene! A Kavkaz — kakav je to divan kraj! A žena nekog bataljunskog zapovjednika, čudna žena, obukla je oficirsku odjeću te je uveče zalazila u gore, sama, bez pratioca. Govorilo se, da je u nekakvom kavkaskom selu imala roman s nekakvim knezom.

— Carice nebeska, majčice... — uzdiše Darjuška.

— A kako su tek pili! Kako su jeli! Kakvih je oduševljenih liberala bilo!

Andrej Jefimič sluša i ne sluša; on nešto razmišlja i pijucka pivo.

— Ja često sanjam o pametnim ljudima i o razgovorima s njima, — govori on neočekivano, presijecajući riječ Mihajlu Averjaniču. — Moj otac dao mi je prekrasnu naobrazbu, ali pod utjecajem ideja šezdesetih godina prisilio me je da budem liječnik. Meni se čini, da njega nisam onda poslušao, sada bih bio u središtu umnoga pokreta. Po svojoj prilici bio bih član nekoga fakulteta. Istina je, da ni um nije vječna stvar, već prolazna, ali vi već znate zašto prema umu njegujem posebno nagnuće. Život je dosadna zamka. Kada čovjek, koji misli, dospije do muževnosti te postane zreo čovjek, on se nehotice osjeća kao u zamki, iz koje mu nema izlaza. Doista, on je protiv svoje volje izazvan nekakvim slučajnostima iz nebitisanja u život... Zašto? On hoće da sazna smisao i cilj svoga života, — ne odgovaraju mu ili mu odgovaraju budalaštine. On kuca — ne otvaraju mu, k njemu dolazi smrt — i ta protiv njegove volje. I eto, kao u tamnici, ljudi, zbliženi općom nesrećom, osjećaju se lakše kad

se sastanu svi skupa; tako i u životu ne osjećamo te zamke kad se ljudi, koji naginju analizi i uopćavanjima, sastaju skupa i provode vrijeme u izmjenjivanju ponosnih, slobodnih ideja. U tom smislu um je naslada, koja se ne da nadomjestiti.

— Upravo tako.

Ne gledajući u oči sugovorniku, tiho i sa stankama, Andrej Jefimič nastavlja govoriti o pametnim ljudima i razgovorima s njima, a Mihajlo Averjanič ga pažljivo sluša i na sve kaže: »Sasvim je tako!«

— A vjerujete li vi u neumrlost duše? — najednom ga zapita poštar.

— Ne, cijenjeni moj Mihajlo Averjaniču, ne vjerujem i nemam razloga da u to vjerujem.

— Priznajem vam, i ja u to sumnjam. Uostalom, ja imam takav osjećaj, kao da nikada neću umrijeti. Eh, mislim ja u sebi, stari hrenu, vrijeme je umirati! A u duši nekakav glasić šapuće: »Ne vjeruj, nećeš umrijeti!«...

Oko deset sati Mihajlo Averjanič odlazi. Oblačeći u predsoblju bundu, on govori i uzdiše:

— U kakvu nas je to zabit nanijela sudbina! Najdosadnije je, što ćemo ovdje morati i umrijeti. Eh!...

VII

Pošto je ispratio prijatelja, Andrej Jefimič sjeo bi za stol i opet stao čitati. Tišinu večeri, kasnije noći, ne narušava nikakav zvuk, i čini se, kao da i samo vrijeme sustaje i zajedno s liječnikom zamire nad knjigom, i kao da ništa ne postoji do ove knjige i svjetiljke sa zelenim zaslonom. Grubo seljačko lice liječnikovo najednom zasja smiješkom blaženstva i oduševljenja pred veličanstvenošću čovječjeg uma. »O, zašto čovjek nije besmrtan? — misli on. — Čemu ta mozgovna središta, čemu krivulje, čemu vid, riječ, samoosjećaj, genij, kad sve to mora da se napokon vrati u zemlju i da se ohladi zajedno sa zemljinom korom, a zatim miljune godina bez smisla i bes svrhe leti sa zemljom oko sunca? Samo zato, da ohladni, a kasnije da leti — nije zaista trebalo da čovjek bude izazvan iz mrtvila, čovjek sa svojim visokim, gotovo božanskim umom, i da se kasnije opet, kao za porugu, pretvara u glinu«?

Izmjena tvari! Kakva je kukavština da se čovjek tješi tim surogatom neumrlosti! Nesvijesni procesi, što se događaju u prirodi,

niži su čak i od čovječje gluposti, jer u gluposti ima spoznanja i volje, a u tim procesima nema upravo ničega. A međutim, pametni govore: umiri se, tvoje biće, što je strunulo u zemlji, dat će život drugim organizmima, to jest, drugim riječima, ti ćeš biti niži od gluposti. Samo kukavica, u kojega je više straha pred smrću nego dostojanstva, može se time tješiti, što će njegovo tijelo živjeti u travi, u kamenu, u žabi... Gledati svoju neumrlost u izmjeni tvari isto je tako čudnovato, kao što bi bila glupost proricati sjajnu budućnost škrinjici za glazbalo nakon što je razbijena i postala neupotrebljivom skupocjena violina, što je u njoj bila spremljena.

Kad ura izbija, Andrej Jefimič se baca na naslon naslonjača i sklapa oči da malo razmisli. I nenadano, pod dojmom lijepih misli, iščitanih iz knjiga, on pretresa svoju prošlost i sadašnjost. I u sadašnjosti je isto što i u prošlosti. On znade, da se u onaj čas, kad se njegove misli, skupa sa zemljom, koja se ohlađuje, vrte oko sunca, tik uz liječnički stan, u velikoj zgradi, muče ljudi u bolesti i nečistoći, možda gdje tko i ne spava, već vodi borbu s insektima, ponetko dobiva groznicu, ili stenje od boli što mu je rana odviše privezana. Možda se opet bolesnici kartaju s bolničarkama i piju rakiju.

U spomenutoj godini prevareno je 12.000 ljudi, čitava bolnička institucija zasniva se i sad, kao i prije dvadeset godina, ne krađi, svađi, spletkama, kumstvu, grubom šarlatanstvu, i bolnica je još uvijek, kao negda, nećudoredna ustanova te vrlo štetna po zdravlje pučanstva. On znade, da u paviljonu br. 6, iza rešetke, Nikita tuče bolesnike i da Mojsejka danomice lunja po gradu i sabire milostinju.

S druge strane, poznato mu je, da se je medicina tokom posljednjih 25 godina strahovito promijenila.

Kad je slušao predavanja na sveučilištu, njemu se činilo, da će medicinu zadesiti udes alkemije i metafizike, a sada, kad noću čita, medicina ga dira te u njemu budi udivljenje pače oduševljenje. Doista, kakav neočekivani sjaj, kakav prevrat! Zahvaljujući antiseptičkim sredstvima, sada se izvađaju operacije, kakvima se veliki Pirogov ni u snu nije nadao. Obični kotarski liječnici odvažuju se na operaciju koljena, od stotine operacija u trbuhu samo je jedan slučaj smrtan, a kamenac se smatra takvom tricom, da o njemu čak i ne pišu. Sifilis se radikalno liječi. A teorija nasljednosti, hipnoza,

otkrića Pasteura i Kocha, higijena sa statistikom, a naša ruska, zemska medicina? Psihijatrija sa svojom sadašnjom klasifikacijom raznih vrsta bolesti, metodama raspoznavanja i liječenja — to je prema nedavnoj prošlosti čitavi Elborus. Sada mahnitima ne lijevaju na glavu hladnu vodu i ne oblače ih u vruće košulje; postupaju s njima čovječno, pače, kako se po novinama piše, udešavaju za njih predstave i plesove. Andrej Jefimič znade, da je prema sadašnjim predstavama i ukusima takva gadarija, kakav je paviljon br. 6, nemoguća samo u udaljenosti od 200 vrsta od željeznice, u gradu, gdje su načelnik i gradski zastupnici napola pismeni ljudi, koji u liječniku naziru svećenika kojemu se mora vjerovati bez prigovora, makar u usta nalijevao i rastopljeno olovo; na drugome bi mjestu novine i općinstvo već odavna razorili tu malu Bastillu.

»Ali što« — pita se Andrej Jefimič, otvarajući oči. — A što će biti od toga? I antiseptika, i Koch, i Pasteur, i bitnost stvari nije se ni najmanje promijenila. Bolesti i smrtnost uvijek su u jednakom omjeru. Luđacima priređuju predstave i plesove, ali na slobodu ih ipak ne puštaju. To će reći, da je sve to ludorija i ispraznost, te da između najbolje bečke klinike i moje bolnice zapravo nema nikakve razlike.«

Ali gorčina i osjećaj, nalik na zavist, ne dopuštaju mu da bude ravnodušan. To je možda od umora. Teška glava sklanja se nad knjigu, on stavlja ruke pod lice da mu bude mekše i misli:

»Ja služim štetnoj stvari i primam plaću od ljudi, koje varam: ja nisam pošten. Ali gle, sam po sebi, ja sam samo čestica nužnog socijalnog zla: svi kotarski činovnici štetni su i badava primaju svoju plaću... A to znači, da ja nisam kriv, što nisam čestit, već ovo doba... Da sam se rodio dvije stotine godina kasnije bio bih drugi čovjek.«

Kad odbiju tri sata on utrne svjetiljku i odlazi u spavaonicu. Ne spava mu se.

VIII

Prije dvije godine zemstvo je postalo darežljivo i odredilo je, da se svake godine daje 300 rubalja za povećanje liječničkog osoblja u gradskoj bolnici dok se ne otvori kotarska bolnica, a u pomoć Andreju Jefimiču pozvan bi okružni liječnik Evgenij Fjodorovič Hobotov. To je bio još posve mlad čovjek, — nije mu bilo ni trideset godina — visok, crnomanjast, široka lica i malih očiju, po svoj prilici

su mu pređi bili inostranci. U grad je došao bez novaca, s malim kovčežićem i s mladom, ali ne lijepom ženom, koju je nazvao svojom kuharicom. Ta je žena dojila dijete. Evgenij Fjodorovič je u kapi sa štitom i u visokim čizmama, a zimi u polubundi. On se sprijateljio s ranarnikom Sergejem Sergejičem i s blagajnikom, a ostale činovnike nazivao je zbog nekog razloga aristokratima i klonio ih se. U čitavom njegovom stanu ima samo jedna knjiga — »Najnoviji propisi bečke klinike za godinu 1881.« Kad polazi bolesniku, on uvijek uzima sobom i tu knjigu. U klubu navečer igra biljar; kartanje ne voli. Rado u razgovoru upotrebljava riječi kao što su: »kovrčnica«, »mantifoli sa octom«, »to će ti bacati sjenu«, i t. d....

U bolnicu dolazi dva puta nedjeljno, obilazi pojedine odjele i prima bolesnike. Zbog potpunog pomanjkanja antiseptičkih sredstava i rogova za puštanje krvi silno je uzbuđen, ali novih poredaka ne uvađa, jer se boji da ne uvrijedi Andreja Jefimiča. Svoga druga Andreja Jefimiča smatra starim glupanom, naslućuje da su u njega velika sredstva i potajno mu zaviđa. On bi vrlo rado stupio na njegovo mjesto.

IX

Jedne proljetne večeri, koncem ožujka, kad na zemlji više nije bilo snijega, a u bolničkom su vrtu pjevali škvorci, liječnik je ispratio do vrta svog prijatelja poštara. Upravo u taj čas ulazio je u dvorište Židov Mojsejka, vraćajući se s prosjačenja. Bio je bez kape i u slabim cipelama, obuvenim na bosu nogu, a u rukama je držao omanju verećicu s milostinjom.

— Daj kopjejčicu! — obrati se Židov liječniku, a pri tome je sav drhtao od studeni i smiješio se.

Andrej Jefimič, koji nikada nikome nije mogao nešto odbiti, pruži mu grivenik.

»Kako je to ružno,« — pomisli liječnik u sebi, pogledavši na bose noge s crvenim, mršavim gležnjevima. — Ta mokro je.«

I, pobuđivan čuvstvom, nalik i sažaljenju i odvratnosti, on pođe u bolnicu sa Židovom, pogledavajući sad njegovu ćelu, sad njegove gležnjeve. Kad je liječnik ušao, Nikita je skočio s hrpe starudija i uspravio se.

— Zdravo Nikita, — progovori Andrej Jefimič nježno. — Trebali bismo tome Židovu namaknuti čizme, jer će se inače nahladiti.

— Slušam, vaše visokoblagorođe. Dojavit ću to nadzorniku.

— Molim te. Zamoli ga u moje ime. Reci, da ga ja molim.

Vrata iz hodnika u paviljon bila su otvorena. Ivan Dmitrič, ležeći na postelji i pridigavši se na laktu, uznemireno je slušao tuđi glas i odjednom prepoznao liječnika. On se sav strese od gnjeva, skoči, te s rumenim, zlobnim licem, izvrnutih očiju, istrča na sredinu sobe.

— Liječnik je došao! — kriknu on i zahihoće. — Napokon! Gospodo, čestitam: liječnik nas je počastio svojim posjetom! Prokleti gade! — ciknu on, i s takvom bjesnoćom, kakve u njega do tada ne primjetiše, stane lupati nogom o pod. — Ubiti treba toga gada! Ne, malo je ubiti ga! Treba ga utopiti u zahodu!

Andrej Jefimič, koji je sve to slušao, zaviri iz predsoblja u sobu i nježno zapita:

— Zašto?

— Zašto? — kriknu Ivan Dmitrič i približi se liječniku prijetećim licem i grčevito se zamatajući u haljetak. — Zašto? Tat! — progovori Ivan Dmitrič kao da se zgraža i stane stiskati usne, kao da želi pljunuti. — Sljepar! Krvnik!

— Umirite se, — progovori Andrej Jefimič i stane se smiješiti, kao da je zaista nešto kriv. — Uvjeravam vas, da nisam nikada ništa ukrao. Uostalom, vi po svojoj prilici jako preuveličavate stvar. Vidim, da se ljutite na mene. Umirite se, molim vas, ako možete i recite mi hladnokrvno: zašto?

— A zašto vi mene držite ovdje?

— Zato, što ste bolesni.

— Da, bolestan. No gle, deseci, stotine luđaka šeću na slobodi, jer ih vaše neznanje ne umije razlikovati od zdravih. Zašto pak, ja i ovi nesretnici moramo ovdje sjediti za sve, kao da se mi moramo za njih žrtvovati? Vi, ranarnik, nadzornik i sva ta bolnićka gamad u moralnom pogledu stojite neizmjerno niže od svakoga od nas, zašto mi sjedimo ovdje, a vi ne? Gdje je tu logika?

— Moralno vladanje i logika nemaju tu nikakva posla. Sve stoji do slučaja. Koga su posadili, taj sjedi, koga nisu amo strpali, taj šeće po svijetu, — to vam je sve. U tome, što sam ja liječnik, a vi umobolni, nema ni morala, ni logike, već je to samo puka slučajnost.

— Te ludorije ja ne razumijem... — progovori muklo Ivan Dmitrič i sjedne na svoju postelju.

Mojsejka, koga se Nikita žacao pretraživati u liječnikovoj nazočnosti, razmetao je po postelji komade kruha, papire i kosti i drhtureći još uvijek od studeni, stao je nešto brzo, pjevušeći, govoriti židovskim jezikom. Po svojoj prilici si je umišljao da je otvorio dućan.

— Pustite me kući, — progovori Ivan Dmitrič i glas mu zadrhta.

— Ne mogu.

— Zašto ne? Zašto?

— Zato, što to nije u mojoj vlasti. Pomislite, kakva vam korist od toga, ako vas ja pustim na slobodu? Idite. Zaustavit će vas građani, ili redarstvenici i dovest će vas natrag ovamo.

— Da, da, istina je... — progovori Ivan Dmitrič i protare si čelo. — To je užasno! Ali što da činim?

Andreju Jefimiču se svidje glas Ivana Dmitriča i njegovo mlado, pametno i napregnuto lice. On poželi, da tog mladog čovjeka pogladi po licu i da ga umiri. Stoga sjedne do njega na postelju, promisli časak i progovori:

— Vi me pitate: što da činim? U vašem položaju bilo bi najbolje da odavle pobjegnete. Na žalost, to je suvišno. Vas će uhvatiti. Kad se društvo ograđuje od zločinaca, psihičkih bolesnika i uopće ljudi, koji mu nisu mili, ono je nepobjedivo. Preostaje vam samo jedno: da se pomirite s mišlju, kako je vaš boravak ovdje neophodno potreban.

— Nikome moj boravak nije potreban.

— Kad već postoje tamnice i ludnice, netko u njima mora sjediti. Ako ne vi — onda ću sjediti ja, a ako ne ja, onda netko treći. Pričekajte... kad u dalekoj budućnosti prestanu postojati tamnice i zavodi za umobolne, tada neće biti ni rešetaka na prozorima, ni takovih odijela... Dakako, to će vrijeme prije ili kasnije svakako nadoći.

Ivan se Dmitrič podrugljivo osmjehnu.

— Vi se šalite, — rekne on i žmirne očima. — Takova gospoda, kao što ste vi i vaš pomoćnik Nikita, nemaju nikakva posla s budućnošću. No budite uvjereni, dragi gospodine, da će nastati druga vremena! Ostavite, ja možda ružno govorim, smijte mi se, ali ja vam kažem, da će zasjati zora novog života, pravica će slaviti slavlje i blagdan će svanuti za nas. Ja toga neću dočekati, izdahnut ću prije, ali će to dočekati nečiji praunuci. Pozdravljam ih od sveg

srca i radujem se radi njih, radujem se! Naprijed! Neka nam pomogne bog, braćo!

Ivan Dmitrič se sjajnih očiju digao i, pružajući ruke prema prozoru, nastavio uzrujanim glasom:

— Iza ovih rešetaka blagoslivljem vas! Neka živi istina! Radujem se!

— Ne nalazim osobitog razloga da se radujem, — reče Andrej Jefimič, kojemu se kretnja Ivana Dmitriča učinila teatralnom, ali mu se i svidjela. — Tamnica i zavoda za umobolne neće biti, a istina, kako ste se izvoljeli izraziti, pobijedit će, ali bit stvari neće se promijeniti, zakoni prirode ostat će jedni te isti. Ljudi će obolijevati, starjeti i umirati kao i sada. Kakva mu drago veličanstvena zora svanula i osvjetljivala vaš život, vas će napokon zabiti u lijes i baciti u jamu.

— A neumrlost?

— Eh, trice!

— Vi ne vjerujete, no, ali ja vjerujem. U Dostojevskoga ili Voltairea netko je rekao kad boga ne bi bilo, ljudi bi ga sami izmislili. A ja duboko vjerujem ako i nema neumrlosti, da će ju prije ili kasnije pronaći veliki um čovjekov.

— Lijepo ste to rekli, — progovori Andrej Jefimič i nasmiješi se od zadovoljstva. — Lijepo je što vjerujete. S takvom vjerom može pjevajući živjeti i onaj, koga su zazidali među zidove. Vi ste polazili škole?

— Da, bio sam na sveučilištu, ali ga nisam završio.

— Vi ste čovjek, koji misli i razmišlja. U svakoj prilici vi ćete naći zadovoljstva u sebi samome. Slobodno, duboko mišljenje, koje teži za shvaćanjem života, i potpuno preziranje glupe svjetske ispraznosti, — eto, to su dva dobra, nad kojima čovjek nije nikada poznavao većih. I vi možete ova dobra postići makar nikad više ne iziđete iz ove sobe. Diogen je živio u bačvi, ali je bio sretniji od svih careva ovoga svijeta.

— Vaš Diogen je bio budala, — progovori turobno Ivan Dmitrič. — Što mi to govorite o Diogenu, te o nekakvom shvaćanju? — razljuti se on i skoči na noge. — Ja ljubim život, ljubim ga strastveno! Ja patim od manije progonstva, vječnog straha, koji muči čovjeka, ali

imade trenutaka kad me obuzima žeđa za životom, a tada me je strah, da ne poludim. Strašno mi se hoće živjeti, strašno!

On se uzrujano prošeta sobom i rekne, snizivši glas:

— Kad sanjarim, posjećuju me prikaze. K meni dolaze nekakvi ljudi, slušam glasove, glazbu i meni se čini, da se šećem po nekakvim šumama, po obali mora, i meni se sad strastveno hoće žurbe, brige... Recite mi, — što je tamo nova? — upita Ivan Dmitrič. — Što je tamo?

— Želite li znati novosti iz grada ili novosti uopće?

— Najprije mi recite što je nova u gradu, a zatim uopće.

— Što? U gradu je tjeskobno, dosadno... Nemaš s kime da prozboriš riječ, nemaš koga da ga slušaš. Novih ljudi nema. Uostalom, nedavno je došao mladi liječnik Hobotov.

— On je došao još kad sam ja bio vani. — Što, prostak!

— Da, čovjek bez kulture. Čudno, znate... Po svemu sudeći, u našim prijestolnicama nema kulturnog zastoja, ima dosta života, a to će reći, da tamo ima i pravih ljudi, ali zašto uvijek k nama šalju takve ljude, kojih nije vrijedno niti pogledati. Nesretan je naš grad!

— Da, nesretan grad! — uzdahne Ivan Dmitrič i nasmije se. — A kako je uopće? — Što pišu u novinama i časopisima?

U sobi je već bilo tamno. Doktor ustane i stojeći stane pripovijedati što pišu u inozemstvu i Rusiji i kako se sada kreće tok misli. Ivan je Dmitrič pažljivo slušao i zadavao pitanja, ali najednom, baš kao da se sjetio nečeg užasnog pograbio se za glavu i legao na postelju, okrenuvsi se liječniku leđima.

— Što je s vama? — zapitao ga je Andrej Jefimič.

— Vi od mene više nećete čuti ni jedne riječi! — progovori grubo Ivan Dmitrič. Ostavite me!

— Zašto da vas ostavim?

— Velim vam: ostavite me! Koga đavla hoćete?

Andrej Jefimič slegne ramenima, uzdahne te izađe. Prolazeći hodnikom rekao je:

— Ovdje bi trebalo pospremiti, Nikita... Strahovito je težak zrak i silno smrdi!

— Slušam, vaše visokoblagorođe!

»Kako je to ugodan, mlad čovjek! — mislio je Andrej Jefimič idući u svoj stan. — Za sve vrijeme što ovdje živim, on je, čini se, prvi, s

kojim se može porazgovoriti. On zna misliti i zanima se baš za ono, što je potrebno.«

Čitajući i legavši kasnije na počinak, on je stalno mislio na Ivana Dmitriča, a prenuvši se sutradan ujutro, sjetio se, da se jučer upoznao s pametnim i zanimljivim čovjekom, pa je odlučio, da ga još jednom posjeti čim mu se pruži prva prilika.

X

Ivan Dmitrič ležao je u istom položaju kao i jučer, obujmivši glavu rukama i podvinuvši noge. Lice mu se nije vidjelo.

— Da ste mi zdravo, prijatelju, — progovori Andrej Jefimič. — Vi ne spavate?

— Prvo, ja nisam vaš prijatelj, — reče Ivan Dmitrič gledajući u jastuk, — a drugo, vi se uzalud trudite, od mene nećete dočekati ni jedne riječi.

— Čudnovato, — promrmlja Andrej Jefimič zbunjeno. — Sinoć smo tako mirno razgovarali, a vi se najednom uvrijediste i naprečac prekinuste razgovor... Po svojoj prilici sam se nespretno izrazio, ili sam možda izrekao misao, koja se ne slaže s vašim uvjerenjima...

— Da, baš ću vam ja vjerovati! — rekne Ivan Dmitrič podigavši se i gledajući u liječnika podrugljivo i uzbuđeno. Oči su mu bile crvene. — Možete nekamo drugamo poći da uhađate i mučite, ovdje za vas nema baš nikakva posla. Već jučer sam shvatio zašto ste došli k meni.

— Čudna mašta! — nasmiješi se liječnik. — Dakle, vi me smatrate uhodom?

— Da, ja mislim... Uhoda ili liječnik, kojemu su me prepustili da me iskušava, — to je jedno te isto.

— Ah, što ste vi, da oprostite, čudak...

Liječnik sjede na stolčić kraj kreveta i prijekorno mahnu glavom.

— Dopustimo da vi imate pravo, — rekne Andrej Jefimič. — Dopustimo, da vas ja izdajnički hvatam u riječi u svrhu, da vas izručim policiji. Vas će uhapsiti, zatim suditi. Ali zar će na sudu i u tamnici biti gore nego što je ovdje? A osude li vas da se drugdje nastanite ili na robiju, zar mislite da će vam biti gore nego ovdje, u ovoj zgradi? Držim, da neće biti gore... Dakle čega se bojite?

Ove su riječi očito djelovale na Ivana Dmitriča. On spokojno sjedne.

Bilo je pet sati uvečer, doba, kad Andrej Jefimič običava šetati po svojoj sobi, a Darjuška ga pita: nije li doba da pijete pivo. Vani je bilo tiho, jasno vrijeme.

— Ja sam poslije ručka pošao da se prošećem i kako vidite, zavirih do vas, — progovori liječnik. — Sasvim je proljetno vrijeme.

— Koji je sad mjesec? Je li ožujak? — zapita Ivan Dmitrič.

— Da, konac ožujka.

— Je li vani blato?

— Nije jako. Po vrtovima su već utrvene staze.

— Sad bi bilo lijepo da se čovjek nekuda proveze u kočiji, izvan grada, — progovori Ivan Dmitrič, tarući si crvene oči, baš kao da se prenuo od sna, — a zatim se vratiti kući, u topli, udobni kabinet i kod valjana liječnika se liječiti od glavobolje... Ja već odavno nisam živio kako žive ljudi... A ovdje je gadno! Neizdržljivo gadno!

Nakon jučerašnje uzbuđenosti on je bio izmoren i trom i nerado je govorio. Prsti su mu drhtali i po cijelom licu mu se razabiralo, da ga silno boli glava.

— Između toplog, udobnog kabineta i ove sobe nema nikakve razlike, — progovori Andrej Jefimič. — Mir i čovjekovo zadovoljstvo ne nalaze se izvan njegove osobe, već u njemu samome.

— A kako to?

— Obični čovjek očekuje dobro ili zlo izvana, t. j. od kočije i kabineta, a čovjek koji misli, — od samoga sebe.

— Idite i pripovijedajte tu filozofiju u Grčkoj, gdje miriše po narančama, ali ovdje ta filozofija ne pristaje. S kime sam to razgovarao o Diogenu? Je li to s vama bilo, s kim li?

— Da, jučer sa mnom.

— Diogen nije trebao kabineta ni tople, udobne sobe, tamo je ionako toplo... Leži lijepo u bačvi i jede naranče i masline. Da mu je bilo živjeti u Rusiji, on bi se, ne samo u prosincu, nego i u svibnju, zatvarao u toplu sobu. Ili bi ga shrvala zima.

— Nipošto, čovjek može da ne osjeća zimu kao niti drugu koju bol. Evo što je rekao Marko Aurelije: »Bol je živa predodžba boli: napregni volju da promijeniš tu predodžbu, da je se riješiš, prestani se tužiti, i boli će nestati.« To je živa istina. Mudrac, ili bolje, čovjek, koji misli i razmišlja, odlikuje se upravo time, što prezire patnju, on je uvijek zadovoljan i ničemu se ne divi.

— Ja sam dakle idiot, jer trpim, jer sam nezadovoljan i čudim se ljudskoj podlosti.

— Uzalud vam je to. Budete li se češće zamišljavali, shvatit ćete kako je ništavno sve vanjsko što nas uzrujava. Čovjek mora težiti da urazumi život, jer je u razumijevanju života prava sreća.

— Razumijevanje... namrgodio se Ivan Dmitrič. — Vanjsko, unutarnje... Oprostite, ja to ne shvaćam. Ja znadem samo, — rekne on, ustane i ljutito pogleda u liječnika, — da me je bog stvorio od tople krvi i živaca, da! A organizam, ako je sposoban za život, mora reagirati na svaki nadražaj. I ja reagiram! Na bol odgovaram krikom i suzama, na podlost negodovanjem, na gadno djelo — odvratnošću. Po mom mišljenju to i jeste život. Što je organizam niži, to je manje osjetljiv, tim slabije odgovara na podražaje, a što je viši, to je osjetljiviji i odlučnije reagira na zbilju života. Tko toga ne zna? Liječnik, a ne zna tako obične stvari! Da prezremo patnje, da budemo uvijek zadovoljni, da se ničemu ne divimo, morali bismo pasti u ono stanje, — i Ivan Dmitrič pokaza krupnog seljaka, koji je bio sav u salu — ili se očeličiti patnjom tako, da izgubimo za nju svaki osjećaj, t. j., drugim riječima, da prestanemo živjeti. Oprostite, ja nisam mudrac, nisam filozof — nastavljao je Ivan Dmitrič razdraženo, — i u svemu tome ništa ne shvaćam. Ja ne znam umovati.

— Naprotiv vi prekrasno razmišljate.

— Stoici, kojima se vi izrugujete, bijahu vanredni ljudi, ali njihova se nauka ukočila već prije neke dvije tisuće godina, te se ni za mrvu nije pomakla naprijed i neće se micati, jer ta nauka nije praktična i nema života. Ona je uspijevala samo kod manjine, koja je provodila život u učenju i u njegovanju svakojakih nauka. Većina nije razumjela te nauke. Nauka, koja propovijeda ravnodušnost prema bogatstvu, udobnosti života, preziranje patnje i smrti, — sasvim je nerazumljiva ogromnoj većini, jer ta većina nikada nije poznavala ni bogatstva, ni udobnosti u životu, a prezirati patnje značilo bi prezirati sam život, jer se sve biće čovjeka sastoji od osjećanja gladi, studeni, uvreda, gubitaka i hamletovskoga straha od smrti. U tim osjećajima — sav je život: on može biti tegotan, možemo ga mrziti, ali prezirati ga ne smijemo. Da, ja ponavljam, nauka stoika nema budućnosti, naprotiv,

uspijevaju, napreduju, kako vidite, od početka stoljeća do danas: borba, osjetljivost boli, sposobnost reagiranja na podražaje...

Tu Ivan Dmitrič najednom izgubi nit misli, zašuti i zlovoljno si protare čelo.

— Htio sam vam reći nešto veoma važno, ali sam se smeo, — progovori on. — Što je to bilo? Evo dakle, što ja velim: neki stoik prodao se u ropstvo zato, da otkupi svoga bližnjega. Eto vidite, to će reći, da je i stoik reagirao na podražaj, jer za takav velikodušni čin, kao što je uništenje samoga sebe radi bližnjega, traži se tankoćutna, sućutna duša. Ovdje u tamnici zaboravio sam sve što sam učio, jer bih se inače nečega sjetio. Da uzmem Hrista kao primjer. Hristos je odgovarao na stvarnost time, što je plakao, smijao se, ljutio se, pače trpio tjeskobu; nije on sa smiješkom išao ususret mukama, nije smrt prezirao, već se je molio u vrtu Getsemanskom neka ga mimoiđe ta gorka čaša.

Ivan se Dmitrič nasmiješi i sjedne.

— Uzmimo da mir i zadovoljstvo čovjeka nije izvan njega, već u njemu samome, — progovori on, — uzmimo da je nužno prezirati patnje i da se ničemu ne divimo. Ali na kakvom temelju vi to propovijedate? Jeste li vi — mudrac? Filozof?

— Ne, ja nisam filozof, ali to mora propovijedati svatko, jer je to razumno.

— Ne, ja hoću da znadem, zašto se vi u stvari privađanja k razumu, preziranja patnja i ostaloga smatrate pozvanim za sudiju? Jeste li vi kadgod patili? Imate li vi pojma o patnjama? Dopustite da vas upitam: jesu li vas u djetinjstvu tukli?

— Nisu, moji roditelji su se zgražali nad tjelesnom kaznom.

— A mene je otac ljudski šibao. Moj otac bio je strogi činovnik, trpio je od hemoroida, imao je dugačak nos i žutu šiju. No da govorimo o vama. Za svega vašeg života nitko vas nije prstom taknuo, nitko vas nije zastrašivao ni na vas zaboravljao. Vi ste zdravi kao bik. Rasli ste pod očevim krilom i školovali ste se na njegov račun, a onda ste se dočepali sinekure. Više od dvadeset godina stanovali ste u stanu s besplatnim loženjem, rasvjetom, slugama, a imali ste uz to pravo da radite kako i koliko hoćete, čak i da ništa ne radite. Od prirode ste ćovjek lijen, mlohav, i zato ste se brinuli da svoj život udesite tako, da vas ništa ne uznemiruje i da vas ne miče s

mjesta. Poslove ste prepustili ranarniku i ostaloj gamadi, čitali ste knjige, sjedili u toplom i u tišini, skupljali ste novce, a samo ste, naslađujući se razmišljanjem o raznim uzvišenim tricama (Ivan Dmitrič pogleda liječnikov crveni nos), pijuckali. Ukratko, — života niste vidjeli, zato ga nimalo i ne poznate, a sa stvarnošću ste se upoznali tek teoretski. A prezirete patnje i ničemu se ne čudite iz vrlo jednostavna razloga: taština taštine, vanjština i nutrina, preziranje života, patnja i smrti, dozivanje k razumu, pravo blaženstvo, sve je to filozofija, najudobnija za ruskog lijenštinu. Vidite li, na primjer, kako seljak tuče ženu. Čemu da se čovjek zauzme za nju? Neka je tuče, i tako će oboje prije ili kasnije umrijeti — i onaj, koji tuče, ne vrijeđa onoga, koga tuče, već samoga sebe. Pijančovati je glupo i nepristojno, ali tko pije — umire isto kao i onaj, koji ne pije. Dođe baba i kaže, da je bole zubi... Zašto bi je liječili? Bol je predodžba boli, a osim toga, na ovom svijetu bez bolesti ne može nitko proživjeti, svi ćemo poumirati, zato, babo, nosi se i ne smetaj mi kad želim misliti i piti rakiju. — Dolazi mlad čovjek i traži savjet što da radi, kako da živi. Prije, no što će mu odgovoriti na to, drugi bi se zamislio o tome, a ovdje je već gotov odgovor: teži, da se opametiš, ili da se dokopaš prave sreće. A što je ta »fantastična prava sreća«? Naravno, odgovora na to nema. Nas drže ovdje, iza rešetke, proganjaju, muče nas, ali to je prekrasno i razumno, jer između te sobe i toploga, udobnog kabineta nema nikakve razlike. Najudobnija filozofija: i ne raditi ništa, i savjest čista, i osjećati se mudracem... Ne, gospodine dragi, to nije filozofija, nije mišljenje, nije širina pogleda, već lijenost, fakirstvo, pospanost... Da! — opet se rasrdio Ivan Dmitrič. — Patnju prezirete, a ne daj bože da vam tko pritisne prste vratima, jauknuli biste iz svega grla!

— A možda i ne bi jauknuo, — rekne Andrej Jefimič, smiješeći se krotko.

— Kako ne! Uzmimo da vas udari kap, ili da vas kakav luđak ili drznik, zlorabeći svoj položaj i čin, javno uvrijedi, a vi znate, da će to za njega proći bez kazne, — nu, tada biste već shvatili što vrijedi pozivati druge ljude da se opamete i teže za pravom srećom.

To je originalno, — progovori Andrej Jefimič, smiješeći se i tarući ruke od zadovoljstva. — Mene ugodno iznenađuje, što je u vas naklonost uopćavanja, a karakteristika moje ličnosti, koju ste čas

prije izvoljevali nacrtati, upravo je sjajna. Moram vam priznati, da mi razgovor s vama pruža ogromno veselje. No, ja sam vas slušao, a sada izvolite i vi mene slušati...

XI

Taj razgovor trajao je još otprilike jedan sat, te je na Andreja Jefimiča očito učinio dubok dojam. On je počeo svaki dan odlaziti u odjel za umobolne, i često ga je večernji suton zatekao u razgovoru s Ivanom Dmitričem. U prvo se vrijeme Ivan Dmitrič pribojavao liječnika, sumnjao je nema li zlih nakana, pa mu je otvoreno pokazivao svoju neprijatnost; kasnije se na njega priviknuo te je strogo držanje zamijenio s blagonaklono-ironičkim.

Domalo se bolnicom raznio glas, da je liječnik Andrej Jefimič stao posjećivati paviljon br. 6. Nitko — ni ranarnik, ni Nikita, ni bolničarke, nisu mogle shvatiti zašto je doktor dolazio ovamo, zašto je tamo sjedio čitave sate, što je razgovarao i zašto nije propisivao lijekove. Njegovo postupanje činilo im se čudnovato. Mihajlo Averjanič ne bi ga često našao kod kuće, što se prije nije događalo, i Darjuška je bila vrlo smućena, jer doktor više nije u određeno vrijeme pio pivo, a ponekad je zakasnio i na ručak.

Jednom, bijaše to već koncem lipnja, došao je liječnik Hobotov radi nekakva posla Andreju Jefimiču. Ne našavši ga kod kuće, pošao je da ga traži po dvorištu. Tu su mu rekli, da je stari liječnik pošao k umobolnima. Ušavši u odjel za umobolne, Hobotov je iz predsoblja slušao ovaj razgovor.

— Mi se nikada nećemo sporazumjeti, i vama nikad neće poći za rukom da me obratite na svoju vjeru, — govorio je Ivan Dmitrič razdraženo. — Stvarnost vi uopće ne poznate i nikada niste patili, već ste se kao pijavica, uvijek hranili tuđim patnjama. Ja sam, pak, trpio neprekidno, od dana svoga rođenja. Zato govorim iskreno: ja se smatram mjerodavnijim od vas u svakom pogledu. Vi mene ne možete ništa naučiti.

— Ja nipošto ne težim za tim, da vas obratim na svoju vjeru, — progovori Andrej Jefimič tiho i sa sažaljenjem, što ga bolesnik nikako neće da shvati. — I ne radi se o tom, prijatelju moj. Nije stvar u tome, što ste vi patili, a ja nisam. Patnje su prolazne kao i radosti: ostavimo ih, bog bio s njima. Već evo o čemu se radi: mi jedan u drugome vidimo ljude, koji su sposobni da misle i prosuđuju, a to nas čini

solidarnima, makar su inače naši nazori posve suprotni. Kad biste vi, prijatelju moj, znali, kako je meni dodijalo sveopće bezumlje, nedarovitost, tupost, i s kakvom radošću uvijek govorim s vama! Vi ste pametan čovjek, i ja se naslađujem u vašem društvu.

Hobotov je odškrinuo vrata za jedan palac i pogledao u sobu. Ivan Dmitrič u bolničkoj kapi i Andrej Jefimič sjedili su na postelji jedan do drugoga. Luđak je stezao usne, podrhtavao i grčevito se zamatao u svoje odijelo, a liječnik je nepomično sjedio, oborivši glavu, a lice mu je bilo crveno, nemoćno, turobno. Hobotov je slegnuo ramenima, nasmiješio se i pogledao Nikitu, a ovaj njega. I Nikita je slegnuo ramenima.

Sutradan je Hobotov došao u odjel za umobolne zajedno s ranarnikom. Obojica su stajali u predsoblju i prisluškivali.

— Čini se, da je naš starac posve šenuo! — progovori Hobotov, kad je s ranarnikom izlazio iz odjela.

— Gospode, smiluj se nama griješnicima! — uzdahnu ljepuškasti Sergej Sergejič, obilazeći pažljivo lokvice, da ne zaprlja svoje svijetlo olažtene cipele. — Moram priznati, cijenjeni Evgenije Fjodoriču, ja sam to već davno očekivao!

XII

Nakon toga stao je Andrej Jefimič oko sebe opažati nekakvu tajanstvenost. Seljaci, bolničarke i bolesnici gledahu ga, kad bi ga sreli, upitno, a nakon toga su nešto šaputali. Djevojčica Maša, nadzornikova kći, koju je Andrej Jefimič uvijek veselo susretao u bolničkom vrtu, kad je sa smiješkom prilazio k njoj, da je pogladi po glavi, počela je zbog nečeg da mu se uklanja. Poštar Mihajlo Averjanič, slušajući ga, nije više govorio: »Sasvim tako.«, već je u nerazumljivoj zabuni govorio: »Da, da, da...« i gledao u Andreja Jefimiča zamišljeno i turobno. Počeo je svome prijatelju savjetovati da se ostavi rakije i piva, ali, kao delikatan čovjek, nije o tome govorio izravno, već je na to nišanio izdaleka, pripovijedajući mu o nekakvom bataljonskom zapovjedniku, izvrsnom čovjeku, pa o pukovnijskom svećeniku, također valjanom, milom čovjeku, koji su pili i od toga oboljeli, a kad su se odrekli pića, sasvim su ozdravili. Dva-tri puta dolazio je k Andreju Jefimiču i kolega Hobotov. On mu je također savjetovao da se okani žestokih pića, te mu je bez ikakvih vidljivih povoda preporučavao da uzima kalijev bromat.

U kolovozu primio je Andrej Jefimič pismo od gradskoga načelnika, u kojemu ga ovaj moli, da se izvoli potruditi k njemu u vrlo važnom poslu. Došavši u određeno vrijeme u ured, Andrej Jefimič je ondje zatekao vojničkog zapovjednika, državnog nadzornika kotarske škole, jednog člana uprave, Hobotova i još nekakvog krupnog, plavokosog gospodina, koga su mu predstavili kao liječnika. Taj je doktor imao poljsko ime, koje je bilo teško izgovoriti; stanovao je kojih trideset vrsta od grada, na ergeli, a boravio je sada u gradu na prolazu.

— Ovdje je jedan prijedlog, koji se tiče vaše službe, — progovori član uprave Andreju Jefimiču, nakon što su se svi međusobno pozdravili i upoznali te sjeli za stol. — Evo, Evgenij Fjodorovič kaže, da je apoteci tijesno u glavnoj bolničkoj zgradi i da bi je valjalo premjestiti u koje krilo zgrade. Naravno, samo premještanje ne znači ništa, ali glavno je, ono pobočno zdanje, kamo bi se ljekarna imala premjestiti, traži obnove.

— Da, bez popravka neće nikako biti moguće, — reče Andrej Jefimič porazmislivši. — Kad bi se, na primjer, ono krilo na uglu preudesilo za apoteku, držim, da bi u tu svrhu trebalo najmanje pet stotina rubalja. Taj je trošak neproduktivan. Časak su šutjeli.

— Ja sam već imao čast da prije deset godina o tome izvijestim, — nastavi Andrej Jefimič tihom glasom, — da je ta bolnica u današnjem svom obliku, za naš grad raskoš, koji ne odgovara njegovim sredstvima. Građena je četrdesetih godina, ali onda su postojala druga sredstva. Grad odveć mnogo troši na suvišne gradnje i suvišne službe. Ja držim, da bi se tim novcem, uz druge okolnosti, mogle uzdržavati dvije uzorne bolnice.

— Dakle, izvolite uvesti druge odnose! — živo se umiješa član uprave.

— Ja sam već imao čast da izvijestim o tome: prepustite liječnički dio brizi zemstva.

— Da, predajte zemstvu novce, ono će ih pokrasti, — nasmija se plavokosi doktor.

— Kako gdje, — pristane član uprave, pa se i on nasmija.

Andrej Jefimič pogleda nehajno plavokosog doktora i rekne:

— Moramo biti pravedni.

Opet svi ušutiše. Uto donesu čaj. Vojni zapovjednik, koji je zbog nečega bio vrlo zbunjen, dotakne se preko stola ruke Andreja Jefimiča i reče mu:

— Doktore, vi ste posve zaboravili na nas. Uostalom, vi ste kao monah: ne kartate se, ne volite žene. Vama je dosadno uz naše ljude.

Svi su sad počeli govoriti o tome, kako je valjanom čovjeku dosadno u tom gradu. Nema kazališta, ni glazbe, a na posljednjoj plesnoj zabavi u klubu bilo je oko dvadeset dama, a samo dva kavalira. Mladež ne pleše, nego se samo gomila oko buffeta, ili se karta. Andrej Jefimič je polagano i tiho, ne gledajući ni u koga, stao govoriti, kako mu je žao, duboko žao, što stanovnici toga grada trate svoju životnu energiju, svoje srce i um na kartanje i spletkarenje, a neće da provode vrijeme u zanimljivom razgovoru i čitanju, neće da se naslađuju tvorevinama uma. Jedino je um čovjekov zanimljiv i nešto vrijedan, sve ostalo je sićušno i nisko. Hobotov je pažljivo slušao svog prijatelja i odjednom ga zapitao:

— Andreju Jefimiču, koji je danas dan?

Kad mu je liječnik odgovorio, počeo je Hobotov s plavokosim liječnikom, tonom ispitivača, koji osjećaju nespretnost, ispitivati Andreja Jefimiča kakav je danas dan, koliko je dana u godini, i da li je istina da u šestom paviljonu boravi neki vanredni prorok?

Kad su mu stavili posljednje pitanje, Andrej Jefimič porumenje i reče:

— Da, to je bolesnik, ali vrlo zanimljiv mlad čovjek.

Više ga nisu ništa pitali. Kad je u predsoblju oblačio svoj kaput, pristupio mu je vojni zapovijednik, stavio mu ruku na rame, uzdahnuo i rekao:

— Mi starci moramo se povući u mir da se odmaramo!

Kad je izišao iz uprave, Andrej Jefimič je shvatio, da je ovo bila komisija imenovana, da se osvjedoči o njegovim umnim sposobnostima. Sjetio se pitanja, što su mu ih postavljali, porumenio je, i zbog nekakva razloga sada prvi puta u životu gorko požalio medicinu.

»Bože moj,« — mislio je, sjetivši se, kako su ga liječnici čas prije ispitivali, — eto ovi su tek nedavno slušali psihijatriju, polagali su

ispit, otkuda to njihovo potpuno neznanje? Oni nemaju pojma o psihijatriji!«

I prvi put u životu osjetio se uvrijeđenim i razljučenim.

Iste večeri posjetio ga je Mihajlo Averjanič. I ne pozdravivši ga, poštar mu je pristupio, uzeo ga za obje ruke i rekao mu uzrujanim glasom:

— Dragi moj, prijatelju moj, dokažite mi da vjerujete u moje iskreno nagnuće i da me smatrate svojim prijateljem... Prijatelju moj! — i ne dajući Andreju Jefimiču da govori, nastavljao je uzrujanim glasom: — ja vas volim radi naobrazbe i duševne plemenitosti. Slušajte me, mili moj. Pravila znanosti sile liječnike, da od vas kriju istinu, ali ja po vojnički krešem svakome istinu u brk: vi niste zdravi! Oprostite, mili moj, ali to je istina, to su već odavno opazili svi, koji vas okružuju. Ovaj čas mi je govorio doktor Evgenij Fjodorič, da je radi vašeg zdravlja neophodno potrebno da se pozabavite i odmorite. To je prava istina! Izvrsno! Ovih ću dana i ja na dopust, da se naužijem promjene zraka. Dokažite mi da ste mi prijatelj, pa putujte sa mnom! Hajde da zajedno otputujemo i da se na starinsku pozabavimo!

— Ja se osjećam posve zdrav, — progovori Andrej Jefimič razmislivši. — Putovati ne mogu. Dopustite mi da vam na koji drugi način dokažem svoje prijateljstvo.

Da putuje nekuda, ne znajući zašto, bez knjiga, bez Darjuške, bez piva, da naglo promijeni način života, na koji je već tokom dvadesetak godina navikao, ta mu se misao u prvi čas činila divljom i fantastičnom. Ali sjetio se razgovora, što se vodio u upravi i teškog raspoloženja, što ga je osjećao vraćajući se kući s oblasti, i misao, da na kratko vrijeme otiđe iz grada, gdje ima toliko glupaka i gdje ga ti glupaci smatraju luđakom, njemu se upravo nasmiješila.

— A kuda vi to kanite putovati? — zapita on.

— U Moskvu, u Petrograd, u Varšavu.... U Varšavi sam proveo pet najsretnijih godina svog života. Divan vam je to grad! Putujmo, mili moj!

XIII

Za nedjelju dana ponudiše Andreju Jefimiču da odahne, t. j. da dade ostavku, prema čemu je on ostao ravnodušan, a drugog tjedna već je sjedio s Mihajlom Averjaničem u poštanskom tarantasu, u

kojemu su putovali do najbliže željezničke stanice. Dani su bili prohladni, vedri, s modrim nebom i prozirnom daljinom. Dvije stotine vrsta do željezničke stanice proputovali su u dva dana i putem su dva puta noćili. Kad su na poštanskim postajama posluživali čaj u nemarno opranim čašama, ili su dugo uprezali konje, znao je Mihajlo Averjanič jako porumenjeti, pa, tresući se čitavim tijelom, vikati: »Umuknite, ne umujte!« Kad su sjedili u tarantasu on je neprestano pripovijedao o svojim putovanjima po Kavkazu i poljskom carstvu. Koliko je bilo pustolovina, kakvih susreta! On je glasno govorio, i pri tome je tako čudno gledao, da bi svatko moga pomisliti da laže. K tome, kad je pripovijedao, disao je Andreju Jefimiču u lice i smijao mu se u uho. To je doktoru smetalo, tako da nije mogao ni misliti, niti se sabrati.

Željeznicom su putovali, zbog štedljivosti, u trećem razredu, ali u vagonu gdje se ne puši. Suputnici su bili napola čisti. Mihajlo Averjanič upoznao se gotovo sa svima i, prelazeći od klupe do klupe, glasno je govorio, da se po tim sablažnjivim cestama čovjek ne može voziti. Posvuda prijevare! Sasvim je druga stvar, kad jašeš na konju: prevališ na dan stotinu vrsta i poslije toga se osjećaš zdrav i svjež. Nerodica je u nas otuda, što su isušili Pinske močvare. Uopće — strahoviti neredi. On se žestio, govorio glasno i nije dopuštao drugima da govore. Ta beskrajna brbljavost, što se izmjenjivala s glasnim hihotanjem i značajnim kretnjama, umarala je Andreja Jefimiča.

»Koji je od nas dvojice luđak?« — mišljaše on zlovoljno. — »Jesam li ja, koji gledam da putnike ničim ne uznemirim, ili taj sebičnjak, koji misli da je ovdje pametniji i zanimljiviji od svih, i zato nikome ne da mira?«

U Moskvi je Mihajlo Averjanič obukao vojnički mundir i hlače s crvenim porubima. Ulicom je hodao u vojničkoj kapi i kabanici, i vojnici su ga pozdravljali. Andreju Jefimiču se sada činilo, da je to čovjek, koji je od svega onoga gospodskog, čega je ikada u njemu bilo, rastepao sve, što je u njemu bilo valjano, a za sebe je ostavio sve odvratno. Volio je da mu drugi služe, pa i onda, kad to nije bilo potrebno. Šibice su ležale pred njim na stolu, ali on ih nije vidio, već je dozivao konobara, da mu donese šibice; pred sobaricom se nije stidio izlaziti u donjem rublju, svim poslužiteljima, pa čak i starcima

govorio je »ti«, a kad se razljutio, nazvao ih je glupanima i tikvanima. Andreju Jefimiču se činilo, da je to gospodski, ali odvratno.

Prije svega poveo je Mihajlo Averjanič svoga prijatelja k Iverskoj. On se žarko molio, klanjao se do zemlje i prolijevao suze, ali kad je svršio, duboko je uzdahnuo i rekao:

— Makar i ne vjeruješ, opet si mirniji kad se pomoliš bogu. Primaknite se, golube moj.

Andrej Jefimič se zbunio, a Mihajlo Averjanič, pruživši usta i mašući glavom, pomolio se šapćući, a u očima mu se opet zasjale suze. Zatim su pošli u Kremlj i ondje pogledali car-top i car-zvono, čak su ih prstima dotaknuli, naslađivali se pogledom na Zamoskvorječje, obišli su crkvu Spasitelja i Rumjancevski muzej.

Ručali su kod Tjestova. Mihajlo Averjanič dugo je promatrao jelovnik, gladio si zaliske i rekao tonom gurmana, koji se u gostioni osjeća kao kod kuće.

— Da vidimo, anđele, čime ćete nas danas ugostiti!

XIV

Doktor je hodao, gledao, jeo, pio, ali je u njega bio isti osjećaj: zlovolja na Mihajla Averjaniča. On je želio da odahne od svoga prijatelja, da otiđe od njega, da se sakrije, a njegov prijatelj smatrao je svojom dužnošću da ga ni na korak ne pušta od sebe, te da ga po mogućnosti što više razveseljuje. Kad nisu imali što da razgledaju, Mihajlo Averjanič zabavljao ga je svojim razgovorima. Dva dana podnosio je Andrej Jefimič sve, a treći dan je kazao svome prijatelju, da je bolestan, te da će čitavi dan ostati kod kuće. Prijatelj mu reče, da će u tom slučaju i on ostati kod kuće. Doista, treba odahnuti, jer nam ionako neće biti dosta nogu. Andrej Jefimič legao je na divan, licem prema zidu, i, stisnuvši zube, slušao prijatelja, koji ga je žarko uvjeravao, da će Francuska prije ili kasnije potući Njemačku, da u Moskvi ima vrlo mnogo varalica i da se po vanjštini konja ne smije suditi o njegovoj vrijednosti. Doktoru je počelo šumiti u ušima, a srce kucati, ali on se iz uljudnosti nije mogao odlučiti da zamoli prijatelja, neka ga ostavi na samu. Na sreću je Mihajlu Averjaniču dodijalo sjediti u sobi, pa je poslije ručka otišao na šetnju.

Ostavši sam, Anđrej Jefimič podao se čuvstvu odmaranja. Kako je ugodno nepomično ležati na divanu i znati, da si sam u sobi! Prava sreća nije moguća bez samoće. Pali anđeo iznevjerio se bogu

po svojoj prilici zato, što je zaželio da bude na samu, a anđeli ne poznaju samoće. Andrej je Jefimič htio misliti na ono, što je gledao i slušao posljednjih dana, ali mu Mihajlo Averjanič nije nikako mogao izići iz glave.

»A gle, on je uzeo dopust zaputio se sa mnom iz velikodušnosti, iz prijateljstva«, — mislio je liječnik zlovoljno. »Nema ništa gore od toga prijateljskog skrbništva. Eto, čini se da je i dobar i velikodušan, i veseljak, ali je dosadan. Takvi postaju ljudi, koji uvijek govore samo pametne i lijepe riječi, ali osjećaš, da su to tupi ljudi...«

Slijedećih dana Andrej Jefimič pretvarao se bolesnim i nije izlazio iz sobe u svratištu. Ležao je na divanu, okrenuvši se licem k zidu i osjećao se umornim, kad ga je prijatelj zabavljao razgovorima, a odmarao se kad mu je prijatelj bio odsutan. Ljutio se je na sebe, što je pošao na put, ljutio se i na prijatelja, koji je iz dana u dan bivao brbljaviji i drzovitiji; nikako mu nije pošlo za rukom, da svoje misli učini ozbiljnim i uzvišenijima.

»To mene zahvaća zbilja, o kojoj je govorio Ivan Dmitrič, — mislio je Andrej Jefimič, ljuteći se na svoju sitničavost. — »Uostalom, i to su budalaštine... Vratit ću se kući, i sve će biti kao što je i prije bilo...«

U Petrogradu je bilo isto tako: po čitave dane nije izlazio iz kuće, ležao je na divanu i ustajao samo zato, da se napije piva.

Mihajlo Averjanič ga je stalno nagovarao da se žure u Varšavu.

— Mili moj, što ću ja tamo? — govorio je Andrej Jefimič molećivim glasom. — Putujte sami, a meni dopustite da se vratim kući! Molim vas!

— Nipošto, nikako! — prosvjedovao je Mihajlo Averjanič... — To vam je prekrasan grad. U njemu sam proživio pet najsretnijih godina svoga života.

U Andreja Jefimiča nije bilo dovoljno odlučnosti da čvrsto ostane pri svojem i on je teška srca putovao u Varšavu. Ondje također nije izlazio iz svoje sobe, ležao je na divanu i ljutio se na sama sebe, na prijatelja i na lakaje, koji nikako nisu htjeli da razumiju ruski. A Mihajlo Averjanič, po običaju, dobar, veseo i zdrav, šetao je od jutra do večeri po gradu i tražio svoje stare znance. Nekoliko puta nije prenoćio kod kuće. Nakon jedne noći, koju je proveo nepoznato gdje, vratio se kući rano ujutro, silno uzbuđen, rumen i nepočešljan.

Dugo je hodao iz kuta u kut, nešto je mrmljao u sebi, zatim se zaustavio i rekao:

— Poštenje iznad svega!

Kada je još neko vrijeme ovako hodao, uhvatio se je za glavu te tragičnim glasom progovorio:

— Da, poštenje iznad svega. Neka bude proklet onaj trenutak, kada mi je palo na um da putujem u taj Babilon! Mili moj, — okrenu se on Andreju Jefimiču, — prezrite me: ja sam sve izgubio u kartanju! Dajte mi pet stotina rubalja!

Andrej Jefimič je odbrojio pet stotina rubalja i šutke ih predao svome prijatelju. Ovaj, još uvijek rumen od stida i gnjeva, izreče nesuvislo nekakvu kletvu, nadjenu kapu te iziđe. Kad se za dva sata vratio, povalio se u naslonjač, glasno uzdahnuo i rekao:

— Poštenje je spašeno! Putujmo, prijatelju moj! Ne želim više ni časa ostati u tome prokletom gradu! Varalice! Austrijski špijuni!

Kad su se prijatelji vratili u svoj grad, bijaše već mjesec studeni. Po ulicama je ležao visoki snijeg. Mjesto Andreja Jefimiča zauzimao je doktor Hobotov. On je stanovao još u starom stanu, čekajući kad će doći Andrej Jefimič te isprazniti bolnički stan. Ona ružna žena, koju je Hobotov nazivao svojom kuharicom, stanovala je već u jednom bolničkom krilu.

Gradom su se širile nove bolničke spletke. Govorili su, da se ružna žena, što je bila s Hobotovom, zavadila s nadzornikom bolnice, a ovaj da je pred njom klečao na koljenima i molio je, da mu oprosti.

Andrej se Jefimič morao već prvi dan, nakon što se vratio u grad, pobrinuti za stan.

— Prijatelju moj, — rekao mu je jednom poštar plaho, — oprostite što vam stavljam neskromno pitanje: kakva su u vas sredstva?

Andrej Jefimič je šutke zbrojio svoje novce i odvratio:

— Osamdeset i šest rubalja.

— Ne pitam vas ja to, — reče opet Mihajlo Averjanič zbunjeno, jer nije pravo shvatio liječnika. — Ja pitam kakova su uopće vaša sredstva?

— Ta ja vam rekoh: osamdeset i šest rubalja... Više u mene nema ništa.

Mihajlo Averjanič smatrao je liječnika za poštena i plemenita čovjeka, ali je ipak mislio, da Andrej Jefimič ima glavnice barem dvadeset tisuća. A sada, kad je doznao, da je Andrej Jefimič prosjak, da nema od čega živjeti, on je zagrlio liječnika i nenadano zaplakao.

XV

Andrej Jefimič živio je u maloj kući sa tri prozora; to je bila kuća građanke Bjelove. U kući su bile samo tri sobe s kuhinjom. Dvije sobe zauzimao je liječnik, a u trećoj s kuhinjom stanovala je građanka Bjelova sa troje djece i Darjuška. Kadšto je domaćici dolazio noćivati njen ljubavnik, pijanica, koji je bučio, te Darjušku i djecu nagonio u strah. Kad je on došao, sio u kuhinju, te stao tražiti votke, svima je odmah bilo tijesno, i liječnik je od sućuti uzimao k sebi rasplakanu djecu, redio im postelju kod sebe na podu, i to mu je činilo veliko veselje.

On je po svojoj prijašnjoj navici ustajao u osam sati ujutro, a poslije čaja sjeo je čitati svoje stare knjige i časopise. Za nove više nije imao novaca. Da li stoga, što su knjige bile stare, ili što je okolina bila drugačija, on je već pokazivao manje interesa za čitanje, pa ga je i ono umaralo. Da vrijeme ne provodi uzalud, sastavljao je katalog svojih knjiga i lijepio na korice ceduljice, i ova mehanička radnja činila mu se zanimljivijom nego čitanje. Ta jednolična radnja nepojmljivim je načinom uspavljivala njegove misli, pa on ni na što nije mislio, i vrijeme mu je brzo prolazilo. Njemu je bilo zanimljivo i sjediti u kuhinji i guliti krumpir s Darjuškom, ili čistiti kašu od smeta. Svake subote i nedjelje išao je u crkvu. Stojeći uz zid i zažmirivši, slušao je pjevanje i mislio na oca, na majku, na sveučilište, na religiju; bilo mu je spokojno, turobno, a kad je izlazio iz crkve, bilo mu je žao, što je služba tako brzo svršila.

Dva puta išao je u bolnicu k Ivanu Dmitriču da s njim razgovara. No Ivan Dmitrič bio je neobično uzbuđen i zloban; molio je, da ga ostave na miru, jer mu je već davno dodijalo pusto brbljanje, i govorio je, da od prokletih, podlih ljudi za svoje patnje moli samo jednu nagradu — da bude zatvoren na samu. Zar mu i to uskraćuju? Kad se Andrej Jefimič oba puta opraštao od njega, te mu svaki put zaželio laku noć, Ivan Dmitrič bi si griskao usne i odgovorio mu samo ovo: »Do đavola!«.

I Andrej Jefimič sad ne zna, bi li išao k njemu i po treći put ili ne bi? A želio je da ide.

Prije je Andrej Jefimič običavao poslije ručka hodati sobama i misliti. Sada je, pak, od ručka do večernjeg čaja ležao na divanu okrenut k zidu i predavao se sićušnim mislima, koje nikako nije mogao odagnati. Ljuto ga je boljelo, to što mu za njegovu službu, koja je trajala više od dvadeset godina, nisu dali ni mirovine, ni privremene potpore. Istina je, on nije savjesno služio, ali gle, svi službenici dobivaju mirovinu bez obzira na to, jesu li savjesno služili ili nisu. Savremena pravednost sastoji se baš u tome, što se činovima, redovima i mirovinama ne nagrađuju ćudoredna svojstva i sposobnosti, već služba uopće, bila ona kakva mu drago. Zašto da jedini on bude izuzetak? Novaca nije imao. Bilo ga je stid prolaziti kraj dućana i gledati u domaćicu. Za pivo duguju već 32 rublja. I Bjelovoj su već dužni. Darjuška krišom prodaje stare knjige i laže domaćici, da će doktor doskora dobiti mnogo novaca.

On se ljutio na sama sebe što je na putovanje potratio ušteđenih tisuću rubalja. Kako bi mu sad taj novac dobro došao! Zlovoljan je bio što mu ljudi ne daju mira. Hobotov je smatrao svojom dužnošću da pokadšto posjećuje bolesnog kolegu. Andreju Jefimiču bila je cijela Hobotovljeva pojava odvratna: i sito lice, i gadni, ponizni ton, i riječ »kolega«, i njegove visoke čizme. Najodvratnije mu je bilo to, što je Hobotov smatrao svojom dužnošću, da liječi Andreja Jefimiča, i umišljao si je, da ga zaista liječi. Svaki bi put donosio bočicu s kalijevim bromatom i nekakve pilule.

I Mihajlo Averjanič smatrao je svojom dužnošću da posjećuje prijatelja i da ga zabavlja. Svaki put je dolazio k Andreju Jefimiču s hinjenom veselošću, usiljeno se smijao i počeo ga uvjeravati, da danas bolje izgleda i da mu zdravlje, hvala bogu, kreće na bolje. A iz svega toga moglo se zaključivati, da Mihajlo Averjanič smatra položaj svoga prijatelja beznadnim. Još mu nije platio svoga duga iz Varšave i stidio se toga, bio je potišten, i zato je gledao, da se što glasnije smije i da što smješnije pripovijeda. Njegove anegdote i pripovijetke činile su mu se beskrajnima i mučile su i Andreja Jefimiča i njega samoga.

U njegovoj prisutnosti Andrej Jefimič legao bi obično na divan, okrenuo bi se k zidu i slušao bi, stisnuvši zube. Na dušu mu se

slegla gorčina, i poslije svakog posjeta svog prijatelja on je osjećao da ta gorčina biva sve veća i kao da mu zastaje u grlu.

Da zagluši sićušna čuvstva, počeo je razmišljati o tome, kako će i on sam, i Hobotov, i Mihajlo Averjanič, prije ili kasnije umrijeti, te iza sebe neće u prirodi ostaviti nikakva traga. Pomislimo li, da za kakvih milijun godina prostorom, mimo zemaljske kugle, preleti kakav duh, on će vidjeti tek zemlju i gole stijene. Sve — i kultura, i moralni zakoni, — propast će, pa na tome neće ni drač rasti. Što znači i stid zbog trgovčića, ništarija Hobotov, tegobno prijateljstvo s Mihajlom Averjaničem? Sve su to gluposti i tričarije.

Ali ni takvo umovanje nije više pomoglo. Jedva si je on zamislio kakova će biti zemaljska kugla za milijun godina, kadno mu se iza gole hridi ukaza Hobotov u visokim čizmama ili Mihajlo Averjanič s usiljenim osmjehom, pače je slušao i njegov stidljivi šapat: »A varšavski dug, golubiću, vratit ću za koji dan... Svakako...«

XVI

Jednom je Mihajlo Averjanič došao poslije objeda kad je Andrej Jefimič ležao na divanu. Dogodilo se, da je u isti čas došao i doktor Hobotov s kalijevim bromatom. Andrej Jefimič se teško digao, sio je i objema se rukama opro o divan.

— A danas, mili moj, — poče Mihajlo Averjanič, — u vas je boja lica puno bolja nego li jučer. Ta vi ste junak. Duše mi, junačina!

— Vrijeme je, vrijeme, kolega, da počne na bolje, — rekne Hobotov i zijevne. — Bit će da je i vama samome dozlogrdilo to pobolijevanje.

— I oporavit ćemo se! — veselo progovori Mihajlo Averjanič. — živjet ćemo još sto godina! Tako je!

— Bilo sto ili ne, ali dvadeset će još biti, — poče ga Hobotov tješiti... Ništa, ništa, kolega, ne tugujte... Od tuge samo zlo po čovjeka.

— Mi ćemo se još iskazati! — zahihoće Mihajlo Averjanič i potapša prijatelja po koljenu. — Još ćemo se mi iskazati! Do ljeta, ako bog da, obići ćemo Kavkaz i svega ga objašiti na konju — hop, hop, hop! A kad se vratimo sa Kavkaza, možda se, bude li sreće, na svadbi razveselimo. — Mihajlo Averjanič lukavo namigne očima. — Oženit ćemo vas, braco dragi... oženit ćemo vas...

Andrej Jefimič najednom oćuti da mu je gorčina doprla već sasvim u grlo i da mu je srce strašno zakucalo.

— To je nisko! — reče on, ustade i brzo otiđe k prozoru. — Zar vi ne shvaćate da govorite gluposti?

Htio je da nastavi nježno i uljudno, ali je, protiv volje, najednom zgrčio pesnice i podigao ih uvis.

— Ostavite me! — kriknu on strašnim glasom, porumenjevši od ljutine i idršćući cijelim tijelom. — Van! Obojica van!

Mihajlo Averjanič i Hobotov ustanu i pogledaju u njega, najprije kao da sve to ne shvaćaju, a zatim prestrašeno.

— Obojica van! — nastavi vikati Andrej Jefimič. — Tupi ljudi! Glupi ljudi! Ne treba mi ni prijateljstva, ni tvojih lijekova, glupi čovječe! Sve je to trivijalno, gadno!

Hobotov i Mihajlo Averjanič se nesabrano pogledaju, pojure prema vratima te iziđu na hodnik. Andrej Jefimič pograbi bocu s kalijevim bromatom i baci je za njima; bočica se lomno razbila o prag.

— Nosite se dođavola! — viknu on plačućim glasom, dotrčavši u hodnik. — Dođavola!

Kad su gosti otišli, Andrej Jefimič, dršćući, kao da je u groznici, legne na divan i još dugo ponavljaše: »Tupi ljudi! Glupi ljudi!...«

Kad se smirio, najprije mu je palo na um, da je bijednoga Mihajla Averjaniča sada zacijelo strašno stid i teško mu pri duši, te je sve to uzašno. Tako nešto se nikada prije nije desilo. Gdje je tu um i takt? Gdje je shvaćanje stvari i filozofska ravnodušnost?

Liječnik cijelu noć nije mogao zaspati od stida i zlovolje na se, a ujutro, u deset sati, pođe u poštanski ured i stane se izvinjavati pred poštarom.

— Ne spominjimo to, što se dogodilo, — reče Mihajlo Averjanič, uzdahnuvši, sav razdragan i čvrsto stiskajući ruku Andreju Jefimiču. — Tko se toga spomene, treba mu oko iskopati! — Ljubavkine! — vikne on najednom tako glasno, da su svi listonoše i posjetioci zadrhtali. — Donesi stolac! A ti pričekaj! — vikne nekakvoj seljakinji, koja mu je kroz prozorčić pružala preporučeno pismo. — Zar ne vidiš da sam zauzet? — Ne spominjimo se prošlosti, — nastavi on nježno, okrenuvši se Andreju Jefimiču. — Sjednite, molim vas lijepo, dragi moj.

Časak si je šutke gladio koljena, a onda progovori:

— Meni nije bilo ni na kraj pameti da se uvrijedim zbog vašeg postupka. Bolestan čovjek ne može se svladati, ja to razumijem. Vaš jučerašnji nastup bolesti preplašio je i mene i Hobotova, i dugo smo kasnije govorili o vama. Dragi moj, zašto se vi ozbiljno ne liječite od vaše bolesti? Može li ovako ići dalje? Oprostite mi što sam kao prijatelj ovako iskren, — prošapće Mihajlo Averjanič — vi živite u najnepovoljnijim prilikama: tijesno vam je i prljavo, nitko vas ne njeguje, za liječenje nemate sredstava... — Dragi moj, ja i doktor Hobotov molimo vas od sveg srca, slušajte naš savjet: pođite u bolnicu! Tamo je i hrana zdrava, i njega, i liječenje. Ako Evgenij Fjodorič i nije na najboljem glasu, neka to ostane među nama, opet je čovjek, koji nešto znade, na njega se možemo mirne duše osloniti. On mi je dao riječ, da će vas brižljivo njegovati.

Andrej Jefimič bio je ganut iskrenom sućuti i suzama, što su zablistale u očima Mihajla Averjaniča.

— Cijenjeni prijatelju, ne vjerujte! — prošapće Andrej Jefimič i metne ruku na srce. — Ne vjerujte im! To je opsjena! Moja je bolest samo u tome, što sam tokom dvadeset godina, našao samo jednog pametnog čovjeka u čitavom gradu, a i taj je lud. Bolesti nema nikakove, već sam ja zapao u začarani krug, iz kojega nema izlaska. Meni je svejedno. Ja sam spreman na sve.

— Idite u bolnicu, mili moj.

— Meni je svejedno, makar u grob.

— Dajte mi riječ, golube dragi, da ćete u svemu slušati Evgenija Fjodoriča.

— Pa dobro, dajem vam riječ. — Ali ponavljam, cijenjeni prijatelju, ja sam zapao u začarani krug. Sada sve, čak i iskreno saučešće mojih prijatelja, naginje k jednome — mojoj propasti. Ja propadam, no imam dosta muževnosti da to priznam.

— Golubiću, vi ćete ozdraviti.

— Čemu to govorite? — rekne Andrej Jefimič razdraženo. — Malo je ljudi, koji pod konac života ne upoznaju isto, što i ja sada spoznajem. Kad vam reknu, da su u vas, recimo, bolesna jetra, ili prošireno srce, i vi se počnete liječiti, ili vam kažu, da ste — luđak, ili zločinac, ukratko, kad ljudi najednom svrate na vas pažnju, tada znajte da ste dospjeli u začarani krug, iz koga više nećete izići.

Budete li se trudili da iziđete — vi ćete se samo još više zaplesti. Predajte se, jer vas više nikakvo ljudsko nastojanje neće spasiti. Tako se bar meni čini.

Međutim je pred poštanskim prozorčićem bilo već mnogo ljudi. Da ne smeta, Andrej Jefimič ustane i poče se opraštati. Mihajlo Averjanič još jednom uze od njega poštenu riječ, te ga isprati do izlaznih vrata.

Iste večeri Andreju Jefimiču dođe neočekivano i Hobotov u polubundi i visokim čizmama i reče takvim tonom, kao da se jučer nije ništa dogodilo:

— Došao sam vama poslom, kolega. Pozivljem vas: hoćete li sa mnom na konsilium, a?

Misleći, da ga Hobotov hoće zabaviti šetnjom ili mu možda zaista priskrbiti zarade, Andrej Jefimič se obuče te iziđe s njim na ulicu. Veselio se što mu se pružila prilika da može svoju jučerašnju pogrešku popraviti i pomiriti se. U duši je zahvaljivao Hobotovu, koji o jučerašnjoj sceni nije rekao ni riječi, već ga je očito štedio. Od toga nekulturnog čovjeka bilo je zaista teško očekivati takvu delikatnost.

— A gdje je vaš bolesnik? — zapita Andrej Jefimič.

— Kod mene u bolnici. Odavno sam već htio da vam ga pokažem... Vrlo zanimljiv slučaj...

Uđoše u bolničko dvorište i, obišavši glavnu zgradu, pođu prema onome krilu, gdje su bili smješteni umobolni. I koračali su sve nekako šutke. Kad su ušli u zgradu, Nikita je, po običaju, skočio i uspravio se.

— Ovdje je kod jednog bolesnika nastala komplikacija od pluća, — reče Hobotov poluglasno, ušavši s Andrejom Jefimičem u paviljon! — Vi počekajte ovdje, ja ću se odmah vratiti. Idem samo po stetoskop.

I otiđe.

XVII

Već se hvatao suton. Ivan Dmitrič ležao je na svojoj postelji zarivši lice u jastuk: paralitičar je sjedio nepomično, tiho je plakao i micao usnama. Debeli seljak i bivši poštanski poslužnik spavali su. Bijaše tiho.

Andrej Jefimič sjedio je na postelji Ivana Dmitriča i čekao. No prođe pola sata, a umjesto Hobotova uđe u sobu Nikita, noseći na

ramenu nečiji haljetak, rublje i papuče.

— Izvolite obući, vaše visokoblagorođe, — reče on tiho. — Ovo je vaša postelja, izvolite samo, — doda on, pokazujući na praznu postelju, što su je očito nedavno unijeli ovamo. — Ništa, dat će bog i ozdravit ćete.

Andrej Jefimič shvati sve. Ne rekavši ni riječi, priđe k postelji, koju mu je Nikita pokazao, i sjedne. Videći da Nikita stoji i čeka, on se posve svuče i poče se stidjeti. Zatim obuče bolničko ruho. Gaće su mu bile vrlo kratke, košulja dugačka, a od kućnog haljetka zaudaralo je na sušenu ribu.

— Ozdravit ćete, bog će dati, — govorio je Nikita.

Zatim pokupi u naručaj odjeću Andreja Jefimiča, iziđe i zatvori za sobom vrata.

»Svejedno je...« mislio je Andrej Jefimič, stidljivo se zamatajući u bolnički haljetak i osjećajući, da je u svom novom odijelu nalik na kažnjenika. — »Svejedno da li frak, činovnički mundir ili taj haljetak...«

A što će biti s urom, što je ostala u džepu prsluka? Što sa bilježnicom, što je u džepu sa strane? A cigarete? Kamo je Nikita odnio odijelo? Sad, valjda sve do smrti neće oblačiti hlača, prsluka ni cipela. Sve je to nekako čudnovato, u prvi čas čak i neshvatljivo. Andrej Jefimič bio je i sad uvjeren, da između kuće građanke Bjelove i paviljona br. 6 nema; nikakve razlike, da je na ovom svijetu sve tričarija i ispraznost ispraznosti, a međutim su mu ruke drhtale, noge su mu postajale studene i gorko mu je bilo pri samoj pomisli, da će Ivan Dritrič doskora ustati i vidjeti, da je i on u bolesničkom haljetku. On ustade, prođe po sobi, te opet sjedne.

Već je ovako prosjedio pola sata, sat, i dodijalo mu je do tjeskobe; zar se ovdje može proživjeti dan, tjedan, čak godine, kako to vrijeme proživljuju ovi ljudi? No gle, on je sjedio, prošetao se i opet sjeo; može se otići i gledati na prozor i opet se prošetati iz kuta u kut. A što će biti kasnije? Da tako stalno sjedi, kao bukvan, i da razmišlja? Nipošto, to neće biti moguće.

Andrej Jefimič legne, no odmah ustane, otare si rukavom sa čela hladni, znoj i oćuti, da mu je cijelo lice zavonjalo po sušenoj ribi. Opet se počne šetati.

— To mora biti nekakav nesporazum... — progovori on, raskriljujući ruke u potpunoj nedoumici. — Treba to objasniti, to je nesporazum...

U taj čas probudi se Ivan Dmitrič. On sjedne i podboči lice šakama. Pljune. Zatim lijeno pogleda u doktora i očito u prvi čas nije mogao od sveg toga ništa shvatiti, ali domala mu pospano lice posta zlobno i podrugljivo.

— Aha, i vas su ovamo posjeli, golubiću? — progovori on sipljivim glasom iza sna i zažmiri jednim okom. — Vrlo mi je drago. Dosada ste vi ljudima ispijali krv, a sada će vašu piti. Prekrasno!

— To je nekakav nesporazum... — progovori Andrej Jefimič, plašeći se riječi Ivana Dmitriča. On slegnu ramenima i ponovi: — nekakav nesporazum...

Ivan Dmitrič pljune i opet legne.

— Prokleti život! — progunđa on. — I što je tu gorko i bolno to je misao, da se život ne svršava nagradom za patnje, ne svršava se apoteozom, kako to biva u operi, već smrću. Dođu sluge i odvuku mrtvaca za noge i ruke u podrum. Brrr! No, to ne smeta... Zato će naša slava biti na onome svijetu... Ja ću s onoga svijeta dolaziti na ovaj kao sjena i plašit ću sve ove gadove. Posijedit će kad me ugledaju.

U to se u bolnicu vrati Mojsejka i, ugledavši doktora, -odmah mu pruži ruku:

— Daj kopjejčicu! — reče on.

XVIII

Andrej Jefimič otiđe k prozoru i stane gledati u polje. Već je postajalo tamno, a na obzorju zdesna pokazivaše se hladni, rumenkasti mjesec. Nedaleko bolničke ograde, jedva kakvih sto hvati, stajala je visoka bijela kuća, zaokružena kamenim zidom. To je bila kazniona.

»Ta to je zbilja!« — pomisli Andrej Jefimič i bude mu strašno.

Strašan je bio i mjesec, i kaznionica, i šiljci na ogradi, i daleki plamen u tvornici čađi.

Straga se začuje uzdah. Andrej Jefimič se ogleda i opazi čovjeka sa blistavim zvijezdama i ordenima na prsima, koji se smiješio i lukavo podmigivao. I to mu se činilo strašno.

Andrej Jefimič uvjeravaše sama sebe, da ni u kaznionici, ni u mjesecu nema ništa strašna, da i psihički zdravi ljudi nose ordenje, da će ionako sve s vremenom strunuti, pa se vratiti u zemlju, ali najednom ga obuze očaj, on s obje ruke pograbi rešetku i strese je iz sve snage. Čvrsta rešetka nije popustila.

Zatim, da mu ne bude strašno, pođe k postelji Ivana Dmitriča i sjedne.

— Ja sam klonuo duhom, dragi moj, — promrmlja on, dršćući i otirući hladni znoj s čela. — Klonuo sam duhom.

— A vi filozofirajte, — rekne podrugljivo Ivan Dmitrič.

— Bože moj, bože moj... Da, da... Vi ste jednom izvoljeli reći, da u Rusiji nema filozofije, a filozofiraju svi, čak i ništavila. A kad ništavila umuju, od toga nikakve štete, — reče Andrej Jefmič takvim tonom, kao da želi proplakati i nekoga ganuti. — Čemu, dragi moj, taj zluradi smijeh? Zašto da i ništavila ne umuju, kad nisu zadovoljna? Pametnom, naobraženom, ponosnom, slobodoumnom čovjeku, slici i prilici božjoj, nema drugoga izlaza, nego da kao liječnik otide u blatni, glupi gradić i da kroz sav svoj život stavlja rogove i pijavice i gorušicu! Sljeparija, budalaština, nevaljaština! O, bože moj!

— Vi trabunjate gluposti. Ako vam nije bilo po ćudi liječništvo, mogli ste postati ministar!

— Nikuda, nikuda se ne može! Mi smo slabi, dragi moj... Bio sam ravnodušan, bodar i zdravo sam sudio, i trebalo je da me se život samo grubo dotakne, i ja sam klonuo duhom... klonulost... Slabi smo, krhki smo... I vi također, dragi moj! Vi ste pametan, plemenit, s materinjim mlijekom usisali ste plemenite zanose, no jedva ste stupili u život, već se umoriste i oboliste... Slabi, slabi!

Cijelo vrijeme, od večeri, osim straha i osjećaja uvrede, Andreja Jefimiča tištilo je još nešto neodgonjiva. Napokon se dosjeti da želi piva i pušiti.

— Otići ću odavde, dragi moj, — progovori on. — Reći ću im, neka ovamo donesu svijetlo, tako ne mogu... nemam snage...

Andrej Jefimič pođe k vratima i otvori ih, ali odmah skoči Nikita i isprriječi mu se na putu.

— Kud hoćete? Ne smije se, ne smije! — reče on. — Vrijeme je za spavanje!

— Ja sam samo na trenutak htio izaći da se prošećen po dvorištu! —odvrati Andrej Jefimič.

— Ne smije se, ne smije se, to nije dopušteno. Znate i sami.

Nikita zatvori vrata i nasloni se na njih leđima.

— No ako ja odavle iziđem, tko će od toga trpjeti? — zapita Andrej Jefimič i slegne ramenima. — Ne razumijem! Nikita, ja moram izaći! — reče on i glas mu zadršće. — Moram!

— Ne pravite nered, to nije lijepo! — reče Nikita poučeno.

— Što je to, dođavola! — kriknu najednom Ivan Dmitrič i skoči s postelje. — Kakvo on ima pravo da ne pušta na dvorište? Kako nas oni smiju držati ovdje? U zakonu, čini se, stoji jasno napisano, da nitko bez suda ne može biti lišen slobode! To je nasilje! Samovolja!

— Naravno, samovolja! — rekne Andrej Jefimič, obodren galamom Ivana Dmitriča. — Meni je nužno, ja moram izići! On nema prava! Pusti me, kažem ti!

— Čuješ li, tupi skote? — kriknu Ivan Dmitrič i stane šakom lupati u vrata. Otvori, inače ću oboriti vrata! Živoderu!

— Otvori! — kriknu Andrej Jefimič dršćući čitavim tijelom. — Ja zahtijevam!

— Daj još što rekni! — odvrati iza vrata Nikita, — progovori još!

— Idi barem i dozovi ovamo Evgenija Fjodoriča! Reci, da ga molim, neka dođe ovamo... Samo na časak!

— Sutra će sam doći.

— Nikada nas ne puštaju! — nastavi međutim Ivan Dmitrič. — Ovamo su nas satjerali! O, gospode, zar zbilja na ovom svijetu nema pakla, pa će ovim lopovima biti oprošteno? Gdje je onda pravda? Otvori lopove, ja se gušim! — kriknu Ivan Dmitrič jakim glasom i natisne se na vrata. — Ja ću si razlupati glavu! Ubojice!

Nikita brzo otvori vrata, pa grubo, objema rukama i koljenom otisne Andreja Jefimiča, zatim zamahne i udari ga pesnicom po obrazu. Andreju Jefimiču se učini, da ga je ogromni slani val prekrio i bacio na postelju. Doista, u ustima mu je bilo slano: vjerojatno mu je iz zuba potekla krv. On, kao da želi isplivati, zamaše rukama i uhvati se za nečiju postelju, i u taj čas osjeti da ga je Nikita dva puta udario po leđima.

Gromko kriknu Ivan Dmitrič. Valjda je i njega Nikita tukao.

Zatim sve umuknu. Lagana mjesečima provirivala je kroz rešetke, a na podu je ležala sjena, nalik na mrežu. Bilo je strašno. Andrej Jefimič legne i pritaji disanje, on je s užasom očekivao, da će ga još jednom udariti. Baš kao da je netko uzeo srp, pa ga nekoliko puta rinuo u njega i okrenuo ga u prsima i crijevima. Od boli je stao gristi jastuk i stisnuo zube, i najednom mu u glavi, usred strašnog kaosa, jasno sijevnu strašna, nesnosna misao, da su upravo takovu bol morali čitave godine, iz dana u dan, podnositi ti ljudi, koji su mu se sada pri mjesečini činili kao crne sjene. — Kako se je to moglo dogodti, da on kroz više od dvadeset godina nije za to znao i nije htio da znade? On nije znao, nije imao pojma o boli, dakle — on nije kriv, ali savjest, iako tako neuputna i surova, kakav je i Nikita, učinila je, da ga je od pete do glave potresla neka studen. On skoči, htjede kriknuti što ga je grlo nosilo, i brzo bježati odavde, da ubije Nikitu, zatim Hobotova, nadzornika, ranarnika i, napokon, sama sebe, ali iz njegovih prsiju ne odazva se nikakav zvuk, a noge mu otkazaše. Gušeći se, on je na sebi trgao odijelo i košulju. Potrgao je sve i u besvijesti se složio na krevet.

XIX

Sutradan ujutro boljela ga je glava, u ušima mu je šumilo i po cijelome tijelu osjećao je bol. On se nije stidio, spominjući se svoje jučerašnje slabosti. Jučer je bio malodušan, bojao se čak i mjeseca, iskreno je izražavao čuvstva i misli, kakvih prije u sebi nije ni slutio. Na primjer, misli o nezadovoljstvu ništavila, koje umuje. Ali sada mu je bilo svejedno.

Nije jeo niti pio. Ležao je nepomično i šutio.

»Meni je svejedno,« — mislio je on, kad su mu postavljali pitanja. — »Ja neću odgovarati... Meni je svejedno.«

Poslije ručka došao mu je Mihajlo Averjanič i donio četvrt čaja i funtu marmelade. I Darjuška je došla i cijeli sat stajala uz krevet s izrazom tupe boli na licu. Posjetio ga je i doktor Hobotov. On je donio bočicu s kalijevim bromatom i zapovjedio Nikiti da nečime nakadi sobu.

Pod večer je Andrej Jefimič umro od kapi. Isprva ga je spopala drhtavica i smučilo mu se; Činilo mu se, da je u čitavo njegovo tijelo prodrla nekakva trulež, što zaudara po kiselu zelju i gnjilim jajima, i zašla mu čak i u prste. Od želuca prešlo mu je nešto u glavu i zalilo

oči i uši. Pred očima mu je pozelenjelo. Andrej Jefimič je shvatio, da je došao kraj, i sjetio se, da Ivan Dmitrič, Mihajlo Averjanič i milijuni ljudi vjeruju u neumrlost. Ima li je ipak? Ali njemu nije bilo do neumrlosti i on je na nju mislio tek trenutak. Stado jelena, neobično lijepih i dražesnih, o kojima je još jučer čitao, protrčalo je mimo njega. Zatim je nekakva baba pružila prema njemu preporučeno pismo... Mihajlo Averjanič je nešto rekao. Zatim je svega nestalo, i Andrej Jefimič je zašutio za sve vijeke vjekova.

Došli su sluge, uhvatili ga za ruke i noge i odnijeli u stražarnicu. Tamo je ležao na stolu otvorenih očiju, a mjesec ga je noću osvjetljavao. Ujutro je došao Sergej Sergejič, pobožno se pomolio pred raspelom i zatim zaklopio oči svom pokojnom poglavaru.

Sutradan su pokopali Andreja Jefimiča. Pogrebu su prisustvovali samo Mihajlo Averjanič i Darjuška.

Prijevod M. Lovrenčević, red. B. Škritek.

Prvi puta štampano u časopisu »Ruska misao«, br. 11, 1892. s potpisom: Anton Čehov. S novom podjelom na poglavlja uvršteno u istoimenu knjigu (Petrograd, 1893.) i u svih sedam kasnijih izdanja te knjige. S nešto promjena preštampano u VI. knjizi Sabranih djela, 1901. god.

Korektor Nada Bokulić
Izdavač ZORA
Izdavačko poduzeće
Zagreb, Prilaz JNA 2/II
Za izdavača Ivan Dončević
Rkp. br. 1092 — $33^3/_4$ tiskanih araka
Tiskanje dovršeno 10. IV. 1960.
u »Vjesniku — pogon Tipografija«
Zagreb, Trg bratstva i jedinstva 6
Din 1500

---

[1] bublik je kolač sličan đevreku.

[2] kiselj — kiselkasta, hladetinasta kaša od brašna i voća.

[3] Dobri dječače, kako se zoveš? Hristofor.

[4] Završio sam.

[5] molokani — pripadnici posebne vjerske sekte, koji ne jedu mesa, već se hrane mlijekom.

[6] Kumač — kavkaska pamučna tkanina crvene boje.

[7] Zagažnja je mreža, koju dva ribara, zagazivši u vodu, drže.

[8] Kibitka — vrst pokrivenih kola.

[9] dvogrivenjak — srebrni novac od 20 kopjejaka.

[10] pud — stara ruska mjera (nešto više od 16 kg).

[11] kratak kozački bič od remenja.

[12] džigitovka — kozačka vratolomna konjanička priredba (poput Sinjske alke).

[13] sušeno đubre, koje u nekim krajevima služi kao gorivo

[14] Lice iz Gogoljeva romana »Mrtve duše«.

[15] Podrugljivi naziv za Grke.

[16] Liječnika (po Eskulapu, liječniku iz stare Helade).

[17] jataganima

[18] Podrugljivi naziv za Ukrajinca.

[19] William Ewart Gladstone (1809—1898), znameniti engleski državnik.

[20] Lice iz Gogoljeve satiričke komedije »Revizor«.

[21] Mihail Jefrafovič Saltikov (pseudonim Sčedrin), ruski satirik (1826—1899).

[22] Pierre Joseph Proudhon (1809—1865), francuski publicist i sociolog. Jedan od osnivača anarhizma.

[23] Henry Thomas Buckle (1821—1862), engleski povjesnik kulture.

[24] njem. »schwach« — slab.

[25] Arthur Schopenhauer (1788—1860), njemački filozof.

[26] tisuću pozdrava

[27] Stihovi iz Puškinove poeme »Rusalka«.

[28] Citat iz Shakespearove tragedije »Hamlet«.

[29] Tik (franc, tic) — živčana bolest, koja se očituje u stalnom ponav. nehotičkog trzanja mišića, grčevit pokret mišića.

[30] povijest bolesti

[31] Kazališni komad s raskošnim dekoracijama i raznim scenskim trikovima, sračunatim na vanjski efekt (op. ur.).

[32] vrst ribe (lat. naziv Cyprinus brama)

[33] vaša ekselencijo

[34] »majka hraniteljica«, naziv za sveučilište.

[35] dobro (lat)

[36] traktir — krčma

[37] sic — lat. tako; u tekstu oznaka čuđenja ili navoda neke greške.

[38] posljednji dokaz (lat.)

[39] »Radujmo se dakle — početak starinske studentske pjesme; ovdje iskvareno.

[40] Pripadnici vjerske sekte u staroj Rusiji, koji nisu jeli meso, nego se hranili mlijekom.

[41] Herbert Spencer (1820—1903), engleski filozof.

[42] Poznati ruski slikar, glav. predst. rus. realist, slikarstva (1842 —1904).

[43] M. S. Voroncov (1872—1856), ruski vojskovođa, učesnik rata protiv Napoleona, namjesnik u Besarabiji i na Kavkazu.

[44] Onjegin, Pečorin, Bazarov — junaci romana A. S. Puškina (»Evgenij Onjegin«), M. J. Ljermontova (»Junak našeg doba«) i I. S. Turgenjeva (»Očevi i djeca«).

[45] franc, žena

[46] glupani, budale

[47] A. Schopenhauer (1788—1860), njemački filozof.

[48] Ikona od zlata ili srebra, koju episkop nosi obješenu oko vrata.

[49] Uzvišenje u crkvi, na kojemu se čita evanđelje.

[50] Mala kapica koju obično nose crkvene osobe. Znak je odličja.

[51] citat iz Puškina

[52] Oružanom rukom, t. j. putem sile.

[53] H. Stanley (1841—1923), znameniti engleski istraživač Afrike.

[54] A. Aračejev (1769—1834), ruski general, stup reakc. vlade cara Nikolaja I.

[55] falanga — vrst otrovnog pauka

[56] Junak iz istoimenog Turgenjevljeva djela.

[57] To je pametno.

[58] Troje čini društvo.

[59] Misli se na oslobođenje kmetstva poslije agrarne reforme od 10. II. 1861. — Prev.

[60] Igra riječi: Sobolj znači samur, — Prev.

[61] Velika (Boljšaja) Morska — jedna od ulica u strogome centru Peterburga, odnosno Lenjingrada. — Prev.

[62] Ponavljanje je majka učenja.

[63] Rjurik — jedan od trojice varjaških (normanskih) vođa, koji su prema legendi, zapisanoj u ruskom ljetopisu, došli u Rusiju na poziv slavenskih plemena i organizirali državnu vlast početkom IX. stoljeća. Od Rjurika potječe dinastija knezova i kasnije careva Rjurikovića, koji su vladali Rusijom do kraja XVI. stoljeća. — Prev.

[64] Tolkovyj — u rus. znači onaj, koji tumači, o čovjeku: vrlo razborit, pametan čovjek (op. ur.).

[65] Karbas je ribarska lađa sa 6—10 vesala.

[66] Alma matris — majka hraniteljica (u smislu škola, koja ih je odgojila). — Ur.

[67] Pisarev, Dmitrij Ivanović (1840—1868), ruski kritičar-demokrat.

[68] Charles Darwin (1809—1882), engleski prirodoznanac, poznat po svojoj teoriji (O postanku vrsta).

[69] Dobroljubov, Nikolaj Aleksandrović (1836—1861), ruski književni kritičar i demokrat, suradnik Černiševskoga i Njekrasova. — Prev.

[70] Riječ »vrač« u rus. jeziku znači — liječnik (op. ur.).